Şirin Tekeli

FEMINIZMI DÜŞÜNMEK

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

Şirin Tekeli
Feminizmi Düşünmek

İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 580
Sosyoloji 25

ISBN 978-605-399-473-2

Kapak Handan Börüteçene, "Kendime Gömülü Kaldım" Sergisi'nden (2007).

1. Baskı İstanbul, Ocak 2017

Yazışma Adresi: İnönü Caddesi, No: 43/A Kuştepe Şişli 34387 İstanbul
Telefon: 0212 311 64 63 – 311 61 34 / Faks: 0212 216 24 15 • Sertifika No: 11237

www.bilgiyay.com
E-posta yayin@bilgiyay.com
Dağıtım dagitim@bilgiyay.com

Yayına Hazırlayan Fahri Aral - Beyza Becerikli
Tasarım Mehmet Ulusel
Dizgi ve Uygulama Maraton Dizgievi • www.dizgievi.com
Düzelti Remzi Abbas
Dizin Belgin Çınar
Baskı ve Cilt Sena Ofset Ambalaj ve Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti.
Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok Kat 6 No: 4 NB 7-9-11 Topkapı İstanbul
Telefon: 0212 613 38 46 / Faks: 0212 613 03 21 • Sertifika No: 12064

İstanbul Bilgi University Library Cataloging-in-Publication Data
A catalog record for this book is available from the İstanbul Bilgi University Library

Tekeli, Şirin, 1944-.
Feminizmi düşünmek / Şirin Tekeli.
xv, 503 pages: illustrations; 23 cm. – (İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları; 580. Sosyoloji; 25.)
Includes bibliographical references and index.
ISBN 978-605-399-473-2

1. Tekeli, Şirin, 1944- 2. Tekeli, Şirin, 1944-, —Bibliography. 3. Women —History —Turkey.
4. Women —History —Turkey. 5. Feminism —Turkey. 6. Women —Social conditions —Turkey.
7. İlerici Kadınlar Derneği. 8. Women's activism —Turkey. 9. Women's movement —Turkey.
10. Women in politics —Turkey. 11. Women and socialism —History —20th century.
12. Socialist feminism —Turkey —History —20th century —Sources. I. Title.
HQ1726.7.T45 F46 2016

Şirin Tekeli

FEMİNİZMİ DÜŞÜNMEK

İçindekiler

Sunuş

Bu kitapta yeniden yayınlanan yazılarımın hemen hepsi çok eski. Yetmiş yaşımı geçtim ve 1980 sonrasında oluşan, hızla gelişen yeni kadın hareketinin ya da "feminist kadın hareketinin en yaşlı üyelerinden" biriyim. Bu kitabı yayınlamanın ne gereği vardı ki? Bu fikir benden gelmedi. Sevgili dostum Serpil Çakır'dan ve onun ikna ettiği gene çok eski bir dostum olan Fahri Aral'dan geldi. Fikri açtığım bütün başka dostlarım da beni desteklediler, cesaretlendirdiler.

Bu kitabı yayınlamamın ana nedeni, tarihe not düşmek. Kadınların tarihini bilenler, bu tarihin inişli çıkışlı olduğunu ve kadın hareketinin güçten düştüğü dönemlerde kadınların tarihinin elbirliğiyle unutturulduğunu, hatta belgelerinin kaybolduğunu iyi bilirler. Ben, 1981'de YÖK nedeniyle üniversiteden istifa ettikten sonra, kitaptaki bazı yazılarda hikaye edildiği gibi yeni kadın hareketinin içinde yer aldım, 80'lerdeki eylem yıllarını, 90'lardaki örgütlenme aşamalarını bilfiil yaşadım. Bu olaylarla ilgili pek çok yazı yazdım.

Bu harekete adım atmamda, 1978'de İstanbul Üniversitesi'nde savunduğum doçentlik tezim önemli bir ivme oldu. Üniversiteden istifa ettikten sonra tezim kitap olarak yayınlandı ve hayli okundu.

İstifamdan sonra ilk iş önerimi YAZKO Yazarlar Kooperatifinden aldım. Bir dergi çıkarmamı istediler. Bunu tek başıma yapamayacağım için akademisyen (kendisi de üniversiteden istifa etmiş Gülnur Savran ve henüz etmemiş Şule Torun) arkadaşlarımdan ya da eski öğrencilerimden (Yaprak Zihnioğlu gibi) yardım istedim. Bize, sonraki yıllarda önemli bir gazeteci olan Fe-

rai Tınç de katıldı. Böylece kendimizi, adını çevirdiğimiz kitabın ortasında keşfettiğimiz "bilinç yükseltme" çalışmalarının içinde bulduk. Bu tür çalışmalara bugün genç feminist kadınlar "farkındalık" çalışması diyorlar. Bir yandan küçük grubumuzun içinde feminist bilinç kazandık, bir yandan da daha büyük gruplarla bilgilerimizi paylaştık ve Türkçede yeni feminist teorinin terminolojisini oluşturduk. Çevirdiğimiz kitap, Juliet Mitchell'in kitabı, Kadın Çevresi yayınlarından *Kadınlık Durumu* adı altında yayınlandı.

O sırada feminist eylemlere de ufak ufak başlamıştık. YAZKO'nun toplantısına davet ettiğimiz Gisèle Halimi'den çok şey öğrendik ve Gazeteciler Cemiyeti'nde yapılan o kalabalık toplantıya gelen pek çok genç kadın bizlere katıldı. Sonra 1984'de TBMM'ne gönderilen "Dilekçe" kampanyası, birkaç yıl sonra 1987'de yapılan "Dayağa Karşı Yürüyüş" eylemi, "438. Maddenin iptali" kampanyası (Ceza Kanunundaki bu madde tecavüze uğrayan kadını suçlu, tecavüzcüyü beraat etmeye hakkı olan kişi konumunda görüyordu), sokaklardaki tacize karşı "Mor iğne kampanyası", "Geçici kadın müzesi", "Kariye şenliği" gibi unutulmaz eylemler yapıldı. Başta kadınlar olmak üzere kamu oyu etkilendi.

1990'larda eylemler bu hızla devam etmese de çok daha örgütlü biçimde yürütüldü. Ciddi bir lobicilik deneyimi kazanıldı ve sonunda 2000'lere gelindiğinde, Medeni Kanun ve Ceza Kanun'unda kadınların talepleri doğrultusunda yapılan değişiklikler, "Aile içi şiddete karşı yasa" gibi önemli yasal kazanımlar elde edildi.

1990'larda, hareket, İstanbul ve Ankara'nın sınırlarını çok aşmış, tüm Anadolu şehirlerine yayılmıştı. Binlerce örgüt kuruldu. Barolarda kadın birimleri, üniversitelerde kadın araştırmaları bölümleri bunların başında gelir. Ben de kendi adıma birkaç kadın kuruluşunun kurucusu oldum: Mor Çatı Sığınmaevi Vakfı, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, KA-DER kadın adayları destekleme derneği, Anakültür Kooperatifi, Winpeace Türk-Yunan Kadınları Dostluk Girişimi ve KADUHEV (Kadın Hukukçuları Destekleme Vakfı) bunlardan başlıcalarıdır.

Bu kitapta bütün bu konulardaki yazılarımı bulamayacaksınız. Öncelikle iyi bir arşivci olmadığım için bir çok yazımı hatırlayamadım ve bulamadım. Ulaştıklarım arasında da, kitabın boyutlarını gözetmek ve hepsi eskiseler de güncelliklerini bir nebze korumaları açısından elemeler yaptım. Kaynak eser niteliğinde eserler (Nermin Abadan-Unat'ın kitabı) ya da ansiklopedilerde yayınlanan yazılarımı kitaba almadım. Kitap çok uzun olurdu. Onlara kolay ulaşılabilir. Bu kitapta esas olarak *Kadınlar İçin* (İstanbul, Afa,1988) ki-

tabımda yayınlanan makalelerden seçmeler yaptım. Bir iki akademik niteliğini koruyan (ne de olsa eski bir akademisyendim...) yazı ve sonra feminist harekete katılmamla birlikte, daha kısa, daha çarpıcı, daha militan bir dille yazılmış yazılarımı seçtim. Eski "*Cumhuriyet*" yazıları (Murat Belge'nın sayfasında yayınlanmış), eski *Yeni Gündem* yazıları (gene Murat Belge'nin yayın yönetmeni olduğu bir dergi), *Somut Sayfası*'nda yayınlanmış yazılar, *Birikim*'den bir yazı, çevirdiğim bir kitabın önsözü, bir başka kitaba yazdığım önsöz ve daha yakın dönemde bilgisayar üzerinden yayılmış yazılar gibi...İzmir'de yayınlanan *Kazete Dergisi*'nde ya da Nadire Mater'in sorumlusu olduğu *bianet.com* internet haber sitesinde yayınlanmış yazılar bunlardan bazıları. Ve bir de Serpil Çakır'ın benimle yaptığı bir söyleşiye yer verdim.

Yazıları düzeltirken yeniden okuduğumda şu gözüme çarptı: En çok yazı yazdığım dönem, feminizmin emekleme yılları, 1980'li yıllar olmuş. Sonraki yıllarda, kısmen kuruluşunda yer aldığım derneklerdeki gönüllü çalışmalarım, kısmen de o yıllarda pek çok Avrupa şehrinden (özellikle Almanya'daki Göçmen Türkiyelilerin yaşadıkları şehirlerden) pek çok davet almam ve oralara gitmem sonucunda Türkiye'de fazla yazı yazmamışım. Zaten artık, ikinci, üçüncü kuşak kadınlar yetiştikleri için benim yazmama da fazla bir gerek kalmamıştı. (bkz. Aksu Bora'nın derlemeleri: *1990'larda Feminizm*, İletişim yayınları, 2002 ve *İradenin İyimserliği: 2000lerde Türkiye'de Kadınlar*, •Ayizi Yayınları, 2015, bu yıllarda yayınlanan pek çok eserden ilk akla gelenler...) Nereden nereye geldik? Bu soru bağlamında eski yazılarımı yayınlamam belki de çok anlamsız olmayabilir.

Yazıları kronolojik bir sırada yayınlamayı seçtim. Böylece neredeyse kırk yıllık bir döneme tanıklık etmek istedim. Tarihe meraklı genç okurların ilgisini çekebilir diye düşünüyorum. Bu umutla hepinize "eleştirel" gözle okumalar yapmanızı öneriyor; kadınların kaderini değiştirmekte bana göre tek güç olan feminizmle dostça bir ilişki kuracağınızı umuyorum.

Son olarak, bu kitaba eskiden yayınlanmış yazılarımı almama onay veren bütün dost yayınevlerine (İletişim, Metis, Kitap Yayınevi, *Kazete* dergisi) sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum. Son teşekkürüm de, birçoğu sahaflarda bile bulunmayan eski kitapları arayan, bulan, arşivlere ve kütüphanelere koşturan ve bu eski yazıları bilgisayar ortamına taşıyan Beyza Becerikli'ye. O olmasaydı, bu kitap da var olamazdı.

Şirin Tekeli

1980'ler

1989'da ilk kez gerçekleştirilen
Mor İğne Kampanya'sının
1998'de tekrarlanan eyleminden...

1
Siyasal İktidar Karşısında Kadın

Devrim içinde devrimin anlamı, dünyaya kendi gözleriyle bakmak, ona kendi elleriyle dokunmak, deneyimlerini kendi kafasında özümlemek, kendi sesini bulabilmek, sözlerini kendisi seçmek ve yüzüne, yüzyıllar boyu başkası tarafından yönetilmiş olmak yüzünden zorla takılmışlığın da ötesinde adeta derisinin içine işlemiş olan o maskeyi söküp atmaktır.

Sheila Rowbotham, *Women, Insistence and Revolution*, Penguin, 1972, s. 233

KADIN SORUNU

Kadının toplumda ikinci sınıf vatandaş statüsünde bulunduğu görüşü, buna gösterilen çeşitli tepkilerle birlikte son yıllarda yeniden gündeme gelmiş bulunuyor. Oysa kadın sorunu çok yönlü bir sorun. Kadın olarak dünyaya gelmiş olmak, bir insanın yaşantısını her yönüyle olumsuz etkileyebiliyor. Ekonomide, üretim sürecinde kadın emeği daha fazla 'sömürülüyor'. Toplum yaşantısında asıl yerinin 'ailesi, evi' olduğu yaygın görüşü yüzünden, eğitim olanaklarından daha sınırlı yararlanıyor, meslek seçim alanı, çalışma olanakları daralıyor; her şeye rağmen çalışma hayatına katılabildiği zaman ne ücret ve diğer haklar açısından ne ilerleme olanakları açısından eşit koşullardan yararlanabiliyor. Durumunu düzeltmenin yolunun politikadan geçtiğini düşünse, 'politika erkek işidir' deniyor ve bir köşeye itiliyor. Durumuna her isyan edişinde alayla karşılanıyor. Hak talepleri küçümseni-

yor. Toplum, onun için, tüm insanlar için geçerli tek bir ahlâk kodu değil, 'ayrı bir ahlâk kodu' geliştiriyor. Kadın yaratılmanın salt fizyolojik bir farklılığa dayandığı gerçeği daima göz ardı edilerek, onun "ayrı" bir psikolojik yapıya sahip olduğuna inanılıyor ve bu inanç ona da benimsetiliyor. Şeklen 'her bakımdan eşit', olduğu ilân edildiği zaman bile, özerk, kendi yaşamının tüm sorumluluğunu üstlenen bir yaratık olması tedirginlik yaratıyor, bağımlı kılınmak isteniyor. Ve çoğu zaman durumundaki yanlışlığın bilincine varamadan, 'insan' olamamanın yoksunluğunu fark edemeden toplumun, ona, atfettiği role ayak uydurmaya çalışıyor. Yaşamanın en kişisel yönlerinde, cinselliğinde bile ezilmekten kurtulamıyor! Onu yüzyıllardan beri mahkûm olduğu 'doğurganlık' durumundan kurtaran, doğum kontrolü olanaklarından gerektiği gibi yararlanması, pek çok toplumda ona hâlâ çok görülüyor; bedeni fuhuşa alet oluyor. Demek ki kadın olmak bir insanın yaşantısının her yönünde onu sorunlarla karşı karşıya getiriyor. Kadın sorunu topyekûn bir sorun niteliği kazanıyor.

Çok yönlü, çok karmaşık ve topyekûn bir sorun olan kadın sorununu bu yazının başlığının düşündürtebileceği gibi sadece bir boyutunda ele alıp çözümlemeye çalışmak boş bir çabadır. Sorunun, ekonomik, ideolojik, politik, psikolojik yönlerinin iç içe geçmişliği, böyle bir soyutlamayı çok zorlaştıracağı gibi, açıklamaların sınırlı ve yetersiz kalmasını da kaçınılmaz hale getirir. Buna karşılık, yalnız başına çalışan tek bir araştırmacının, bu sorunun tüm karmaşıklığıyla üstesinden gelebilmesi de beklenilemez, beklenilmemelidir. Ben yine de bu çalışmada kadının politik bağımlılığının kazandığı değişik boyutları özellikle Türkiye kadını açısından incelemeye girişirken, sorunun politika düzeyinde aldığı özel biçimle, toplum yaşantısının diğer düzeylerindeki biçimlenişleri arasındaki bağımlılık ve karşılıklı belirleme ilişkilerini göz önünde tutmaya çalışacağım. Bu ise, sorunun ancak bütünsel bir teoriye dayanılarak ele alınması ile mümkündür.

Ne var ki, bugün için kadın sorununu, bir bütün olarak çözümlemeye elverişli ve evrensel geçerliliği olan bir teori henüz kurulmuş değildir. Bu teorik kısırlığın kaynağında iki entelektüel çıkmaz yatıyor; birincisi, Marksist olmayan sorunsalda kadın sorununa teorik olmayan bir yaklaşımdan eğilinmesidir. Batı dünyasında özellikle bu sorunun gündeme yeniden geldiği son on yıl içerisinde büyük bir çoğunluğu, kadın araştırmacılar tarafından yürütülen çok sayıda inceleme yapılmıştır. Ancak bu incelemelerin ortak yanı, kadın sorununun değişik yönlerini ayrı ayrı birbirlerinden kopuk biçimde ele almalarıdır. Bu ise, çalışmaların ancak bazı kısmî teorilere varmasına ve sorunun

karmaşıklığını kavrayacak bir meta-teori kurma uğraşının sürekli olarak daha ileri bir aşamaya ertelenmesine yol açmaktadır.

Marksistler ise, başlangıçtan beri kadın sorununa bütünsel bir teorik yaklaşımla eğilmişlerdir. Marx'ın Kapital'de "ev işine", Manifestoda kadın emekçilerin durumuna getirdiği açıklamalar, Engels'in *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*'nde, Bebel'in *Kadın ve Sosyalizm*'inde, Lenin'in değişik araştırma ve kitapçıklarında kadın sorununa getirdikleri çözümlemeler aydınlatıcıdır. Onları izleyen Clara Zetkin ve Alexandra Kollontai de kadın sorununu başlı başına bir inceleme konusu yapmışlardır... Ancak bu çalışmaların hiçbirisinde kadın sorunu, "teorik bir kadın sorunsalına" oturtulmamıştır. Belki bu bakımdan en bütünsel yaklaşımın Kollontai tarafından geliştirilmiş' olduğu söylenilebilir. Ancak, bizzat Kollontai "olayının" da tanıklık ettiği bir gelişme, ilk kurucuların başlattıkları teorik çalışmanın gelişip olgunlaşmasını engellemiştir. Marksist teori toplumu dönüştürmeyi varlığının nedeni gördüğünden daima devrimci pratikle iç içe bulunmuştur. Oysa 1917 Sovyet devriminin ardından işçi sınıfı hareketlerinin sürekli olarak uğradıkları yenilgiler, teorinin gelişmesine sekte vurmuştur. Sovyetlerde kadın sorununa ilişkin teori-pratik birliği içinde Kollontai'nin başlattığı deney de bir süre sonra baltalanmış ve giderek Kollontai, yazıları SSCB'de okunmayan bir teorisyen olmuştur (Kollantai, Giriş, s. 19-20).

Son yıllarda ise (özellikle 70'lerde) Marksist teoride başlayan canlanışa paralel olarak kadın sorunu da, bu sorunsal içinde yerini almaktadır. Bu yeniden gündeme gelişte kuşkusuz, 'tüm batılı kapitalist ülkelerde 1968'de Vietnam savaşma karşı çıkan gençliğin ve radikal azınlık gruplarının yükselen mücadelesiyle eşanlı ve iç içe gelişen "yeni feminizm" mücadelesi yani "kadınların özgürlük" ya da "kurtuluş" hareketlerinin önemli bir payı vardır. Burjuva ve küçük burjuva kadınları arasında başlayan bu hareket, Marksistleri, yeniden bu soruna eğilip ona sahip çıkmak üzere teorik çalışmalara hız vermeye yöneltmiştir.

Bugün için bu çalışmalar henüz bir teori bütünlüğüne varmış değildir. Değişik Marksist eğilimde gruplar, farklı çözümlemeler yapmakta, kadının kurtuluşu için farklı çözümler önermekte ve giderek farklı mücadele stratejileri benimsemektedirler. Bununla birlikte hepsi Marksist teorinin esaslarından kalkan bu çözümlemeler kadın sorununun değişik görünümleri arasında karşılıklı belirlenimler aramaktadırlar. Bunların başlıcaları şunlardır:

- Kadının kapitalist sistemde ezilişi, kapitalist üretim ilişkilerinin belirlediği bir maddi tabandan kaynaklanmaktadır. Yani kadının ideolojik, politik bağımlılığı alt yapı tarafından belirlenir.
- Kadının ezilişinin temelinde, onun sosyal üretim sürecinden kopartılıp, esas olarak "üreticinin yeniden üretimiyle" görevlendirilmiş olması yani ailedeki özel işlevi yatar. Aile, pre-kapitalist tarım toplumlarında ekonomik üretim birimidir. Kapitalizmin üretim güçlerinde gerçekleştirdiği gelişme aileyi üretim birimi olmaktan çıkarmıştır. Fakat nükleer aile, değişen yapısına rağmen, kapitalist toplumda hem bir "tüketim birimi" hem bir "yeniden üretim biridir". Her üretim tarzında şekil değiştirmesine rağmen, daima var olan aile, kadının doğurgan olması yüzünden, toplumsal bir işlev olan "üreme/yeniden üretme" işlevini onun üstlenmesine yol açmaktadır. Bu durum kapitalizm sonrası toplumlarda da üretim araçlarının kamulaştırılmasıyla otomatikman değişmemekte, aile, "sosyalist" toplumlarda da "yeniden üretim birimi" olarak kalabilmektedir. (Kollantai, Rowbotham, O. Adamson vd.).
- Ancak kapitalist toplumlarda "ikinci sınıf vatandaş" olma durumu bütün kadınların ortak olarak paylaştıkları bir yazgı değil, özünde sınıfsal bir olaydır. Kadın sorununun yükünü asıl emekçi kadın çekmekle birlikte bu sorunun çözülmemesinden zararı bir bütün olarak işçi sınıfı görmektedir.
- Kadının asli görevinin ailesine karşı olmasını sağlamak üzere merkezinde "kutsal analık efsanesi" yer alan ideolojik bir yapı kurulmuştur. Felsefe, ahlak, din, eğitim, edebiyat ve iletişim aygıtları "kadının beşikten mezara" kadar durumunu kabullenmesini sağlayan inançları yaratır, yayar. Bu nedenle kadının toplumsal (ekonomik ve sınıfsal) konumunun "ideolojik üst-belirlenmesinden" söz etmek mümkündür (Althusser).
- Nihayet devlet, yasaları ve baskı aygıtıyla kadının ezilmesini sürdüren ya da "sosyalizme geçiş aşamasında" onun kurtuluş koşullarını hazırlayacak olan mekanizmadır. Kapitalist toplumlarda, kadınlara hak eşitliği tanınma yolundadır. Ancak her hak, son örnekleri İtalya'da boşanma hakkında ve bütün ileri kapitalist toplumlarda "talep üzerine kürtaj" haklarında görüldüğü gibi, çetin, zorlu, politik mücadelelerle elde edilmektedir. Öte yandan, politik haklar başta olmak üzere, bu hakların, fiilen kullanılmasında eşitsizlik

sürmektedir. Bu bakımdan parlamenter demokrasilerde olduğu kadar açık şekilde değilse bile, "sosyalizme geçiş halinde bulunan toplumlarda" da kadının politikadan ve özellikle yukarı karar organlarından uzak kaldığı bir gerçektir.

O zaman öteki düzeylerle karşılıklı belirlenme ilişkileri göz ardı edilmeksizin, iki açıdan özel bir önem taşıyan politika düzeyi üzerinde araştırmaları yoğunlaştırmakta yarar vardır, ilk olarak, herhangi bir toplumun kadına verdiği yeri en billurlaşmış şekilde yansıtan düzey politika düzeyidir. Gelişmiş kapitalist toplumların hiçbirinde kadınlar üst karar organı olan parlamentoda % 5'in[1] üzerinde temsil edilmemektedirler. Bu olgu ile kadınların işgücünde azınlıkta (1/3) olmaları, sendikalarda eksik temsil edilmeleri, eğitim olanaklarından eşit şekilde yararlanmamaları arasında bağlantı vardır. Ama politika düzeyindeki durum, öteki düzeylerde katılma paylarının gösterdiği artışı göstermemektedir. İkinci olarak da politika düzeyi görece bağımsızlığı nedeniyle kadının kurtuluşunu sağlayacak tedbirlerin alınmasına olanak verdiğinden, büyük önem taşımaktadır. Devletin görece bağımsızlığının kadın sorunu açısından taşıdığı önemi gözler önüne sermekte en çarpıcı örneklerden birisi 1917-1924 yıllarının "savaş komünizmi" döneminin deneylerinde bulunabilir. O dönemde Sovyet ekonomisi gerek yapısı, gerek savaştan gördüğü tahribat nedeniyle, "sosyalist topluma geçişe" olanak verecek üretim güçleri düzeyinde değildi, Buna karşılık, kadının kurtuluşunu sağlamaya dönük en cüretkâr girişimlerde bulunulan tarihi dönem de, bu dönemdi. Gerçi bu deney bir süre sonra terkedildi. Fakat bu, politik karar düzeyinde benimsenen devrimci bir tavrın, ekonomik düzeyden gelen engellere karşın ne kadar etkili olabileceğinin, bir kanıtıdır.

Engels klasik eserinde, kadın sorununun özünü şöyle saptamıştı:

> Modern karı-koca ailesi, açık ya da gizli, kadının evcil köleliği üzerine kurulmuştur ve modern toplum sırf karı-koca ailelerinden –moleküller gibi– meydana gelen bir kütledir. Günümüzde erkek, çoğunlukla hiç değilse varlıklı sınıflarda, ailenin desteği olmak ve onu beslemek zorundadır; bu durum ona, hiçbir hukuki imtiyazla desteklenmeye muhtaç bulunmayan egemen bir otorite kazandırır. Aile içinde erkek burjuvadır; kadın proletarya rolünü oynar.

1 Bunun tek istisnası parlamentoda kadın temsilci oranının % 17'ye ulaştığı Finlandiya'dır. Bu makalenin yaslandığı veriler 1970'lerin başlarına aittir. 1970'lerin ikinci yarısında başta İskandinav ülkeleri olmak üzere, bütün gelişmiş Batı ülkelerinde kadınların parlamentodaki temsilinde önemli sıçramalar gerçekleşmiştir. Bkz. Conceil de l'Europe, *The Situation of Women in the Political Process in Europe*, Strazburg, 1984.

> Ama sanayi dünyasında proletaryayı ezen ekonomik baskının özgül karakteri, kendini bütün sertliğiyle, ancak kapitalist sınıfın bütün kanunî imtiyazları kaldırıldıktan ve iki sınıf arasında tam hukuki eşitlik kurulduktan sonra gösterir; demokratik cumhuriyet iki sınıf arasındaki karşıtlığı yok etmez, tersine bunlar arasındaki mücadelenin yapılacağı alanı ilk hazırlayan odur. Aynı şekilde, erkeğin kadın üzerindeki egemenliğinin özel karakteri, bu iki cins arasında gerçek bir toplumsal eşitlik kurmak zorunluluğu ve bunun tarzı, bütün bunlar, kendilerini ancak, erkekle kadın tamamen eşit hukukî haklara sahip oldukları zaman apaçık göstereceklerdir. O zaman görülecektir ki, kadının kurtuluşunun ilk şartı bütün kadın cinsinin yeniden kamu işlerine dönmesidir ve bu şart karı-koca ailesinin, toplumun ekonomik birimi olarak ortadan kaldırılmasını gerektirir. (Engels, Somer çevirisi, s. 107)

Bu pasajda Engels kadın sorununun teorik esaslarını en açık şekilde ortaya koymakta: Kapitalist toplumda ailenin yeri, aile içerisinde kadının yeri, bunun sınıfsal ilişkilere olan paralelliği, çelişkinin en açık şekilde görülebilmesinin koşulları, kurtuluşun gerekli ve yeterli koşulları... Yine bu pasajda da ortaya atıldığı gibi, kadının "evcil köleliğinin" kırılması salt ekonomik düzeyde üretim ilişkilerinin değişmesiyle gerçekleşemez. Bu ilk şarttır (gerekli koşul). Bir başlangıçtır. Fakat asıl çelişki kadınların ve erkeklerin eşit haklara sahip oldukları zaman anlaşılacak, bilinçli kurtuluş mücadelesi ondan sonra verilecektir. Böyle bir bilinçlenme, ideolojik ve politik düzeylerin ön plana geçmesini gerektirir. Kadının kurtuluşu bilinçli bir politik mücadeleyle, "atavik ideolojik koşullandırmaların" kırılmasını gerektirir (yeterli koşul) (Kollontai, s. 132).

Demek ki politik düzeye ağırlık veren bir çözümleme yararlı ve gereklidir. Ancak politik-ideolojik mücadele stratejilerinin belirlenebilmesi için kadının köleleşmesinin maddi temellerinden hareket etmek de bir zorunluluktur.

KAPİTALİST ÜRETİM TARZI VE KADIN

Kapitalist toplumlarda, kadının üretim sürecindeki göreli yeri, sermayenin birikim düzeyine ve sınıf mücadelesinin yoğunluğuna göre toplumdan topluma ve zaman içerisinde değişecektir. Bu açıdan yapılacak çözümlemenin somut toplum düzeyinde ve tarihsel gelişmeyi izleyen bir çözümleme olması gerekir. Üretim tarzı çözümlemesi ise belirli bir soyutlama düzeyinde yapılma durumundadır. Bu nedenle burada tarihin evrim çizgisini izlemek yerine tam tersine, o üretim tarzının en ileri biçimi esas alınmalıdır. Marksist yöntemin doğru uygulanışı bunu gerektiriyor. Bu bakımdan kadının ezilen cins olmasına yol açan maddi temeli saptamaya çalışırken kapitalist üretim tarzının gelişmiş ka-

pitalist toplumlarda aldığı biçim esas alınacak. Az önce değindiğimiz Marksist teoride son yıllarda kadın sorunu çevresinde yoğunlaşan tartışmalarda da (özellikle İngiltere'de) aynı yöntem benimsenmektedir. Değişik Marksist gruplar Marx'ın Kapital'de yaptığı kapitalizm çözümlemesinden ve kavramlarından yola çıkmakla birlikte Marx'ı yorumlarken bu kavramlara değişen kritik önemler atfetmekte ve çoğu zaman birbirinden çok farklı noktalara varabilmektedirler. Bu tartışmalarda üzerinde en çok durulan kavramlar, 'ev-içi emeği', 'ev işinin meta yerine kullanım değeri üretme' özelliği, 'yedek işçi ordusu', 'kadın emeğinin üretim sürecinde daha fazla sömürülmesi' gibi kavramlardır...

Kapitalizm altında kadının özgül ezilme biçimi onun kapitalist toplumda ikili bir rol oynamasından kaynaklanmaktadır. Ekonomik bakımdan sermayenin gereksinmelerine tabi durumda olan kadın hem "ev içi emekçisidir" ve bu açıdan "emek gücünün" korunması ve yetiştirilmesinden birinci derecede o sorumludur; hem de "yedek işçi ordusunu" besler. Bu yüzden de ekonominin gelişme devrelerinde ve savaş dönemlerinde (kendisine sağlanan asgari çocuk bakımı ve ev işinin toplumca üstlenilmesi kolaylıklarından yararlanacak) üretime katılır. Bu devreler son bulduğunda ise yeniden yedek orduya döner ya da *part-time* çalışma koşullarında üretimde kalır. Kadının bu ikili rolü, birbirlerini karşılıklı olarak belirleme, yeniden üretme durumundadır, Kadınlar, fabrika ve bürolarda çalıştıkları ölçüde, "sosyal emeğin" parçasıdırlar. Fakat evde harcadıkları emek de sermaye birikiminin bütünleyici bir unsurudur. Yani kadınların emeği, sermaye için hem son derece gereklidir, hem de sosyal üretim sürecinin dışındadır; özelleşmiş bir emektir.

Hemen belirtelim ki, kadının biri sosyal, diğeri özel, iki tür emek harcaması olgusu sadece kapitalist sisteme özgürdür. Kapitalizm öncesi üretim tarzlarında kadının evde gördüğü iş, özelleşmiş değildi; sosyal emeğin, sosyal üretimin bir parçasıydı. Engels kapitalist üretim tarzıyla daha önceki tarzlar arasındaki farkı şöyle anlatır:

> Kadın-erkek arasında, daha önceki toplumsal durumlardan bize kalmış bulunan eşitsizlik, asla kadının ekonomik baskı altında oluşunun sebebi değil, sonucudur. Çocuklarıyla birlikte birçok evli çiftleri kapsayan eski komünist ev ekonomisinde kadınlara bırakılan ev yönetimi, tıpkı erkekler tarafından yiyecek sağlanması gibi toplumsal zorunluluk taşıyan bir kamu işiydi. Ataerkil aile ve ondan da çok monogamik bireysel aileyle birlikte her şey değişti. Ev yönetimi kamusal karakterini yitirdi. Bu iş artık toplumu ilgilendirmiyor; bir özel hizmet haline geldi; toplumsal üretime katılmaktan uzaklaştırılan kadın bir baş hizmetçi oldu. (Engels, s. 106)

Kadın emeğinin nitelik değiştirip ikili bir yapı kazanması sınıflı toplumla başladı. Ev içindeki iş bölümünde bir değişiklik olmamasına rağmen, evin dışında iş bölümünün değişmesi, 'ev işini' özel bir hizmet olmaya mahkûm etti (Engels, s. 227). Kapitalist üretim tarzında ise, kadın emeği, sosyal üretime girdiği zaman bile, doğrudan sosyal emek olma niteliğini yitirdi; ancak dolaylı olarak sosyal bir değer biçimi kazanır oldu. Ev işi de tamimiyle özel bir hizmet olarak kaldı.

Dolaylı olarak sosyal değer biçimi kazanmak kavramını açıklamak için meta üretiminin nasıl yapıldığına bakmak gerekir. Meta üretilen toplumlarda, kapitalizm öncesi toplumlardan farklı olarak insanların emeği doğrudan sosyal emek olmaktan çıkmıştır. Meta bir kullanım değeridir, somut emeğin ürettiği bir maldır. Kullanım değeri olarak metalar nitelikleri bakımından farklı olduklarından eşdeğer değildir. Bu farklılık olmasaydı mübadelenin anlamı kalmazdı. Metaların kulamın değerleri farklı olduğu gibi, onları üretmek için gereken emek de değişiktir. Fakat metalar mübadele edildiği zaman değerlerinin eşitlenmesi gerekir. Bu eşitleme yapıldığında, onların üretimi için gerekli olan emek de ortak niteliğine yani genel olarak insan emeğine indirgenir. Bu, değer yaratan emektir. Marx buna, soyut emek der.

Meta üretilen bir sistemde değişik insanların emekleri (somut emek) sosyal emek haline, kendisinin tam zıddı, yani soyut haline gelerek dönüşebilir. Öte yandan değer de ancak mübadele ile gerçekleşebilir. Metalar, metalararası bir nicel ilişkide, mübadele değerine dönüşürler. Aslında metaların mübadele değeri, üreticiler arasında mevcut olan sosyal bir ilişkinin dışsal görünümüdür. Yani mübadele değeri metalarda mevcut olan ortak değerin bir ifadesidir. Bu açıklamalardan şu sonucu çıkartabiliriz. Kapitalizm öncesi, yani meta üretiminin yaygınlaşmadığı toplumlarda kadının evde harcadığı emek, doğrudan sosyal bir niteliğe sahipti. Kapitalist toplumda ise erkek ya da kadının somut emeğinin sosyal bir nitelik kazanması ancak üretilen malın bir meta niteliği yani mübadele değeri kazanması ile mümkündür. Bunu gerçekleştirmek için de insanların emek piyasasına girmeleri yani emek güçlerini kapitaliste satmaları, onun için meta üretmeleri gerekir.

Şimdi bir de özelleşmiş emeğin (ev emeğinin) kapitalist üretimdeki yerine bakalım. Kapitalizmin tek ereği kapital birikimidir; yani değeri genişletmek için emek gücü satın almaktır. Kapitalist toplumda kullanım değeri üretimi, kapitalin birikme gereğine tabidir. Bunu sağlayan koşul, tarihsel olarak, emek-gücünün de bir meta haline gelmesidir. Çünkü emek-gücü, kendi sahip olduğundan fazla değer üretebilen tek metadır. Kapitalisti ilgilendiren şey de

budur: Kapitalist kârının kaynağı olan artık değerin emekçiden alınması yani, emekçinin sömürülmesi. Kapitalist, emek-gücünü bir meta haline getirdiğinde emekçiyi emek-gücünden ve emeğin ürününü emekçiden ayırır. Bu ayrım-sonunda kapitalist toplumda iki tür tüketim ortaya çıkar: Bireysel tüketim yani sosyal üretimin dışında ortaya çıkan tüketim ve üretken tüketim yani sosyal üretim içerisinde yapılan tüketim. Bu ayrımın önemi şuradadır ki, emekçinin emek-gücünün kapitalist tarafından satın alınması sonucu, bu emek-gücünün, kendinden daha fazla değer üretmesinden ötürü üretken tüketim yapılırken, diğer yandan da emekçinin emek-gücünün kapitalist tarafından kullanılan bölümünün yerine konulması gerekecektir ki burada, emekçinin bireysel tüketimi söz konusudur.

Emekçinin bireysel tüketimi yani kendisini yenilemesi için gereken geçimlilik maddelerin hazırlanması, pişirilmesi, temizlik yapılması, çocukların bakımı vs. bir emek zamanını gerektirir. Burada harcanan emek ise değer-biçimi (mübadele değeri) kazanmayan somut bir emektir. Bu emeği işçi sınıfının kendisinin tahsis etmesi gerekir. Kapitalistin emek-gücünü yeniden satın alması ancak bu emek harcandığı takdirde mümkün olur. Yani kapitalistin kendini yeniden üretmesi, bu emeğin harcanmasına bağlıdır. Bu emeğin harcanması açısından ise kapitalist, işçi sınıfının kendisini yeniden üretme içgüdüsüne güvenir. İşte ev-içi emeği, kapitalist toplumda, emekçinin emek-gücünü yeniden kazanması için gerekil olan kullanım-değerlerinin üretimiyle görevlendirilmiştir; bunun sorumluluğunu taşır ev emeği; özelleştirilmiş, bireysel bir emektir. Kapitalist üretim sürecinin dışında kalan, bu yüzden ne değer, ne de artık-değer üreten bir somut emektir. Eviçi emeğinin üretken ya da üretken olmayan emek olma sorununa verilmesi gereken doğru yanıt, bu gibi görünüyor.

Gerçekten, üretken emek, artık-değer üreten ve sermaye ile mübadele edilen emek; üretken olmayan emek de, artık-değer üretmeyen ama para karşılığı (gelir) satılan emektir. Örneğin hizmetçi, emeğini kapitaliste satarsa karşılığında para alır, ama sunduğu hizmet bireysel olarak (kapitalist tarafından) tüketilir, meta üretiminde kullanılmaz. Ev işi ise ne üretkendir ne: de üretken olmayan emektir. Ev işi emekçinin hayatını idame ettirir; bu amaçla kullanım değeri üretir ve bu da bireysel olarak tüketilir. Bu nedenle ev işi sermayenin yeniden üretimi açısından son derece hayati ve elzem olan bir özel, somut emek biçimidir. Bunu kadın kendi şahsıyla öder; kadın emeği, toplumca ve dolayısıyla kapitalistçe "karşılıksız-bilabedel" olarak kullanılır. Ne emeğin fiyatına dâhil olur ne de değer yaratımına girer.

Ev işi hiçbir değer üretmediği için (yani üretken emek olmadığı için) kapitalist, ev işinin sosyalleştirilmesine ilgi duymaz. Bu yüzden de kadınların hepsinin emekçi olarak sosyal üretime dâhil olmaları halinde bile, ev işinin iş günü bittikten sonra birisi tarafından (isterse erkek yapsın, ya da yardımcı olsun) yerine getirilmesi gerekir. Bu demektir ki, işçi sınıfı bir bütün olarak, ev işine emek tahsis etmek zorundadır. Yani, sermayenin bizatihi kendisi, ev işinin sosyalleştirilmesine mutlak bir sınır koyar. Bu durumda, kapitalist sistem altında ev işinin sosyalleştirilmesi mümkün olamayacağı gibi, aksine, sermaye ev işinin özel bir hizmet haline getirilişinin koşullarını da kendisi yaratır.[2]

Öte yandan kadınların emeklerini ev işine tahsis eden grup olarak görevlendirilmeleri, sosyal üretimde de ikinci planda bir yer tutmalarına yol açar. Ev işiyle, sosyal üretimdeki rolleri birbirini karşılıklı olarak belirler. Sorunun bu yönüne kadının ekonomideki göreli yeri de diyebiliriz. Burada asıl belirleyici olan sermayenin birikim düzeyidir.

Kadının özel bir biçimde ezilmesi olgusu sermayenin kadını sürekli olarak sömürülmeye hazır bir emek gücü olarak tutmasına bağlıdır. Kadının ev işini üstüne alıp, karşılıksız olarak yerine getirmesi yalnız ev işi alanında etki doğurmakla kalmaz; kadının, sermaye için ucuz, örgütlenmemiş bir emek kaynağı oluşturmasını da belirler.

Kapitalin amacı artık-değer birikimini sağlamaktır. Sermayenin üretkenliğini artıran itici güç budur, üretkenlik ise mutlak ya da göreli olarak artırılabilir. Mutlak artık-değeri artırmak, emek yoğunluğunu artırmanın sınırları (fizik ve sosyal) yüzünden olanaksız olduğundan, sermaye işçinin, kendisi ve ailesi için çalışması gereken süreyi kısma yoluna gider, yani ser-

2 Bu sorun, teoride' oldukça tartışmalıdır. Gerçekten de bir kısım Marksist; burada ifade' edilen görüşü, benimserken; ev işinin özel bir emek olarak kalmasında kapitalist üretimin yeniden-üretimi açısından bir zorunluluk olduğunu savunur; bir bölümü de kapitalist üretim altında ev işinin bugün için sosyalleştirilmemiş olmasının, kapitalizmin bugün ulaştığı birikim düzeyi ve teknoloji yetersizliğinden kaynaklandığını, buna karşılık kapitalist ilişkilerin özünde böyle bir gereklilik bulunmadığını savunmaktadır. Birinci görüşü savunan Waly Seccombe (1975) kapitalizm kendini yeniden üretebildiği sürece, üç yönlü olan bu yeniden-üretim sorununun (üretim araçları; emek-gücü; kapitalist üretim ilişkisi) emek-gücünün yeniden üretimi bakımından 'en ekonomik olan çözümü', 'özel tüketimi' ve dolayısıyla 'özel ev işi'ni gerektireceğini savunur. O. Adamson ve arkadaşları da (1976) kapitalist üretimin gelişme yasasına bağlı olarak, bünyesinde taşıdığı yedek işçi ordusu ve kadın emeğinin burada oynadığı rol bakımından kapitalist üretimin, 'ev işini' özel bir emek olarak yaşatmasında bir kaçınılmazlık bulmaktadırlar. Buna karşılık Harrison (1974) ve Gardiner (1975) kapitalizmin, ev işini sosyalleştirebileceğini, zaten sosyalleştirme yolunda olduğunu, ancak bugünkü birikim ve teknoloji düzeyinde bunu tümüyle gerçekleştiremediğini; bu yüzden de, ideolojik yeniden-üretimle, kadınları, 'ev işinde' tutma yoluna gittiğini savunmaktadırlar.

mayenin organik bileşimini artırır; üretkenlik artışı ise, artan üretim araçlarının daha az işçi tarafından çalıştırılması demektir. Böylece yedek işçi ordusu yaratılmış olur.

Yedek işçi ordusu her an sermaye tarafından sömürülmeye hazır tutulan emekçileri kapsar; büyüklüğü, sermayenin birikim oranına bağlıdır. Durgunluk ve ortalama kârlılık dönemlerinde bu yedek ordu büyür, işçi sınıfı doğrudan işsizlik baskısı altında kalır; gelişme zamanlarında ise, işçi sınıfının taleplerini kısıtlar. Yani yedek ordu aslında emek arz ve talebini düzenleyen temel araçtır.

Kadınlar, bu yedek ordunun parçasıdırlar. Kapitalist gelişmenin ilk aşamalarında makina kullanılmaya başlanması kadın ve çocukların da üretime katılmalarını mümkün kıldı ve bu girişle, işçi sınıfının emek-gücü toplu olarak ucuzladı. Böylece kadınlar "evcil köleliğin" yanı sıra, ücretli emekçiliğe de geçtiler.

Bilindiği gibi kapitalist krizlerin çözülmesinde yedek ordunun önemli bir rolü vardır. Kâr oranının düşme yasası, kapitalist krizlere, o da kapitalin giderek yoğunlaşmasına yol açar; kârlılığı arttırmak, için, ücretleri emek-gücünün değerinin altına düşürmek bakımından ise yedek ordunun varlığı önemlidir: Yedek ordu ne kadar genişse, kapitalin, işçi sınıfını baskı altında tutma olanağı da o kadar yükselir. Demek ki kadınların yedek orduyu besleme eğilimleri işçi sınıfını bir bütün olarak olumsuz olarak etkiler. Birikim sürecinin farklı aşamalarında sermayenin talepleri değişir, fakat genel olarak kadınlar evcil köleliklerinden dolayı yedek orduya ilişkin bu taleplere çok daha kolay ayak uydururlar. Gerektiği zaman üretime çağrılmak üzere evde bekler, birikim yavaşladığı veya durduğu zamanlarda ise gerisin geriye eve gönderilirler.

Öte yandan kadınlar iş gücüne daima erkeklerden daha düşük ücretlerle girer, bu yüzden de bazen erkeklerin işsiz kaldıkları zamanlarda bile çalışmaya devam ederler. Sermaye bu yedek orduyu kullanma yeteneğine sahip olduğunu genellikle savaş dönemlerinde göstermiştir. Gerek Birinci gerek İkinci Dünya savaşları, savaş için cepheye gönderilen erkeklerin yerine kadınların yoğun biçimde işe alındıkları devrelerdir. Ancak bu dönemlerde bile, kadınlar erkeklerden daha düşük ücretle çalışmış ve daha az örgütlü bir iş gücü meydana getirmişlerdir. Genellikle kadınların ücretleri, erkeklerin ücretlerinin 1/3'ü düzeyinde kalmıştır. Kadın ücretleri ancak İkinci Dünya Savaşı sonunda, 1944'de erkek ücretlerinin yarısı düzeyine yükselmiştir. Kadınlar, daha az örgütlü olmaları nedeniyle, yalnız daha düşük ücret almakla kalmamış

daha ağır şartlarla daha uzun süre çalıştırılmışlardı. Örneğin 1930'larda İngiltere'de erkekler için geçerli olan 48 saat/iş haftasına karşılık kadınlar tekstilde 55 saat/hafta, tekstil dışı sektörlerde 60 saat/hafta çalışmaktaydılar. (O. Adamson vd., s. 21) Her iki savaş döneminde de kadınların üretim sürecine yoğun biçimde girmeleri esas olarak evli ve çocuklu kadınların mobilizasyonu anlamına gelmiştir. Bu yüzden devlet, kadının görevi olan ev işini bir ölçüde üstlenmek zorunda kalmıştır. Örneğin İngiltere'de 1941'de 118 tane çocuk yuvası var iken bunların sayısı 1945'de 1559'a yükselmiş ve 71.806 çocuğa bakılabilen bir kapasiteye ulaşmıştır. (O. Adamson vd., s. 24) Savaş sonunda ise bu yuva ve kreşler kapatıldı, çocuklara okullarda verilmekte olan süt, yemek gibi hizmetler ortadan kaldırıldı.

Savaş sonrası dönem, kapitalin gelişme devresi oldu; savaşla birlikte ekonomiye dâhil olan, ucuz emek gücüyle savaş ekonomilerini çeviren ve savaşın hemen ertesinde gerek kalmadığı için evlerine geri gönderilen kadın emek-gücüne, yeniden başvuruldu. Hatta bu dönemde, bazı sermaye birikim devrelerinde görülen, kadınlar arasında işçileşmenin daha hızlı olması eğilimi ortaya çıktı. Özellikle evli kadınlar, savaş sonrası dönemde işgücüne en hızlı katılan emek kategorisini meydana getirdiler. Örneğin İngiltere'de evli kadınların tüm kadın emeği içerisindeki oranları, 1931'de % 10 ve 1951'de % 22 iken 1971'de bu oran % 42'ye ulaşmıştı.

Ancak sermayenin, tarihindeki bu en büyük genişleme devresinde bile, kadınların sosyal üretim sürecine erkeklerle eşit biçimde katılmalarını mümkün kılan tedbirleri –esas olarak çocuk bakımı için yuva ve kreşler açılması– alamadığı ya da almadığı görüldü. Bu nedenledir ki bu son dönemde geçici değil, kalıcı bir biçimde ekonomiye giren kadınların, sosyal üretim sürecindeki ikincil konumları gözle görülür bir duruma geldi. Gerçekten de bu dönemde teknolojide gerçekleştirilen ilerlemelerle, kadının ev işinde, emek tasarrufu sağlamasına olanak veren araçların üretilmesi yaygınlaşmış ve işçi sınıfına da sunulmaya başlamıştı, ama ev işi özel ve kadının karşılıksız olarak yüklenmesi gereken bir iş olma niteliğini yitirmedi. Çocukların bakımı için alınması gereken tedbirlerin alınmaması yüzünden de kadın emeği iş piyasasına özellikle part-time koşullarda girmek zorunda kaldı, 1974'de İngiltere'de işgücündeki 8.833 milyon kadından 3.421 milyonu part-time çalışıyordu.

Sermaye açısından part-time çalışmanın en büyük avantajı, sermaye ve/veya devlet tarafından, kadının üretime katılmasının asgarî koşulu olan çocuk yuvalan ve kreşlere yatırım yapılmaksızın kadını işgücüne katma olanağı getirmesidir. Tek tek kapitalistler açısından olaya bakıldığında part-ti-

me çalışan kadının verimliliği daha yüksektir. Ekonominin tümü açısından da İngiltere'de part-time çalışmanın, üretkenliği % 2,7'den % 3,2'ye arttırdığı hesaplanmıştır. Buna karşılık part-time çalışanlar özellikle kötü örgütlenmiş bir emekçi kategorisidir. Hafta tatili, ücretli yıllık izin gibi devamlı çalışanlara tanınan haklardan yararlanmazlar, işte ilerleme olanakları yoktur, işe alınma ve işten çıkarılmada büyük bir esneklik gösterirler. İşte bu nedenlerledir ki part-time çalışan kadın emeği, kapitalizm için yapısal bir gereklilik halini almıştır. Öyle ki 1973-1974 rakamlarıyla, İngiltere'de part-time çalışan kadınların sayıları, 258.000 artarken, devamlı çalışan kadınların sayılarında 29.000, erkeklerinkinde 138.000'lik azalma görülmüştür (O. Adamson vd., s. 28).

Oysa kadınların part-time çalışmaları, onların eşit işe eşit ücret taleplerinin gerçekleşmesini olanaksız kılan temel etkenlerden biridir. Hatta bazı yorumculara göre (*Financial Times*, Eylül 1976) eşit işe eşit ücret yasasının İngiltere'de kabulü, bu ülkede part-time uygulamasına geçilmesini hızlandırmıştır.

Nitekim, kadın ve erkeklerin ortalama ücretlerine bakıldığında arada önemli farklar bulunduğu görülmektedir. İngiltere'de vasıfsız kadın işçilerin haftalık ücretlerinin vasıfsız erkek işçilerin ücretlerine göre aşağıdaki seyri izlemiştir:

1950	1955	1965	1970	1974	1975
% 58,7	% 51,7	% 49,0	% 49.9	% 55.5	% 57.4

ABD'de de 1970'te full-time çalışan işçilerin yıllık medyan ücretleri şu farklılaşmayı göstermektedir:

Beyaz erkek işçi	7.396 $
Siyah erkek işçi	4.777 $
Beyaz kadın işçi	4.279 $
Siyah kadın işçi	3.194 $

Buna göre beyaz kadınların ücretlerinin beyaz erkeklerin ücretlerine oranı % 57,8, siyah kadınların ücretlerinin, siyah erkeklerin ücretlerine oranı % 68,8, beyaz kadınların ücretlerinin siyah erkeklerinkine oram % 89,5 ve erkekler arasındaki ücret oranı da % 64,6'dır. (Amudsen, s. 32) Yine ABD için Grace Hutchins'in yaptığı bir hesaplamaya göre 1950 yılında imalat ke-

siminde, sermayenin kadın işçiye ödediği düşük ücretten elde ettiği toplam kazanç 5.4 milyar dolara ulaşmaktaydı (Amudsen, s. 59).[3]

Türkiye'de de kadın ve erkek ücretleri arasında benzer farklar görülmektedir:

Faaliyet kolu	Kamu kesimi	Özel kesim
Gıda	% 82	% 72
Dokuma	% 93	% 80
Basın-yayın	% 71	% 68
Ecza-kimyevî madde	% 91	% 68
Madenî eşya	% 90	% 71

Kaynak: Evinç Dinçer'in hesaplamaları, zikreden TİB, s. 62.

Gündelik kazanç farklarına bakıldığında ise yıllar itibariyle:

1967	% 81,4
1968	% 81,7
1970	% 91,8
1972	% 85,2

oranlarında bir farklılaşma olduğu görülmektedir.

Kaynak: SSK istatistikleri, TİB, s. 62.

Görüldüğü gibi, kadınların part-time uygulamasına girme eğilimlerinin daha düşük olduğu bir ülke olan Türkiye'de kadın ücretlerinin erkek ücretlerine oranları, İngiltere ve ABD'den daha yüksektir, fakat farklar yerleşik, yapısal bir karakter göstermektedir. Bu farklılaşma genel olarak kadınların daha az vasıflı ve daha az örgütlü oluşlarının yanı sıra, ekonomide bazı sektörlerde yığılmalarından doğmaktadır. Kadınların yoğun olarak girdikleri sektörlerin özellikleri ve ayrıca kadınlara atfedilen üretkenlik düşüklüğü, işi aksatma (absenteizm) gibi bazı eğilimlerin yanı sıra, bazı işyerlerinde sermaye tarafından kurulmuş bulunan kreş vs. yatırımları, bu ücret farklılaşmasını mazur gösterici gerekçeler arasında sayılmaktadır.

3 1950, Amerikan ekonomisinde, kadın emek gücünün düşük olduğu bir yıldır. 1950-77 arası dönem için bu hesaplama yeniden yapılacak olsa, kuşkusuz ücret farklarından sermayedarın sağladığı ek kazanç çok daha yüksek ölçeklerde olacaktır. Kadın emek-gücünde 1950-68 döneminde % 10 bir artış ortaya çıkmış; 20-64 yaşları arasındaki çalışan kadınların oranı % 31,8'den % 41,6'ya yükselmiştir. (M. ve J. Rownthree, s. 27)

Değişik ülkelerde kadınların yoğun biçimde girdikleri sektörler genellikle aynıdır: Hizmetler ve imalât kesiminde dokuma, konfeksiyon, gıda, tütün gibi sektörler.

Örneğin İngiltere'de, 1974'de çalışanların % 40'ını oluşturan kadınların, en yoğun oldukları (çalışanların 2/3) sektör, hizmetlerdi. Sanayide ise kadınların, çalışanların % 72'sini oluşturdukları tek sektör deri, ayakkabı ve konfeksiyon, bu oranın % 46'ya vardığı sektör ise dokumaydı. Hizmetler sektöründe kadınların en yoğun olarak çalıştıkları kesimler eğitim (% 76), sağlık (% 99), turizm (% 67) ve ticaret (% 55) idi (Adamson vd., s. 28).

Türkiye'de kadınların işteki yere göre dağılımı şöyledir:

	1968	1969
Ücretli	% 15.8	% 3.5
İşveren	2.0	2.0
Kendi hesabına	6.9	5.4
Aile işçisi	46.7	39.9
İşsiz	8.5	17.5
Toplam	14.9	12.5

Faaliyet kollarına göre ise:

	1968	1969
Tarım, orman	30.9	25.1
Maden	2.1	1.8
İnşaat	0.3	0,5
İmalât	16.3	12.5
Elektrik, gaz	3.7	6.7
Ulaştırma, Haberleşme	2.5	2.9
Hizmetler	17.3	15.8
Belirsiz	3.9	4.2
Toplam	14.9	12.5

Kadın emeğine ilişkin rakamları arttırmak olanaklıdır; ama gerekli değildir. Çünkü bu rakamlar, başta kurulan teorik çerçeveyle uyum halindedir. Kadın emeğinin kullanılış koşullarını, farklı kapital birikim düzeylerinde ka-

dın emeğinin göreli yerine ilişkin bulguların ışığında şu dört noktada toplamak mümkündür:

- Ev işi ve özellikle çocuk bakımı, yetiştirilmesi kadınlara düşen bir sorumluluktur ve kadınlar bu toplumsal hizmeti karşılıksız olarak yerine getirmektedirler.
- Kadın emeğinin, sosyal üretim sürecinin dışında tutulan bu önemli bölümü, onu sermayenin ihtiyaçlarına göre kullanılan yedek-işçi ordusunu besleyen temel unsur yapmaktadır.
- Kadınlar ucuz emek kaynağıdırlar. Bu bakımdan durumları kapitalist ülkelerin, gelişmemiş ülkelerden getirdikleri yabancı işçilerin durumlarına benzemektedir (ABD'de kadınlar için "son göç dalgası" deyimi kullanılmakta).
- İşçi sınıfı içerisinde kadın ve erkek emeğinin tabi olduğu farklı çalışma koşulları, işçi sınıfını bölücü bir etki yapmaktadır.

Bu koşullardan her birisi ve hepsi, sermayenin kadın emeğini özel olarak sömürmek üzere başvurduğu, ekonomi politikalarının ürünüdür. Ancak, kadın emeğinin tabi olduğu bu daha fazla sömürülme olgusundan bir cins grubu olarak kadınlar kadar, bir bütün olarak işçi sınıfı da zarar görmektedir.

TOPLUM İÇİNDE KADIN

Kadının ekonomik tabanda belirlenen sömürülme ve ezilme olgusu, esas olarak diğer toplumsal ilişki düzeylerine de yansımaktadır. Bu açıdan ilk olarak, sınıfsal bakımdan kadınların konumunun nasıl farklılaştığına bakmak gerekir. Ancak, bu alanda tam anlamıyla kavramsal bir anarşi hüküm sürmekte. Kadınların bir 'cins grubu' olarak özel biçimde sömürülen, ezilen bir toplum katını oluşturduğunu saptayan birçok araştırıcı, çözümlemelerinde kadınlardan, bir 'sınıf', 'kast', 'alt tabaka', 'marjinal grup', 'azınlık grubu', 'ezilen cins' gibi farklı kavramlarla söz etmektedirler. Burada her kavramın tek tek eleştirisini yapmak niyetinde değilim. Çünkü bunlarla ilgili olarak, genel birkaç eleştiri yaparak da soruna açıklık getirmek bana mümkün görünüyor. Gerçekten de bu kavramlardan her birisi bilimsel bakımdan oldukça kesin şekilde tanımlanmış ve dolayısıyla tekabül ettikleri olay dizileri oldukça kesin şekilde belirlenmiş kavramlar oldukları halde, kadınlarla ilgili olarak kullanıldıkları zaman, kavramın bilimsel ve kesin tanımı değildir esas alınan; kavram benzeti (analoji) yöntemiyle kadınlara uygulanmaya çalışılmaktadır.

İkinci olarak kadınlar yukarıda sayılan gruplardan birisine toplu olarak dâhil edildiklerinde, onlara göre, ayrıcalıklı bir durumda bulunan tüm erkekler de yine aralarında hiçbir farklılaşma gözetilmeksizin, topluca "hâkim sınıf", "hâkim zümre", "üst-tabaka", "şoven erkek soyu" olarak nitelenmekte ve buradan asıl çelişkinin erkekler ve kadınlar arasında olduğu, bu çelişkinin uzlaşmaz bir savaş görünümü kazandığı gibi sonuçlar çıkarılmaktadır. Üçüncü olarak bu kavramlar, toplumun yapısı kadar, tarihsel gelişmeleri de göz önünde bulundurulmadan kullanılmaktadır; yani a-sosyolojik oldukları kadar, ahistoriktirler. Bu eleştirileri birkaç örnekle somutlaştırmaya çalışalım: Örneğin, özellikle Amerikan toplum bilimcileri arasında yaygın olan kadınları bir azınlık grubu olarak niteleme eğilimi somut gerçeklerle çelişmektedir. Çoğu toplumda kadınlar toplum nüfusunun yarısını hatta birçok yaşlı toplumda yarıdan fazlasını oluştururlarken nasıl olur da "azınlık gruptan" söz edilebilir. Bu ancak bir 'metafor' olabilir; bilimsel bir kavram olamaz. Kaldı ki aralarındaki benzerliklere rağmen, azınlık gruplarının ezilmelerinin maddi tabanı kadınların ezilmeşinin maddi tabanından farklı olduğu gibi, kurtuluş stratejileri ve dolayısıyla mücadele sırasındaki ittifakları da farklı olacaktır. Aynı şekilde kadınların ayrı bir sınıf oluşturduğu iddiası da gerçeğe uymaz. Sınıflı toplumlarda kadınlar, kendi sınıfları içerisinde erkeklerle eşit statüde yaşamasalar bile her sınıftan kadın, kendi sınıfının ayrıcalıklarını ve eziklik-lerini o sınıftan erkeklerle paylaşır. Örneğin burjuva kadınları, kadının ezilişinin maddi temellerden biri olan ev işi yükümlülüğünü, kendileri taşımamakta, hizmetçilere, dadılara, yani işçi kadınlara devretmektedirler. Bu durumda onların işçi sınıfından kadınlarla ortak olan çıkarları, kendi sınıflarından olan erkeklerle olan ortak çıkarlarının yanında sınırlı kalır. Aynı şey kast çözümlemesi için de geçerlidir.

Kadınların daima, tarihin her döneminde ezilen bir grup oldukları savı da geçerli değildir. Engels'in klasik çalışmasının amacı, kadının ezilişinin doğal değil, tarihsel bir olay olduğunu ortaya koymaktır. Engels'in tezini dayandırdığı Morgan ve Bachofen gibi antropologlar ve sonradan onların bulgularını doğrulayan kanıtlar toplayan J. J. Briffalt gibi daha yakın dönem antropologlarının araştırmalarıyla biliniyor ki insanlık tarihinde kadının "ezilen cins" olmaya başlaması hayli yeni (hatta yakın tarihe ait) bir olaydır. M. Ö. 5000 civarında, o zamana kadar yavaş yavaş bazı değişikliklerle gelen ve Engels'in Morgan'ı izleyerek "primitif komünizm" diye adlandırdığı toplum yapısında, üretim güçlerinin artışıyla birlikte, yani avcılık ve toplayıcılıktan çobanlık ve yerleşik tarıma geçişle paralel olarak meydana gelen, özel mülki-

yetin, ataerkil ailenin, sınıfların ve devletin ortaya çıkmasıyla sonuçlanan değişiklikler, kadının statüsünde köklü bir değişiklik yaratmıştır. Daha önceleri "matriarka" (anaerkil aile) denilen bir aile tipi mevcuttu ve bu toplumlarda kadın, toplum yaşantısına erkekle eşit haklar ve sorumluluklarla katılmakta idi. Üstelik soyun devamında ancak kadının rolü bilindiğinden, özel bir saygınlığa da sahip bulunuyordu, Ayrıca kadınlar üretim süreci içerisindeki rolleri nedeniyle, toplumun örgütlenmesi ve gelişmesi yönünden önemli katkılarda da bulunmuşlardı (Reed, s. 20). Kadınların bu toplum yapısında saygın bir yerleri vardı ama matriarka hiçbir zaman kadın egemenliği üzerine kurulmuş bir toplum değildi. Sosyal dayanışmanın temelinde 'kardeşlik' yatıyordu. Engels'in deyişiyle,

> analık hukukunun yıkılışı kadın cinsinin büyük tarihi yenilgisi oldu; evde bile idareyi elde tutan erkek oldu; kadın aşağılandı, köleleşti ve erkeğin keyif ve çocuk doğurma aleti haline geldi. Kadının özellikle Yunanlıların kahramanlık çağında, sonradan da klasik çağda görünen bu aşağılanmış durumu, giderek süslendi, püslendi, aldatıcı görünüşlere sokuldu, bazen yumuşak biçimler altında saklandı ama asla ortadan kalkmadı. (Engels, s. 84-85)

Demek ki kadının ezilmesi sınıflı toplumlarla başladı, ama buradan kadının ayrı bir sınıf haline geldiği sonucu çıkmaz; kadın her sınıflı toplum tipinde içine doğduğu sınıfın ayrıcalık ya da yoksunluklarını en net, en 'billurlaşmış' biçimde yaşayan cinsi oluşturdu.

Nasıl işçi sınıfı kapitalist sistem altında 'sömürülüyor' ve işçi kadın, sınıfının özel biçimde sömürülen bir kesimini oluşturuyorsa, aynı şekilde burjuva sınıfında kadın, 'üretici olmayan', 'çalışmayan' bu sınıfın, aylaklığını en açık şekilde gözler önüne seren kesimini oluşturuyor. Burjuva kadını "bir süs bebeğidir" (Ibsen). Burjuvazinin kendi kurduğu toplum düzenini meşrulaştırıcı ideolojinin, aileye ilişkin değer yargısı, "kadının evinin kadını, çocuğunun anası" olması gerektiği yolundayken, burjuva toplumunda bu norma en az uyma durumunda olan kadın da burjuva kadınıdır. Ev işi için tuttuğu hizmetçi, çocuğunun bakımı için tuttuğu dadı, mürebbiye ve özel okullarıyla...

Bu nedenlerle, kadınların toplum içerisindeki statülerini belirlemek için bizce kullanılması en 'az yanıltıcı' kavram, 'ezilen cins' kavramıdır. Marksist çözümlemelerde başvurulan bu kavram, burjuva düşünürleri tarafından da kullanılmaktadır. Simone de Beauvoir'ın kavramsallaştırmasında kadın, "ikinci cins"tir. Ancak, kavramın toplumun sınıf yapısı içerisinde ele alınması ve her sınıfta kadının ezilişinin özgül yanlarının araştırılması gerekir.

POLİTİKA DÜZEYİNDEKİ KADIN

Kadınların "ezilen cins" olmalarını üst-yapıda en tartışma götürmez biçimde yansıtan düzey politika düzeyidir. Toplum düzeninin korunması ya da değiştirilmesi amacıyla iktidar çevresinde verilen mücadelede kadınların rolü oldukça sınırlıdır. Bu bakımdan feodalite ya da mutlak krallıklar döneminde en üst yönetim kademelerine bazı çok dirayetli kadınların geçmiş olması bu genel eğilimin ancak bir istisnası ve özünde bir kast olayıdır. Nitekim günümüzde/Hindistan ve Sri Lanka gibi ülkelerde başbakanlık mevkiine gelmiş bir-iki kadının politik ağırlıkları da mensup oldukları Brahman kastının politikadaki ağırlığının bir devamıdır. Öte yandan örneğin bir Sandra C. Danfort'un "Osmanlı Devleti'nde kadınların politikadaki (harem) ağırlıkları, modern dönem Türkiye'sinden daha fazladır" şeklindeki tezi de yine değişik toplumların yapılarını ve devlet biçimlerini birbirinden ayırmadan yapılan yanıltıcı bir yorumun ürünüdür.

Kadınların politika mücadelesindeki geri durumları gerek, hâkim sınıflar gerek ezilen sınıflar açısından doğrudur. Bu olayı, hâkim sınıfın "hegemonyasal" nitelik kazanan ideolojisinden soyutlayarak ele almak olanaksızdır. Politika düzeyi analitik olarak ideolojiden ayrılsa da kimin, ne uğurda politik mücadeleye katıldığı, politikanın alanı, sınırları, araçları, meşruluğu vb. gibi ideolojik unsurlar ve değerler tarafından belirlendiği ölçüde, ideoloji düzeyinden bağımsız olarak ele alınamaz. Fransa'da kısa bir süre önce yapılmış bulunan "kadın imgesi" konulu bir antropolojik araştırma, kadının toplumdaki asıl yerinin evi, ailesi olduğu; toplum yaşantısına, kamu hayatına ve özellikle politikaya katılmaması gerektiği, bunların erkeklere özgü faaliyetler olduğu yolundaki yaygın inanışın birinci derecede burjuva kadınları, onlara çok yakın bir oranda da işçi sınıfından kadınlar tarafından benimsendiğini ortaya çıkarmıştır (P.H. Chombard de Lauwe, s. 191). Bu, burjuvazinin gerek tarih içerisinde eskiliği, gerekse toplum içindeki iktidar yapısında sahip olduğu yer ile açıklanmaktadır. Yani burjuvazi, politik iktidarını asıl, ideolojik düzeyde, sivil toplumda hegemonyasını kurmakla perçinlemektedir.

Tarih içerisinde kadınların ancak devrimler ve ayaklanmalar gibi toplumu temelinden sarsan büyük toplum hareketleri sırasında siyasal mücadeleye taraf oldukları görülmüştür. Ancak bu hareketleri izleyen stabilizasyon ya da restorasyon dönemlerinde politik bir güç olmaktan çıkmışlardır. Kadınların kendileriyle ilgili hak talepleri etrafında katıldıkları siyasal mücadeleler, burjuvazinin iktidar mücadelesine paralel bir gelişme izlemiştir. 1789 Devrimi ile birlikte kadınların kitle olarak tarih sahnesine çıktıkları görülür. 1791'de Olympe de Gouges, yeni kabul edilmiş bulunan 'insan hakları be-

yannamesi'nin kadınları da içine alacak şekilde genişletilmesi talebini dile getiren bir 'kadın hakları ve yurttaşlık beyannamesi'ni siyasi yetkililere sunuyordu. Ünlü, "giyotine gitme hakkı kadınlara tanınıyorsa, oy verme hakkı da tanınmalıdır" sözü ve yergisi de onundur. Ne yazık ki de Gouges, kadınlar için politik haklar elde edemeden giyotinde can verdi. Ve tarihte ilk 'feminist' siyasî-eylem diyebileceğimiz bu hareket, devrim sırasında özellikle basında ve kulüplerde çok yoğun bir siyasi mücadele verilmesine rağmen, hiçbir sonuç sağlayamadan ezildi. 1793 Anayasası ile kadın kulüpleri kapatıldı. I. Napolyon devrinde kabul edilen Medeni Kanun'un 312. maddesi ise, "kadının kocasına boyun eğme yükümlülüğü" bulunduğunu tescil ediyordu.

Albert Brimo'nun dediği gibi, "19. yüzyıl boyunca kadınların hareketi, 'feminizm' ancak devrimci olabilirdi." Nitekim, bu yüzyıl boyunca gelişen devrimci hareketlere kadınların yoğun biçimde katıldıkları görüldü. Özellikle 1848 devrimleri ve 1870 Paris Komünü'nde, Flora Tristan ve Louise Michel gibi kadınlar devrimci önderler arasında sivrildiler. Kadın haklarının savunuculuğunu bu yüzyılda sosyalistler üstlendiler. Gerçi, ütopistler arasında kadın haklarına karşı olanlar da vardı. Örneğin Proudhon, sosyalizmin emek kadar, burjuva toplumunda yozlaştırılan evlilik kurumunun da kurtuluşunu sağlama durumunda olduğu gerekçesiyle evlilik adına kadının özgürleşmesine karşı çıkmaktaydı. Ancak Saint-Simon, Fourier, Leroux, feminizmin sosyalizmin ayrılmaz bir parçası olduğunu savundular. Sonradan bu tezi bilimsel sosyalistler devraldılar.

Ancak, Gramsci'nin çok doğru olarak teşhis ettiği gibi burjuvazinin toplum üzerinde hegemonyasını gerçek anlamda kurma tarihi olan 1871'de, Komün'ün yenilgisinden sonra sosyalizm ve feminizm mücadeleleri arasında bir ayrılık ortaya çıkmaya başladı. O dönemin en gelişmiş kapitalist ülkeleri olan ABD, İngiltere ve Fransa'da sosyalistler, feminizmin öncülüğünü, burjuva feministlerine kaptırırken 19. yüzyılın son on yılı ile 20. yüzyılın ilk çeyreği boyunca militan kadın hareketlerinin çekirdeğini "süfrajet"ler, yani kadınların oy hakkı için mücadele yürütenler oluşturdu. Buna karşılık, Almanya'da SPD, Gotha programında kabul edilen esaslar çerçevesinde kadının kurtuluş mücadelesini sosyalizm mücadelesi içerisinde çözümlerken, asıl devrimci kadın hareketleri doğuda, Rusya'da gelişmekteydi, SDP'de Clara Zetkin, Rusya'da Aleksandra Kollontai sosyalizm ve feminizm mücadelesini birlikte sürdüren önderlerin başında geliyorlardı.

Gelişmiş kapitalist ülkelerde kadınların yer yer şiddet olaylarına yönelen süfrajet hareketi genellikle küçük burjuva kökenden gelen, eğitim görmüş, ça-

lışma hayatına atılmış, kariyer sahibi kadınların başlattığı bir hareketti, İngiltere'deki süfrajet hareketin önderleri olan Pankhurst'lerden, anne ve kızlarından biri Bağımsız İşçi Partisi (radikal) çizgisindeydiler. Sylvia Pankhurst ise, kadın hareketinin işçi sınıfı kadınlarının desteği olmadan başarı kazanamayacağı görüşünden hareketle giderek sosyalist çizgiye kaydı. (Rowbothams, s. 131; Adamson s. 35-37) Görüldüğü gibi süfrajet hareket esas olarak küçük burjuva aydın kadınların hareketiydi; sosyalistlerin kısmi desteğini sağlıyordu. Fakat 1914, yani Birinci Dünya Savaşı'nın başlama yılı, sosyalistlerle feministler arasındaki bu ittifakın bozulduğu yıl oldu. Süfrajetlere göre kadınların siyasal haklarının elde edilmesi için savaş bulunmaz bir fırsattı; savaş hükümetlerini desteklemek ve savaş boyunca, yer yer hükümetleri zor durumda bırakmış olan siyasi mücadelelerine ara vermek karşılığında, savaş sonunda haklarını garantilemeyi tercih ettiler. Sosyalistler ise savaşa karşı bir tavır almışlardı.

1917'den sonra feminist burjuva hareket ile sosyalist kadın hareketi arasındaki kırılma, tam bir kopmaya dönüştü. Feminizm bu tarihten sonra devrimci niteliğini yitirdi; parlamentarizmin gereği olan oy hakkının kadınlara da tanınmasıyla ilk mücadele dönemi kapandı.

Bolşevik devriminde kadınlar çok önemli bir rol oynamışlardı. 23 Şubat'ta Evrensel Kadın Günü nedeniyle kadınlar barışçı bir gösteri düzenleme kararı aldılar. Tüm örgütlü grupların ve bu arada Bolşeviklerin, provokasyon endişesiyle karşı çıkmalarına rağmen bu gösteri yapıldı ve kadınlar greve gittiler; bu harekete yiyecek kıtlığı ve hayat pahalılığının sokaklara döktüğü küçük burjuva ev kadınları ve işçi sınıfından erkekler de katılmıştı. L. Trotsky, "O sırada o günün devrimin ilk günü olacağının kimse farkında değildi" der. Böylece devrim sürecini başlatan kitle hareketlerinden birini kadınlar başlatmış oluyordu. (Rowbothams, 131) Mücadele burada bitmedi de. Gerçekten, sosyalizm yoluyla kadının kurtuluşunu sağlamak amacıyla girişilen en ilginç ve cüretkâr deneylerden birisi Lenin'in desteklediği Kollontai'nin önderliğinde, "savaş komünizmi" döneminde Rusya'da yapıldı. 1919'da KP'nin 'Çalışan ve Köylü Kadınlar Seksiyonu', Zhenotdel kuruldu. Devrimin ilk günlerinden itibaren, kadınla erkek arasında 'mutlak eşitliği' sağlayacak olan yasal çerçevenin inşasına başlandı: Evlilik dini törene bağlanmaktan çıktı, dolayısıyla son derece liberal bir boşanma yasası benimsendi; miras hakkı tasfiye edildi; meşru ve meşru olmayan çocuklar arası fark kaldırıldı; kürtaja izin verildi, kadına çalışma hakkı, eğitim hakkı tanındı, siyasal haklar eşitlendi. Kısacası, 1917'den sonra Batı'da feminizmin sürekli olarak gündeminde kalan ve 'yeni feminizm'in mücadelesini üzerinde yoğunlaştırdığı haklar, Rusya'da

devrimin ilk günlerinden itibaren tanındı. Fakat daha da önemlisi, bu hakların kağıt üzerinde kalmamasını sağlamak üzere, devrimin en zor günlerinde, iç savaş sürerken, kadınların çalışma hayatına girmelerini fiilen sağlayacak olan ortak mutfakların, çocuk bakımevlerinin yapımına girişildi, yani sosyalistlerin öngördüğü şekilde ev işinin sosyalleştirilmesine başlandı. Böylece aile ekonomik bir birim olmaktan çıkacak, Kollontai'nin anladığı anlamda salt "sevgi ve arkadaşlığa" dayanan bir birlik haline gelecekti. Fuhuşa karşı da polisiye tedbirler terkedilerek, fahişe kadınların üretim sürecine katılmaları amacıyla önlemler alındı.

Ancak Kollontai'nin önderliğini yaptığı bu kadın devrimi NEP devresiyle birlikte sekteye uğramaya başladı. Bu dönemin ekonomik politikasında etkinliğe önem verildiğinden, iktisatçılar, kadın devriminin yürütülmesi için gerekli olan yatırımlara karşı çıktılar. Kollontai ise devrimci işçi kanadın (işçi muhalefeti) sözcüsü olduğu gerekçesiyle, kadın devriminin sorumluluğundan uzaklaştırıldı; Norveç'e elçi olarak gönderildi. Gerçekte Kollontai'nin ekonomik özgürlükler kadar kadının 'cinsel bakımdan özgürleşmesine', kişilik kazanmasına (kanatlı eros, kadınların beyaz kuşu simgeleriyle özetlenen) önem veren kadınların kurtuluşu anlayışı, KP Merkez Komitesi'nce, fazla radikal bulunmaktaydı. (Kollontai, s. 29; Farnsworth, s. 309). 1926'dan itibaren Riazanov'un öncülüğünde geliştirilen yeni aile yasasıyla birlikte geri dönüş başladı. 1929'da "yalnız kadınları eğitmek için değil, onları doğrudan siyasal mücadeleye taraf etmek için" kullanılan (Rowbotham, s. 142) ve özellikle "Rusya'nın Orta Asya'daki geri Müslüman topluluklarında, en ezilen zümre olan kadınlar aracılığıyla, adeta onları olmayan proletaryanın yerine ikame ederek, devrimi gerçekleştirme" misyonunu yüklenmiş bulunan (Gregory Massell, bölüm 3) Zhenodtel tasfiye edildi. 1930'da 'kutsal aile' yeniden diriltildi. 1936'da kürtaj yasaklandı. Yani ilk dönemin devrimci anayasasından geriye sadece ekonomik özgürlük kaldı. Ancak, kadının ev işi ve çocuk bakma yükümlülüğü topluma devredilmeden tanınan ekonomik özgürlük yeterli olamazdı. Stalin sonrasında ev işini sosyalleştirecek yatırımlara ağırlık verilmesine, aile hukukunda yapılan değişikliklere ve kürtaj gibi doğrudan kadınları etkileyen hakların yeniden verilmesine karşın, Kollontai'ın başlattığı devrim hiçbir zaman gerçekleşemedi.

Geçmişte böyle inişli çıkışlı bir tarihsel gelişme izlemiş olan kadın hakları mücadelesinin bugün kadınlara ne gibi siyasal mücadele olanakları sağladığına baktığımızda, bunların, bu tarihsel geçmişin izlerini taşıyan ve toplum yapıları ile uyumluluk gösteren bir dağılım gösterdiğini görüyoruz.

Oy hakkı, birkaç Müslüman devletin dışında evrensel olarak kadınlara tanınan bir haktır. Seçme seçilme haklarını kadınlar, iki büyük dalga halinde, Birinci ve ikinci Dünya Savaşları'nın ardından elde etmişlerdir. Bunda, gelişmiş kapitalist ülkelerde, savaş öncesinde yürütülen süfrajet mücadelelerinin başarıya ulaşmasından çok kadınların her iki savaşın ekonomik yükünün taşınmasında gösterdikleri özverileri ve katkılarının ödüllendirilişi etkili olmuş görünüyor. Gerçekten de Fransa'da İngiltere'deki kadar güçlü olan süfrajet hareket, Üçüncü Cumhuriyet'in hâkim politik gücü olan radikaller tarafından, kadınların oy hakkını alırlarsa, kilisenin etkisiyle sağı destekleyecekleri gerekçesiyle başarısızlığa mahkûm edilmişken, kadınlar oy hakkını, 1946'da muhafazakâr de Gaulle'un geçici hükümeti döneminde kazanmışlardır. Burada ödüllendirme doğrudan kadınların 'direnme' hareketindeki katkılarına yönelikti.

Türkiye'de de kadınlara ulusal seçimlerde seçme ve seçilme haklarının tanınması, olağanüstü ve tepeden inme bir kararla olmuştur. Gerçekten de Birinci Meclis'te kadınların oy hakkından söz edildiğinde büyük itirazlar yönelten kişiler, Atatürk tarafından yavaş yavaş tasfiye edilmiştir. Bu kararı alan meclis bir bakıma Atatürk'ün "bulunmaz meclisi" idi. Kadınların siyasal hakları Dördüncü Meclis'in son dönemlerinde İsmet İnönü'nün ve 258 arkadaşının imzalarını taşıyan bir anayasa değişiklik teklifi ile yine İnönü ve 191 arkadaşının imzalarını taşıyan bir yasa teklifinin yarım saat süren bir oturumda görüşülmesi, tartışılması ve kabulü ile gerçekleşti. O günkü oturuma katılan 258 kişi oy birliğiyle değişiklikleri kabul ettiler. Mecliste bulunmayanların sayısı 53 idi (Zabıt Ceridesi, c. 25, s. 81-88).

Kadınlar, parti mücadelesine yoğun biçimde katılan bir grup değildir. Ancak, kadınların partilerde faal olmaları açısından sağ ve sol eğilimde partiler arasında bazı farklar mevcuttur. Örneğin Fransa'da KP'de 1951'de üyelerin % 16'sının, 1966'da % 25'inin 1973'de % 30'unun kadın olduğu görülüyor. 96 üyeden oluşan merkez komitesinde bu oran 6'ya ve siyasi büroda da 17'de 1'e iniyor. Sosyalist Parti'de (SFIO), 1971'de kadın üyelerin oranı % 14, PSU'de % 25'dir. Buna karşılık sağcı UDR'de bu oran % 10'un altındadır; Merkez grubunda ise % 15 civarındadır (Brimo, s. 100-102).

Türkiye için rakamlar kesin değildir. TİP'de aday üyeler arasında % 9, üyeler arasında % 4.5 olan oranlar, kadın üye oranının yükselişi doğrultusunda yorumlanabilir. CHP için kadın kolları başkanı, üyeler arasında % 40-45, yönetim kademelerinde % 10-15, delegeler düzeyinde de % 30 oranında kadın bulunduğunu, tahminlerine dayanarak söylemekte. AP için ise, bu

oranlar sırasıyla % 10, % 2-3 ve % 5 olarak tahmin ediliyor; merkez yönetim kurulunda ise 1/38 (N. Elgin ve G. Mankut ile özel görüşmelerden).

Parlamento ve ona eşdeğer seçilmiş meclislerde kadınların temsil edilme olasılıkları ise özellikle gelişmiş kapitalist ülkelerde şaşırtıcı derecede düşük bir düzeyde kalıyor. Öte yandan, parlamenter demokrasilerde, kadınların seçme ve seçilme haklarını ilk elde ettikleri dönemlerden günümüze gelindikçe, kadınların temsil edilme olasılığının daha da azaldığı görülüyor. Gerçi partiler arasında yine sağ-sol ekseninde bir farklılaşma söz konusu; ancak tüm partiler, bu genel eğilimden etkileniyorlar. Bu olayı birkaç örnekle gösterelim:

Fransa'da,

1946'da	39 kadın	% 5.4
1951'de	23 kadın	% 3.6
1956'da	9 kadın	% 3.1
1967'de	9 kadın	% 1.6
1968'de	8 kadın	% 1,6
1973'de	7 kadın	% 1,5

Fransız parlamentosuna en yüksek sayıda kadın temsilciyi daima KP sokmuştur (29/39, 15/23, 15/19 gibi). Fakat 1958'de değiştirilen seçim yasasıyla KP'nin parlamento temsili hedef alındığında KP'nin de "kadınları ilerletme" politikasından vazgeçmek zorunda kaldığı görülmüştür (Brimo, s. 37-89).

ABD'de kadınların federal düzeyde oy hakkını kazandıkları günden (1920) 1968'e değin Kongre'ye 65 ve Senato'ya 10 kadın girebilmiştir. Yani 50 yıl boyunca kadınların temsil oranlan % 2'yi aşmamıştır (Amudsen, s. 68; Grubers, s. 121).

Kapitalist ülkelerdeki bu çarpıcı durumla "sosyalizm yolunda en ilerlemiş" ülkeyi karşılaştırdığımızda şunu görüyoruz: SSCB'nin en üst düzeydeki iki meclisinde toplam 463 kadın, üye vardır ve her iki meclisteki nisbi durumları % 31 ve % 30'dur. Parti Merkez Komitesi'nde 1920-23 döneminde hiç kadın yoktu; 1952'de Stalin'in ölümünden öncü 235 kişiye yükseltilen kurulda 7 kadın vardı. 1927'de yani devrimin 10. yılında parti üyesi kadınların oranı % 12.5, 1930 Kurultayında delegelerin % 7.5'u. kadındı, 1972'de ise bu' oran % 29'a yükselmiş bulunuyor, 1973'de mahalli düzeydeki temsilciliklere aday olanların % 47,5'u kadındı (Mandel, s. 296-299).

Bu karşılaştırma ayrıca bir yorumu gerektirmeyecek kadar açık; "sosyalizm" doğrultusunda gelişen toplamlarda kadınlar, Batı toplumlarında genel ku-

ral olan politikanın dışına itilme sorunuyla karşı karşıya değiller.[4] Gerçi bu toplumlarda da politikanın, yerelliği, merkeziliği, kademesi, alanı açılarından olaya bakıldığında kadınların daha alt düzeylerde ve özellikle "propaganda" alanında tutulması söz konusudur (Joel C. Moses, s. 538). Ama zaman içerisinde kadınlar açısından kötüye değil daha iyiye doğru giden bir yol izlendiği açıktır.

Türkiye'deki duruma gelince; kadınların ilk kez parlamentoya girdikleri 1935 Meclisinde (1'i ara seçimle gelen) 18 kadın üye vardı (% 4.5). O tarihten sonra ise sayı ve oran bakımından düzenli bir düşüş başladı. Sayıları 1946 Meclisinde 9 (% 2), 1950 Meclisinde 3 (% 0.6) olan kadın temsilciler, 60 sonrası dönemde de hiçbir zaman 1965 parlamentosunda ulaştıkları 11 (% 1.8) sayısını aşamadılar.

Kadınların parlamentoya girdikten sonra hangi komisyonlarda çalıştıkları (genellikle sosyal işler) ne kadar faal oldukları (genellikle izleyici) etkilerinin ne olduğu (genellikle hiç yok) üzerinde de durulabilir. Ben, kadın parlamenterlerin politik evrenine ışık tutmak amacıyla, Türkiye'de 1935-1973 döneminde Parlamentoya girmiş, halen hayatta ve temas kurabildiğim 40 kişi ile 55 soruyu içeren bir soru kağıdı yoluyla elde ettiğim bilgileri değerlendirmekteyim. Henüz tamamlanmamış bulunan bu çözümlemede, ele alınan sorunlardan birisi, kadınların politikaya giriş kanalları ve aile ilişkisi üzerinde kısaca durmak istiyorum. Bu ilişki, "kadının yerinin politika olmadığı" yargısını çiğneyerek politika mücadelesine katılan ve bunu başaran kadınların bile "aile kurumundan" ne denli etkilendiklerini göstermek bakımından ilginçtir.

Parlamenter kadınlara sorduğum, politikaya hangi faktörlerin etkisiyle ilgi duydukları, parlamenter olmadan önceki siyasal tecrübeleri, evlilik ve çocuğun kariyerleri üzerindeki etkisi gibi sorulara aldığım cevapları değerlendirdiğimizde şunları görüyoruz:

Aile, şu ya da bu şekilde kadın politikacıların politik kariyerleri üzerinde son derece etkili bir kurumdur. Bu gerek baba ailesi gerek karı-koca ailesi açısından böyledir. Gerçi bu kurumun tüm parlamenterler için çok önemli bir rol oynadığını düşünmemize yol açacak bazı bilgilerimiz yok değil; Öztrak, Ekşi aileleri gibi politik aileler, politik kariyerin tevarüs edildiğini gösteren, örnekler arasında, yine erkek parlamenterlerin de karılarının olumlu ya da olumsuz tavırlarından etkilendikleri çok açık. Bununla birlikte aile kurumundan etkilenmenin daha çok kadınlar için geçerli olduğunu düşünmemize yol açacak, evrensel bazı eğilimler de mevcut.

4 Daha önceki bir dipnotta da belirttiğim gibi, 1970lerin ikinci yarısı ve 1980'lerde Batı toplumlarında, kadın hareketinin etkisiyle durum değişti, hatta tersine döndü (s. 7).

Aile ilk önce, kadın parlamenterlerin politikayla ilgilenmelerini belirleyen en önemli faktörlerden birisi olarak karşımıza çıkıyor. Kadın parlamenterlerin 1/3'ü bu ilginin kökeninde doğrudan baba ailelerini göstermişler, çoğunluğu politikayla çocukluk yıllarından itibaren ilgilendiklerini belirtmişlerdir. Bu olay, söz konusu kadınların, politikayla yoğun bir dirsek teması içerisinde bulunan ailelerden gelmiş olmalarına da bağlanabilir. Gerçekten sonradan kendileri parlamentoya giren kadınlar arasında, babaları, kardeşleri, kocaları ve başka yakın akrabaları bilfiil parlamentodan geçmiş olanların hayli önemli bir sayıya ulaştıkları görülüyor.

Kadın parlamenterlerin politika tecrübeleriyle ilgili bilgilerden büyük bir çoğunluğunu bu tecrübeyi doğrudan parti kademelerinde, yerel politikada veya partilerin kadın kolları ya da kadın derneklerinde edindiklerini görüyoruz. Bununla birlikte parlamentoya kadar gelmeyi başaran kadınlar arasında 1/4 gibi önemli sayılabilecek bir orana ulaşan üyenin de geçmişte, hiçbir parti ya da diğer politik tecrübesi bulunmadığı halde politikaya girdiğini öğreniyoruz. İşte bu grup içerisinde, parlamentoya götüren yolun tek parti dönemi parlamenterleri için, mesleklerinde temayüz etme faktörüne bağlı olmasına karşılık, tek parti dönemi sonrasında, aile kanalından geçtiği görülmektedir. Bu kanala "dulluk hakkı" kanalı demek yanıltıcı olmaz.

Bu Türkiye'de olduğu kadar başka parlamenter rejime sahip toplumlarda da görülen bir olaydır. Özellikle kadınlara parlamentoya girme haklarının verildiği ilk dönemlerde, fakat bazı ülkelerde sonradan yerleşik bir nitelik kazanan, kadınları parlamentoya getiren başlıca kanal, eski bir politikacının karısı olmak olgusudur. Fransa'da, "direnme" hareketinde ölen önderlerin dulları, İngiltere'de Muhafazakâr Parti üyelerinin dul karıları bu kanaldan parlamentoya girmişlerdir. Olayın en yerleşik ve yaygın bir boyut kazandığı ülke ABD'dir. Gerçekten bu ülkede, görev süresini doldurmadan ölen bir parlamenterin karısını, eyalet valisinin onun yerine ataması, bir gelenek haline gelmiştir. Tabii bu kanalın sadece kadınlar yararına işlediğini ve bu kanaldan parlamentoya giren kadınların çoğunun sonradan kariyere devam etmediklerini belirtmeye gerek yok. ABD'de 1917-1964 döneminde parlamentoya giren kadınlardan 1/2'şinin Kongre'de yakın akrabaları vardı ve 1/3'ü de "dulluk hakkından" yararlanmıştı. (E. Werner, s. 20). Curell de aynı olayı İngiltere'de gözlemlemekte ve kocalarının ya da babalarının yerine parlamentoya giren kadınların kendi adlarına politik bir mücadele vermek yerine, yerine geçtikleri erkeklerin "alter ego"su gibi hareket ettiklerini, o erkekler ile "eşdeğer" görülmekten yararlandıklarını belirtir (Currel s. 167, "*male equivalence*" kavramı).

Aynı olay Türkiye'de de 1960 darbesinden sonra siyasal haklarını yitiren eski DP'lilerin karıları veya kızlarının, onların "alter ego"su olmak gibi bir "misyon" yüklenerek parlamentoya girmelerinde görülüyor. Ancak belirtelim ki bu olayın daha çok olağanüstü koşulların bir ürünü olduğunu gösteren yanı, Türkiye'de çift yönlü işlemesidir, iki parlamenter kadının 1960 Darbesi'yle siyasal haklarını yitirmeleri, bu kez onların kocalarının politikaya atılmalarına yol açmıştır.

Aile, kadınlar için onları politikaya yönelten "olumlu"[5] sayılabilecek bu etkisinin yanı sıra onların kariyerleri üzerinde "olumsuz" etkiler de yapmaktadır. Parlamenter kadınların % 42,5'i evlilik ve çocuk sorumluluğunun olumsuz etkisini kesin olarak belirtmiş; % 17,5'i de aslında bunların olumsuz etki yaptıklarını kabul etmekle birlikte, kendileri için özelde bir sorun bulunmadığını belirtmişlerdir (toplam % 80). Evliliğin, kadını politika mücadelesinde destekleyen bir kurum olduğu görüşünde olanlar ise parlamenter kadınların ancak % 4'ünü oluşturmaktadırlar. Aynı şekilde, politika mücadelesinde, parti üyeleri arasında ve yönetim kademelerinde çok az sayıda kadının bulunmasıyla ilgili soruma karşılık kadın parlamenterlerin % 35'i bunda, erkeklerin engellemesinin, % 27,5'i de doğrudan evlilik kurumunun sorumlu olduğu kanısını dile getirmişlerdir.

"Pederşahi" ailenin kadınların kamu yaşamına katılmasını hiç de hoş karşılamadığı, kadının evini, kocasını, çocukların yetiştirilmesi konusundaki "asli" görevini ihmal etmesinin mümkün olmadığı yolundaki gözlemler, anketlerimiz sırasında sık sık dile getirilen görüşlerdi. Parlamentoda çok az sayıda kadın üye bulunmasının yanı sıra, hizmet sürelerinin genellikle daha kısa (genellikle l dönem; buna karşılık 1920-1957 dönemiyle ilgili karşılaştırmada kullanabileceğimiz bir bulgu, genellikle hizmet süresinin 1 dönemden fazla olduğunu gösteriyor, Frey, s. 164) rollerinin sınırlı oluşunu da göz önüne alırsak, parlamentoya bile girmiş olsalar, kadınların genel yazgısı gibi görünen "ikili rol" den etkilenmezlik edememiş oldukları sonucuna varabiliriz.

Az önce değinilen, kadınların politikaya girmelerinin erkekler tarafından, özellikle partilerin yönetiminden sorumlu olan erkekler tarafından engellendiği yolundaki kanı, kadınların politika mücadelesinde başarısız kalışları üzerinde bunun ne denli etkili olduğunu ayrıca incelemeyi gerektirmekte-

5 Kuşkusuz bu niteleme parlamentoya girebilen kadınlar açısından geçerlidir. Madalyonun öbür yüzüne baktığımızda ise, daha çok olumsuz bir olayla karşı karşıya geliyoruz. Gerçekten de eğer aile ve politik kariyerin ailede tevarüsü kadınların parlamentoya girmesi bakımından bu kadar etkili ise, parlamentonun sadece bir "elite" açık olacağı sonucu kendiliğinden çıkar.

dir. Bu bakımdan 1961 sonrası dönemde kadın ve erkek adayların başarı şanslarını karşılaştırmalı olarak incelemek bize bir ipucu verecektir. J. J. S. Ross bu amaçla bir handikap faktörü geliştirmiş ve Mevlill Currell bu faktörün İngiliz parlamentosu açısından bir uygulamasını yapmıştır.

Handikap Faktörü: Kadın Aday X Erkek Üye / Kadın Üye X Erkek Aday

olarak tanımlanabilir (Currell, s. 25).

Currell'ın hesaplamalarına göre handikap faktörü kadınlar için İngiltere'de 1918'de 7.5, 1922'de 7.2 iken 1964, 1966 ve 1970'de sırasıyla 1.1, 1.2'ye düşmüştür. Demek ki zaman içerisinde, kadınların aleyhine işleyen faktörlerde önemli bir düşme vardır. Kadınların seçilme hakkını elde ettikleri ilk yıllarda İngiltere'de handikap faktörü özellikle, kadınların herhangi bir partinin kazanma şansının bulunmadığı seçim bölgelerinden aday gösterilmeleri yüzünden etkili olmaktaydı. (Currell, s. 28). Bu eğilim birkaç dönem devam ettikten sonra kadınlar "tecrübe" kazandıkları gerekçesiyle "sağlam sandalye"lerden aday gösterilmeye başladılar.

Türkiye'de durum nasıl? Örneğin 1965 milletvekili seçimlerinde parlamentoya 8 kadın üye girmişti; aday sayısı 76 idi. Erkekler arasında ise 2353 adaydan 442'si parlamentoya girmişti. Kadınların başarı şansı (% 10.5) erkeklerin başarı şansından (% 17.3) düşüktü; handikap faktörü 1.8 idi. 1973 seçimlerinde de 75 kadın adaydan 6'sı seçimleri kazanmış (başarı şansı % 8), 3296 erkek adaydan 444'ü parlamentoya girmiştir. Başarı şansı % 13, handikap faktörü 1.6'dır. Demek ki Türkiye'de kadınlar aleyhine işleyen güçlü bir handikap faktöründen söz etmek mümkün değildir.

Öte yandan, İngiltere'de, kadın adayların partilere göre dağılımında önemli bir fark görülmemektedir. Buna karşılık Türkiye'de bu açıdan ilginç bir durum mevcuttur: Kadınları aday gösterme eğilimi, kadınları seçtirme şansı düşük olan partilerde daha yüksek, buna karşılık özellikle CHP'de gösterdiği kadın adayı seçtirebilme eğilimi daha kesindir. Gerçekten de 1965 milletvekili seçimlerinde kadın adayların % 22,3'ü YTP, % 19,7'sı TİP, % 18,4 u CHP, % 15,8'i CKMP, % 10,51 MP, % 9,2'si AP ve % 3.9'u Bağımsızlardan gösterilmiş; parlamentoya küçük partilerden sadece TİP (Milli bakiyeden giren Behice Boran, temsilci sokabilmiş, diğer temsilciler iki büyük partiden girmişlerdir. Partilerin yönetim kademelerinin olsun, delegelerin olsun kadınlara karşı özellikle olumsuz bir tavır takındıklarını söyleyebilmek zordur. Çünkü kadın adayların % 35,5'i ilk dört sırada, % 27,6'sı 5-10. sıralarda ve % 36,9'u da kazan-

ma şansları hiç bulunmayan sıralarda yer almışlardır. Seçilen kadınların 2'si (CHP, AP) 1. sırada, 3 u (2 AP, 1 TİP) 2. sırada, 1'i 3. sırada, 1'i de 13. sırada yer almış, bu sonuncu (Nermin Neftçi) kontenjandan seçilmiştir.

1973'de ve diğer seçimlerde aynı eğilimlerin devam ettiği görülüyor. Değişen sadece toplam kadın aday sayısıdır. 1961'de 37, 1969'da 88 olan kadın adayların sayısının genellikle 75-80 arasında stabilize olma eğilimi gösterdiği söylenebilir. 1977'de de kadın adayların sayısı 76 olmuştur.

Kadınlar arasında seçilme katılma eğilimi daha düşüktür. Özellikle, dul ve bekâr kadınların oy verme eğiliminin çok düşük olması, burjuva toplumlarında kadının "toplumla bütünleşmesinin" başlıca kanalını ailenin oluşturmasıyla açıklanabilir.

Türkiye'de kadınların erkeklerden farklı bir seçmen tavrına sahip olup olmadıklarını, daha düşük bir katılma eğilimi bizim için de geçerli ise bunun nasıl açıklanabileceğini araştırmak üzere, ben de 1975 Kısmi Senato ve Milletvekili ara seçimlerinde kullanılan seçmen listelerinden yararlanarak bir araştırma yaptım. Henüz tüm sonuçları alınmamış bulunan bu araştırma gerçekten, kadınların seçimlerde oy verme olasılığının daha düşük olduğunu ortaya çıkarmıştır. Verilerin toplandığı İstanbul'da, kadınlar arasında % 50,9 olan oy vermeme eğilimi erkekler arasında % 37.4'e inmektedir. Arada 13,5 puanlık ihmal edilemeyecek bir fark vardır. Seçmen listelerinde mevcut bulunan bilgilerden yararlanarak, sınıf, aile, yaş, seçmenin okuryazar olup olmaması gibi faktörlerin, kadınların oy vermeme eğilimlerini nasıl etkilediğini saptamak mümkündür. Bu aşamada sosyal sınıf farklarının olayı nasıl etkilediğini gösteren bir tablo vermekle yetineceğim.

TABLO 1
İstanbul'da Oy Vermeme Eğilimi, Cinsiyet ve Sınıf İlişkisi
(1977 Kısmi Senato Seçimi)*

	Kadın	Erkek	Fark
Burjuva (Bebek)	% 66.7	% 48.8	+ 17.9
Küçük burjuva (Üsküdar)	% 54.6	% 45.7	+ 8.9
İşçi (Zeytinburnu)	% 37.8	% 33.3	+ 4.5
Köylü (Çatalca)	% 38.1	% 21.0	+ 17.1
İstanbul	% 50.9	% 37.4	+ 13.5

(*) Mahallenin sosyal sınıfın ne kadar geçerli bir kıtası olduğu kuşkusuz tartışılabilir bir husustur. Ancak sınıf yapısının çözümlenmemiş olduğu bir toplumda ve hele "seçim sandığı" düzeyinde bir inceleme yapıldığı zaman, seçişte "keyfilik" unsuru taşımasına rağmen, "mahalle"yi sınıf göstergesi olarak kabul etmek bana geçerli göründü.

Bu tablodan anlaşılacağı gibi her sınıfta, kadınlar arasında daha yüksek olan seçimlere katılmama eğilimi, özellikle burjuva kadınları arasında yükselmekte, işçi sınıfından kadınlar arasında ise hemen hemen tüm erkeklerin katılmama düzeyine kadar düşmektedir; her iki sınıftan kadınlar arasındaki katılmama düzeyi farkı ise % 28,9 puana kadar çıkmaktadır. Aynı şekilde kadın-erkek katılmama eğilimleri arasındaki farkların en yüksek olduğu sınıf, burjuvazi, en düşük olduğu sınıf ise işçi sınıfıdır.

Demek ki, kadınların seçimlere daha az katılmaları genel bir eğilim olmakla birlikte, sınıfsal tavırlar öylesine kutuplaşmış durumdadır ki, kadının politikaya, yabancılaşmasının, özünde sınıfsal bir olay olduğunu savunmak mümkündür.

İDEOLOJİK ÜST BELİRLENME

Kadınların sınıflı toplumlarda ortaya çıkan, toplumsal üretim sürecinin ve kamu yaşamının dışına itilmeleri olgusu kapitalist sistemde yerleşik bir nitelik kazanmaktadır. Kapitalist ekonominin işleyiş mekanizmasının gereği olarak kadınlar giderek artan bir oranda işgücüne katılsalar bile, asıl rolleri ekonomi dışındadır. İleri kapitalist toplumlarda üretim güçlerinin düzeyi çok gelişmiş olduğu halde kadının kurtuluşunun birinci koşulu olan "ev işinin" sosyalleştirilmemesi/sosyalleştirilememesi kadının toplum içerisindeki yerini esas olarak ailesine bağlı olarak edinmesine, yaşantısının ailesi çevresinde örülmesine yol açmaktadır. Kadınların, batı parlamentolarında "simgesel" bir düzeyde kalan politik katılmaları, hem bu durumun kaçınılmaz bir sonucu, hem de en açık kanıtıdır.

Pekiyi bu durum nasıl sürdürülebilmektedir? Kadınların ana unsur olarak olmasa da ekonomiye girişleri, öte yandan hukuk alanında hemen hemen eşitlenme yolundaki statüleri, yani formel eşitlik ile fiilen kamu yaşantısının dışında bırakılmaları arasındaki çelişki insanların gözünden nasıl kaçmakta; bu çelişkinin bilincine neden varamamaktadırlar? Bunu sağlayan kapitalist toplumlarda hegemonyasını kurmuş bulunan burjuva ideolojisidir. Burjuva ideolojisi, kendinden önce hâkim olan ideolojilerden devraldığı (patriyarkal ideoloji, Hıristiyanlık; feodalitenin ürettiği "şövalyelik ruhu" gibi) öğeleri birbirleri içerisinde kaynaştırıp bütünleştirmiş ve öylesine etkin bir yapı kurmuştur ki, bu ideoloji, yalnız burjuvazinin değil, onunla uzlaşmaz çelişki içerisinde bulunması beklenen işçi sınıfının da benimsediği normları, değerleri, inançları besler hale gelmiştir. Kadınları ve erkekleriyle tüm toplumsal sınıflar aynı ideoloji tarafından kıskıvrak çevrelenmiş durumdadırlar.

Burjuva ideolojisi kadını 'féminité' (kadınlık) denilen ve 'masculinité' ya da 'virilité'nin (erkeklik) karşıtı olarak tanımlanan bir dizi norma uymak zorunda bırakır. Bu *féminité* normunun içeriği, unsurları nelerdir? Kadın, ya zevce ya ana, ya da metres (sevgili) olarak erkeğin gereksinmelerini karşılayan, ona destek olan, onu tamamlayan biridir. Kate Millet, kadının "erkeğin içerisinde serpilip yeşerdiği bir ser" olduğunu, Simone de Beauvoir ise, onun erkeğe göre tanımlanmış bir "nesne" olduğunu söylüyorlar. Kadın ne tarihin ne de toplumun öznesidir; o ancak erkeğin bir "alter egosu", ona göre tanımlanmış "öteki kişidir". Varlığını kendisinin, toplumla, meslek yaşamıyla, insanlarla kurduğu doğrudan ilişkilerle değil, babası, kocası, oğlu, aşığı durumunda olan erkeklerin kanalından kurduğu mediatize ilişkilerle tanımlar, kendini böyle tanımlayan kadından, özverili, edilgen, tabi, kendini ön plana koymaktan kaçan, bunu istemeyen biri olması beklenir. 'Féminité' idealinin tüm unsurları, 'masculinité'ye göre tanımlanmıştır ve toplumun gözde nitelikler olarak insanda –erkekte– aradıklarının tam karşıtıdırlar: Girişkenlik, kendini ispatlama, tabi değil, egemen, güçlü olma erkek/insanda bulunmalıdır. Burjuva ideolojisi, güçlü, özgür, kendi kendine yeten birey imgesini yüceltir. Ama kadının, güçsüz, kendi kendine yetmeyen, başkasının himayesine muhtaç biri olması istenir. Yani kadın yalnız "masculinité" değerlerine göre tanımlanmış olmakla kalmaz; üstelik bu ölçüte göre olumsuzluklar içeren "féminité" ölçütüne uymak zorunda kalır.

Kadının ona atfedilen bu toplumsal kişiliği gerçekleştirebileceği en uygun ortam ise ailedir. Ev kadınlığı ve analık, kadında yüceltilen psikolojik tavırların dökülebileceği tek mecradır, 'ev kadınlığı' ve 'analık' kadının benimsemesi istenen tek modeli oluşturur ve bu modele karşı toplumsal olarak geliştirilmesi denenen tüm alternatif 'modellere' karşı burjuva ideolojisi çetin, zorlu mücadeleler açar. Betty Friedan ve Aleksandra Kollontai bu alternatif modeller arasındaki çekişmeyi kuşkusuz farklı dönemler, farklı toplumlar için ve yine kuşkusuz farklı gözlüklerden bakarak hemen hemen aynı şekilde görmüş ve yorumunda birleşmişlerdir. Birisi, 19. yüzyılın son çeyreğinde Rus 'yeni' edebiyatında belirlemeye başlayan "evlenmeyen, kendi kişiliğini arayan, çalışan, disiplinli" yeni bir tip kadın karakterini anlamaya çalışır. Diğeri 1920'lerde ABD'lerinde kadın magazinlerinde yayımlanan küçük hikâyelerin, "bekâr, çalışan, hayatta kendine özgü bir amacı olan" kadın tiplerinin 1930'larda nasıl azalmaya başladığını, 1945'lerden sonra ise nasıl tamamen ortadan kaybolup yerini ideal ev kadını ve sevgililere terk ettiğini izler (Kollontai, s. 113; Friedan, s. 47). Friedan, ideoloji düzeyinde yürütülen bu sis-

temli mücadeleye 'kadının gizemleştiriliş' süreci adını verir (*féminin mystique*). 1974'de 10. baskısı yapılan ve bugüne dek ABD'de 2 milyondan fazla satmış bulunan bu kitapta, uzun uzun kadınların bu mistifikasyon sürecinden mutsuzluklar ve nevrozlarla nasıl yenik çıktıkları hikâye edilmektedir.

Edebiyat üzerinde çalışan hemen tüm araştırıcılar, burjuva edebiyatının temel türü olan romanda kadının 'nesneleştirilişinin', erkeğe göre ve "erkek gözünden tanımlanışının belgelerini toplamışlardır. Simone de Beauvoir *İkinci Cins*'te ele aldığı beş edebiyatçıdan, D. H. Lawrence, Breton, Claudel, Montherlant ve Stendhal'dan sadece bu sonuncunun, kadını erkeğin taban tabana zıddı bir yaratık değil de, onun hasletlerine sahip, onun gibi bir insan olarak gördüğünü saptamaktadır. Aynı şekilde Kate Millett, N. Mailer ve H. Miller gibi yazarların ' kadını salt bir "cinsel nesne" olarak yüceltişlerini belgelemektedir.

Edebiyat, kadın imgesini hem yaratan hem de yayan önemli bir araç. Ama çoğu zaman romanı okuyan burjuva kadınıdır. Romanda kendi aksini bulur; kendi meşruluğunu onda arar. Buna karşılık, roman okuyacak ne zamanı, ne parası, ne de yeterli kültürü olan kadınlar için burjuvazinin geliştirdiği 'ideoloji aygıtları', 'romanın' popülarize edilmiş, basitleştirilmiş ama özünü, mesajını aynı şekilde ileten türlerini yayarlar. Kitle haberleşme araçlarının giderek etkinleştiği günümüzde, fotoromanlar sinema ve televizyon, radyo skeçleri ve genel basın içerisinde tiraj bakımından oldukça önemli bir yer tutan ve sırf kadın okuyucuya yönelmeyi amaçlayan 'kadın basını', burjuva ideolojisinin elde ettiği hegemonya gücünü sürdürmesine birinci derecede yardım ederler. Öyle ki, örneğin Fransa'da Komünist Partisi bile kadın basınının bu cazibesine yabancı kalamamış ve genellikle kadın basınının özelliklerini içinde taşıyan *Heures Claires* dergisini yayınlamıştır. Oysa bu basın, toplumsal ve politik içerikli haberlere hemen hemen hiç yer vermemesi, buna karşılık aktüalite, mondenlik, saray çevrelerinin gönül maceraları türünden haberlere öncelik vermesi, bunun yanı sıra moda, ev köşesi, çocuk bakımı, güzellik, reklam vb. konularını ayrı ayrı işlemesi bakımından, Anne Marie Dardigna'nın deyişiyle kadınlarda "gerçekliğin dışında ve gerçeklikten kaçış olanaklarını da beraberinde getiren ayrı bir dünya" yaratmaya yöneliktir (Dardigna, s. 34).

Televizyon da özellikle reklam spotlarında kullandığı imgelerle, bir yandan 'daha kolay etkilenebilen alıcı' olarak kabul edilen kadınları etkileyerek sürümü sağlamayı amaçlarken, bir yandan da kadınların 'kadınca rollerinin' yeniden üretilmesine etki yapmaktadır (Friedan, 9. bölüm, s. 197-223).

Kuşkusuz, ideolojinin kadının statüsüne ilişkin değer, inanç, norm ve modelleri üretme ve yeniden üretme yolları bunlarla sınırlı kalmaz; buraya kadar belirtilenlere başka kurumların bu alandaki çok önemli etkilerini de eklemek gerekir. Bunlar arasında özellikle 'aile', 'eğitim kurumları' ve 'dini' vurgulamak gerekir. İlk çocukluk yıllarından itibaren kız ve erkek çocuklara verilen eğitim, onları ileride birbirinin zıddı olan cinsel rollere hazırlama amacını güder. Ailenin bıraktığı yerden devreye okul girer. Meslek eğitimi dalında, erkekler için teknik-sanat okulları, kızlar için biçki-dikiş okullarının açılması eğitim politikaları düzeyinde mevcut olan bilinçli seçişleri çok açık biçimde yansıtmaktadır. Tabii, diğer eğitim kurumlarında verilen eğitimin içeriği de daha gizli, daha üstü örtülü biçimde, burjuva ideolojisinin özümlenmesi, yeniden üretimi ve kuşaktan kuşağa iletilmesini sağlayacak şekilde düzenlenmiştir.

Böylece ta ilk çocukluklarından başlayarak, sürekli ve yoğun bir biçimde ileride oynayacakları "zevcelik ve analık" rolüne hazırlanan, 'féminité normunu' derinden derine özümleyen kadınlar, bütün bu ideolojik koşullandırmanın bir ürünü olan 'kadın psikolojisine' sahip olacaklardır. Çoğu psikoloğun 'doğa vergisi' saymakta ısrar ettikleri, düşünceden çok duyguya, analizden çok peşin hükme, eleştiriden çok onaylamaya, başkaldırıdan çok katlanmaya yatkın denilen o ünlü kadın psikolojisi ne doğa vergisidir, ne de bir veridir; tarihsel olarak biçimlenmiş, tarihsel olarak değişmeye mahkûm bir ideolojik belirlenmedir. Bu ideolojik belirlenme altında şaşırtıcı olan, nasıl olup da kadınların ezilmişliklerinin bilincine varıp eyleme geçmedikleri değil; tam aksine nasıl olup da bazı kadınların bilinçlenip, eyleme geçtikleridir.

Demek ki kadınlar kapitalist toplumun, ekonomide ve ideolojide kendilerine ayırmış olduğu yeri benimsedikleri, o yeri korumaya çalıştıkları oranda kapitalist sistemin işleyiş mekanizmasının çok önemli bir çarkını oluşturmakta, kendi kendilerini yeniden ürettikleri sürece kapitalist sistemin yeniden üretilmesinde birinci derecede bir sorumluluk taşımaktadırlar. Bu üretim ve yeniden üretim sürecinin kırılabilmesinin ilk adımı ise Alexandra Kollontai'ın deyişiyle; "burjuva kültürünün rubikonunu aşmak"tır. (Kollontai, s. 138).

Kaynakça

Kirsten Amudsen, *The Silenced Majority, Women and American Democracy*, Printice Hall, 1971.

D. Adamson, C. Brown, J. Harrison, J. Price, "Women's Oppression under Capitalism", *Revolutionary Communist*, No. 5, Kasım 1976, s. 2-49.

R. Jerre Barrai, "Pour qui votent les femmes?", (Vienne-Isere) Goguel içinde *Nouvelles Etudes de Sociologique Electorale*, A. Colin, 1954.

Auguste Bebel, *Kadın ve Sosyalizm*, Toplum, 1975 (çeviren: Z. Sertel).

Simone de Beauvoir, *Deuxieme Sexe*, Gallimard, 1949.

Margaret Benston, "The Political Economy of Women's Liberation", *Monthly Review*, 1969 Eylül, vol. 21 s. 13-25.

Albert Brimo, *Les françaises face au pouvoir politique*, Month-cretiens, 1975.

M. Coulson, B. Magan, H, Wainwought, "The Housewife and her labor under capitalism; a critique", *New Left Review*, No. 89, Ocak-Şubat. 1975, s. 59-73.

CSE Pamphlet No. 2, "On the political economy of women, Stagel", *Bulletin*, 1976.

P. H. Chombard de Lauwe ve diğerleri, *La femme dans la société; son image dans différents milieux sociaux*, CNES, 1967.

Melville Currell, *Political Woman*, Croom Helm, Londra, 1974.

Sandra C. Danfort, "Women's political participation in the Ottoman Empire and the Turkish Republic: A Comparative Analysis", MESAC Kentucky, 1975.

Anne-Marie Dardigna, *Femmes-femme sur papiers glacé*, Maspero, 1975.

Mattei Dogan ve Jacques Narbonne, *Les françaises et la politique*, A. Colin, 1955.

Maurice Duverger, *La participation des femmes à la vie politique*, UNESCO, 1955.

Frederick Engels, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, Sol Yayınları (Kenan Somer çev.), 1971.

Beatrice B. Forsworth, "Bolshevism, the woman quiestion", (ed.) Aleksandra Kollontai, *The American Historical Review*, vol, 81. No, 2 April, 1976, s. 292-316.

Frederick Frey, *The Turkish Political Elite*, MIT, Massachusetts, 1965.

Betty Friedan, *The Feminie Mystique*, Dell, 1962 (1974, 10. baskı).

Jean Gardiner, "The Role of Domestic Labor", *New Left Review*, No. 89, Ocak-Şubat., 1975, s. 47-59.

Gardiner vd., "Women's Domestic Labor", *Bulletin*, Haziran 1975, vol. IV 2, (11) s. MI.

I. Gourgh, J. Harrison, "Unproductive Labour and Housework", *Bulletin*, Şubat 1975, vol. IV. s. 1-7.

Madelaiene Grawitz, "I'Abstentionnisme des hommes et des femmes aux referandums d'avril et d'octobre 1982 dans cinq bureaux de vote de Lyon", *Revue Française de Science Politique*, vol. XV. No. 5, Ekim 1965, s. 964-983.

Martin Gruber, *Women in American Politics*, Academia, 1968.

Jean J. Kirkpatrick, *Political Women*, Basic Books, 1974.

Viola Klein, *l'Emploi des femmes*, OECD, 1965.

Aleksandra Kollontai, *Marxisme et Revolution Sexuelle*, Maspero, 1973.

Alain Lancelot, *l'Abstentionnisme electorale en France*, A. Colin, 1968.

M. A. Machiocci, "Hegemonya, tarihi blok, devlet" (Gramsci), Birikim, Nisan-Mayıs 1977 içinde.

William M. Mandel, *Soviet Women*, Anchor, 1975.

Gregory J. Massell, *The Surrogate Proletariat: Moslem Women and Revolutionnary Strategy in Soviet Central Asia 1919-1929*, Princeton, 1974.

Juliette Mitchell, "Marxisme and Women's Liberation", *Social Praxis*, 1973, Vol. 1/1, s. 23-35.

Kate Millett, *Sexual Politics*, Anchor, 1974.

Joel C. Moses, "Indoctrination as a Female Political Role in the Soviet Union", *Comparative Politics*, sayı: 8. No, 4, Temmuz 1976, s. 525-548.

Evelyne Reed, *Problems of Women's Liberation*, Pathfinder, 1972.

Marie-Thèrese Renard, *La Participation des femmes à la vie civique*, Les Editions Ouvriere, 1965.

Richard Rose, *Electoral Behavior*, Collier-Macmillan, 1974.

Sheila Rowbotham, *Women, Resistence and Revolution*, Penguin, 1972.

– *Women's Consciousness, Man's World*, Penguin, 1974.

M. ve D. Rowntee, "More on the Political Economy of Women's Liberation", *Monthly Review*, Ocak 1970, vol. 21.

Wally Secombe, "Housework under capitalisme", *New Left Review*, 83 Ocak-Şubat 1973, s. 3-26.

– "Domestic Labor A Reply", *New Left Review*, 4, 1975, s. 85-96.

Perry Sommerfield, "Women workers in the second world war", Capital and Class, No. 1, 1977 Bahar, s. 27-42.

Evelyne Sullerot, *La Press Feminine*, A. Colin, 1966.

TİB, *Türkiye'de Kadının Sosyo-Ekonomik Durumu*, Ankara,1975.

Emmy E. Werner, "Women in Congress 1917-1964", *Western Political Quarterly*, vol. 19, Mart 1966, s. 16-30.

R. Wolleheim, "Psychoanalysis and Women", *New Left Review* 93, Eylül-Ekim 1975, s. 61-69.

2

Genç Kız ve Ölüm

Ben bir edebiyat eleştirmeni değilim. Bu panele çağrılışım 1977'de üniversiteye sunduğum, "Kadının siyasal hayattaki yeri üzerine karşılaştırmalı bir araştırma" başlıklı bir tez nedeniyle olsa gerek. Orada kadının siyasal mücadelede, varla yok arası, ikincil, edilgen rolünü irdelerken, kadın sorununun gerçekte topyekûn bir sorun olduğunun bilincine varmış ve elimden geldiğince, kadının toplumda, siyasal kertede billurlaşan ikinci sınıf yurttaş konumu ile üretim ilişkileri içerisindeki özgül yeri ve ideolojilerin kadına rolünü –yani esas olarak emeğini ev işine tahsis eden, emekçi koca ve yeni emekçilerin bakımı ve yetiştirilmesi, başka bir deyişle yeniden üretimden sorumlu bir kişi olmayı– benimsetebilmedeki etkinliği arasında sıkı bağlar olduğunu ortaya çıkarmaya çalışmıştım.

Bugün, kadın sorunu ve edebiyat ilişkisini irdelememize vesile oluşturan, Aysel Özakın'ın *Genç Kız ve Ölüm* romanı, kadın sorununun, benim "topyekûn" sorun dediğim karmaşık yönlerinden birçoğuna, yazarının bilinçli bir şekilde eğildiğini gösteren bir eser. Bu nedenle de, bir edebiyat eleştirmeni ve hatta iyi bir edebiyat izleyicisi olmadığım halde konuşmama roman metnini esas almak ve Nuray İlkin'in kişiliğinden ve gözlemlerinden yola çıkarak bir dizi soru sormak istiyorum.

Nuray'ın kazandığı roman ödülünü almak için gittiği Ankara'da bu vesileyle düzenlenen bir kokteyl sırasında, dergi sahibi ve yazar, liberal bir burjuva aydını kimliği taşıyan Murat, Nuray'ın romanı için; "Türkiye'de kadın hareketini başlatacak bir roman... Kadın romancılarımız da kendilerini,

slogancı, şematik bir anlayışın kolaylığına kaptırmışlardı. Bizim toplumumuzda kadının birey olarak içsel ve dışsal sorunları, çok daha ağır olduğu halde bu konuya içtenlikle yaklaşmayı göze alamıyorlardı..." der ve "Ayrıca, toplumumuzda tabu konusu olan evlilik kurumuna da içten bir eleştiri getirdiniz." diye romanı över (s. 130-131). Nuray aslında romanını bu bilinçle yazmamıştır. Ama Aysel Özakın'ın bu konuda çok bilinçli olduğu açık. Çünkü roman yalnızca başkişi olan Nuray'ın çevresinde dönmekle kalmıyor; Nuray'ın oldukça cüretkâr, atılımlı yaşantısının farklı dönemlerinde yaşadığı farklı durumlar, evli kadın, dul kadın, yalnız kadın, militan kadın, çalışan kadın vb. ayrıntılı olarak ele almıyor. Bunun yanı sıra Nuray çevresine bakarken sık sık ve daha çok kadınları gözlemliyor: "Kadınlar kompartımanı", "büro işçisi genç kızlar", "evli ya da dul burjuva kadınları" gibi ve onların özlemlerini, beklentilerini, umutsuzluklarını düşünüyor.

Öte yandan Nuray yalnız kendi kuşağının kadınını irdelemekle de kalmıyor; çocukken intihar eden ama Nuray için her şeye rağmen bir yaşam modeli oluşturduğu anlaşılan anneye yapılan atıflar ve Nuray'ın 1980'lerin devrimci gençlik hareketi içinde yer alan kızına, Seçkin'e yapılan atıflar ve onunla girişilen hesaplaşmalar, bir bakıma, tüm bir Cumhuriyet dönemi Türkiyesi'nde, 'küçük burjuva aydın çevre' diye adlandırılması adet haline gelmiş olan kesit kadınının, özlemlerini/ bunalımlarını, yenilgilerini anlatıyor.

Ayrıntılarda hayli zengin bir romanla karşı karşıyayız. Gerçi romanda irdelenmeye çalışılan karmaşık sorunlar, buna uygun bir roman tekniğiyle yazılmış değil; insanları farklı ilişkileri içerisinde ele alıp, karşı karşıya getirme, yüzleştirme tekniği kullanılmamış, tek bir kişinin, otobiyografik anıları, iç gözlemleri ve diyaloglarıyla yetinilmiş.

Nuray kim? Kendi ağzından dinleyelim:

> Ne annesine ne kızma benzeyebiliyordu. Kırk üç yaşında bir kadın... Savaş sıkıntıları ve birden kaybolan bir anneyle yaşanan çocukluk, geleneklere bağlı ürkek bir halayla süren genç kızlık, İstanbul'un küçük bir pastahanesinde öğrenilen özgürlük, varoluşçuluk, 27 Mayıs'ın alkışlanan coşkunluğu,, toplumun hayatına uymayan bir aşk ve kapalı bir evlilik, yetmiş yıllarının patlaması... İşte Nuray; kızının edilgenlik ve bireycilikle suçladığı, yitik kuşaktan biri. (s. 177)

Pekiyi annenin kuşağı da yitik değil mi? Aslında anne ilginç bir kadın. Herhalde yüzyıl başlarında doğmuş, sürgünde ölen bir Osmanlı paşasının kızı. Öğretmen okulunda okumuş, cumhuriyetin 'kadın devrimini' öğrenciliğin-

de yaşamış, yetenekli, yaşam dolu, "adeta tüm erkek soyuyla yarışan", her şeye yetişmeye çalışan, işe, eve, çocuğa ve her yaptığını en iyi şekilde yapmaya uğraşan bir kadın. Ama "aynı düşünceleri paylaştığı ve ilk tanıştığı erkekle evlenmiş ve kocası –yani baba– bir çocuk gibi özen ve ilgi bekleyen bu solgun, neşesiz adam, onu çok yormuştur." (s. 107). Kendisinin "en değerli varlığı" dediği karısının intiharında, babanın, onun yeteneklerini köreltmek gibi bir dahli olduğu seziliyor. İntihar ise bir başkaldırma yolu... Nuray'ın annesinden bunu, başkaldırma dürtüsünü devraldığı anlaşılıyor. Nuray, yaşı ilerledikçe, bir dizi baskıcı kuruma başkaldıracaktır. Romanı da bir başkaldırıdır; "Sanat bir başkaldırma yoludur" der, ödül töreninde yaptığı konuşmada (s. 118).

Nuray on sekizinde Cemil'le (bir işçi oğlu, mühendis) tanışıyor. İlk kocası ve bir bakıma yaşamındaki tek erkek odur. Geleneklere, başkaları gibi yaşamaya karşı çıkıyorlar; 'özgürlük' birlikte yücelttikleri bir değer... Evleniyorlar. Nuray, "... farklıydık biz ve ölümsüz bir aşkı başarmak istiyorduk," diyor (s. 36). Ama bir süre sonra evliliğin dar çerçevesinden bunalıyor. Bireyin seçme özgürlüğüne ve kadın erkek eşitliğine inanmasına rağmen Cemil, ev işi ve çocuk sorumluluğunu tümüyle Nuray'a bırakmıştır, (s. 101) Nuray sadece bir ev kadınıdır ve "tüm gücünü, kendini ona beğendirmeye harcamak durumundadır." (s. 38). Yalnızca, duvarlar yükselten ve Nuray'ın yükselişini pencereden imrenerek seyrettiği, bir mühendisin karısıdır (s. 39). Kendi benliği yoktur. Bundan sıkılır, kaçmak ister ama – özellikle kızı için, evliliğe katlanır. Ta ki yetmişli yılların patlaması onu da sürükleyene dek. Kocasının okul arkadaşı devrimci Yılmaz ona, sıkıntısının asıl nedenini gösterecektir. "İnsanlar arasında, insanlarla birlikte olmak istiyorum... Bir erkekle bir kadının baş başa olmaktan başka bir şey beklememesi... Kendilerinin dışında kalan her şeye göz yumması... Yeni düşünceler, yeni insan ilişkileri sızmasın diye sımsıkı kapanan perdeler. Dünya bir evin içine nasıl sığdırılır? İnfilak." (s. 91). Ve evlilik infilak eder, Nuray evi terk ederek Yılmaz'ın devrimci arkadaş çevresine katılır. Yetmişlerde, tıpkı sonradan seksenlerde kızının yapacağı gibi, "pantolon, bol kazak, kısa saç, sigara ve ciddi yüzüyle", öğrenci eylemlerine, yürüyüşlere katılır, Demek ki buraya kadar Nuray'ın evlilikten bunalması için temel iki neden vardır: Monoton, insan yeteneklerini körelten ev işleriyle evlilik içinde kadın benliğinin erimesi ve iki kişinin dış dünyadan tecrit edilmiş kapalı dünyasının darlığı...

Ancak romanın sonlarında, yazar olan, üne kavuşan Nuray, ödülünü almak için Ankara'ya geldiğinde Cemil'le yeniden karşılaşıp onunla ilk ciddi hesaplaşmaya giriştiğinde –romanın en gerilimli bölümlerinden birisidir–

onun evlilikten bunalışının bir başka ve çok daha derinde yatan, bastırılmış nedeni daha bulunduğunu öğreniriz. Bu öylesine bastırılmış bir hayal kırıklığıdır ki Nuray, romanında "bir kadının evlilik hayatından niçin sıkıldığını anlatmak istediği" (s. 105) ve bu deneyimini gün ışığına çıkarma gereğine inandığı halde, çevresinin baskısından duyduğu korkuyla, ikizinin, seks-romanı mı yazıyorsun, alayı gibi...) bunu yapamamıştır. Oysa, sevgili ve dost bildiği Cemil, evlilikle birlikte birden, karısının bedeninin sahibi olduğunu göstermeye çalışan bir erkek gibi davranmış, hatta baskı tehdidine başvurmuştur. Sonradan da ona "tad alma görevini" yüklemiş, karısının cinsel ilişkiden haz duymadığını fark etmemiş, Nuray bu konuyu Cemille evlilikleri süresince konuşamamıştır, bile. Ve Nuray, "gözlerini yumup, kendini bu göreve alıştırmaya çalışmıştır. Ama sis gitgide dağılmıştır." (s. 188). Böylece Nuray'ın aşka adanan evlilik hayatının yalnız, toplum hayatının dışına itilme ve ev işiyle çocuk bakımına mahkûm olma nedenlerinden dolayı değil, ama daha vahim bir biçimde, cinsel ilişkide yaşanan bir eşitsizliğin yol açtığı, kadını kendi bedenine yabancılaşmaya götüren dramdan dolayı iflas ettiğini anlarız.

Bu dram Nuray'ın sonradan tüm yaşamını belirleyecek ve yazarlıkla varlığını bulmaya çalışıp, bunda başarıya ulaştığı zaman bile cinsel açıdan körelmiş, taşlaşmış biri olarak kalacaktır. Cinselliğin, özellikle kadın cinselliğinin bastırılması teması bana Özakın'ın romanının ana teması gibi görünüyor ve romanda bunun toplumsal nedenleri araştırılıyor. Gerçekten de kadın cinselliği üzerindeki baskı, salt Nuray'ın bireysel yaşantısına has, rastlantısal bir olay değil. Cinsellikten korku, aslında annede de var. "Her konuda ilerici annem, ama bir erkekle bir kızın ilişki kurmasını çok ayıp görüyor." (s. 184). Nuray'ın kocasını terk ettiği yıllarda içerisine girdiği 'ilerici' öğrenci çevresinde bu baskı devam ediyor. Gerçekten de Nuray'ın Yılmaz'ı yalnız düşünceleri için değil, cinsel bakımdan da çekici bulduğu anlaşılıyor. Ama bu bir yandan, "resmen boşanmamış bir kadın... arkadaş karısı" gibi evlilik kurumunu korumaya yönelik değer yargıları, diğer yandan da cinselliğin, "politik sorumluluklar yüklenen bir erkeğin" ağzından küçümsenmesi, "burjuva bencilliği, ikiyüzlülüğü, duygusallığı" diye yargılanması ve devrimci çevrede hakim olan ideolojinin "önce insan, sonra kadın ve erkek olabilmeliyiz" diye yüceltilmesi yolundan bastırılıyor, (s. 92-97)

Gençler, bu çevrede kızlara "bacı" gözüyle bakmakta ve öyle hitap etmektedir. Ne var ki bu sorun –kadın cinselliğinin baskı altında tutulması– sadece Nuray'ın "yitik kuşağının" bir dramı da değildir. Nuray'ın kızı Seçkin'in içerisinde yaşadığı 1980'lerin "ilerici" gençlerinin cinsellik sorununa pek de

farklı baktıkları söylenemez. Nuray "birbirleriyle bilgilerini, özverilerini paylaşan bu delikanlılarla genç kızların birbirleriyle, tenleriyle ilgili, düşleriyle ilgili duyguları nasıl gizli tuttuklarını seziyordu... Cenaze törenlerinde kol kola yürüyen bu kızlarla erkekler... gençlik dönemini buz gibi berrak, bir kardeşlikle doldurmayı yeğler gibiydiler," diyor, (s. 162) Ve Seçkin, annesinin romanını, "Bir küçük burjuva kadınının acıları" (s. 43), "kendi kendini anlatıyorsun" vb. gibi eleştirilerle küçümsüyor.

Öyle anlaşılıyor ki, 1930lerin toplumcu gençliği için de Aleksandra Kollontai'nin düşlediği, sosyalist bir devrimle el ele gitmesi gereken kadınların (ve giderek tüm insanların) cinsel baskılardan kurtuluşu demek olan "kanatlı eros devrimi" gündemde değildir; onlar da Lenin'in Kollontai'ye karşı, Clara Zetkin'e karşı savunduğu cinsel püritanizmin etki alanında tutsaktırlar.

Nuray'a gelince, o da Cemil'den boşanmasına, dulluğun ağır şartlarına katlanamayıp ikinci bir evlilik (akıl evliliği, burjuva evliliği demek belki de yanlış değil...) daha yapmasına, yeniden boşanmasına, uzun bir süre hayatını sekreterlik yaparak kazanmasına, yani bağımsız bir kadın olmasına rağmen, cinsel bakımdan özgürleşememiştir. Daha doğrusu, farklı düzeylerde yer alan türlü korkuların etkisiyle özgürleşmeyi arayamamıştır bile. Cemil'le hesaplaşırken şöyle der, Nuray: "Hayal kırıklıkları birbirini izledi. Sonra da bir zırhla korudum kendimi. İşyerinde, mahallede, kızımın arkadaşlarına karşı kendimi mazbut bir kadın olarak kabul ettirebildim. İyice, iyice körelttim kendimi. Artık bana hiçbir erkek heyecan vermiyor..." (s. 188). Çünkü "Acıya, yalnızlığa dayanmak bir erdem, mutlu olmanın yollarını aramaksa ayıptı sanki... Ayıplanma korkusu." (s. 142) Ya da, "Yalnızlık ayıptı neredeyse, yalnızlığı gidermek, için evlilik dışında yollar aramak suçtu." (s. 86) Toplumsal kontrol ve baskı, yalnız kadına hayat hakkı tanımaz: "Beyiniz öldü mü diyen bakkal; karşıki pencereden göğsünü gererek ilgisini göstermeye çalışan, kaçak bir serüvene hazır olduğunu belli etmeye çalışan üç çocuklu komisyoncu... Eve erkek geliyor mu diye her adım sesi duyduğunda mutfağın penceresine koşup bakan ev sahibi kadın..." (s. 85). Ayrıca, "kentin erkekleri bizi, kollanacak kutsal aile kadınları ya da erkeğin çeşitli niyetlerini hak edenler olarak, iki sınıfa koymuşlardır," (s. 87, 88) ve erkeklerin çeşitli saldırganlıklarından korunmak gerekir. Bu yüzden, "yalnız ve kendine güvenen kadınlar varlıklarının her yerine bir ölçü aleti yerleştirmiş gibidirler..." O halde, dışarda çalışan kadınlar sadece çalışma hakkına kavuşmuşlardır, ama ne cinsel özgürlüğe erişmiş, ne de toplumsal yaşamın zengin ve girift ilişkilerine katılabilme olanağını bulmuşlardır.

Nuray, uğradığı bu hayal kırıklıklarından sonra, "yaşamına anlam verebilmek üzere başvurduğu son çare" olarak romanını yazar. Sonunda başarmıştır: "Bir erkeğin koruyuculuğu olmadan... bir şeyi gerçekleştirmiştir." Ama burada da doyuma ulaşamaz: "Eksik olan bir şey var; karşı çıktığım değer ölçülerini koruyanlar ödüllendirdi onu. Ötekilerse bireyci buldular, değer vermediler. Erkekle kadının kurtuluşu ancak birlikte gerçekleşir. Öyle söylediler." (s. 191) der, Cemil'e. Cemilse, eleştirenleri eleştirir gerçi; "Evet, önce altyapı değişmeli... sonra... Ne kadar mekanikler"; ama onun Nuray'a ilişkin yargısı daha da ağırdır: "Kadınlığını yitirip, bir kişilik yapmışsın kendine."

Ve Nuray, yanlışın burada olduğunu görür; "Kadınlıktan değil, kadınlığın konumundan kaçmak istemiştim, belki." (s. 193).

Nuray'ın ağzından, kadın olmanın zorluklarını, belki biraz fazla ayrıntılı bir biçimde izledikten sonra, bir dizi soru sormak istiyorum.

Kadın sadece toplumun onu eve, ev kadınlığı ve analığa mahkûm etmesinden mi eziliyor? Yoksa cinselliğinde de ezilmekte midir? O zaman Özakın'ın romanıyla ilgili şu eleştiriyi nasıl değerlendirmeli?

> Özellikle entelektüel kadın üzerindeki erkek baskısı ve aile bağlarından ileri gelen bunalımlara çıkış yolu aranan ürünlerde başvurulan özgürlük kavramı, feminist içeriğiyle, salt cinsel bağımsızlaşmayı öngördüğü için çözümsüzlüğü çözüm diye sunmaktan öte bir işlev taşımaz. Bu çizgiye yakın yazarlardan, bazıları, zaman zaman özeleştiri niteliği taşıyan ürünleriyle farklı bir tutuma girmektedirler. Aysel Özakın'ın *Genç Kız ve Ölümü* bunun son örneklerindendir.[1]

Eğer, benim Özakın'ı okumam yanlış değilse, bu roman bir özeleştiri değil, eleştiri getirmektedir.

Yanlış anlamalara konu olduğu anlaşılan feminizmi nasıl tanımlamalı?

Feminizm, başta kadının emek gücüne sahip çıkması anlamında, çalışma hak ve özgürlüğünü, ekonomik bağımsızlığını kazanması, ikinci olarak emek-gücünün sömürüsüne karşı mücadele verebilme anlamında, siyasi hak ve özgürlüklerini elde etmesi ve bu haklarını bilfiil kullanması demek ise, bu hakları kullanabilmenin maddi ön koşulu olan kadının bedenine egemen olması gereği nasıl ihmal edilebilir? Kadının bedenine egemen olması ise, bir yönüyle, feminizmin, çocuk doğurma/doğurmama ve doğurduğu çocukların bakımına toplumun katkısını talep etme hak ve özgürlüklerini, diğer yönüyle de cinsel yaşamında eşit ve özgür olma haklarını içermez mi?

1 Ali İhsan Mıhçı, "Edebiyatımızda Cinsellik Üzerine Notlar", *Türkiye Yazıları*, No. 49-50, Nisan-Mayıs 1981, s. 36.

Feminizm/toplumculuk çelişkisi nasıl çözümlenecek? Kadınlar kendi özgül ezilmişliklerinin bilincine varamadıkları sürece, toplumsal düzenin yeniden üretiminde yerine getirdikleri işlevi kavramadıkları sürece, toplumsal düzene eleştirel bakma perspektifini kazanabilirler mi? İşçi ve küçük burjuva, çalışan kadınlar, yani toplumla iş aracılığıyla doğrudan bağ kuran kadınlar, tüm emekçiler kadar sömürüldükten başka, işte fazladan sömürüye, evde çifte emek kullanımı nedeniyle ezilmeye mahkûm değiller mi?

O zaman neden feminizm –yukarıda tanımladığımız biçimiyle feminizm– çoğu toplumcu tarafından, "sınıf mücadelesini bölen" bir mücadele olarak görülüyor da kadınları, sınıf mücadelesine götürebilecek temel köprü olarak değerlendirilemiyor. Feminizmi, Özakın'ın romanında gösterildiği gibi düzen savunucularına terk etmek, büyük bir tarihi yanılgı olur.

Romanda Nuray/Cemil ikilisinin ortak mutsuzluğunda da görüldüğü gibi, kadınların ezilişi yalnız onların mutsuzluğuna değil, erkeklerin de mutsuzluğuna yol açıyorsa, feminizm, sadece kadınları ilgilendiren bir hareket midir? Kuşkusuz, kadınların kendi kurtuluşları için seferber olmaları şarttır. Ama bu mücadelenin, insanlığın öbür yarısınca aktif şekilde desteklenmeksizin başarıya ulaşması düşünülebilir mi? Ve feminizmin, küçük bazı grupların örneğin 'ilerici aydın çevrelerin' inhisarında kalması halinde başarıya ulaşması umulabilir mi? Feminizm, kitlelerin, çoğunlukların mücadelesi haline getirilmelidir kanısındayım. Bu bakımdan bence, özellikle kutlanacak kişiler, –feminist kadınlar değil, 'feminist erkekler'dir ve bence insanlığın kurtuluşu için asıl "feminist erkek kitleleri" yaratabilmek gerekir. Nasıl yapılabilir bu? Ve bu soruların yeterince polemiğe açık olduklarını düşünerek sorgulamayı burada bırakıyorum.

İKİNCİ TUR

Şirin Tekeli: Ben çok kısa olarak bir iki noktaya değinmek istiyorum. Feminizm bazı arkadaşlarımız tarafından çok ciddi bir biçimde yargılandı. Ve bir parça da karikatürize edildi. Bu yapılabilir kuşkusuz, yalnız feminizmin tarih içinde nasıl ortaya çıktığını, ne gibi dönüşümler geçirdiğini ve bu bağlamda hangi düşünce akımlarıyla dönem dönem uzlaştığını ve ayrıldığını sanırım göz önünde bulundurmak gerekir. Dolayısıyla feminizmi bu irdelemeyi yapmadan toptan yadsımak, toplumculuğun toplumsal düzenin değişmesi ile doğrudan bağlantılı olarak, kadın sorununun da çözülebileceği, kadın, erkek tüm insanlığın sorununun çözülebileceği perspektifinin dışında görmek bence yanıltıcı. Gerçekten de feminizmi çok kaba hatlarına indirgemek gerekirse tarihe 1789

Burjuva Devrimi'yle giriyor ve burjuva devrimlerinin tüm insanlığa önerdiği özgür ve eşit olma haklarından kadınlar da yararlanmak istiyorlar. Fakat 1789'dan 1946'ya kadar Fransa'da bu haklardan bir bölümünün kazanılamamış olduğunu –bu mücadeleyi zaman zaman feminist örgütlerin yanı sıra sosyalist örgütlerin desteklemelerine rağmen– belirtmek gerekir. Buradan şuna geçmek istiyorum. Feminizm, toplumsal dönüşümlerin ortaya çıktığı dönemlerde yükselme eğilimi gösteren bir hareket. Feminizmin ikinci bir yükseliş dönemi 1848 Devrimleri. Avrupa'da o dönemde ütopik sosyalistler feminist hareketlere sahip çıkıyorlar. Bu yılların önde gelen feministlerinden Flora Tristan, kadın sorununun çözülmesiyle proletaryanın kurtuluşu arasında çok yakın bir bağlantı görüyor. Ama bunu Fourierist bir görüşle yapıyor. Daha sonra 1870'lere geldiğimizde feminizmin içinde bir kırılma başlıyor. Yerleşik toplumsal düzenin korunması ama bu düzen içinde kadın haklarının kazanılması mücadelesini yürüten burjuva-küçük burjuva feminist hareketleriyle, işçi sınıfı mücadelesine yaslanan sosyalist-feminist hareket birbirlerinden uzaklaşmaya başlıyor. Yani feminizm sınıf çizgisinde bölünmüştür. Bu dönemden itibaren sosyalist feminist hareketin başını artık Marksistler çekmektedir. Birinci Dünya Savaşı öncesinde sosyalist hareket içerisinde bir bölünme daha olur: Reformizm ve devrimcilik, bu kez de devrimci sosyalistler feminizm ile toplumun dönüştürülmesi mücadelesini birlikte sürdürmeye; devam ederler. Bu mücadelenin en yüksek noktası 1917 Bolşevik Devrimi'dir. Bu panelde adını birkaç kez andığımız Aleksandra Kollontai, 1917 devriminin kadın haklarına ilişkin dönüşümlerinden sorumludur. Bu dönemde eşit kadın haklarının tanınması ve hayata geçirilmesi bakımından tarihin en ileri adımları atılmıştır. Sonradan Sovyetler Birliği'nde bu mücadelenin nasıl yarım bırakıldığı ve geriye dönüşler olduğu konusunu burada ayrıntılı bir biçimde incelemeye olanak yok. Ancak şunun altını çizmeli. Bu kaba tarihçenin ortaya koyduğu gibi feminist hareketi toplumcu hareketin dışında ve ona ters düşen bir hareket olarak göstermek tarihi gerçeklere aykırıdır. Ve bugün için de bu iki mücadelenin çelişik değil, birbirini, tamamlayıcı olduğu gerçeği yadsınamaz.

3

İnsanlar ve Cinsel Yaşam

Bir süre önce basın, "aile namusunun" korunması için çalışmalar yapıldığını duyurdu. Habere göre konuya eğilen komisyon olaya çok yönlü olarak bakmakta ve raporunda çözülme tehdidiyle karşı karşıya görüldüğü anlaşılan aileyi güçlendirmek için, "nikâhsız yaşayan çiftlerin" mahalle muhtarlarınca takip edilmesinden, kadınların iş hayatına güvenli şekilde girebilmeleri için tavukçuluk, sebzecilik gibi alanlarda küçük işletmeler kurulmasına, kumar oynayarak zaman öldürüp çocuklarını ihmal eden annelere karşı önlem alınmasından, zaten mevcut yasalarda öngörülmüş olmakla birlikte, fiilen gerçekleştirilmediği için olsa gerek, büyük işyerlerinde çalışanların çocukları için kreşler açılmasına kadar uzanan çeşitli önlemlere yer vermekte.

Zaman zaman başka toplumlarda da "aileyi korumak," güçlendirmek ve toplumsal düzenin temel direği haline getirmek üzere uğraşlar verilmiştir. Kırk yıl süreyle rejimi, "kilise, aile ve ordu" kurumlarına yaslandırılmak istenen İspanya ya da şiarı "vatan, aile, kilise" olan Pétain'in kısa ömürlü Vichy rejimi ilk akla gelen örnekler. Bu rejimlerin aileyi güçlendirmekte ne kadar başarılı oldukları ise tartışılabilir. İspanya'da örneğin, 1976'daki rejim değişikliğinin ardından çıkarılan ilk yasalardan birisi boşanmaya ilişkindi.

Aile insan ilişkilerini düzenleyen en temel kuramlardan birisi, hiç kuşkusuz. Her toplum tipinde değişik biçimlerde var olmuş ve çok işlevli bir kurum. Her toplumda insanın ve emek gücünün yeniden üretildiği yer olmasının yanı sıra, bazı toplumlarda iktisadi açıdan bir üretim, başkalarında tüketim birimi olmuş, kültürel açıdan da insanlar arası iletişim, toplumsal değer-

leri kuşaktan kuşağa aktaran "toplumsallaşma" ve birçok toplumda da başlıca dayanışma ve toplumsal güvenlik kurumu olarak işlemiştir. Ama ailenin asıl işlevi, her zaman insanlar arasındaki çok hayati bir ilişki türünü düzene koymak olmuştur: Cinsel ilişki. İnsan neslinin devamı da bu ilişkinin bir türevi. Zaman zaman bu işlevlerden hangisinin asıl, hangisinin türev olduğu birbirine karışsa bile, ortalama olarak bir insan yaşamında on bin kez tekrarlanan cinsel edime karşın, yine ortalama olarak, üç-dört kez bu edimin çocuk doğurmakla sonuçlanması, evlilik ilişkisi ve ailenin en temel ve onu tanımlayan özelliğinin insanlararası cinsel ilişkileri düzene koymak olduğunu anlamaya yardım eder. Çağdaş toplumlarda, bir kadınla bir erkeğin, "tek bir eşle yetinme" kuralı dâhilinde kurdukları sürekli cinsel ilişki biçimi, yasalara uygun olarak (evlilik akdi) karı-koca ailesi veya çekirdek aileyi oluşturuyor. Ancak, ailenin çoğu toplumda, cinsel ilişkilerin çoğunluğunu düzenleyen kurum olması, insanlar arasındaki cinsel ilişkinin "tek" kabul edilebilir biçiminin tek eşli evlilik olması anlamına gelmez. Tarih boyunca, çeşitli toplumlarda cinsel ilişkiler büyük çeşitlilik göstermiş, tek eşli karı-kocalığın yanı sıra Osmanlı haremi örneğinde gördüğümüz gibi "çok karılı", antropologların inceledikleri birçok "ilkel" toplumda olduğu gibi "çok kocalı" evlilik biçimleri yaygınlaşabilmiştir. Bu alandaki çeşitliliğin bir örneğini son yıllarda, gelişmiş Batılı toplumlarda denenen ve aynı çatı altında yaşayan çok sayıda erkek ve kadın arasında çok yönlü cinsel ilişkiler kurulmasını ön gören "komün"lerde bulmak mümkün. Ayrıca kadınlar ve erkekler arasındaki cinsel ilişkiler her zaman "aile" biçiminin sınırlarını zorlamış, evlilik öncesinde veya evliliğe paralel olarak, sürekli ya da süreksiz, birden çok sayıda cinsel eş seçebilmeye dayanan ve nihayet karı koca ailesinin çoğu özelliğini taşımakla birlikte "yasalara" uygunluk kuralını yerine getirmeyen, bu nedenle de "serbest aşk" denilen ilişkiler, her toplumda az ya da çok yaygın şekilde yaşanmıştır.

Cinsel ilişkilerin çeşitliliğinden söz ederken ihmal edilemeyecek bir biçim de erkekler ya da kadınlar arası "eşcinsel" ilişkilerdir. Bunlar da tarih boyunca, toplum tiplerine göre değişen bir yaygınlık kazanmış ve toplumların bu tür ilişkilere gösterdiği tepki her zaman aynı yönde ve aynı yoğunlukta olmamıştır. Nitekim eski Yunan'da eşcinsel ilişkiler hem oldukça yaygındı, hem de toplumca hoşgörüyle karşılanır hatta yüceltilirdi. Lesboslu Sappho örneğin, antikitenin en ünlü ve saygıdeğer şairlerinden biriydi ve lezbiyendi. Başka tarihi dönemlerde, başka toplumlarda eşcinselliğin toplum ahlakına aykırı bir edim gibi görülüp kınandığı, hatta eşcinsellerin yargılanıp mahkûm edildiği de olmuştur. İngiltere kadar özgürlükçü bir toplumda bile yüzyılın

başlarında homoseksüel olduğu için yargılanıp, iki yıl boyunca Reading Goal hapishanesinde yatan ve bu deneyimini, aynı adı taşıyan baladıyla ölümsüzleştiren Oscar Wilde, toplumların bu konuda zaman zaman ne kadar hoşgörüden uzak olabildiklerini gösteren iyi bir örnek.

Ancak aile ve cinsel ilişkilerin tarihine kaba bir bakış, insanlığın bu alanda giderek daha hoşgörülü, insanın yalnızca kendisini ilgilendiren cinsel tercihlerine daha saygılı hale geldiğini ortaya koyuyor. Gelişmiş Batılı toplumlarda artık eşcinselliğin cezai kovuşturmaya uğramasını mümkün kılan yasaların birbiri ardından kaldırıldığı, evlilik dışı ilişkilerin de farklı biçimleriyle daha olağan karşılandığı bir döneme varılmış. Öyle ki, yukarıda değindiğim "komün" türü yeni aile (ya da evlilik dışı ilişki) deneyleri bile, sonuç olarak bu deneye katılan insanların özgür iradelerinin bir ürünü olarak görülüyor, kimilerince şaşırtıcı bile bulunsa, bildiğim kadarıyla uygulandığı hiçbir toplumda yasaklanması yoluna gidilmiyor.

Bu gözlemlerden giderek varmak istediğim yer, kendi toplumumuz. Basındaki habere göre evlilik dışı ilişkilerin yasaklanması için önlemler hazırlanıyor. Ama böyle bir şeyin akla gelmesi bile, her zaman var olmuş olan bu tür ilişkilerin, yaygınlaştığını göstermekte kanımca. Zaten hızlı bir gelişme süreci yaşayan, milyonluk kentlerinin sayısı hızla artan, geleneksel yapıları kaçınılmaz olarak çözülen bir toplumda başka türlü olması da beklenemezdi. Toplumsal değişme, o değişmenin sonuçlarına hoşgörüyle katlanmayı da beraberinde getirir. Öyle olunca, evlilik dışı ilişki içerisinde yaşamak için nedenleri ne olursa olsun (boşanamama, evlenememe veya böyle bir ilişki biçimini isteyerek seçme gibi) bu yaşama tarzı sadece onu yaşayanları ilgilendirmek gerekir, mahalle muhtarlarını değil. Aksi halde, uğrunda nice mücadeleler verilerek kazanılmış ve anayasalara bir hak olarak girmiş olan "özel yaşamın gizliliği" ilkesi zedelenir. Öte yandan son zamanlarda bazı "eşcinsel" sahne sanatçılarının faaliyetten alıkonması yolunda alınan kararlara da bu açıdan yaklaşmakta yarar olduğunu düşünüyorum. Burada açıklığa kavuşturulması gereken husus şudur:

O sanatçıların kimliğinde mahkûm edilen "eşcinsellik" midir, yoksa eşcinselliğin "ticari bir meta" haline getirilişi midir? Eğer söz konusu kararlar birinci hedefe yönelikse, "eşcinsel" olduklarını bilerek bu sanatçıları kabullenen, ünle ödüllendiren, böyle bir konuda giderek "hoşgörü" kazandığı görülen topluma göre, topluma yön verme durumunda olanların gösterdikleri hoşgörüsüzlük, en azından yadırgatıcıdır. Yok eğer, ikincisiyse asıl hedeflenen, o zaman, "eşcinselliği ticari meta" haline getirme sürecinde sanatçıdan

çok daha fazla sorumluluk taşıyan, reklamcı, gazinocu, yüksek tirajlı sansasyon basını gibi başkalarının rolü ihmal edilmekte, güçlüye değil, abalıya vurulmaktadır. Kaldı ki bu sanatçıların sanatlarını tutan, bundan haz duyan bir izleyici kesimi bulunduğuna göre, sanatçının "gözü rahatsız eden bir görüntü" ile sahneye çıkmasının yasaklanması, ona gösterilen ilginin azalmasına neden olmaz. Aslında yapılması gereken herhalde bu değil, fakat "eşcinsel" veya eşcinsel olmayan tüm sanatçıların, sanatlarını ortaya koymalarına uygun ortamı hazırlamaktan geçer. Bu sağlanabildiğindedir ki, sanatçının cinsel eğilimi, bizleri değil, sadece kendisini ilgilendirir. Çünkü sonuç olarak toplumca bize düşen görev, insanın öz benliğini ilgilendiren eş seçme, cinsellik, evlilik gibi alanlarda günbegün çağdaşlaşan toplumumuz insanının, onu mutlu kılacak çözümleri özgürce bulabilecek yetenekte olduğuna güvenmek ve seçişlerine saygılı olmaktır.

4

Kadınlara Mahsus "Küçük Edebiyatın" Söylemi

Bu yazıda, "büyük edebiyatın" önde gelen eserlerinde yaratılan kadın tiplerinden söz etmek değil amacım. Anna Karenina, Emma veya Bihter... Onları "büyük" sıfatına yaraşır incelemelerle ele almak gerek. Ancak bu, çağdaş insanın günlük hayatının çok daha köklü biçimde parçası olan, başka bir tür edebiyatın, "küçük edebiyatın" ele alınmasını önlememelidir. Ben bu yazıda bu ikinci tür edebiyatın, tarihin akışı içerisinde, okuru olan kadınlara nasıl, dönemin ihtiyaçlarına göre değişen bir mesaj verdiğini ele alan ilginç bir çalışmaya değineceğim; ilerde benzer bir incelemeyi, bizde kadınları okur yapan basının çevresinde yürütmeyi hayal ederek...

Sözünü ettiğim inceleme Betty Friedan'a ait. Önce yazarı hakkında bir iki cümle: Friedan, 1963'de yazdığı *Kadınlık Gizemi* (*Féminine Mystique*) adlı kitabıyla, altmışların sonlarında Amerika Birleşik Devletlerinde etkin ve yaygın bir kitle hareketi haline gelmiş olan "Kadınların Kurtuluşu"nun öncüsü olmuştur.[1] Sonradan hareket onu aşsa ve o, harekette sadece reformcu bir "büyükanne" gibi görülmeye başlasa da kitabı etkisini sürdürdü.

Kadınlık Gizemi'ni Türkçeye çevirmenin gereğine inandığım için yapıtın tüm tezlerini özetlemeye çalışmayacağım.

Şunu söylemekle yetineyim: Friedan belki kadınların "bunaltısını" teorik bir düzeyde açıklamıyor, ama böyle bir açıklama için gereken tüm ipuçlarını sezgiyle yakalamış. Yapıtı o denli etkin kılan da belki bu yanı.

---

1 Betty Friedan, *The Féminine Mystique*, Dell, 1963.

Sezgilerinden biri şu: Kadınlar okusun diye basılan özel yayınlar, bu bunaltıya çözüm getirmiyor. Ama o yayınlara dikkatle bakarsak, belki kadınların neden "bunaldığını" anlamaya başlayabiliriz. Friedan bu amaçla 1960'da 5 milyonun üzerinde baskı yapan (ve muhtemelen bunun birkaç katı kadın tarafından okunan...)[2] *McCall's* gibi o yılların önde gelen kadın dergilerinden birkaçını ele alıp yıllarca tarıyor, içeriğine bakıyor. Bu içerik, *McCall's* ve benzerlerinde, yıllarca hep aynı kalmış. "Kadınların gün geçtikçe nasıl daha cüretkâr olduğuna dair" bir başmakale, ardından günlük hayatın zorlukları konusunda bir yazı, sonra "Windsor Dükü ve eşi" (ya da Monaco prensesi ve eski kocası...) ile ilgili bir demeç, sonra harika güzel bir kadının "gebelik" giysileri derken, yine hepsi de güzel bebek fotoğraflarıyla süslü çocuk bakım sayfası, kendi elbiselerini dikenlere "patronlar", yemek tarifleri, güzelleşmek için birkaç pratik tavsiye, yıldız falı, aşk, cinsel doyum veya aldatılma konularında uyarılar ve nihayet, çoğu zaman, bütün bu anlatılarını gözümüzde ete kemiğe büründüren, bir ya da birkaç küçük hikâye...[3]

OLTAYI ATAN VE TAKILAN

İşte Friedan'ın ilginç bulduğu, ipucu olarak gördüğü ve ucundan çekiştirdiği de bu sonunculardır. İpin ucunu yirmi yıl gibi bir süre çekince, ucuna ilginç şeylerin, oltaya gelen balık gibi takılmaması olanaksız...

Bunlara geçmeden, bu işin profesyonelleri ile ilgili bir söz de gerekli: Bu tür yayınların editörleri okuyucularını çok iyi tanıyorlar. Bunlar esas olarak ev kadınları. Kamu sorunlarıyla pek ilgili değiller; asıl, ev, aile, çoluk çocuk onları ilgilendiren. Eğitimleri var (ABD'den söz ediliyor!) ama onları ancak, orta bir aritmetiği ilgilendiriyor; çocuklarına yardım ederlerse diye...

Şimdi de balıklardan söz edelim. Oltaya takılanlardan ve başka balıkları avlamak için yem diye kullanılanlardan. Ve burada, yeniden yazının başında sözü edilen "küçük edebiyata" geri dönelim. Kadın dergilerinde yayımlanan küçük hikayelerin, genellikle Friedan'ın deyişiyle "çok ciddi edebiyat eserleri" olduğu söylenemez. Ama bu hikâyelerin kahramanları –ki hep kadındırlar– dönemlerinin kadınlarına bir şey söyleme durumundadırlar. Bu dergiler, meslek kadınlarına yazılmadığı için de söylem asıl ev kadınlarına yöneliktir. Öykü kahramanı, ev kadını okurun, olmak istediği, olmayı özlediği, kendisi olamamış veya olamıyorsa kızı için düşleyeceği şeyi, "düşünen kadı-

2 Evelyne Sullerot, *La presse féminin*, PUF.
3 Friedan, *a.g.e.* içinde, 2. ayrım: "The Happy Housewife Heraine".

nı" anlatır. Dönemin düşü, döneme karakterini veren düş, düşün karakterini veren kadın kahraman, bunlar hep bağlı birbirine.

ÇALIŞAN KADINDAN...

Peki, dergilerin yıllar boyu hep aynı kalan biçimi içerisinde bu karakter de hep aynı mı kalmıştır? Hayır. Friedan'a göre 1939-1959 yılları arasında çıkan *Ladies Home Journal*, *McCall's*, *Good Housekeeping*, *Women's Home Companion* adlı kadın kitlelerine yönelik magazinlerdeki küçük hikâye kahramanı kadınların, hikâye konusu edilen sorunları veya ikilemleri büyük bir değişiklik geçirmiştir. Bununla birlikte kadın kişiliği ve o kişiliği oluşturan koşullanma biçimi de ters yüz edilmiş oluyor. 1940'ların kadın kahramanları gerçekten de biraz "kahramandırlar". Çoğu çalışan, bir meslekleri olan, o meslek dolayımıyla insanlara mutluluk götürme gereğine inanan, kendi mutluluklarını da burada arayan, kendine güvenli, atak, hatta maceracı, cesur, bağımsız ve kararlı kadınlar... Tabii, aynı zamanda çekici, erkekleri seven ve onlarca sevilen. Ama biraz da bu kişilikleri, karakterleri yüzünden sevilen kadınlar. Yine bu dönemin küçük hikâye kahramanı kadınlar hikâyede hemen hiç, ev kadını kimlikleriyle gösterilmezler. Hatta hikâyeler çoğu zaman, kahramanı evlenip, çoluk çocuğa karışmadan biter. İşte, bu kadınlar, o dönemin hikâyesinin yarattığı "Yeni Kadın" tipleri, gençtir; çünkü kendilerine yeni bir kimlik aramaktadırlar ve gelecek önlerinde açıktır... Ama, Friedan'ın, 1949'tan itibaren ortaya çıktığını saptadığı yeni hikâye kahramanlarına göre de çok daha yaşlı, daha doğrusu daha olgun, durmuş oturmuş ergin kişilerdir. Friedan, bu "Yeni Kadın" tipine girebilecek son kahramanın, 1949'da *Ladies' Home Journal*'ın Şubat sayısındaki "Sarah ve Denizuçağı" adlı hikâyede yer aldığını söyler: Sarah, uçak pilotu olmak, uçmak, göğe sahip olmak (yani özgür olmak...) istemektedir. Ama bunu annesinden gizler. Annesi ise, onun Henry'ye (Sarah'ya uçuş dersi veren hoca) âşık olduğunu sanmaktadır. Kahramanımız, hikâyenin sonlarında "Henry'nin sevgilisi! Hayır, o Henry'nin sevgilisi değil, sadece kendisiydi... Sarah idi... Ve bu ona yetiyordu..." gibilerden bir şeyler söyler; uçağı havalandırmayı başarır ve hikâye biter.

EV KADININA DOĞRU...

1949'da İkinci Dünya Savaşı'nın etkileri durulur. Erkekler, askerden dönmüş, savaş boyunca onların yerine fabrikalarda, bürolarda çalışmış olan kadınlara da işlerini erkeklere terk ederek, eve dönmek düşmüştür. İşte bu dönüm noktasından sonradır ki, küçük hikâyelerin kahramanlarında değişme

başlar. Artık çoğu hikâye kahramanı, sadece bir "ev kadınıdır". Yeni kadınlık gizemi (mistiği), evkadını-anne kadınları yeniden yüceltir, kahramanlaştırır. Bu kadınlar artık yalnızca, erkeklerini mutlu etmekte bulmaktadırlar, mutluluğu. Öyle ki, her gün, bitmeden tükenmeden yenilenen o rutin ev işleri, temizlik, çamaşır, yemek vb. bir zorunluluk gibi değil, mutluluk kaynağı gibi gösterilir ve hele çocuk doğurma adeta dini bir haz mertebesine yükseltilir. Kadınlara artık, ya bu modele uyup, kutsal kadınlık gizeminde kendilerini bulmaları ya da hâlâ başka şeylerin peşindeyseler, aforoz edilmeyi göze almaları önerilmektedir. Nitekim ABD'de "meslek kadını" sözünün adeta bir "küfür" haline gelişi de bu döneme rastlar. 1949'un sonunda, Friedan, söz konusu hikâye kahramanlarının ancak üçte birinin bir meslekleri olduğunu saptıyor, 1958 ve 1959'da ise, ev kadınlığından başka bir uğraşa kendini adamış tek bir kadın kahramana rastlanmıyor. Aynı yıllarda bu dergilerin sık sık işledikleri makale konuları da artık, "Kadınlık evde başlar", "Çocuklarınızı genç yaşta doğurunuz", "Evlenince işi bırakmalı mı?" (Cevap: Evet), "Mutlu bir evliliği nasıl sürdürmeli?", "Çocukları ana sütüyle beslemeli", "Genç yaşta evlenmekten korkmayın" gibi başlıklar altında yayımlanıyor.

Devre kapanmış, kapan kurulmuştur. 1930'larda, ev kadınlarına umut aşılayan "Yeni Kadın" kahraman ölmüş, kadınlığını, yüzyıllardır olduğu gibi sadece "kadınca" yaşayan kadınlar galip gelmişlerdir. O gün, bugündür de hep aynı nakarat, kadınlara özgü "küçük edebiyatın" mesajında tekrarlanmaktadır...

5
Kramer'in Düşündürdükleri

Robert Benton'un geçtiğimiz hafta İstanbul'da gösterilmeye başlayan *Kramer Kramer'e Karşı*[1] filmini mutlaka görmek gerek. Yalnız, Dustin Hauffman ile Maryle Streep başta olmak üzere tüm oyuncuların enfes oyunlarıyla anlatılan insanlararası duygusal ilişkilerin işlendiği ince, doyurucu bir filmde "iki zevkli saat" geçirmek için değil. *Kramer Kramer'e Karşı*, farklı düzeylerde gündeme getirdiği sorunlarla önemli bir film. Filme ben üç ayrı düzeyde yaklaşılabileceği kanısındayım.

İlkin filme kabaca 'Ted'in bakış açısı' diye adlandıracağım bir düzeyde bakılabilir: Orada bir çocuk etrafında örülmüş, kadın/erkek ilişkilerinin duygusal planda işlendiği bir öykü var. Geçtiğimiz yıl yine, böyle bir üçlüyü ekrana getiren ama yavan bir melodramın sınırlarını aşmayan *Şampiyon*'un üçlüsünü andıran taraflar yok değil filmde. Amerika'da Kadınların Kurtuluşu Hareketi'nin gücünü bayağı duyurduğu bir dönemde çekilen filmde, bu hareketten etkilenen, bir anlamda bu hareketin kurbanı olan bir kadın (filmde birkaç kez *Woman's Lib*'e değiniliyor) mutlu (!) evliliğini (kocası onu hiç dövmemiştir, ona hiç sövmemiştir, onu hiç aldatmamıştır ve zamanla eğer onu ve içine düştüğü bunalımı anlayamaz hale gelmişse, bu eve daha çok para getirebilmek için deliler gibi çalıştığı içindir...) ve küçük Billy'yi terk ederek "kendini bulmaya" gider. Filmde, baş başa kalan baba ile oğul arasındaki sevgi ilişkisinin kuruluşu anlatılır. Aralarında öyle güzel bir ilişki kurarlar ki, so-

1 Yakın dönemde bu film TRT tarafından da gösterildi – Ş. T.

nunda artık kendini bulan, açtığı dava ile çocuğunun velayetini kazanan Joanne bile, bu ikili dünyayı bozmaya kıyamaz ve film 'tatlı' bir sona bağlanır. Filmin Hollywood'un yıllardır yapageldiği gibi 'mutlu' sonla, yani üçlünün yeniden bir araya gelmesiyle bitmeyişi, boşanmış kişilerin de aralarında insanca ilişkiler kurabileceklerinin gösterilmesi, bu düzeyde bile filmin ne denli alışılagelenin dışında olduğunun bir kanıtı. Ama bu bakış açısından filme bakanların kendilerini Ted'le özdeşleştirmeleri ve evini, üstelik görünürde hiçbir neden yokken terk eden kadını eleştirip yadsımaları pekâlâ mümkündür.

Ne var ki, *Kramer Kramer'e Karşı* yerleşik değer yargılarını ve ilişki kalıplarını sorgulayan bir film. Bu ise filme ikinci bir düzeyde, kabaca 'Joanne'ın bakış açısı' diyebileceğimiz bir açıdan bakılırsa görülebiliyor, Gerçi bu, filmde açıkça gösterilmeyen, ön plana çıkarılmamış bir sorgulama. Çünkü Joanne'ı filmde çok az görüyorsunuz. Ne evini terk etmesiyle sonuçlanan 8 yıllık evliliğinin ne de "kendini bulmak" için gittiği Batı yakasındaki yaşantısının hiçbir ayrıntısı gösterilmiyor filmde. Ama filmde gösterilmeden anlatıldığı için bizim de Ted'le birlikte kavradığımız şey, Joanne'ın görünürdeki mutlu evliliğinin gerçekte mutlu olmadığı. Joanne okumuş, meslek sahibi ve evleninceye kadar çalışmış bir kadın. Billy'yi doğurduktan sonra ise işini bırakıp eve kapanmış. Kendini eve ve Billy'ye adamış, Billy'nin odasındaki duvara mavi bulutlar çizmiş. Ama giderek bu dış dünyadan kopuk tek boyutlu yaşam onu bir bunalıma sürüklemiş. Bu bunalım öylesine derin bir boyuta varmış ki, hayattaki tek varlık nedeni haline dönüşen oğluna iyi analık edemediğini düşünmeye başlamış. Yine de bu kişilik bunalımını, parlak bir kariyer adamı olma yolundaki kocasına bir türlü anlatamamış. Ted onun dışa kapalı üçlü dünyada mutlu olmadığını görmemiş. Joanne'ın hikâyesini 'miş' kipiyle anlattım çünkü onun öyküsü filmde dolaylı olarak anlatılmış. Kocanın ağzından, arkadaşın ağzından, mahkemede kendi kendisine tanıklık eden Joanne'ın ağzından. Bu öyküde tek bir sahnede Joanne'ın sorununu, doğrudan onunla yaşayarak kavrıyorsunuz. Filmin ilk sahnelerinden birinde Ted terfi etmiştir patronuyla laflayarak oyalanır. Joanne ise aynı sırada Ted'i terk etmek gibi hayati bir kararın eşiğindedir. Ted eve gelip Joanne'a müjdeyi verirken, bir yandan da bir iş telefonu yapmaktadır. Dolayısıyla önce Joanne'ın, "Seni terk ediyorum" deyişini duymaz, sonra duyar ama algılamaz, algıladığında anlamaz ve sonunda da kızar. Joanne onun "en mutlu 5 gününü" rezil etmiştir. Joanne'ın sekiz yılına karşılık Ted'in 5 günü, yani tüm bir iş haftası ziyan olmuştur. Benliğini, yani yaşamını yitirdiğini düşünen bir kadına, yaşamı salt iş günleriyle ölçtüğünü söyleyen bir kocanın yanıtıdır bu. Bu açıdan

baktığınızda Joanne'ı suçlayamazsınız artık. Onu haklı bulur, kendinizi onunla özdeşleştirebilir ve anlarsınız. Nitekim Kramer'e karşı verdiği mücadele sırasında Kramer de anlayacaktır onu. Kadın da bir insandır. Onun da evin dört duvarı dışındaki yaşama katılmak, kendini geliştirmek ve zenginleştirmek hakkıdır. İlk bakış açısından yargıladığınız feminizm (Kadınların Kurtuluşu Hareketi), Joanne'a "mutsuzluğa hayır" deme cesaretini verdiği için pekâlâ olumlu bir konumdadır artık.

Ama kanımca *Kramer Kramer'e Karşı* bu düzeydeki sorgulamayla da yetinmiyor. Üçüncü ve daha derin bir düzeyde aile kuruma içinde öngörülen kadın-erkek-çocuk ilişkilerini, cinsler arasındaki toplumsal işbölümünü ve ailenin modern toplumdaki yerini de sorguya çekiyor. Bunu da filmdeki kocanın rolünü ters yüz ederek yapıyor. Gerçekten filmin tüm ilginçliği, ev işi ve çocuk sorumluluğunu ailede sadece kadına yüklemenin yol açtığı sonuçları, bunları yüklenen bir erkek olunca başına gelenlerle anlatması. Eğer evi terk eden şu ya da bu nedenle Joanne değil de, Ted olsaydı, sorunlar böylesine inandırıcı biçimde anlatılamazdı. Çünkü Kramer, evli, çocuklu ve aynı zamanda çalışan kadınların, toplumsal işbölümü gereği katlanmak zorunda kaldıkları çok olağan ve alışılagelmiş bir yaşamı, kural dışı bir erkek olarak yaşadığında, bu düzenin saçmalığını kavrıyorsunuz. Filmde Kramer'in Kramer'e karşı savaşı, yer yer güldüren, yer yer ağlatan yönleriyle gerçekte tüm çalışan ve evli kadınların verdikleri savaştır. Erkek bakış açısından patronunun ona salık verdiği, Billy'yi bir akrabanın yanına yollama çözümünü kabul etmeyince, Ted de tıpkı çoğu kadın gibi işini aksatmak, geç kalmak, işe eli kolu paketlerle dolu gitmek, iş sonrasında çocuğu okuldan almak zorunda olduğu için iş yerindeki arkadaş toplantılarına katılamamak ve giderek randevularını kaçırmak zorunda kalır. Sonunda işinden atılır. Rekabetçi ve salt başarıya dönük Amerikan toplumunda bir erkek için kolay bağışlanmaz bir hata olan bu durumun, mahkemede hesabını verirken, "Oğlum 40 derece ateşle yatıyordu, onu nasıl yalnız bırakıp da işe gidebilirdim ki" diye haykırır. Tüm çalışan an-neler gibi...

İşte filmin sorguladığı temel soru bu: Kadın olsun erkek olsun, insanların, cinsiyetçi toplumun onlara kadın ve erkek rolleri diye benimsettiği kalıplara uydukları sürece mutlu olmaları olanaksızdır. Ev ve iş dünyalarının birbirinden kopuk olduğu, iş dünyasında hüküm süren acımasız, rekabetçi ve tüketici çalışma koşulları karşısında evin bir sığınak olarak görüldüğü ve o sığmağı korumak görevinin de sadece kadının sorumluluğu olduğu bir düzende kadının da erkeğin de insanın temel gereksinimi olan çalışma hayatı ile

sevgi ilişkilerini bütünleştirme şansları yoktur. Asıl sorun kadınların da erkekler gibi çalışma ve benliklerini geliştirebilme hakkından yararlanabildikleri, ev işi, çocuk bakımı ve sevgi ilişkilerine erkeklerin de kadınlar kadar zaman ayırabildikleri, tüm sorumlulukların eşitçe ve ortak olarak paylaşıldığı bir toplum ve kadın/erkek ilişkileri düzeni kurabilme sorunudur.

Böyle bir düzenin kurulabilmesi için ilk aşamada kadınların, benliklerini ezen ve onları mutsuz kılan var olan ilişki kalıplarına "hayır" deme cesaretini göstermeleri zorunluysa da asıl zorlu mücadeleyi, var olan ilişkiler içindeki egemen (ama insanca olmaktan uzak) konumlarından çıkmak için erkeklerin, kendi kendilerine karşı vermeleri gerekiyor.

6

8 Mart ve Yeni-Feminizm

"Yeni feminizm", yalnız yandaşları ve 1970'lerdeki hareketin içinde bulunmuş olanların değil, olaya dışardan bakan ve siyasal hareketler üzerinde çalışan sosyal bilimcilerin gözünde de son yılların, hatta biraz iddialı görünse bile kimilerine göre, yüzyılın, en ilginç siyasal hareketlerinden biridir.

Bunda, hareketin gündeme getirdiği sorunun ortaya konuş biçimi, kadınlar ve genel kamuoyu önünde gördüğü destek kadar, getirdiği mücadele ve örgütlenme tekniklerinin özgüllüğü ve sonunda elde edilebilen sonuçların payı vardır.

Feminizm, ortaçağlardaki Christine de Pisan gibi tek tük savunucuları bir yana bırakılırsa, Büyük Fransız Devrimiyle tarihe adımını atan ve 200 yıllık bir geçmişi olan, bir siyaset ve düşünce akımıdır. Bir kadının kaleme aldığı ilk sistemli kadın hakları bildirgesi (Wollstonecraft'ın *Vindication*'ı), 1792'de yayınlanmıştı. Aynı yıllarda, Olympe de Gouges, Fransa'da kadın haklarını savunduğu için giyotinde can veriyordu. On dokuzuncu yüzyıl boyunca batıda hemen her devrimde yeniden gündeme gelen ve çağın ilerici tüm düşünürlerinin üzerinde ciddiyetle durdukları bir sorun olan kadınların eşit insan olma talepleri, burjuva devrimlerinin getirdiği eşitlik dünyasında bu haklardan yararlanamayan büyük bir azınlık (hemen her toplumda nüfusun yarısı...) oluşturan kadınların, ezilmişliklerine son verebilmek için kendi aralarında bir dayanışma aramalarıyla sonuçlanacaktı. İşte tarihte feminizm buradan doğdu.

On dokuzuncu yüzyıl, kapitalizmin sanayileşme sürecini yaşadığı çağdır. Sanayileşmenin en büyük bedelini ise ucuz emek gücü olarak çalışma hayatına davet edilen ve sosyal güvencesiz, hafta tatilsiz, günde 12 saatten fazla bir süreyle en ağır şartlarda ve çok düşük ücretlerle çalışan kadın ve çocuk işçiler ödemişlerdir. 8 Mart 1857, bu ağır çalışma şartlarını protesto eden New Yorklu 40.000 kadın dokuma işçisinin tarihte ilk kez bağımsız bir direnme hareketine giriştikleri ve greve gittikleri gündür. Yüzyılın sonuna doğru, özellikle çalışma koşulları konusunda önemli mücadele deneyleri kazanan ve örgütlenmeye başlayan kadınlar, 1907'de Sosyalist Enternasyonale koşut bir kadın enternasyonali toplayacak güce erişmişlerdi. Bu Enternasyonalin 2. Kongresinde (Kopenhag, 1910), Clara Zetkin'in önerisi üzerine 8 Mart günü, Dünya Kadınlar Günü ilan edilmiştir. Sonradan, kadınların somut taleplerini dile getiren gösterilerle kutlama geleneğini edindikleri bu gün, Birleşmiş Milletlerin 1975 kadın konferansı toplantısında "Evrensel Kadın Günü" olarak kabul edilecekti.

Feminizmin, 19. yüzyılda aydın çevrelerde gördüğü desteğe karşın kadınların, siyasal hak eşitliği ya da oy hakkında cisimleşen eşitlik statüsüne erişmeleri ancak Birinci Dünya Savaşı ertesinde mümkün olmuştur. Öteki yasalarda düzenlenen eşitsizlik hallerine son verebilmek için yasa yapıcılarını etkilemenin bir zorunluluk olduğu, bunun için de mücadelede ağırlığın oy hakkına verilmesi gerektiği konusunda birleşen feminizm, bu dönemde sınırlı hedefinden dolayı, "oy hakkı savunucuları" anlamına gelen "süfrajetler" adını almıştı.

Başlangıçta çok geniş bir toplumsal eleştiriden yola çıkan feminizm, kadınların yalnız yasal statüdeki eşitsizliklerine değil, ezilen cins olmanın çeşitli yönlerine ve bunu sağlayan mekanizmaların (ekonomik, kültürel, psikolojik, sosyal-aile) irdelenmesine ağırlık veriyordu. Hareketin 20. yüzyıl başında stratejik hedefini oy hakkı ile sınırlandırması, bu hakkın kazanılması üzerine feminist mücadelenin sönmesine ve mücadele etrafında toplanan çok sayıda militan kadının dağılmasına yol açmıştır.

Savaş sonrasında, başta 1929 bunalımı olmak üzere peş peşe iktisadi krizlerin yaşandığını, iki savaş arası dönemde, anti-demokratik niteliklerini en açık biçimde kadın düşmanlığında sergileyen faşist rejimlerin yükseldiğini, ardından da İkinci Dünya Savaşı'nın patlak verdiğini görüyoruz. Tüm bunlar, oy hakkının kazanılmasının kadınların yaşadıkları ezilme olayında köklü herhangi bir değişiklik yaratmayışına karşın, onların yarım bıraktıkları mücadelelerini sürdürmelerine olanak vermemişti.

Bu dönemde bazı ülkelerde kadınların ayrı bir siyasal parti ile seçimlere katılması girişimi ise (ABD ve Weimer Almanyası'nda) tam bir başarısızlıkla sonuçlanmıştı.

YENİDEN DOĞUŞ

Feminizmin yeniden doğuşunun somut koşulları, İkinci Savaş'tan sonra ortaya çıkmıştır. Nitekim feminizmin Wollestonecraft'lardan, Tristan'lardan Bebel'lerden, Kollontai'den sonra yakın dönemdeki en büyük klasiklerinden biri haline gelecek olan Simone de Beauvoir'ın *İkinci Cins*'i 1949'da yayınlanacaktı.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, gelişmiş kapitalist toplumlarda yaşanan hızlı büyüme ve iktisadi gelişme, kadınların somut yaşamlarını ve bilinç düzeylerini etkilemiş, giderek yeni feminizmin maddi temellerini hazırlamıştır. Çok sayıda kadının yükseköğretim olanaklarından yararlanmaya başlaması, evli ve çocuk sahibi kadınların kitlesel biçimde çalışma hayatına girmesi, erkeklerle "eşit" haklardan yararlandıkları farz edilen "orta sınıf" kadınlarının, gerçekte hiç de eşit olmadıklarının bilincine varmalarına yol açtı. Erkeklerle aynı eğitim düzeyine sahip olan kadınların genellikle, onlarınkinden daha düşük ücretli, daha yorucu ve daha az ilginç işlerde çalışabildiği yadsınamazdı. Çalışan kadınların elde ettiği ortalama ücret düzeyinin, toplumdan topluma görülen ufak tefek değişikliklere karşın genellikle, erkeklerin ortalama ücretinin yarısıyla üçte ikisi arasında değiştiği gerçeği, bu yıllarda apaçık ortaya çıktı. Ayrıca, çocukların bakımı ve ev işi de onların sorumluluğu olduğundan çifte emek harcıyorlardı. Ama tüm bu olumsuz koşullara karşın kadınlar çalışma hayatına kitlesel bir biçimde girmişlerdi. Artık geri dönmeleri olanaksızdı. Çünkü ev kadınlığının, boşluk, nevroz, alkolizm demek olduğu da aynı yıllarda saptanmaya başlamıştı. Yakın dönemin bir başka klasiği, Betty Friedan'ın *Kadınlığın Gizemi* (1963), bu okumuş ve evde boş oturan kadınların bunalımını işlemekteydi.

GENÇLİK EYLEMLERİNDE

1968 yılının başlarında hemen tüm gelişmiş toplumlarda patlak veren ve Vietnam Savaşı'nı protesto etmekle başlayan gençlik eylemleri içinde öğrenci kadınlar da vardı. Bunlar, birden, halkların eşitliği, özgürlüğü, kurtuluşu fikirlerini savunan gençlik hareketlerinde, kendilerine ikinci sınıf bir yer verildiğinin bilincine vardılar. Tıpkı, yüzyıl kadar önce, ABD'de zenci haklarını savunmak için mücadeleye girişmişken, önlerine çıkarılan engeller nedeniyle

kendilerinin de en az zenciler kadar kurtarılmaya muhtaç olduklarını keşfeden ve *Seneca Falls* kararlarıyla feminist mücadeleye girişen Amerikalı kadınlar gibi, gençlik hareketleri içindeki kadınlar da kendi ezilmişliklerini kavradılar. Gerçekten de erkeklerin yoğun biçimde siyaset tartıştığı ve kararlar aldıkları toplantılarda, onlardan her zaman olduğu gibi, çay, kahve yapmaları, sandviç hazırlamaları ve yalnız bu bekleniyordu. Durumun garipliği açıktı: Salt kadın olmak, eğitilmiş de olsanız, siyasal mücadeleye yoğun şekilde girmiş de olsanız, sizi, tabi, ikincil bir konuma getirmeye yetiyordu. Size hep, her yerde, geleneksel toplumsal işbölümünün kalıpları içinde bakılıyordu. Kısacası kadınlar, başka ezilmişlikleri irdelerken kendi ezilmişliklerini keşfettiler ve bunun çok boyutlu, karmaşık bir sorun olduğunu kavradılar.

Böylece, kadınların kurtuluşu örgütünün aynı anda, gelişmiş dünyanın farklı bölgelerinde, pıtrak gibi ortaya çıktığı görüldü. Deneylerin, bir ülkeden bir diğerine aktarılması, taşınması olgusu da bir ölçüde etkiliydi ama asıl söz konusu olan, değişik ama az çok aynı toplumsal koşullara sahip ülkelerde, kadın hareketinin birbirinden habersiz, aynı tezleri savunarak benzer örgütlenme biçimleriyle ortaya çıkmasıydı. Kadın olmak, gelişmiş, az gelişmiş, tüm toplumlarda, ırk, dil, sınıf farkları ne olursa olsun, ikinci cinsten olan herkesin ezilmesini getirdiğinden, bu da çok doğaldır.

ÖRGÜTLENME BİÇİMİ

Kadın hareketinin geliştirdiği kendine özgü örgütlenme biçimi ise, klasik parti örgütlerinin dışında ve parti yapısını, liderliği, hiyerarşiyi reddeden yatay ve gerçekten demokratik ilişkilere dayanan bir örgütlenme anlayışından kaynaklanmaktadır. Bulundukları her toplulukta ezilen konumunda olan kadınlar, ezilmeyi reddederken, ezme kalıplarını, dolayısıyla hiyerarşiyi ve liderliği de reddetmektedir. Örgütlenme biçiminin bir ilginç yanı da hareketin nüvesini, 6-25 kişi arasında değişen küçük grupların oluşturmasıdır. Bu grupların işlevi, kadınların kendi sorunlarını kavramaları için yapılan çalışmalara (bilinç yükseltme) zemin hazırlaması ve kadınlararası dayanışmayı sağlamasıdır.

Son derece esnek bir örgütlenme biçimi olan küçük gruplar, üst düzeyde ulusal federasyon ve kongrelere katılırlar ve belirli sorunlar etrafında kitle eylemine girişilmesi söz konusu olduğundan çok sayıda kadın bu etkinliklerde rol alır.

Nitekim kürtaj hakkı, eşit işe eşit ücret yasası, yasalarda kadınların eşitliğini zedeleyen maddelerin değiştirilmesi, İtalya gibi boşanma hakkının tanınmadığı ülkelerde boşanma hakkı gibi sorunlar gündeme geldiğinde, yüz-

binlerce kadının yürüyüş ve gösterilerle taleplerini kamuoyu ve siyasi organlara ilettiği ve sonuç aldığı görüldü.

Yeni feminizmin ayırıcı özelliği, iktidarı ele geçirmeyi amaçlamayan siyasal bir akım niteliği taşımasıdır. Başta ezilen kadınlar olmak üzere, ezme ve ezilme ilişkilerini tümüyle yadsıyan, bu nedenle insanların ezilmesine yol açan tüm etkenlerin ortadan kaldırılması için mücadele veren bir harekettir. Hayatın her yönünde ortaya çıkan baskı, ezme ve ezilme durumlarına karşı çıkar. Bunun için yeni feminizm, yüzyılın başındaki çok etkili eski feminizm-sufrajet hareketinden farklı olarak, tek bir hedef uğruna kısa vadeli değil, kadınların ve insanlığın özgürleşmesi için çok yönlü ve uzun soluklu bir mücadele verilmesi gerektiğini savunur.

7

"Yeni-Feminizm"e Yakıştırılan "Erkek Düşmanlığı" Üzerine

Kadınların içinde yaşadığımız toplumdaki ezilmişlikleri üzerine düşünmeleri, görüşlerini dile getirmeleri, çıkış yolları aramaları yeni değil kuşkusuz. Bu konuda gazete yazısı boyutlarını aşan çalışmalar da yayınlandı son yıllarda.[1] Bu sayfanın yeniliği bu konuda düşünen ve aralarında feminizmden ne anlaşılması gerektiği hususunda görüş ayrılıkları da bulunan kadınlara (ve erkeklere) bir tartışma platformu açmasıydı. Böylece seslerinin başka sesler arasında kaybolmayıp belirli bir yankı uyandırması mümkün olacaktı. Nitekim oldu da. Bu sayfada feminizmin kabaca, reformcu, radikal ve toplumcu yorumları şeklinde gruplandırabileceğimiz görüşleri yan yana yer aldı. Gereğinde aralarındaki tartışmalara da yer verildi. Demokrasi deneyi açısından kanımca hayli başarılı olan sayfada dile getirilen görüşler, ne yazık ki okurlara gerektiği kadar aktarılamadı. Bazı görüşlerin yanlış anlaşıldığı, değişik çevrelerde sözlü ya da yazılı olarak "feministlere" gösterilen tepkilerle ortaya çıktı. Okur kitlesi için ne de olsa yeni sayılabilecek bu görüşlerin, kısa gazete yazılarında açık seçik anlatılabilmesi kuşkusuz zor bir iş. Ben bu yazıda sayfadaki yazılara yöneltilen iki "eleştiri"yi irdelemeye çalışacağım.

Bunlardan birincisi "yeni-feminizm" ifadesinin kendisiyle ilgili, kimi-

---

1 Soruna eşitlikler açısından yaklaşan Türker Alkan, *Kadın-Erkek Eşitsizliği Sorunu*, SBFY, Ankara, 1981; Şirin Tekeli, *Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat*, Birikim, İstanbul, 1982 ile çeşitli açılardan kadınların toplumumuzdaki yerini ele alan Nermin Abadan-Unat (der.), *Türk Toplumunda Kadın*, 2. baskı, İstanbul, 1982; Oya Çiftçi, *Kadın Sorunu ve Türkiye'de Kamu Görevlisi Kadınlar*, TODAİE, Ankara, 1982.

lerine göre, feminizm Batı'da bir dönem çok taraftar bulup, sonra etkinliğini yitiren, tarihe karışan, yanlışlığı ortaya çıkmış bir düşünce. Bu sayfa ise, bu eskimiş düşünceyi mezarından çıkarıp, yeniden pişirip, kotarıp okuyucuya sunuyor, deniyor. Burada, üzerinde durulabilecek birkaç nokta var kanımca. İlkin, feminizm de tüm siyasi ideolojiler gibi tarihi durumlara göre zaman zaman etkinlik kazanmış, zaman zaman geri plana kaymıştır. İkinci olarak siyasi iktidarı hedeflemeyen bir ideoloji olduğu için parti biçimini almayan feminizm, tarih içinde hep, zaman zaman yükselen zaman zaman gerileyen bir hareket olarak var olmuştur. Üçüncüsü, her toplumun kendine özgü bir tarihi olduğundan, bazı toplumlarda etkinliğini yitiren bir ideoloji, başka bazı toplumlarda yeni gündeme geliyor olabilir. Tarımın egemenliğinden çıkmış olmasa da sanayi başta olmak üzere tarım dışı kesimlerin ancak son yıllarda belirli bir gelişme gösterdiği ve giderek kentlileşen bir Türkiye'de feminist ideolojinin belirli bir yankı bulmasına, daha eski dönemlerde zaten olanak yoktu.

Batıda ise, feminizm, XX. yüzyıl içinde iki farklı dönemde çok etkin oldu. Yüzyılın başlarından 1920'lere kadarki dönem ve 1960'ların sonundan günümüze kadar gelen yıllar. 1918, birçok ülkede kadın hakları için verilen mücadelenin göreli bir başarıyla noktalandığı yıldır. İngiltere ve ABD gibi, sufrajetlerin oy hakkı için çok zorlu mücadeleler verdiği ülkelerde, bu hakların Birinci Dünya Savaşı sonunda kazanılmasıyla, bir bakıma hedefe ulaşılmış olunduğundan, hareket dağıldı.

Aynı yıllarda Rusya'da sosyalist devrim gerçekleşmiş ve Kollontai'nin kadın işleriyle ilgili bakanlıkla görevlendirildiği dönemde kadınlar, birden, geri kalmış Rusya'da o güne değin tanınmış olmayan hakları (boşanma, velayet, eğitim ve çalışma hakları gibi) gelişmiş ülkeler için bile yeni olan başkalarıyla birlikte (oy ve kürtaj hakları gibi) kazandılar.

Ne var ki, bu temel hakların kazanılması, kadınları ne ikincil konumlarından ne de kökleri çok derinlerde yatan ezilmişliklerinden kurtarmaya yetti. Ayrıca, kadınların kazanılmış haklarını yitirdikleri bile görüldü. 1929 Büyük Bunalımı ile Batılı, kapitalist toplumların hemen hepsinde kadınlar adeta topluca, iş dünyasından eve sürülürken; bir dönem kadın hakları bakımından en ileri düzeye ulaşmış bir toplum olan SSCB'de Stalin döneminde, 1938'de evlilik yasasında yapılan değişikliklerle geriye adımlar atıldı, kadınların boşanma ve kürtaj haklarında bazı kısıtlamalara gidildi.

1960'ların sonları, değişik toplumlarda kadınların kendilerine özgü ezilme biçimlerine başkaldırdıkları ikinci devrenin başlangıcıdır. 1968'in sı-

cak baharı, Prag'da olduğu kadar, Batı'nın tüm büyük kentlerinde yenilik rüzgârının estiği bir dönemdi. Bu yıllarda yeniden canlanan ve Batı'da kadın kitlelerini harekete geçiren feminizm, kuşkusuz, feminizmin eski tezleriyle bağını koparmamakla birlikte, kadın sorununa yeni bir bakış açısından bakmaktaydı. Çünkü kadınların ezilmişliklerini tahlil etmeye çalışırken göz önünde bulundurması gereken, 50 yıllık bir kapitalist gelişme ve 50 yıllık bir sosyalizm deneyi vardı. Kapitalizm açısından, kadınların ezilmesi hep bir üretim teknikleri düzeyi olarak ortaya konmuştu. Ama batı kapitalizminin yarım yüzyıl boyunca, genellikle üretim güçlerinin artması yönünde kaydettiği gelişme, kadınların çalışma hayatına girmeleri, refah devleti önlemleri vb. kadın sorununu çözmemiş, hatta bu üretim ilişkileri altında kadın sorununun çözümsüz kalmaya mahkûm olduğu daha açıkça ortaya çıkmıştı.[2] Yarım yüzyıllık sosyalizm deneyi ise, toplumsal bir devrimle kurulduğu öne sürülen "sınıfsız" toplumlarda kadın sorununun kendiliğinden çözülmediğini, üretim kadar yeniden üretim, dolayısıyla ideoloji ve politika düzeylerinde sorunun çözümü için bilinçli çabalar harcanmadıkça da çözülemeyeceğini ortaya koymuştu. İşte bu yüzden, 1970'lerin feminizminin, yüzyılın başında ortaya atılan görüşlere takılıp kalması olanaksızdı. Bunu beklemek zaten tarihin maddeci yorumuna ters düşer. Bu bakımdan, çağdaş dönemin, kadınların ezilmesini açıklamak üzere yeni "teoriler" ortaya atan (patriyarka teorisi, ev içi emeği teorisi gibi) ve yeni mücadele yöntemleri arayan (lidersiz, yatay ilişki temelli küçük, bilinç yükseltme gruplan gibi) feministlerine "yeni" sıfatını vermek kadar meşru bir şey olamaz.[3]

Bu yazıda değinmek istediğim ikinci konu da yeni-feministlere yakıştırılan "erkek düşmanlığı" savı. Kuşkusuz, çok çeşitli kanatları olan kadın hareketi içinde bu savı haklı kılan görüşlerin taşıyıcıları bulunabilir. Nitekim kanımca, "siyasi lezbiyenlik" (gerçekte lezbiyen olmasalar da kadınların bir tür "harem"de yaşaması gerektiğini savunanlar) böyle bir uç görüşü savunmaktadır. Bu görüşün Türkiye'de savunucusu olduğunu pek sanmıyorum. Bir "harem" geleneğinden gelen kadınlar için bunun benimsenmesi güç bir görüş olduğu kanısındayım. Ama önemli olan bu değil; feministler arasında ancak bir ucun savunduğu bir görüşün, tüm feministlere mal edilmesi. Bunun ne denli yanlış olduğunu ortaya koyabilmek için, sağlıklı bir düşünme yöntemi olmadığını bile bile, bir kıyastan yararlanmak istiyorum. Bilindiği gibi, sa-

---

2 Ayşe Trak, "Kadın Hareketi neler yaptı", *Cumhuriyet*, 8, 9 Ocak, 1983.

3 Bu konuda bkz. yakında Türkçe çevirisini yayımlamayı umduğumuz, Juliet Mitchell, *Women's Estate*, Penguin, 1971 ve Sheile Rowbotham, *Women, Revolution Resistence*, Penguin 1972.

nayi devriminin ilk dönemlerinde, özellikle İngiltere'de, fevkalade ağır şartlar altında çalışan işçiler, kendi yaşam koşullan ile patronların yaşam koşullarım karşılaştırıyor ve durumlarına isyan ederek, tek tek patronlara düşmanlık besliyorlardı. (Bkz. Çartistler). Sonradan, makinalar insan emeğinin yerini almaya başlayıp, işsizlik tehlikesi baş gösterince, işçilerin makinaları parçalayıp kırdıkları görüldü. (Bkz. Luddizm olayları). İşçi sınıfının, sömürülmelerine tek tek patronların yol açmadığını, makinalarınsa uzun dönemde onların yararına olduğunu kavraması zaman aldı ve işçiler sömürülmekten kurtulmalarının, üretim ilişkileri ve üretim süreçlerinin değişmesinden geçtiğini çok sonra kavradılar. Bu tahlilde, tek tek patronlar ancak, belirli bir üretim ilişkisinin taşıyıcılarıdır.

Kadınların bir cins olarak ezildiğini (farklı sınıflarda kadının ezilmesi değişik biçimler alır),[4] savunan feminizme göre, kadın cinsini ezen konumda olanlar, yani ezme ilişkisinin taşıyıcıları erkeklerdir. Ama feminizm, kadınların kurtuluşunun, erkek düşmanlığından geçmediğinin bilincindedir. Çünkü değişmesi gereken cinsler arasındaki ilişkinin biçimidir. Bu noktada daha önce yaptığımız kıyaslama bağlamında önemli bir noktanın altını çizmek gerekir. Belirli bir üretim ilişkisini değiştirmek isteyen işçi sınıfı, "patron" kategorisinin olmadığı bir üretim ilişkisi öngörebilmektedir. Feminizm ise bir cins olarak erkekleri yok etmek niyetinde değildir; onları ezen konumdan çıkarmak istemekte, kadınlarla erkeklerin, ezme-ezilme ilişkisi içermeyen, insanca bir ilişkiye girmelerini amaçlamaktadır. Kimi kez söylendiği gibi, insanın insanla olan en birincil ilişkisi kadınla erkeğin ilişkisidir ve tarihte kurulan ilk hiyerarşik (ezen-ezilen) ilişki de kadın cinsinin tabiiyetiyle ortaya çıkmıştır. Hiyerarşik ilişkilere dayanan üretim ilişkilerinin (yöneten-üreten) sürdürülmesinin, yeniden üretiminin en sağlam dayanaklarından birisi de cinsler arasındaki hiyerarşik ilişkinin sürüp gitmesidir. Kadınların yaşamına çeşitli yönleriyle ve karmaşık biçimde nüfuz etmiş olan bu ilişkinin kurulduğu ve sürdürüldüğü başlıca ortam-kurum ailedir. Tıpkı, üretimde sömürü ilişkisinin kurulduğu yerin fabrika oluşu gibi. Cinsler arasındaki hiyerarşik ilişkinin ortadan kalkması ise, tıpkı sömürü ilişkisinin son bulması için gerekli olduğu gibi, bu temel kurumların dönüştürülmesi ile mümkün olabilir. Amaç aileyi yok etmek değil, onu, kadınla erkeğin, tüm sorumlulukları eşitçe ve ortaklaşa paylaştıkları, dolayısıyla cinse özel sorumluluğun kalmadığı (erkeğe ekmek parası kazanma, kadına ev işi yapma sorumluluğunun verilmesi gibi...) her

4 Şirin Tekeli, "Kadınlar ve Siyasal İktidar", *Toplum ve Bilim*, sayı 3, 1977.

cinsin, çeşitli faaliyetlerde bir diğerinin yerini alabildiği (çocuk doğurma dışında kuşkusuz) böylece zorunlulukların yerini salt sevgi ve bir arada bulunma isteğinin aldığı bir biçime dönüştürebilmektir. Feminizm bunun gerçekleştirilebilir bir "ütopya" olduğuna inanmaktadır. Onun için de, araştırma, bilgi üretme, bilgiyi iletme, insanları ikna yolunda yapacağı o kadar çok şey vardır ki, sığ bir erkek düşmanlığıyla kaybedecek vakti yoktur.

8

Halk Deyişlerinde Kadınlara Biçilen Değer

Bu yazımda, kadınların bizim toplumumuzda "ikinci cinse" mensup olduklarını, bence çok açık ve acıklı bir biçimde ortaya koyan bir söylem düzeyine, toplumun yerleşik değerleri ve inançlarını, yüzyıllar boyunca, insanların duygu, düşünce ve dillerinde yoğrulduğu biçimiyle anlatan atasözleri ve deyimlere bakmak istiyorum.

Kuşkusuz, bu malzeme, benim burada yaptığımdan çok daha hassas ve derinlemesine bir incelemeye konu edilebilir, edilmelidir de. Gerçekten, "özdeyişlerin" kitlelere mal olmuş, milyonlarca insan tarafından neredeyse her gün tekrarlanan ve yaşanılan durumları anlamaya olanak veren ipuçları taşıyan sözler olduğunu söylemek mümkün. Öyle olunca da adeta, milyonlarca insanla yapılmış, tavır ve tutumları yönlendiren değerleri en iyi şekilde yansıtan bir anket malzemesiyle yüz yüzeymişiz gibi düşünebiliriz, kendimizi. Aynı malzeme üzerinde değişik yöntemlerle çalışılabilir. Örneğin, "dilbilimciler" bu konuda ne diyecekler? Bu çok önemli. Ve onlara görüşlerini soracağım da. Ama bunu yapmadan önce, kuşbakışı ve kabaca da olsa, ben bakmak istiyorum bu malzemenin ne dediğine...

Bu açıdan ilk olarak, okurlara, bu çalışmaya giriştiğim zamanki kişisel duygularım ve değer yargılarım hakkında bir not düşmeyi, dürüstlük gereği, zorunlu buluyorum. Açıkça itiraf edeyim ki, kadınların var olan toplum düzeninde salt, cinsiyetleri nedeniyle, erkekler kadar "eşit" ve "özgür" olmadıklarını gözlemleyen ve buna "infial" duyan bir kadın olarak, bu yazının konusunu oluşturan malzemeyi toplar ve incelerken, bugüne değin, hiçbir "kuru" istatis-

tiki malzemeyi kullanırken duymadığım ölçüde, "duygusal" bir tepki duydum. Bu duygumu yalnız kadın sorununa yaklaşırkenki genel tavrımı tüm içtenliğimle belirtmeyi gerekli gördüğüm için değil, aynı zamanda, ilerde başka yazılarda açıklamaya çalışacağım gibi, kadın sorununa yaklaşırken gündeme gelen temel bir yöntem, daha doğrusu bir epistemoloji sorunuyla olan ilişkisi nedeniyle de ifade etmek istiyorum. Çoğu kültür (bizimki de...) kadınlara duygusallık atfeder. Böyle yetiştiriliriz, duygusal olmaya koşullandırılırız ve sonunda öyle oluruz da, gerçekten. Öte yandan, duygusallık, bir tavır olarak, akılcılığa göre (o erkeklere aittir...) daha az makbul görülür, eleştirilir; çoğu zaman insanlar, diğer insanlarla olan ilişkilerinde, duygusal olmamaya davet edilirler... Biz kadınlar, doğaldır ki, böylesi bir uyarıya daha sık muhatap oluruz. Hele, gündemde, toplumu politikayı, ekonomiyi vb. ilgilendiren "önemli sorunlar" varsa!

Oysa sorunları –hangi türden olursa olsun– irdelemeden önce onları yaşamak ve algılamak gerek. Bu yapılırkense, duyguların işin içine girmemesi olanaksızdır. Erkeklerin yetiştirilişi öyledir ki, onlar, algılama süreci içerisinde duyguların rolünü en aza indirmeye koşullandırılmış, ya da eğitim sürecinde onların duygusallıkları adamakıllı bastırılmıştır. Kadınlar içinse bunun tersi söz konusudur.

Pekiyi, "eşitliği" savunduğumuz zaman böylesi bir ayrım karşısındaki tavrımız ne olabilir? Bu konuyu ilerde, daha derinlemesine ele almayı umuyorum. Şimdilik şunu belirtmekle yetineyim: Kadınların, salt kadın oldukları için ezilmeleri yanlıştır ama ezilmişlikten kurtulma onlar için, erkekleşmek anlamına da gelemez, gelmemelidir. Çünkü kadınların, tüm ezilmişliklerine karşın sahip oldukları (ya da eğitimle sahip kılındıkları) bazı yetenekler güzeldir. Örneğin, duygusallık gibi... Yanlış olan, akılcılığa, insan hasletleri arasında, üst bir mertebe atfetmek ve de duygusallığa (taşıyıcılarıyla birlikte) küçümseyici, aşağılayıcı bir gözle bakmaktır. Biz kadınlarsa, bize atfedilen "hasletlerden" dolayı aşağılanmayı, ezilen insanlar olmayı, artık kabul etmiyoruz. Ama "eşit ve özgür" insanlar olabilmek için, güzel olduğunu düşündüğümüz, insani hasletlerimizi, bedel olarak ödemeyi de kabullenemeyiz. Duygusallık, işte böyle bir haslet. O zaman, yapabileceğimiz tek şey, duygusallığa, geleneksel olarak bakıldığı gibi, yani olumsuz gözlükten bakmamak; aksine, insan iletişiminin önemli bir enerji kaynağı gibi görmek ve sahiplenmek. Böylece, duygusallığı, yeniden değerlendirmek, geleneksel olarak içine hapsedildiği dört duvardan çıkarmak, özgürleştirmek, zenginleştirmek mümkün olabilir. Örneğin, bilimsel incelemenin salt mantık ve usa dayalı bir uğraş olduğu savunulagelmiştir. Ben bu görüşü sorguya çekiyorum ve diyorum ki, in-

san, eğer, duygu ve düşünceleriyle, mantık, us ve sezgisiyle bütün bir yaratıksa /kafasını kurcalayan bir konuyu, "bilimsel" yoldan araştırırken, kendini parçalayıp, bölemez; duygularını, düşüncelerden ayıklayamaz. Ayıklamamalıdır da. Eğer, insan, topladığı nesnel verileri gözden geçirdiğinde, elinde olmadan duygusal bir tepkiyle altüst oluyorsa, varsın olsun. Bundan ürkmemeli, bastırmamalı, ille de "ussal-kuru ve soğuk" olmaya çalışmamalı (Fark ettiniz, herhalde elimdeki veriler beni öfkeye boğdu. Ona rağmen incelemeyi sürdürmeye çalıştım. Bunu haklı kılmaya çalışıyorum belki de!..)

Bu uzun girişten sonra, asıl söylemek istediklerime geçmeye çalışayım.

Bizim toplumumuzda "kadınlar" nasıl görülür? Onlara, insan olarak ne değer biçilir? Ne gibi hasletler atfedilir? Diyelim ki bu sorulara bir yanıt alabildik... buradan giderek, kadının toplumdaki yerine ilişkin bir hüküm verilebilir mi? Ya da, "kadının toplumsal konumu", bu gibi soruların yanıtlarıyla saptanabilir mi? Eğer, atasözü ve deyimler, yüzyıllar boyu milyonlarca insanın bu gibi sorulara yanıt verme biçimi olarak kabul edilebilirse, bu mümkün olmalı.

Ben, bu yazıda, böyle bir varsayımdan yola çıktım. İlk elde, atasözü ve deyimleri "ham" olarak, yani bir analitik çözümleme ve yoruma tabi tutmayan, çok sayıda bu gibi deyişi toplayıp, alfabetik bir sıra içinde okura sunmakla yetinen bir yayını taramayı yeğledim.[1] Söz konusu ya-pıtta, 17.740 deyiş yer alıyor. Kuşkusuz, bu sayı, aynı anlama gelen bazı sözlerin, bir iki sözcük değişikliğiyle tekrarlanması yüzünden, gereğinden fazla yüklü görülebilir. Örneğin, beni doğrudan ilgilendiren alandan seçtiğim, "yuvayı yapan dişi kuştur", teması "dişi kuş yapar yuvayı, içini dışını sıvayı, sıvayı...", "dişi kuştur yuvayı yapan" ve "erkek kuş gezer havai havai, dişi kuş yapar yuvayı" gibi, salt biçim açısından farklı ama anlam yükü açısından aynı sayılabilecek altı tümceyle yer almakta...

Bu gibi tekrarlar, hemen her konuda çıkabiliyor, karşımıza. O yüzden de atalarımız ya da halkımız, bizleri her ne olursa olsun bu özdeyişin doğruluğuna inandırmak istemişler, demeyeceğim. Hatta yöre ya da çağ farklarını yansıttığını düşündüğüm[2] bu gibi tekrarlar, anlamsız da olmayabilir, diye düşünüyorum. İşte, ben, bu nitelikteki bir özdeyişler sözlüğünden, "kadınlara" değgin olduğunu düşündüğüm sözleri ayıklamaya çalıştım.[3] Bu sözlerin

1 Feridun Fazıl Tülbentçi, *Ata Sözleri ve Deyimleri*, İnkılap ve Aka, İstanbul, 1977.

2 Bkz. *a.g.e.* s. 10-13, "Tarihçe."

3 Bu arada gözden kaçırdığım ya da içerisinde "kilit" sözcüklerden hiçbirisi bulunmadığı için elde olmadan atladığım, anlamını sökemediğim için listeye alamadığım deyişler olabileceği gibi, derleyenin ihmal etmiş olduğu ifadeler de vardır, kuşkusuz. Daha sistematik bir incelemeyi, benzer söz-

toplam sayısı, üç yüze yakın.[4] Bu yazıda, bu sözlerin oluşturduğu evren üzerinde yaptığım, ilk, kaba, şematik, geçici olmaya mahkûm gözlemleri sıralamak istiyorum.[5] İlk gözlemim sayılara ilişkin: 17.000'i aşkın deyişin yer aldığı bir sözlükte, "kadın", "kan", "avrat", "kız", "ana", "gelin" gibi sözcüklerden giderek, kadınlar hakkında herhangi bir hüküm dile getiren deyişlerin toplamının ancak 300 kadar yani % 1.7 dolayında olması, başlı başına ilginç bence. Bunu, özellikle, rastgele seçilmiş bir başka sözcükten, örneğin, "su" sözcüğünden türetilmiş, kuşkusuz çok değişik anlamlara gelebilen deyişlerle karşılaştırdığımızda, sayıların mesajı büsbütün ilginçleşiyor. Çünkü ben bu sözlükte, "su"dan türetilmiş 112 deyiş saydım. İçinde "su" sözcüğü geçen ve suya değgin başka derin görüşleri aktaran deyişleri de göz önünde bulunduracak olursak, "Türk-Osmanlı" kültürü için, "su"nun, "kadından" çok daha hayati, çok daha önemli bir yaşam öğesi olduğunu ileri sürmek işten bile değil. Belki de bu ilk gözlemden çıkartılması daha doğru olabilecek şonuç, kadınlar üzerinde doğrudan ya da dolaylı fazla bir şey söylemekten çekinen "ince" bir kültürle karşı karşıya bulunduğumuz... sanki kadınların dile düşürülmesinden korkuluyormuş gibi. Bir başka düzeyde ise, yüzyıllardır toplum yaşamının dışında, evin dört duvarı içerisinde, gözlerden uzak yaşayan kadınların ne olup, ne olmadıkları hakkında pek de bilgisi olmayan bir toplumun, haklı "çekingenliğinden" söz edilebilirdi belki de!

Ne var ki, incelemeyi biraz daha derinleştirdiğimizde, bu son savın pek geçerli olmadığını, hemen görüyoruz. Gerçekten de, atalarımız, kadınlarla ilgili az ama öz söz söylemişler: Aynı düşünceyi farklı şekillerde tekrarlamışlar. (Bkz. "dişi kuş" örneği.,.) Ayrıca, kadınlar konusunda oldukça kesin yargıları dile getirmişler. Ele aldığım sözlüğün derleyicisinin belirttiği gibi atasözleri arasında, birbirleriyle çelişik ifadelere sık sık rastlanır. Aynı, şey, kuşkusuz

---

lükleri karşılaştırarak yapmak olası. Ayrıca örneğin, "kadının bildiğini garip de bilir" sözünde olduğu gibi, hem "kadı", hem de "kadın" sözcüğünden türetildiğinde anlamlı olabilecek yahut da "kadınsı" bir sözcük içerdiği halde anlamı doğrudan kadına ilişkin olmayan örneğin, "kendinden küçükten kız alma, kendinden büyüğe kız verme" sözünde olduğu gibi daha çok, sosyal statü farklarının aşılmazlığını dile getiren bazı sözler de incelenen evrene dâhil edilmiş olduğu için, evren gereğinden geniş olmuş olabilir.

4 Deyişlerin tam listesi ektedir. İşaretler ayrıca açıklanmıştır.

5 Atasözleri ve deyimler üzerine, burada yapılandan daha kapsamlı ve sistematik bir inceleme, burada sunulan yorumların değiştirilmesini gerekli kılabilir. Örneğin, ben bu yazıda, kadınlara ilişkin deyişlerin genellikle "olumsuz" bir hüküm içerdiğini savundum. Oysa, ele aldığım sözlüğün yazarı, önsözünde, analitik bir çözümleme yapması da, "atasözleri arasında iyileri olduğu gibi fenaları da vardır. Birbirine tam karşıt olanlar da bulunmaktadır" (s. 7) diyerek, atasözlerinin genellikle çelişkili oldukları görünüşü ortaya atıyor. Kadınlara ilişkin değer yargılarını da belki, tüm atasözlerini çözümledikten sonra değerlendirmeli...

kadınlar konusunda da geçerli. Ama sanki burada, çok daha az sayıda çelişik deyiş var: Örneğin, "kadın, erkeğin eşi, evin güneşidir", ya da "erkek aslan, dişisinden kuvvet alır" gibi, kadınlara görece "yüce" bir yer atfeden, ender deyişlerin yanı sıra, "kaşık düşmanı, evdedir" gibi deyişler çoğunlukta. Aralarında bir anlam çelişkisi olduğu ise açık. Aynı şekilde, "talihim olsa (ya da bahtım olsa") anamdan kız doğardım" diye bir deyişle karşılaşıyoruz. Bu, hemen hemen türünün tek örneği. Buna karşılık, "oğlan doğuran övünsün, kız doğuran dövünsün" deyişiyle anlatılmak istenen şeyin, daha sık ve değişik formüllerle tekrarlandığı görülüyor. Burada da bir çelişki var. Ancak, genel bir eğilim olarak – kadınlara ilişkin hükümlerin, belirli birkaç tema etrafında yoğunlaştığı ve yargıların belirli bir kesinlik ifade ettiğini söylemek hiç de yanıltıcı olmaz.

Bu temalardan önemli bir bölümü, kadınlara özgü olduğu düşünülen "hasletlerin" saptanmasına yöneliktir. Başta, "er", "koca", "yiğit" gibi "erkek" kişilerle karşılaştırılarak oluşturulan, hayvanlar âlemiyle yapılan karşılaştırmalarla zenginleştirilen ve de "Osmanlı-Türk" kültürünün temel bazı öğeleriyle beslenerek (göçebelik-atın önemi; yiğitlik-erlik; esenlik-devlet vb. vb.) tanımlanan bu gibi "hasletlerin" belli başlıları nelerdir?

- Kadınlar vefasızdır: Atasözü ve deyimlerin kuvvetle savunduğu bir görüş budur. Birkaç örnekle yetinelim: "Attan vefa gelir, avrattan vefa gelmez"; daha ağırı, "itte vefa olur, avratta vefa olmaz"; daha da ağır olan bir ifade de şu: "Avrattan vefa, zehirden şifa."
- Kadınlara güvenilmez (namus açısından): "Avratla atı emanet etme" veya "atla avrada inan olmaz" atla karşılaştırmalardan sonra, erkekle ilişkiler geliyor: "Erkeğin nefsi birdir, kadınınki dokuzdur", "avradı eri saklar, peyniri deri", "kadının yüzünün karası, erkeğin elinin kınası". Ve başkaları: "Babaya dayanma, karıya güvenme"; "fındıkçının şereflisi olmaz" ya da "geçti güzellik çağı, kırıldı uçkurun bağı" gibi...
- Kadınların sözüne güvenilmez: "Beylere inanma, suya dayanma, geç günle, karı sözüne aldanma " diye en genelden başlayıp devam ediyor; "kadını sırdaş eden tellal aramaz" ya da "karıyı sırdaş eden sırdaş aramaz"; ardından şu iki söz: "Karı sözüne bakan karıdır" ve "kızım sana mı inanayım, gözüm sana mı"...
- Kadın uğursuzdur-şerdir: En çeşitli ve zengin temalardan biri bu... "Kadın kısmının şerrinden Allah'a sığınmalı", "karı şerrine uğra-

mış", "kadından hayır gelmez", "kadın şerri, şeytan şerrine eşittir", "ateş elini yakar, kadın ömrünü" ve benzerleri... "Kadın yüzünden gülen, ömründe bir defa güler" veya "kadının biri âlâ ikisi belâdır" ve ünlü, "kadının fendi, erkeği yendi" ile "kadın parmağı" sözleri hep aynı temel görüşü tekrarlamaktalar.

- Kadın budaladır: "Kadın kısmının saçı uzun olur, aklı kısa", "hatunların saçları uzun, akılları kısa" veya, "karının bir aklı, erkeğin dokuz aklı var" ile "kırkta bir karı sözü dinlemek iyidir" gibi...
- Kadın beceriksizdir: "Avradın, kazdığı kuyudan su çıkmaz", "kadının yüklediği yük şuraya varmaz", "elinin hamuru ile erkek işine karışma", "kadının şamdanı altın olsa, mumu dikecek erkektir" ve tüm bu deyişlerin temel mantığını en ince şekilde veren şu söz: "Erkek sel, kadın göl"...
- Kadın erkeğe yüktür: "At besle, avrat besleme", "bir kaz doymaz, bir de kız", "kaşık düşmanı", "avradı bet olanın sakalı tez ağarır" ve şu enfes söz: "Keseye kadın eli girerse, bereket gider"...
- Kadın salt zevceliğe yarar ve evlilik kadının sanatıdır: "Ana kızına taht kurar, kız bahtını kocasında arar", "kadınsız ev olmaz", "evi ev eden kadındır" ve aynı şeyin, daha iddialı şekli olan, "evi ev eden avrat, yurdu şen eden devlet", "avradın yıkmadığı ev bin yıl dikili kalır" ve o, ünlü, "dişi kuş..:" sözleri!
- Ama kızı olmak derttir: "Kızını dövmeyen dizini döver", "kızı olan tez kocar", "kız çocuğu koz ağacı, yüz taş atarlar, bir taşa düşer"...
- Üstelik kadınlar o kadar budaladırlar ki kendi çıkarlarını kollayamazlar: "Kızı kendi havasına bırakırlar, ya davulcuya varır ya zurnacıya", "kızı kendi keyfine koysalar, çalgıcıya varır" ve pek çok benzeri deyiş...
- Öyleyse kızı hemen evlendirmelidir: "Kız beşikte, çeyiz sandıkta", "kız yedi yaşında ya evde, ya yerde", ya da "kız onbeşine geldikte, koca ara" ile "onbeşindeki kız ya erde, ya yerde" (yani, yediden, onbeşe dayanabilmişse kız, bu onun son gelebileceği sınırdır...). Ve enfes, "koca olsun da cüce olsun", sözü ile kızların değerini, erkeklere göre ortaya koyan şu deyiş: "Oğlanı seven hocaya, kızını seven kocaya verir".
- Sevilen kadınlar: "Hanım hanımcık", "kadın kadıncık" tır... Ve "beslemeden kadın olmaz, gül ağacından odun", ya da "halayıktan kadın olmaz..." denir.

- Bir kez evlendi mi, kadının yapabileceği tek iyi şey, çocuk, tercihen de erkek çocuk doğurmaktır. "Oğlanı, kızı olmaz avretten, eski hasır yeğdir" ve daha doğrusu, "oğlanı olmayan...", "çocuklu kadın, kargılı çınar, civcivli tavuk", "çocuksuz kadın, meyvesiz (yemişsiz) ağaç gibidir", "oğlan doğuran övünsün, kız doğuran dövünsün", "oğlanı her karı doğurmaz, er karı doğurur", "bir anaya bir kız, bir kafaya bir göz", ve tüm bu sözlerin, ardında yatan mantığı anlatan şu eşsiz deyiş: "Devlet, oğul, mal, tahıl, mülk, değirmen"...
- Analık, kadının saygınlık kazanabildiği tek uğraktır: "Ana hakkı ödenmez", "ana yiğidin kalkanıdır", "ananın bastığı kuzu incinmez", "ana gibi yar olmaz, Bağdat gibi diyar olmaz ", "ana sütü gibi helal" denirse de bunu da pek büyütmemeli gözde. Çünkü "Analık, fenalık", "analar kusuru", "analık kara yamalık", "analar taş yesin, yarımşardan beş yesin" gibi sözler de onlar için söylenmiş...
- O her eve gereken ve çocuk doğurmakla yaşamaya hak kazanan kadın, yine de bir zavallıdır: Çünkü "her kadın evinin hem hanımı, hem halayığıdır", "sağmal inektir", "baba vergisi görümlük, koca vergisi doyumluk"tur, "oğlan anası kapı arkası, kız anası minder kapısı"dır, "baba ekmeği zindan ekmeği, koca ekmeği meydan ekmeği"dir... Kadın derdini şöyle anlatır: "Kız idim, sultan idim, nişanlandım han oldum, gelin oldum kul oldum, ayaklara çul oldum"... Ve "ana kızına taht kurmuş, baht kuramamış..." denir. Nihayet, "er kocarsa koç olur, karı kocarsa hiç olur"...

Bu tematik sınıflandırma üzerinde ayrıca bir yorumun gerektiğini pek sanmıyorum. Sadece şöyle bir genelleme yapmanın da haklı olduğunu düşünmekteyim: Kadınlara atfedilen "hasletler" olumsuzdur. Kadın, kötü, şer, aciz, budala ve zavallı bir yaratıktır. Aşağılanmayı hak eder ye aşağılanır da. Bu genellemenin her şeye karşın, öznel bulunabileceği endişesiyle, inceleme evrenine giren tüm deyişleri, "olumlu", "olumsuz" ve "nötr" gibi bir sınıflandırmaya sokmaya çalıştım. Üç yüze yakın deyişten ancak kırk kadarının kadınlara ilişkin olarak görece olumlu hükümler içerdiğini, altmışa yakınınsa bu açıdan az çok nötr sayılabileceğini gördüm. Demek ki, incelemeye tabi tuttuğum atasözü ve deyimlerin 2/3'ünün kadınları kötüleyici, aşağılayıcı, mahkûm edici nitelikte olduğu söylenebilir. Neden? Buna ne gerek var? Bu soruların yanıtını bir başka yazıda aramaya çalışacağım. Şimdilik, "dile" yansıyan bu eşitsiz ve ezici yapının toplumsal ilişkilerin bir ürünü olduğu kadar, bu

toplumsal ilişkilerin kültür yani insanların bilinçleri ve bilinçaltları düzeyinde yeniden üretilmesinin de en sağlam, en etkili araçlarından birisi olduğunu saptamakla yetiniyorum. Kadınların erkeklere göre tabi, ezilen, ikinci cins olmaları, başka ilişkiler gibi, dilde de üretiliyor ve sürekli yeniden üretiliyor. Böyle olunca, "özgür ve eşit" insan hedefine yönelenler, bu hedeflere böylesine ters düşen sözleriyle "atalarını" ve acımasız deyimleriyle "halklarını" eleştiri süzgecinden geçirmeye nasıl kayıtsız kalabilirler? Dile yansıdığı biçimiyle, kadına ilişkin, geleneksel ve yerleşik değer yargılarını benimsemeyen kadınlar (ve erkekler), eleştirdiğimiz başka kurumlar gibi, dili de "cinsiyetçilikten" (seksizm) arındırmak için mücadele etmemeli mi? Nasıl? Bu ilerde yanıtlamaya çalışacağım, bir diğer soru...

9

Cumhuriyet Dönemi Kadın Hareketleri

Gösteri dergisi, bana, "Cumhuriyetten Bu Yana Kadın Hareketlerinin Temeli" şeklinde bir soru yöneltmiş. "Kadın Hareketleri", kadınların kadın olmaktan kaynaklanan kendilerine özgü sorunları çevresinde oluşturdukları, dayanışma, bilinçlenme-bilinçlendirme, kamuoyunu ve siyasî iktidarları uyarma gibi çeşitli hedeflere yönelen kitle hareketleri olduğundan, bunları çeşitli siyasî partilerin kadın kollarından ve Üniversiteli Kadınlar Derneği, Söroptimistler Derneği, Anneler Derneği gibi kadın derneklerinden özenle ayırmak gerekir. Böyle olunca ilkin, Cumhuriyet döneminde Türkiye'de Batı toplumlarında, yüzyılın başında ve 1970'lerde iki dalga halinde yükselen kadın hareketlerinin bir benzerine rastlamadığımızı vurgulamak gerekiyor. O zaman asıl yanıtlanması gereken soru, kadın hareketlerini ortaya çıkaran faktörlerden hiç değilse bir bölümünün Türkiye'de de var olmasına karşın, burada neden bir kadın hareketinin oluşamadığıdır.

Kadın hareketini başlatan, en azından hazırlayan faktörlerin başında, kadınların içerisinde yaşadıkları toplumsal koşullar gelir, isterseniz buna kadın hareketinin maddî temeli diyebiliriz. Batı'da kadınların, "burjuva toplumlarının" onlara vaat ettiği eşitlik statüsüne kavuşamamış olmaları, çalışma hayatında edinebildikleri yer, ücret ve öteki çalışma koşulları, eğitim düzeyi, siyasal katılma gibi hayatın çeşitli yönlerinde geri durumda bırakılmaları ve giderek ezilen cins olduklarını kavramaları, kadın hareketlerinin ortaya çıkışını hazırlayan temel koşuldur. Oysa bu açıdan Türkiye'de kadınlar, kadın hareketlerinin oluştuğu bu toplumlara göre çok daha ağır "ezilme" koşul-

ları altında yaşamaktalar. Gelişmiş kapitalist ve gelişmiş sosyalist toplumlarda halen çözümlenmemiş olan pek çok sorun, az gelişmiş bir kapitalist toplum olan Türkiye'de çok daha büyük boyutlara ulaşmakta. Osmanlı toplum yapısında 'harem'in simgelediği, İslam dininin kadına atfettiği geri-aşağı konumla pekişen cinsiyet rollerini Cumhuriyet dönemi bir miras olarak devralmıştır. Cinsiyet temelinde bölünmüş ve kadınlarla erkeklerin ayrı dünyalarda yaşamaları sonucunu doğurmuş olan bu toplumsal yapıya, Cumhuriyet yönetimi, 1930'larda, hukuk ve ideoloji düzeyinde çok ciddi bir darbe vurmuştur. Ancak, kadınları seferber etmeyen ve salt üst yapılar düzeyinde yapılan bu "kadın devrimi"nin kadınların içinde yaşadıkları somut koşulları değiştirmesi beklenemezdi. Nitekim bu alanda bir dönüşüm gerçekleşmemiştir.

1980'lerde Türkiye'de çalışma yaşındaki kadınların çoğunluğu hâlâ tarım kesiminde, "yardımcı aile bireyi" denilen konumda, yani ücretsiz aile emekçisi olarak çalışmaktadır. Ücretli kesimde kadınların çoğunluğu, en niteliksiz, en düşük ücretli işlerle yetinmek zorundadır. Çünkü yeterince eğitilmiş değildirler. İlkokul düzeyinde kız/erkek öğrenci oranı ancak 1980lerde eşitlenmeye yüz tutmuştur. Ama orta, teknik ve yükseköğrenimde oranları hâlâ toplam öğrencilerin 1/3'ü ile 1/5'i arasında değişmektedir (bu durum, kimi mesleklerde, Batı toplumlarındakini aşan oranlarda kadının bulunduğu gerçeğiyle çelişmez. Daha yüksek oranda da olsa, doktor, avukat, mühendis vb. kadınların sayısı çok azdır). Eğitilmeyen ve genç yaşta, çoğu zaman kendi seçmediği bir erkekle evlendirilen kadınlarımız, ortalama 6-7 çocuk doğurmakta, birkaç da düşük yapmaktadır. Araştırmalar kadınların 3'ten fazla çocuk istemediklerini ortaya çıkardığı halde, kürtajın cezai müeyyideye bağlanan bir "suç" olmaktan çıkartılması çok gecikmiştir ve sorun tam olarak çözülmüş değildir. Bu yüzden istemediği çocuğu doğurmak ya da sağlık koşullarına uymayan ortamlarda, ölümü göze alarak düşük yapmaktan başka seçeneği olmayan kadınların yeni yasadan gerçekten ne ölçüde yararlanabilecekleri belirsizdir. Kocanın izni... Geçenlerde bir gündelik gazetede, kocasının izni olmadan doğum kontrolü hapı kullanan Denizlili Rukiye'nin, kocası tarafından, hastanelik edilecek ölçüde dövüldüğünü okudum.

Kadınların dövülmesine gelince... "Kızını dövmeyen dizini döver" diye bir halk deyişinin hâlâ dilden dile dolaştığı bir toplumda, yerleşik değer sistemi kadınların dövülmesini o denli olağan karşılatıyor ki, çorbanın yeterince ısınmamış olması, bütçeyi biraz zorlayan bir harcamanın yapılması vb. yüzünden de kadın kocasından dayak yiyebiliyor. Bu yüzdendir ki, Rukiye'nin başına gelenin basında "haber" niteliği kazanması, yeni bir olgu, bir adım

Türkiye'de... Açıkçası, Türkiye'de çok yaygın şekilde uygulandığını tahmin ettiğimiz kadınlara karşı kullanılan fiziki şiddetin, kaba kuvvetin gerçek boyutlarını tam olarak bilemiyoruz bile... Bütün bu saydığım, gündelik yaşama ilişkin sorunlar, Türkiye'de kadınların ezilmesine karşı oluşabilecek bir kadın hareketinin maddi temellerinin varlığına işaret ediyor.

Ama böyle bir temel, doğrudan bir kadın hareketi doğurmaya yetmez. Böyle bir hareketin oluşabilmesi için, en az iki koşulun daha gerekli olduğunu düşünüyorum. Bunlardan birincisi, toplumun belirli bir gelişme ve karmaşıklık düzeyine gelmesi, ikincisi ise kısmen bu koşulun sonucu olarak, kadınların hiç değilse bir bölümünün kadın sorunlarının çözümsüz olmadığı konusunda bilinç kazanmasıdır. Batı'da feodal dönemde, tarım toplumu egemen iken, kadınlar belki bugün bizim toplumumuzda olduğu kadar eziliyordu. Ama kadın hareketleri ancak Sanayi Devrimi sonunda çok sayıda kadının işçi olarak çalışmaya başlaması ve çok sayıda orta sınıf kadınının çeşitli mesleklere yönelmesinden sonra oluşabildi. Türkiye'nin tarım toplumu olmaktan çıktığı bugün bile söylenemezken, 1930larda bu gerekli koşulun varlığından hiç söz edilemezdi. O yüzden de o yıllarda bir avuç, kadın hakları konusunda bilinçlenmiş kadın bulunsa da, bir kadın hareketinin ortaya çıkması mümkün değildi.

Bilinç ise, belki de en zor kazanılan şey. Batı'da feminist hareket, o toplumların formel eşitlik vaadini ciddiye alan, genellikle iyi eğitim görmüş, çalışma yaşamına girmiş, toplumun eşitlik vaadini tutmaya hiç hazır olmadığını yaşayarak öğrenmiş kadınların bu çelişkiyi görmeleriyle başladı. Burada asıl önemli nokta, verdikleri bireysel mücadelelerle kendilerini, meslekte, siyasette vb. topluma kabul ettirebilen "kurtulmuş" kadınların, bireysel kurtuluş tuzağından kurtulmakta karşılaştıkları güçlüktür. Tek tek "kurtulan" kadınlarda, kadınların bir "cins" olarak ezildikleri, kurtuluşun ise, kadınlararası dayanışmayı gerektirdiği bilincinin yer etmesi yeni bir oluşumdur. Bizim toplumumuzda mesleklerinde başarı kazanmış kimi kadınların "Türkiye'de kadın sorunu bulunmadığını" savundukları sık sık görülür. Onlar başarmışsa, herkes başarmalıdır... Rukiyelerin, Asiyelerin kurtuluşu onları pek ilgilendirmez.

Bu gerekli koşullardan, bir kadın hareketinin gerçekten oluşmasına varan süreçte, bu kaba tahlilin ihmal ettiği başka bazı çok önemli faktörler de etkili olur kuşkusuz. Örneğin, toplumun demokratlaşması ve toplumda demokratik bir siyasal ortamın varlığı, böyle bir hareketin oluşumunu belirleyen önemli bir faktördür. İş olanaklarının (ya da işsizliğin) yaygınlığı, yani ik-

tisadi konjonktür, kadın hareketinin oluşumunu kolaylaştıran ya da geciktiren bir başka koşuldur. İnsanların, toplumsal sorunların çözülmesi için, bireyler olarak kendilerini ortaya koymaları gerektiğini kavramaları, bu yönden harekete geçmelerine olanak veren kültürel bir birikimin varlığı ya da yokluğu vb. kadın hareketinin oluşumunu mümkün kılan ya da önleyen koşullardır.

Bütün bunları birlikte ele aldığımızda, Cumhuriyet'in başlangıcından günümüze Türkiye'de neden bir kadın hareketin oluşamadığını anlamak kolaylaşır. 1980'lerin az çok sanayileşmiş, nüfusunun giderek artan bölümünün kentlerde, hatta büyük kentlerde yaşar hale geldiği, eğitim düzeyinin yavaş da olsa yükseldiği ve insanların, dünyada olup bitenleri dikkatli bir gözle izlediği Türkiye'sinde kadınlar da, giderek cinslerine özgü ezilmişliğin kader olmadığını, insanlararası ilişkilerin ürünü olan bu durumun yine insanların çabasıyla değiştirilebileceğini kavramaktalar. Dolayısıyla, Türkiye'de bir kadın hareketinin oluşmasını önleyen, bugüne değin var olmamış pek çok gerekli ve yeterli koşulun bugün artık oluştuğunu iyimserlikle söyleyebiliyorum.

10

Kadınlar Kenti

Her sanat dalının kedine özgü bir dili var. Başka bir dile çevrilmesi çok zor olan bir dili. Hele Fellini gibi bir dehanın, olağanüstü düş gücüyle yapılmış, bir düşte geçen, düşsel –simgesel alegoriler ve fantezilerle kurulmuş *Kadınlar Kenti* filmini, kullandığımız gündelik dile çevirip aktarmak hepten olanaksız. Bir de buna, İtalyanca bilmeyen bir izleyicinin, kırık dökük eşanlı çeviriden, diyalog ve monologlarda ne söylendiğini anlayamamasının getirdiği dil zorluğunu eklerseniz, şu yazmaya çalıştığım yazıyı belki de hiç yazmamam gerekirdi, diye düşünenler olabilir.

Ama elimde değil. Bu yazıyı yazmam gerek. İki neden ile. Birisi, fazla sübjektif görünebilecek bir neden, kimilerine. Ama konuyla çok bağlantısız değil. O da şu: Filmi birlikte seyrettiğimiz, inanmış feminist bir dostum (erkek), iki yarı arasında, filmi hiç beğenmediğini, benim beğenmeme ise şaştığını (!) söyledi. Benim filmi beğenmemi de, "anti-feminist" özlü bile olsa, sanatçı dehası önünde boyun eğmeme bağladı. Bu çok karmaşık bir sorunun bir parçası kuşkusuz. Sanat, verdiği mesaja indirgenebilir mi? Beğenimizi yalnız aklın süzgeci mi tayin eder? Etmelidir? Ben bu sorulara yanıt verebilecek denli estetik kuramlarına girmiş biri değilim. Ama yine de irdelemek isterim bu soruyu. İkincisi ise, doğrudan, filmin gerçekten "anti-feminist" bir söylem ve içerik taşıyıp taşımadığıyla ilgili. Bunun da birincisi kadar karmaşık bir sorun olduğuna hiç şüphe yok. Film, gösterildiği tüm ülkelerde bu yönüyle de tartışıldı ve yanılmıyorsam İtalya'da, birkaç yıl önce, feministler ve anti-feministler filme sahip çıkarak, işi görüşlerini gösterilerle dile getirme noktasına kadar vardırdılar.

OTORİTE VE AKIL SÜZGECİ

İlkin, birkaç satırla ilk soruna değineyim. Gerçekte dostumun eleştirisinde beni rahatsız eden "otoriteye boyun eğme" kavramıydı. Çünkü ben hiçbir otoriteye boyun eğmedim. Otoriteyi, (her kimse) her içine girdiğim ilişkide irdeledim ve akıl süzgecinden geçirdim. Ona desteğimi verdimse, bu benim onayım, her durumda yeniden gözden geçirdiğim rızamla oldu. Eğer, bir otoriteye "boyun eğmem" söz konusu olsaydı bu herhalde sanatçının otoritesi olurdu. Ama sanıyorum, genel olarak otoriteyle olan ilişkimde geçerli olan kuralı, her zaman sanatçıya da uyguladım. Bunun somut örneğini, Fellini'den vermek isterim.

Fellini, *La Strata* ve *Cabiria'nın Geceleri*'nden *Amarcord*'a *Roma*'ya, *Dolce Vita*'dan, *8 1/2*'dan *Orkestra Provası*'na, *Casanova*'ya ve de *Kadınlar Kenti*'ne, gördüğüm ve anımsadığım hemen tüm filmlerine hayran olduğum, defalarca görmek istediğim, her görüşümde eksilmeyen bir lezzet duyduğum bir sinema dehası (otoritesi). Yine de, kendisi "otoritelerle" her zaman kıyasıya alay eden (*Amarcord*'da siyasi, *8 1/2*'de dini. *Dolce Vita*'da sosyal otoritelerdi bu alaycılığın konusu...) Fellini'nin filmlerine "sinema otoritesi" olduğu için hayran olmamışımdır. Hatta hatırladığım filmleri arasında hiç beğenmediğim bir filmi de oldu: *Ruhların Jülyeti* (Bu, Fellini'nin yanılmıyorsam 60'ların sonlarında, siyah beyazdan renkliye geçerken-Guilietta Messina ile çektiği bir filmdi...). Ayrıca filmleri arasında çok sevdiklerim (*Amarcord*, *Roma*), yalnız sevmekle kalmayıp tutulduğum (*La Strata*) fazla sevmesem de anlattıklarına ve anlatımının olağanüstülüğüne hayran olduğum (*Dolce Vita*, *8 1/2*), mesajını tartışmakla birlikte ustalığı ve estetik başarısı önünde soluksuz kaldığım (*Casanova*, *Orkestra Provası*) filmleri oldu. Fellini'nin her filminde, onun bir sinema dehası olduğu yönündeki bilgi ve inancım değil, bu dehanın yeniden ve farklı biçimlerde gerçekleştirilişiydi beni büyüleyen... Sanat dünyasında söylemine kayıtsız kalabildiğiniz çok sayıda deha bulabilirsiniz. Ben örneğin, artık ne Wagner'in, ne Montberlant'ın ne de d'Annuzio'nun (Visconti yorumladığında farklı oluyor, yine de...) dehasından etkileniyorum. Kısacası, deha değil, büyüleyici olan, boyun eğdiren. Söylediği ve söyleyiş biçimi.

DAHİYANE BİR FİLM

Kadınlar Kenti ise dahiyane bir film. Tüm dahiyane filmler, yapılar gibi de karmaşık, ikircikli, birden çok okumaya elverişli hatta mahkûm. Fellini burada, anılarındaki kadınlarla hesaplaşıyor. Aslında, başka ana temalarının hepsinde olduğu gibi, din, hurafe, palyaçolar, aydınlar, "soylular" vb.) kadınlar-

la da tüm filmlerinde hesaplaşmıştır Fellini. *Dolce Vita*'da Anita Ekberg'in simgelediği cinsellik tanrıçası, iri göğüslü dişiler başka filmlerinde de vardır. *Casanova*'da "dev"leşir, *Amarcord*'da sigara bayisi olur... Her filminde tutulduğu kadınlar vardır Fellini'nin. *Dolce Vita* ve *8 1/2*'de Anouk Aime'nin simgelediği sevgili; *Roma*'da bir an görünüp kaybolan Anna Magnani olur; ilk filmlerinde Julietta Messina'nın inanılmaz gözlerine dönüşür; *Amarcord*'da tüm kasabanın peşinden koştuğu Magali Nöel'dir. Ve yine her filminde, sanatçının karşısına bir enigma olarak dikilen genç kızlar vardır. *Dolce Vita*'nın son sahnesindeki o unutulmaz çocuk-kız yüzü, çok sonra *Casanova*'da bir taş bebek haline gelir. Sonra her filminde, yaşlı, kaknem (soylu) cadaloz kadınlar ve sevecen, şefkatli kadınlar vardır... Öyle ki, *Kadınlar Kenti*'ni yapmasaydı da Fellini hep kadınlar kentinden söz etmişti diyebiliriz rahatlıkla. Ama o Kenti ayrıca anlatması hepsinden güzeli. Çünkü burada kadınlarla ilişkilerinin hayatının temel hesaplaşmalarından biri olduğu, açık seçik çıkıyor ortaya.

Buradan, ikinci soruya geçilebilir belki de. *Kadınlar Kenti* bir feminist kadınlar kongresinde başlıyor ve feministlerle kıyasıya dalga geçiyor, Fellini. Ama bu, filmin anti-feminist olduğunu söylemeye yeterli bir kanıt mı? Hiç sanmıyorum. Kamerası ikircikli bir bakış açısının gözü olarak, alaya aldığı kongreyi öylesine izlemiş ki, bir noktada kimin alaya aldığı kimin alaya alındığı biribirine karışıyor. 6 kocasını teşhir eden gülünç, Amerikalı "Feminist Önder"le dalga geçilen sahnenin hemen ardından, ava giden avlanır hikâyesinin kahramanı Mastroianni – Fellini'nin bir kadına (kaçıncı kim bilir) sarkıntılık ederken çekilmiş fotoğraflarını görüyorsunuz... ve acaba bu kadınlar öfkelenmekte (ama hiç saldırgan olmayan bir öfkedir kameranın saptadığı...) haklı değiller mi sorusunu kaçınılmaz olarak soruyorsunuz kendinize. Kongre sırasında izlediğimiz kısa skeç (palyaçolar.,.) bir ev kadınının günlük yaşamını anlatan, bir yandan çocuklara, bir yandan kaynayan kazanlara, bir yandan sevişmekten başka bir şey düşünmeyen, "Frankeştayn" maskeli kocaya yetişmeye çalışan kadını mimleyen sahne ise çileden çıkarıcı... Onu, patenci kızlar kurtarıyor oradan. Onlardan biri, "genç kız", onu film boyunca izleyecektir. Süpermaşist'in evindeki partide söküğünü dikecek, "tavşan kız" kıyafetinde gönlünü eğlendirecek, "ideal kadın"ın peşi sıra tırmandığı balonun kadını onun yüzünü taşıyacak, o kız balona ateş edip söndürecektir. Sanki kadının bin bir yüzünü simgeler o genç kız... Geri dönersek, bu kaçma kovalamaca bitmeyecektir. Nimfoman kapıcı kadının tuzağının ardından "Punk" kızların saldırısına uğrar zavallı

kahramanımız ve kapağı süpermaşist'in süper korunmalı malikânesine atar (erkekler arası dayanışma...) 9999 orgazm olan kadının labratuvarda kaydedilen ses bantlarından oluşmuş galerisiyle ve lambasından, süs eşyalarına kadar her şeyin (Mamma'nın büstü hariç...) fallus biçimini aldığı bin bir nesnesiyle bir "erkek" tapınağıdır burası ve büyük rahibi sürekli, bir zevk aracı olan kadın bedenini kurban etmektedir. Burada, süpermaşist'in yoga yaparak, vaginasına altın paralar ve inci taneleri toplayan metresi, (10.000. kadın) için verdiği partiyi izleriz. Yine burada, şan artisti olacakken, kahramanımızın karısı olmuş, onun dinlemediği, değer vermediği, cinsel ilişkide doyumsuz bıraktığı "cadılaşmış" karısıyla tanışırız. Sonrada düş içinde düş biçiminde, çocukluğundan beri tanıdığı karşılaştığı ve "idealize" ettiği kadınları görürüz. Lunapark benzeri bir yerde düşsel kaydırakta kayarken, önündeki arabada giden üç daha yaşlı, üç daha çirkin erkeğin hâlâ, onun gibi aynı idealin peşi sıra gittiklerini anlarız. Turun sonuna geldiklerinde, kendileri kadar yaşlı ve çirkin üç kadın karşılayacak ve şefkatle sarmalayacaktır onları (ne denli yaşlanırsa yaşlansın, erkek kadının korumasına muhtaç bir çocuk değil midir?...) Ve nihayet, o soluk kesen final başlar: Antik bir arena ile pop konseri salonu karışımı bir yerde, yangın merdivenine tırmanmış Mastroianni-Fellini, Teodora'nın mozaikten yapılmış ünlü portresinin birkaç kat büyütülmüş bir kopyası önünde, "Bana ideal kadını göstereceksin değil mi? Hiç değilse, bir kez. N'olur?" diye yakarmaktadır. 7'ye kadar sayacak ve gözünü açtığında "O" nu görecektir. İman etmiştir buna. Sayar ve tavana doğru tırmanır... Gördüğü kadın, daha önce süpermaşist'in malikânesinde rastladığımız, ecüş-beçüş, zavallı hizmetçidir. İdeal kadın yoksa bir hizmetçi midir? (Her kadın aslında bir hizmetçi değil midir? Her "ideal kadın" aslında kendini, isteyerek, bir erkeğe kul köle olmaya adamış bir kadın değil midir?) Hayır. Düşler adamı, bu gerçeği görse de kabullenemez, bu yetmez ona... Hizmetçi kadın, ona ideal kadının balonda beklediğini haber vermektedir, yalnızca. Mastroianni - Fellini göğe bakar, ideal kadın bir taş bebektir! *Casanova*'nın son sahnelerinden birinde, bir taş bebeğe vurulmuştu, Casanova. Acaba bu tekrarlanan temayla, taş veya değil, kadının hep bir süs bebeği olarak hayal edildiğini mi söylüyor bize Fellini? Peşi sıra gider Mastroianni-Fellini. Taşbebekli balon, kentin üstünden uçmaktadır, *Kadınlar Kenti*'nin. Ama bu aldatmacaya son verecek olan da yine bir kadındır... Maskeli bir anarşist! Ateş eder. Ardından olağanüstü güzellikte bir sahne gelir. Taşbebek, taş değildir aslında. Bir balondur. Ateş alır. Söner. Söndükçe çirkinleşir, ufalır, yok olur.

Kıssadan hisse çıkarmaya hâlâ gerek var mı bilmiyorum. Ama yine de söyleyelim: İdeal kadın yoktur. Bu bir mistifikasyondur. Bir aldatmacadır. Öyleyse bırakın kadınlar, erkek ideal kadını aradığı için onun gözünde ideal olan kadın modeline uymaya çalışmasınlar. Bırakın kadınlar oldukları gibi olsunlar. Kendileri için olmak istediklerini olsunlar. Gelişsinler, serpilsinler, insan olsunlar...

Eğer bu yorumun doğru ise *Kadınlar Kenti*'ne nasıl olur da anti-feminist bir film denir? Anlamak kolay değil...

11

78 Yaşında Bir Feministle Söyleşi

Annem, Hayrünnisa Köni, 22 Aralık 1903'te Priştine'de doğdu. İstanbul Üniversitesi'nde felsefe okudu. 1933'ten 1967'ye, emekli olana dek çoğunlukla erkek liselerinde felsefe okuttu. Bana olduğu kadar, yetiştirdiği binlerce öğrenciye kadın hakları konusundaki görüşlerini ilettiğini düşündüğüm bu ilk kuşak "feminist", ne yazık ki düşüncelerini yazıya dökmedi. Bu yüzden bir söyleşiyle onun, kadınların eğitimi, çalışması, evliliği, çocuk yetiştirmesi hakkında ne düşündüğünü saptamak istedim. Bugün bile yer yer hayli "modern" sayılabilecek bu düşünce ve görüşlerin hiç değilse bir bölümünü okurlara sunmak, bir tür görev benim için...

• *Anne, sen, 1930'larda, yani Kemalizm'in kadın devriminin yaşandığı yıllarda üniversiteye giden, bir anlamda yükseköğrenim gören ilk kuşaktan sayılabilecek bir kadınsın. Bizim bugün kendimizi daha iyi anlayabilmemiz için sizin kuşak kadınlarını daha iyi tanımamız gerekiyor. Bize biraz o yılların havasını, senin üniversiteye gitmende bunun etkili olup olmadığını anlatır mısın?*

– Evet. Ama bize ilk kuşak denemez. Kadınlar bizden 8-10 yıl daha önce gitmişler üniversiteye... Mesela felsefeci bir arkadaşımız vardı. Türkan Baştuğ. Benim kocamın neslindendi. Lisedeki edebiyat hocamız Ahter Hanım da öyle.

Onlar ilk üniversiteye başladıklarında çok kısa bir devre kızları kafes arkasında okutmuşlar. Fakat sonra bu adet kalkmış. Demek ki bizden önce

kadınların bir maarif hayatı var. Bana gelince, benim üniversiteye gitmemde en büyük etkiyi, belki şaşıracaksın ama annem yapmıştır. Annem, okumamış bir kadındı. Babam mühendisti, Hicaz demiryolu inşaatına iştirak etmiş, o devrede müreffeh sayılabilecek bir hayatları olmuş. Fakat babam, savaşta İngilizlere esir düştü ve bizi ancak palaspandıras gönderebildi İstanbul'a. Annem, orada, üç çocukla ve erkeksiz ne yapacağını şaşırdı, çok mahrumiyet çekti. Onun sıkıntısını annem hiçbir zaman unutmamıştır. Bana daima, "okuyacaksın", derdi. Ben evin en küçük ve tek kız çocuğuydum. Liseyi bitirdikten sonra, babam, beni dizinin dibinden ayırmak istemedi. Bana çok düşkündü, "Kâfi bu yaptığın tahsil", derdi. Fakat annem beni bir köşeye çeker, "katiyen okuyacaksın," "erkeklere mihnet etmeyeceksin," derdi. Aslında annemin, bunu, erkeklere bizim kuşağınki kadar sert bir tepkisi olduğu için söylediğine kani değilim. Zaten mesut bir aileydiler. Babama karşı bir husumetin neticesi değil, fakat istikbalde kadınların da kendilerini emniyet altında tutmaları gerekir kanaatine malik olduğu için söylüyordu bunu.

• *Gerçekten şaşırdım. Kendisi okumamış bir kadın olarak sana bunun önemini iletebilmesi önemli. Bana biraz daha anlatsana anneni, nasıl bir kadındı?*

– Annem kişilik sahibi bir kadındı diyeceğim. Gezmeyi, komşu ziyaretlerini falan pek sevmezdi. Evcildi ve çocuklarıyla, nakışla uğraşırdı. Beni okutmakta israr edişi okumaya verdiği değeri gösterir. Hatta şöyle derdi "ben, okumuş olsaydım, böyle olmazdım..."

• *Neydi şikayet ettiği, "ben böyle olmazdım", derken?*

– Alt-şuurunda, daima daha müstakil bir yaşayışı olmasını istemişti... ideal tipi oydu ve bunu benim hayatımda gerçekleştirmek istiyordu.

• *İlginç bu söylediğin. Çünkü benim hatırladığım kadarıyla, daha çok çoluk çocukla hayatını dolduran bir kadın değil miydi? Kendisinin üç çocuğuna ek olarak, dedem kalabalık aile sevdiği için, teyzelerin ve onların çocukları da hep çevrede olurlardı... Demek, aileye bunca önem vermesine karşın, onun ötesinde bir şeyleri de özlemişti!*

– Evet, istemişti. Şimdi düşünüyorum da hayatını hiç boş geçiremezdi. Hayatını dolduracak başka şeylere de ihtiyacı vardı. Ziyaretten falan da hoşlanmazdı, dediğim gibi. Belki biraz sanatçı ruhu vardı. Nakış işlerken, hep hayal kurar kendine göre bir dünya yaratırdı.

• *Pekiyi, baban nasıl bir insandı? Biraz da ondan söz etsene...*

– Babam da kendi çağına göre, mamafih aynı şeyi birçok mühendis arkadaşında da görmüşümdür... çok medeni bir adamdı. Mesela bizim evde, ben gözümü açtığımdan beri, kaç göç olmazdı. Eve ziyarete gelen mühendis arkadaşlarının yanına, annem ve teyzelerim başörtüsüz çıkar, birlikte yemek yerlerdi. Birbirlerine karı-koca birlikte ziyarete giderlerdi. Sonra, bizim evde hep memleket meseleleri konuşulurdu. Babam esaretten döndükten sonra, İstanbul hükümetinden iş kabul etmedi ve Milli Mücadele'ye katılmak için Ankara'ya geçti. Ben o zaman 9-10 yaşlarında bir kız olmalıyım. Babamın esareti yüzünden okula da henüz başlayamamıştım. Hatırlarım, evde hep memleket meselelerini, harbin cereyanını tartışırlardı babamla, arkadaşları... Hatta Ankara'dan top seslerinin duyulduğu günlerdeki endişemizi hiç unutamam. Kapının önünde bir yaylı beklerdi. Aileler kaçırılacaktı. Bir gün, Atatürk'ün ordusu geçiyor dendi. Sokağa çıkıp baktık. O çocukluk intibaımı hiç unutamam, daima heyecanlarım, hatta ağlama hissi duyarım. Çarıklı, ellerinde karabinalı, pistollu, çeşitli silahlar, hatta kazma kürekle geçen bir askerdi bu. Üstleri başları perişandı. Halk kitlesiydi bunlar. Binaenaleyh, şimdiki gençlerin, çok kolay bir hayata nail olduğunu, Türkiye'nin nasıl zor bir mücadeleyle zaferi kazandığını bilmediklerini, memleket için yeterince didinmediklerini düşünüyorum. Neyse. Demek istediğim babam aydın ve okumaya meraklı bir adamdı. Gerçi o yıllarda Ankara'da öyle bir fakru zaruret vardı ki, bir ara büyük ağabeyimi okutmaktan vazgeçtiğini hatırlarım. Maarifçı bir eniştem de etkili olmuştu bu kararda. "Biz okuduk da ne oldu... mağdur olduk. Çocukları zanaatkâr yapmalı" diyordu, o. Bunun üzerine küçük bir sermayeyle abime bir bakkal dükkânı açmaya kalkıştı, babam. Ama çocuk direndi ve sonradan kendi imkânlarıyla okudu ve kendini kurtardı. Ben ise normal bir lise eğitimi yaptım. Ondan sonra da üniversiteye gitmek istedim. Ama ailemden o sırada İstanbul'da hiç kimse yoktu. Üniversiteye gittiğimde bir yurtta kalmam gerekecekti ki, bu o zamanlar bize çok yeni bir şey gibi geliyordu. Babam beni göndermeye razı değildi. Ama ben herhalde şahsiyet sahibiymişim ki bunu protesto ettim ve kalktım, çalışmaya bir bankaya girdim. Erkek kardeşim bankada çalışıyordu ve bana destek oldu. Ben, 9 ay kadar bankada çalıştım. Sonra yeniden üniversite için direndim, O sırada dayım İstanbul'a tayin edilmişti. Onunla anlaştık ve babam bu şartlarda beni göndermeye razı oldu. Üniversite'ye 1930'da yazıldım. 1933'te mezun oldum.

• *Anne, deminki sorumu yine soracağım. O yıllarda bir sürü de yenilik oluyordu, kadınları etkileyen. Medeni Kanun, 1931'de belediye düzeyinde oy hakkı vb. Bunların, o ortamın etkisi yok muydu sizlerin üzerinde?*

– Vardı, tabii, Bizi liseden itibaren etkileyen Atatürk' ün kadınlara bahşetmek istediği haklar vardı. Benim üniversiteye gittiğim yıllarda, İstanbul'da dil kurultayı toplanmıştı, Biz hem derslere gidiyoruz hem kurultayı izliyoruz. O zaman Atatürk'ün yanında Afet İnan'ı görüyoruz. Şahsiyet sahibi bir kadın numunesi olarak, onu çok tutuyor. O sırada benim üniversitedeki arkadaşlarımın hepsi de şahsiyet sahibi kadınlardı. Çalışmak istiyorlardı. Belki bir kısmı maddi sıkıntılar nedeniyle, bir kısmı da okumalarının sonucunu almak için. Ben de prensip itibariyle çalışmak istiyordum.

• *Senin yükseköğrenime devam kararında çalışma hayatına girme kararının mı rol oynadı? Yani, merak ettiğim o zamanların kadınları arasında, şimdi üniversitede okuyan kızlarla yapılan anketlerde ortaya çıkan, "kültürünü arttırmak" ya da "daha iyi bir evlilik yapmak" gibi gerekçeler geçerli değil miydi?*

– Ben üniversiteden önce de çalışmaya başlamıştım, ilke olarak da çalışmaya kararlıydım. Kültürümü geliştirmeyi de istiyordum tabii. Ama felsefeyi biraz tesadüfen seçtim...

• *Nasıl tesadüfen?*

– Ben aslında mimar olmak isterdim. Matematiğim de çok kuvvetliydi. Fakat liselerde o zamanlar bir adet vardı. Sevdiğimiz hocalarımıza birer hatıra defteri tutturur ve hakkımızdaki notlarını yazdırırdık... Lise müdürümüz ve edebiyat hocamız İsmail Hikmet Bey bana "bizim entelektüel kadınlara, fikir kadınlarına ihtiyacımız var" gibi bir şey yazmış; "sende bu kabiliyeti görüyorum" diye bir de methiye koyar koymaz, benim havam değişti ve ben meslek kadını olmaktan vazgeçip felsefe yapmaya karar verdim.

• *Yani daha çok kültürlü kadın olmayı seçtin, öyle mi?*

– Evet. Kültürümü geliştirmek, belki istikbalde bir yazar olup, bu yönde çalışmak iyi olur, diye düşündüm.

• *Mimar olsaydın... O zamanlar kadınların mimar olarak büro açması, serbest çalışması olasılığı var mıydı?*

– Ben ilk büro açan kadın mimar olmak isterdim. Bu adeta şahsiyetimi ispatlamak olacaktı...

• *Erkeklerin dünyasına ilk adımı atan kadın!*

– Tabii. Benim böyle bir tarafım vardı. Nitekim, felsefe hocası olduktan sonra da, doğrusunu istersen hocalık beni tam tatmin etmedi. Ben enerjik bir insandım. Daha faal bir şeyler yapmak istiyordum. Sonradan tıbba merak sardım... Ve 27 yaşındayken ki o sırada dört yıllık evliydim, kocamın hastalığı yüzünden İstanbul'a nakledince tıp fakültesine yazılmak istedim. Fakat sonradan çok nadim olduğum bir iradesiz davranışta bulunarak, kocamın, "evli barklı kadınsın, mesleğin var, ne diye şimdi tıbba gideceksin, bu yaştan sonra, ne lüzum var" demesi üzerine vazgeçtim. Halbuki 32 yaşında doktor olabilirdim. Buna hep nadim oldum. Sonradan şu kanaata vardım ki, insanların hayatında uzun bir mesafe var ve mesleği değiştirilip, sevdiği yolu seçmelidir, insan.

• *Senin üniversiteye gittiğin yıllarda tüm bu meslekler kadınlara açılmış görünüyor...*

– Tabii, öğretmenliğin dışında bilhassa tıpta tanınmış kadın doktorlar vardı.

• *Oysa lise öğrenimi bile hayli yeni ve istisnai bir olanak değil miydi, kadınlar için... Kimlerdi mesela senin sınıf arkadaşların?*

– Doğru. Çok nadirdi. Hepsi de tanınmış aile çocuklarıydı. Asker, mühendis, okumuş adam, memur çocuklarıydı. Gerçi bizim sınıfımızda Ankara'nın yerlisi bir arkadaşımız da vardı. Ama bu çok nadirdi. Yalnız, o devrin öyle bir havası vardı ki kadınları etkiliyordu. Misal olarak şunu söyleyeyim: Kendisine çok hörmet ettiğim bir arkadaşım, Sıdıka Saltuk, Silifke'de ortaokula kadar okumuştu ve ailesi bu eğitimi yeterli bularak okuldan almış, o da evde haşır neşir oluyordu. Fakat kendinden küçük kız kardeşi[1] okumaya devam edince, iki sene aradan sonra o da kız kardeşiyle aynı sınıfa girerek liseye döndü. Sonradan tarih hocası oldu. Direnmişti okumakta. Demek ki o zamanın havası aileleri etkilediği gibi, ortaokul çocuklarını bile etkilemekteydi, kadınları şahsiyet sahibi olmaya itiyordu.

• *Senin sınıf arkadaşlarının hepsi yükseköğrenime devam ettiler mi sonradan?*

– Evet. Bir kısmı hukukçu oldu. Aralarında, sonradan Devlet Şurası ve Sayıştay üyesi olanlar da var. Hepsi meslek sahibi kadınlar oldular. Okuma-

1 Prof. Dr. Macit Gökberk'in eşi Zahide Gökberk.

mış olanımız pek az. Tabii, biz küçük bir sınıftık; 8 kişiydik. Sınıflar sonradan kalabalıklaştı.

• *Aranızda, çalışmalı mı, evlenmeli mi, çocuk çalışma hayatını etkiler mi gibi şeyleri tartışır mıydınız? Çünkü bana o devirde normal olarak anneler kızlarını her şeye rağmen, daha çok evliliğe hazırlarlardı gibi geliyor...*

– Tabii, evden gelen telkinler etkiliydi. Mesela bizim ortaokuldaki bir arkadaşımız, Macide, 8. sınıfta okulu terk etti ve bir ev kadını oldu. Burada aile etkili ama herhalde kendi şahsiyetinin de etkisi vardı. Yoksa o da bizler gibi direnebilirdi.

• *Pekiyi sen, okurken çalışmaya karar vermişsin... evliliği de düşünüyor muydun?*

– Ben kendim için konuşayım, Gerçi üniversiteye gelen arkadaşların hiçbirisi... flört etmezdi. Tek tük flört edenler vardı belki ama daha çok masumane flörtlerdi bunlar. Bizler arkadaşlarımızla evlenmeyi düşünmedik. Erkek arkadaşlarımızla yalnızca dost ve arkadaştık. Hayır, o zaman evlenmeyi düşünmüyorduk.

• *Pekiyi, ne yapacaktınız, birer "Çalıkuşu" olmayı mı düşlüyordunuz?*

– Hayır. İlerde bir mesleğimiz olsun diyorduk. Daha ilerisini düşünmüyorduk.

• *Yani, kadının, normal hayatı evlenmek, çoluk çocuğa karışmaktır diyen yerleşik değerler üzerinizdeki etkisini yitirmiş miydi, o zaman?*

– Hayır. Bizim evlenmeyi düşünmemekle beraber, evlenmeye karşı bir direnmemiz yoktu. Nitekim ben, üniversiteyi bitirir bitirmez, kocam Yunus Kazımla evlenme durumuna geldim. Ama, evlenirken ilk şartım da, "ben çalışacağım," olmuştu.

• *Yani, senin çalışmana izin vermeyecek biriyle evlenmezdin mi diyorsun?*

– Evet. Zaten, bu kadar hayati bir konuda anlaşamazsak, evliliğimizi nasıl yürütebilirdik ki!

• *Pekiyi, ben doğduktan sonra... Çalışan bir kadının çocuk yetiştirmesi çok zor. Hiç çalışmayı bırakmayı düşündüğün oldu mu?*

– Hayır, hayır. Asla düşünmedim. Aslında bunun muhtelif nedenleri var. Para cihetinden benimle kocam arasında bir ayrılık gayrılık yoktu. Kazanılan parayı ortaya koyuyor, müştereken harcıyorduk. Memur olduğumuz için mahdut bir paraydı zaten bu. Fakat ben aslında, kendi çorabımı kendi paramla almış olmaktan, çantamda kendi param olup ta bir sinemaya, bir tiyatroya gidebilmekten fevkalade büyük zevk alırdım. Yani çalışıp, kendi kazandığım parayı harcamak önemliydi. Tabii, bunda felsefedeyken okuduğum kitapların da rolü vardı. Mesela benim gençliğimde en hayran olduğum kitaplardan birisi Bebel'in kitabıdır. (*Kadın ve Sosyalizm*, Sabiha Sertel çevirisi, 1935) Orada, hatırladığıma nazaran iddiası şuydu: Kadınların istiklali ancak, ekonomik bakımdan istiklallerine kavuştukları zaman olur. Bu kanaat doğrudur. Ama Türkiye'ye tatbik ettiğimiz zaman doğru çıkmaz da...

• *Neden?*

– Çünkü pek çok erkekler... Gazetelerde okuyorum fevkalade, sinirleniyorum. Bundan altı ay kadar evvel, "kadın çalışmalıdır, asalak olmamalıdır" diye yazılar yazıldı. Ne demek asalak kadın? Kadın çocuk doğuruyor, çamaşır yıkıyor, yemek pişiriyor, siliyor süpürüyor, sabahtan akşama kadar didiniyor, gece uykusundan dahi fedakârlık ediyor. Hâlâ bu kadına asalak denmesini anlamıyorum. Gerçi erkek ekmek parası için dışarda çalışıyor. Ama eğer bu rahatını sağlamak için bir hizmetçi tutsa ona ne para ödemesi gerekirdi? Binaenaleyh, ev kadınları da asalak değildir. Gerçi bazı çok lüks kadınlar var, kocalarının parasıyla, şahane bir hayat yaşayıp, hayatta hiçbir şey yapmıyorlar. Böyle bir kadın zümresi de var. Bu kadınlar için asalak dense bir dereceye kadar doğrudur. Ama kadın kütlesi, bilhassa Türkiye'yi kastediyorum, bugün karı olarak erkeklerden daha fazla çalıştığı gibi, ben erkeklerin, topyekûn erkeklerin çok daha az çalıştığını, daha az dirençli olduğunu düşünüyorum...

• *Peki, sence, ev kadınlarına ev işi karşılığı ücret ödenmeli mi?*

– Hayır. Ben ayrıca böyle bir ücret talep edilmesi gerektiğini düşünmüyorum. Kadın erkek kafa dengiyse, tutup da erkeğin karısına, "seni ben besliyorum, ben giydiriyorum" demesi yakışık almaz. Çünkü erkek rahat ve saadetini kadının bu çalışmasına borçludur.

• *Bu durumda sen, cinsiyete dayalı iş bölümünü kabul etmiş olmuyor musun? Erkek dışarda çalışıp para kazanıyor, kadın da evde ev işi yapıyor.*

Oysa, biz kadınların erkeklere göre ezilmiş olmalarını kısmen bu işbölümüne bağlıyoruz. Sen farklı mı düşünüyorsun?

– Hayır. Ben bunu söylemiyorum. Burada tıpkı demin sözünü ettiğim lüks kadınlar gibi, lüks erkekler de var. Tufeyli, evde tufeyli olan erkekler. Evin dışında çalıştıkları için, karıları da dışarda çalıştığı halde ev işinde karılarına yardım etmeyen erkekler. Ben erkeklerin kadınlara ev işinde de yardım etmelerine taraftarım. Benim babam bile karısının bulaşığına yardım ederdi. Emekli olup da hizmetçi tutamadıkları zaman, 75 yaşında adam, devrin adamı olarak hiç alışık olmadığı halde, karım yoruluyor der, bulaşığı o kurulardı.

• *Benim dedem, nice genç adamdan daha gençmiş, anneciğim...*

– Tabii. Öyle olması lazım. Çünkü kadın, daima erkekten daha çok yorulmaktadır. Kendilerinden daha fazla ödemektedirler. Üstelik, çalışan kadınların da kendilerine göre hırsları vardır. Onlar da bir mevki sahibi olmak istiyorlar, yaptıkları işi iyi yapmak istiyorlar. Eğer, boş zamanları olursa, onlar da kendilerini yetiştirmek, kitap okumak istiyorlar. Onların da dinlenmeye hakları var. Binaenaleyh, bütün ev yükünün onların üstüne yıkılmasına hiç taraftar değilim... İkinci bir nokta da şu: Belki Türkiye'deki erkekleri sert bir şekilde yargılayacağım ama bu tarafgirlik farz edilmemeli, Türkiye'de nüfusun yarısı kadın ve yarıdan fazlası da köylü zümresidir. Tarlada kadın çalışır, yükü o taşır, çalı çırpıyı bile dağdan o toplar, çocuk büyütür, yemeği hazırlar ve erkek kahvede oturur. En asalak zümre, köy kahvesinde oturan bu erkeklerdir.

• *Bir de karılarını döverler değil mi?*

– Ya; bir de karılarını döverler!

• *Peki, bu konuda ne diyorsun? Normal mi bu?*

– Nasıl olur! Vahşet...

• *Peki, ne yapmalı bu konuda? Çünkü, toplum bunca yaygın bir olaya tepki göstermediğine göre normal karşılıyor gibi geliyor bana...*

– Tabii, bu eski geleneklerin devamıdır. Hatta yanlış olarak şehir kadını bile bu geleneği devam ettirmede rol oynuyor. Erkek çocuklara verilen terbiyenin rolünü kastediyorum. Eski geleneklere göre, eski çağların ve dinlerin tesiriyle kadınlar hakir görülmüştür. Erkekten hakir görüldüğü için de dayak yiyebilir, onun hizmetini görmelidir diye düşünülmüştür. Hatta, kız çocuklar doğduğunda matem bile tutulurdu. Ama eski Arap bedevi kabilelerinde olan

böyle bir zihniyetin hâlâ devam etmesine şaşılır. Bunda Türkiye'de eğitimin köylere yeterince gitmemesinin etkisi var. İkincisi, ekonomik bakımdan kadın zayıf. Şimdi, ben kaniyim ki, fabrikalarda çalışan kadın köylü kadınlar kadar kendini ezdirmiyor. O bir şahsiyet kazanmıştır.

• *Ama gazetelerde sık sık okuyoruz, gecekonduda yaşayan, işçi kadınlar da kocalarından dayak yiyip, hastanelik oluyorlar... Yani gelenekler o kadar kolay çözülmüyor belki de!*

– Doğru. Zaman zaman aile facialari da oluyor. Annesinin dövülmesine dayanamayan, 9 yaşında çocuk, babasını bıçaklıyor. Oluyor bunlar. Bu vahşetin önüne geçilmesi için erkeklerin ve kadınların eğitilmesi ve kadınların ekonomik bağımsızlığa, para emniyetine malik olması şarttır... şarttır.

• *Anne, sizin kuşaktaki, kadın hakları konusundaki bu heyecan ve mücadeleciliğin sizden sonraki kuşaklarda devam ettiğini düşünür müsün? Yoksa gençlerde bir gerileme mi var? Ve neden?*

– Evet, bence bizden sonra, bizim mücadelemizi sürdüremediler. Nedenini şuna bağlıyorum: Çocuklarımızı fena terbiye ettik. Biz o zamanın okumuş kadınları zor şartlarda büyüttük çocuklarımızı, hem dışarda çalıştık, kreşin olmadığı yerde, çocukları hizmetçiye bıraktık, Benim, rahmetli kayınvalidem vardı. Hiç değilse gözüm arkada kalmıyordu. Ama çocuğun başında olamamak yine de ıstırap veriyordu. Sonraki kadınlar, hem cemiyet ekonomik bakımdan daha müreffeh olduğu için, hem erkekler karıları çalışmadan onlara bakacak seviyeye geldikleri için çalışma hayatına bizden farklı baktılar. Yeni bir kadın nesli var ki, çalışmaktan hoşlanmıyorlar. Ama son kuşağın ne durumda olduğunu bilmiyorum. Gazetelere baktığımda, çok sayıda kadının bugün yazarçizer, meslek kadını ve memur olarak çalıştığını görüyorum.

• *Sana, bir iki de eğitime ilişkin sorum var. Birisi şu: Bana çocukluğumdan beri, belki adını koymadan, "feminizmin" bütün ilkelerini aşıladın. Kadın kişilikli olmalı, ezilmemeli, kendini ezdirmemeli, çalışmalı, ekonomik bağımsızlığını kazanmalı, istemediği çocuğu doğurmamalı vb. Sonuç olarak bütün bunları bir araya getirdiğimizde biz buna feminizm, kadın haklarının savunulması diyoruz. Sen, tüm bu ilkeleri kafanda nasıl bütünleştirdin? Okuyarak, bilinç kazanarak mı? XX. yüzyılın başlarında batı ülkelerinde çok gelişmiş bir feminist hareket vardı. Onun esintileri size dek uzanmış mıydı? Yoksa bunları kendi yaşamından mı türettin?*

– Tabii, okumanın önemi büyük. Ben okumaya meraklıydım. Bir kitabı okuyacak kadar lisana malik olmadığım için daha ziyade tercüme eserlere müracaat ediyordum. Sonra, talebeler karşısına hiçbir zaman yarım bilgiyle çıkmak istemedim. Sosyoloji derslerinde kadın hakları ve gelişimi bahsi vardı. Bunlar hakkında kafi bilgi verebilmek için benim yeterli olmam lazımdı. Onun için, ansiklopedilere, Bebel'inki gibi kitaplara başvururdum. Feminizm tarihini, sufrajetleri falan öğrendim. Tabii bu bilgilerin etkisi var. Ama şahsen ev hayatımın da etkisi olmuştur. Çünkü benim kayınvalidem, çok eski zaman kafalı bir kadındı. Gerçi çalışmamı, ev bütçesine yardımım olduğu için hoş karşılardı ama, aslında benim çalışan kadın olmamdan gelen davranışlarımdan bazılarını beğenmezdi. Beni sert bulurdu. Kocama muti olmadığımı, ev işine yeterince önem vermediğimi düşünürdü. Mesela, evden çıkarken kocalarının paltosunu tutan kadınları över, böylece beni eleştirirdi. Halbuki bu kasti değildi. Ne kocam benim, ne de ben kocamın paltosunu tutardık. Çünkü belli bir saatte, ikimiz de evden beraber fırlayıp işe giderdik. Zamanımız bile yoktu... Kocam da zaten böyle şeyler beklemezdi. Biz karı koca anlaşırdık, bu konularda. O da benim gibi felsefeciydi. Aynı kitapları okumuştuk. Kayınvalidemin yargıları beni bazı şeyleri düşünmeye ve makul olmayan şeyleri tenkitçi gözle görmeye sevk etti.

• *Eğitimle ilgili olarak sana bir de şunu sormak istiyorum: Kız çocukları nasıl yetiştirilmeli? Bugün, biliyoruz ki, Türkiye'de çok çocuklu aileler eğer olanakları kıtsa, tek bir çocuk okutabileceklerse, erkekleri okutmayı yeğliyorlar. Bu konuda ne düşünüyorsun?*

– Benim için, kız ve erkek çocuk diye bir ayrım yanlıştır. Benim için insan vardır. Eğitim ise, aslında çocukların yeteneğini keşfettirecek bir yol bulmak ve çocuğun yeteneklerini geliştirmektir. İnsanların doğuştan getirdikleri yetenekleri vardır. Ama nasıl, bir çiçek, Allah'ın kırında ancak kır çiçeği olur ve ondan güzel bir çiçek yapabilmek için insan eliyle yetiştirmek gerekiyor, kültür yapmak gerekiyorsa, insanların yeteneklerinin inkişaf ettirilmesi de eğitimi gerektirir. Kızlara gelince, çocuk psikolojisinden biliyoruz ki erkek ve kız çocuklar arasında ne zekâ ne kabiliyet bakımından fark vardır. Binaenaleyh, kızların yetiştirilmemesi haksızlıktır. Burada hem aileye hem topluma çok görev düşer. Eğer yetenekli olan çocuk kızsa, onu mahrum edemezsiniz eğitimden. Ama bizim erkek çocuğun hâlâ daha mukaddes sayıldığı toplumumuzda erkek çocuk tercih edilir. Tabii bunda şunun da etkisi var: Bazı ailelerde, erkek çocuğa büyük mesuliyet yüklenir. Erkek çocuğun, yaşlılığında ana-

ya, babaya ve kardeşlerine bakma mükellefiyeti vardır. Bu yüzden erkek çocuğun yetiştirilmesine ağırlık veriliyordur. Ama bugünkü şartlarda, bu hayat pahalılığında, bu giderek imkânsızlaşmaktadır. Yetiştirilen kız çocuk da yapabildiği kadar aynı mesuliyeti yüklenir. Binaenaleyh, ayrılık yapılmadan kızlar da erkekler kadar eğitilmelidir. Bundan hem fert, hem toplum kazanır.

• *Sağ ol, anneciğim. Bu benim için çok eğitici bir sohbet oldu... Sizin kuşağın feminizminin daha çok, Kemalizm'in pozitivizminin etkisi altında oluşmuş, her şeyin eğitimle ve yalnızca eğitimle çözülebileceğine sonsuz bir inanç ve bireye büyük bir güvenle tanımlanabilecek bir feminizm olduğu gibi bir izlenime ulaştım. Bizler biraz daha farklı bakıyoruz olaya. Ama onun tartışmasını bir başka güne bırakalım.*

12

Hümanist Bir Feminist: Simone de Beauvoir

Yeni (...) feministlerin dünyaya bakışı, tıpkı, onu kavramaya çabalayan çocuğun saf ve ısrarlı bakışı gibidir. Ama çocuk güçsüzdür. Onun söylediklerine güler geçeriz. Kadınlarsa güçlü olmak istiyor, günden güne güçleniyor ve tedirgin ediyorlar. Gözden düşürülmek, gülünçleştirilmek ve birer virago (erkeksi kadın) gibi gösterilmek istenmelerinin nedeni bu... Cinsiyetçiliğe karşı mücadele yalnız, antikapitalist bir mücadele biçiminde toplumun tüm kurumlarına karşı yürütülmekle kalmaz; her birimizin içinde, çok derinde yatan ve doğruluğundan çok emin olduğumuz şeyleri de hedef alır.

Simone de Beauvoir *Les Femmes s'entêtent*
(*Kadınlar inat ediyor*'un sunuş yazısından, *Les Temps Modernes*,
Nisan-Mayıs 1974, s. 1720)

Yıkılmış Kadın'ın ikinci baskısı ilkinden 10 yıl sonra yapılıyor. İlk baskısı yapıldığı sırada batıda, sesini her geçen gün daha fazla duyuran bir yeni-feminist ya da kadınların kurtuluşu hareketi vardı. Sesleri henüz Türkiye'ye ulaşmamıştı. Bugün de Türkiye'de benzer bir hareket yok. Ama yeni-feminizm düşüncesi, gecikerek de olsa bize kadar ulaştı. Enine boyuna tartışılıyor. Bu yüzden *Yıkılmış Kadın*'ın yeni baskısı için benden bir giriş yazısı istendiğinde, bunu hevesle üstlendim. Simone de Beauvoir'in feminist hareket içindeki yerini saptamaya çalışmanın yararlılığına inanıyorum.

Çünkü Simone de Beauvoir yirminci yüzyıl feminizminin en önde gelen isimlerinden birisi, hatta belki de ilkidir.

İkinci Cins adıyla yayınladığı ve 'kadınlığın halini' her yönüyle, derinlemesine inceleyen teorik çalışması hemen her dile çevrilmiş,[1] yalnız ABD'de bir milyonun üzerinde satmıştır. Türünün en etkili örneği olan bu kitap, gerçekleştirdiği sentez yönünden de bugüne değin aşılabilmiş değildir. Bu dev eserin yanı sıra, de Beauvoir, Fransa'nın son altmış yılının bir tür 'entelektüel kroniği' sayılabilecek 4 ciltlik bir otobiyografi kaleme almış, burada, bir kadın olarak, teorisinde öngördüğü 'kurtuluş' mücadelesini nasır yürüttüğünü de ayrıntısıyla anlatmıştır. Eleştirmenlerinden birinin deyişiyle, "burada teori ve otobiyografi bir bütün oluşturur" ve "bu biçimiyle, bugüne değin denenmiş en önemli feminist projedir".[2]

Düşünür, teorisyen Simone de Beauvoir, görüşlerinin geniş kitlelere ulaşmasında çeşitli edebiyat türlerinden de yararlanmıştır. Roman, piyes ve anlatılarında varoluşçuluğun çeşitli temaları yanı sıra kadının ezilişi teması da her zaman önemli bir yer tutmuştur. Bunlarda yarattığı kadın tipleriyle, çağdaş kadının kimliğini bulma çabasını, karşılaştığı dilemmaları, yaşadığı parçalanmaları, yenilgileri anlatır.

1960-1970 dönemini anlatan, ayrıca tüm yaşamının son bir hesaplaşmasını yapan, otobiyografisinin son cildinde (*Tout Compte Fait/Hesap Kitap Tamam*) de Beauvoir, yaşamını, "amacına. ulaşmış bir proje" olarak değerlendirir. Eleştirmenleri de onun yaşamını ve kendini, kadınların önündeki dilemmalara çözüm bulabilmiş bir örnek kişi olarak sunduğu kanısındadırlar.[3] Yaşam, eylem, düşünce ve ürünün böylesine bütünleşmiş olduğu bir durumda, belki de bunları birbirinden ayırmaya çalışmak boşuna, hatta sakıncalı görülebilir. Ama ben, birbirinden yoğun biçimde beslenen bu alanlardaki katkıların özgünlüğünü vurgulamak için, Simone de Beauvoir'ın yaşam öyküsüyle, yapıtlarını ve düşüncesini (feminizmini) ayrı ayrı ele almayı yeğledim...

SİMONE DE BEAUVOİR'IN YAŞAM-ÖYKÜSÜ

Sartre gibi, çağına karşı sorumluluk düşüncesinden yola çıktığı için ona tanıklık etmek isteyen, otobiyografisini bu amaçla kaleme alan de Beauvoir, bunun son cildine, "varoluşumun sonuna yaklaştıkça adına yaşam dediğimiz o garip nesnenin tümünü birden kavramak bana mümkün görünmeye başla-

---

1 *İkinci Cins*, Türkçeye Bertan Onaran tarafından üç cilt olarak çevrilmiştir: *Genç Kızlık Çağı* (1970), *Evlilik Çağı* (1970) ve *Bağımsızlığa Doğru* (1969).

2 Albert Memmi, *l'Homme Dominé*, Gallimard, 1968.

3 Albert Memmi, *a.g.e.*, Margeret Walters, "The Rights and Wrongs of Women: Mary Wollstonecraft, Harriet Martineau, Simone de Beauvoir"; Juliet Mitchell ve Ann Oakley,*The Rights and Wrongs of Women*, Pelican, 1976, s. 352 ve devamı.

dı" sözleriyle giriyor ve önce "bu garip nesneyi" çözümlüyor. Sanki yaşamına, projesine kendinden başka bir biyografın el atmasıyla zedelenmesinden korkuyormuş gibi, otobiyografisinin ayrıntısını ayıklayıp, özet olarak yazma işini de kendi üstleniyor. Ona göre yaşamına iki faktör yön vermiştir: Şans ve irade ya da seçim.

1908'de "Fransa'da, Paris'te, Katolik bir burjuva ailesinin kızı" olarak doğmuş olması, şanslarının ilkidir. Böylece, işçi ya da köylü bir ailenin kızı olarak doğmaya oranla, yaşama büyük ayrıcalıklar ve avantajlarda başlamış oluyordu. İlk çocukluğu mutlu geçmişti; özel Katolik okullarda okudu ama çok genç yaşta 'tanrı' kavramını sorguya çekti. Okul yıllarında, gençliğinin en yakın dostu ve ona "sevginin büyüklüğünü" tanıtan Zaza ile karşılaştı. Önceleri Simone'dan çok daha bağımsız bir kişiliği olan Zaza, onu evliliğe zorlayan konformist ailesinin yarattığı baskı ortamında hastalanıp, genç yaşta öldü. Bu acı, Simone'un, "Zaza'nın ölümüne neden olan burjuvaziden" nefret etmesine yol açan ilk nedenlerden biridir.

Aynı yıllarda kendi ailesinin maddi durumu da bozulmuştu. Para sıkıntısı, o güne değin anlaşmış, mutlu bir aile gibi görünen Beauvoirların aslında mutsuz olduklarını ortaya çıkardı. İkiyüzlülükler, hırçınlıklar, kavgalar Simone'u giderek ailesinden bağımsız yaşamayı özlemeye götürdü. Ayrıca, parasal durumlarının bozulması onu, kendi ekmek parasını kazanmak zorunda bıraktığından eğitimini, bir meslek edinmek üzere sürdürmesi gerekiyordu. Onu biraz olmayan erkek çocuğunun yerine koyan, zekasına güvenen ve bunu biraz burukça da olsa, fazla güzel bir kız olmayan Simone'un tek şansı gibi gören babası da okumasını teşvik etmekteydi.

Aslında çocukluğunu hep "yetişkinlik dönemine hazırlık" gibi yaşayan Simone, çok da çalışkan bir öğrencidir. Okumayı sever. Ona okuma, edebiyat, sanat tutkusunu, genç kızlığında aşık olduğu ve evlenmeyi umduğu, kuzeni Jacques, aşılamıştır. O zamandan beri ilerde yazar olmayı kafasına koymuştur. Jacques bir süre sonra, zengin bir ailenin kızıyla evlenir. Altmışlarında yaşamına bakan Simone de Beauvoir, bunu da şanslarından biri sayar. Çünkü eğer onunla evlenebilmiş olsa, büyük olasılıkla yazgısı, çoluk çocuğa karışıp, eski meraklarını evliliğe feda eden doyumsuz ve kendi içinde parçalanmış binlerce mutsuz Fransız burjuva kadınınkinden farklı olmayacaktır. Oysa o, Jacques başkasıyla evlendiği ve koşulları onu zorladığı için okuyacaktır. O günün Fransası'nda bir kadın meslek olarak ancak öğretmenliği düşünebildiği için, bunu 'seçer'. Sorbonne'da felsefe okumaya başlar. Öğrencilik yıllarında sonradan bağlı kalacağı kimi temel inançlarını edinir: Koloniya-

lizmden nefret eder, enternasyonalizmi ve antimilitarizmi benimser. Ama, düşüncesinin temelini henüz, hayli bireyci ve idealist bir özgürlük kavramı oluşturmaktadır.

Sartre ile bu dönemde, yirmi bir yaşındayken tanışır. Bitirme sınavlarını, Sartre, Nizan, Maheu ve Aron ile birlikte hazırlamayı kararlaştırmışlardır. Bu vesileyle tanışmaları ve yakınlaşmalarını Simone, "tüm yaşamımın en önemli olayı" diye niteleyecektir.[4] Kuşkusuz bu da şanslarından biridir. Aralarında hemen bir ilişki doğar. Ama ikisi de evlilik, çocuk gibi yerleşik burjuva değerlerine karşıdırlar. Yine de evliliği asıl düşünmeyen Sartre'dır.[5] Hatta Sartre, hiçbir, mükemmel, tam anlaşmaya dayalı bir kadın erkek ilişkisinin iki yıldan fazla sürmeyeceği kanısındadır.[6] Simone ise, onu yitirmek istemez, seçimi serbest yaşam yönündedir.[7] Dolayısıyla, Sartre ile iki yıllık bir 'sözleşme' yaparlar. Ama kısa sürede bu, yaşam boyu sürecek bir anlaşmaya dönüşür.[8]

Bu anlaşmanın temelini, birbirlerinin özgürlüğüne eşitçesine ve sonuna dek saygılı olmak, yalanı, ikiyüzlülüğü dışlamak, yaşamlarıyla ilgili her ayrıntıyı birbirlerine dürüstçe anlatmak oluşturur. Kısacası bu ilişki biçimi, 'burjuva evliliğinin' tam zıddıdır. Yaşam boyu birebirlerine "siz" diye hitap eden Sartre ve de Beauvoir, yine tüm yaşamlarınca ayrı konutlarda oturmuşlardır. Önceleri ayrı otel odalarında, sonra da her biri kendi apartımanında yaşar. Gerçi fakülteyi bitirince ayrı kentlerde öğretmenliğe başladıklarından (Simone önce Marsilya'ya, oradan Rouen'a tayin edilir) bu olağan görülebilir. Ama bu durum, ikisi de yeniden Paris'e yerleştiklerinde de sürer. Böylece, özgürlüklerine mekânda bile sahip çıkarlar ve ilişkilerini aynı mekânı paylaşma kolaylığı gibi nedenler yerine, birbirlerini her gün ve yeniden seçme kuralına dayandırırlar. Daha da önemlisi, birbirlerinin özgürlüklerini kısıtlamamaya karar ve söz verdikleri için, her ikisinin de zaman zaman başka insanlarla ilişkileri olur. Örneğin, Simone'un Rouen'dan öğrencisi Olga ile Sartre arasında duygusal bir bağ kurulur. Teorik olarak kabullenilmiş bir durumu, somutta yaşayarak kabullenmek öylesine zordur ki, Simone ağır bir hastalık geçirir. İlk romanının (*Konuk Kız*) temasını, de Beauvoir, Sartre, Olga ve kendisinin

---

4 *Tout Compte Fait*, Gallimard, 1972, s. 28. Simone de Beauvoir'ın Sartre'ın yaşamındaki önemli yeri hakkında bir fikir edinmek için bkz. Jean-Paul Sartre, *Lettres au Castor et quelques autres, 1926-1963*, Gallimard, 1983.

5 Tout Compte Fait, *a.g.e.*, s. 30.

6 "Sartre et les femmes", Catherine Chaîne'in Sartre ile söyleşisi, 1, 2, *Nouvel Observateur*, 1977, No 638, 639.

7 Tout Compte Fait, *a.g.e.*, s. 30.

8 "Sartre et les femmes", *a.g.y.*

oluşturduğu 'trio'nun gerçek yaşamından türetir. Daha sonra da hem Sartre'ın, hem de Simone'un başkalarıyla kısa ya da uzun süreli ilişkileri olmuştur. Simone'un Nelson Algren'le ilişkisi birkaç ay, Claude Lanzmann'la ilişkisi iki yıl sürer. Ama bu ilişkiler, büyük ikilinin, sevgi, dostluk, düşünce ortaklığı ve her şeyden önemlisi gerçek tutkusuna dayalı ilişkisini zedelemez ve bu, Sartre'ın ölümüne değin sürer.

İkinci Dünya Savaşı'nın patlamasıyla Sartre askere alınır, ardından esir düşer. İşgal altındaki Paris'te kalan Simone ise, yazarlık serüvenine bu yıllarda başlar. Direnme hareketine, son demlerinde katılırlar. Çünkü henüz, 'bağımsız aydın' kimliğini korumaktadırlar; angajman felsefesi Savaş'tan sonra gündeme gelecektir.

1947'den sonra, Simone de Beauvoir, Sartre'ın ona verdiği küçük ad olan Castor (Kunduz) yerine, giderek "la Grande Sartresse" (Büyük Sartre'cı) olarak anılmaya başlar. Kitapları peş peşe yayınlanır. Sartre'la birlikte *Les Temps Modernes* dergisini çıkarır. Konferanslar vermek üzere çeşitli ülkeleri ziyaret eder. Yunanistan, İtalya, Orta Avrupa, ABD, Mısır, Çin, SSCB, Latin Amerika ve Japonya, kimisini gezi notlarında, kimisini otobiyografisinde anlattığı bu ülkelerin başlıcalarıdır. Dönemin bütün önemli siyasal ve entelektüel sorunlarına taraf olur. Bu yaşam biçimi ölümüne değin sürecektir, Cezayir Savaşı, Vietnam Savaşı, 1968 Olayları, Moskova Mahkemelerinden Çekoslovakya'nın işgaline ve muhalif Sovyet düşünürlerinin yargılanmasına değin uzanan aşamalarında bürokratik sosyalizmin eleştirisi gibi sorunların hepsinde, Sartre ile aynı doğrultuda tavır alacak, eyleme geçecektir. Tavrının ana belirleyicisi, insan özgürlüklerinin genişletilmesi ve korunmasıdır. 1970'lerde, hükümetin yasadışı olarak toplattığı, yasakladığı *Cause du Peuple* (*Halkın Davası*) gazetesinin sokakta satılması eylemine katılması –Simone o yıllarda altmışının üzerinde bir kadındır– bunlardan belleklerde en fazla iz bırakanlarından biridir.[9]

1970'in sonunda, Fransa'da kürtaj yasasını değiştirmek üzere bir yasa teklifi verilir. Bu yasayı ılımlı ve yetersiz bulan Kadınların Kurtuluşu Hareketi'nden genç kadınlar, Simone de Beauvoir'la ilişkiye geçer ve kamuoyunu uyarmak üzere düzenledikleri eyleme katılmasını önerirler. "İkinci Cins'te kürtajın yasaklanmasını ve bunun doğurduğu vahim sonuçları kınamış biri olarak önerilerini desteklemem doğaldı" diyen Simone, 1971 baharında *Nouvel Observateur* dergisinde yayınlanan ve "343'ler bildirisi" diye anılan

---

9 *Tout Compte Fait, a.g.e.*, s. 480 ve devamı.

ünlü metne imzasını atar. Kürtajın yasak ve cezai yaptırıma bağlı olduğu bir dönemde 343'ler kürtaj yaptırmış olduklarını açıklamaktaydılar. Bundan sonra da feministlerle ilişkisini sürdüren Simone de Beauvoir, yürüyüş, işgal (evli olmayan genç gebe kadınların barındıkları evden dışarı atılmaları üzerine, Kadınların Kurtuluşu, yetkilileri uyarmak üzere, binanın işgalini kararlaştırmıştı) gibi eylemlere katılır.[10] Tavrını, "eğer bu gösterilere katıldıysam ve doğrudan doğruya feminist eylemlere giriştiysem, bu, kadınların konumuna ilişkin tavrım değiştiği içindi. Teorik açıdan eski konumumu koruyorum. Ama taktik ve pratik planda tutumum değişti".[11] diye açıklayan de Beauvoir, son kitabının son sayfalarında "bu mücadeleyi sürdürmeye kararlıyım" diyordu ve gerçekten de sürdürdü.[12]

YAPITLARI VE YIKILMIŞ KADIN

Simone de Beauvoir düzyazının hemen tüm biçimlerini kullanmakla birlikte, en usta olduğu tür, hiç kuşkusuz denemeleridir. Yaşam projesine ilişkin başarı duygusunu, yazarlığı konusunda da taşır. Otobiyografisinin son cildinde, "yazmak istediğim şeylerle yazdıklarım arasında bir kopukluk yok. Ben bir yazı virtüözü değilim. Virginia Woolf, Proust ve Joyce gibi, izlenimlerin kıpırdanışını dile getiren, dış dünyayı sözcüklerle yakalayan bir yazar değilim. Ama niyetim bu değildi. Yapmak istediğim, kendi yaşamımdan aldığım tadı en doğru biçimde başkalarına aktararak kendi kendimi var etmekti. Bunda da az çok başarılı olduğumu sanıyorum" der.[13] Bu doğrudan anlatım yöntemi, üslubuna zaman zaman aşırı bir kuruluk, uzaklık, soyutluk katar. Kimi eleştirmen, özellikle parçalanmış kadın karakterlerini anlatırken bu üslubun, örneğin, bir Doris Lessing'inkine kıyasla çok yetersiz kaldığına dikkat çekmiştir.[14]

İlk ürünleri roman türündedir, İlk kitabı, *Konuk Kız* (1943), daha önce de değindiğim gibi, otobiyografi öğeleri taşır. Ana teması felsefidir. Varoluşçuluğun başlıca temalarından, ben ve ötekinin ilişkisi ve bilincin varoluşunun zorluklarına, bir bilincin ancak bir başka bilinci yok etme pahasına var olabildiği savıyla yaklaşılır. Uzun bir süreden beri Pierre'le anlaşmış bir çift oluşturan Françoise'ın iç dengesi, Xaviere'in konukluğuyla bozulur. Françoise, yitirme tehlikesiyle karşı karşıya geldiği benliğini, ancak Xaviere'i öldüre-

10 *Tout Compte Fait, a.g.e.*, s. 493 ve devamı.
11 *Tout Compte Fait, a.g.e.*, s. 493 ve devamı.
12 *Tout Compte Fait, a.g.e.*, s. 508.
13 *Tout Compte Fait, a.g.e.*, s. 513.
14 Margaret Walters, *a.g.m.*, s. 376.

rek yeniden kazanır. Ama bu da Pierre'in gözünde yitmektir. İkinci romanı, *Başkalarının Kanı*'dır (1944), İşgal altındaki Paris'te geçen romanda, yine varoluşçuluğun temalarından, sorumluluk ve özgürlük ikilemi ele alınır. Kendi idealleri uğruna başkalarının kanını dökmek zorunluluğuyla karşılaşan roman kahramanı, kendini feda etmeyi seçer. 1945'te sahnelenen *Yararsız Ağızlar*, genel bir yarar uğruna birilerini feda etmenin haksızlığı, anlamsızlığı üzerine yazılmış didaktik bir piyestir. *Tüm İnsanlar Ölümlüdür* (1946), Şarlken döneminde geçen tarihi bir romandır. Burada da yaşama ölümün anlam verdiği teması işlenir.

Aynı yıllarda Simone de Beauvoir, denemeleri üzerinde çalışmaya başlamıştır. 1944'te *Pyrrhus ve Cinéas*'ı, 1948'de Hegel ile ilgili *Belirsizlik Ahlakı Üzerine*'yi, 1948'de Amerika gezisinin izlenimlerini (*Günbegün Amerika*), 1949'da da *İkinci Cins*'i yayımlar. Bu kitap üzerinde, Simone de Beauvoir'ın feminizmini incelerken biraz daha uzun boylu duracağım.

1954'te, o yılın Goncourt ödülünü kazanan ve yazar de Beauvoir'a gerçek ününü getiren *Mandarinler*'i yayınlar. İç içe geçmiş birçok varoluşçu temanın işlendiği bu roman, İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yılların siyasi ortamında Parisli aydın çevrelerin bir kesitini verir. Aydın kimliğini ve özgürlüğü korumanın yolu nedir? Sorumluluk alma ve angajman mıdır? Bunun bedeli nedir? Bu gibi sorulara yanıt aranan bu romanda de Beauvoir, *İkinci Cins*'in çizdiği teorik çerçeveye uygun olarak kadın sorununa da eğilir. Bağımsızlığını, kimliğini arayan aydın kadının ikilemlerini, her ikisi de orta yaşta, biri yazar bir erkek, Henri ile, öbürü psikiyatr bir kadın, Anne Dubreuille'ü karşı karşıya getirerek tartışır. Kadın için aydın sorumluluğunu üstlenirken, yaşamın öbür boyutlarını, duygusallığı ve cinselliği sürdürebilmek, erkek için olduğundan çok daha zordur, Her ikisi de mutsuz bir aşk yaşayan bu iki karakterden Henri, yaşamını yeniden, siyasi angajman çevresinde örerken, evliliğini de başarıyla yürütür. Anne ise yaşamın bu iki yönünü bağdaştırmakta zorlanır, birinden birini feda etme ikilemiyle yüzleşir; kadın parçalanmış bir yaratıktır.

Çin gezisinden dönüşünde 1957'de *Uzun Yürüyüş*'ü yayınlayan de Beauvoir, bundan sonra önceliği otobiyografisine verir. 1958'de, çocukluk ve gençlik yıllarını ve bağımsızlık arayışını anlatan *Yerini Bulmuş Gençkız*'ı (Türkçeye 'Bir Genç Kızın Anıları' olarak çevrilmişti), 1960'ta savaş öncesini, savaş yıllarını ve Sartre ile kurdukları ilişkiyi anlatan *Yaşın Gücü*'nü, 1933'te de savaş sonrası dönemin sorunlarını –örneğin Cezayir Savaşı'nı– anlatan *Olayların Gücü*'nü yayımlar.

1960'ların sonunda yeniden fiksiyona dönen yazar, peş peşe iki kitap çıkarır: 1966'da yayınlanan *Güzel İmgeler* roman, 1967'de yayınlanan *Yıkılmış Kadın* anlatı biçimindedir.

Çok satmasına, aylarca yayın listelerinin başında yer almasına karşın bu kitaplar, genellikle olumsuz eleştiriler almıştır. Kimi eleştirmene göre bunlar, "Simone de Beauvoir'dan çok Françoise Sagan'ın kaleminden çıkmış", "gönül hikâyelerine meraklı çevreleri doyurabilecek pembe roman türünde" kitaplardır, kimine göre, "onun alışılagelen aydın çevresinin dışına çıktığı için okuru yabancılaştırır", kimi bu romanlarda "olumlu tip" olmayışından yakınır. Bu kitapları yeterince militan bulmayan feministler de "Simone, bize ihanet etti" derler. De Beauvoir, "sanki tanınmış bir markayla, ona uymayan bir mal yutturmaya kalkmıştım!" diye serzenişte bulunur.[15]

Ona göre burada bir yanlış anlama vardır: "Kitleye, satır aralarını okumasını söylemek sakıncalıdır" der.[16] Oysa o, özellikle *Yıkılmış Kadın*'ın son iki öyküsünde, anlatım biçimini yenilemek, doğrudan anlatım yerine, söylemler, söylemin boşlukları ve sessizliklerini kullanan dolaylı bir anlatım biçimini denemek istemiştir. Bu biçim, anlatmak istediğine daha uygundur. O yıllarda Simone, 40 yaşlarında, kocalarının terk ettiği, neye uğradıklarını anlamayan, tüm yaşamları başlarına yıkılan ve bu süreçte, Monique gibi "kendi imgelerine varana dek her şeyi yitiren, karanlıkta kaybolan" pek çok kadından mektup almıştır. Bu kadınlar aslında kendi kaderlerini kendi elleriyle dokumuşlardır. "Monique'in not defteri dikkatli bir gözle, adeta bir polis romanı gibi okunursa, suçlunun kim olduğu, onun tek çabasının da gerçekle yüzleşmekten kaçması, yalanlar, unutkanlıklarla kendini aldatması olduğu anlaşılır" der.[17] Aynı şekilde Monolog'da amacı, "gerçeği gizlemek için söylenen sözlerin, nasıl dolaylı yoldan, gerçeği gün ışığına çıkardığını", göstermektir. Bunun için kızının intiharından sorumlu ve tüm çevresinin mahkûm ettiği bir kadının kendini haklı çıkarmak için başvurduğu çarpıtmaları, kaçışları, kelime oyunlarını ön plana çıkarır. Ama başkalarının yargısından kaçmanın tek yolu, herkesten nefret etmektir. Saygınlık Çağı, eski üslubuna daha yakın bir dille anlatıldığı gibi, tema olarak da ilk ikisinden ayrılır. Aslında üçünün de ortak noktası, başarısızlık ve yalnızlıktır. Ama Saygınlık Çağı'nda başarısızlık aşılıp, diyalog kurulur: Çünkü öykünün kahramanı, 'gerçek tutkusunu' yitirmemiştir. "Monique ve Muriel ise kendilerine yalan söylemeyi seçtikleri için, başkalarıy-

15 *Tout Compte Fait*, s. 140.
16 *Tout Compte Fait*, s. 141.
17 *Tout Compte Fait*, s. 143.

la iletişim kurma şansları da yoktur. Belki ilki, bir gün gerçekle yüzleşme cesaretini gösterebilecek ve insanlarla yeniden iletişim kurabilecektir. Ama ikincisi için çılgınlık ya da intihardan başka çıkış yoktur".[18]

Simone de Beauvoir'a göre bu kadınların, özellikle *Yıkılmış Kadın*'ın dramı baştan kabullendikleri bağımlılıktan kaynaklanmıştır. Monique, evlenince, eski meraklarını, mesleğini boşlamış, kendini salt kocasına, çocuklarına adamıştır. Ama, bu, bu sevecen kadının, sevecenliğiyle boğucu olmasını önlemez. Nitekim, entelektüel yönden ona göre çok üstün olan kocası ondan bıkmıştır. O yüzden, karısından çok daha canlı, yaşamla doğrudan bağı olan avukat bir kadına tutulup yaşamını onunla yeniden kurmak istemesi hiç de şaşırtıcı değildir.

Gelgelelim, Monique modeli öylesine yerleşik ve bunu sarsalamak o denli zordur ki, yazara kitabın yayımlanmasından sonra gelen mektuplar, yıkılmış kadınların kendilerini "Monique'le özdeşleştirdiklerini, kendilerine bir dolu yetenek atfedip onlara layık olmayan kocalarından serzenişte bulunduklarını, bir anlamda Monique'in körlüğünü aynen paylaştıklarını" ortaya koymaktaydı.[19] Bu nedenle Simone de Beauvoir'ın feminist eleştirmenlerine karşı öne sürdüğü, "*Yıkılmış Kadın*'dan feminist bir sonuç çıkarmayı önleyen hiçbir neden yok. Çünkü *Yıkılmış Kadın*'ın mutsuzluğu kabullendiği bağımlılıktan kaynaklanmaktadır. Ayrıca ben, kendimi örnek kahramanlar seçmek zorunda hissetmiyorum. Başarısızlığı, yanlışlığı, kötü niyeti anlatmak, bana kalırsa kimseye ihanet etmek değildir" yolundaki çok haklı savunusu biraz boşlukta kalmış, kitabın niyeti anlaşılamamıştır.[20]

Bu görece başarısız sayılan romanlar döneminden sonra Simone de Beauvoir yeniden denemelerine ve otobiyografisine döndü, 1970'te art arda, *Çok Tatlı Bir Ölüm* ile *Yaşlılık*'ı yayınladı. Bunlardan ilki annesinin ölümünü ve başında beklerken anılarında canlanan, onun ezilmiş kişiliğini, anne kız ilişkilerini ve sevgi temasını işler. Eleştirmenler, onun edebi yönden en üstün yapıtının bu olduğunda görüş birliği halindedirler. İkincisinde ise, kendi yaşlanışına koşut olarak üzerinde yoğun biçimde düşündüğü yaşlılık durumunu, *İkinci Cins*'teki inceleme tarzına benzer bir yöntemle irdeler. Varoluşçu düşünce açısından yaşlılık, yenilginin kaçınılmaz olduğu bir çağdır. Çünkü, yaşam insanın kendini, doğayı aşarak var etmesi, gelecekte de bugünün tek ölçüt ise, varoluşçu bakış açısından yaşlılık yok oluştur.

---

18 *Tout Compte Fait*, s. 143.
19 *Tout Compte Fait*, s. 143.
20 *Tout Compte Fait*, s. 146.

Son cildi 1972'de yayınlanan otobiyografi, "bu kez kitabıma sonuç yazmıyorum; okur hoşuna giden sonucu çıkarsın" diye biter. İlk kez sonuç çıkarmayı başkalarına bırakan Simone de Beauvoir, çelişkili bir biçimde, artık geleceğe dönük projesi bulunmadığını, yazarlık serüvenini noktaladığını ilan etmektedir.

SİMONE DE BEAUVOİR'IN FEMİNİZMİ

Uzun bir yaşam boyu, kadının bağımsızlığı, ikincillikten kurtulması için, kendini dönüştürme, teori geliştirme, bilincini kitlelere aktarma gibi çeşitli biçimlerde eyleme geçen Simone de Beauvoir'ın feminizm anlayışı da, yaşam ve eylemle iç içelikten kaynaklanan değişimlere uğramıştır. Bir bütün olarak alındığında "eklektik" olarak nitelendirilebilecek olan bu feminizm anlayışı, kanımca, zaman içinde üç uğraktan geçmiştir. Bunlardan ilki, kurtuluş sorununu, kadınların tek tek kendilerini dönüştürmeleri gereğine bağlayan, bilinçlenme ve seçim-irade sorununun ağırlık kazandığı *İkinci Cins* dönemine rastlar. İkinci uğrak, Simone de Beauvoir'ın, Sartre ile birlikte "compagnon de route"[21] konumunu en fazla benimsediği soğuk savaş yıllarında gündeme gelmiştir. Bu dönemde, "feminist olmadığını" savunma noktasına varan de Beauvoir, kadının kurtuluşu sorununu, sosyalizm sorunsalına bağlar. Üçüncü uğrak ise varolan sosyalizmlerin kadınların kurtuluşunu sağlamakta yetersiz kaldıkları saptamasından kalkarak geldiği, sınıf mücadelesiyle kadınların kurtuluşu mücadelesinin iç içe yürütülmesi gerektiğini savunduğu son aşamadır. Bu aşamada *İkinci Cins*'in teorik çatısının doğruluğunu hâlâ savunduğu göz önüne alınırsa, bu son uğrağın, onun farklı yaklaşımlarını bağdaştırmaya çalıştığı bir sentez çabasını içerdiği de söylenebilir.

İkinci Cins'te Simone de Beauvoir, kadınların durumuna, "varoluşçu etik" perspektifinden yaklaşır. Buna göre insanların varoluşu, doğanın onların önüne koyduğu engellerin, zorlukların aşılmasıyla mümkündür. İnsan, yeryüzünü, yarattığı araçlarla değiştiren ve geleceği şekillendiren tek yaratıktır. İnsan olmak, yaratmak, icat etmek ve yaşama bu yoldan anlam vermek demektir. Bizi tanımlayan eylemlerimiz, ona yön veren de yapmak istediklerimizdir. Başka bir deyişle, ürettiğimiz, yeniden üretimle yetinmediğimiz ölçüde insanızdır. Bu anlamda, biyolojik yeniden üretim devresinin saçmalığını kırmak, özgürleşmeye başlamanın ilk adımıdır. İnsanı insan yapan, kendi yaratısı, icadı, üretimi olduğu için de bugünkü yaşama anlam veren tek ölçüt,

---

21 Fransa'da FKP'ye üye olmaksızın, birçok önemli sorunda onunla birlikte hareket edenlere verilen addır.

insanın önündeki açık gelecektir. Bugünü yalnız gelecek yargılar. Zorlayıcı koşulları aşarak özgürleşmeyi aramaktan vazgeçen, var olan duruma teslim olan kişi, insan doğasına ters düşmüş, "otantik" olmaktan çıkmıştır. Bu amaç için mücadele etme özgürlüğü elinden alınmış insan ise ezilmektedir.

İşte kadınlığın dramı burada başlar. Çünkü tarih boyunca, bu anlamda insan olma hakkı, kadınlara hep çok görülmüştür. Simone de Beauvoir, *İkinci Cins*'te bunun nedenlerini araştırır. Neden, kadınlık her toplumda ezilmeye mahkum edilmiştir? Bu soruya açıklama getiren yalnız iki teori vardır: Psikanaliz ve tarihi maddecilik. Ancak, de Beauvoir iki teoriyi de açıklamalarını tek bir nedene indirgedikleri, monist oldukları için yetersiz bulur. Freud'a göre, anatomi kaderdir. Psikanaliz, kadının ezilişini belirleyen nedeni cinsellikte, onu da kadının biyolojik yapısında arar. Ama bu açıklamanın önemli bir kusuru vardır: Kadın cinselliğini erkeği temel alarak çözümlemesi. Kadın, baştan, eksik bir erkek olarak tanımlanır. Penis yokluğu bunun ilk göstergesidir; kadındaki eksiklik ve aşağılık duygusu buradan kaynaklanır. Kadın bu eksiklik duygusunu ancak çocuk doğurmakla giderebilir. Ama bu da, tümüyle 'kadınlığını' benimsemesi, yani aşağılığı kabullenmesi demektir.[22] Psikanalitik açıklama, temel varsayımın çürüklüğü yüzünden yanlıştır. Kadın da insandır; onun da çeşitli seçenekleri vardır. Bu seçenekleri kullanamıyor ve eziliyor ise, bunun nedenlerini biyolojide değil, toplumsal koşullarda aramak gerekir.

.Tarihi maddecilik, açıklamaya buradan girer. Kadının bilincini, yalnız cinselliği değil, toplumun ekonomik yapısı belirler. Engels ve Bebel'in çözümlemeleri daha ileri bir adımdır. Ama, târihi maddecilik de asıl açıklaması gereken şeyi varsayım olarak ortaya attığı için yetersizdir. Çünkü, kadının ezilişini özel mülkiyetten çıkarsamak olanaksızdır. Buna karşılık, asıl açıklanması gereken nokta özel mülkiyetin ortaya çıkışında ona neden kadınların değil de erkeklerin sahip olduğu, bu teoriyle açıklanamaz.[23]

Eğer, kadının ezilmişliği ne cinselliğine ne de ekonomik durumuna dayanılarak açıklanamıyorsa, nasıl açıklanabilir? Simone de Beauvoir'a göre, kadının tarih boyunca ikincil kalması, bilinç düzeyinde ikincilliği içselleştirmesinden kaynaklanmaktadır. Bir başka deyişle, psikanalizin aşağılık duygusu, tarihi maddeciliğin mülksüzleşme –yabancılaşma saptamalarının öncülleri, insan bilincinin işleyiş mekanizmalarında aranmalıdır. Oysa insan bilincinin işleyişine 'ben' ve 'öteki' karşıtlığı yön vermektedir. En ilkel toplulukların mitolojilerinden antik çağa, eski Çin ve Hint uygarlıklarından Roma'ya de-

22 *İkinci Cins*, Fransızca baskısı, Gallimard, 1949, Cilt I, s. 28-85.
23 *İkinci Cins*, Fransızca baskısı, Gallimard, 1949, Cilt I, s. 98-104.

ğin, 'ikilik' (*dualité*) insan düşüncesinde hep var olmuştur. Hegel'in de saptadığı gibi, insan bilincinde kendinden başka her bilince karşı köklü bir düşmanlık vardır. Özne, kendini ancak bir başka bilince karşı çıkarak ortaya koyar: Kendini özsel (*essentiel*) kılarken, ötekini nesnelleştirir, önemsizleştirir. Ancak, her bilinç ötekine aynı şeyi yaptığı sürece, arada bir karşılıklılık (*réciprocité*) ilişkisi kurulur. Hiçbir bilinç mutlaklaşamaz. İşte Simone de Beauvoir'a göre, genel olarak bilinç için işleyen bu mekanizma, kadın-erkek ilişkisinde geçerli değildir. Kadınların ikincilliğinin temelinde, karşılıklılığın yadsınması yatar. Çünkü, erkek, kadına göre kendini mutlak özne olarak ortaya koyar ve onu mutlak bir 'öteki'ne indirger, nesneleştirir.[24]

Yapıtın geri kalan bölümlerinde bu varsayımın doğruluğu sınanır ve Simone de Beauvoir, tarihten, günlük yaşamdan, mitolojilerden ve edebiyattan verdiği çok zengin örneklerle, kadının baştan kabullenilmiş bu edilgenliğinin nasıl sürdürüldüğünü belgeler.

İkinci Cins'te, yazarın, bu teorik ve ampirik çözümlemeden giderek kadınlara önerdiği kurtuluş yolu, erkeğe göre tanımlanan 'öteki' konumunda olmayı reddetmek, varlığını kendisi için tanımlamaktır. Bu ise, kadının tıpkı erkek gibi, insanın varoluş ikilemini kabullenmesini, yaşamın her alanında, doğanın zorlayıcı koşullarını aşarak, üretici ve yaratıcı olmayı seçmesini gerektirir.

Kısacası, Simone de Beauvoir'ın ilk önerisi, *İkinci Cins*'teki idealist çözümlemeye uygun olarak, her kadının kendi bilincini ve yaşamını dönüştürmesini öngören bireyci kurtuluş modelidir.

Ancak çağının gelişmelerini yakından izleyen Simone de Beauvoir bu modelin tıkanma noktalarını görmekte gecikmeyecekti. Bir bakıma ona bunları, 'olayların gücü' gösterdi. 1963'te yayınladığı otobiyografisinin üçüncü cildinde yazar, *İkinci Cins*'i bugün yazıyor olsaydım, soruna daha maddeci bir açıdan yaklaşırdım. Kadın kavramını 'öteki' olarak tanımlayıp, bilinçlerin karşıtlığı gibi *a priori* ve idealist bir açıklama önermek yerine, arz ve talep kavramlarından yararlanırdım"[25] der. Yine de eserin geri kalanının geçerliliğini koruduğu kanısındadır. O yüzden de *İkinci Cins*'in sonunda yer alan "çağdaş dünyada kadınlar eşit insanlar olarak kabul edilme mücadelelerini kazanmışlardır" saptamasından yola çıkarak, "bugün bizi (biz kadınları) daha yakından ilgilendiren sorunların ötesinde sorunlarla karşıkarşıyayız" gö-

24 *İkinci Cins*, Fransızca baskısı, Gallimard, 1949, Cilt I, s. 15-17; ayrıca bkz. Şirin Tekeli, *Kadınlar ve Siyasal-Toplumsal Hayat*, Birikim, İstanbul, 1982, s. 24-25.

25 *La Force des Choses*, Gallimard, 1963, s. 190 ve d.

rüşünü savunur. Ona göre bunlar, Soğuk Savaş koşullarında ön plana çıkan barışın korunması, koloniyalizmin tasfiyesi ve işçi sınıfının kazanımlarının korunarak genişletilmesi gibi sorunlardır. Dar anlamda kadın sorunuyla ilgili olarak ise, "bu sorunun bugünden yarına çözümlenebileceği konusunda hiçbir hayale kapılmıyorum. Kadınların durumunu, dünya genelinde çalışma koşullarının geleceği belirleyecektir. Üretimde bir devrimin gerçekleşmesi dışında, kadınların durumunu düzeltebilecek başka hiçbir koşul düşünemiyorum. Onun için de feminizme hapsolmak istemiyorum" diyecektir.[26]

Olaylar, bu görüşün de gözden geçirilmesini zorunlu kıldı ve Simone de Beauvoir, 1968'den başlayarak, yavaş yavaş başka bir anlayışa doğru kaydı. Aslında, daha yeni feminist hareketin güçlenmeye başlamasından önce, 1966'da Jeanson'la yaptığı bir görüşmede, "kadın sorununa ilişkin düşüncemi en doğru biçimde, çubuğu feminizmden yana adamakıllı bükerek yorumladığınızda bulabilirsiniz" diyordu.[27] 1970lerde bu hareketin güçlendiği dönemde ise, onu yakından izleyecek ve tavrını yeniden belirleyecekti.

Simone de Beauvoir'ın bu son uğrağındaki nihai feminizm çözümlemesini en açık biçimiyle, otobiyografisinin son cildinde buluyoruz. Burada, "bugün, feminizmden, sınıf çatışmasına koşut olarak doğrudan doğruya kadınları ilgilendiren talepler etrafında mücadele vermeyi anlıyorum ve bu bağlamda kendimi bir feminist olarak kabul ediyorum" der.[28] Gerekçesi şudur: "Hayır, partiyi kazanmadık. Hatta, 1950'den bu yana hiçbir şey kazanmadık. Sosyal devrim de bizim sorunlarımızı çözmeyecek. Oysa kadınların sorunları, insanlığın yarıdan fazlasını ilgilendiriyor. Onun için şimdi, bunların önümüzdeki en temel sorunlardan olduğunu düşünüyorum... Kısacası eskiden sınıf çatışmasının cinsler savaşından önce geldiğini düşünürdüm. Bugün ise iki savaşın birlikte yürütülmesi gerektiğine inanıyorum".[29]

Eskiden savunduğunun 'soyut bir sosyalizm' olduğunu kabul eden Simone de Beauvoir'ın tutumunu değiştirmesinde çok etkili olduğu anlaşılan radikal feministlerden aldığı iki tez vardır. Bunlardan birincisi, kadınların, kapitalist toplumlarda 'ev içi emeğinden' sorumlu tutulan, böylece toplumsal yeniden üretimi karşılıksız olarak yerine getiren bir kategori oluşturmalarıdır. Bu ise kadın sorununun kapitalist toplumda çözümsüz kalmasına neden

26 *La Force des Choses*, Gallimard, 1963, s. 190 ve d.

27 Francis Jeanson, *Simone de Beauvoir ou l'entreprise de vivre*, Gallimard 1966.

28 *Tout Compte Fait*, *a.g.e.*, s. 504. De Beauvoir'ın son dönem feminizmiyle ilgili görüşleri için ayrıca bkz. *Ben Bir Feministim, Alice Schworjer'le Konuşmalar*; Kadın Çevresi, İstanbul, 1986.

29 *Tout Compte Fait*, a.g.e., s. 505.

olur.[30] İkincisi ise, gerçekçi bir gözle bakıldığında, var olan sosyalizmlerin kadının toplumdaki ikincil konumuna ve ezilmesine bir çözüm getirmediğinin anlaşılmasıdır. Çünkü, üretim ilişkilerinin değişmesi (mülkiyetin el değiştirmesi anlamında okumak gerek), bireylerin kendi aralarındaki ilişkilerin değişmesini gerektirmez. Nitekim "var olan hiçbir sosyalist toplumda kadın erkeğin eşiti olamamıştır" der, de Beauvoir.[31] Bütün, bir yüzyılı kat etmiş, yetmişine merdiven dayamış Simone, biraz buruk bir tonda, "yeni feministler, benim yaptığım gibi geleceğe güven duymuyorlar. Kendi kaderlerini bugünden ellerine almaya kararlılar. Ben de bu noktada değiştim. Onlara hak veriyorum", sonucuna varır.[32]

Bu noktada yanıtlanması gereken iki soru daha var: Bu son tavrıyla Simone de Beauvoir'ın eski düşüncesini yadsıdığı sonucuna varabilir miyiz? Yeni-feministlere yakınlaşan de Beauvoir, onların bütün tezlerine katılmakta mıdır? Kanımca bu iki sorunun yanıtı da olumsuzdur.

İlk sorunun yanıtını, bir ölçüde yazarın kendisinden almak mümkün. *Hesap Kitap Tamam*'da Simone, *İkinci Cins*'te savunduğuna temel görüş olan 'kadın doğulmaz, kadın olunur' görüşünü bugün de benimsiyorum" diyor. Ona göre feminizmin en önemli ayracı, kadınla erkek arasında toplumsal olarak görülen farkların, aralarındaki genetik farktan doğmadığını kabul etmektir. Çünkü 'féminité' (kadınlık) doğal bir veri değil, kültürel bir oluşumdur.[33] Son yapıtında yakın dönemde yapılmış psikoloji araştırmalarının bulgularına yaslanarak, kadınla, erkek arasındaki davranış farklarının oluşumunda en belirleyici etmenin, 4 yaşına kadar kız ve erkek çocuklara verilen farklı eğitim olduğunu savunur. Onlar arasında yetenek ve mizaç farkı diye gördüğümüz şeyleri, annenin, daha ilk doğduğu günden başlayarak çocuğa karşı takındığı tavır belirler. Bu anlamda Simone de Beauvoir, *İkinci Cins*'te savunduğu görüşlerin bugün de geçerli olduğuna, hatta "militanca bir kitap olmasa da feministlere yarar sağlayabileceğine" inanmaktadır. Sosyalizmle feminizmin bağdaştırılmasında da aynı ölçüde iyimserdir. Ona göre ne sosyalizm ne de feminizm, tek başlarına insanın özgürleşme umuduna yanıt vermeye yeterlidir. "Kapitalist sistem, hem erkekleri hem de kadınları ezer. Ayrıca erkekleri, kadınları ezmeye yöneltir; ama her erkek bunu kendi adına üstlendiği ve içselleştirdiği için sistem değişse bile erkekler, kadınlara ilişkin önyar-

30 *Tout Compte Fait*, *a.g.e.*, s. 503. Ayrica bkz. Tekeli, *a.g.e.*, s. 36-54.
31 *Tout Compte Fait*, s. 504.
32 *Tout Compte Fait*, s. 504.
33 *Tout Compte Fait*, s. 497.

gılarını ve iddialarını koruyacaktır".[34] Öbür yandan, "1968'de tek başına gençlerin isyanının devrime yol açamayacağının görüldüğü gibi, kadınların isyanının da üretim düzeyini altüst etmeyeceğinin bilinmesi gerekir".[35] Var olan sosyalizmlerin sınırları bellidir ama "gerçekten eşitlikçi bir sosyalizm kadınların kurtuluşunu gerçekleştiremez mi?" Bu soruya da Simone de Beauvoir, "bugün için bir ütopyadır", diye yanıt verir.[36] O zaman de Beauvoir'a göre tek çıkar yol, kadınların, başkalarınca bir ütopyanın kurulmasını beklemeden "eşitlikçi bir sosyalizm "için mücadeleye girmesi, yani, feminizmle sosyalizmin somutta bağdaştırılmasının denenmesidir. Burada her kadına tek tek sorumluluk düşmektedir. Dolayısıyla, 1949'dan 1972'ye Simone de Beauvoir'ın düşüncesinde izlenen değişikliklere karşın, bu düşüncenin bir bütün oluşturduğu söylenebilir.

Yeni-feministlerin, kendi aralarında görüş birliğine varmaktan uzak oldukları, kimi sorunlardaki görüşlerine gelince: Bunlardan onun feminizmini tanımlamada kritik bir rol oynayanlar, aile, kadın-erkek ilişkileri, cinsellik ve kadın-kültür ilişkileri hakkındaki düşünceleridir. Simone de Beauvoir, aile konusunda, Shulamith Firestone ile birlikte,[37] bu kurumun çocuklar gibi kadınları da köleliğe mahkûm ettiğini düşünmektedir. Ama ailenin ortadan kaldırılması gerektiği savını, yerine ne konulacağı bilinemediği sürece geçersiz-ütopik bulur. 1970'lerde gündeme gelen ve çok sayıda çocuğun ortak sorumluluğunun çok sayıda yetişkin kadın ve erkek tarafından üstlenildiği "yeni aile" ya da "komün" türü deneylerin ise bir model oluşturmak için yeterli sayıda olmadığı kanısındadır.

Kadın-erkek ilişkileri, aşk ve cinsellik konularında, "bu konuların yeniden ele alınıp, kadınların gözünden tanımlanması gereği" yönünden çoğu feministle birleşmekle birlikte, Simone de Beauvoir, bazı feministlerin "erkeğin, kadın yaşamında, cinsellik dahil oynayabileceği bir rol olmadığı" görüşüne katılmaz. "Kadını bir kadınlar gettosuna kapatmak düşüncesi bana son derece itici geliyor" der.[38] Kadının cinsel yaşamıyla ilgili olarak da kimi feministin, Masters ve Johnson'un ünlü araştırmasından yola çıkarak benimsediği ve Freud'un tezini altüst eden, "tek gerçek orgazm, klitoridyen orgazmdır" görüşünü benimsemez. Laboratuvar deneyleri, karmaşık bir insan ilişkisi olan cinselliği çözümlemeye yetmez. Ona göre önemli olan, kadının cinsel haz

34 *Tout Compte Fait*, s. 506.
35 *Tout Compte Fait*, s. 506.
36 *Tout Compte Fait*, s. 506.
37 Shulamith Firestone, *Cinselliğin Diyalektiği*, Payel, İstanbul, 1979.
38 *Tout Compte Fait*, *a.g.e.*, s. 507.

hakkının tanınmasıdır. Bu hakka kavuşan her kadın, nasıl bir haz aradığını kendi somut yaşantısında, özgürce tanımlayabilmelidir.

Simone de Beauvoir, feminizmi erkek düşmanlığına dönüştüren ve erkeklere duydukları nefreti, onlara atfettikleri "erkeksi model" denilen her şeyi reddetme noktasına götüren kadınlarla da aynı görüşte değildir. "Salt kadına özgü birtakım yeteneklerin, değerlerin, yaşam tarzlarının bulunduğuna inanmıyorum. Bu ayrı bir kadın doğası olduğunu kabullenmek, kadınları ezilen konumda tutmak için erkeklerin icat ettiği bir miti benimsemek olur. Kadınların hedefi kendilerini kadın olarak gerçekleştirmek değil, eksiksiz insanlar olabilmektir" der.[39] Kimi feministin "erkeksi modelin" reddini öneren görüşü, bugüne değin evrensel kültür, sanat, bilim ve teknikleri yaratanlar erkekler olduğu için, kültürü yadsımak ve kendini bilgisizliğe mahkûm etmek sonucunu doğurur. "Kuşkusuz, evrensellik iddiasıyla erkeklerin kurduğu uygarlık onların maşizmini de yansıtır... Dolayısıyla, sahiplenilmesi gereken zenginlikler içinde gerçekten evrensel olanla erkekliğin damgasını taşıyan öğeleri ayıklamak gerekir" uyarısını yapan de Beauvoir, kadınlara daha önce benzer bir sorunla karşılaşmış olan proletaryanın örneğini verir: "Kadınların önündeki seçenek, geçmişin mirasını kendi açısından gözden geçirip evrensel kültüre sahip çıkan ve bunu bir mücadele aracına dönüştüren proletaryanınkinden farklı değildir".[40]

Günümüzde feministler arasında çok tartışılan kimi sorunlar hakkındaki bu görüşlerinden giderek Simone de Beauvoir'ın feminizmini, "hümanist-feminizm" olarak nitelemekle çok büyük bir yanılgıya düştüğümü sanmıyorum. İnsan yeteneklerinden hiçbirinin köreltilmesine razı olmayan Simone de Beauvoir'ın feminizmden beklediği, kadınların kendilerinde var olan tüm yetenek ve potansiyellerini sonuna dek geliştirebilecekleri, eksiksiz insanlar olabilecekleri bir ortamın hazırlanmasına çalışmasıdır. Bunu gerçekleştirmede birinci sorumluluğun, tek tek ya da birlikte, öncelikle kadınlara düştüğü göz önüne alınırsa, bu açıdan da Simone de Beauvoir'ın *İkinci Cins*'te oluşturduğu teorik sorunsalın çok dışına çıktığı söylenemez.

39 *Tout Compte Fait, a.g.e.*, s. 508.
40 *Tout Compte Fait, a.g.e.*, s. 508.

13

İktisatçıları İlgilendiren Yönleriyle Kadın Sorunu

Bir süredir, "kadın sorunu" kavramı yoğun biçimde irdeleniyor, Türkiye'de. Hatta son yıllarda, kadın sorununu tarafsız değil, taraflı bir gözle, başkaldıran bir yaklaşımla ele alan. yeni bir ideolojinin, feminizmin de gündemimize girdiği söylenebilir. Mezunlar Cemiyeti'nin bu sorunu gündeme getirmesi bu yeni ilginin bir belirtisi. Yine de feministlerin kadın sorununa bakış açılarını netleştirdikleri, ortak tahlillerde bir araya geldikleri söylenemez. Bu nedenle, bu toplantıda pek yeni şeyler söylemesem de kadın sorununun iktisadı ve iktisatçıları ilgilendiren yönlerini toparlamaya çalışmak, yararsız olmayan bir iş gibi geldi, bana...

Burada hemen vurgulamak istediğim iki nokta var: Birincisi, kadın sorununun iktisadi ilişkilerden kaynaklanan bazı yönlerinin bulunmasının yanı sıra, bunu aşan yönlerinin de varlığı, hatta belki de bu yönlerinin daha ağır basması. Burada, ben sorunun iktisatçıyı ilgilendiren yönlerini, belirli bir soyutlama çabasıyla ayıklamaya çalışacağım. Ama, bunun salt düşünsel bir uğraş olduğunu, sorunun gerçekte, iktisadi, ideolojik ve politik etkenlerin oluşturduğu karmaşık bir bütünlük gösterdiğini göz ardı etmemek gerekir. Kadın sorununu en genel şekliyle, bir cins olarak kadınların, insan yaşamını belirleyen hemen tüm ilişki kalıpları içerisinde ikincil, edilgen bir konumda bulunmaları, giderek, ezilen bir toplumsal kategori olmaları şeklinde tanımlayabiliriz. Bir başka ifadeyle, kadının ezilmesi hali iktisadi ilişkiler kadar, siyasi/toplumsal iktidar ve aileiçi otorite ilişkilerinde, bu ilişkilere yön yeren toplumsal norm ve değerlerde, dinde, ahlakta karşımıza çıkıyor ve bunların hep-

si birleşerek, sonunda, kadınların, kadınca (*feminin*) denilen bir kişilik yapısı edinerek eşitlik, benliğini zenginleştirmek, yeteneklerini kullanmak gibi amaçlardan kendi istekleriyle vazgeçmeleri boyutuna kadar varabiliyor. Kuşkusuz, bu denli karmaşık boyutlar kazanan bir sorun, sadece var olan, içinde yaşadığımız toplumların sorunu değil; tarihsel olarak oluşmuş. Ama değişik toplumsal formasyonlarda değişik biçimlerde ve boyutlarda ortaya çıksa bile, evrensel bir sorun. Bu evrensellik sınıflı toplumların farklı sınıflarında, kadın sorununun farklı biçimler almasına rağmen, hep var olması şeklinde de çıkıyor karşımıza. Demek ki aslında bir sorunlar yumağı demenin daha doğru olacağı kadın sorununun gerektiği gibi çözümlenebilmesi için, farklı tarihi dönemler, toplum tipleri ve sınıflarda aldığı özgül biçimleri ayrı ayrı incelemek gerekir. Benim kısa bir konuşmada bunu yapmama olanak yok.

İkinci olarak vurgulamak istediğim nokta da şu: İktisat Fakültesi mezunlarına, iktisatçılara hitap ettiğim için, sorunun onları ilgilendiren yönlerini soyutlamaya çalıştım. Ama, ben aslında iktisatçı değilim. Bu nedenle de sunuşumun, iktisatçıları doyuracak yetkinlikte olmadığının baştan bilincindeyim. Onu, çözümleyici değil, uyarıcı bir mesaj diye algılamanızı ve iktisatçı gözüyle bakıldığında yapmam pek muhtemel hataları, bağışlamanızı dilerim.

Teorik bir çözümleme denemesine değinmeden önce, iktisadi ilişkilere yansıdığı biçimiyle, kadınların durumuna ilişkin birkaç ön gözlem yapmak istiyorum. İktisadi analiz kategorileri açısından kadınlar, erkeklerden net biçimde ayrılabilen bir konumda yer almaktadırlar.

Örneğin, üretim araçlarının mülkiyeti söz, konusu olduğunda, Türkiye'de, temel üretim aracı olan toprak üzerinde kadınların payı çok düşüktür. Medeni Kanun'da kız ve erkek çocukların verasetten eşit pay almaları öngörülmüş olduğu halde, kırsal kesimde genel olarak, bazı bölgelerde de daha yaygın biçimde (Doğu, Güneydoğu ve Karadeniz gibi) kadınlara toprak mülkiyetinden pay verilmediği görülür. Küçük toprak mülkiyetinin egemen olduğu ve işletmelerin, sadece erkek çocuklar arasında bölüşülmesi durumunda bile kuşaktan kuşağa daha parçalanarak ufalandığı, cüce işletmelere dönüştüğü bir toplumda, bir de kadınlar verasete girseydi, durum ne olurdu denebilir. Ama, bu soru olguyu değiştirmez.

Menkul değerler piyasasının oluştuğu kentsel kesimde de kadınların ticari ve sınai sermayedeki payları çok azdır. Şirketlerin, özellikle anonim ve limited şirketlerin ortakları üzerinde yapılacak çok basit bir inceleme bile bu gerçeği ortaya çıkarabilir. Ama ilginç olanı, toprak mülkiyeti gibi sermayeden de kadınların hissesine düşenin ne olduğu bugüne kadar incelenmemiştir. Bu

durumda, mülkiyetin cinsiyete göre nasıl bir dağılım gösterdiğini, ancak yaklaşık olarak, nüfus sayımlarında kullanılan, faal nüfusun işteki yerine göre işveren ve kendi hesabına çalışan kategorilerini göz önünde bulundurarak tahmin edebiliriz. 1980 % 1 örnekleme sonuçlarına göre, Türkiye'de 170.624 erkek ve yalnız 4.398 kadın işveren vardı. İşverenler arasında kadınların oranı % 2,5 idi. Daha çok, küçük sermaye sahiplerinden oluşan kendi hesabına çalışanlar arasında ise 3.957.493 erkeğe karşılık, 241.47 kadın vardı (büyük çoğunluğu tarım kesiminde olmak üzere). Beklenebileceği gibi, bu kesimde kadınların oranı biraz daha yüksekti ama % 5.7'yi aşmıyordu.

Demek ki kadınlar, üretim kararlarının alınmasında hemen hiç etkili değildirler. Aslında, bu evrensel bir olgunun Türkiye'ye yansımış biçimidir. Üretim araçlarının özel mülkiyet konusu olmaktan büyük ölçüde çıktığı toplumlarda kimine göre, bu eşitsiz dağılım da ortadan kalkmıştır. Acaba? Sanmıyorum. Çünkü, sosyalizme geçiş toplumu denilen toplumlarda, toprak sahibi ve sermayedar sınıflar ortadan kalkmıştır ama üretim kararlarının alınmasında, merkezi bürokrasi ve fabrika yöneticileri etkilidir. Bu toplumlarda yapılan araştırmalar, her iki kesimde de kadınların çok küçük bir azınlık oluşturduğunu ortaya koymuştur. ABD gibi gelişmiş ve "kadınların çok etkili" olduğu kabul edilen bazı toplumlarda, sermayenin önemli bir bölümü kadınların elinde toplanmıştır, kuşkusuz. Ama, sermayeye ilişkin kararların genellikle kadınlar tarafından değil, çoğunluğunu erkeklerin oluşturduğu erkek yöneticilerce alındığı bilinen bir gerçektir. Kısacası, üretim kararlarında kadınların ikincil konumu, evrensel bir olgudur.

Üretime katılma yönünden göze çarpan bazı eğilimleri de şöyle sıralayabiliriz:

1. Kadınlar genellikle ve Türkiye'de, potansiyel işgücünün yani çalışma yaşındaki nüfusun aşağı yukarı yarısını oluşturdukları halde (1980'de Türkiye'de toplam nüfusun % 43,4'ünü, 12 artı yaşlardaki nüfusun da % 48,7'sini kadınlar oluşturuyordu), bilfiil çalışan faal nüfus içindeki payları genellikle yarının altındadır. Türkiye'de 1980'de kadınlar, faal nüfusun % 33,7'sini oluşturmaktaydılar.
2. Zaman içinde, gelişmiş kapitalist ve sosyalizme geçiş toplumlarında kadınların faal nüfus içindeki payları artmakta, buna karşılık az gelişmiş toplumlarda genellikle azalmaktadır. Türkiye'de de ekonomileri tarıma dayanan öteki üçüncü dünya ülkeleri gibi, ka-

dınların faal nüfus içindeki payları azalmıştır. 1955'te bu pay % 43,1, 1975'te % 36,2 idi. 1975-1980 arasında da gerilemesini sürdürmüştü.

3. Türkiye gibi az gelişmiş tarım toplumlarında kadınların büyük çoğunluğu, "ücretsiz aile yardımcısı" denilen konumda, yani yaptıkları iş karşılığında ücret almaksızın, bir anlamda boğaz tokluğuna çalışmaktadır. Türkiye'de, 1980'de, 6.400.000 dolayındaki faal kadının % 80'e yakını, yani 5.100.000 kadarı bu konumda çalışıyordu. Yardımcı aile bireyi kadınların oranı zaman içinde pek az azalmıştır. Bu oran 1955'te % 91,2, 1975'te ise % 86.6 idi.

   Dünya nüfusunun büyük çoğunluğunu kadınların çalışma konumları daha çok Türkiye'ninkine benzeyen az gelişmiş toplum insanlarının oluşturduğu düşünülürse, dünya çapında kadınların çok büyük bir bölümünün ücretsiz işçiler olduğu anlaşılır.

4. Gelişmiş kapitalist, sosyalizme geçiş ve az gelişmiş toplumların hepsinde ücretli kesimde çalışan kadınların oranı zaman içinde artmaktaysa da, bu artış düzenli değildir. Özellikle gelişmiş kapitalist toplumlarda kriz dönemlerinde, işsizliğe koşut olarak düşme gösterir ve her halükârda oranları çok yüksek değildir. Genellikle 1/10 (Türkiye'de 1980'de çalışan kadınların % 13,6'sı ücretli idi) ve 1/3 arasında değişir. İsveç, ABD ve SSCB gibi birkaç ülkenin durumu istisnadır.

5. Ücretli kesimde çalışan kadınlar hemen her yerde, belli sektörlerde yığılma eğilimi göstermektedir. Sanayide, ev sanayiinin devamında yer alan, konfeksiyon, dokuma ve gıda gibi hafif sanayi dalları ile hizmetler (büro işleri, sekreterlik, bankacılık vb.) kadınların yığılma eğilimi gösterdikleri başlıca dallardır.

6. Kadınların yığılma eğilimi gösterdikleri bu dallarda ücret düzeylerinin genellikle ortalama ücret düzeyinin altında kaldığı görülür. Bu durum çalışma sosyologlarınca bir yasa olarak saptanmıştır. Feminizasyon eğiliminin yüksek olduğu kesimler genellikle ekonominin gerileyen kesimleridir ve ücret düzeyi düşük sektörleridir. Bir başka deyişle, kadınların girebildiği kesimler, gerileyen kesimlerdir ve bir kesime ne kadar çok kadın girerse, kesimin prestiji ve ücretlerin ortalama düzeyi de o ölçüde düşmektedir. Bunun çok çarpıcı bir örneği hekimlik mesleğidir. Gelişmiş kapitalist toplumlarda, hemen tümüyle erkeklerin tekelinde olan (kadınlar da

hastabakıcılık mesleğini tekellerine almışlardır...) hekimlik, prestij skalasında da en üst sıralarda yer alır. Buna karşılık, hu mesleğe kadınların yoğun bir biçimde girebildiği ender ülkelerden olan SSCB'de, hekimlik mesleği, günden güne prestij yitirmektedir.

7. Sektörel dağılımın etkisine ek olarak, kadınların, genellikle daha az vasıflı olmalarına bağlı olarak, aynı sektörde, daha az ücretli alt-kademe işlerinde yığıldıkları görülmektedir.
8. 6. ve 7. maddelerde değinilen iki eğilimin sonucu olarak kadın ve erkek çalışanlar arasında, kadınlar aleyhine 1/3 ile 1/2 arasında değişen ortalama ücret düzeyi farkları bulunmaktadır. Bu şaşmaz kural, SSCB için de ABD için de geçerlidir. 1970'lerin sonlarında, ABD'de, ırk, eğitim ve cinsiyet değişkenleri bir arada değerlendirildiğinde, yüksek öğrenim görmüş beyaz kadınların ortalama ücret düzeyinin, yüksek öğrenim görmemiş siyah erkeklerin (dolayısıyla, haydi haydi beyaz erkeklerin) ortalama ücretinin altında olduğu görülmekteydi.
9. Kadınların ücretlerini düşüren faktörlerin başında, eğitim ve vasıf durumlarının göreli düşüklüğü gelmektedir. Ama bunun yanı sıra, kadınların ev işi ve çocuk bakma sorumluluğunu yüklenen toplumsal kategori olmaları yüzünden, onlara verilen doğum izni, kreş vb. sosyal hakların (sanki çocukları kadınlar tek başına yapıyorlarmış gibi) ücret maliyetlerini arttırması bir yandan, aynı nedenle, kadınların işi erkeklere göre daha fazla aksattıkları ve verimliliklerinin daha düşük olduğu gerekçesiyle öte yandan, ücretleri aşağı doğru çekilebilmektedir. Buna Türkiye'de henüz çok yaygınlaşmamış olan part-time (yarı-zaman) çalışma eğiliminin kadınlar arasında daha yaygın olması da eklenebilir. Part-time çalışma, sosyal hakların hesaba girmemesi nedeniyle, daha düşük bir ücret düzeyinde çalışmadır. Nihayet, kadınların yoğunlaştığı sektörler, genellikle, sendikal mücadele eğiliminin görece düşük olduğu dallardır.
10. Kadınların işi erkekler kadar ön plana alamamaları ve verimlerinin düşük olması ise, bir önceki maddede değindiğimiz gibi, ev işi sorumluluğunun kadınların iş hayatına atılmalarına karşın, onların omuzunda kalması ile açıklanabilir. Gerçekten de ne aile kurumu kadınların çalışma hayatına girmelerinin gerektirdiği dönüşümü geçirmiş ne de toplum, bu yönde gerekli önlemleri almıştır. Bu

nedenle, bir işte 8 saat çalışan kadın, ondan sonra da, ev işi ve çocuk bakımıyla uğraşır. Kısa deyişle, kadınlar, bir bölümü evde ve ücretsiz olarak harcanan, çifte emek tüketirler. Kadınların ev işine ayırdıkları süre, çocuk sayısıyla orantılı şekilde artmaktadır. Değişik ülkelerde yapılan araştırmalar, çifte emek harcayan kadının haftalık mesaisinin. 90 saate kadar yükseldiğini, yani gelişmiş toplumlarda yaygın biçimde uygulanan 40 saatlik iş haftasının bir katını aştığını ortaya koymuştur.

Bu gözlemlerden giderek bir ara sonuç çıkarmak gerekirse, pek çok toplumda olduğu gibi Türkiye'de de kadınların çok önemli bir çoğunluğu, harcadıkları emeğin karşılığını hiçbir şekilde almayan, bu anlamda yoğun biçimde sömürülen bir kesim oluşturmaktadırlar. Emek-değer teorisine göre sömürü, en kaba tanımıyla, çalışılan sürenin bir bölümünün ücretinin ödenmemesi ise, kadınlar için bu durum, ücretli çalışan kadınların özel durumuna ek olarak genelde kadınların üstlendikleri ev işi ve ücretsiz aile emekçiliğinden kaynaklanmaktadır.

Sayılarla bir kez daha ifade edersek, Türkiye'de 14 milyon dolayında çalışma (ve evlenme) yaşındaki kadından, 7 milyon kadarı faal nüfusun dışındadır. Bunlardan, 650.000 kadarı, orta ve yüksek öğrenim öğrencisidir. Sosyal Sigortalar Kurumu ve Emekli Sandığı'ndan emekli olmuş 100.000 dolayında kadını da bundan düşersek, kadınların 6 milyondan fazlasının, ücretsiz çalışan ev kadınları, 6.5 milyon dolayındaki faal kadından 5 milyonunun da evdeki ücretsiz ev işçiliğine ek olarak, ücretsiz çalışan aile bireyi olduğu görülür. Yani, çalışma yaşındaki kadınların % 90'dan fazlası (ücret ya da kazanç getiren işlerde çalışan kadınların oranı 1980'de 1.200.000 yani % 8 idi), emeğini bedavaya ya da boğaz tokluğuna tüketmektedir.

Az önce ortaya attığım sömürü iddiasını daha sağlam bir temele oturtabilmek için şimdi kısaca, 1970'lerde ortaya atılan ve çok tartışılan bir kavrama, ev içi emeği kategorisinin özelliklerine değinmek istiyorum.

Bilindiği gibi, klasik iktisat teorisi de emek-değer teorisi de günümüzde çoğu toplumda kadınların büyük bölümünün içine girdiği ev kadını kategorisini ele alıp incelemez. Klasik teori yalnızca iş piyasasına giren, yani faal kadınları göz önünde bulundurur. Emek-değer teorisi de, esas olarak değer ve artık değer üreten, yani sermaye ile ilişkiye giren emek gücü üzerinde durur; işçi olmayan kadınlar burada da marjinaldir. Son yıllarda bu ikinci teoriden yola çıkan bazı iktisatçılar ev kadınının emeğinin ekonomik bakımdan tanım-

lanması için çaba harcamışlardır. Kimine göre, ev kadınının kapitalist sistemin egemen ilişkisi olan, ücret/sermaye ilişkisinin dışında (marjinal) kalması, kadınların toplumdaki ikincil ve ezilen konumlarının anahtarını verir bize. Çünkü, kapitalist sistemde, değeri, emeğin sermayeyle mübadelesi yarattığına göre, bu ilişkinin dışında kalan ev kadının emeği, değersizdir (M. Benston).

Kimilerine göre ise, gerçi, kadının emeği, piyasada, sermaye ile mübadele edilmez ama, değerini piyasada bulan emekçi kocanın emek gücünün yerine konması yani yeniden üretimi açısından son derece önemli bir işlev yerine getirir. Bu yüzden, kocaların aldıkları ortalama ücrette –ki bu belirli bir dönemde var olan kültüre ve aile ihtiyacına göre belirlenir– kadın emeği de hesaba katılır. Bir anlamda, kocanın ücreti, aileyi dolayısıyla kadını geçindiren, yani onun yeniden üretimde harcadığı emeğin değerini içeren bir ücrettir (Harrison). Başkaları da, emek-gücünün yeniden üretiminde ev kadının emeğinin çok önemli bir işlev yerine getirmesine karşın, bu sorunun, sermayedar tarafından tümüyle emekçinin kendisine terk edildiğini, doğrudan sermayeyle mübadele edilmeyen, değer ve artık değer üretmeyen bu emeğin karşılığının da ödenmediğini savunur. Bir anlamda, ev kadını, emekçi kocanın ve gelecekteki emekçilerin (çocukların) yeniden üretimini, sermayedar için bedavaya sağlar (Coulson).

Aralarındaki görüş ayrılıklarını bir yana bırakırsak, bana göre, ev içi emeğini teorileştirme tartışmalarından birkaç önemli sonuç çıkmaktadır:

1. Ev kadınının ev içinde harcadığı emek, özel olarak tüketildiği, piyasada sermaye ile mübadele edilmediği için, dar anlamda sömürülmez. Ama harcadığı emek karşılığında bir gelire hak kazanmadığı ve geçimini, kocasıyla olan evlilik akdi çerçevesinde sağladığı için kadın bağımlıdır ve ezilme konumundadır.
2. Ev içi emeği, özel olarak tüketildiğinden, kapitalist toplumların egemen, emek/sermaye ilişkisinin dışındadır ama, önemsiz (marjinal) değildir. Aksine emekçilerin yeniden üretiminden giderek, sistemin yeniden üretiminde çok önemli bir yeri vardır. Emek/sermaye ilişkisini tamamlamakta, var etmektedir. Onun için de, ev dışında çalışsalar bile, kadınlar ayrıca, bedelsiz olarak harcadıkları ev içi emeğinden sorumlu tutulmaktadırlar.
3. Ev içi emeğinin özel olarak yerine getirdiği, emek gücünün yeniden üretimini sağlayan işler, yemek hazırlama, bulaşık, çamaşır yıkama vb. piyasada, ücretli emek tarafından da yapılabilir. Ama o zaman

bu işlerin maliyeti, bunları bedavaya yapan ev kadının maliyetine (sıfır) göre çok daha fazla olur. Ev kadınının emeğinin kocasının ücretinde hesaba katılmış olduğunu ya da olmadığını öne süren farklı kesimlerdeki kişilerin hem fikir olduğu nokta, ev kadınlarının varlığının, ücretler ortalama düzeyini aşağı çeken bir etki yaptığıdır.

4. Ev kadınları, yedek işçi ordusunun da asli bir öğesini oluştururlar. Sermayenin gelişme aşamalarında yeni işgücüne gerek duyulduğunda, ev kadınları emek piyasasına çağrılır. Kriz dönemlerinde ise işten ilk ve sorunsuz biçimde çıkarılıp, ev kadınlığına geri gönderilenler, onlardır. Çünkü, ev kadınları, resmen, işsiz bile sayılmazlar. Ev kadınları, esnekliği çok yüksek ve işsizlik sigortası gibi maliyetler yüklemeyen cazip bir yedek işgücü kaynağı oluşturur.
5. Ayrıca, ev kadınları genellikle vasıfsız olduklarından, işgücüne geçici olarak girdikleri zaman da düşük ücretle çalışmaya razıdırlar. Çünkü gelirleri, kendilerini ve çocuklarını geçindirmeye yetecek kadar olmak zorunda değildir. Ev kadınının kazancı aile reisinin kazancına eklenen bir destek gelirden ibarettir. Düşük ücretle çalışma eğilimleri yüzünden, iş piyasasına az çok devamlı girdikleri durumlarda bile, ücretlerin genel düzeyini aşağı çeken bir etki yaparlar. Bu noktayı sezen işçi sınıfı da insiyaki olarak, kadınların "rekabetinden" ürker ve kadınların çalışmasından değil, ev kadını olarak kalmalarından yanadır. Aynı şekilde sendikalar da genellikle, ucuz emek kaynağı olan kadın işçilere pek sempati duymazlar. Ama ev kadını diye bir kategori var oldukça; bu etki olacaktır. Dolayısıyla bu bakış açısının, kısa vadeli çıkar için uzun vadeli çıkarı gözden çıkarıcı ve sermayenin yararına olan bir kurumu destekleyici olduğu söylenebilir.

Buraya kadar, ev içi emeğinin, daha çok kapitalist toplumlar açısından ne gibi sonuçlar doğurduğunu gözden geçirdik. Kadın emeğinin kullanışına bir de kapitalist toplumlar odağından ama dünya genelinde bakarsak ne görüyoruz? Bu soru, 1970lerin sonu ile 1980'lerde sorulmaya başlandı. Henüz yakından inceleyemediğim, ama hem kadın sorununun hem de kapitalizmin, dünya sistemi haline gelişinin anlaşılmasında yeni ufuklar açtığını sandığım, Ester Besarup, Claude Maillassoux gibi Afrika toplumları üzerine çalışan araştırıcıların çalışmalarına göre, piyasa ekonomisinin Afrika kıtası gibi alanlara yayılması, bu toplumlarda bir yandan kadınların konumunu bozarken

bir yandan da kapitalizmin yeniden üretiminde çok önemli bir rol oynayan marjinal kesimlerin genişlemesine neden olmaktadır. Çünkü, esas olarak aile üretimine dayanan tarım toplumlarının dünya piyasası ile bütünleşmeleri sürecinin ilk aşamasında, aile işletmelerinde yardımcı aile bireyi konumunda ücretsiz olarak çalışan kadın kitleleri tarımsal ürünlerin maliyetinin çok düşmesine olanak vermekte ancak ikinci bir aşamada sermayenin tarıma girmesiyle emek gücü fazlası ortaya çıkmaktadır. Ekonomik kalkınma sürecinde işgücünün dışına itilenler esas olarak kadınlardır. Çünkü, sermayenin girişi ile erkekler ücretli işçiliğe geçerken, tarımsal işletme dışında iş bulamayan kadınlar ev kadınlığına itilmektedir. Ev içi emeğinin ücretler genel düzeyi üzerinde yarattığı aşağıya doğru çekici etkiye daha önce değinmiştik. Demek ki ücretsiz çalışan aile bireyi ya da ev kadını olarak kadınlar ürün maliyetlerinin düşük kalmasını sağlamaktadırlar. Böylece, kapitalizmin üçüncü dünya ülkelerine girmesi ile ilginç bir çelişki yaşanmaktadır. Kapitalizmin gelişme dönemlerinde metropol (merkez kapitalist) ülkelerde giderek artan sayıda kadın ücretli emekçiliğe geçerken, periferide (çevrede), kadınlar arasında faal nüfustan çıkıp ev kadını konumuna geçme eğilimi yaygınlaşmaktadır. Konuşmamın başında, Türkiye ile ilgili olarak yaptığım gözlemlerden biri, 1950-1980 döneminde, yani son 30 yılda faal kadınların oranında görülen 10 puana yakın gerileme de bu genel eğilimin bir parçasıdır.

SONUÇ

Hayli dağınık biçimde sunduğum bu gözlemlerden giderek bir sonuca varmak pek kolay değil gerçi. Ama ben yine de iki sonuç çıkartılabileceği inancındayım. Birincisi, kadınların, özellikle feminist kadınların, kadınların özgül sorunlarını tahlilden yola çıkarak ortaya attıkları talepler, hiç de kimilerinin düşündüğü gibi "sekter", yani başka kesimler aleyhine bir toplum kesiminin, kadınların çıkarlarını korumaya ve sadece onların durumlarını iyileştirmeye yönelik talepler olarak nitelendirilemez. Konuşmamda ortaya çıkarmaya çalıştığım gibi, kadınların dünya genelinde ev kadını ve ücretsiz emekçi konumunda tutulmalarının, az gelişmiş toplumlar ve işçi sınıfı açısından doğurduğu çok önemli ve olumsuz sonuçlar vardır. Bu nedenle kadınların taleplerini ciddiye almak gerekir. Eşitsiz, baskıcı, hiyerarşik toplumların eşitlikçi, özgürlükçü, yatay ilişkilere dayanan daha demokratik toplumlar haline getirilmesi yönünde mücadele veren geniş kesimlerin kadınları kendi mücadelelerinde desteklenmelerinde önemli yararlar vardır. İkincisi de şu: Var olan koşullarda, çalışma yaşamına girmenin (kadınların asgari talebi) kadınların ezilmiş-

likten kurtulma özlemlerini karşılamaya yetmediği açık olmakla birlikte, kadınların kurtuluşunun ilk adımını ücretli emekçilik oluşturmaktadır. Toplumların kadınların eşitliğini sağlayıcı önlemleri almaya ancak, tüm ev kadınlarının potansiyel işgücü değil, fiili işsizler olarak kabul edilmesi ve hepsine iş sağlanması halinde zorlanabileceği bir gerçektir. Yani, bugün için kadınların "ekonomist" denilen asgari talebi hâlâ en temel ve azami talepleridir: Çalışma hakkından yararlanmak.

14

Toplu Konut Projesi ve Kadınlar

Yeni hükümetin öncelikle ele aldığı toplu konut projesi kadınları çok yakından ilgilendirmektedir. Büyük kentlerin küçük apartmanlarında yaşayan "ev kadını" kadınlar günlerinin büyük bölümünü "aydınlığa" bakan, bir başka deyişle gün ışığı almayan, 2x2 hücrelerinde, mutfaklarında geçirir; akmayan su, kesilen elektrik, yetersiz havagazı ile kutsal görevlerini yerine getirmeye çalışırlar.

Toplu konut projesiyle Türkiye'de vahim boyutlara varan konut sorununa bir çözüm aranacak. Konut sorunu denince akla ilkin konut açığı geliyor. Nüfusları hızla artan büyük kentlerde özellikle, gereksinimi karşılayacak sayıda konut üretilmiyor. Bu yüzden kırsal kökenli insanlar konut sorununa kendi olanaklarıyla bir çözüm arıyor; kentlerin çevresi çepeçevre gecekondularla sarılıyor. Gecekondu ise, dar olanaklı insanların kırsal kesime özgü konut kültürü ve tekniklerini kente taşıması demek. Böylece, temel sağlık gereksinimlerini karşılamaktan uzak, banyosuz, mutfaksız hatta helasız konutlar, kentlerde yaygınlaşıyor.[1] Bütün bunlar konut sorununun en temel boyutları. Ama hiç değilse 1980'lerde bunların vahametinin bilincine varılmış; toplu konut projesi gibi önerilerle çözüm aranıyor.

---

1 Bkz. *Yurt Ansiklopedisi*, İstanbul, İzmir, Bursa, Kocaeli vb. fasiküllerinin "Yerleşme düzeni ve kentleşme" altbaşlıkları. DİE, 1975 sayımına göre Türkiye genelinde konutların % 37,9'unda özel mutfak, % 28, 6'sında özel hela ve %45'inde özel banyo yoktu. Konutların % 42'sine elektrik, % 51'ine şehir suyu (akarsu) bağlanmamıştı.

KONUT MU BARINAK MI?

Ne var ki, hazırlanan bu projelerde konut olgusuna, çeşitli insan gereksinimlerini mekânda düzenleyen bir ilişkiler bütünü olarak bakıldığından çok kuşkuluyum. Konut daha çok bir barınak, asgari konforun sağlandığı bir barınak olarak görülüyor. Belki şimdi buna bir de, ekonomiyi durgunluktan çıkarabilecek etkileri olan bir sektörün, inşaat sektörünün teşviki amacı eklenmiş. Bu yüzden de bu konutların yapımını üstlenecek firmalar bunları, üst üste konmuş sefertasları gibi blok apartmanlar, tek tip ya da bilemediniz iki tip olan, L salon, iki yatak odası, banyo, mutfak, heladan oluşan alanlar olarak tasarlayacaklar. Belki de alt katlara birer garaj yapılacak, "Perakende komşuluk, toptan konut" denilen bir şey üretilecek herhalde.[2]

Oysa toplu konutların öncelikle gündeme geleceği büyük kentlerde henüz adı konmamış, bir "sorun" olarak algılanmayan bir sürü başka zorlukla boğuşuyor insanlar. Toplu konutlar, insanca düşünülse, belki de bu gibi sorunların yegâne çözümü olabilir. Ne gibi sorunlar? Örneğin, büyük kentlerde son yıllarda artan sayıda kadın çalışma hayatına girmiştir. Bir yandan toplumsal değerlerin değişmesi, bir yandan, ekonomik koşulların dayatmasıyla kadınlar günde 8 saat bir işte çalışıyor, ev işine ayıracak zamanları kalmıyor. Çocuk bakımı ise başlı başına bir sorun haline gelmekte.

Çalışan kadın sayısının belirli bir orana ulaştığı işyerlerinde, kreş-yuva açılması yasal bir zorunluluk. Ama, 20 yıllık deney, işyerlerinin bu gereği yerine getirmek yerine, çalışan kadın sayısını bir eşiğin altında tutmayı yeğlediklerini gösterdi.[3] O zaman özellikle beyaz yakalı (memur) kadınlar birey olarak çözümü kâr amacıyla kurulmuş özel kreşlerde aradılar. Çekirdek ailenin yaygınlaştığı, anneanne ya da babaannenin kentin öbür ucunda yaşadığı durumlarda, başka bir çözüm yoktu. Ama bu tür kreş-yuvalar, istenilen hizmeti sundukları bir yana, kadının ücretinin önemli bir bölümünü silip süpürmekte ve hatta, sabah işe giderken çocuğu yuvaya bırakma ve akşam alma gibi yeni yeni sorunlar yaratmakta. Ne de olsa her köşe başında bir kreş yok.

Bu durumda insan ister istemez, acaba toplu konut, bu soruna almaşık bir çözüm getiremez mi diye soruyor. Çünkü toplu konut, tanım gereği ortak gereksinimlerin topluca karşılandığı bir biçimdir. Isınma gereksiniminin merkezi ısıtma sistemiyle karşılanmasında olduğu gibi. O zaman neden, bu konutlar yapılırken ortak sorunları ısınma, çöp toplama, kaba apartman temiz-

---

2 Erhan Acar, "Toptan konut, perakende komşuluk", *Mimarlık*, 1983/3 s. 13-17.

3 İş Yasası'ndan 10 yıl sonra yürürlüğe giren 11 Ağustos 1973 tarih 7/6821 sayılı "Emzirme odaları ve çocuk bakım yurtları hakkında tüzük."

liği, kapıcılık hizmetleri gibi en ilkel düzeyle sınırlamalı? Daha üst düzey gereksinimler açısından da toplu konut değerlendirilemez mi?

Gerçekten de diyelim, 3.000-4.000 kişinin yaşadığı, 10'ar katlı, her katta 4'er dairesi bulunan 20 bloktan oluşan bir site yapıldı. Bu toplu konut sitesinin ortalama bir yerine, yürüme uzaklığında kurulacak ve gereğinde 24 saat üzerinden 24 saat hizmet sunabilecek bir kreş-yuva, site sakinlerinin ortak sorununa gerçek bir çözüm getirebilirdi. Hele, ev kadınlarının ya da kendi çocuklarını yetiştirmiş ve bir anlamda toplumsal yönden yararsızlık duygusuna kapılan yaşlıların, boş zamanlarında, dönüşümlü olarak bu tesisle ilgilenmesi, onu yürütmek ve geliştirmek için el vermesi halinde, kreş yalnız çocukların değil, başka insanların da yeni toplumsallık biçimleri denemelerine olanak verebilirdi.

ORTAK YAŞAM ALANLARI

Toplu konutların, kira derdinden kurtulup, başlarını sokacak bir yer arayan insanlara kâr amacıyla satılacak mekânlar üretmek için değil, insan gereksinimlerine, özel yaşama mutlaka ve sonuna dek saygı gösterilerek çözüm getirecek ortak yaşam alanları yaratmak olarak düşünülmesi halinde, çocuk bakımından başka konularda da yeni olanaklar sunabileceği görülüyor. Yukarıda varsayımsal boyutlarını verdiğim bir sitede, her eve bir çamaşır makinesi, bir elektrik süpürgesi ve bunları kullanmayı asli görevi sayan bir ev kadını gerekmeyebilir. Blokların alt katlarında, birkaç büyük boy çamaşır makinesi yerleştirilecek bir çamaşırhane/tüm dairelerin, sırayla "büyük temizliğini" yapacak temizlik ekipleri, her akşam işten sonra alış veriş, yemek ve bulaşıkla zaman yitirmek istemeyip, o zamanı kendince daha anlamlı şekilde kullanmak isteyen kadınlara (ve erkeklere...) ucuz ve temiz yemek veren bir kafeterya ya da "aile lokantası" ilk akla gelen olanaklar. Eğer bugünün büyük apartmanlarından, her birinin altında bir kasap, bir manav, bir bakkal açılıp kârlı biçimde çalışabiliyorsa, böyle bir kafeterya neden çalışmasın? *Nokta Dergisi*'nin "ev işiyle ilgili soruşturmasında" kadınlar bu tür ortak kullanımlara pek rağbet etmeyeceklerini söylemişler.[4] Evet, biz titiz bir toplumuzdur. Çamaşırlarımızın daha beyaz yıkanması için yeni formüllü her deterjanı deneriz. Kirlimizin, başkasının kirlisiyle karışmasını sevmeyiz. Doğru. Ama, temizlik değerlerinin, yaşamla, deneyle birlikte tüm değerler gibi değiştiği de açık. Parası olanlar için kuru temizleme pekala eski temizlik anlayışının aşılabileceğini kanıtladı. Aynı şekilde, bir kuşak önce, bir başka kente gittiğinde bir akraba ya da tanıdık evinde konuk olmayı (gereğinde yer yatağında yatsa da) ara-

4 Bkz. *Nokta*, 2/2, 1984, Mart (5-11) "Erkeğe yakışmaz."

yan insanlarımız artık otel odalarında kalabiliyor. Hatta yazlıkları, devre devre paylaşabiliyor.

MAKİNEYE DEĞİL KOLAYLIĞA SAHİP OLMAK

Böyle olunca, her kadının çamaşırını illa kendi makinesinde yıkasın diye, dar aile bütçesini zorlayıp daracık banyoyu büsbütün içinde dönülmez hale getirmek için çabalaması, bana pek de anlamlı görünmüyor. Yeter ki almaşık çözüm önerilsin ve denensin... Kuşkusuz büyük bir sitenin her dairesine "aile" boyu bir çamaşır makinesi satmayı uman ve bunun için reklama milyonlar akıtan dayanıklı "beyaz" mal üreticileri böyle bir çözümden pek hoşnut kalmayacaklardır. Onlar da ihracata yönelsinler... Çünkü, bence önemli olan (sanırım genellikle insanlarca önemli olan), çamaşır makinesinin kendisine değil, sağladığı kolaylığa sahip olmaktır.

Toplu konutlar, insan gereksinimlerini karşılamak üzere düzenlendiklerinde bize yalnız, "ev işini" kolaylaştırma olanağı vermekle kalmaz, kişi başına düşen yeşil alanı arttırma, herkese bugün, ancak lüks apartmanların sakinlerinin yararlanabildiği türden oyun, spor, eğlence alanları (hatta yüzme havuzu ve sauna bile) edinme olanağı verebilir.

Bu gibi önerilerin "ayakta görülen deli saçması rüyalar" olmadığı, ABD ve İsveç gibi toplumlarda, çok yaygın olmasalar da, bu gibi hizmetler sunan "hizmet apartmanlarının" hayli rağbette oldukları, pek çok ailenin bu tip apartmanlardan birine taşınabilmek için yıllarca sırada beklediği bilindiğinde, sanırım herkesçe anlaşılacaktır.[5]

Günümüzün en ciddi demokrasi (doğrudan) deneylerinden biri, "apartman yönetimi" düzeyinde yaşanıyor. Eğer insanlara, yalnız bugün içinde yaşadıkları apartmanları düzenleme değil, yarınki konutlarını tasarlama olanağı verilseydi, herhalde mali olanakları ölçüsünde, gereksinimlerini karşılayan, iyiyi ve en güzeli ister, arar ve bulurlardı.

Her hâlükârda, bugünden yapımına başlanacak ve yirmi yıl sonra artık eskimeye yüz tutacak toplu-konutlarda, bugünün "altyapı" sorunları, akmayan su, tıkanan kanalizasyon, ses vermeyen telefon, sorun olmaktan çıkacak, bugün "ütopik" gibi görünen pek çok gereksinim ise "alt-yapısal" nitelik kazanacaktır.

Bu tür gereksinimleri derinden duyanlar ise sessiz çoğunluğu oluşturan kadınlardır.

8 Mart'ları kutlu olsun!

---

5 Bkz. Betty Friedan, *The Second Stage*, Micheal Joseph Ltd., 1982.

15
Feminizm Nedir, Ne Değildir?

• *Feminizm nedir? Kısaca tanımlar mısınız?*

– Feminizm, kadınların dünyaya, erkeklerin gözlerinden, onların çıkarları açısından değil, kendi gözleriyle bakmasını savunan, kendi seslerini bulmalarını isteyen bir düşünce akımıdır. Erkeklerin bakış açısından kadınlar, "iyi ana, iyi eş, güzel kadın, iyi metres", her hâlükârda, erkeklerin yeşermesine olanak sağlayan "sıcak bir ser" olmalıdır. Kısaca onlardan "feminin" olmaları yani kadınca davranmaları beklenir. Oysa kadınların bakış açısından, bunların, hele yalnızca ve öncelikle bunların istenir olduğu kuşkuludur. Kadınlar, ne olmak istediklerini özgürce belirleyebilmelidir. Feminizm, kadınlara, kadın-insan olma yolunda cesaret veren ya da kadınlar için "kadınca" denilen yaşam biçiminin sınırlılığını, yetmezliğini ortaya koyan bir düşüncedir.

FEMİNİZMİN KISA TARİHÇESİ

• *Feminist hareketler ne zaman ve nasıl başladı?*

– Tarihin çeşitli dönemlerinde, kadınları, erkeklerin gözünde "kadın evreni"ne (iyi ana, iyi eş vb.) hapsetme yönünde her adım atıldığında, feminist bir tepki de olmuştur. Örneğin, daha Ortaçağda, Katolik Kilisesi, onca kutsanan evlilik kurumunu yerleştirmeye giriştiğinde, ilk feministler seslerini yükseltmişler ama yenilmişlerdir. Feminist bir hareketin gelişebilmesinin nesnel koşulları asıl, "insanlar eşit doğar" düşüncesi yeşermeye başladıktan son-

ra ortaya çıkmıştır. 1789 Fransız Devrimi sonrasında, "eşit insan" düşüncesi benimsenince, kadınlar da bu eşitlikten pay almak istediler. Ama bu eşitlik onlara çok görüldü. Oysa bu arada sanayi devrimi gerçekleşmiş, kadınlar işçi olmuşlardı. Ama, mesleklere kabul edilmeleri büyük dirençle karşılandı. Çünkü kadınlara, dönemin egemen sınıfları ve egemen erkekler, "siz yeteneksizsiniz, sizin yeriniz eviniz" diyorlardı. Tıpkı onlara, "siz siyasetten anlamazsınız, sizi kocalarınız, babalarınız temsil eder" denildiği gibi. Bu yüzden, kadınların siyasi haklar yönünden "eşit insan" kabul edilmeleri ancak 20. yüzyıl başında gerçekleşti. Birçok ülkede, bu haksızlıklar karşısında kadınlar, 150 yıldır dönem dönem şiddetlenen feminist hareketler oluşturdular.

• *İlk feminist hareketler oy hakkı elde etmek için siyasi amaçla başladı, daha sonra cinsel özgürlük ve diğer konuları içerdi. Bu aşamalar nasıl gerçekleşti?*

– Bir dönem, kadın hakları mücadelesinin siyasi haklar etrafında yoğunlaştığı bir gerçek. Bir önceki sorunuza yerdiğim yanıtta değindiğim gibi, İngiltere, Fransa, Amerika Birleşik Devletleri gibi toplumlarda, kadın hakları mücadelesi, yüzyılın başında, oy hakkı için "sufrajet" mücadelesi biçimini aldı. Ama iki gerçek daha var. İlki şu: Başlangıcından bu yana feminizm hep en geniş anlamında kadın erkek eşitliğini savunmuştur. 18. yüzyılda yaşayan İngiliz feminist Mary Wollstonecraft'ın kadınlığın haliyle ilgili eleştirisi çok kapsamlıydı. İkincisi de, bugün, doğum kontrolü, cinsel özgürlük, değer yargılarının değiştirilmesi, evişinin paylaşılması, özel yaşamın anlamı gibi konularda verilen mücadelelerin de siyasi olduğudur. Toplumsal ilişkileri değiştirmek için verilen her mücadele siyasidir. Ancak dönem dönem, mücadelenin ağırlık verdiği konular değişmiştir. Önceleri İngiltere gibi toplumlarda kadınlar eğitim hakkından yararlanmak istemişler, siyasi ve diğer konulardaki eşitsizliğin, kadınların eğitim görmeyişinden kaynaklandığını düşünmüşlerdi. Ama eğitim gördüklerinde mesleklere alınmadılar. O zaman, 19. yüzyıl sonunda bu konu gündeme geldi. Giderek, yasaları erkeklerin yaptığını, yasa yapıcılar arasında kadın olmadığı için, cinsiyete dayalı eşitsizliğin sürdüğünü düşündüler. Mücadelede ağırlık, siyasi haklara, seçme, seçilme haklarına kaydı. Daha sonra bu hakları kazanmanın da kadınların parlamentolara girmesine ve kadınlardan yana yasaların yapılmasına yetmediğini gördüler. Dolayısıyla yüzyılımızın ikinci yarısında, kamuoyunu uyarmanın, parlamentoları kamuoyu kanalından uyarmanın gereğini kavradılar. Ama daha da önemlisi, bu dönemde kadınlar artık, yalnız yasaları değiştirmenin kadın sorunla-

rını çözmeye yetmediğini, bunun için toplumsal ilişkilerin her alanında, ailede, işte, basında vb. kadına verilen ikinci rolü eleştirmenin zorunluluğunu hissettiler.

Öte yandan, doğum kontrolü, öteden beri, geleneksel yöntemlerle yapılırdı. Ama, doğum kontrolü hapının keşfi yenidir. Pincus hapı 1960'ların başında geliştirdi ve hap uygulamaya kondu. Hapın keşfi, kadının doğurganlığı ile cinsel yaşamını birbirinden ayırmaya olanak veriyordu. Ama toplumlar, kadının tutsaklığını sürdürmek için, bu ayırımı kolay kolay kabullenmemekteydiler. Örneğin din kurumları bu ayrıma karşı çıkıyordu, O yüzden de kürtaj çoğu toplumda yasaklanmıştı. Ama bir kez, kadının kendi bedenini % 100'e yakın bir oranda denetlemesi olanağını ona sağlayan doğum kontrolü yöntemleri keşfedilince, kadınlar, eski yasaklara tabi kılınmayı reddettiler. O yüzden son on yılda kadın mücadelesi Batı toplumlarında, kadının bedeni üzerindeki toplum ve erkek denetimine, kürtaj yasağına karşı yoğunlaştı. Çünkü bu, kadınların kendi bedenlerinin efendisi olmaları, kendi seslerini bulmaları, dünyaya kendi gözleriyle bakmaları için çok temel bir adımdı. Çocuğu doğuran kadın, ona bakan kadın... Ama ne kadar çocuk yapacağına neredeyse onun dışında herkes karar veriyor... Kilise, devlet, tıp alemi, kocalar... Kadının bedenine egemen olması, ona, doğurganlığını ve cinsel hazzı ayırma gücünü vermekteydi. Bu anlamda doğum kontrolü, kadın cinsi için cinsel özgürlüğün (cinsel hazzı yaşama özgürlüğünün) de başlangıcı oldu. Daha önce kadın cinselliği doğurganlığa bağımlı kılındığı için kadın bedeni özgür değildi. Büyük dinlerin hemen hepsi, kadını esas olarak doğurganlığa hapsedip, cinsel hazzı ona yasaklamıştı. Cinsel özgürlüğü kazanmanın nesnel koşulları oluşunca, kadınlar bu yasakları sorgulamaya başladılar.

Yeri gelmişken, KADINCA dergisinin bu alandaki işlevine de değinmek istiyorum. KADINCA, hangi nedenle olursa olsun, kadının cinsel haz hakkını savunmakla ilerici bir konum benimsemiştir. Ancak cinsel özgürlüğü kazanabilmenin koşulları ve cinsel özgürlüğün tek başına yeterli olup olmadığı konularında izlediği yayın politikası kanımca yetersizdir. Ayrıca bu konularda, genellikle kafalar çok karışık. Feminizme dost bazı düşünürler de soruna dar bir açıdan bakıyorlar. Kimine göre örneğin, feminizmin hedefi cinsel özgürlüğü savunmak olmalı. Başkalarına göre ise feminist geçinen kadınlar sadece, kadının cinsel özgürlüğünü savunan, "tatminsiz, azgın" kadınlar. Oysa bu iki görüş de yanlış. Çünkü, kadının ezilmişliği öylesine derin, cinsel yaşamı ise öylesine bastırılmış ki, cinsel özgürlüğünü kazanmak istemesi ancak başka bir çok alanda gelişmesinden sonra gündeme gelebiliyor. Bu, kadı-

nın önce kendisine bir kuluçka makinesi gibi bakmamasını, insan olarak hayatta yapabileceği, yapması gereken başka şeyler olduğunu kavramasını, çalışma, meslek edinme, kişiliğini geliştirme, vb. ihtiyaçların onun için de hayati önem taşıdığını görmesini gerektiriyor. Bunları kavrayan kadın, doğurganlığını denetlemenin de elinde olduğunu kendiliğinden görebiliyor. Cinsel yaşamını ancak o zaman, doğurganlığına tutsak olmadan düzenleyebiliyor. Gerçek cinsel özgürlük budur. Zaman zaman kimilerince düşünüldüğü gibi, kadının her önüne gelenle yatması ve gecede "30 orgazm" olması değil.

Burada bir noktanın daha vurgulanması gerek. Yukarda tanımlandığı anlamda cinsel özgürlüğün kazanılması evlilik ve aile kurumlarıyla çelişik değil. Feministlerin aile kurumuna yönelttikleri pek çok eleştiri var. Ama bunlar çok daha derin ve kapsamlı eleştiriler. Onlar aile kurumunun kadınlar için tek yaşam seçeneği olmasına yani seçeneksizliğe karşı çıkmaktalar. Tek eşli evlilik kurumunun özellikle kadınlar açısından yarattığı ikiyüzlülüklere, çifte ahlaka karşıdırlar. Ama az önce tanımladığım anlamda cinsel özgürlük, pekala başka koşullar değiştiğinde, tek eşli ilişkiler içinde de gerçekleşebilir. KADINCA'nın eksik bıraktığı şey de kadının gerçekten cinsel özgürlüğünü kazanabilmesinin temelini oluşturan, kendini, tüm yetenekleriyle geliştirmesi zorunluluğunu göz ardı etmesi. KADINCA'da hep, aşk, evlilik, koca bulma, sofra tanzimi, moda vb. konulara yer verilir. Ama, kadının ekonominin gidişatından haberdar olması gereğinden, siyasal sorumluluklarından, içinde yaşadığımız toplumun temel sorunlarından vb. pek söz edilmez. Oysa bedenine hükmedebilen kadın, zekâ, akıl, sezgi, yaratıcılık, cesaret vb. başka yeteneklerini de geliştirebilen kadın demektir, Ve yine, ancak bu yeteneklerini geliştirebilen kadın cinsel bakımdan özgür, yani bedenini denetleyebilen kadındır.

BATILI FEMİNİSTLER

• *Batı'daki feminist hareketleri nasıl değerlendiriyorsunuz?*

– Feminizm son zamanlarda mücadelede ağırlığı, var olan geleneksel değer yargılarını yeni biçimler altında sürdüren kitle iletişim araçlarının eleştirisine verdi. Gelişmiş Batı toplumlarında "güzel olmanın yollarını", "kocayı korumak için yapılması gerekeni", "erkeğin kalbini fethetmeyi", "yıldızların hayatlarını" vb. anlatan pek çok dergi çıkar. "İyi ana, iyi eş, güzel kadın, iyi metres." Amaç bunları, sadece bunları öğretmektir kadınlara. Bu tür dergilerin milyonlarca tirajı vardır. Feminizm, bu yayın organlarını eleştir-

meye başladı. Kadın bedeninin reklamlarda, bir malın sürümünü sağlayan en şaşmaz araç olarak kullanılmasını, pornografiyi, kadınları hep "iyi ana, iyi eş" rolünde gösteren televizyon yayınlarını, bu imgeyi ta anaokulundan başlayarak çocuklara benimsetmeye çalışan okul kitaplarını vb. tartışma gündemine getirdi.

Bugün artık feminizmin mücadele alanı çok geniştir: Tüm toplumsal ilişkilerdir. Çünkü dikkatli bir gözle baktığınızda, kadınların belirli bir rol kalıbına hapsedilmesini hazırlayan etmenleri her yerde, her tür toplumsal ilişkide görürsünüz. Eskiden, okul kurumu yaygınlaşmamış iken, çocuklara rolleri aile içinde benimsetilirdi. Kızlar, analarına benzemeye davet edilirdi. Bugün de bu öğrenme biçimi sürmekle birlikte, eğitimi, giderek okul üstlendi. Dolayısıyla kadının rolüne ilişkin mesajları, anaokulundan başlayarak okul vermeye başladı. Çocuklar için hazırlanan TV programları vb. onu destekleyen başlıca kurumlar oldular. Onun için de feministler, bütün bu kurumları, bütün toplumsal ilişkileri eleştirmek zorunda kaldılar.

• *Feminist grupların en önde gelenleri hangileridir? Bunların savundukları ve birbirlerinden ayrıldıkları noktalar nelerdir?*

– Feminizmin gündemindeki sorunlar az önce açıklamaya çalıştığım gibi genişleyince, kadınlar arasında, işi nereden tutmaya başlamalı, ne kapsâmda ele almalı gibi sorunlar etrafında görüş ayrılıkları çıkması kaçınılmazdı. Kürtaj hakkı gibi tüm kadınların hayatını doğrudan etkileyen konularda hemfikir olan kadınlar, başka sorunlarda farklı yöntemler benimsediler. Kimine göre, toplumsal ilişkiler temelde aynı kalarak, kadınlar yararına eşitliği sağlayıcı yasal önlemlerin alınması, işte, eğitimde, siyasette vb. kotalar saptanması gibi önlemler yeterliydi. Bunlar reformist bir çizgi benimsediler. Kimilerine göre kadınlar yararına bu tür önlemlerin alınması yararlı olmakla birlikte, kadın erkek eşitsizliği ve kadının ezilişi, toplumsal ilişkilerden kaynaklandığı için, bu ilişkileri dönüştürmeden, kadın sorununa köklü bir çözüm getirmek olanaksızdı. Ama, toplumun dönüştürülmesi de kadının özgürlük mücadelesine özel bir önem vermeden mümkün değildi. Bunlar, sosyalist-feminist çizgiyi oluşturdular. Bir başka grup kadın da en acil ve en temel sorunun kadınların kurtuluşu olduğu noktasından yola çıkarak toplumsal dönüşümün kaldıracını kadınların kurtuluşu hareketinin oluşturacağı görüşünü benimsedi. Eğer, kadınlar toplumun en ezilen kesimiyse, işe kadınların kurtuluşundan başlanmalıydı. Bunlar da radikal feministlerdir.

TÜRKİYE'DE FEMİNİZM

• *Türkiye'de feminizm hangi boyutlardadır? Bir kadın özgürlüğü hareketinden söz edebilir miyiz?*

– Her şeyden önce feminizm bize yeni ulaşan, iyi bilinmeyen bir akım. Öte yandan, bazı "aydın" kadınlar, Türkiye gibi kadınların çok ezildiği bir toplumda, kadın olarak bazı başarılar elde edebilmiş, meslek edinmiş vb. olabilirler. Kendilerinin kurtulduğunu, "ezilmediği"ni düşünmelerine yol açan bir yanılsama bu. Başarılması zor şeyi, kendisi başarmış kişinin bundan kişisel bir övünç çıkarması da anlaşılır bir durum. Ama daha önemli ve pek söylenmeyen yönü şu, olayın. Böyle nice kadın, tüm görünür başarısına karşın, yine de ezilmekte, horlanmaktadır. Dayak yiyeceğini tahmin etmeyeceğiniz nice kadın kocasından dayak yemiştir, hakaret görmüştür. Boşanmak her zaman kolay değildir. İçin için, ezildiklerini bilseler bile, bu kadınlar için ezildiklerini itiraf etmek pek de kolay değildir, O yüzden de en kestirmesi, sorunu da çözümü de yadsımaktır. Kimi "ünlü", örneğin sahne sanatçısı kadın ününe tırnaklarıyla söke söke kavuşmuştur. Çoğunun ünü, erkeklerin alkışlarıyla kazanılmıştır. Aslında bunlar arasında kadın olmanın bedelini çok yüksek ödeyenler vardır. Ezilmeyi yaşamışlardır. İyi bilirler. Ama onları alkışlayanlar, müşterileri erkeklerdir. Onlara açıktan cephe almak, haklı olarak işlerine gelmez. Hatta, hayatını söke söke kazanmış bu kadınlardan bazıları, "ben bir erkeğin korumasına muhtacım", "erkeksiz nasıl yaşarım" türünde sözleri biraz da bu nedenle söyler. Geçenlerde gündelik bir gazetenin ekinde, bu "ünlü ve aydın" kadınlardan bazılarının feminizmi reddederken, erkeğin üstünlüğüne olan inançlarından yola çıktıklarını, hayatlarını kendileri kursalar da kadının asli rolünü "iyi ana, iyi eş, güzel kadın, iyi metres" kalıbı içinde gördüklerini okuduk. Buradaki çelişki ilginçti, ama beni şaşırtmadı. Aynı gazetede bir de, yine hayatını söke söke kazanan başka bir kadının sözleri vardı. Bu okumamış, ünlü olmayan, hayatını hizmetçilikle kazanan bir kadındı. Onun görüşleriyle ötekiler arasındaki çelişki, çok daha ilginçti. Çünkü bu kadın, kadınla erkeğin eşitliğini savunuyordu. Evde kocasının otoritesine ise, toplumun yerleşik değerleri bunu gerektirdiği için uyduğunu söylemekteydi. Onunkisi, boyun eğme değildi aslında. Evin geçimine kocası kadar katıldığının bilincindeydi. Benliğinin, gücünün bilincindeydi. Asıl aydın tavrı galiba o kadında.

• *Bir yazınızda şöyle diyordunuz: "Türkiye'de bir kadın hareketinin oluşmasını önleyen, bugüne değin var olmamış pek çok gerekli koşulun bugün artık oluştuğunu iyimserlikle söyleyebiliyorum." Bu koşullar nelerdir?*

– Sözünü ettiğiniz görüş, *Gösteri* dergisinde çıkan bir yazımda yer alıyordu. Burada tekrarlamayayım. Özetle söylemek gerekirse, kanım o ki, Türkiye halkının % 45'inin kentlerde yaşadığı, iyi kötü sanayileştiğimiz bir dönemde, geleneksel değerlerin çözülmesi durdurulamaz. Sanayileşme sürecek. Tarım toplumu çözülmekte. Bu durumda, "başlık geleneği" ile simgelenen kırsal kesim kadınının ezilişi de sürdürülemez. Değişim kentlerden başlayacak, kuşkusuz. Kentsel kesim kadını her geçen gün çalışma yaşamına girmeye daha fazla zorlanacak. Evden, onun dört duvarından gitgide kopacak. Eğer feminizm bir hareket haline gelebilirse, geleneklerin baskısından kurtulan kadınlar giderek bu harekete kulak verecektir.

• *Feminizm neden amacından saptırılıyor? Yanlış bir şekilde değerlendiriliyor?*

– Feminizmi, insanların özgürlüğünü ve baskılardan kurtuluşunu amaçlayan, bu anlamda ilerici bir düşünce olarak görmek yerine, onu yoz, gerici, sapkın, fırsatçı, yılgınlığa götürücü vb. bir ideoloji olarak gören ve gösterenler var. Sorunuzdaki amaçtan saptırmayı böyle anlamak mümkün. Neden, derseniz? Esas olarak feminizmden ürktükleri için demek gerek. Çünkü, şu ya/da bu nedenle, kadınları, kadın kitlelerini, kendi özlemlerini ortaya koymaktan alıkoymak ve onları kendi denetimleri altında tutmak istiyorlar. Feminizmin, kadınları dünyayı kendi gözleriyle görmek üzere seferber edebilecek bir potansiyel taşıdığını görüyor, bundan da ciddi şekilde tedirgin oluyorlar.

FEMİNİZM VE ERKEKLER

• *Feminist hareketlere toplumun, daha doğrusu erkeklerin tepkileri ne olmuştur?*

– Erkeklerin çoğunluğunun feminizme olumsuz bir tepki göstermesini çok olağan karşılıyorum. Hangi iktidar sahibi, kendiliğinden iktidarın avantajlarından vazgeçmiştir ki tarihte? Toplumun insanı ezen gündelik ilişkileri içinde, horlandığını, hakkını alamadığını düşünen ezik her erkeğin (ki çoğunluk böyledir) evine gelip, horlayabileceği, bilgiçlik taslayabileceği, efendilik edebileceği, "koruyacağı", kısaca gücüne boyun eğen bir kadın bulması, ona ne büyük rahatlık verir, düşünebiliyor musunuz? Bu rahatlamanın sahteliğini

kendiliklerinden görmelerini beklemek safdillik. Onları bizim, kadınların ikna etmesi gerekiyor. Bu zor ama olanaksız olmayan bir iş. Çünkü, kadını ezmenin, erkek için kendi ezilmişliğini örten bir paravana olduğunu, kadını ezmekten kurtulmanın onlar için de ezilmekten kurtulmanın başlangıcı olduğunu, erkeklere göstermek, anlatmak mümkün gibi geliyor, bana.

• *Kimi feministler "erkeklerin olmadığı bir dünya" diyorlar. Bu düşünceye ne dersiniz.*

– Çok küçük bir azınlık, ya kuramsal ya da duygusal nedenlerle böyle bir amazonlar dünyası ya da matriyarka (anaerkil toplum!) hayali peşinde, gerçekten. Korkarım, pek çok kişi de çarpıcı bir görüş olduğu için bu eğilime kulak kabartıyor ve bunların feminizmi temsil etmekten ne kadar uzak bir uç görüşün taşıyıcıları olduğunu gözden kaçırıyor. Örneğin, "siyasi lezbiyenler" denilen bir grup, lezbiyen olmasalar bile kadınların lezbiyenmiş gibi davranmalarını savunuyor. Bunlar radikal feminizmin ucunda yer alıyorlar. Ben bu görüşün yalnız stratejik olarak yanlış olmakla kalmadığını, özünde feminizme ters düştüğünü düşünüyorum. Çünkü, tasavvur ettikleri dünyanın bugün yaşanan ezilmişlikleri kendi içinde yeniden üreteceğinden kuşkum yok. Kapalı toplumlar, gettolar her zaman, baskıyı, hiyerarşiyi üretmiştir, üretirler.. Gerçekten lezbiyen olan kadınlar, tüm eşcinseller gibi, cinselliklerini istedikleri gibi yaşayabilmeliler. Kadının cinselliğinin de ezildiğini saptamış olan feminist kadınlar, hiç kimsenin cinsel yönden baskı altında tutulmasına razı olamazlar. Ama, lezbiyenlik, feminizmin kadınların özgürleşmesi için benimseyebileceği bir yol olamaz. Çünkü feminist kadınlar, kadınların erkeklerle olan ilişkilerini değiştirmek isterler. Onlara ezilmeden, onları ezmeden, insanca, eşitçe, tüm sorumlulukları onlarla paylaşarak, ama onlarla birlikte yaşamak isterler. Yeni dünyayı birlikte kurmayı amaçlarlar. Böyle olunca da erkeksiz bir dünya, feminizmin özüne aykırıdır.

• *Feminizmi savunmaya ne zaman ve nasıl başladınız?*

– Kadınların içinde yaşadıkları eşitsizliğe isyanım, gözlem yapmaya başladığım çocukluk yıllarıma değin gider. Annem de kendi kuşağının ölçüleri içinde feminist bir kadındı. Şimdi 78 yaşında. Tüm yaşamınca çalışmış bir meslek kadını. Ben, meslek kadını olduğumda, kadın sorununu mesleğim bağlamında, bir doçentlik tezi konusu olarak ele alıp inceledim. Bu inceleme, kadının toplumumuzdaki ezilmişliğinin boyutlarının çıplak gözle görülenden daha derin olduğunu gösterdi, bana. İsyanım, tepkisellikten çıkıp yeni bir bi-

çim aldı. Batılı feministlerin çalışmalarını incelemeye başladım. Gördüğünüz gibi benim "feminizmim" daha çok "entelektüel" köklerden kaynaklandı. Ama, yollar ayrı, varılan yer aynı olabilir. "Kurtulmuş" gibi görünen benim gibi bir kadının da tüm hemcinslerim gibi ezildiğini, ben, bu uzun süren bilinçlenme çabasından sonra kavradım. Başka kadınlar aynı noktaya, salt, yaşadıkları hayatın somut koşulları bunu dayattığı için gelebiliyorlar.

EN ÖNEMLİ SORUN

• *Türk kadınının günümüzde en önemli sorunu sizce nedir?*

– Bizim kadınlarımızın "en önemli" sorunu bir değil, bin. Bunları ayırmak da çok zor, birbirinden. Çünkü, hepsi iç içe. Dayak, çok çocuk doğurma, evlilikten başka bir ufuk görememe, eğitim eksikliği, kendini aciz, zayıf, erkeğin korumasına muhtaç görme, bu şekilde yetiştirilmiş olma... Ama, son günlerde gazete haberlerinde, dayak nedeniyle cinayet işlemek zorunda kalan kadınların öyküleri üst üste gelince... Belki de her şeye buradan başlamak gerek diye düşünüyorum. Kadının dayak yemesinin kabul edilemez bir işkence biçimi olduğunu kavrayıp, buna karşı örgütlenebildiğimiz gün (kadınlar ve toplum olarak) başka sorunların da üstüne gidebileceğiz, inancındayım.

• *Siz sorunlarınızı nasıl çözümlediniz?*

– Ben, kadın olmamdan kaynaklanan pek çok sorunumu çözemediğim gibi tek başıma çözebilir durumda olduğumu da düşünmüyorum. Bu her bireyin, kendi yaşantısında, yeteneklerini geliştirebileceği son sınıra kadar geliştirmesi için mücadele vermemesi anlamına gelmez. Bu mücadele gereklidir. Verilmelidir. Ben, kendi adıma, onurlu bir yaşam istedim. Kadın onurunu önemsedim. Parasal açıdan hep, iki ayağımın üstünde durmak gereğini benimsedim. Toplumsal sorunlarımızı kavramaya, kendimi toplumun sorumlu bir bireyi olarak görmeye çalıştım. Ama, daha önce de söylediğim gibi, bunca çaba sonunda, tek başına kurtulmak diye bir şey olamayacağım anladım. Onun için de kadınların (ve onların mücadelesini destekleyen erkeklerin) dayanışma içinde mücadele vermeleri gerektiğine inanıyorum: Kadınların özgürlüğü için, insanların özgürlüğü için...

• *Ülkemizdeki kadın-erkek ilişkilerini nasıl değerlendiriyorsunuz?*

– Türkiye, 1930'larda yapılan önemli reformlara rağmen bugün hâlâ cinsiyet temelinde kesin şekilde bölünmüş, kadınlarla erkeklerin ayrı dünya-

larda yaşadıkları bir toplum. Erkekler, analarını sayarlar belki, ama anlamazlar onları. Biraz da küçük görürler. Analar, oğullarını severler, ama onları anlamazlar. Çünkü, dünyaları, ilgileri, sorunları ayrıdır. Köy düğünlerinde (ve yalnız orada değil) kadınlar ve erkekler ayrı ayrı eğlenirler. Kadınlar "çay"da buluşur, erkekler "kahve"ye gider. En "modern" sanılan kesimlerde bile çok değişmemiştir bu ayrı yaşama biçimi. Kaç göç yok artık, belki. Ama, bir akşam yemeğinde buluşan nice "modern" ailelerde, yemek biter, erkekler bir köşeye çekilir, iş, para, politika ya da futbol konuşurlar. Kadınlar da başka bir köşede, ev işinden, çocukların hastalığı ya da okulundan, modadan, giyimden söz ederler. Kadınların % 99'unun evlendiği, boşanma oranlarının tüm İslam aleminin en düşük oranlarından birisi olduğu, bu anlamda, kadın/erkek bir aradalığını böylesine kurallaştıran, hatta "mitleştiren" bir toplumda kadınlarla erkeklerin birbirlerinin dünyalarına ve sorunlarına böylesine yabancı olmaları, en azından irkilticidir.

UMUTLU GELECEK

• *Erkekler, feminist olduğunuzu duyunca nasıl bir tavır alıyorlar?*

– Feminist bir kadınla kural gereği alay edilir. Bunu göğüsleyebilirseniz eğer, ardından üç tavır gelebilir. Sizden gerçekten ürkenler, düşmanca davranırlar. Saldırırlar size. Bunlar, bağnaz ve umutsuz insanlardır. Kimileri sizi anlamış, davanızı benimsemiş gibi görünürler. Ama, gerçekte tınlamaz, sizi himayelerine almaya çalışırlar. "Benim kadınım feminist olmalı" diyen görüştür, bu. Onları inandırmak için çok uğraşmanız gerekir. "Erkekliklerinden" öylesine emin ve mağrurdurlar. Üçüncü tavırsa, açık fikirli, akıllı, insancıl erkeklerin tavrıdır. En büyük dostlarınızı onlar arasında bulursunuz. Tabii, onlarla da tartışırsınız. Her savınızı doğru bulmazlar. Ama, zaten bu mümkün değildir. Dolayısıyla, onlarla, sağlıklı, iki tarafı da zenginleştiren bir diyalog kurabilir, onlardan, anlamlı eleştiriler alırsınız. Onlar sizin, siz onların ufkunu açarsınız. Böylece, yavaş yavaş, daha iyiye, daha güzele, daha insancıla doğru, birlikte yol alırsınız. Kendi adıma benim, bu üçüncü tavrı benimseyen dostlarım, ilk iki kategoriye giren tanıdıklarımdan daha çok sayıda. İşte gelecekten umutlu olmamın bir nedeni de bu.

16

"Adam Korunuyor Ben Değil Ya..."

Asiye Hanım, nice adsız, zeki, her iyi şeyi çabucak öğrenen Anadolu kadınından biri. Ama bu kez onun adı var. Onu yakından tanırım. On yıldan fazladır bize gündelikçi gelir. Dostumdur. Bu sohbeti o dostluğumuza sığınarak yaptık. Bu uzunca bir sohbetin yalnız kürtaj etrafında dönen bölümü. Olduğu gibi aktarmaya, lehçesini korumaya çalıştım. Ama hiçbir çaba onun o tatlı kahkahasını, şarkı söylermiş gibi dalgalanan konuşmasını yansıtamaz...

• *Asiyanım, önce bize bir kendini tanıtsana...*

– Alet açık mı?

• *Açık, açık. Anadolu'nun neresinden geldin, kaç yıl oldu geleli, şimdi nerede yaşıyorsun?*

– Anadolu'nun şeyinden geldim ben. Vilayeti Giresun. Alaca da diyorlar. Bağlüce köyü. Geleli tam on yedi sene oldu.

• *Ciddi mi söylüyorsun?*

– Vallahi. On yedi sene oldu. Ama altı ay orda, altı ay burda. Biliyorsunuz, zaten. Size gireli zati on üç sene olmuş. Ondan sonra, işte eyle. İşte geleli beri vilayette eyle bizim işler. Eyle gidiyor.

• *İstanbul'a, geldiğinde kaç yaşındaydın Asiyanım?*

– İstanbul'a geldiğimde on yedi sene oldiğina göre, demek ki 29 yaşındaydım. Şindik kırk sekizden n'ider? Yirmi dokuz yaşındaydım de?

• *Peki, kaç senelik evlisin?*

– Otuz.

• *Kaç çocuk var?*

– Üç.

• *Sonuncu kız, burda doğdu değil mi?*

– Burda doğdu, burda doğdu.

• *Peki sen hiç kürtaj oldun mu?*

– Kürtaj olmadım.

• *Ama yakınlarından olan vardır...*

– Yakınlarımdan olan çok. Aldıran çok. Onlardan duyuyorum, tabii, biliyorum.

• *Peki, köyde nasıl yapılır bu işler?*

– Köyde mi? (Gülüyor) Köyde çok basit işler. Dohtor masrafi yok (Gülüyor). İşte, bir ilaç, tavuk geleği bulurlar...

• *Ne?*

– Tavuk geleği. Tavuktan gelek çikariyler. Geleği kopariyler. Yahut sabun, yahut bir ebegümecim diye bir ot. Bunların birisini götürür, koyarlar.

• *İçime mi koyarlar?*

– İçine koyarlar tabii.

• *Öyle mi? Yani öyle kaynatıp içmek falan değil...*

– Yok, içme değil... (Ufak, başkasına duyurmak istemeyen bir sesle) rahmin ağzına koyar. O zaman koyunca içeriyi bozar. Sabun da bozuyo. O şey de bozuyo, ebegümeci de. İnsanı zehirliyi bile. Çokları yani zor, yetişti doktora. Ama düşürtür.

• *Peki ne yapıyor? Kanama mı başlatıyor?*
– Kanama başlatıyo. Ardından da çocuk düşüyo, varsa....

• *Peki, bunu kaç çocuktan sonra yapmaya başlarlar sizin yörede?*
– Üç çocuktan, dörtten sonra yapmaya başlarlar

• *Üçten sonra demek.*
– He.

• *Peki, tek çare bu mu?*
– Tek çare de bu. İkide yapmıyorlar. Üçte de yapmıyorlar. İllaki de dört oldu mu başlıyor. Çok oluyo. Bakımı zor. Bakımı zor olunca n'apsın? Mecbur düşürtecek. İlaç bilmiyorlar, köyde duruyorlar. Koruma bilmiyorlar. Eyle olunca, mecbur ilaç yapıyo...

• *Peki bu düşük işini kim ister? Kadın mı, kocası mı?*
– Kocası var ya... Kocası on çocuk olsa, bi erkek çocuk düşürdük dimez. Kadının kendi yapar tabii. Kocası ister mi ki? Çocuk yapma der mi?

• *O zaman, düşük yaptığını öğrendiğinde ne yapar koca?*
– Düşük yaptığını öğrendiği zaman kızar biraz emme n'apacak? Düşmüş artık. Kavga felan yapar.

• *Yapar mı?*
– Yapar.

• *Peki kadın bu düşüğü yaparken, canlı varlıktı, günahtı falan diye korkular taşır mı?*
– Şi, kadın mı? Kadın düşüğü zaten ahlına koyduktan sonra, onu günahı felan saymaz. Ama adam. Adamın ahlundadur. Günahtır. Düşürtme der. Zaten çocuk canlanınca düşmez.

• *Demek o zaman düşük erken bir dönemde yapılır?*
– Üç aylıkta, dört aylıkta zaten şey diyeceğim, yani iki aylıkta üç aylıkta geç olur. Aybaşı geçince. On gün on beş gün geçti midi. Şey de dokunmiyo bak. Öyle olunca hemen akıtır. Ama iki ay oldu mudu biraz zordur. Ama on beş gün oldu mudu hiçbir şey itmez. Şimdi artık alıştılar, iğneyi öğrendiler,

kürtaj öğrendiler.

• *Köyde de öğrendiler mi?*

– Öğrendiler şindik, artık. Bişey olana dek. Dohtor bilirler. Eskiden dohtor felan yoktu ki orda...

• *Kasabaya mı iniyorlar?*

– Kasabada var hepsi. Ta Karacahisar'a iner. Sekiz saat koyar arası...

• *Peki, yalnız mı gidiyor, kocayla mı?*

– Mecbur, kocası götüriyi. Hasta.

• *Kanama olduktan sonra götürüyor...*

– Kanama olduktan sonra. Eyle, götürür mü? Almaya götürmeeez... (Kısık bir dedikodu sesinde) Katiyen. Hiçbir erkek götürmez zaten yapmaya.

• *O zaman, yeni yasa hikâyesi nasıl olacak?*

– Ney? Ney?

• *Yeni bir yasa çıkardılar. Orda, kadının kürtaj olması için kocanın rızası gerek deniyor.*

– Koca, zaten imza almamış, şey yapmaz ki, kürtajı, dohtor. Yapmıyor, imza olmayınca...

• *Peki, düşük istemeyen koca bunu nasıl imzalayacak?*

– İmzalayacak, alsın diye, mecbur.

• *Nasıl ikna edecek kadın onu?*

– Onu şimdi iddia ediyi. İşti, koca ırazı oluyor. Bakım çok zor Şirin Hanım, Çocuk bakması eyle zor ki. Hele bu hayatta, İstanbul'da. Eyle zor ki. Eyle olunca mecbur. N'apacak?

• *O zaman sen şimdi İstanbul'daki kadınlardan söz ediyorsun. İstanbul'da nerede oturuyorsun Asiyanım?*

– Çeliktepe'de.

• *Peki, senin mahallede, tanıdıkların arasında hiç kürtaj yaptıran olur mu?*

– Olmaz mı, var.

• *Nasıl yaptırıyorlar?*

– Alıp gidiyi, yaptırıyor, kocası. Dört-beş tane çocuk var... Bir daha oliyir. Mecbur götürüyor. Geçende bir de bizim yanımızda vardı. O eyiydi ama âldıramadı işte... Para yoktu. Onbin lira istediler.

• *Kim istedi?*

– Dohtor istedi.

• *Özel doktora götürdü, o zaman, hastaneye değil...*

– Hastaneye de. Şişli'de istemişler...

• *Hastanede mi?*

– Evet, Şişli'de.

• *Ne diyorsun?*

– Eee, tabi, onun şeyi yoktur. Sigortası felan yok ya... Bir de Mecidiyeköy'de şey var ya... Neydi unuttum adını kadının... O, daha pahalı yapiyir ya... O Şişli'deki dohtor on bin lira istemiş. On bin lirayı veremedi. Geldi, şimdi çocuk, aldırmayacak, tabii...

• *Sahi mi?*

– Vallaha, eyle ye, veremedi çocuk n'apsın? Veremedi. Veremeyince n'apsın? Üç tane var oğlan, bir daha var, hamile. Hamile olunca gitti dohtora... Dohtor da demiş ki, on bin lira vereceksin.

• *Peki, devlet hastanesine niye gitmedi? Orada daha ucuza yapılıyor kürtaj.*

– Devlet hastanesinde daha ucuza oluyor ama. Devlet hastanesi nasıl bir hastane biliyor musun?

• *Nasıl?*

– Acil olmamış, devlet hastanesi içeri almaz seni.

• *Yani kanamalı olmak gerekiyor öyle mi?*

– Kanamalı olmak gerekiyor, tabii... Acil olmamış devlet hastanesi seni kapıya almaz. Çünkü varırsın kapıya, gün atar, yatak dolu der, bişey eder seni içeriye almaz. Ama beyle kanamalı acil durumda, arabayla varırsın kapıya, o zaman çeker alır, şey yapar. Çeker alır seni. Eyle bir şey. Eyle kanamalı gitseydi, zaten hem ucuza düşerdi, hem de şey yapardı. Aldırır, gelirdi...

• *Ama, onu da yapmak istemedi, komşun diyorsun. Yani artık, burda ebegümeci kullanmıyorlar öyle mi?*

– Burda artık onu kullanamıyorlar, korkuyorlar, Zehirlenürük, diye. Zaten zehirlense, kocasını şiyderler... Burası... Şey, köyde o korku yok ya (Gülüyor). Köyde çok yapıyorlar ama, şimdi bile yapıyorlar.

• *Asiyanım, sen otuz yıllık evliyim, kürtaj olmadım dedin. Çocuklarının sayısı da üç. Pekiyi nasıl hallettin bu işi?*

– Eh, çocuk, üç tane öldü. Evvelkiler. Çocuklarım öldü, üç tane benim.

• *Daha öncekiler...*

– Evet, öncekiler öldü. Bunlar sonradan oldular. Şimdi ben buraya gelenden sonra bir korunma öğrendim. Eyle gitti, ne bileyim? Artık olmuyor.

• *Nasıl bir korunma bu?*

– (Kahkahalarla gülüyor) Adam korunuyor, ben değil ya... Adam korunuyor benim bir şeyim yok.

• *Peki, onu nasıl sağladın? Sen mi bastırdın? Sen mi istedin, o mu?*

– Ben dedim ki... O dedi, daha çocuk yapmayalım, bakamah, dedi. O kızı o büyüttü ya... Kucağında kaldı. Canını yaktı! Canını yakınca çocuk olmasın dedi. Ben de çocuk istemiyirsen, kendin korun, dedim. Git dedim, o şeyden, eczaneden ilaç al. Ama ben ilaç içmem dedim. Çünkü, mideme dokunuyir... İlacı pek kaldıramıyorum, ben. Ondan sonra... gitti eczaneye, ilaç alamamış. O eczanedeki adam demiş ki, işte geri çek, korun demiş. Şimdi eyle gidiyor. Korunuyor artık, Yoksa olsa şimdi bile olur...

• *Çeliktepe'deki komşuların nasıl korunuyor, biliyor musun?*

– İlaç alıyorlar, ilaç, hap... Kimisi de bir naylon varımış. Ben görmedim, ama duyuyorum. Yani, birkaç tanesinde onlardan var... O da patladı mı yine olurimiş zaten ya... (Bir kahkaha daha atıyor).

• *Pekiyi Asiyanım, senin kızın genç kız oldu. Yakında evlenir. Bu kızı evlendireceğin zaman...*

– Evet...

• *Ona bunları, çocuk yapmamak için öğrendiklerini, bildiklerini anlatacak mısın?*

– Anlatamam yahu.

• *Niye anlatamazsın?*

– Eh. Çocuk, ben annesiyim. Anlatamam... Arkadaşlarından, şurdan burdan öğrenir... Bak benim gelin. İki çocuk yaptı. Sonra durdu. Herhal birilerinden öğrendi. Ama ben anlatamam...

Ve sohbetimiz, bundan sonra başka konularda sürdü, gitti...

17

Doğaya Saygılı Bir Kürtaj Yöntemi

Doğurgan cins kadın olduğu için, aslında tüm insanları ilgilendirmesi gereken doğurganlığın denetimi alanında sorumluluğu yüklenmek daha çok kadınlara düşmüştür. Tarih boyunca dinler ve devletler kadın bedenine tasarruf hakkını kendilerinde gördükleri için de, çok yakın bir dönemde kadınlar bilinçlenip kendi bedenlerine sahip çıkma hakkını talep edene değin, insan soyunun devamının gerektirdiği nice külfeti onların yüklenmesi gerekmiştir. İstenmeyen gebelikler, bu yüzden kadın yaşamının salt analık ve çocuk yetiştirmeye vakfı, yaşamın başka alanlarında katlanılan yoksunluklar, yeteneklerin körelmesi, ezilme vb. Nüfus politikalarının bedelini kadınlar bedenleri ve benlikleriyle ödemişlerdir.

Onların bilinçlenmesi ve bedenlerine sahip çıkma mücadeleleriyledir ki bilimler (biyoloji, tıp, kimya, biyo-kimya) ancak son çeyrek yüzyıl içinde kadın doğurganlığının denetlenmesi sorununa önem vermeye başlamıştır. Kuşkusuz, aynı dönemde Üçüncü Dünya doğurganlığının denetimi, besin-nüfus dengesi, ekoloji gibi başka kaygıların da politikacıların gündemine girmesi, bu konuda bilimsel araştırmaya hız verilmesinde etkili oldu.

Bu açıdan en önemli adım –kadın yaşamı açısından buna bir devrim de denebilir– bundan otuz yıl önce Pincus'ün "hap"ı keşfetmesiyle atıldı. Kadın bedeninin yumurtlama, döllenmeyen yumurtanın ölümü ve bedenden atılması devresine, bu devreye eşlik eden hormon akımını etkileyerek müdahale eden ve yumurta üretimini durduran "hap", kadın bedenini istenmeyen gebelikten koruyan en güvenilir yöntemlerden biriydi ve 1960'larda piyasaya sunuluşun-

dan itibaren gelişmiş kapitalist toplumlarda doğum kontrolü araçları piyasasının baş köşesine yerleşti. Azgelişmiş, özellikle azgelişmiş kapitalist toplumlardaysa, bu piyasanın ne bilimsel ne ideolojik altyapısı var olduğu için devletlerce benimsenen nüfus artışını frenleme politikasına karşın "hap" aynı uygulama alanını bulamadı. Bu toplumlarda kadın bedeni geleneksel ve ilkel yöntemlerle korunmaya çalışılırken, gebeliğe son vermenin en kesin yolu da, yasalara, cezai hükümlere, ölüm ve sakatlanma tehlikesine karşın kürtajdı.

RU 486

1982'de de bir Fransız doktoru, kadın doğurganlığının denetiminde kimine göre Pincus'ünkü kadar önemli bir devrim, kimine göre de bugüne değin bulunan doğaya en saygılı yöntem sayılan bir buluş gerçekleştirdi. INSERM (Sağlık ve Tıp Araştırmaları Merkezi) araştırma görevlilerinden Dr. Etienne Beaulieu 19 Nisan 1982'de Fransız Bilimler Akademisi'ne sunduğu bildiriyle RU 38486 (kısaltılmış adıyla RU 486[1]) adı verilen yöntemi tanıttı (*Nouvel Observateur*, Nisan 1982).

Nedir yöntemin özü? Bundan önce doğum kontrolünde en güvenilir sayılan ama kadınların özgürleşmesine karşıt çevrelerce yan etkileri sayılmakla bitmeyen "hap"tan farklı olarak RU 486, ne kadının yumurtlamasını ne de yumurtanın döllenmesini önlüyor. Gerçekten de hapın işlevi döllenmeyi önlemekti ve bunun için de kadının sürekli (yani kadın cinsel ilişkide bulunsun ya da bulunmasın) biçimde doğurganlık hormonu progesteron alması gerekiyordu. Yeni yöntem, RU 486'ysa sürekli kullanılmıyor. En çok, sürekli cinsel ilişkide bulunan kadınlar tarafından, ayda bir kez, hormonal devrenin sonunda alınması yeterli. Demek ki kadın yumurtlamaya ve döllenmeye açık. Ama eğer çocuk doğurmak istemiyorsa, RU 486 yöntemini uyguluyor, bir hap alıyor ve çocuğu düşürüyor. Bu anlamda teknik olarak yöntem kürtaja eşdeğerdir, onun kadar kesin (% 100) bir sonuç vermektedir. Ama burada kürtajın ne fizyolojik ne de psikolojik trauması yaşanır. Ayrıca hap çok az alındığı için, kadın bedeninde hormonal bozukluklara da yol açmaz. Çünkü, çok basit bir mantığa dayanan, aslında bir anti-hap olan RU 486, kadın bedenine hormonal bir müdahalede bulunmamakta, bu yüzden beden doğal devresini yaşamaktadır. Ama, RU 486 hapları yapay anti-progesteron moleküllerinden üretildiği için, bir anlamda rahim dokusuna aldatıcı bir etki yaparak, progesterona göre gelişmiş olan dokuyu çözmekte ve döllenmiş yumurtanın gelişme-

1 Bugün etkin maddesi olan *mifepristone* adıyla bilinen ilaç, 2000'li yıllarda onaylandı – y.h.n.

sini durdurmaktadır. O zaman, kadın açısından sorun, Pincus hapı kullandığı zaman, uzun dönemli olarak yaptığı çocuk doğurmama kararını, her ay yeniden vermekten ibaret. Kadın her ay, maddi koşullarını ve psikolojik hazırlığını tartarak çocuğu isteyip istemediğine karar vermeli. Kuşkusuz, daha sorumlu ve daha özgürce verilen bir karar olacaktır bu.

Halen Cenevre Hastanesi'nde profesör Walter Herrmann'ın araştırmaları başta olmak üzere deney aşamasının sonuna gelmiş olan yöntemin başarı şansı yüksek görünüyor. Sorumluluklarını üstlenmek isteyen özgür kadınlara bilimin sağladığı bu yeni olanaktan dolayı Dr. Etienne Beaulieu'yü şükranla selamlamak gerek. Ama bu yeterli değil. Asıl, bugüne dek doğrudan piyasa belirlenmelerine bağlı kalmış, dolayısıyla, gereğinden fazla gecikmiş, bu tür insan ihtiyaçlarına insanca çözümler getirecek araştırmaların geliştirilmesi için çaba harcamak gerek...

18

Faşizm ve Kadınlar

"...faşist dönem tarihin herhangi bir başka döneminden çok daha fazla kurban almıştır; işte bu nedenle anlaşılması için en yoğun entelektüel çabanın gösterilmesi gerekir."

ERNST NOLTE, *Three Faces of Fascism*, s. X

"... faşist ideolojinin kadın görüşü ile kapitalist burjuvazinin katolik-töreci (*moralist*) nitelikteki buyurgan aile ideolojisi arasındaki sıkı bağın sonucu olarak her şey daha kolay açıklanmaktadır."

MARLA R. MACCIOCCHI, *Faşizmin Analizi*, s. 105

Faşizm üzerine yarım yüzyılı aşkın bir süredir yürütülmüş olan araştırma ve incelemelerin bir taramasını yapan Françis L. Carsten, modern tarihçi ve siyasal bilimcilerin faşizm konusundaki yoğun çalışmalarına rağmen, 1920 ve 1930'larda getirilen klasik yorumların çerçevesinin pek aşılamadığını, yeni araştırmaların daha çok, 1920'lerde, faşizmin yükselişine tanık olmuş olan İtalyan gözlemcilerin ortaya attığı tezleri doğruladıklarını söylüyor.[1]

1 Francis L. Carsten, "Interpretations of Fascism", Walter Laqueur (der.), *Fascism, A Reader's Guide* içinde, Penguin, 1979, s. 478. Söz konusu İtalyan gözlemciler arasında G. Zibordi (*Critica Socialista del fascismo*, Bologna, 1922); L. Salvatorelli (*National-fascismo*, Turin, 1923); A. Rossi (A. Tasca), (*The Rise of Fascism*, New York, 1966, ilk basılışı 1938), G. Salvemini (*The Fascist Dictatorship in Italy*, New York, 1927) sayılabilir. Carsten'in tarama çalışmasında liberal, muhafazakâr ve Marksist yorumcuların önemli bir bölümü gözden geçirilmekle birlikte bazı dikkat çeken boşluklar da var. A Gramsci (*Selections from the Prison Notebooks*, Londra, 1971); L. Trotsky (*The Struggle Against Fascism in Germany*, New York, 1971; *Faşizme karşı mücadele* [çev. B. Tanör], Suda, 1975) bunların ilk akla gelenleri.

Buna karşılık, faşizm konusunda, kuşkusuz özellikle Almanya ve İtalya'da yoğunlaşan ama bununla sınırlandırılamayacak, neredeyse evrensel boyutlarda gerçekleştirilen monografik çalışmaların zenginliğine rağmen, faşizmin bugün tam olarak aydınlığa çıkmamış birçok yönü var. Bir bakıma, "faşizm ve kadınlar" sorunu böyle bir sorun.

Faşizmin, iki savaş arası dönemde, Almanya, İtalya gibi Avrupa, Japonya gibi Avrupa dışı toplumlarda egemen devlet biçimi olmasının yanı sıra, Macaristan (Horthy), Avusturya (Dolfuss), Romanya (Codreanu), Polonya (Pilsudski), Bulgaristan (Tsankov) gibi Doğu Avrupa ve İspanya (Franco), Portekiz (Salazar) gibi Batı Avrupa toplumlarında faşist-benzeri rejimlerin yerleşmiş olması, geri kalan "demokratik" Avrupa toplumlarından bazılarında ise devlete egemen olmamakla birlikte güçlü faşist hareketlerin ortaya çıkması,[2] Ernst Nolte'nin haklı olarak, Birinci Dünya Savaşı ile İkinci Dünya Savaşı sonu arasındaki yıllardan 'faşist dönem' olarak söz etmesine yol açmıştır.[3] Ancak, bu dönemde kurulan bazı rejimlerin yakın bir tarihe kadar yaşayagelmesinin yanı sıra (İspanya, Portekiz), İkinci Dünya Savaşı sonrasında faşizm eğiliminin ortadan kalkmadığı, Şili gibi Latin Amerika toplumlarında faşizm-benzeri rejimlerin yakın bir tarihte de kurulabildiği, bir olgu. Öte yandan, yukarıda anılan diktatöryal rejimlerden bazılarının 'faşist' olarak nitelenmesi yoğun tartışmalara yol açtığı gibi,[4] İkinci Dünya Savaşı sonrasında birçok az gelişmiş toplumda kurulan askeri veya sivil diktatörlük rejimlerinin, ayrımsız, faşist rejim olarak kabul edilmesi, bu yönde pek yaygın olan bir eğilime rağmen yanıltıcıdır. Öyle ise, 'faşizmi', XX. yüzyıl tarihinin, belirli bir dönemine özgü, bugün için esas olarak tarihçileri ilgilendiren bir sorun olarak görmek ve güncelliğini yadsımak ne kadar yanlış ve tehlikeli bir tutumsa, faşist rejimlerin niteliklerinin çözümlendiğini ve bilimsel olarak temellük edildiğini savunmak da o kadar hatalıdır.

Türkiye, yakın geçmişinde, proto-faşist bir hareketin siyasal hayatında boy gösterdiği, faşist hareketlerin iktidara ulaşmak için başvurdukları klasik strateji olan, devletin baskı aygıtı dışında paramiliter örgütler kanalından, be-

2 Fransa'da Maurras'ın Action française (ki sonradan kısa bir süreyle kurulan Petain rejiminin ideolojik kaynağıdır), Valois'in Faisceau, de la Roque'un Croix de Feu ve Doriot'nun Parti Populaire français'si; Belçika'da Rexistler, İngiltere'de, Oswald Mosley'in *British Union of Fascists*'i ve Hollanda, Danimarka, Estonya vb. ülkelerdeki benzerleri bu arada sayılabilir.

3 Ernst Nolte, *The Three Faces of Fascism*, Mentor, 1965, s. 17 ve devamı.

4 Nolte, a.g.e. Ayrıca bkz. Nicos Poulantzas, *Faşizm ve Diktatörlük* (çev. A. İnsel), Birikim, 1980; Mihaly Vajda, *Fascism as a mass movement*, Allison and Bushby, Londra, 1976. Bu açıdan özellikle Franco rejimi üzerinde tartışmaların yoğunlaştığı vakıa.

lirli toplumsal kategoriler üzerinde baskı ve şiddet uygulama stratejisine başvurduğu bir toplum.[5] 1970'li yılların karmaşık, iktisadi, siyasi ve ideolojik kriz ortamında, siyasi iktidarı ele geçirebilecek gücü bulamayan bu hareket, yine de parlamanter platformdaki parti biçimiyle, koalisyon hükümetlerinde yer alabildi. Faşizm sorununun 1970'lerde evrensel planda yoğunlaşan iktisadi kriz nedeniyle, salt entelektüel merak saikiyle gündemde bulunması gereken bir konu olmanın ötesinde, Türkiye'nin özgül koşullarında bu denli gündemde olmasına rağmen, soruna gereken önemin verildiği, sistemli ve bilimsel kıstaslara uygun bir anlama ve irdeleme çabasına konu edildiği hiç söylenilemez.[6]

Bu yazının amacı da, faşizm üzerine sistematik ve bütünsel bir çözümleme getirmek değil. Makale boyutunda bir çalışmada buna zaten pek olanak yok. Burada yapılması denenen şey, son yıllarda, faşizm konusunda daha eskiden yapılan çalışmalarda ihmal edilmiş olduğunu düşündüğüm bir yönle ilgili olarak, ilginç bir çalışma başlatan Maria A. Macciocchi'nin tezlerinden yola çıkarak, faşizmin, araştırıcılar arasında halen tartışma konusu edilen bir niteliğine, 'devrimci' bir ideoloji ve rejim olup olmadığı sorusuna bir açıklık getirmeye çalışmak.[7] Kadınların farklı siyasal rejimler altında değişen statüleri ve değişik ideolojilerin kadınların "eşit ve özgür" insanlar olma yolundaki mücadelelerine karşı aldıkları tavırlarsa, ideolojileri ayrıştırmakta kullanılabilecek çok anlamlı birer gösterge, adeta birer ayıraç olarak kabul edilebilir.[8]

5 Bu derginin anısına çıkarıldığı Prof. Dr. Cavit Orhan Tütengil de, birçok başkaları gibi, bu terörün kurbanlarındandı.

6 Türkiye'de gündelik basın ve haftalık siyasi dergilerin dışında, birkaç önemli eserin Türkçeye çevirisinin ötesine giden bir anlama çabasına rastlamadık. Bu açıdan istisnai sayılabilecek bir çalışma için bkz. Ömer Laçiner, "Faşizm", *Birikim*, No. 4-5, 1975, s. 34-44 ve 17-31.

7 Daha önce değindiğimiz 1920 ve 30'ların ilk çalışmalarında "karşı-devrimci" veya "gerici" bir rejim olarak tanımlanan faşizmin daha sonra "sol"dan yapılan bütün tahlillerinde bu yön vurgulanmaktadır. Faşizmin "Yirminci yüzyılın iki devrimci hareketinden biri" olduğu görüşü, George I. Mosse, "The Genesis of Fascism", *Journal of Contemporary History*, vol. 1, No. 1, 1966 tarafından ortaya atılmıştır. Bu gün bu tezin en önde gelen savunucusu Eugen Weber'dir. Bkz. *Varieties of Fascism*, Princeton, 1984; aynı yazarın "Revolution? Counter-revolution? What Revolution" makalesi. Laqueur, a.g.e., s. 489-531. Aynı konuda ilginç bir tartışma için bkz. Michael Ledeen, "Renzo de Felice and the Contreversy over Italian Fascism", *Journal of Contemporary History*, vol. 11, No. 4, 1976, s. 269 ve devamı.

8 Şirin Tekeli, *Kadınlar ve Siyasal – Toplumsal Hayat*, Birikim, İstanbul, 1982. Bu çalışmada karşılaştırma esas olarak kapitalist ve sosyalist toplumlar arasında yapılmış, kapitalizm öncesine de değinilmişti. Maria A. Maccocchi'nin 1975-76'da Vincennes Üniversitesi'nde yürüttüğü bir seminerde ortaya atılan tezler ve semineri izleyen iki kitap bu açıdan yeni bir ufuk açmaktadır. Bkz. *Faşizmin Analizi* (çev. C. Süreyya), Payel, 1977 ve M. A. Macciocchi, *Les Femmes et leurs et maîtres*, Ch. Bourgois, Paris, 1978. Ayrıca bkz. Rita Thalmann (der.), *Femmes et Fascismes*, Tierce, 1987, "Fondation scientifique international des Femmes"ın düzenlediği bir kollokyumun bildirilerini bir araya getirmektedir.

Faşist rejimler altında kadınların uğradığı statü kaybı ve onlara atfedilen 'doğurma makinesi' rolü, genel olarak kadın sorununun kaynaklandığı toplumsal faktörlere, özel olarak da "kapitalist toplumlarda" kadın sorununun gerçek niteliğine parmak basmaya imkân verebilir. Ama, diğer taraftan, faşizm olgusuna, klasik olarak yapılageldiği gibi, "faşizm esas olarak hangi sınıfın çıkarma hizmet etmiştir?" sorusu perspektifinden bakıldığında ortaya çıkandan hem daha ayrıntılı, hem daha net bir teşhis koymak da, faşist rejimler altında kadınların durumu gibi konular incelenerek yapılabilir. Yani, bu yazının konusunu oluşturan sorgulama, hem faşizmin bir siyasi rejim olarak niteliklerinin, hem de kadın sorununun teorik temellerinin anlaşılmasında son derece verimli olabilir. Yazının ilk bölümünde, üzerinde az çok uzlaşmaya varılmış yönleriyle, faşizmin temel nitelikleri gözden geçirilmeye çalışılacak, ikinci bölümünde faşist rejimler altında kadınların statüsünde meydana gelen değişiklikler, olabildiğince karşılaştırmalı bir biçimde betimlenecek, nihayet, Almanya örneği üzerinde biraz daha ayrıntıya inilerek, geçici bir sonuca varılacaktır.

FAŞİST REJİMLERİN TANIMLAYICI NİTELİKLERİ

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, liberal ve muhafazakâr düşünürlerce faşist rejimler üzerine başlatılan araştırmalar, daha önce bu toplumlarda mevcut olan parlamanter demokrasilere son vererek, seçim esasına dayanmayan, tek bir siyasi partinin ve ona bağlı çeşitli kurumların toplumu tümüyle tek partinin ideolojisi çerçevesinde birleştirme ve örgütlemeye yönelik, dolayısıyla sınıf mücadelesinin siyasal planda olduğu kadar, iktisadi planda da sendikal örgütler kanalından yürütülmesine son veren ve toplum, parti, devlet özdeşleşmesini 'önderin', 'şef'in (Düçe, Führer) şahsında gerçekleştirmeyi amaçlayan bu rejimleri totalitarizm kavramı yardımıyla tahlil etmekteydiler. Faşist rejimler, liberal parlamenter rejimlerde esas olan, toplum-devlet ayrılığı ve buradan kaynaklanan, insanların ve örgütlü grupların devlet karşısındaki özerklik ve dolayısıyla özgürlüklerinin inkarı üzerine kurulmuş olduğu için bu kavramsallaştırma oldukça anlamlı görünmekteydi. Ancak, faşizmi totalitarizm kavramıyla yakalamaya çalışan araştırıcılar, yukarıda sıralanan niteliklerin, SSCB gibi toplumlarda da var olduğu saptamasından hareketle, faşist rejimlerle, SSCB gibi toplumların siyasi rejimleri arasındaki temel farkları ihmal etmekte, giderek, faşizmin siyasi bir rejim olarak özgüllüğünü açıklayamamaktaydılar.[9]

9 Hannah Arendt, *The Origins of Totalitarism*, New York, 1958; Leonard Schapiro, *Totalitarism*, Londra, 1972; Raymond Aron, *Democratie et totalitarisme*, Paris, 1965.

Faşizmi çözümlemek üzere geliştirilen ikinci bir kavramsallaştırma, totalitarizm kavramsallaştırmasının içine düştüğü hatayı düzelterek faşizmin, 'kapitalist' toplumlara özgü bir siyasi rejim olma niteliğini ön plana çıkarmaktadır.[10] Ancak, faşizm, olağan koşulların kapitalist devlet biçimlerinden bir sapmadır; bu anlamda, "kapitalizmin kriz aşamasının diktatoryal devlet biçimi"[11] ve "olağanüstü koşulların özgül devlet biçimi"[12] olarak nitelendirilmesi gerekir. Bu kavramsallaştırma bize totalitarizm kavramsallaştırmasından farklı ve üstün olarak, faşizmi anlayabilmek için, kapitalist toplumun yapılarından yola çıkma olanağını sağlamaktadır. Kapitalizmin değişik toplumsal formasyonlardaki hâkimiyet biçimi, bunun belirlediği hâkim ve tabi sınıflar dengesi, ara sınıf ve kategorilerin rolü, siyasal iktidarın bu sınıflar dengesini yansıtma biçimi, farklı katmanların ideolojilerinin burjuva sınıfının ideolojisiyle nasıl eklemlendiği gibi öğelerin karmaşık bütünlüğü, krizin bu bütünü nasıl etkilediğini tahlil etmek için anlaşılması gereken noktalardır. Çünkü kapitalizm altında çok çeşitli ve farklı krizler vardır ve özgül bir devlet biçimi olarak faşizmin çözmeye çalıştığı olağanüstü sorunlar, kriz öncesinin olağan kabul ettiğimiz toplumsal yapılaşmasından türemektedir. Kapitalist toplumların kriz aşamalarında ortaya çıkan, faşizm dışında, 'bonapartizm' ve 'askeri diktatörlük' rejimleri ile bunların öğelerini değişen derecelerde birleştiren melez devlet biçimlerinden de söz edilebilmektedir.[13] Öyle ise, faşizmin kapitalist toplumların kriz devleti olduğunu söylemek yeterli değildir; cevap verdiği özgül krizin niteliklerinin belirlenmesi gerekir. Faşizme yol açan krizin, "karmaşık" niteliği üzerinde hemen herkes hemfikirdir. Bu, Birinci Dünya Savaşı sonrasında birden çok toplumu birden etkisi altına alan enflasyonist krizin ardından gelen ve 1929'larda, kapitalizmin genel krizi niteliğini kazanan ağır bir iktisadi kriz temelinde, siyasi kurumları dönüşüme zorlayan, aynı zamanda da ideolojik boyutu bulunan bir krizdir. Bu karmaşıklığı nedeniyle, Miaille'in deyişiyle, "kapitalist üretim tarzının hakimiyetini tehlikeye düşürecek ölçüde de-

10 Poulantzas, Guerin, Vajda gibi Marksist araştırıcılar açısından bu açıkça vaz edilen bir varsayım. Nolte gibi liberal araştırıcılar ise bu varsayımı örtük bir biçimde benimsiyorlar. Bkz. Nolte, *a.g.e.*, s. 40. Burada önerilen tanım faşizmi esas olarak bir "anti-Marksizm" ve daha genel olarak, "anti aşkıncı" bir ideoloji olarak ele almaktadır.

11 Michel Maille, *l'Etat du Droit*, Maspero – PUG, 1978, s. 112.

12 N. Poulantzas, *a.g.e.*, s. 323 ve devamı.

13 N. Poulantzas, *a.g.e.*, giriş. Ayrıza bkz. N. Poulantzas, *La crise des dictatures*, Paris, 1974 ve André ve Francine Démichel, *Les Dictatures Européenes*, Paris, 1973'de Latin Avrupa diktatörlükleri askeri diktatörlük kategorisiyle tahlil edilmekte, Latin Amerika ile ilgili olarak bkz. Alain Rouquié, "Hypothese bonapartiste et l'émergence des systemes semicompetitifs", *Révue Française de Science Politique*, 1975, No. 6, s. 1077 ve devamı.

rinleşen" bir krizdir.[14] Örneğin, III. Enternasyonal bu krizi "çöküş halindeki, kapitalizmin nihai krizi" olarak nitelemiş ve stratejisini bu 'katastrofizm' tahliline dayandırmıştır.[15] Başka bazı düşünürler de bu krizi, kapitalizmin "birbirlerini bir facia boyutunda dengeleyen" temel sınıfları arasındaki çelişkiye dayandırmaktadırlar.[16] Bu görüşlerle, Komintern tezi birbirlerini dışlamamakta, aynı temele yaslanmaktadır. Ancak, son zamanlarda bu tahlilin bir yanılgısı, birçok araştırıcının dikkatini çekmiştir. Bunlara göre, birbirlerini facia boyutunda dengeleme durumunda olan toplumsal sınıflardan biri, işçi sınıfı, daha faşizm iktidara gelmeden önce, kapitalist toplumu dönüştürme projesinde yenik düşmüştür.[17] Bu durumda kapitalizmin hakimiyetini yitirme tehlikesi, bu tehdidi yöneltemeyecek şekilde yenik düşmüş bir sınıftan gelemez idiyse ve tarihi gerçeklerin ortaya koyduğu gibi bu kriz, kapitalizmin çöküş krizi değil idiyse, nasıl bir krizdir? Bu soruya yanıt verenlerden bir bölümü, temeldeki iktisadi krizi, kapitalizmin belirli bir aşamasından bir diğerine kabaca formüle etmek gerekirse 'rekabetçi kapitalizm'den, 'tekelci kapitalizme' geçiş döneminin krizi olarak adlandırmakta; yani esas olarak bir sermaye birikimi, merkezileşme ve yoğunlaşma krizi olarak nitelemektedirler.[18] Bu krizin bazı toplumlarda, siyasi rejimin faşistleştirilmesine gerek kalmaksızın atlatılmasına karşın İtalya ve Almanya'da faşizmin adeta 'zorunlu' hale gelmesinin nedenleri ise, bu iki toplumsal formasyonun tarihsel gelişmeleri nedeniyle, bu geçiş konjonktürünü, olağan dönemlerin parlamanter rejimlerini koruyarak yaşayabilecek güçte olmamalarında aranmalıdır.

Birçok araştırıcının üzerinde görüş birliğine vardıkları, bu iki toplumsal formasyonda ortak olarak mevcut olup, faşizmin ortamını hazırlatan tarihsel önkoşullar arasında şunlar sayılabilir: İtalya, kapitalist toplumlar arasında henüz sanayileşme sürecini tamamlamamış, az gelişmiş bir ülkedir; Al-

14 Miaille, *a.g.e.*, s. 112.
15 Fernando Claudin, *The Communist Movement*, Penguin, 1970, s. 126 ve devamı. Ayrıca bkz. Poulantzas, "III. Enternasyonelin stratejileri", *a.g.e.*, s. 33 ve devamı, özellikle s. 60.
16 Gramsci, *a.g.e.*, "sezarizm anlayışı", s. 219 ve devamı; sezarizmle tahlil edilen faşizmdir ve karşı karşıya geldiklerinde birbirlerini yok etme ihtimali taşıyan sosyal sınıflar dengesi –facia boyutu– bu rejimin temelidir. Keza, Trotsky de faşizmi bir "iç savaş dengesi" hali olarak tanımmlar; *a.g.e.*, s. 325 ve devamı. Trotsky'nin faşizm yorumuyla ilgili olarak bkz. Robert S. Wistrich, "Leon Trotsky's Theory of Fascism", *Journal of Contemporary History*, vol. 11, no. 4, s. 157-185.
17 N. Poulantzas, *a.g.e.*, s. 61; Guerin, *a.g.e.*, s. 21'de "Devrimcilerin tabii bir eğilimi vardır: her şeyi kendilerinden bilmek. Sanırlar ki, burjuvazi faşizme sadece ve sadece proleter devrimi tehdidini defetmek üzere başvurur... Ne İtalya'da ne de Almanya'da faşizmin iktidarı ele aldığı sıralar, kapıya gelip dayanmış bir ihtilal tehlikesi yoktu" der. Ayrıca bkz. C. Buci-Glucksmann, *Gramsci et l'Etat*, Fayard, 1975, s. 358 ve Carsten, *a.g.m.*, s. 463.
18 N. Poulantzas, *a.g.e.*, s. 51; Miaille, *a.g.e.*, s. 124; Vajda, *a.g.e.*, s. 58 ve devamı.

manya ise, ileri derecede sanayileşmiş bir toplum olmasına karşın, tıpkı İtalya'da olduğu gibi burada da burjuvaziyi hâkim sınıf haline getiren burjuva devrimi süreci, geç bir tarihte ve burjuvazinin kendisini toprak sahibi aristokrasinin siyasi ve ideolojik hegemonyasından tümüyle özerkleştirme kararlılığını gösterememesi nedeniyle, 'tepeden inme' ve 'pasif devrim' olarak nitelenen özgül bir biçimde yaşanmıştır.[19] Bu ise, her iki toplumda, yukarıda değinilen karmaşık ve derin krizle karşı karşıya kalan burjuvazinin, bir yandan kendine özgü ideolojiyi, liberalizmi egemen kılamayacak diğer yandan da kendine özgü siyasal rejime, parlamenterizme, güven duyamayacak derecede güçsüz olmasına yol açmıştır.[20] Kısacası, her iki toplumu karakterize eden siyasal istikrarsızlık ve liberal, demokratik geleneklerin zaafı, aslında, burjuvazinin zaafının türevleridir. Ayrıca, her iki toplumda sanayi devriminin gerçekleştiği, dolayısıyla sanayi burjuvazisinin, burjuvazinin önderliğini üstlendiği dönem, dünya pazarlarının kapitalist-emperyalist devletlerce bölüşülmüş olduğu dönemdir. Bu ise, güçsüz burjuvazinin önünde bir gelişme engeli yaratmıştır. İşte böyle bir tarihsel bağlamda, Almanya Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkmış, sömürgelerini kaybetmiş ve yüklü bir savaş tazminatı ödemek zorunda kalmış, İtalya ise, savaşta galipler cephesinde yer aldığı halde, kendisine gizli anlaşmalarla taahhüt edilen vaatlerin yerine getirilmediğini görmüştür. Bu durum, Alman ve İtalyan burjuvazileri üzerindeki ekonomik baskıyı artırırken, her iki toplumun küçük burjuva sınıfları üzerinde de iktisadi olduğu kadar psikolojik ve ideolojik etkiler doğuracaktı. Öte yandan bu iki toplumda burjuvazilerin zaafları ve küçük burjuvazilerin tedirginliğine karşılık işçi sınıfları, gerek sendikal, gerekse siyasi planda ileri derecede örgütlenmişlerdir. Hatta XIX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren, aristokrasinin her iki toplumsal formasyonda sürmekte olan etkinliğine karşı muhalefet de işçi sınıfı örgütlerinden gelmiştir,[21] İtalya'da savaş sonrası seçimlerde Sosyalist Parti oylarını önemli ölçüde arttırırken[22] Almanya'da da, savaş yenilgisi üzerine yıkılan imparatorluk rejimi yerine cumhuriyeti ilan etme sorumluluğunu esas olarak SPD üstlenmiş ve 1919 seçimlerinden en büyük parti olarak çıkmıştır.[23] Her iki toplumda da, savaş sonrasında gündeme gelen "sosyalist dev-

---

19 N. Poulantzas, *Pouvoir Politique et Classes Sociales*, Maspero, 1978, C. I, s. 191 ve devamı; Barrington Moore, *Social Origins of Democracy and Dictatorship*, Boston, 1967; Gramsci, *a.g.e.*, s. 106-114.

20 Carsten, *a.g.m.*, s. 471-473; Moore, *a.g.e.*, s. 435-442.

21 Richard J. Evans, *The Feminist Movement in Germany 1894-1933*, Sage, 1976, s. 7.

22 Robert Paris, *l'Histoire du fascisme en Italie*, Maspero, 1962, C. I, s. 161 ve 279.

23 Georges Castellan, *l'Allemagne de Weimar: 1918-1933*, A. Colin, 1969, s. 117.

rim" başarısızlığa uğrarken, işçi sınıfı örgütleri, parlamenter düzen altında etkin bir muhalefet gücü olma niteliklerini korumaktaydılar. Bunun anlamı, işçi sınıfı örgütlerinin savaş sonrası iktisadi kriz konjonktüründe, burjuvazinin, kapitalizmin liberal aşamasından tekelci aşamasına geçiş sürecini tamamlayabilmek için gereksinim duyduğu, işçi sınıfının kazanılmış haklarının kısıtlanması ve işçi ücretlerinin düşürülmesi siyasetini engelleyebilecek güce sahip olmakta devam etmesidir.[24] Kuşkusuz, kapitalizmin karşı karşıya bulunduğu kriz, sadece işçi sınıfı üzerinde uygulanacak denetimle sınırlı değildi; küçük ve orta sermaye kesimleri ile küçük burjuvazi üzerinde de baskı uygulamayı gerektirmekteydi. Ama krizden çıkış için burjuvazinin öngördüğü ekonomik politikalara asıl muhalefet örgütlü işçi sınıfından gelmekteydi. Kısacası, var olabilmek için büyüme krizini çözmesi gereken, dışa genişleme olanakları sınırlı, iç bünyede ise hem toplumun geniş kesimleri üzerinde sıkı bir denetleme uygulaması gereken, hem de bunu başarabilecek güçten yoksun olan burjuvazinin, demokratik bir tartışma platformu oluşturan parlamanterizmin hassas dengeleri içinde bir çıkış yolu bulabilme ihtimali, çok düşüktü. Diktatoryal bir rejimin bu açıdan yararları ise apaçıktır.

Öte yandan, faşist rejimle üzerinde baskı uygulanan toplumsal kesimlerden birisi, faşizmin yükseliş aşamasında bu ideolojinin başlıca destekçisi de olmuştur. Faşizmin temel paradokslarından birisi olan bu olguya faşizmi inceleyen pek çok araştırmacı dikkat çekmiştir: Küçük burjuvazinin faşizmin iktidara gelişinde oynadığı kritik rol. Bu nedenle, 1933'teki 13. Presidyum kararında III. Enternasyonal'in benimsediği faşizm tanımı (finans-kapitalin, en şoven, en gerici ve en emperyalist kesimlerinin açık ve terörist diktatörlüğü) hem yetersiz, hem de yanıltıcıdır.[25] Faşizmi, kapitalizmin diğer diktatoryal kriz devletlerinden ayıran en önemli özelliği, geniş bir kitle tabanına yaslanması ve toplumun çeşitli sınıf ve katmanlarından destek görmesidir. Bunun en açık ifadesini Paul Sering'de (Richard Löwenthal) bulmak mümkün;

---

24 Guerin, *a.g.e.*, s. 23; Vajda, *a.g.e.*, s. 60.

25 Dimitrof'un bu ünlü tanımı, komünist partilerince hala benimsenmektedir. Yetersizliğini kabul eden Togliatti gibi bazı yorumcular, aynı tanıma "küçük burjuvazinin kitle tabanına yaslanarak" unsurunu eklemekteler. Oysa İtalya'da faşizmin yükselişini gözlemleyenlerin hepsi, faşizm – küçük burjuvazi ilişkilerine dikkat çekmiştir. Ayrıca M. A. Macciocchi, Gramsci'nin bu teşhisi ilk koyan düşünür olduğunu saptamakta, bkz. *Faşizm*, *a.g.e.*, s. 15. Trotsky, Bauer, Thalheimer de faşizmin bu yönüne 1930'larda dikkat çekmişlerdi. Yakın dönemde yapılan bütün ampirik araştırmalar da bu ilişkiyi doğrulamaktadır. Bkz. örneğin, Thomas Childers, "The Social Bases of the National Socialist Vote", *Journal of Contemporary History*, vol. 11, no. 4, 1976, s. 17-43. Ayrıca Clara Zetkin, daha 1923'de faşizmin işçi sınıfını da içine alan geniş kitlelerden destek gördüğüne dikkat çekmişti, zikr. Carsten, *a.g.m.*, s. 462.

"...faşist parti üyelerini bütün sınıflardan toplamakta; gerçi bazı grupların ağırlığı daha fazla ve partinin çekirdeğini onlar oluşturuyor ama, bunların 'ara gruplar' şeklinde tanımlanması yanıltıcı. Burjuvazi de partide temsil edilmekte, ama yalnızca borç içinde ve desteğe ihtiyaç duyan burjuvaziyle, keza işçi sınıfının da temsilcileri var orada, ama sadece devamlı olarak işsiz ve mücadele edebilecek durumda olmayan, bunalımın yoğun olduğu bölgelerde yaşayan işçilerin temsilcileri bunlar; kentsel aşağı orta sınıflar da partiye katılıyor, ama sadece yıkıma uğramış kesimleriyle; rant geliriyle yaşayanlar da var orada, ama bunlar sadece, rantları enflasyon nedeniyle erimiş olanlar; subay ve aydınlarsa önderlik ediyor, ama onlar da sadece eski subaylarla, işe yaramaz aydınlar. Faşist hareketin çekirdeğini işte bu gruplar –tam anlamıyla bir müflisler topluluğu– oluşturuyor ve hareketin, çekirdeğini aşarak, krizin yoğunlaşmasına paralel olarak bütün sınıflara ulaşmasını sağlıyorlar. Çünkü kriz, toplumsal bakımdan bütün bu sınıfları etkilemekte.[26]

Başta küçük burjuvazi olmak üzere halkın geniş kesimlerinden destek görerek iktidara yükselen faşist hareket bir kez devlet aygıtlarını ele geçirdikten sonra, onları "faşist devrimi" gerçekleştirmek üzere dönüştürecek ve devlete, kendisini destekleyen farklı toplumsal kesimler üzerinde derecesi değişen baskı ve şiddet uygulayan diktatoryal bir biçim verecektir. Baskı ve şiddet, devlet aygıtlarından özellikle ikisinin, bir yandan doğrudan şiddet uygulama işlevini elinde tutan polis (özellikle siyasi polis) örgütünün, diğer yandan da ideolojik propaganda aygıtlarının geliştirilmesine yol açmıştır. Öyle ki, faşist devlet biçimini diğer diktatoryal devlet biçimlerinden ayırıcı kurumsal özellikler burada aranmalıdır.[27] Böylece, bir yandan faşist ideoloji dışındaki ideolojilerin taşıyıcısı olan bütün siyasi örgütler, parti ve dernekler –yalnız Marksist olanlar değil, aynı zamanda liberal ve Katolik siyasi partiler– yasaklanarak siyasi mücadeleye son verilecek, diğer yandan da kitlelerin faşist ideoloji çevresinde seferber edilmesi için partiye ve giderek devlete tabi bir dizi kitle örgütü kurularak, toplumun bütünü, devlet tarafından kavranacaktır. Faşist devlet, insanlar ve dolayısıyla toplumlar onların siyasi ifadelerini özdeşleştirmeyi hedeflemektedir. Kitleleri siyasetten soyutladığını iddia ettiği parlamanterizm eleştirisine uygun olarak, faşizm kitleleri devletle kaynaştırma iddiasındadır. Ulusu, farklı siyasi çizgilere bölen partiler mücadelesine son vermekle, doğrudan siyasal yaşamın kendisini sona erdirmekte, bu durumda da devlete sadece, ideolojik-ahlaki bir görev, yani kitleleri, faşist ideo-

---

26 Zikreden Carsten, *a.g.m.*, s. 462.
27 Poulantzas, *a.g.e.*, s. 331 ve devamı.

loji doğrultusunda eğitme görevi düşmektedir. Böylece, ideoloji de bir dönüşüm geçirerek farklı toplumsal grupların topluma ve yaşama bakma, onu kavrama ve siyasal tahlil yapma aracı olmaktan çıkarak heyecan ve duygulara seslenen, kitleleri sürüklemeyi sağlayan bir söylem haline gelir; işlevi insanlara, faşizmin kuracağı 'doğal ve ahlaki' düzende, neyi yerine getirmeleri gerektiğini öğretmek, böyle bir düzende herkese düşen rolü benimsetmektir.[28] Ulusun en yüce değer oluşu, ırkçılık, elitlerin üstün yeri, hiyerarşilerin değişmezliği gibi faşist ideolojiyi oluşturan unsurlar üzerine ayrıntılı bir tahlil, bu yazının konusu değil. Ancak, yazının ikinci bölümünde, bu ideolojik söylemin kadınlara yönelik mesajı üzerinde durulduğunda, ideolojinin bütünü hakkında da bir görüş edinilebilecektir.

KADINLAR VE FAŞİST İDEOLOJİ

Faşizmin toplumların geniş kesimlerinden destek gören ve bunlar üzerinde değişen derecelerde baskı uygulayan bir rejim olduğunu söyledik. Faşizm altında değişik sınıflardan kadınlarla ilgili çok ayrıntılı çalışmaların henüz yapılmadığını bile bile, şu hipotezi ortaya atmak bana yine de önemli görünüyor: Kadınlar, toplumsal sınıfları yatay biçimde kesen bir kategori olarak, faşizm altında, Yahudilerden sonra en fazla baskıyı gören toplumsal kesimdir. Yahudilerin ideolojik baskının ötesinde doğrudan fiziki şiddetle ortadan kaldırılmak istenmelerinden farklı olarak, kadınlar yoğun bir ideolojik-politik baskıya maruz kalmış, emekçi sınıflarda ise, kadınların sömürülme ve ezilme oranlarında artış olmuştur. Ama öte yandan, Yahudilerden farklı olarak, faşizmlere yükseliş ve iktidar dönemlerinde en yoğun desteği de kadınlar sağlamışlardır. İşte açıklanması gereken bir paradoks.[29] Kadınların nasıl olup da faşizm kadar anti-feminist ve kadınların çıkarlarına aykırı bir ideolojinin peşi sıra sürüklendikleri çok yakın bir zamana kadar ele alınmayan, adeta 'suskunlukla' geçiştirilen bir konu olarak kalmıştır.[30] Bunun başlı başına açıklan-

---

28 Miaille, a.g.e., s. 128. Faşizmin "doğal düzen" anlayışı için bkz. Laçiner, *a.g.e.*, s. 36 ve devamı.

29 "Kadınların fethi Mussolini için iktidara yükselmesinin ilk aşaması olmuştur" diyor, Macciocchi, *Faşizm, a.g.e.*, s. 120. İspanya'da da Falanj'ın örgütsel dayanaklarından birisi kadın örgütüydü. Bkz. Maria-Dolores Bernand, "Le franquisme et les femmes", Macciocchi (der.), *Les Femmes, a.g.e.*, s.175; Richard Grunberger de Nazi kadın örgütünün, rejimin üçüncü büyük mamut örgütü olduğunu saptamakta. Bkz. *A Social History of the Third Reich*, Penguin, 1971, s. 329. Grunberger ayrıca "Paradoksal biçimde Nazi antifeminizmi, kadınlara oy hakkını tanıyan Weimar cumhuriyetinden daha çok sayıda kadını seferber etmiştir" demekte. Karşıt bir görüş, en azından kadınların oylarıyla Hitler'i iktidara getirmekten sorumlu tutulmaması gereken bir kesim olduğu görüşü için bkz. Evans, *a.g.e.*, s. 253.

30 Maria A. Macciocchi, *Faşizm, a.g.e.*, s. 102'de "faşizmin ideolojisinin kadın evreninden çıkış ya-

ması gereken bir sorun olduğu düşünülebilir. Bu sorunlara nasıl bir açıklama getirilebileceğini araştırmadan önce, ilkin, faşist ideolojinin kadınlara yönelik söylemine bir göz atmak gerek.

Bu söylem, faşizmin teorisyenlerince 'felsefi' temellere dayandırıldığı gibi, Führer'in, Duçe'nin, rejimin temel bir harcı olarak gördükleri törenlerde kitlelere yönelttikleri söylevler ile, çeşitli kitle örgütlerinin yayın organlarında sık sık dile getirilmiştir. Ben burada, birkaç çarpıcı alıntıyla yetineceğim.[31] Mussolini, kadınların çalışması konusunda şöyle diyordu (yıl 1932): "...kadın boyun eğmelidir... Bir analiz gücü varsa da sentez gücü yoktur onun. Hiçbir zaman bir mimari yapıt ortaya koymuş mudur? Bir tapınaktan söz etmiyorum, bir kulübe kurmasını isteyin, kadınlar üstesinden gelemeyecektir. Kadın, bütün sanatların sentezi olan mimariye yabancıdır ve kaderi de bu noktada düğümlenmektedir... Bazı kadınların günümüzde, bazı ekonomik zorlukların baskısıyla, evinin dışında bir çalışma arar duruma düştüğünü biliyorum. Ama modern toplumda kadının gerçek yeri, geçmişte olduğu gibi aile ocağıdır."[32] Yine Mussolini'nin 'makine ve kadın' konulu bir yazısından (yıl 1943): "Günümüzde, makine ve kadın, işsizliğin iki büyük nedenidir. Özel planda bakarsak, çalışan kadın, çoğunca bir aileyi, ya da kendini bir noktada kurtarmaktadır; ancak genel çerçeve içinde, onun çalışması bir siyasal, ahlaki acılar kaynağıdır. Birkaç kişinin kurtarılışı bir kalabalığın kanına girmekle elde edilmektedir. Ölümsüz zafer olmaz... Kadınların çalışma ortamından sürülüşünün bir sürü aile üzerinde ekonomik yansımaları olacaktır elbet. Ama erkekler ordusu da aşağılanmış alınlarını yukarı kaldıracak, sayıca yüz kat daha fazla yeni aile de bir çırpıda ulusal yaşama girecektir. İnan getirmek gerekir ki, çalışma, kadında kadınlık niteliklerinin yitirilmesine yol açmakta, erkekte ise, çok güçlü bir fizik ve ahlaki erkeklik gücü yaratmaktadır. Makinenin de bu gücü arttırması gerekir."[33] Toplumu, 'doğal' hiyerarşilere dayanan aristokratik bir prensibe göre yeniden inşa etmek gibi 'devrimci' bir misyonla yola çıkan faşist ideolojinin,[34] kadını aşağılayışının en açık teorisini ise

---

pılarak ve o evrenle ilgili bir biçimde hiç çözümlenmemiş" olduğunu saptıyor. "Suskunluk" saptaması Maria-Dolores Bernard gibi Françoise Collin tarafından "Noman's land: Reflexion sur l'esclavage volontaire des femmes" Macciocchi, *Les Femmes, a.g.e.*, s. 141'de vurgulanıyor.

31 Bu ideolojinin İtalyan versiyonunun sistematik bir çözümlemesi için bkz. Macciocchi, *Faşizm, a.g.e.*, s. 190-212. Almanya'da Nietzsche'nin "antifeminizmine" kadar uzanmak gerekebilir. Nietzsche'ye getirilen farklı bir yorum için bkz. Alman radikal feminist hareketinin en ilginç önderlerinden biri olan Helen Stöcker'in yazıları Evans, *a.g.e.* içinde, s. 116 ve devamı.

32 Macciocchi, *Faşizm, a.g.e.*, s. 148.

33 Macciocchi, *Faşizm, a.g.e.*, s. 149.

34 Laçiner, *a.g.m.*, s. 36 ve devamı.

Loffredo'da bulmak mümkün; "kadın, bir yılın dörtte üçü süreyle, bedeninin içinde çocuğunu olgunlaştıracak bir yapıyla yaratılmıştır; bir yılı aşkın süreyle organizmasının bir salgısıyla o çocuğu besleyebilecek bir yapısı vardır, onun" diyerek, kadının – toplumsal işlevini biyolojik işleve indirgeyen Loffredo; "Kadının tartışma götürmeyecek kadar aşağı düzeyde bulunan zekası... bulabileceği en büyük doyumun aile içinde olacağını, kocanın güvenilirliğinde daha onurlu yaşayacağını kavramasına engel olmuştur" diyerek, kadının tabiye tini, zihinsel geriliğinin zorunlu kıldığını önermekte ve faşizmin, kadınları kurtarma programını şöyle açıklamaktadır: "Kadın, erkeğin (kocanın, babanın) egemenliği altına dönmelidir. Bağımlılığa, yani tinsel, kültürel ve ekonomik aşağılığa kavuşmalıdır. Bu ilkeyi yüceltmek gerekir; bunun için de onu her yere yaymak, kamuoyunu etkilemek, yetiştirme programlarında yapılacak değişiklikler gibi önlemlerle pekiştirmek, kadınların çalışmasını yasaklamak, kadınların spor yapmasını önlemek, iffete ve alçak gönüllülüğe karşı yapılan küstahlıklara şiddetli yaptırımlar uygulamak gerekir."[35] Bu siyasetin uygulanmasında 'aile'ye çok kritik bir yer düşecektir; çünkü Loffredo'ya göre, "ailede, tam hiyerarşi kurulduğunda", yani "anneler ve çocuklar ataerkil otoriteye bağlandıklarında ve devlete karşı ailenin sorumluluğunu ataerkil aile reisi yüklendiğinde" hiyerarşi prensibi aileyi aşacak, tüm topluma yayılacaktır. Bu bağlamda, "devletin güç ve kan hazinesini yaratanları öne geçirmek için, anne olan kadınlarla öbür kadınlar arasında bir hiyerarşi kurulmalıdır."[36] Böylece kadınlar devletin hizmetinde, çocuk, çok çocuk, daha çok çocuk doğurmaya davet edilmektedirler. Mussolini, "sayı, güçtür" demişti, Kadınlar, faşizmin, emperyalist-yayılma siyasetine uygun nüfus politikasının yorulmaz erleri, birer 'tavşan'; 'inek' ya da 'çocuk doğurma makinası' olacaklardır.[37]

Nazi düşüncesinin temeli de cinsler arası eşitsizliğin, ırklar arası eşitsizlik kadar değiştirilemez olduğu yolundaki dogmatik inançtır.[38] Burada anti feminizm, Yahudi düşmanlığının bir türevi olarak çok daha siyasal terimlerle ifade edilir. Örneğin, Hitler, *Mein Kampf*'ta, "Alman genç kızının da kuşku-

35 Loffredo'dan aktaran Macciocchi, *Faşizm*, *a.g.e.*, s. 192-195.
36 Loffredo'dan aktaran Macciocchi, *Faşizm*, *a.g.e.*, s. 196.
37 Bu nüfus politikasının, 'doğurganlığı' nasıl 'ahlaktan' üstün tuttuğu ve insanlık dışı boyutlara getirdiğini Nazi Almanyası'nda 1935'de insan soyunu ıslah etmek üzere kurulan ve tam anlamıyla bir 'hara' haline getirilen 'Hayat kaynağı' veya 'Lebensborn' kurumunu inceleyen bir yazı için bkz. Jean-Michel Palmer, "Romantisme et bestialité: quelques remarques sur la representation de la femme dans l'idéologie et l'art sous le III. Reich", *Les Femmes*, *a.g.e.*, s. 44.
38 R. Grunberger, *a.g.e.*, s. 322.

suz milliyeti bellidir, ama o ancak evlendikten sonra yurttaş olacaktır" der ve 8 Eylül 1933'de yaptığı bir konuşmada, "kadınların eşitliği mesajı, sadece Yahudi düşüncesinin icad edebileceği bir mesajdı ve muhtevası bu düşüncenin izlerini taşır", hükmünü verir. Nazi gençlik örgütü Führer'in bu teşhisini şöyle yorumlayacaktır; "Yahudi, cinsel demokrasi isteğiyle karımızı çaldı. Biz gençler, dünyanın en kutsal şeyini, hizmetkarımız ve kulumuz olarak kadını yeniden kazanabilmek için, bu canavarı öldürmeliyiz."[39] Nazi söyleminde kadınların toplumsal yaşamdan sürülmesi teması asıl, siyasetle ilgili olarak işlenecektir. Hitler, "Doğada ve tanrı vergisi olan harikulade şey, kadın ve erkek arasında, her biri kendi doğasının. ona verdiği fonksiyonu yerine getirdiği sürece çatışma olmamasıdır"[40] der ve kadının doğası gereği, "saf, temiz ve rasyonellikten uzak" olduğu için siyasetten uzak durması gerektiğini savunur.[41] Gobbels de, kadınları siyasal haklarından yoksun bırakma kararını; "kadınlara saygısız olduğumuzdan değil, aksine çok saygılı olduğumuzdan onları parlamenter demokrasinin çirkefinden koruduk" diyerek gerekçelendiriyordu.[42]

Bu birkaç örnekten açıkça görülebildiği gibi, faşizmin kadına yönelik ideolojik mesajı kesinlikle anti-feminist bir karakter taşımakta; kadını erkeğe göre hiyerarşik bir ilişkiye yerleştirmekte, aşağılamakta ve aşağılanışını doğal görmesini talep etmektedir, ondan. Bu söylemde yer alan 'değiştirilemez hiyerarşiler', 'patriarkal aile' gibi öğeler faşist söyleme, tarih sahnesine eşitlikçi bir söylemle çıkan liberal burjuvazinin ideolojik söylemine göre 'gerici' bir ton yüklemektedir.[43]

Faşizmin iktidara yerleştikten sonra bu ideolojiyi nasıl uygulamaya koyduğuna gelince, burada da ilginç bir paradoksla karşı karşıya gelinmektedir. Gerçekten de faşistler, kadınların, medeni, ekonomik ve siyasal statüsünü, uygulamaya koydukları bir dizi kararla, programlarına uygun hale getirmeye çalışmış ama kadınları "çalışma hayatının dışına sürmeyi" başarama-

39 Macciocchi, *Les Femmes*, *a.g.e.*, s. 17.
40 Jean-Michel Palmier, *a.g.m.*, s. 34.
41 Jean-Michel Palmier, *a.g.m.*, s. 36.
42 Grunberger, *a.g.e.*, s. 323.
43 Başka faşist veya benzeri ideolojilerde söylem bu denli açık olmayabilir. Örneğin, İspanya konusunda, Maria-Dolores Bernard, daha çok bir 'ideolojik boşluk'tan söz etmektedir. Çünkü Frankizm doğrudan kilise ideolojisine yaslanmaktadır, *a.g.m.*, s. 179. Petain'in özgül söylemi "kırsal değerleri esas alan bir ahlakçılık" biçimini almıştır. Bkz. Macciocchi, *Faşizm*, *a.g.e.*, s. 197. İktidara gelemeyen bir faşist hareket örneği olan Belçika rexizmini inceleyen Hedwige Peemans-Pouller, burada "aile politikasının faşistleştirilmesi" temalarını aynen bulmakta; kadınların oy hakkına sahip olmadığı Belçika'da, rexistlerin 'aile oyu' şeklinde kadın oy hakkını savunmalarını ise onların desteğini sağlamaya yönelik bir taktik olarak değerlendirmektedir. Bkz. "Crise et antifeminisme", Mocciocchi, *Les Femmes*, *a.g.e.*, s. 124 ve devamı.

mış, daha doğrusu bunu gerçekleştirmemişlerdir. Buna karşılık başta ücret politikası olmak üzere uyguladıkları çeşitli yöntemlerle, kadın işçilerin sömürülme ve ezilme haddini yükseltmişlerdir. Olaya bu açıdan bakıldığında, belki de bir paradokstan söz etmek doğru değil; ama şimdilik bunu bir paradoks kabul ederek, sergileyecek birkaç örnek verelim: İtalya'da, 20 Ocak 1927 kararnamesiyle faşist sendikalarca, kadın ücretleri eşdeğer erkek ücretlerinin yarısına indirilmiş; 30 Ocak 1927 kararnamesiyle kadınlara liselerde edebiyat ve felsefe okutulması yasaklanmış; 1928 kararnamesiyle öğretim kurumlarında kadınların müdürlük yapması yasaklanmış; 1928 kararnamesiyle, kız öğrencilere iki kat harç ödeme yükümlülüğü getirilmiş; 1 Eylül 1938 kararnamesiyle kamu görevlerinde kadınların kadro toplamının % 10'unu doldurabileceği belirlenmiştir. 1942'de yürürlüğe giren Rocco yasası ceza kanununda kadın ve erkek arasındaki eşitsizliği 'şeref suçu' gibi bir madde ile ağırlaştırmış; 587. madde ile öfkeli babaya, kocaya ya da erkek kardeşe, şereflerini koruma durumunda kızı, karıyı ya da kız kardeşi öldürme 'hakkı' bahşedilmiştir.[44] İtalya'da parlamanter demokrasi döneminde kadınların zaten sahip olmadıkları 'oy hakkı' ise 1923'de 12 milyon seçmen yaşında kadından, okur-yazar, vergi veren veya 'savaş dulu' madalyası taşıyanlardan 'iffetlerini koruduklarıʼ bilinenlere olmak üzere 1 milyon kadına tanınmıştır.[45] Öte yandan, 1934 yılında ihdas edilen çok çocuklu ailelere verilen prim, evlilik sigortası ve çok çocuklu kadınlara verilen madalya uygulaması – sistemli biçimde yürütülmüştür.[46]

Almanya'da Naziler, kadınları siyasetten dışlamak üzere ilk önlemi, daha iktidara gelmeden 1921'de, kadınları partinin liderlik kadrosundan çıkartmakla almış; iktidara gelişlerinin hemen ardından evli doktor ve devlet memuru kadınların işten çıkartılması; 1935'de orta öğretimde kadın öğretmenlerin sayılarının % 15 azaltılması, üniversitede, kürsü profesörlüğüne kadın atanmasının önlenmesi, 1936'dan itibaren yargıçlık mesleğinin kadınlara yasaklanması; 1933'de üniversite öğreniminde Weimar döneminde oranları 1/5 olan kadınların 1/10'a indirilmesi kararlarını uygulamaya koymuşlardır.[47] Ayrıca, kadınların toplumdaki yerini belirleyen "Kinder, Kirche, Küche" (Çocuk, Kilise, Mutfak) sloganıyla uyumlu bir şekilde, kadınlara ilk ve

---

44 Macciocchi, *Faşizm, a.g.e.*, s. 151, 153.

45 Macciocchi, *Faşizm, a.g.e.*, s. 133 ve devamı. İtalya'da tüm faşist rejim boyunca, yurttaşların bir kez plebisit için sandık başına gittikleri düşünülürse, bu oy hakkının da hiçbir anlamı olmadığı açıktır.

46 Macciocchi, *Faşizm, a.g.e.*, s. 138, 142.

47 Grunberger, *a.g.e.*, s. 331-332.

orta öğrenimde verilecek eğitimin içeriği değiştirilmiş, programlara, ev ekonomisi, dikiş gibi dersler konulurken, kızlara matematik ve Latince okutulması yasaklanmış[48]; 1934'den itibaren, kadınlar için, tarım kesimi ve çok çocuklu aileler arasında, yerine getirilmek üzere zorunlu 'sosyal hizmet yılı' devreye konulmuş ve kadınların 'en az 4, ortalama 6-7 çocuk' doğurmalarını teşvik etmek üzere, prim ye gamalı haç madalyası dağıtımı kampanyaları başlatılmıştır.[49]

İtalyan ve Alman faşizmlerinden çok daha kısa ömürlü Petain rejiminin en dikkat çeken icraatı, 7 Mart 1942'de 'çocuk düşürmeye karşı' çıkartılan yasa olup, çocuk düşürenler ve bu 'suça katılanların' ölüm cezasına, çarptırılmaları öngörülmekteydi.[50] İspanya ise, 'yasal' düzenleme düzleminde geriye dönüşün belki de en kesin olduğu toplumdu. Çünkü, kısa ömürlü II. Cumhuriyet rejiminde, Maria-Dolores Bernard'ın deyişiyle, "dönemin en feminist medeni yasalarından" birine sahip olan kadınların statüleri, bu ülkede Franco'nun zaferinden sonra, yeniden 1889 yasasına tabi kılınmıştır.[51]

Bütün bu örnekler, faşist rejimlerin, kadınları, faşizm öncesinde ulaşabildikleri statünün daha gerisine çekme konusunda ciddi olduklarını, ideolojik söylemleriyle icraatlarının tutarlı olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak verilen örneklerde göze çarpan bir başka eğilimin daha altını çizmek gerekiyor: Çalışma hayatına ilişkin olarak çıkarılan, önleyici, yasaklayıcı kararnameler, daha çok, öğretmenler, memurlar, doktorlar gibi, küçük burjuva ve burjuva kadınlarının icra etme eğiliminde oldukları meslekleri hedef alıyor... Geniş çalışan kadın kitleleri, yani işçi kadınlar açısındansa durum, hem daha farklı, hem de daha ikirciklidir. Gerçekten de gerek İtalya'da, gerek Almanya'da 1930 iktisadi krizinin yol açtığı işsizlik sorununa bir çözüm olarak kadın işçilerin işten çıkarılmasına öncelik verilmiş olmakla birlikte,[52] bu politika pek etkili olmamış; örneğin Almanya'da kriz sırasında erkeklerin 1/3'ünün, kadınlarınsa ancak 1/10'unun işten çıkarıldığı görülmüştür.[53] Bunun başlıca nedeni kadın emek gücünün, erkek emek-gücüne göre çok daha ucuz olmasıydı. Yani bir anlamda, kadın işçilerin daha düşük ücretle çalışıyor olmaları,

48 Jean-Michel Palmier, *a.g.m.*, s. 39-40.
49 Jean-Michel Palmier, *a.g.m.*, s. 43. Madalyalar her yıl 'analar günü' ilan edilen Hitler'in annesinin doğum gününde dağıtılmaktaydı.
50 Macciocchi, *Faşizm*, *a.g.e.*, s. 198.
51 Maria-Dolores Bernard, *a.g.m.*, s. 160. Dönemin en 'feminist' yasal sistemini benimseyen İspanya'da Cumhuriyet anayasası kadınları 'medeni', 'siyasi' ve 'ekonomik (çalışma hakkı)' haklar açısından erkeklerle eşit bir düzeye getirmiş ve dönemin en 'liberal' boşanma yasasını kabul etmişti.
52 Macciocchi, *Faşizm*, *a.g.e.*, s. 148.
53 Grunberger, *a.g.e.*, s. 324.

onları "işsizlik tehlikesine karşı koruyan avantajları" haline dönüşmüştü.[54] Ayrıca sanayileşmiş Almanya ile diğer toplumların sanayi bölgelerinde kadınlar emek piyasasına geniş bir ölçüde girmişlerdi[55] ve çalışma yaşamından sürülmeleri arızi dalgalanmalar dışında, ne mümkün, ne de temelde faşist rejimin koruduğu kapitalist üretim ilişkileri açısından istenir bir çözümdü. Bu açıdan, kriz koşulları altında, faşist rejimlerle, faşist olmayan rejimlerde kadın işçilerin karşılaştıkları durumlar arasında, çok da önemli bir fark olmadığı, hatta İngiltere gibi demokratik toplumlarda kadın işçilerin işten çıkarılma tehlikesiyle daha çok yüz yüze geldikleri söylenebilir,[56] Krizin aşıldığı yıllardaysa, faşist rejimler savaş hazırlığına giriştiklerinden, 1937'den itibaren, kadın işçilerin emek gücü içindeki nisbi oranları gerilemekle birlikte, mutlak sayı olarak daha çok sayıda kadın çalışma hayatına girmiş ve nihayet savaş sırasında, hemen her yerde olduğu gibi, faşist toplumlarda da kadın emekçilerin sayısında büyük artışlar olmuştur.[57]

Bu veriler ışığında, daha önce 'paradoks' olup olmadığını kuşkulu bıraktığım saptamaya geri dönecek olursak; kadın emekçi kitlelerinin çalışma yaşamından sürülmesine ilişkin faşist retorik ile gerçeklik arasında bir paradoks olduğunu söylemek mümkündür. Ama faşist rejimlerin niteliği ile emekçi kadınlara sunulan yaşama koşulları arasındaki ilişki araştırıldığında buna bir paradoks dememek gerekir. Çünkü faşizm, kapitalist üretim tarzının geçirmekte olduğu yeniden yapılaşma krizine bir çözüm getirirken, işçi ücretleri üzerinde uygulanan deflasyonist politikada, düşük ücretli kadın işçilerin varlığından yararlanmış, onları ideolojik düzlemde iddia edildiği gibi 'aile ocağına' geri göndermediği gibi, tersine, onları 'aşağılayarak', dolayısıyla kendilerinde onlara sağlanan yaşam şartlarına itiraz etme hakkını bile göre-

54 Almanya'da vasıflı işçiler arasında kadınlar, aynı işi yapan erkeklerin aldığı ücretin % 60'ını, vasıfsız işçiler % 70'ini almaktaydı, bkz. Grunberger, *a.g.e.*, s. 324 ve H. Peemans-Poullet, *a.g.m.*, s. 111.

55 Almanya'da 1933'te emek gücünün % 37'sini kadınlar oluşturuyordu. Tarım kesiminde iki işçiden birisi kadındı ve üstelik bu kesimde çalışan kadınların % 75'i ücretsiz aile emekçisi konumundaydı. Grunberger, *a.g.e.*, s. 324. Bu son durum İtalya ve İspanya için de geçerliydi.

56 Örneğin, faşist hareketin 1936'da, bir saman alevi gibi parlayıp söndüğü Belçika'da, kriz döneminde iktidarda bulunan liberal-Katolik koalisyon hükümeti, rexistlerden fazla, kadınları işten çıkarma yanlısı idi. Ancak, işverenler buna karşı çıkmış ve ücretlerinin düşüklüğü nedeniyle işte alıkonulmamalarının zorunluluğunu, aksi halde ücretlerin ortalama düzeyinin yukarıya çekileceğini savunmuşlardı. Bkz. H. Peemans-Poullet, *a.g.m.*, s. 111. Ayrıca bkz. O. Adamson, C. Brown, J. Harrison, J. Price, "Women's opression under capitalism", *Revolutionary Communism*, No. 5, 1976, s. 21.

57 Grunberger, *a.g.e.*, s. 326. 1937'de oransal olarak %31 olan kadın işçilerin sayısı 1939'da 7 milyondan, 1944'te 14,5 milyona çıkacaktır. Ücretler açısından ise İtalya'dakinden farklı olarak, Almanya'da kadın işçilerin ücretleri çok az da olsa erkek işçilerin ücretlerinden daha fazla artış göstermiştir.

meyecek bir biçimde ideolojik baskı altına alarak istihdam etmiştir. Kadın emekçilerin çok ağır şartlar altında sürdürdükleri çalışma yaşamı yanı sıra, 'aile yüceltmesine' yönelen ideolojik söylemin onlara iletmeyi amaçladığı gerçek mesaj da, çalışan veya sadece ev kadını olan evli kadınların, faşizm altında reel olarak düşen ücretlerin satın alamadığı tüketim maddelerinin ev içinde hazırlanması için eskisine göre artan ev içi emeği gereksinimini 'fedakârca' karşılamaları için onları ikna etmekti.[58] Böylece faşizm altında, kadın emekçilerin daha fazla sömürülmesine ilaveten, kadınların ezilişi de yoğunlaşmıştı. Bölüme başlarken ortaya attığım hipotezin yani faşizm altında kadınların baskıya en fazla maruz kalan kategorilerden birisi olduğu görüşünün bu şekilde açıklığa kavuştuğunu umuyorum.

Bu inceleme ayrıca, kadın sorunundan gidilerek faşist rejimin gerçek niteliğini anlamaya katkıda bulunulabileceğini, faşizm çözümlemelerinin de, kadın sorununun özünde yatan "ev içi" emeği ve kadının sömürülme-ezilme ikilemini anlamada kritik bir rol oynayabileceğini gösteriyor.

ALMANYA ÜZERİNE BİR PARANTEZ VE SONUÇ

Şimdi, Macciocchi'nin sorduğu çok önemli bir soruya geri dönüp, "nasıl oldu da kadınlar, faşizm kadar anti-feminist bir ideolojiyi desteklediler?" sorununa bir yanıt getirmeye çalışalım. Bunun için, bazı araştırıcıların birleştiği bir olgu üzerinde durmak yararlı olabilir. Faşist ideolojinin kadına ilişkin olarak geliştirdiği düşüncenin 'devrimci' retoriğini tamamen bir yana bırakıp, bunun altından çıkan 'karşı-devrimci' mesajı faşizmin icraatıyla karşılaştırdığımızda beliren 'görünürdeki paradoksu' çözümlediğimizde, faşist ideolojinin özünde, kriz şartlarına uyarlanmış bir 'dinsel dayanıklı burjuva ideolojisinden' başka bir şey olmadığı görülüyor. Macciocchi bu görüşü; "Mussolini, Papa'nın, kilisenin ve onun yüce gücü olan Vatikan'ın koruyuculuğu altında iş görmekteydi. Kadın-iktidar ilişkisini yaymak için o da aynı tarihsel arka-planı destek almıştır"[59] diye ifade ederken, Richard Grundberger; "Kadın örgütlerinin, Nazilerin üç K'sına karşı çıktıkları sanılmasın. En güçlü feminist gruplardan bazıları, Ulusal Parti ve Luteryen Kilise'yle yakın bağlar içinde bulunuyordu ve seslerini daha çok, *status que ante*'ye dönülmesi için yükseltiyorlardı; Weimar döneminin modernleştirici eğilimlerine olan karşıtlıkları Nazilerinkinden

58 H. Peemans-Poullet, *a.g.m.*, s. 120. Ev içi emeği veya "ev işi" kavramıyla ilgili olarak bkz. Şirin Tekeli, "Siyasal İktidar Karşısında Kadın", *Toplum ve Bilim*, No. 3, 1977, s. 75-85 (bu yazı, bu kitap içerisinde yer almaktadır).

59 Macciocchi, *Faşizm*, *a.g.e.*, s. 136.

ancak bir derece farkıyla ayrılmaktaydı. Çünkü Naziler Almanya'da kadın sorununun tartışılmasına, 'kaba bir açıklık' dışında yeni hiçbir şey getirmiş değildiler"[60] demektedir. Hedwige Peemans-Poullet ise, Belçika'da rexist hareketle ilgili çalışmasının sonucunda; "faşizmin aileyle ilgili politikası, bir bakıma, sağın geleneksel aile politikasının, aşırı bir dille ifade edilmiş şeklinden başka bir şey değildir; o da kadınların, aile kurumu kanalından istismarını öngörür"[61] vargısına ulaşmaktadır. O zaman kadınların faşizme kapılmalarını açıklamak için faşizmde özel bir kurtarıcı aradıkları, toprağın ayaklarının altından kaydığını hissettikleri bir dönemde bir 'otoriteye' sığınma ihtiyacını daha fazla duydukları ya da onlara özgü bir 'mazoşizm' gibi psikolojik ve/veya psikanalitik savlardan çok[62] kadınların çok uzun zamandan beri kendilerine söylenegelmiş, içselleştirdikleri bir ideolojiye kulak vermekte devam ettiklerini; çünkü kendilerine bu mesajın dışında alternatif bir mesajın verilmediğini, verilemediğini söylemek bana daha anlamlı görünüyor.

Bu vargının geçerliliğini irdelemek üzere, kadın hareketi üzerine birçok monografik çalışmanın bulunduğu bir ülkeye, Almanya örneğine daha yakından bakabildim. Feminist hareketin başlangıcından faşizmin iktidara geldiği döneme kadar, bu toplumda kadın hareketine iki siyasi çizgi damgasını vurmuştur: Liberal burjuva-feminist çizgi ve Marksist sosyal demokrat çizgi.[63] Birincisi, Alman liberal burjuvazisinin siyasi gelişmelerine paralel olarak, kadının kurtuluşunu onun "bireyleşmesinde", çalışma yaşamına girmesinde eğitilmesinde, görürken, mücadelesini, kadınlara eğitim olanaklarının açılması, kadınların mesleklere kabulü, oy hakkının kazanılması, kadınlar ve erkekler için iki ayrı ahlak kodunun var oluşunun eleştirisi ve buradan giderek fuhuşla mücadeleye dayandırmıştır. Sosyal demokrat çizgi ise Marx ye Engels'i izleyerek önceleri Bebel'in, daha sonra da Clara Zetkin'in ideolojik önderliğinde, kadının kurtuluşunun devrimci sosyalizmden geçerek sağlanacağı görüşünü benimsemişti. Bununla birlikte, Weimar öncesinde, Alman Reichstag'ında, medeni kanun değişikliği ve boşanma yasasından, oy hakkına kadar, kadınların haklarının genişletilmesi yönündeki bütün öneriler de bu çizgiden

60 Grunberger, *a.g.e.*, s. 321-332.
61 H. Peemans-Poullet, *a.g.m.*, s. 130.
62 Macciocchi, "Sept thèses sur la sexualité féminine dans l'idéologie fasciste"; Macciocchi, *Les Femmes, a.g.e.*, s. 76, 79; Collin, *a.g.m.*, s. 148 ve Wilhelm Reich, *The Mass Psychology of Fascism*, New York, 1976.
63 Richard J. Evans, *a.g.e.*, burjuva feminist hareket; Werner Thönessen, *The Emancipation of Women: The Rise and Decline of the Women's Movement in German Social Democracy 1863-1933*, Pluto Press, sosyal demokrasi üzerine yazılmış monografiler.

gelmiş ve/veya onlar tarafından desteklenmişti. Sınıf temelinde bölündükleri için aralarında köklü görüş ayrılıkları ve çatışma bulunan bu iki hareketin tarih içindeki evrimleri yine de büyük paralellikler göstermiştir... Gerçekten de ortaya çıkışlarından 1910'lara gelinceye kadar, her iki hareket de kadın sorununun tartışmasını kendi açılarından derinleştirmiş, daha 'radikal' bir anlayışa varmış, örgütlenmiş, üye tabanlarını ve yayın organlarını geliştirmişlerdir. Ancak bu tarihten ve özellikle 1918'de Weimar rejiminin kuruluşundan sonra, iki hareketin de giderek 'sağa' kaydıkları görülür. Sosyal demokrat çizgideki kadın hareketi, devrimci sosyalizmin yenilgisinden sonra Clara Zetkin'in bu hareketten ayrılmasıyla birlikte 'revizyonizmini' kadın sorununa da uyarlamış, var olan rejimle bütünleşmiş, giderek, tüm sosyalist hareketlerin en temel ilkesi olan kadının kurtuluşunun çalışma hayatıyla bütünleşmesinden geçeceği görüşünden bile ödün vererek "kadının yerinin aile" olduğu görüşünü benimsemişken[64] burjuva-feminist hareket de 1908'den itibaren, Minna Cauer, Anita Augsburg, Lida Heymann, Helen Stöcker gibi 'radikallerin' tasfiyesiyle birlikte, sonradan Nazilerce benimsenecek olan görüşlere oldukça yakın bir çizgiye gelmiş, daha önce hareketin benimsediği 'bireysel özgürleşme' tezinden tamamen vazgeçerek, kadının "en kutsal görevinin analık" olduğu görüşüne, oldukça natalist ve otoriter politikaları savunma noktasına varmıştır.[65] İdeolojideki bu sağa kayışla birlikte, her iki harekette de örgüt içi bölünmeler birbirini izlemiş ve üye tabanlarında gerilemeler görülmüştür. Bu gelişmede ilginç olan nokta, iki hareketin de 'sağa' kayma eğilimlerinin, Almanya'yı Birinci Dünya Savaşı sonrasında etkisi altına alacak olan kriz koşulları henüz ortada yok iken belirmesidir. Bu ise, kadın hareketini çok aşan genel bir planda, 20. yüzyıl başları Alman toplumundaki iki temel sınıfın, tarihsel gelişme sürecindeki zaaflarına işaret etmektedir. Bir yanda, kapitalist toplumu 'dönüştürme' misyonundan vazgeçmiş ve giderek burjuvazinin ideolojisini özümseme yolunda bir işçi sınıfı, diğer yanda da Prusya junkerlerinin otoriter-aristokratik ideolojisinden özerkleşmeyi başaramayan, bu anlamda 'müflis' bir liberal burjuva sınıf. İşte böyle bir tarihsel toplumsal bağlamda, kendilerine alternatif bir ideoloji, bir kurtuluş yolu önerilmeyen kadın kitlelerinin neden, geleneksel, dinsel-patriyarkal ideolojiye yaslanan Nazi ideolojisine kayıtsız kalmadıklarını ve o ideolojiyi, kendilerini o denli aşağılamasına rağmen destekleyebildiğini anlamak mümkündür. Tıpkı, yine aynı bağlamda, işçi sınıfının kapitalist toplumu dönüştürme mücadelesinde yenik düştüğü, li-

64 Thönessen, *a.g.e.*, s. 136.
65 Evans, *a.g.e.*, s. 168 ve devamı.

beral burjuvazinin ise kendi toplumsal ve siyasal düzenine güven duyamayacak kadar zaaf içinde bulunduğu bir sınıf ilişkileri temelinde, kapitalizmin karşı karşıya geldiği yoğun dönüşüm krizini aşabilmek için neden faşizme gereksinim duyduğunu anlamanın mümkün olduğu gibi.

Faşizm ve kadınlar konusundaki bu inceleme, faşizmin, kadını 'çalışma hayatından sürme' ve 'aile ocağına çekme' temalarına yaslanan aile politikasının ve dolayısıyla bu alanda vaat edilen faşist 'devrimin' iflas ettiğini ortaya koydu. Bunun aslında kaçınılmaz olduğunu söylemek de mümkündür. Çünkü, kadın emekçinin 'aile ocağına geri gönderilebilmesinin' maddi koşulu, emekçi kocanın ailesini geçindirebilecek bir ücret düzeyine sahip olmasıdır.[66] Oysa faşizm, kapitalizmin geçiş krizi sırasında tamı tamına da bunun aksini, ortalama işçi ücretlerinin düşük tutulması ve düşürülmesi hedefini gerçekleştirmeyi üstlenmiş bir rejimdir. Dolayısıyla faşizmin iktisat politikasıyla aile politikası arasında bir çelişkinin ortaya çıkması zorunludur ve bu çelişki, ikinci politikanın, fiilen, birincisine feda edilmesiyle çözülmüştür. Ancak, kadınların genel olarak kapitalist toplumlarda erkeklerden daha düşük ve geri bir statüde tutulabilmelerinin maddi koşulu da onların, çalışma hayatına katılabildikleri zaman bile ev işini üstlenmeleri ve emek gücünün yeniden üretimini, ev içi emeğiyle, karşılıksız olarak yerine getirmeleridir. Bunun sağlanmasında, 'kadının yeri evidir' ideolojik söylemi etkili bir rol oynar. Kapitalist toplumlarda geleneksel, patriarkal-dinsel ideolojileri de özümsemiş şekliyle çok yaygın bir şekilde üretilen, yeniden üretilen bu ideolojiye kıyasla faşist ideolojinin özgüllüğü bu söylemi en berrak ve kesin şekliyle dile getirmesinden ibarettir. Bu açıklama, faşizmler sonrasında faşizm-kadın ilişkisinin de neden uzun bir süre suskunlukla geçiştirildiğini anlamamıza yardımcı olabilir. Çünkü faşizmler çökmüş, ama kadınlara sunulan ideolojinin özü değişmemiştir.

---

66 Bkz. Agnes Heller, "Les femmes, la société et l'Etat", A. Heller, F. Feher, *Marxisme et democratie*, Maspero, 1981, s. 132.

19
Feminizm Çevirisine Önsöz

Bu küçücük kitaba uzun bir önsöz yazmak yersiz kaçardı. Zaten, amacını çok açık koyuyor ortaya, ayrıca açıklanmasına hiç gerek yok: "Kadınların tarihi her şeyden önce, baskı altına alınışlarının ve bunun gizlenişinin tarihidir" diyor, Andrée Michel (s. 159).

Günümüzün, özellikle gelişmiş toplumlarının siyasi mücadele platformunda artık bir daha geri püskürtülmeyecek bir öge olarak yerini almış görünen kadınların kurtuluşu hareketi ve hareketin öğretisi feminizm, hangi temel hedeflere yöneliyor? Hangi temel ihtiyaçların ürünü olarak ortaya çıkmış? Son bir iki yıldır Türkiye'de de ateşli tartışmalara konu olan ve gürültücü karşıtları ne yazık ki sessiz taraftarlarından çok daha fazla ses çıkaran bu öğretiyi eleştirmeye girişmek için, önce onu anlamak gerekir. Toplumsal bir olguyla karşı karşıya olduğumuza göre, anlamak her şeyden önce onun tarihini bilmeyi gerektirir.

Feminizmin tarihi, kadınların tarihi ile iç içedir. Kadınların tarihi! Bu tarihin yazılmaya başlanması ya da insanlık tarihine kadınların gözlerinden bakılması ise çok yeni; Batı'da feminizmin yeniden canlanışıyla koşut. Tarih biliminin gelişmesine baktığımızda, önce ezenlerin ve güçlülerin tarihinin yazıldığını, ezilenlerin tarihinin işçiler olsun, köylüler olsun, istisnaları bir yana, esas olarak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, İngiltere'de D. E. Thompson, Fransa'da Annales Okulu tarihçileriyle geliştiğini görüyoruz. Tarihin en eski ezilenleri olan kadınların da "erkekler gibi tarihsel yaratıklar" olduğu ise, ancak, bundan on-on beş yıl önce keşfedildi. Andrée Michel'in çok iyi belirttiği

gibi, "kadınların doğanın (tarihdışı) erkeklerinse kültürün (tarih) ürünü olduğu" önyargısı çoğu tarihçinin, tarih bilimini tekellerinde tutan, erkek tarihçilerin, hatta onların okulundan yetişen kadın tarihçilerin içine işlemiştir ve bu önyargıların kökleri çok eskiye uzanır.

Andrée Michel yapılması çok güç bir işi yapmış ve kadınların paleolitikten günümüze tarihini yüz sayfada özetlemiş: Orta neolitik/dönemde yani İsa'dan 10.000 yıl önce tarımın gelişmesi, nüfusun artması, kentlerin, sınıfların, devletlerin ortaya çıkması, savaş ve talanın yaygınlaşmasıyla birlikte, başlayan kadınların ikinci plana itilmesi olgusunun, antikitede kadınların 'Atina Gynecee'si ya da hareme kapatılmalarıyla sürmesini, bu ikincilliğin ve aşağılanmanın patriyarkal tek tanrılı dinlerle pekiştirilişini, Batı'da burjuvazinin yükselişine koşut olarak Rönesans'tan itibaren geliştirilen "ev kadını" miti ve kadını aileye bağımlı kılan "modern hukuk sistemi" ile yeni bir biçime bürünüşünü, böylece kadınların 10.000 yıl süren toplumdan eve, kamusaldan özele, özerklikten bağımlılığa sürülüşünün öyküsünü, ana hatlarıyla vermiş. Ama kitabın asıl önemli yanı bu değil, çünkü bu tarih, parça parça da olsa başkalarınca kurulmuştu, az çok biliniyordu. Kitabın önemli yanı, bilinmeyeni ortaya koyan, tarihçilerin özenle sakladığını gün ışığına çıkaran, mit kırıcı (bilim mit kırıcıdır...) yanıdır: Dört bir koldan (burjuvazi, din, devlet, aile vb.) sürdürülen baskı altına alınma sürecine kadınların nasıl karşı koydukları, nasıl direndiklerinin tarihi. Bu direnmenin bedeli her zaman çok pahalı olmuş, zaman zaman, erkeklerin kurduğu düzenin normlarını benimsemeyen kadınların varlığının fiziki olarak ortadan kaldırılmasına, 'soykırımına' varmıştır. Engizisyonca diri diri yakılan binlerce 'büyücü' kadın için olduğu gibi. 'Normalleştirme' bir kez sağlandıktan sonra şiddete bu çapta başvurulmuyordu belki ama milyonlarca ve milyonlarca kadının yetenekleri, yaratıcılıkları, becerileri başka yollardan köreltildi, ürünleri tarihin karanlık sayfalarına gömüldü, insanlık adına ne büyük kayıp, ne büyük israf... Ama ne pahasına olursa olsun kadınlar direnmişlerdi. Tek tek ya da toplu olarak. Bu direnişin adı feminizmdir.

Böyle bir direniş için kadınların kendi kendilerini (tarihlerini, sosyal durumlarını vb.) öğrenmeleri çok önemli olduğundan (hele Türkiye'de), en çok, bilimsel bir serinkanlılıkla yazılmış bu tür kitaplara ihtiyacımız olduğunu düşünüyorum. Türkçeye öncelikle bu kitabı çevirmek istememin nedeni de (tüm görüşlerine katılmasam da) yazarının yıllardır kadın sorununun çeşitli boyutları üzerinde çalışmış bir bilim kadını, bir sosyolog oluşu. Halen Fransız Ulusal Bilimsel Araştırma Merkezi'nde (CNRS), "Cins rolleri, Aile ve İnsan Gelişmesi" araştırma grubunu yöneten Andrée Michel, daha önce Ceza-

yirli işçiler, sanayileşme, aile ve konut, aile sosyolojisi, Avrupa ve Amerika'da çalışan evli kadınların sorunları, kadın ve çalışma, cinsiyetçilik ve toplum, meta üreticisi toplumlarda kadın gibi temaları işledi. Bu bilanço, bu küçük kitapçığın ardında yatan birikimin zenginliğini göstermeye yeter, umarım.

Kitabın çevirmeni olarak, benimsediğim dil anlayışı konusunda da bir iki açıklama vermeliyim. Amacım, metni olabildiğince kolay okunur kılmaktı. Bugün Türkiye'de yoğun biçimde tartışılan "Türkçe" sorunuyla ilgili tavrım, tam bir çoğulculuktan yana. Aynı metin içerisinde hem teori ve kuram, hem doktrin ve öğreti, hem tabiyet ve bağımlılık, hem de ihtiyaç ve gereksinim sözcükleri kullanılıyorsa, bunun nedeni, dilsel bir derbederlik değil, var olan çoğulculuğu desteklemek yönünde bilinçli bir tercihtir. Ancak, feminist düşüncenin bazı kilit kavramları konusunda yaklaşımım biraz daha farklı oldu: Bunların kavramsal niteliğini vurgulamak için, Türkçe'deki yerleşik, sağduyusal ya da feminist olmayan bir bakış açısından kavramsal yüklemler kazanmış terimleri kullanmadım. En başta Batı'da geliştirilen ve bize Batı'dan gelen bir düşünce akımı olan feminizm kavramı olmak üzere, patriyarka, matriyarka gibi kavramları (bunlara pekala ataerkil, anaerkil demek olanaklı iken) klasik sosyoloji kitaplarında anılan "aile tipleri" betimlemesinin ötesinde bir kavramsal yükleri olduğunu düşünerek, bu Batı kökenli biçimlerinde kullandım. Günümüzde tüm toplumlar patriyarkal, yani erkek egemen. Aynı şekilde Batı dünyasında sermaye egemen toplumlar var; ama onlara kapitalist toplumlar diyoruz... Anamalcı toplum deyişi, ne yazık ki, aynı kavramsal kesinliği vermiyor. Öyleyse, üretim ilişkileri kadar temel bir başka ilişkide, cins ilişkisindeki hiyerarşik yapılanmayı belirtmek üzere geliştirilen bir kavram olan patriyarkal sözcüğünü de tıpkı kapitalist sözcüğünü koruduğumuz gibi korumamız gerektiği kanısındayım. Hiç değilse şimdilik. Buna karşılık, belki de kültürel özelliklerimiz sonucu, bugüne kadar kavram olarak hiç üretmediğimiz bir başka terimi, "seksizm"i, pekala Türkçe bir sözcükle "cinsiyetçilik"le karşılayabileceğimizi düşündüm. Türkçesiyle de günlük dilde yeni, dolayısıyla kavramsal bir nitelik taşıyabilecek bir sözcük gibi göründü bana.

Türkiye'de feminizm yeni öğrenilmeye başlanan bir düşünce sistemi olduğu için dili de yeni. Onu ve dilini geliştirecek, kesinleştirecek, yerli yerine oturtacak ve yaygınlaştıracak olanlar da bizim kadınlarımız olmalı. Ama herhalde asıl amacımız, feminizmin kavramlarının daha iyi karşılandığı bir dünyadan çok, bu kavramların aşıldığı, yani geçersiz kılındığı bir dünya kurmaktır.

20

Siyasal Eşitlik Neden Kazanılamadı?

Bu yıl Türkiye'de kadınlara siyasal hakların tanınmasının 50. yılı kutlanıyor. 5 Aralık 1934 günü İsmet İnönü ve 191 arkadaşının "Anayasa ve Seçim Kanunu'nun ilgili maddelerinde" değişiklik yapılmasını öngören önergeleri, o gün TBMM'inde bulunan 258 milletvekilinin oybirliği ile kabul edildi. Böylece "22 yaşını bitiren kadın, erkek her Türk'e mebus seçmek" ve "30 yaşını bitiren kadın, erkek her Türk'e mebus seçilmek" hakkı tanınmış oldu. Bu değişiklik, o tarihe kadar "yurttaş" tanımına girmeyen kadınları siyasal toplumun üyesi yapmaktaydı. Ayrıca kadınlarla erkeklere seçme/seçilme hakları eşit koşullarda tanındığından, yasalar yoluyla kadın/erkek eşitliğini sağlama sürecinde bir adım daha atılmış oluyordu. Yapılan değişikliğin bu iki yönden de önemi yadsınamaz.

Yasalar, insanların günlük yaşamlarına yön veren toplumsal koşulları ortadan kaldırmaya yetmez ama, hakların alt ve üst sınırlarını çizerek, kimlerin neyi, ne kadar yapabileceğini büyük ölçüde belirler. Bu açıdan bakıldığında 'siyasal eşitlik' yasası da kadınların, erkek yurttaşların sahip oldukları olanaklarla siyasal hayata katılmalarını sağlayamazdı –nitekim sağlamamıştır da–[1] ama hiç değilse onların önündeki "kadınlar siz, cinsiyetinizden ötürü siyasete katılamazsınız" engelini ortadan kaldırmakta, yani bu yasağın dayandığı, kadınların erkekler kadar dirayetle düşünebilen, onlar kadar ehliyetle karar alabilen dolayısıyla sorumluluk yüklenebilecek insanlar olmadıkları

1 Tek partili dönemde erkek seçmenlerin de çok geniş bir katılma olanağına sahip olmadıkları açıktır.

varsayımına resmen son vermekteydi. Bizde yasalar genellikle "yasak" koyduğundan (dilde bile yasa/yasak benzeşmesi var...) yasak kaldıran bu yasa demokratik, olumlu, yapıcı idi.

Ancak, önlerindeki yasal engelin kalkmasıyla kadınlar siyasal haklarını gerektiği biçimde kullanamadılar ve günümüze değin, en azından 'seçilme' hakkından yararlanan kadınların sayısı 'bir avuç'u geçmedi. Hatta kendimizi siyasal iktidarın 'ulusal meclis' düzeyiyle sınırladığımızda, kadınların seçilme hakkını kazandıkları dönemden günümüze, bu hakkın kullanılışında gerileme de görüldü.[2] Yasa değişikliğini izleyen ilk seçimlerde, 1935'te TBMM'ne 17 kadın milletvekili (ara seçimle giren 1 kişiyle V. Meclis'teki toplam sayıları 18 idi) girecekti ve bu gelmiş geçmiş bütün parlamentolarımızdaki en yüksek temsilci sayısıydı. Tek partili dönemde sayıları 15'in üzerinde kalmış, 1950-1960 döneminde en fazla 7'ye ulaşabilmiş, 1960 sonrasında da 10 dolayında seyretmiştir. Kadın temsilcilerin meclisteki göreli yerleri de, en yüksek temsilci sayısına ulaştıklarında bile yalnız % 4,5 iken, 1950'den sonra % 1'in altına düşmüş ve hep o dolaylarda kalmıştır.[3] Bu gözlemlerden iki sonuç çıkmaktadır: Kadınların Türkiye'nin en üst siyasi temsil organındaki varlıkları hiçbir zaman, "kadınların da seçme, seçilme hakları vardır, işte buyurun kanıtı" düzeyinde bir simge olmanın ötesine gidememiştir. İkinci olarak da kadınlara 'tek parti' döneminde daha geniş bir 'temsil' olanağı verilmişken bu olanak, Türkiye'nin demokratikleşme sürecinde, çelişkili biçimde geriye gitmiştir. Oysa dünya genelinde bunun tam tersi bir gelişme vardır.[4] Kadınların siyasi haklarını kazanmaları ve fiilen kullanmaları ile demokratikleşme çok yakından ilişkilidir. Hatta ikisi arasında karşılıklı bir etkileşimden söz edilebilir. Kadınlar demokratikleşmenin ilerlemesi ölçüsünde siyasal haklarını kullanırlar; kadınların siyasal haklarını kullanmaları ölçüsünde de demokratikleşme süreci derinleşir. Türkiye'de neden ve nasıl, genel eğilimin tersine bir gelişme olduğunu anlayabilmek için 'tek partili' döneme ve kadınlara siyasal hakların veriliş sürecine daha yakından bakılmasında yarar vardır.

---

2 1935-1977 döneminde parlamentoya, bir bölümü birden çok dönem görev yapan toplam 69 kadın seçildi.

3 Bkz. Şirin Tekeli, "Kadınlar ve Siyasal-Toplumsal Hayat", *Birikim*, İstanbul, 1982, s. 287 ve devamı.

4 Batı toplumlarında ve Avrupa'da özellikle İskandinav ülkelerinde 1970'lerden itibaren kadınların parlamentodaki temsil oranlarında çok önemli ilerlemeler gerçekleşti. Örneğin İsveç'te oranları 1/3'ü aştı. Bkz. Council of Europe, *The Situation of Women in the Political Process in Europe*, Strasbourg, 1984.

Kanımca, kadınlara siyasi haklarının tanınmasında, ta başlangıçta, 'simgesel' kaygılar önemli bir yer tutmuştur. Dönemin yöneticileri, 'kadınların siyasi haklarını' günün siyasi rejimiyle ilgili olarak ustaca kullanmışlardır. Bilindiği gibi bu hakların 1930'ların başlarında[5] tepede alınan ani bir kararla verilmesi genellikle birçok açıdan toplumun ilerisinde bir önder olan Atatürk'ün kadın haklarına beslediği saygının ürünü ve 1924'ten beri yapılan ve kadın haklarını büyük ölçüde genişleten bir dizi reformun (halifeliğin kaldırılması, eğitim reformu, Medeni Kanun değişikliği, beraberinde peçe, çarşaf yasağını getiren kıyafet reformu vb.) son halkası olarak yorumlanır. Atatürk'ün ve çevresindeki devrimci azınlığın kadın konusunda, İslamcı aydınlardan olsun, geniş halk yığınlarından olsun daha ileri bir görüş sahibi olduğu konusunda hiç kuşku yoktur. Ama bir siyasi karar, bunlar tek bir yönetici tarafından alındığında bile, o yöneticinin "öznel" değerlerine dayanılarak açıklanamaz. Çünkü, yönetici, toplumsal güçleri, dengeleri, talepleri değerlendirmek durumundadır. Oysa o yılların Türkiyesi'nde ne siyasi hakları için sokaklara dökülmüş kadınlar vardır, ne de hatta bu yönde basına yansımış talepler...[6] Böyle bir baskıyı hissetmeyen yöneticinin, bu doğrultuda bir karar alması acaba niye zorunluydu? Bence burada, 1930'lu yılların Avrupa siyasi konjonktürü içinde Türkiye'deki 'tek partili rejimin' niteliği hakkında, özellikle Batılıların gözünde farklı bir imge yaratma isteği belirli bir rôl oynamıştır.[7] Tıpkı peçe, çarşaf giyme konusunda, İslâm'ın etkisini üzerinde en fazla duyan kesim olan kadınların, İslam'ın öngördüğü kıyafetten çıkarılmasıyla, cumhuriyet rejiminin yıktığı eski devletin yaslandığı İslami meşruiyet zeminine bir darbe vurulmasının amaçlanması gibi, siyasi hakların tanınmasıyla da Türkiye'deki 'tek partili rejimin', o yıllarda Avrupa'da sayıları artan tek partili faşist rejimlerden nitelikçe farklı olduğu ortaya konulmak isteniyordu. Avrupa faşizmleri kurulur kurulmaz, siyasi örgütlenme, sendikalaşma, insan hakları gibi başka demokratik hakların yanı sıra kadınların uzun mücadelelerle kazandıkları haklarını da geri almıştı.[8] Türkiye'de de bir 'tek parti rejimi' vardı, demokrasi yoktu ama, kadınlara siyasi hakları tanınıyordu. Bunun anlamı ancak, Türkiye'deki rejimin içinde 'demokratikleşme' tohumları taşıdığını vurgulamak olabilirdi. Sonuç olarak bu tahlil de doğruydu.

---

5 Ulusal seçimlerden önce, 1931'de kadınlara belediye seçimlerine katılma hakkı tanınmıştı.

6 Batılı ülkelerin çoğunda kadınlar siyasal haklarını zorlu mücadelelerle kazanmışlardı.

7 Burada savunulan tezin ayrıntıları için bkz. Tekeli, *a.g.e.*, s. 210-216.

8 Şirin Tekeli, "Faşizm ve Kadınlar", *Cavit Orhan Tütengil'e Armağan*, İktisat Fakültesi yayını, 1984.

Böylece az gelişmiş Türkiye'de kadınlara seçme ve seçilme hakları Fransa gibi gelişmiş, 'demokratik' toplumlardan önce tanınmakla kalmadı, 'tek partili' rejimin kendine özgü koşulları altında meclise 18 de kadın temsilci seçildi. Bu o dönemde, Finlandiya dışında, tüm dünyadaki en yüksek kadın temsilci sayısı idi.

Çok partili döneme geçişle birlikte demokratikleşmenin başka ölçütleri önem kazandı ve kadınlar, temsilcilikleri kanalından yerine getirdikleri 'demokrasi simgesi' işlevlerini yitirdiler. Çok partili dönemde artık kadınların siyasete katılma düzeylerini, toplumun gerçek demokratikleşme düzeyi, gerçek toplumsal ilişkiler, toplum yapıları ve kadınların toplum içindeki gerçek konumları belirlemekteydi. Cumhuriyetin ilk on yılında gerçekleştirilen yasal ilerlemeler, onların toplumla ilişkilerini, bu arada toplumsal konumlarını belirleyen en temel kurum olan aile içi ilişkileri, giderek erkeklerle ilişkilerini fazla değiştirmediğinden, kadınlar hâlâ yaşamlarını, geleneksel olarak bunu düzenlemiş olan aile kurumu çevresinde kuruyor, ailenin dışındaki toplumsal-kamusal yaşama ve bunun zirvesini oluşturan siyasi iktidar mücadelesine yabancı kalıyorlardı. Kimse de onlardan siyasi hayata katılmalarını beklemiyordu. Ne yöneticiler, ne toplum, ne erkekler, ne de kendileri... Türkiye'de son elli yılda gerçekleşen önemli değişmelere karşın, bu durumun kadınların siyasi haklarının elde edilişinin 50. yılında da değiştiği söylenemez. Nasıl söylensin ki! Toplumun yetkili ağızlarının hepsi, hâlâ bir koro halinde "kadının yeri evidir" demekte, kadının çalışma hayatına girmesi, yani evin dışındaki toplum hayatına sağlam bir adım atması kösteklenmektedir.[9] Oysa siyasetin dört duvar arasında yapılması, hatta izlenmesi, öğrenilmesi olanaksız olduğuna göre, 50 yıl önce elde edilmiş hakların gerçekten kazanılması, yani kadınların siyasal sorumluluk yüklenmeye talip olan aktif yurttaşlar olmaları için, evin dört duvarı dışına çıkabilmeleri şarttır. Ama bunu yasalarla sağlamak mümkün değil. Bu, kadının neyi yapıp, neyi yapamayacağına ilişkin tüm bir 'değerler' sisteminin değişmesini, yani bir kültür devrimini zorunlu kılmaktadır. Kadını salt 'kadın' olarak değil aynı zamanda 'insan' olarak görebilmek gereklidir. Bunun için ise, ekonomik sisteminden, eğitim sistemine pek çok şeyin köklü biçimde elden geçirilmesi gerekir. Aksi halde, seçme ve seçilme haklarının 100. yılı geldiğinde yine kendimize "acaba niye meclislerimizde bir avuç kadın var" diye sormaktan başka bir şey gelmeyecektir elimizden.

---

9 ANAP hükümetince benimsenen ekonomik kalkınma planında, kadınların işgücüne katılma oranlarının sabit tutulması bunun en son kanıtlarındandır.

21

Türkiye'de Feminist İdeolojinin Anlamı ve Sınırları Üzerine

Bu denemenin amacı, 1980'lerde Türkiye'de tartışma gündemine giren ve daha bir süre orada kalarak polemiklere yol açacak gibi görülen "feminizm" ideolojisinin Türkiye toplumu açısından anlamlılığını irdelemek. "Son birkaç yıl içinde bir de 'feminizm' dalgası çıktı ortaya, çıkıverdi demek daha doğru"[1] diyen bir gözlemcinin düşündüğü kadar ani bir patlama mıydı, bu? Aynı gözlemcinin düşündüğü gibi gelip geçici, Batı kaynaklı bir moda mıydı? Yoksa Türkiye'nin tarihi gelişmesinin bir aşamasında gündeme gelmesi kaçınılmaz bir ideoloji miydi? Ezilmeleri, Türkiye gibi Orta Doğu-Akdeniz toplumlarındaki kadınlardan belki de daha az olan Batılı kadınların, ezildiklerinin bilincine vardıkları bir tarihi aşamada, Türkiye'de kadınların kendi durumlarına daha yakından bakmak istemeleri çok mu beklenilmeyen bir gelişmeydi? Türkiye'nin de içinde yer aldığı sosyo-kültürel coğrafyayla ilgili ünlü araştırmasında Germaine Tillon, bu yörenin kadınlarını "sömürgelerin sonuncusu" olarak nitelemektedir: "Sömürgeciliğin çözüldüğü çağımızda, milyonlarca kadının dünyası birçok açıdan hâlâ bir sömürge gibidir. Genellikle, yasalara rağmen horlanan zaman zaman satılan, sık sık dövülen, zorunlu çalışmaya koşulan, katli bile cezasız kalabilen Akdeniz kadını, bugünün serfidir."[2] Tillon bu çok yönlü, karmaşık ve çok derin ezilişin, Akdeniz yöresinin yalnız İslam dininin egemen olduğu güney ve doğusunda değil, İspanya, Güney İtalya, Yunanistan gibi, Hıristiyan dininin egemen olduğu kuzey

1 Adnan Cemgil, "Feminizmin İçyüzü", *Düşün*, Eylül, 1984, s. 86.
2 Germaine Tillon, *Le Harem et les cousins*, Seuil, 1966, s. 199.

şeridinde de geçerli olduğunu saptıyor; son kertede bunun tüm yörede etkisini sürdüren belirli bir aile yapısına, kökleri prehistoryaya dayanan, kızların klan içinde, endogam biçimde evlendirilmesine dayanan aile ilişkilerine bağlı olduğunu ileri sürüyor.[3] Ama günümüzde, bu yörenin kuzey şeridinde yer alan ülkelerde az ya da çok güçlü feminist hareketler ortaya çıktı... Türkiye'de de çıkması neden o kadar şaşırtıcı olsun? Türkiye'de İslam dininin yaygınlığı, Tillon'un tezine göre bunun nedeni olamaz. Gerçi bugüne değin, öbür Müslüman Akdeniz ülkelerinde benzer hareketler görülmedi; hatta Humeyni'nin İranı'nda tersine gelişmeler görüldü. Ama Türkiye, İslam toplumları arasında özel bir yeri olan bir toplum: Kadının statüsü konusunda ilk ve belki de en kapsamlı reformun yapıldığı ülke; devlet düzeninde laikliği benimsemiş. Bütün bunların, bugün hâlâ devlet düzenlerini resmen İslam dinine yaslayan toplumlardan daha farklı bir kadın bilinçlenmesine yol açması gerekmiyor mu? Bence evet. Bir ideolojinin ortaya çıkabilmesi için onun söyleminin bir muhatabı olması gerekir. Feminizm söz konusu olduğunda, bunun muhatabı, toplum içinde cinsiyetleri nedeniyle ezilen kadınlardır. Bu ezilmenin derecesi, zaman içinde artması, azalması, bu söyleme duyarlılık eğilimlerini de değiştirecektir. O halde feminizmin toplumumuz açısından anlamlılığını irdelerken ilk araştırılması gereken nokta, ideolojinin maddi temelinin var olup olmadığıdır.

Daha somut olarak: Türkiye'de kadınlar ezilmekteler mi? Nasıl? Hangi nedenlerle, hangi kurumların dolayımından geçerek? Zaman içinde nasıl bir değişme olmuştur? sorularına yanıt aramak gerekir. Ancak, bir ideolojinin maddi temelinin olması, yani gerekli koşul, o ideolojinin ortaya çıkmasının yeterli koşulu değildir. Bu da bizi bir dizi başka soru sormaya götürür: Neden feminizm, eleştirmenlerinin altını çizmeye özen gösterdikleri üzere, Türkiye'de 1980'lerde boy gösterebilmiş, neden daha önce gelişememiştir? Bugün gelişmesinin önündeki engeller, sınırlar nelerdir? Nerede, nasıl gelişmesi beklenebilir? vb.

Her birisi, ayrıntılı araştırmalar ve uzun açıklamalar gerektirebilecek bütün bu sorulara kısa bir deneme yazısının çerçevesinde yanıt verebilmenin

3 Benzer bir tezi, daha kapsamlı bir biçimde son yılların en ilginç antropoloji yapıtlarından birini yazar Emmanuel Todd (*Troisième planète, structures familiales et systèmes idéologiques*, Seuil, 1983) da ileri sürüyor. Siyasal ideolojilerin antropolojik temellerini araştıran bu kitabında, Todd, yedi farklı aile tipinin, dünya genelinde farklı ideolojilerin egemenlik alanlarını açıkladığını; bunlardan Akdeniz çevresinde yayılan endogam ailenin, İslam'ın ana yayılma alanını belirlediğini; kesin biçimde antifeminist olan bu aile yapısında, kadının "fiziki açıdan korunmasının bedelinin toplumsal olarak var olmayışı" olduğunu ileri sürüyor. Bkz. özellikle Bölüm 5, s. 152-175.

olanaksızlığının bilincindeyim. Yapmaya çalışacağım şey, önce, çok kaba fırça darbeleriyle de olsa, Türkiye'nin geçirdiği tarihsel dönüşümler içinde kadınların statüsünün ve somut yaşam koşullarının nasıl değiştiğini gözden geçirmek; sonra da bir ideoloji olarak feminizmin, bu tarihten gelen hangi engellerle karşı karşıya bulunduğunu irdelemek olacak.

EZİLMENİN TARİHİ

Kadınların bugünkü durumlarını anlamak açısından, geçmiş tarihin bana en anlamlı görünen aşamalandırması şöyle: Tanzimat öncesi Osmanlı toplum yapısı; Tanzimat'la başlayan ve Birinci Dünya Savaşı sonuna dek gelen 'Batılılaşma' süreci; Cumhuriyetin ilk yılları ve tek parti dönemi; 1950'den günümüze değin yaşanan 'hızlı' toplumsal değişme dönemi. Kuşkusuz bu dönemleştirme daha da ayrıntılandırılabilir, değişme onar yıllık dönemlerde de izlenebilirdi. Bu dönemlerin bazılarında, kadınların statüsünde önemli görünen kimi değişmelerin olmasına karşın, yine de onların gerçek ilişkilerini düzenleyen bazı temel kuramlarda son yüzyıl içinde o kadar az değişme olmuştur ki –bu kuramların başında aile gelmektedir–[4] böyle kaba bir dönemleştirme bana şimdilik yeterli göründü.

Kapalı, kendi kendine yeterli, küçük aile üretimine dayalı Tanzimat öncesi Osmanlı toplum yapısında, kadının statüsü esas olarak devlet düzeninin dayandığı şeriat yasaları çerçevesinde belirlenmekteydi. Buna göre, kadın, bazı hakları güvence altına alınsa da erkekle eşit değil, şahitlik kurumuna bakılırsa onun yarısı, dört karıya kadar evlenme izni veren aile hukukuna bakılırsa, daha da az değerde bir kişiydi.[5] Tüm yaşamı aile kurumu çevresinde örülmüştü. Kırsal alanda kendi kendine yeterli köylü ailesi içinde hem tarlada çalışmakta, hem de elde edilen ürünlerin tüketilir hale getirilmesi için gereken dönüştürme faaliyetlerini (yiyecek hazırlama, kumaş dokuma, dikme, vb.) üst-

---

4 Kuşkusuz ailenin çok yavaş değiştiğini söylerken, hane büyüklüğü, ataerkil/çekirdek yapıda oluşu ve aile içi ilişkiler gibi farklı boyutları ayırt etmek gerekir. Aile sosyologları, Türkiye'de kesin yargılara varmak için yeterli araştırma yapılmadığı kanısındalar. Ama veri bulabildikleri ölçüde, ailenin inceledikleri, belirli yönlerinde, hiç değilse 1950'ye değin çok az bir değişme saptamaktalar. Bkz. "19. ve 20, yüzyıl Aile ve Hane Yapıları", *Türkiye'de Ailenin Değişimi, Toplumbilimsel İncelemeler*, Ankara 1984, içinde Duben, Türkiye'de kırsal alanda ortalama hane büyüklüğünün yüzyılı aşkın bir süre aynı kaldığını saptamakta, s. 105.

5 İlber Ortaylı, kadınların gerçek statüsünü belirleyen evlilik ilişkilerini düzenleyen yasaların şeriat hukukundan yer yer uzaklaştığını, en azından yerel örfe uyularak daha esnek biçimde uygulandığını saptayarak, bizi şematik düşünmeye karşı uyarıyor. Yine de evliliğe ilişkin çeşitli uygulamalarda şeriat hukukunun esas alındığı kendi araştırmasıyla da doğrulanıyor. Bkz. "Osmanlı Toplumunda Aile", *Türkiye'de Aile, a.g.e.*, s. 82-83.

lenmekteydi. Kentsel alanda ise üretimden kopan kadın, kamu yaşamından da tümüyle tecrit edilmiş biçimde aile içinde yaşamakta; ev içi işleriyle uğraşan kadınlar, kendi aralarında "haremi" oluşturmaktaydılar. Geçimi bakımından erkeklere bağımlı olan bu kadınların, neyi yapıp neyi yapamayacakları, hangi gün sokağa, ne kılıkta çıkabilecekleri, vb. devlet tarafından, onlara pek az hareket esnekliği bırakacak şekilde düzenlenmişti.[6] Özetlersek, Osmanlı toplumunda kadın, devlet, din ve ailenin tutsağı, devletin kulu olan erkeklerin (baba, koca, kardeş, oğul) kulu, yani eşitsiz ilişkilerin mutlak anlamda tabi konumda kişisiydi.

Tanzimat'la başlayan 'batılılaşma' sürecinde, bir yandan Batı kapitalizmiyle ticari bağlantılar kuran büyük kentlerde, bir yandan da pazar için üretimin girdiği Ege, Çukurova, Amik gibi bölgelerde kırsal yapıda meydana gelen değişmeler, kadının statüsünü de etkilemeye başladı. 1858 Arazi Kanunu'nda kız ve erkek çocuklara eşit miras hakkının tanınması gibi yasal, kızlar için ilk rüştiyelerin, ebe ve öğretmen okullarının açılması gibi kurumsal, kadının ailedeki konumunun dönem aydınlarınca eleştirilmesi gibi ideolojik değişmeler, kadınların hiç değilse İstanbul, Selanik gibi büyük kentlerde, burunlarını evin duvarı dışına çıkarabilmesine olanak tanımıştı. İlk feminist kadınlar, II. Meşrutiyet döneminde ortaya çıktılar, uzun yıllar sürmüş köklü ezilişlerine karşı tepkilerini dile getirmeye olanak veren göreli özgürlük ortamında, kadın yazarların yazdığı dergiler çıkardılar dernekler çevresinde bir araya geldiler.[7] Tanzimat'la başlayan değişme süreci, nicel olarak belki çok sayıda kadını etkilememişti ama izin verdiği bir dizi 'ilk adım' ve geleneksel topluma göre sağladığı 'kopuş' nedeniyle, nitel olarak izleyen dönemlerdeki değişmelerden daha önemliydi, onların hazırlayıcısıydı. Ama sınırlılıkları da çok belirgindi: Gözler Batı'ya çevrilmişti ve yeni yaşam modelleri –ev içi ilişkilerle sınırlı kalsa bile– Batı'da aranmaktaydı. Ancak, gündelik yaşama taklit yoluyla giren bu modeller yeni ve kendi içinde tutarlı bir kadın kimliği oluşmasına yeterli değildi. Kadının çalışması, ekonomik açıdan aileden bağımsızlaşması gibi maddi temellerden yoksun olan, kadını 'haremden' çıkaran ama aileye bağımlılıklardan kurtaramayan bu dönemin 'alafrangalaşması' döneminin hemen tüm önemli edebiyat yapıtlarına konu oluşturmuş, kıyasıya eleştirilmiş-

6 Nora Şeni, "Ville Ottomane et representation du corps feminin", *Turquie, Temps Modernes*, Temmuz-Ağustos 1984, s. 66-95 ve ayrıca, *Yapıt*'ın bu özel sayısındaki yazısı: "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kadın".

7 Bkz. Şirin Tekeli, *Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat*, Birikim, 1982, s. 198-201. Ayrıca, İlber Ortaylı, *a.g.m.*, s. 88. Ortaylı'nın bu dönemin getirdiği sosyokültürel değişmeyi "bir altın dönem" olarak nitelemesi çok yerindedir. *A.g.m*, s. 86.

ti.[8] Osmanlı aydını, geleneksel ailenin kadının ezilişi, geri bırakılması ve bunların ülkenin gerikalmışlığı üzerindeki etkisini görüyor; ama ne din ve devlet düzeninden vaz geçebiliyor, ne de aile içinde cinsler arası ilişkilerin demokratikleşmesini düşünebiliyordu. Kadınlara daha fazla eğitim verilmesinden yanaydı ama bu eğitimin amacı, onlara aile içinde verilen görevi, çocukların eğitimini, gerektiği gibi yapabilmeleri içindi. Yoksa kadının bağımsız bir kimlik edinmesi, erkeğin denetiminden çıkması değildi, amaçlanan.

Gerçek büyük altüst oluşlar, yoğun bunalım dönemlerinde gerçekleşir. Türkiye'de kadınların gündelik yaşamlarını altüst eden değişmeler de, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünü hazırlayan savaş yıllarının ürünüydü. Çok sayıda kadının, asker altına alınan kocaları yerine ev geçindirme sorumluluğunu üstlenerek ücretli işçiliğe ve memuriyete girişi, savaş nedeniyle oldu. Aynı şekilde kadınların, Osmanlı Haremindeki saray entrikalarının ötesinde ilk kez siyasete bulaşmaları da Birinci Dünya Savaşı'nı izleyen işgal ve Milli Mücadele dönemlerinde gerçekleşti. Geleneksel kadın rolünün dışında kalan bir dizi eyleme katıldılar, mitingler düzenlediler, kitleler önünde kürsüye çıktılar, Müdafa-i Hukuk dernekleri kurdular, savaştılar.[9]

Ancak bu dönemin hareketliliği uzun sürmeyecek; savaş sonrasında kadınlar herhangi bir tepki göstermeden, yeniden evlerine, geleneksel rollerine döneceklerdi.[10] Yeni kurulan cumhuriyet devletinin önündeki sorunlar çetrefildi. Savaştan, toprak, daha da önemlisi önemli ölçüde nüfus yitirilerek çıkan, kendini kapitalist bir dünyada esas olarak küçük aile üretimine dayalı geri bir tarım ülkesi olarak bulan Türkiye'de, kadınlardan beklenen en önemli katkı, evlerine dönmeleri ve çok sayıda çocuk yapmaları, insan gücü açığını kapamalarıydı. İşletmelerin küçük, toprağın görece bol olduğu bu yıllarda, kırsal kesimde ailenin ekonomik olarak varlığını sürdürmesi, hem kadının hem de çocukların üretime katılmasını gerektirmekte, çok çocuk aile ekonomisine yük değil tersine yarar sağlamaktaydı. Devlet de nüfus artışını teşvik eden bir politika benimsemişti. İkinci Dünya Savaşı'na kadarki dönemde, bu koşullar altında evlenmemiş olanların oranı son derece azaldı ve doğurganlık

8 Bkz. *Türkiye'de Ailenin Değişimi, Sanat Açısından İncelemeler*, Ankara, 1984 içinde, Füsun Akatlı ve Sevda Şener'in yazılarıyla; Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış*, İletişim, 1983, içinde, özellikle Peyami Safa'ya ayrılan bölüm.

9 Şirin Tekeli, *a.g.e.*, s. 202-204.

10 Batılı toplumlarda da bu yıllarda benzer bir gelişme olmuş; savaş öncesinde, özellikle siyasi haklarını kazanmak için çok yönlü bir mücadele veren feminist kadınlar, savaştan sonra, savaş gayretlerine katılmalarının ödülü olarak bu hakları kazanınca mücadele durulmuş ve daha da önemlisi, işlerini savaştan dönen erkeklere bırakmak üzere evlerine dönmüşlerdir. Böylece feminist hareketin ilk büyük dalgası sönmüştür.

hızı 9,1 çocuğa değin yükseldi.[11] Milyonlarca kadının, çocuk ölümlerinin son derece yüksek olduğu bir dönemde, kendi sağlıkları pahasına peş peşe çok sayıda çocuk doğurduğu, sonra da bu kalabalık aileleri beslemek için tarlada çalıştığı, onları yedirmek, giydirmek vb. için evde, en fazlasından ailenin diğer kadın üyelerinin ve kız çocuklarının desteğine yaslanarak didindiği cefalı yıllardı bunlar. Dönemin (ve daha sonrasının) 'köy romanları', piyesleri, filmler, bu 'ana' kadını yüceltirler. Bu kadın (ya da Pembe Kadın), kaldırdığı bunca yüke karşın, her türlü haktan fiilen yoksundur (eğitim, miras vb.), bir de üstüne, geleneksel ilişkilere başkaldırır gibi olduğu her durumda dövülür,[12] esas olarak sadece bekâretine ve namusuna kanat getirilir. Şairin dediği gibi, ailedeki yeri öküzden sonra gelen bir 'sağmal inek'tir köylü kadın.

Oysa bu yıllarda merkezde, devlet katında cumhuriyetin kurulması, laikleşmesi gibi önemli değişikliklerin yanı sıra belki de Müslüman Akdeniz toplumlarında bugüne değin denenmiş en köktenci 'kadın devrimi' yapılmaktadır: Medeni Kanun'la getirilen neredeyse eşitlik,[13] 'çok partili demokrasiye geçiş' deneyinin iflas ettiği yıllarda, rejimin hiç de göründüğü denli antidemokratik olmadığını simgeleyen 'kadınlara eşit seçme ve seçilme haklarının tanınışı', yani vatandaşlığa kabulleri,[14] 1935 meclisine, o dönemde, hemen hiçbir Batılı demokratik toplumda bulunmayan sayıda kadın temsilcinin 'seçilişi' gibi cüretkâr değişiklikler bunun önemli adımlarıdır. Bir toplumun yerleşik kültürünü, geleneklerini sarsarak (sarsmak için) bu değişiklikleri yapanlar da bilmekteydiler ki, bu değişikliklerden fiilen yararlanabilecek olan kadınlar sınırlı sayıdaydı; kentsel kesimde toplanmış, burjuva ve küçük burjuva (memur) kesimlere mensuptular. Cumhuriyet, bu eğitim görmüş, meslek edinmiş, çalışan, (bunun yanı sıra da kocalarına destek, çocuklarına iyi ana olan) 'örnek-seçkin' kadınları el üstünde tutacaktı. Dönemin edebiyatı da. Dönemin "devlet feminizminin" taşıyıcısı olan bu kadınların, dönem edebiyatındaki en iyi örneklerinden birisi, belki de, Yakup Kadri'nin *Ankara*'sın-

---

11 Ferhunde Özbay, "Kırsal Kesimde Toplumsal ve Ekonomik Yapı Değişmeleri", *Türkiye'de Aile*, *a.g.e.*, s. 49. Ayrıca bkz. F. C. Shorter ve M. Macura, *Türkiye'de Nüfus Artışı* (1935-1975), Yurt, 1983.

12 Dönem olarak daha sonraya ait olmasına karşın, Akatlı'nın Bekir Yıldız'la ilgili çözümlemesi bu konuyu aydınlatmakta, Füsun Akatlı, *Türkiye'de Aile*, *a.g.m.*, s. 16.

13 İsviçre Medeni Kanunu'ndan yapılan çeviri sırasında, özgün metinde evlilik içindeki mal varlığına ilişkin olağan mülkiyet rejimi "mal birliği" iken, Türkiye kadınları yararına bir değişiklik yapılarak "mal ayrılığı" rejiminin benimsenmesine karşın, günümüzde değiştirilmesi gündeme gelen aile reisliğinin erkeğe verilmesi ve bundan doğan soyadı, ikametgah seçimi, çalışma izni vb. konularındaki eşitsizlikler dışında.

14 Bkz. Şirin Tekeli, *a.g.e.*, s. 210-216.

daki Selma Hanım karakteridir. Yazar, bu romanda hem bu kadınları örnek almakta, hem de tipleştirerek yüceltmekteydi.[15] Yüceltme kaygusunun yerini, o dönemin kadınlarını gerçekçi biçimde betimlemeye terk ettiği bir sonraki aşamada, bu kadınların dramını işleyen bir kadın romancı, Adalet Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*'ta yarattığı Doç. Aysel karakterinde, "eğitim düzeyinde ortaya konan Batıcı cumhuriyet ideolojisi ile aile düzeyinde ortaya konan geleneksel ideolojiyi karşı karşıya getire(cek)... geleneksel ideolojiyi dışlaştıran aile kurumu ile Batıcı cumhuriyet ideoloisini dışlaştıran eğitim kurumu, kadın özgürlüğü sorununun trajik bir olgu niteliğiyle algılanmasını olanaklı kılacak biçimde çatış(acaktır)."[16]

Ancak reformların yapıldığı yıllarda bu kadınlar, seçkin öncüler olmanın heyecanını öylesine tutkuyla yaşamaktadırlar ki ne kendi yaşamlarının trajik (şizofrenik) yönünü algılayabilmekte, ne de Türkiye kadınının asıl gerçekliğini görebilmektedirler. Onlara bir görev, bir misyon verilmiştir; arkalarında da "koskoca, modern bir devletin kudretini" hissetmektedirler.[17] Trajedi şurada ki, bu kadınların benimsedikleri kimlik, kendi 'seçtikleri' kimlikleri değil, onlara yakıştırılan, atfedilen bir kimliktir. Atfeden de devlettir.

Gerçekte bu kadın da ezilmektedir, eziktir. O dönemin koşullarında ayrıcalıklı bir zümre sayılan devlet memuriyetinde toplanmış olan bu kadınların aileleri memur maaşıyla zar zor geçinirler. İşte geçen uzun çalışma saatlerinden sonra, ev işi, çocuk bakımı, sökük, dikiş, onların omuzlarındadır. Kendisi gibi 'aydın' memur olan kocası, onunla ev sorumluluğunu paylaşmak bir yana, ondan, ailenin reisi sıfatıyla, "bir ev kadınıyla evlenmiş olsa nasıl, itina, ihtimam, itaat görecek idiyse", onun aynını bekler. Madem ki öncüdür, seçkindir; fedakârlıkta da öyle olmalıdır. Devlet katındaki rollerine karşın geleneksel aile-içi ilişkilerini değiştiremeyen bu kadınlar, çifte emeği, küçük görülmeyi sineye çeker; birer 'martir-kahraman' gibi davranır; 'ezilmişliklerini, aynı rol kalıbını kızlarına ileterek kendilerinin ve başkalarının gözünde haklı

15 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, a.g.e., *Ankara*, Remzi, 1972.

16 Hilmi Yavuz, *Roman Kavramı ve Türk Romanı*, "Ölmeye Yatmak ve Kadın Özgürlüğü", Bilgi, 1977, s. 156.

17 Özer Ozankaya, Türkiye'de Ailenin Değişimi'ne yazdığı bir yazıda "trajik" yanını hiç algılamadan, o kuşaktan böyle bir öncü kadının anılarını aktarıyor. Bkz. "Laiklik Öncesi Dönemde Şemseddin Sami'nin Aile Düzenine İlişkin Görüşleri", s. 128, 129'da verilen Prof. Dr. Hamide Topçuoğlu'nun anıları. Ben de bu kuşaktan bir kadını çok yakından tanıdım: Annem. Yaşamı boyunca, gerçekten yapmak istediklerinin pek azını yapabilmiş, hep 'görev' bilinciyle hareket etmiş; 30 yıl boyunca felsefe hocalığı ederken, gri erkek kostümü ve bebeyakalı bluzla gezmiş; belki dar anlamda ezilmemiş ama yaşamamış, yapamadıklarının tümünü biricik varlığı kızında gerçekleştirme hayaliyle yaşamış...

kılmaya çalışırlar.'[18] Gerçekte eşit ve özgür olamamış, hatta ne olmak istediklerine kendileri karar verememiş, kimliklerini bulamamış bu kadınların bir sonraki kuşaktaki binlercesi, bankalarda, bürolarda çalışan kadınlar, iş ile ev kıskacında sıkıştıklarında "ekonomik zorunluluk olmasaydı, evimde oturmak, evimin kadını olmak isterdim" diyeceklerdir.[19]

İki savaş arası dönemde devlet eliyle sermaye birikimi süreci sonuçlarını vermiş, kırsal ve kentsel kesimlerde, kendilerini artık kendi kanatlarıyla uçmaya hazır hisseden müteşebbisler ortaya çıkmıştır. Savaş sonrasında ülke ekonomisinin dünya kapitalizmiyle eklemlenmesine koşut olarak hızla değişmesi, toplumsal yapıda da önemli değişmelere yol açacaktır. Bu yapısal değişmeler, kırsal kesimde tarımsal modernleşme, küçük aile işletmesinin çözülmeye başlaması, topraksız aileler başta olmak üzere kırsal emeğin topraktan özgürleşmesi, kentlere göç, dolayısıyla kentleşme, kentsel kesimde ticaret ve sanayinin canlanması ve hızlı toplumsal mobilite şeklinde özetlenebilir.

Tüm bu değişikliklerin, kadınların aile ve toplum içindeki durumlarına doğrudan ve dolaylı etkileri olacaktır. Ancak, bu değişikliklerin genellikle kadınların durumunu iyileştirici, bir önceki dönemde her kesimde yoğun olduğunu gördüğümüz ezilmişliklerini azaltıcı yönde sonuçlar doğurduğunu söylemek mümkün değildir. Hatta, bu gelişmelerden bazıları onların yaşam koşullarını daha da ağırlaştıracak, ezilmeyi derinleştirecektir. Nasıl? Bunu görebilmek için, kırsal ve kentsel alanlarda yaşanan modernleşme süreçlerinin kadınları etkileme biçimlerini ayrı ayrı ele almak gerekiyor.

Kırsal kesimde, kapitalistleşme ve pazara açılmanın ilk aşamalarında, henüz ekilebilir arazi bol iken, küçük aile üretimi biçiminde tarımla uğraşan, ürün fazlasını da pazara sunan ailelerin sayısında bir artış olmuştu.[20] Ancak zamanla, küçük topraklar ailelerin bu üretim biçimiyle geçimlerini sağlamalarına yetmemeye başladı; aile üyelerinin bir bölümü, kendi topraklarının işlenmesinin yanı sıra ücretli tarım işçiliğine, onun da yeterli olmaması durumunda tarımı tamamen bırakarak tarım-dışı alanlarda ücretli işçiliğe geçmek "zorunda" kaldılar. Gerçi bu süreç, küçük aile işletmelerinin tümüyle çözülmesi sonucunu doğurmadı. Tersine, kapitalizmin yeterince gelişmemiş olması nedeniyle kırsal kesimde bugün de küçük aile işletmesi çok yaygın bir biçimdir. Ancak burada bizim açımızdan asıl önemli nokta, aile üretiminde çö-

18 Aysel Özakın, *Genç Kız ve Ölüm*, Yazko, 1981.

19 Oya Çiftçi, *Kadın Sorunu ve Türkiye'de Kamu Görevlisi Kadınlar*, TODAİE, 1982'de kamu görevlisi kadınlar arasında bu tip yanıt verenlerin yarıya yakın olduğu saptanmıştır. Evliler, çocuklular arasında oran daha da artmaktadır, s. 192.

20 Korkut Boratav, *Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm*, İstanbul, 1981.

zülmenin olduğu yerde, bunun kadınları ve erkekleri farklı biçimde etkilemesidir. Araştırmaların gösterdiği gibi, küçük aile üretiminin aile geçimini sağlamadığı yerde, hem tarım kesiminde hem de tarım dışı kesimlerde ücretli işçiliğe daha çok erkekler kaymaktadır; kadınlar ise ya aile işçisi konumlarını sürdürmekte ya da tümüyle üretimden koparak 'ev kadınlığı' statüsüne geçmektedirler.[21]

Bu durum, nüfus ve çalışma istatistiklerine 1950-1980 döneminde kadınların işgücüne katılma oranlarının belirgin biçimde düşmesi şeklinde yansımıştır. 1955'te işgücüne katılan kadınların oranı % 43,1 iken, kırsal alanda sözü edilen değişmelerin yaşandığı yirmi yılın sonunda bu oran % 36,2'ye, 1980'de de % 33,7'ye düşmüştür. Buna karşılık nüfus istatistiklerinde çalışan olarak görünen kadınların çok önemli bir bölümü hâlâ 'yardımcı aile bireyi' konumundaydı, yani ücretsiz çalışıyordu. Bu yönden yirmi yılda pek az bir iyileşme olmuş; büyük çoğunluğu tarım kesiminde yoğunlaşan ücretsiz aile işçisi kadınların oranı, 1955'te % 91,2'den, 1975'te ancak % 86,6'ya düşmüştür.

Bu göstergelerin anlamı çok açıktır: Her şeyden önce geçen süre içinde, kadınların durumu fazla değişmemiş; belirli bir değişme olmuşsa da bu, konumlarının iyileşmesi, ezilişlerinin maddi koşullarının ortadan kalkması yönünde değil, tersine daha da kötüye gitmesi yönünde olmuştur. Çünkü, ücretli işçiliğe geçiş, kapitalist toplumlarda kadınların da erkekler gibi sömürü ilişkilerine tabi olmaları sonucunu doğurur ama, onların ev içi üretimine mahkûm olmaktan kaynaklanan 'özgül' ezilme biçimlerine de son verir.[22] Türkiye'de ise aile üretiminin çözülme süreci kadınların ücretli emekçiliğe geçme eğilimlerini yükseltmediği gibi, üretim sürecinden kopmalarına da yol açtığından, aileye bağımlılıklarının derecesini arttırmış, dolayısıyla aile içindeki ezilme durumlarını derinleştirmiştir.

Kentsel kesimde, işle, toplumla ve aileyle ilişkileri ilk bakışta birbirinden oldukça farklı görünen iki katman vardır: Kentsel işçi sınıflarından kadınlar –çeşitli araştırmalarda bu kadınlar gecekondu kadını olarak tanımlanmaktadır– ve kentsel orta sınıflardan kadınlar.

Gecekondu kadınlarının büyük çoğunluğunu, kırdan kente göç etmiş kadınlar oluşturmaktadır. Araştırmaların gösterdiği gibi Türkiye'de göçler iki aşamada gerçekleşmiş; 1950-1960 arasında tarımdan koparak ücretli tarım-dışı işçiliğe geçen erkekler, ailelerini köyde bırakarak kentlere gelmişler, orada ailelerini yanlarına almalarına olanak veren koşulları yarattıktan son-

21 Ferhunde Özbay, *a.g.m.*, s. 45-47.

22 Şirin Tekeli, *a.g.e.*, s. 32-33'te, "sömürülme/ezilme" ilişkileri tartışması.

ra, 1965-1970 arasında da karılarını ve çocuklarını kente getirmişlerdir. Gecekondu kadınlarının büyük çoğunluğunun kente gelişleri, son derece edilgen, erkeğin kararına tabi bir eylemdir. Kadınların erkeklere bağımlılığı, kentsel kesimde yerleşildikten sonra daha da derinleşerek sürmüştür. Gecekondu kadınları arasında fabrika işçiliğine girenler az sayıdadır –istatistiklere göre tarım-dışı alanlarda ücretli çalışan kadınların oranında çok az bir artış olmuştur– bu durumda, bu kadınların önemli bir bölümü ev kadınlığı konumuna geçerek üretim sürecinden tümüyle kopmaktadır. Bu kadınlardan 'çalışanları' için hemen tek ekmek kapısı, 'hizmetçilik'tir. Ev dışında çalışan orta sınıf kadınlarının ev işi yüklerini üstlerinden alarak mesleklerini sürdürmelerine bu kadınlar olanak vermektedirler. "Kısacası, kadınların kadınları sömürmesi olarak tanımlanabilecek bir olgu söz konusudur" demekte, Ayşe Öncü.[23] Temizlik, bulaşık, çamaşır gibi hiçbir özel bilgi ve beceri gerektirmeyen, köylerindeyken yapmayı öğrendikleri olağan işlerinin uzantısında, yine tek tek evlerde, her türlü sosyal güvenceden yoksun olarak ve düşük ücretle çalışan bu kadınlar için, bu tür çalışma ilişkisinin hiçbir özgürleştirici yanı yoktur. Ferhunde Özbay'ın saptadığı gibi, "çoğunlukla ev kadını olarak kentlerde yaşayan göç eden kadınların ev içi etkinliklerinde çalışmaları nedeniyle" göç olgusu ile emeklerinin aileden özgürleştiğinden söz edilemez."[24]

Kentlerde, klasik ev içi rollerinin dışına çıkabilen kadınlar, konfeksiyon, dokuma, gıda gibi kadın işçi çalıştırma eğilimi görece yüksek bazı sanayilerde yığılan işçiler; sekreterlik, bankacılık, öğretmenlik gibi hizmet dallarında toplanan orta-alt sınıf kadınları ve edindikleri yüksek öğretim diplomalarını mesleklerini icra etmekte değerlendiren yukarı sınıf kadınlarıdır. Bunlardan ilk iki gruba girenlerin sayıları ve işgücü içindeki oranları gelişmiş kapitalist toplamlardaki benzerleriyle kıyaslanamayacak derecede düşük,[25] buna karşılık avukatlık, hekimlik gibi mesleklere girmiş olanların oranları,

---

23 "Uzman Mesleklerde Türk Kadını", *Türk Toplumunda Kadın*, Ankara, 1979, s. 271-286, özellikle s. 276.

24 Ferhunde Özbay, *a.g.m.*, s. 52.

25 Kentsel faaliyetlerde çalışan kadınların toplam faal kent nüfusuna oranı Türkiye'de 1970'ler boyunca % 10 dolayında seyretmiştir; tarım-dışı işlerde faal nüfusun artan bir oranı çalıştığı için de çalışan kadınların toplam faal kadınlara oranı % 3,5'ten % 10,4'e (1970) yükselmiştir. Gülten Kazgan, "Türk Ekonomisinde Kadınların İşgücüne Katılması, Mesleki Dağılımı, Eğitim Düzeyi ve Sosyo-Ekonomik Statüsü", *Türk Toplumunda Kadın*, s. 158. Aynı yıllarda Batılı toplumlarda oranları % 40'lar dolayındaydı. Ayrıca, Türkiye'de kentsel alanda kadınların girdikleri iş türleri de Batılı toplumlara göre çok dar bir yelpaze oluşturmaktadır. Batılı gözlemcilerin dikkatini çeken bir olgu, Batı'da çalışan orta-alt sınıf kadınların girdikleri garsonluk, tezgahtarlık, şoförlük gibi mesleklerin Türkiye'de kadınlara büyük ölçüde kapalı olmasıdır (*Economist*, Türkiye Özel Sayısı, Kasım 1984).

Batılı toplumlara göre daha yüksektir. İyimser bir tahminle, yüksek öğrenim diploması almış bu kadınların 2/3'ünün çalıştıkları ileri sürülmüştür.[26] Bir bakıma, bir önceki dönemin, kendilerini cumhuriyet ideolojisinin taşıyıcıları olarak gören 'seçkin' kadınlarının izleyicileri, çoğu durumda o ilk kuşak kadınlarının kızları olan bu kadınların prestijli mesleklere girebilmeleri, her şeyden önce, az gelişmiş toplumlara özgü sınıf yapılarıyla açıklanmaktadır. Bizimki gibi toplumlarda, kökleri çok eskiye gitmeyen burjuva sınıflarında "sınıfsal önyargı, cinsiyete bağlı önyargıdan daha güçlü" olduğu için, bu sınıflar, kendi sınıflarına özgü mesleklere alt sınıftan erkeklerin girmesindense, kendi sınıflarının kadınlarının girmesini yeğlemekte ve meslekleri sınıf içinde tutmaktadırlar.[27] Sınıfsal konumlarından ötürü sayıları fazla olmayan bu kadınlar, ilk bakışta toplumun en 'özgürleşmiş' kadın kesimini oluşturmaktalar. Hatta bu kadınların, baskıcı niteliğini her katmanda koruyan aile kurumundan da büyük ölçüde özgürleşebildiği tahmin edilebiliyor,[28] Örneğin Mübeccel Kıray "...değişen büyük kent olgusunun Türk toplumu için anlamlı bir yönü yalnız yaşayan kadınlardır. Bunların bir bölümü, eşleri, çocukları, anne-babaları olmadığı için böyle yaşamaktadır. Bir çoğu da kendi seçeneği olarak yalnızdır. Genellikle yalnız yaşayan kadınlardan oluşan hanelerin serbest meslek sahipleri ya da sanatkârlar olduğu düşünülür. Ama bunun doğru olmadığı anlaşılıyor. Bugün topraktan kopmanın ikinci kuşağında, aileleri aynı yerde yaşamasına rağmen beyaz yakalı (katip-sekreter) işlerde çalışan iki üç kızın kirasını paylaşıp beraber oturdukları haneler vardır" demekte.[29]

Ama bu tür olguların, bugün için, 'göze çarpacak' derecede az olduğu ve genellikle evliliğe dek süren geçici bir duruma tekabül ettiği de bilinmektedir. Evlilik, hâlâ toplumun bütün katmanlarında, yukarı ve orta sınıflarda da, kadının toplumsal rolünü gerektiği gibi yerine getirebileceğine inanılan asıl kurumdur. Evlenmeyen ve çocuğu olmayan kadına 'eksik', 'kimliğini tam bulamamış' kadın gözüyle bakılır. Türkiye'nin evlenme oranının son derece yüksek, boşanma oranınınsa çok düşük bir ülke olması, ailenin her iki cins, ama özellikle kadın açısından ne denli temel bir kurum olduğunun en açık kanıtıdır. Hiç evlenmemiş kadınların oranı son yıllara değin, kentsel kesimde bile % 1-2 dolaylarında, boşanma hızı da 1.000 kişi için 0,35 gibi çok düşük

26 Ayşe Öncü, *a.g.m.*, s. 277.
27 Ayşe Öncü, *a.g.m.*, s. 281.
28 Bu konuda kesin araştırma verileri bulunmamakla birlikte, Öncü, meslek kadınları arasında bekâr ve çocuksuzların oranının yüksek olduğunu tahmin etmektedir, *a.g.m.*, s. 277.
29 "Büyük Kent ve Değişen Aile", *Türkiye'de Aile*, s. 71.

bir düzeydedir. Bunun, İslam-Akdeniz toplumlarındaki en düşük boşanma oranı olduğu saptanmıştır.[30]

Öte yandan, kadının ev dışında kazanç getiren bir işte çalıştığı durumlarda da, ev içindeki roller fazla bir değişikliğe uğramamıştır. Mübeccel Kıray, şöyle özetliyor bu durumu: "... önemli oranda kadın, büyük kent ailesinin üyesi olarak eve gelir getirmekte ve ev dışında çalışmaktadır. Ne var ki genelde çalışan kadının iki dünyası birbirinden ayrıdır ve evde ücretli emek kullanmıyorsa evdeki rollerinin hiçbirinden vazgeçemez. Bu durumda geleneksel kadın rollerinin değişmesi ya da bunlara erkeklerin katılması için epey zaman geçmesi gerekmektedir."[31] Bu durumda, 'başka kadınları sömürerek' ev içi işlerden kurtulan bir avuç kadın bir yana bırakılırsa, kentsel kesimde, ev dışında ücretli işte çalışan kadınların durumu eskiye göre iyileşmemiştir. Ev dışında çoğu zaman erkekler kadar çalışmaktadırlar ama çalışma onları özgürleştirmemiştir, hatta ekonomik bağımsızlıklarını kazandıklarını bile söylemek zordur. Genellikle kazançlarını ek gelir biçiminde aile bütçesine katan kadınların, kendilerine bir harçlık bile ayıramadıkları görülür.[32] Ev işleri, bir yandan 'mekanik kölelerin' yaygınlaşması, bir yandan hazır giyecek, yiyecek, temizleyici, vb. gibi işleri ev dışında ticarileştiren kurumların yaygınlaşması ile, hafiflemiş gibi görünür[33] ama yine de, ikisi de 8 saat dışarda çalışan karı-koca eve döndüklerinde, mutfağa giren kadın, gündelik gazetesini okumak için koltuğa uzanan erkektir; çocuğu yedirip yatıran kadın, 'uykudan önce' onunla biraz oynayan erkektir. Böylece çalışan kadınların haftalık mesailerinin erkeklerinkinin bir katına ulaştığı, hatta bunu aştığı tahmin edilebilir.

Gerçi bu çifte yorgunluğa karşın pek çok kadın ya çalışmak zorundadır ya da kendini çalışmak zorunda hissetmektedir. Ama içinde yaşadığımız ekonomik bunalım dönemi gibi işsizliğin yoğun olduğu ve arttığı dönemlerde, işlerini ilk kaybedenler kadınlardır. Az vasıflıdan vasıflıya doğru bu tehdit azalır, ama her vasıf düzeyindeki kadın için geçerlidir. Ayrıca vasıflarının yetersizliğinden, vasıflı olduklarında da ev ve çocuk sorumluluklarından ötürü, iyi ücret getiren, sorumluluk isteyen kademelere getirilmediklerinden, kazançları, emeklerine değmeyecek düzeyde görünür. Nice meslek sahibi kadının kazancı, ev işleri için tuttuğu gündelikçi ile çocuğun bırakıldığı özel kreşin aylık masrafını ancak karşıladığı için, 'ilke uğruna' çalışmak isteyen kadının iradesine

30 Ned Levine, "Social Change and Family Crisis", *Sex Roles, Family and Community*, der. Çiğdem Kağıtçıbaşı, Indiana, 1982, s. 325.
31 Mübeccel Kıray, *a.g.m.*, s. 72.
32 Oya Çiftçi, *a.g.e.*, s. 226 ve devamı.
33 Mübeccel Kıray, *a.g.m.*, s. 74-75.

karşı, kadının evinde oturup geleneksel işlerini yapmasını daha rasyonel bulan kocanın (ve aile büyüklerinin) karşı koyması dikilir. Kocanın gelirinin aileyi geçindirmeye yettiği durumlarda ise, kadının işi zaten 'fantazi'dir; öbür, geleneksel, aileye yönelik faaliyetlerini aksatmadığı sürece hoşgörülür.

Her birisi ezilmenin bir başka boyutuna işaret eden bütün bu olgular toparlanacak olursa, bir dereceye kadar, prestijli mesleklerde çalışan, görece iyi gelir elde eden, buna ek olarak çoğu zaman aileden gelen belirli bir mülk güvencesine sahip bir avuç yukarı sınıf kadınını bir yana bırakırsak, her katmandan kentli kadın da kırsal kesim kadınları kadar ezilmektedir. Günlük yaşam koşulları olsun, onları sarıp sarmalayan ve hâlâ bir dizi yasakla, tabuyla örülü olan değerler sisteminin baskısı olsun, kadınların bugüne değin oluşmuş yaşam kalıplarının dışında başka seçenekleri bulunmadığını düşündürtmekte; "özgür düşünen, yeteneklerini geliştirebilen, kendi ayakları üzerinde durabilen kadın kimliğinin" gelişmesini önlemektedir. Maddi koşulları en elverişli görünen kadınlar bile kendilerini, toplumdaki kadına ilişkin genel geçer değer yargılarından kurtaramamakta, bu değer yargılarına ters düşmektense kendi kendilerine ters düşmekte, kendi kişiliklerini bastırmaktalar.

Kadınlara ilişkin değerler ve değer yargıları, cumhuriyetin ilk on yılında yapılan ileriye dönük yasal değişikliklerle ve bunların ardında yatan Batılı ideolojinin pek çok kanaldan topluma girmesiyle köklü bir değişme geçirmiş değildir. Ayrıca çok yakın bir döneme değin, Batı'dan gelen ideolojilerin de, toplumdaki geleneksel değer yargılarıyla çeliştiği söylenemezdi. Bu değer yargılarının özünü, "erkeğin kültürün ürünü olmasına karşılık kadının doğallığın ürünü" olduğu inancı oluşturur. Doğurganlığı ve ona bağlı fizyolojik özellikleri nedeniyle kadın, erkeğe göre yalnız fiziki açıdan değil, zihinsel ve kişiliksel özellikleri yönünden de zayıf ve erkeğin korumasına muhtaç görülür. Yine doğası gereği, duygusaldır, sevgi ve şefkat yönleri gelişmiştir; dolayısıyla bu yeteneklerini en doğal kullanım alanı olan ailede, erkeğe destek olarak, çocukları büyüterek değerlendirmelidir. Ve madem ki bütün bunlar kadının doğası gereği böyledir... kadının doğasına itaat etmesi onu zorlamaya çalışmaması gerekir.

Doğasına boyun eğmesi istendiği için, Türkiye'de hâlâ kadınlar doğurmak istemedikleri çocukları doğurmaya zorlanmakta,[34] doğum kontrolü

34 Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etüdleri tarafından 1978'de yapılan araştırmada, 45-49 yaşlardaki kadınların doğurdukları ortalama çocuk sayısı 6.3 bulunmuştu. Aynı yaş grubundaki kadınların % 45'i 7'den fazla doğum yapmıştı. Ankete tabi kadınların % 90'ı ise 2,3, en fazla 4 çocuklarının olmasını istediklerini söylemişlerdi. Bkz. *Fertility Survey*, 1978, Ankara, Hacettepe University; Ayrıca bkz. Çiğdem Kağıtçıbaşı, "Sex Roles, Value of Children and Fertility in Turkey", *Sex Roles*, *a.g.e.*, s. 151-181.

olanaklarından yeterince yararlanamamaktadır. Fiziki varlığında, bedeninde, fazla doğumla olsun, dayakla olsun yıpranan, emeği piyasada değerlenemeyen, ev işlerinde karşılıksız ya da boğaz tokuğuna tüketilen, ekonomik sistemin bir türlü içerisine almak istemediği, 'özgür emek' olarak değer atfetmediği, küçük gördüğü, aşağıladığı kadınlar, aralarındaki sınıfsal, katmansal tüm farkların ötesinde bir cins grubu olarak toplumun en fazla ezilen kesimidir. Bir başka deyişle, Türkiye'de, hem ekonomik ilişkiler hem de yer yer onlar kadar, katı, maddi gerçeklikler olan 'inançlar, normlar, değerler' açısından kadının ezilişinin maddi koşulları vardır.

Öyleyse neden, Türkiye'de bu maddi temel üzerinde şekillenip kadının ezilişinin eleştirisi ve aşılmasının ifadesi olarak tanımlanan 'feminizm' ortaya çıkamamış, gelişememiştir?

FEMİNİZMİN ÖNÜNDEKİ ENGELLER

Kuşkusuz böyle bir sorunun gerektiği gibi yanıtlanabilmesi için, Türkiye'de gelişmesinin maddi temelinin bulunduğunu düşündüğümüz, ama yeterince gelişemeyen, kök salamayan tüm ideolojiler için olduğu gibi, bu denemenin sınırları içinde benim benimsediğim belki de biraz safdilce yaklaşımdan çok farklı bir yöntem izlemek: İdeoloji nedir? Kimler, nasıl üretir? Kimler nasıl algılar? Mesaj iletme yolları nedir, araçları, örgütleri nedir? türünden bir dizi soru çevresinde sistematik araştırmalara girişmek gerekir. Bunun bilincinde olmakla birlikte, ben bu denemede yüksek sesle düşünmeye çalıştım; belki de böyle bir araştırmanın ilk aşamasını oluşturan, araştırmanın yanlışlayacağı geçici bir açıklama şeması kurdum. Bu, basit bir şema: Bana öyle geliyor ki, Türkiye'de feminizmin gelişip güçlenememesinin nedenleri, yazının ilk bölümünde irdelenen ve Türkiye'de kadınların ezilişine yol açan nedenlerden farklı değil. Aynı nedenler hem ezilişe, hem de ezilişin bilincine varamayışa, ezilişe karşı çıkamamaya yol açmıştır. Bu nedenleri kabaca yapısal ve ideolojik engeller olarak iki grupta toplamak olanaklı. Yapısal engeller arasında, Türkiye'de geçerli olan az gelişmiş kapitalizmi belki de yine en başta saymak gerekir. Kırsal kesimde, kadın emeğini ücretsiz aile işçiliğinde emen aile üretim biriminin hâlâ çözülmemiş olması, buna bağlı olarak ülkenin hâlâ pazarla yeterince bütünleşmemiş tarım ağırlıklı bir ekonomiye sahip olması, kentsel alanda kadın emeğine yeterli iş olanakları sağlayamayan sanayinin geri kalmış yapısı, kadının ezilmesi kadar, ezilmişliğinin bilincine varamayışının da temel nedenleridir. Oysa feminizmin, XIX. yüzyıl ortalarından itibaren geliştiği, XX. yüzyılın ilk yıllarında "sosyal bir hareket" olarak etkinlik kazan-

dığı, 1960'ların sonlarında yeniden canlanıp toplumsal muhalefet saflarının en ön sıralarında yer aldığı ülkelerin hepsi, bu yapının tersine, sanayileşmiş ve/veya tarımları kapitalistleşmiş Batılı toplumlardır.[35]

Türkiye'de var olan azgelişmiş ekonomik yapının doğurduğu en önemli sonuçlardan birisi, kadının esas olarak aile yapısına olan bağımlılığıdır. Bu durumu, geçmişten devralınan ve bugün çok az değişme gösteren aileye ilişkin değerler büsbütün pekiştirmektedir. Dolayısıyla, ekonomik temelleri ve ideolojik kabuğuyla ailenin Türkiye toplumundaki yeri, başlı başına, feminizmin gelişmesi önünde ikinci bir yapısal engeldir. Oysa feminizmin geliştiği toplumlarda aile kurumu, özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana önemli dönüşümler geçirmiş, çözülme eğilimleri göstermiş ve yerine, gerek üreme gerek sevgi ilişkilerinde, evlenmeden birlikte yaşama, birlikte oturmadan sürdürülen beraberlikler, tek ebeveynli (kadın ve hatta erkek) aileler, işlerinden ötürü ayrı oturan evliler, eşcinsel evliler, komün aileler, vb. gibi bir dizi alternatif ortaya çıkmıştır.[36]

Aile, Türkiye'de öylesine yaygın ve alternatifsiz bir kurumdur ki, ekonomik işlevini yitirdiği zaman bile, güvenlik, üreme ve sevgi ilişkilerinin tek biçimi olarak kalmaktadır. Bu yüzden Türkiye toplumunda insanların özellikle de kadınların, aileden bağımsız olarak bir kimlik tanımlamaları olanaksızlaşmaktadır. Gazetelerde çıkan ölüm ilanlarının taranması belki de 'kadın' kimliği konusunda en kesin kanıtı verir bize: 'Falancanın kızı, falancanın karısı, falancanın annesi'dir, kadınlar... Aile dışında kadın, 'toplum dışı', 'marjinal' bir insan olma durumundadır. Aile ise rol tanımlarının çok yavaş değiştiği, en tutucu kuramlardan birisidir.

Üçüncü olarak, önce değinilen iki yapısal faktörün uzantısında, onlarla bağlantılı olarak etkili olan, ama kendi başına yapısal bir özellik taşıyan eğitimin cinsiyetler arasında farklı ve eşitsiz dağılımından söz edilebilir.[37] Ülkede yaygın bir orta ve yüksek öğretimi besleyecek ekonomik gelişme koşulları zaten sınırlı iken, aileler de, olanaklarını kız çocuklarından çok erkeklerin okutulmasına ayırma eğilimindedir. Ülke genelinde, kızların erkek çocuklarla eşit eğitim olanaklarına sahip oldukları tek düzey, ilk öğretimdir. Oysa Batı Avrupa ülkelerinde feminizmin yeniden canlanışında, iyi eğitim almış,

35 Bkz. Juliet Mitchell, *Kadınlık Durumu*, Kadın Çevresi, İstanbul, 1985; Andrée Michel, *Feminizm*, Kadın Çevresi, İstanbul, 1984

36 Deniz Kandiyoti, "Aile Yapısında Değişme ve Süreklilik; Karşılaştırmalı bir yaklaşım", *Türkiye'de Aile*, s. 15-35, özellikle s. 29.

37 Eğitimde, cinsiyetlerarası eşitlik, ancak ilkokul düzeyinde, 1975-1980 döneminde gerçekleşebilmiştir. İlkokul ötesi eğitimin bütün düzeylerinde kızlar aleyhine önemli farklılıklar vardır.

yüksek öğrenim görmüş kadınların sayıca artması önemli bir etki yapmıştır.[38] Erkeklerle aynı eğitimi almış olmalarına karşın, 1968'in öğrenci hareketleri içinde, siyasi sorumlulukların hep dışında bırakılmaları onlara geleneksel 'kadınca' rollerin verilmesi, kadınların cinsiyetleri nedeniyle "ezilişlerinin" bilincine varmalarının başlangıç noktasını oluşturmuştur. Türkiye'de ise, yüksek öğrenimin kadınlar arasında fazla yaygın olmayışının ötesinde, yüksek öğrenim görmüş kadınların kendi sınıfları tarafından mesleklere girmelerinin desteklenmesi, onlara atfedilen 'seçkinci' rol nedeniyle giriştikleri çoğu işlerde el üstünde tutulmaları,[39] bu kadınlarda, genel topluma göre ayrıcalıklı bir kesim oluşturdukları bilincinin uyanmasını engellemiş ve kadınların genel olarak ezilen cins olduklarını algılamalarını olanaksızlaştırmıştır. Türkiye'de kadınların durumuyla ilgili bir değerlendirme yapmaları istendiğinde bu kadınlar, "bizim toplumumuzda kadınların birçok Batı toplumundan daha iyi durumda, daha eşit ve özgür olduklarını düşündüklerini" söylemişlerdir.[40] Bu yüzden pek çok 'seçkin' kadın, feminizmi Türkiye için gereksiz bir ideoloji olarak görmektedir.

Bu yapısal faktörlerin yanı sıra, Türkiye'de yaşanan 50 yıllık siyasi ve ideolojik gelişmelerin de feminizmin oluşumunu engelleyen özgül etkileri olmuştur. Burada, feminizmin Türkiye'ye ilk uğrayışının 1980'ler olmadığını yeniden hatırlatmakta yarar var. Feminizm kavramı ilk kez, II. Meşrutiyet döneminde duyulmuş, aydın kadınlar hak eşitliği talep eden yayınlar yapmış, dernekler kurmuşlardı. O yıllarda, imparatorluğun en azından büyük kentlerinde, kısa süre için yaşanan demokrasi ve özgürlük ortamında kadınlar da kendilerine bir yer bulabilmişlerdi. Kuşkusuz o dönemin 'feminizmi' üzerinde, bugün olduğu gibi, 'sufrajet' hareketi başta olmak üzere hayli etkin bir sosyal hareket olan 'uluslararası feminizm'in de etkileri olmuştur. Ancak, İttihat ve Terakki'nin diktatörlüğünü kurması ve ardından savaşların patlaması ile bu kısa süreli demokrasi dönemi kapandı; onunla birlikte ilk feminizmin de soluğu kesildi.

Cumhuriyetin ilk yıllarında, tek parti yönetiminin tepeden gerçekleştirdiği yasal kadın devrimi ise, bir bakıma 'feminizme söylenecek söz' bırakmamıştır. Sanırım, 1920-1935 arasındaki 15 yılda devlet eliyle kadınların statüsünde gerçekleştirilen altüst oluş, dünyada bilinen 'devlet feminizmle-

38 Juliet Mitchel, *a.g.e.*

39 Gündelik basında, 'seçkin' kadınlarla yapılan röportajlara ek olarak, bkz. Şirin Tekeli, *a.g.e.*, s. 315 vd.; 'kadın parlamenterlerin' cinsiyetlerinin başarıları üzerindeki etkisini değerlendirmeleri.

40 'Seçkin kadınların' son birkaç yılda, çeşitli dergilerin anketlerine verdikleri yanıtlar...

ri'nin en önde gelen örneklerinden biridir.[41] Aile, eğitim, kılık kıyafet ve siyasal haklar konularında yapılan önemli reformlar, kadınlar üzerinde başlıca iki etki yarattı: Birincisi, statüleri eskiye göre fevkalade ilerleyen (hatta kendi talep düzeylerinin ötesinde ilerleyen)[42] kadınlar, kendi durumlarının tahlilinden yola çıkarak başka bir talep öne sürmemişlerdir.[43] Bir önceki dönemin 'feminist' kadınlarının pek çoğu, bu dönemin inanmış Kemalistleri arasında yer almış, bir anlamda 'Kemalizm', bu kuşak feminist kadınları için 'feminizm'le eşanlamlı hale gelmiştir. Öte yandan, tek parti döneminde reformlar, hep üst yöneticilerce belirlendiği bunlara kitle katılımı teşvik edilmediği, hatta caydırıldığı için[44] toplumun birçok başka kesimi gibi kadınlar arasında da, her şeyi devletten bekleme, kendi durumlarını düzeltmek için siyasi/toplumsal faaliyette bulunmama tavrı, yerleşik bir nitelik kazanmıştır. Devlet ile kadınlar arasında tek parti rejimi altında kurulan bu özel etkileşim kalıbı, rejim yerini çok partili bir demokrasiye bıraktığında da sürdü, hatta günümüze değin geldi.[45] Kadınlar, Türkiye'de hemen her toplumsal kesimin kendi özgül çıkarları doğrultusunda baskı grupları oluşturdukları dönemlerde bile, benzer örgütler kuramadılar. Var olan kadın dernekleri (Türk Kadınlar Birliği, Türk Anneler Derneği, Üniversiteli Kadınlar Derneği, Meslek Kadınları Derneği, vb.), kadın haklarını genişletmek ve yaygınlaştırmaktan çok, 'kazanılmış' hakların korunmasına ağırlık vermekte ve var olan statünün yüceltilmesine yönelik bir söylem geliştirmekteydi.

Kemalist kadınların dışında kalan geniş kadın kitlelerini ise, daha çok İslami değerlerin biçimlendirdiği geleneksel inançlar harekete geçiriyor; bir başka deyişle onları hareketsizliğe itiyordu. İslami değerlere göre kadının yeri evi, toplumsal işlevi zevcelik ve analık olunca, bunları özümseyen kadınların durumlarına başkaldırmalarını ve iyileştirilmesini talep etmelerini beklemek zordu. Hatta bu kadınlar arasında, 1950'den sonra toplumsal değişmenin hızlanmaya başlamasıyla tersine bir eğilim de görüldü. Geleneksel kimlik-

41 'Devlet feminizmi' kavramı, Kuzey Avrupalı araştırmacılar tarafından, kadın/erkek eşitliğini sağlamak üzere uygulanan politikaları nitelemek üzere kullanılmaktadır.

42 Bkz. Şirin Tekeli, *a.g.e.*, s. 207'de, Kadınlar Birliği'nin, 1920'lerin başlarında meclise gelen, kadınları ilgilendiren yasa değişiklikleri konusundaki 'ataleti'.

43 Burada, Batı feminizminin de 1920'lerde taleplerinin (siyasal haklar) karşılanması üzerine siyasi arenadan çekildiğini hatırlatmakta yarar var.

44 Şirin Tekeli, *a.g.e.*, s. 211. 1927'de Kadınlar Birliği'nin, siyasi hakların alınması için açmayı düşündüğü 'mütevazi' kampanyanın, parti yetkililerince engellendiği biliniyor.

45 Atatürkçü ideolojinin, "kadınlar için yapılabileceklerin en iyisini devlet bilir" anlayışının yakın dönemdeki en çarpıcı örneği, kanımca, kürtaj yasasının kabul ediliş biçimidir. Bkz. *Yeni Gündem*, sayı 8, 'Kürtaj Dosyası'.

lerinin yitirilmesi tehlikesine karşı özellikle kasabalı ve gecekondulu kadınlar arasında, tepeden inme modernleşme ve laikliğe bir tepki olarak 'örtünme' eğilimi arttı. 'Örtünme', İslami değerlere ve onun kadın için öngördüğü yaşama biçimine geri dönme talebinin simgesel ifadesi oldu.[46]

Kadınları feminist ideolojiye yabancılaştıran bu iki temel ideolojinin yanı sıra, bir de, toplumdaki etkisi bu iki ideolojiden daha sınırlı kalan ama etkilediği kesimler açısından yine de 'kritik' bir önem taşıyan 'sol' ideolojilerin feminizmle ilişkisine bakmak gerekir. Sol ideolojiler genellikle eşitlikçi, özgürlükçü, dayanışmacı ve değişmeden yanadır. Batı toplumlarında feminist hareketler en doğal müttefiklerini sol siyasal partiler arasında bulmuşlardır.[47] Türkiye'de ise bundan farklı olarak sol kesimler genellikle kendi bünyelerindeki kadınların feminizme yönelmesini, 'güçlerini', daha dar anlamda da sınıf dayanışmasını bölen bir tehdit olarak görmüş ve feminizme cephe almışlardır. Kendi uzantılarındaki taban örgütleri içinde kadınları bir araya getirmeye çalıştıklarında da, onları kadınların özgül konumundan gelen ezilmişlikleri konusunda bilinçlendirmeye yönelmek yerine, kadınlara toplumdaki yaygın seslenme biçimine uygun olarak 'ana', 'fedakâr kadın' söylemiyle seslenmişlerdir. Bu örgütlerin kadın kollarında etkinlik gösteren birçok kadının kitleye 'seçkinci', 'buyurgan', giderek 'erkeksi' bir tavırla yaklaştığı söylenebilir. Türkiye solunun, toplumdaki öbür iki yaygın ideolojinin benimsediği kalıplardan pek dışarı çıkamadığı, onların etkisinden kurtulamadığı ve kadınlara, kendi sorunlarına kendilerinin teşhis koyup uygun mücadele stratejileri geliştirme hakkını tanıyabilecek demokratiklikle olmadığı görülmektedir.

Sonuç olarak, Türkiye'de var olan toplumsal yapıların ezilme konumunda tuttuğu kadınların, kendi durumlarının bilincine varmaları ve bunu aşmalarının da yine aynı yapılarca engellendiği ve yaygın ideolojilerce perde-

---

46 Örtünmenin mutlaka kadın haklarından vazgeçme anlamına geldiğini söylemek doğru olmayabilir. Yüksek öğrenim görmüş, meslek kadınları arasında da görülen bu eğilim, bu kadınların örtünmeyi mutlaka kadının toplumsal yaşamdan dışlanması ile özdeş görmediklerini ortaya koymakta. Ancak bu davranışlarının temelinde, kadın özgürlüğü düşüncesinden çok dinsel özgürlük düşüncesi ve talebi yatmaktadır. Bkz. "Doç. Dr. Nebahat Koru ile yapılan görüşme", *Milliyet*, 2 Aralık 1984.

47 İngiltere'de kadınlara oy hakkının tanınmasını destekleyen ilk parti, İşçi Partisi idi. Aynı şey, o dönemin bütün Batı Avrupa sol partileri için geçerliydi. Daha yakın dönemde, örneğin Fransa'da Simone Weil'in (merkez sağ) önerisiyle parlamentoya gelen kürtaj tasarısı, sosyalist ve komünist partilerin desteğiyle yasalaştı. Bkz. Jeanine Mossuz-Lavau, "Pouvoir de droite, pouvoir de gauche et le probleme de l'avortement en France, 1973-1983". Salzburg, ECPR toplantısına sunulan tebliğ, 1984. 1968'de kendi içinden "yeni-feminizmin" doğmasına yol açan "yeni-sol"un kısa süren sekterliğinin ardından, onun en yakın müttefiki olduğunu görmek için bkz. Dany Cohn-Bendit, ***Biz Devrimi Çok Sevmiştik***, Afa, İstanbul, 1987.

lendiğini söylemek fazla yanıltıcı değildir. Kadınlar (ve toplum) açısından son derece önemli bir bireyleşme, özgürleşme mesajı taşıyan, dolayısıyla genel olarak demokratikleştirici bir işlevi olan feminizmin, bunca engelleme, karşı koyma ve baskı altında, kolayca gelişebileceğini ummak fazla bir iyimserlik olurdu. Ama Edgar Morin'in dediği gibi, "günümüzün dünyasında iyimser olmanın tek yolu 'muhtemel olmayanı' ummaktır."[48]

1980'lerde, 10 yıllık bir gecikmeyle de olsa, Batı'daki önlenemez yükselişinden sonra, bu ideolojinin Türkiye topraklarına da geldiği görülüyor. Feminizm büyük kentlerin, orta sınıftan, henüz orta yaşlara varmamış, iyi, hatta çok iyi eğitim görmüş, hepsi meslek sahibi, çoğu evli, ama kendilerini birincil olarak aileye göre değil,[49] tıpkı erkekler için olduğu gibi, işle, toplumsal sorunlarla, siyasetle vb. tanımlayan, annelerinin yaşam tarzını sürdürmek yerine, o yaşam tarzına baş kaldıran kadınları arasında, ciddi bir ilgi görmekte.[50] Sayıları az kuşkusuz; ama bu sosyolojik bakımdan 'seçkin' özellikler taşıyan kadınları, Türkiye'nin tarihi boyunca yetişmiş diğer seçkin kadınlardan ayıran çok önemli bir fark var. O da, kurtuluşun tek tek kendilerinin kurtuluşuyla değil, cins olarak kadınların kurtuluşuyla sağlanacağına olan inançları ve buradan giderek 'dayanışma' gereğine verdikleri önemdir.

Türkiye'nin sosyo-ekonomik gelişmesinin, kentleşmesinin, büyük kentte yaşanan hızlı değişmelerin belirli bir aşamasında, 'kaçınılmaz' olarak ortaya çıkan bu ideoloji, gelişebilir, geniş kitlelere 'umut' taşıyabilir mi? Yapılardan gelen zorluklara karşın, yapıların değişme yönü, böyle bir gelişmeyi, 'muhtemel' kılmakta. Ancak gelişmeyi sadece yapılar değil, konjonktür de etkiler. İçinde yaşadığımız ekonomik bunalımın aşılamaması, demokratikleşmenin uzun yıllar askıda kalması gibi etkenler, başka toplumsal ideolojilerin yanı sıra, feminizmin gelişmesini de olumsuz yönde etkileyecektir. Her şeyden önemlisi de, günümüzde bu ideolojiyi sahiplenen kadınların, onu yorumlama, Türk toplumu açısından anlamlı kılma, kadınlara seslenmeyi başaran bir söylem geliştirme, etkili ve etkin kılma yolunda yerecekleri mücadelenin kendisidir.

---

48 Edgar Morin'le *Nouvel Observateur*'da yapılan "La seule façon d'etre optimiste" başlıklı söyleşiden, No. 1046, Kasım 1984.

49 Eğilim olarak, meslek kadınları arasında daha yüksek olduğu tahmin edilen, evlenmeme durumuna ek olarak, bu kadınlar arasında boşanmanın da oldukça yüksek olduğu gözlemlenmektedir.

50 Batı feminizminin çekirdeğini, sosyolojik açıdan buna benzer yapıda kadınlar oluşturmuş, sonradan hareket, dalga dalga, başka kesimlerden kadınlara doğru yayılmıştır. Bkz. Juliet Mitchell, *a.g.e.*

Kaynakça

Nermin Abadan Unat (der.), *Türk Toplumunda Kadın*, Ankara, SBD, 1979.
Korkut Boratav, *Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm*, İstanbul, Birikim, 1981.
Oya Çitçi, *Kadın Sorunu ve Türkiye'de Kamu Görevlisi Kadınlar*, Ankara, TODAİE, 1982.
Çiğdem Kağıtçıbaşı (der.), *Sex Roles, Family and Community*, Indiana, Indiana Univ. Press, 1982.
Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Ankara*, İstanbul, Remzi, 1972.
Kolektif, *Türkiye'de Ailenin Değişimi, Toplumbilimsel İncelemeler*, Ankara, SBD, 1984.
Kolektif, *Türkiye'de Ailenin Değişimi, Sanat Açısından İncelemeler*, Ankara, SBD, 1984.
Kolektif, *Fertility Survey in Turkey*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1978.
Kolektif, *Turquie, Temps Modernes*, özel sayı, Temmuz – Ağustos 1984.
Andrée Michel, *Feminizm* İstanbul, Kadın Çevresi, 1984.
Juliet Mitchell, *Kadınlık Durumu*, İstanbul, Kadın Çevresi, 1985.
Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış*, İstanbul, İletişim, 1983.
Aysel Özakın, *Genç Kız ve Ölüm*, İstanbul, Yazko, 1981.
F.C. Shorter, M. Macura, *Türkiye'de Nüfus Artışı*, Ankara, Yurt, 1983.
Şirin Tekeli, *Kadınlar ve Siyasal - Toplumsal Hayat*, İstanbul, Birikim, 1982.
Germaine Tillon, *Le Harem et les cousins*, Paris, Seuil, 1966.
Emmanuel Todd, *La Troisième planète, Structures familiales et systèmes idéologiques*, Paris, Seuil, 1983.
Hilmi Yavuz, *Roman Kavramı ve Türk Romanı*, İstanbul, Bilgi, 1977.

22

Toplum, Yeni Bir Kadın Kişiliği Oluşturulmasına Katkıda Bulunmalıdır

Kamuoyuna açıklanan Medeni Kanun değişiklikleri arasında boşanmaya ayrılan maddelerin incelemesinden, genellikle, boşanmanın kolaylaştırıldığı sonucu çıkıyor.

Buradan giderek kadınlar açısından "güvensiz" bir durum ortaya çıktığı söylenebilir mi? Çünkü bilebildiğim kadarıyla, kadınlar öteden beri "boşanma hakkından" çok "ailenin korunmasına" ağırlık vermişler; buna karşılık boşanmanın kolaylaştırılması talepleri hep erkeklerden gelmiştir (1920'lerde Kadınlar Birliği'nin sözcüsü olarak bu konuda görüş belirten ünlü romancı Halide Edip (Adıvar), açıkça "Biz feci sonuçlara yol açan boşanmaların önlenmesini istiyoruz" demişti... Sonradan da "evlilik ve aile ilişkilerinin köklü bir eleştirisini yapan" feminist-kadınlar dışında boşanmadan yana, kimse açık bir tavır almadı.)

Kanımca, kadınların boşanma konusunda erkeklerden daha tutucu olmalarının iki nedeni var: Birincisi, çok daha temel, toplumsal bir neden. Gerçekten de, bizim toplumumuzda, cinsiyetler arasında öyle bir toplumsal işbölümü kurulmuş ki, birbirleriyle evlenen kadın ve erkekten aileye ilişkin olarak farklı görevler bekleniyor, giderek iki cinsin becerileri arasında önemli farklar doğuyor. Evi geçindiren erkek, ev işini yapan ve çocuklara bakan kadın olunca, çoğu kadının, boşanma halinde kendisini ve çocuklarını geçindirebilmek için çalışıp, para kazanma şansları çok sınırlı kalmakta. Başka bir deyişle, evlilik kadınların büyük bir bölümü için, meşru yoldan geçimlerini sağlayabilmenin tek yolu. Boşanan kadının önündeki, ailesinin yanına geri dön-

mek, yeniden evlenmek ve çalışıp hayatını kazanmak seçenekleri arasında, en zoru herhalde sonuncusu. Boşanmanın kadın açısından yarattığı tek sorunun ekonomik güvencesizlik olduğunu söylemek istemiyorum... Çocukların sorumluluğunu bir başına taşımak, yalnız kadını kabullenmeyen bir toplumda "dul" olmak vb. de zor durumlar. Ama, kadının belini büken asıl, elinde bir mesleği, bir "altın bileziği" olmayışı, ya da evlendikten sonra kazandığı becerileri yitirmesi.

Öte yandan, Türkiye'de mahkemeler, genellikle, kadınların dava açtığı ya da boşanmayı kabul ettiği durumlarda boşanma kararı vermekte zorluk çıkarmıyor; boşanma davaları, eğer kadın boşanmaya razı olmuyorsa uzuyordu. Uygulama böyle olunca, kadınların boşanmanın "kolaylaştırılmasını" talep etmeleri için pek de bir neden kalmıyor, belki. Ama, bu durumlarda, koca boşanmak isteyip de kadın, ya geçim endişesi, ya da "öteki kadının hayatını karartmak", "kendi çocuklarının üzerine çocuk getirtmemek" vb. nedenlerle, boşanmamakta direttiğinde, yalnız kocasının hayatını cehenneme çevirmekle kalmıyor, herhalde kendininkini de mahvediyor; boşanıp, yeniden bir hayat kurma şansını kendi rızasıyla tepiyordu.

NAFAKA

Bu haksız durumun toplumsal nedenlerine gerçekçi bir biçimde yaklaşan hukukçular, Medeni Kanun taslağında anlamlı bir çözüm bulmuşlar: Nafaka. Halen yürürlükte olan yasada, boşanma nedeniyle uğranılan mağduriyeti karşılamak için kadına yalnız bir yıl süreyle "yoksulluk nafakası" veriliyor. Ondan sonra, kadın kendi başının çaresine bakmalı. Oysa yukarda değindiğimiz koşullarda, kadının kendine iş bulup, yeni bir hayat kurması çok daha uzun bir süre gerektirebilir. Yeni taslağın getirdiği en önemli değişiklik de burada: Boşanma halinde "yoksulluğa" düşen eşe, diğeri (somutta erkek) süresiz olarak nafaka ödemek durumunda kalabilecek.

"HAKKANİYETE UYGUN"

Bunun, hakkaniyete uygun olmadığı (adam, ilelebet boşandığı karısına bakmak zorunda kalabilir...) kadınlar açısından sorunun asıl kaynağında olan, evliliği geçim yolu gibi görme eğilimini ortadan kaldırmadığı vb. söylenebilir. Ayrıca, bugüne kadar hep, kadın erkek eşitliğini ve ötesini savunmuş, benim gibi feminist bir kadın açısından bunu bir çözüm olarak görmenin tutarsız olduğu düşünülebilir. Ama bence bu hakkaniyete uygun bir çözümdür. Çünkü, eğer kadınlar geçimlerini sağlamak için evliliğe mahkûm ediliyorlarsa, bu on-

ların kendi tercihlerinin değil –herkes kendi kendine yeterli olabilmenin onurunu yaşamak ister– toplum düzeninin ve bu düzenden egemen cins olarak yararlanan erkeklerin çıkarlarının sonucudur. Öyle olunca, boşanmanın kadın için doğurabileceği sorunları azaltma sorumluluğunu da erkeklerin yüklenmesi gerekir. Ama kadınların "sürekli nafakayı" bir geçim yolu olarak görmeyip, kendilerini ve çocuklarını geçindirecek ekonomik gücü ve bağımsızlığı kazanmaları, kendilerini bu yönde yetiştirmeleri, toplumun da onlara böyle "yeni bir kadın kimliği" edinmenin maddi ve manevi koşullarını sağlaması, asıl istenen ve hakkaniyetli çözümdür.

23

Kadınların İsteği "Özgürleşme" mi, "Eşitlik" mi? Medeni Kanun Tartışmalarının Düşündürdükleri

Yıllardır Medeni Kanun'un 152, 153 ve 159. maddelerini, yani erkeğin aile birliğinin "reis"i sıfatıyla hukuken de "ayrıcalıklı" bir konuma getirilmesini (kadınların ikametgâh seçimi, soyadı kullanımı gibi kişilik haklarını erkeğin bu ayrıcalığı kısıtlamaktadır), evlilik içinde kadın ve erkeklerin rollerinin cinsiyetçi bir işbölümü temelinde düzenlenmesini (birliği geçindirme sorumluluğu erkeğe, eve bakma ya da ev işi sorumluluğu da kadına verilmiştir), dolayısıyla kadının ev dışında bir işte çalışabilmesinin, "reis" kocanın iznine tabi kılınmasını sorgulamış bir kişi olarak,[1] Medeni Kanun Değişiklik Komisyonu'nun kitap biçiminde yayımlanarak "kamuoyunda tartışılabilmesi" için üniversiteler, barolar gibi kurumlara dağıtılan taslak metninin aileye ilişkin yeni hükümlerini alkışlarla karşılamam beklenebilirdi.

Çünkü, *Yeni Gündem* dergisinin 15. sayısında komisyon üyesi Erdem Kuntalp'ın açıkça belirttiği gibi, taslaktaki "en büyük değişiklik aile hukukuna ilişkindir. Özellikle evlilik birliğinde karı ve kocanın hukuki durumları yeni baştan ele alınmış ve kadın erkek eşitliği çerçevesinde yeni bir düzenlemeye kavuşturulmuştur". Böylece, erkek aile reisi olmaktan çıkmakta, evlilik birliğinin tüm sorumlulukları kadın ve erkek tarafından eşit olarak yüklenilmekte, kadın genç kızlık soyadını koruyabilmekte (ama çocuklar baba adını taşıyor...), çalışmak için kocadan izin alması gerekmemektedir. Ayrıca, her ne kadar Erdem Kuntalp, farklı bir görüşü savunsa da, boşanma kolaylaştırıl-

1 Şirin Tekeli, *Kadınlar ve Toplumsal-Siyasal Hayat*, Birikim, 1982, s. 219.

maktadır. Mevcut yasada öngörülen bekleme sürelerinin kısaltılması olsun, kusurlu olduğuna bakılmaksızın taraflara dava açabilme olanağının sağlanması olsun, "liberal" önlemlerdir. Ancak taslakta, var olan toplumsal ilişkiler düzeninde, evliliği esas olarak bir geçim kaynağı olarak görenlerin kadınlar olduğu ve boşanmanın kolaylaştırılmasından zarar görebilecekleri olgusu da göz önüne alınmış olacak ki, bugünkü yasada "bir yıl" ile sınırlandırılmış olan "nafaka" ödeme yükümlülüğü (mad. 144), "süresiz" hale getirilmiş, böylece, boşanma kolaylaştırılırken, kadınların "korunması" da ihmal edilmemiştir.

Nihayet, Medeni Kanun taslağında aksi belirtilmediği zaman uyulan, olağan "mal ayrılığı" rejimi aynı biçimiyle korunmakta, buna ek olarak, evlilik aktiyle seçilebilecek mal rejimleri arasına "edinilmiş mallara katılma" rejimi eklenmektedir. Evlendikten sonra çoğu kadının ev işleriyle uğraştığı ve başkaca bir gelir elde etmediği gerçeğinden yola çıkılarak, boşanma halinde ev kadınının ev işlerinde harcadığı emeğin "değerlendirilmesi", bu yeni mal rejiminin gerekçesini oluşturuyor.

"Feministler"e pek az söz bırakan, karşı çıkılması zor ve "ileri" çözümlerdir, bunlar. Ancak ben bu taslakta esas olarak iki noktada temel yanlışlar yapıldığı kanısındayım. Bunlardan birincisi "usul"e, öteki "öz"e değgin.

Usul konusunda kaygım, Medeni Kanun değişikliğinin hazırlanış biçiminden kaynaklanıyor. Bilindiği gibi, bugün değiştirilmesi yoluna gidilen Medeni Kanun, 60 yıl kadar önce; o sırada Türkiye toplumunda yaygın olan insan/insan ilişkileri esas alınarak değil, kurulması istenen "burjuva toplumu"nun dayandığı insan/insan ilişkileri gözetilerek yapılmış, yani topluma ulaşması gereken bir "hedef" gösterilmişti.[2] Tarihte benzeri az bulunur bir "volontarizm" örneğiydi bu. Genellikle tarihte, devlet ve hukuk gibi kurumlarda gerçekleştirilen değişikliklerin, toplumsal yapı değişikliklerini geriden izlediği ve onları yansıttığı görülür, Türkiye'de ise devlet ye hukuk katında yapılan değişikliklerle, topluma yeni bir biçim verilmesi amaçlanmıştı. Bu amaca da ulaşıldı galiba. Yarım yüzyılı biraz aşan bir süre sonra Türkiye'de artık, büyük ölçüde kapitalist üretim ilişkilerine dayalı (piyasa, istendiği gibi işlemese de) bir burjuva toplumunun (sivil kurumları yeterince güçlü olmasa, demokratikleşmesine bir türlü izin verilmese de) kurulduğu ve köylü toplu-

2 O sırada Batı Avrupa'da en son kabul edildiği için en "çağdaş" sayılan İsviçre Medeni Kanunu'nda karar kılınmadan önce, eski sistemi, Mecelle'yi reforme etme girişimleri yapılmıştı, Ama, saltanatı kaldıran, hilafeti ilga eden I. Meclis, iş, insan/insan ilişkilerinin düzenlenmesine gelince İslâmî hukuk ilkelerinden pek kolay uzaklaşamadı. Bunun üzerine köktenci, "Jacobin" devrimciler çözümü, eski hukuku tümüyle terk edip, yepyeni bir hukuk düzeni benimsemekte buldular.

munun yerini aldığında hemen herkes hemfikir. Böyle olunca Medeni Kanun değişikliği gibi çok temel ve yasayı çağdaş gereksinimlerle uyumlu hale getirmeyi amaçlaması gereken değişikliklerin yapılması için neden hâlâ "olağan", parlamenter yolların benimsenmediğini anlamak olanaksızdır.[3] Medeni Kanun değişikliğinin gerekçelerini sıralarken, Erdem Kuntalp'ın değindiği, "toplumun sosyo-ekonomik gelişmeleri karşısında ileri yıllarda bu kanun yeterli olmayacak, bir başka deyişle Türk toplumunun gelecekteki sosyo-ekonomik gereksinmelerine yanıt veremeyecekti" görüşünün ardında yattığını sandığım "1926 devrimciliğine öykünme", halkla ve halkın temsilcilerine köklü bir güvensizliğin ifadesidir. Oysa bu yasa değişikliği olağan yollardan yapılmış olsa, taslağı biçimlendirmek için başta kadınlar olmak üzere kamuoyunun hemen her kesimi görüşlerini belirtmek olanağını bulacaktı.

Öz yönündense, ne kadar "ileri" olurlarsa olsunlar öngörülen değişikliklerin Türkiye'de kadınların yaşamakta olduğu derin "eziliş"e fazla bir çözüm getirmeyeceği, buna karşılık var olan gerçek ilişkileri gözden kaçırıcı, çarpıtıcı, "mistifiye" edici bir işlev göreceği kanısındayım. Tıpkı, altmış yıl önce benimsenen "devrimci" Medeni Kanun'un kadınların ezilmesi gerçeğinin algılanmasında benzer bir etki yaptığı gibi... Türkiye'de kadınlar, bu yasa değişikliklerine örnek oluşturduğu anlaşılan[4] batı toplumlarıyla kıyaslandığında "inanılmaz" boyutlarda ezilmekteler. Bunun nedenleri çeşitli. Birkaçına değinmekle yetinelim: Ekonomik sistem (kapitalizm), kadınları esas olarak bugünün ve geleceğin emekçilerini, sermaye adına, ev içinde, ev işiyle, karşılıksız

3 Medeni Kanun'un bir bütün olarak ele alınıp değişiklikler yapılması çalışmalarının kökleri 1950'lere uzanmaktadır. 1974 ve 1976'da Adalet Bakanlarınca bu amaçla komisyonlar oluşturulmuş ama çalışmaları sonuçsuz kalmıştı. Mevcut tasarıyı hazırlayan komisyon 1.6.1981'de Milli Güvenlik Konseyi'nce çıkartılan 2467 sayılı kanunla oluşturulmuştur. Adalet Bakanı Nejat Eldem'in döneminde (Haziran 1984) çalışmalarını tamamlayan komisyon, tasarıyı 21 Aralık 1984'te bakanlığa sundu. Bakanlık tasarısı olarak sunulmasına karşın, zaman zaman basına "teknisyenler"in taslağının herhangi bir yerinde bir değişiklik yapılmasının istenmediği yolunda görüşlerin yansımış olması, kamuoyunun bilgisi dışında, görüşleri alınmadan hazırlanması nedeniyle zaten var olan kaygıları büsbütün artırmaktadır.

4 Son on yıl içinde Batı Avrupa toplumlarının hemen hepsinde, medeni kanunlarda, aile reisliğinin kaldırılmasını, kadının kendi soyadını korumasını, kimi durumlarda çocuklara seçenekli olarak kadın ya da erkeğin isimlerinin devredilmesini vb. öngören değişiklikler yapıldı. Bu değişikliklerin ardında 1970'li yıllarda bu toplumlarda "ezilişlerine, uğradıkları haksızlıklara ve bunları nesnelleştiren eşitsizliklere başkaldıran kadınların oluşturduğu "Kadınların Kurtuluşu Hareketi"nin verdiği mücadeleler vardı. Kadınların harekete geçmesi sonucudur ki, yasa koyucuları, medeni kanunda ve ceza yasalarında önemli değişiklikler yapmak zorunda kaldılar. Ama, hareketin başarısı bununla sınırlı kalmadı. Yasa değişikliklerinin ötesinde, başta kadınların çalışma koşullarının düzeltilmesi, kadınlara cinsiyetçi bakış açısının eleştirisi, çoğu durumda zihniyet değişikliklerinin gerçekleştirilmesi gibi başarılar elde ettiler.

olarak yeniden üretmekle görevlendirmiş, teknik açıdan ev işinin kapitalist sistemde metalaştırılması pekâlâ mümkünken, bu yola gidilmiyor). Bununla uyumlu olarak, "ekmek parası" kazanan koca, ev işi yapan, çocuklara bakan karı ve yetişkin olmayan çocuklardan oluşan çekirdek aile toplumsal örgütlenmenin temeli sayılmış; yalnız hukuk değil, ekonomi, eğitim, kültür vb. tüm kurumlar, bu, özünde hâlâ patriarkal kalan aileyi pekiştirecek biçimde düzenlenmiş. Ayrıca, Türkiye yalnız kapitalist değil, az gelişmiş bir kapitalist toplum. Bunun iki önemli sonucu var: Özellikle kırsal kesimde kapitalizm öncesinden artakalan ve kadının sağmal bir inek gibi sömürülmesine olanak veren patriarkal ilişkilerin yaygınlığı, ilki. İkincisi de Türkiye'de, son yıllarda gelişmiş Batı kapitalizmlerinde ortaya çıkan, kadınların yaygın biçimde ücretli emekçiliğe geçişlerine (çifte emek kullanma pahasına da olsa) olanak veren iş piyasasının kurulamaması, kadınlara yeterli iş sağlanmaması. Artan işsizlik koşullarında kadınların da iş talep ettikleri gerçeği büsbütün görmezden gelinebiliyor; geleneksel değerlere yaslanılarak (kadın evde yaşamalı, evde çalışmalıdır) evde parça başına iş yaptırma gibi arkaik çalıştırma biçimlerine prim veriliyor. Düşük ücretle, güvencesiz, evin dört duvarından çıkamadan çalışmaya davet ediliyor kadınlar... Böylece, geçim yönünden kocaya bağımlı kılınarak, onun tüm isteklerine boyun eğmek zorunda bırakılıyorlar.

Kuşkusuz, Türkiye'de sayıları altmış yıldır günden güne artan, çalışan, kendi ekmek paralarını kazanan, dolayısıyla kendilerini aile reisi kocaya tabi görmeyen (değer yargılarının baskısı bir yana bırakılırsa) kadınlar da var. Nitekim, bugün gündeme gelen Medeni Kanun değişikliğinin bir gerekçesi de bu durum. Ama burada altı çizilmesi gereken nokta şu: Bu kadınlar, Medeni Kanun'a rağmen bu duruma gelmişlerdir; Medeni Kanun sayesinde değil. Gerçekten de uygulandığı süre içinde Medeni Kanun'a aykırı davranışlar iki uç noktada yoğunlaşmıştır. Bir uçta, geleneksel imam nikâhını medeni nikâha yeğleyen aileler (ki bu ailelerde doğan, resmen "gayri meşru" çocukları "meşrulaştırmak" için sık sık "af" yasaları çıkartılmıştır), öbür uçta da çalışmak için "kocalarından" izin alma zorunluluğunu duymayan (ya da koca çalışmasını önleyecek olsa bunu boşanma gerekçesi olarak kullanabilecek durumdaki) kadınlar. Bu kadınlar için çalışma "izni" bir formaliteden başka bir şey değildi ya da bazı durumlarda hiç aranmıyordu.[5]

Ancak, bugünün Türkiye gerçekliğinde bu ikinci tür kadınlar bir azınlıktır ve başka şeyler değişmediği sürece de azınlık olarak kalacaktır. Buna

5 Kendi özel durumumdan örnek verirsem, 16 yıldır çalışıyorum, Üniversite olsun, daha sonra çalıştığım özel işyerleri olsun, benden bir "izin" belgesi istemediler...

karşılık kadınların büyük çoğunluğu, evliliği, esas olarak bir "meslek", bir geçim yolu olarak görmektedir. Yedikleri dayağa, çektikleri cefaya karşın, bu kadınların çoğu için evlilik dışında karınlarını doyurmanın başka bir yolu yoktur. Böyle olunca, bu kadınlar için koca yalnız Medeni Kanun'un diliyle "reis" değil, aynı zamanda velinimettir de. Medeni Kanun'daki "cinsiyete dayalı işbölümü" kuralı ilga edilse de bu kadınların büyük çoğunluğu yine, eskisi gibi, "eve bakacaklar", geçimlerinin kocaları tarafından sağlanmasının karşılığını "ev işi"yle ödeyeceklerdir. Kısacası, Medeni Kanun değişiklikleri bu gerçekliğe son vermeyecektir, veremez. Oysa kadınlar, işe yaramayan, boş bir kalıp olmanın ötesine geçemeyen "eşitlik" statüsünün değil, ezilmişlikten kurtulmanın, yani özgürleşmenin özlemini çekiyorlar. Bunun için yapılması gerekenler Medeni Kanun'u değiştirmekten hem daha kapsamlı, hem de daha külfetlidir: Bir yandan ekonomik büyüme sorunlarını çözmek, bir yandan da var olan işleri kadın ve erkekler arasında adilane bölüştürme gerekiyor. Buna paralel olarak, kadınların yoğun biçimde çalışmasını olanaklı kılmak için, ev işini onların omuzlarından alacak toplumsal düzenlemelere (kreş, yuva, vb.) gitmek şart oluyor. Ayrıca, ev içinde sorumlulukların kadınlar ve erkekler tarafından adilane paylaşılması, kadınların kendilerini salt evle değil, iş ve toplumla tanımlayacak yeni kimlikler edinmeleri, erkeklerin eski egemen konumlarından vazgeçmeye ikna edilmeleri vb. yepyeni kültürel değerlerin benimsenmesini zorunlu kılıyor. Bunlar yapılmadan, kadınlar açısından evliliği "geçim kapısı" olmaktan çıkarmak mümkün olamaz. Olsa olsa, bu pek de "ulvi" olmayan, hatta düpedüz çirkin gerçeği allayıp pullayarak kabul edilebilir hale getirmek için "analığın kutsallığı", "kadının sevgiye, aşka adanmışlığı" türünden efsaneler üretilir, yeniden üretilir. Günümüzde bu tür efsaneleri üretmek, TV gibi görece pahalı aygıtları gerektirmekteyse de bunlar, var olan toplum açısından, kadınlara iş sağlayacak fabrikalar, bürolar, eğitim kurumları, kreşler vb. kurmaktan daha ucuz ve rasyonal görünmektedir. Son aylarda TV'de haftada iki gün, kadınlara "ev kadınlığı" öğreten programlar yayınlanmaya başlanması, bir yandan Medeni Kanun değişikliğinden dem vurulurken, bir yandan da yöneticilerin kadının geleneksel rolünde değişiklik yapmaya hiç niyetli olmadığını gözler önüne seriyor.

O zaman, nedir bu Medeni Kanun değişikliğinin asıl anlamı? Sakın kadınları özgürleştirmek için gerekenler yapılmadan "ilerici" görünmenin en kestirme ve en kolay yolu olmasın? Gerçekten de nedir bunun maliyeti? Hiç. Olağanüstü koşullarda bir komisyon atarsınız, komisyon birkaç yıl çalışır, "Batılı" toplumlardaki çağdaş yasaları inceler, eli yüzü düzgün bir taslak çı-

kar ortaya. Sonra kamuoyunu "olgunlaştırırsınız" ve meclise gelir taslak. Orada "milliyetçi ve muhafazakâr" çoğunlukla, daha az milliyetçi ve muhafazakâr olmayan, ama tepeden inme "modernleşme" ye pek yatkın muhalefet arasında kıran kırana tartışmalar yapılır...Taslak yasalaşırsa, önümüzdeki 50 yıl için "ileri" bir yasaya kavuştuğumuz için kutlarız kendimizi... Ele güne de ilan ederiz. Yasalaşmazsa da, iş bu kez biz feministlere düşer: "Yasalarda bile kadınları çağdaş statüye getiremeyen yöneticilerimiz "e veryansın ederiz.

Bu arada kadınlara ne olur? Kendini zaten "kurtulmuş" sayan küçük azınlık, taslak yasalaşmışsa, daha önce "yasadışı" biçimde elde ettiği haklarını yasal olarak kullanma rahatlığına erişir, "genç kızlık soyadını kocasınınkine" ekleyerek kurtuluşunu ilan eder; taslak yasalaşmamışsa da, "yasadışı durum"unu eskisi gibi sürdürür... Öbürleri, çoğunluğu oluşturanlarsa, eğer taslak yasalaşmışsa artık "reisliğini" yitirmiş kocalarına bu kez "gayri resmi" biçimde boyun eğmeyi sürdürür; taslak yasalaşmamışsa da zaten değişen bir şey yoktur onlar için... Boyun eğmenin hukuki kılıfı korunur.

Buraya kadar hep kaygılarımı dile getirdiğim için korkarım okurlara "hukuk"u hiç önemsemediğim gibi yanlış bir izlenim verdim. Ama bu doğru değil. Tersine, yakın geçmişimizde hukuku yeterince ciddiye almamanın bedelini, toplumca pahalı ödediğimiz kanısındayım. Temelde hukuk, bir toplumda insana biçilen "değer" in, yani "haklar"ının alt ve üst sınırlarını çizen bir ilişkiler bütünü olarak, ekonomik ilişkiler kadar önemlidir. Çünkü o ilişkilerin çerçevesini belirler. Ama hukuk bir bütündür (içeriği ve usulüyle) ve hukuku ciddiye almak demek, insanlarla hukukları arasındaki mesafeyi daraltmak, hukukun insanların gerçek durumunu yansıttığı, insanların hukuka uygun yaşadığı ve giderek hukuklarına sahip çıktığı bir toplum kurmak demektir.

24

Bireyin Konumu, Feminizm ve Basın

Yeni Gündem'in bir sayfasında, bu kadar yüklü bir başlığın nasıl çözümlenebileceğine şaşırabilir, okur. Her biri ayrı yazılarda ele alınmayı hakkedecek kadar "sorunlaşmış" olan bu konuların hepsine birden değinmek istememin nedeni, geçtiğimiz günlerde çok tirajlı bir gündelik gazetede "Sekse niye izin yok?" başlığı altında yayınlanan bir yazı dizisinin, bunların örtüştüğü noktaları gündeme getirmesi. Okurları karanlık birtakım labirentler içinde dolaşma zahmetine sokmamak için baştan, bu dizinin hammaddesini sağlayan bir açık oturuma "Türkiye'de feminizm akımının öncülerinden biri" sıfatıyla davet edilmiş olduğumu belirteyim. Yani bu yazı, her ne kadar, diziyi okuyan herhangi bir okurun gözlemleyebileceği, üzerinde düşünme gereğini duyacağı noktalarda yoğunlaşıyorsa da, içerden bir bakışla yazıldığı da bir gerçek.

Akıllı olduğu kadar cinsel bir yaratık olan insanın nedense aklını geliştirmesine çok önem veririz de cinselliğini hep bastırmaya uğraşırız. Ama bu, cinsellikten konuşulmadığı anlamına gelmez. Tersine, Foucault, *Cinselliğin Tarihi*'nde, Batı'da, 17. yy.'dan beri, yani modern burjuva devletinin oluşumu sürecinde cinselliğin nasıl bastırıldığını incelerken ilginç bir saptama yapıyor: "Modern toplumların özgüllüğü cinselliği karanlığa gömmeleri değil, mahremliğini vurgulayarak sürekli cinsellikten söz etmeleridir" (*Histoire de la Sexualité*, I, s. 49). Cinselliğin bastırılışı (nedenleri konusunda Marcuse ve Reich'ın tahlillerini hatırlatmakla yetineyim) muazzam bir söylemin gelişmesine yol açmış. Hatta günümüzün toplumlarında başlı başına cinselliğin sömürüsüyle geçinen bir de basın türemiş durumda. "Mahrem"i açığa vurmak-

la "sansasyonel"e ulaşma arayışı bu basının önde gelen özelliği. Mahrem olan, sözü edilen kişi ne kadar ünlüyse o kadar ilginçleşiyor, satışı, dolayısıyla tirajı o kadar arttırıyor. Ayrıca kişileri ne kadar, gözle görünür, canlı, yaşayan varlıklar olarak gösterebilirseniz, başkaları için mahremiyetlerine girmek o denli cazipleşiyor. O yüzden bu, cinselliğin sömürüsüyle geçinen basın, bol fotoğraflı, çarpıcı, irkiltici ifadeleri spota çıkaran, dedikoduya geniş yer veren bir üslup geliştirmiş. Bütün bunlarla yapılan "teşhircilik"ten başka bir şey değil aslında. İnsanların yalnız seçtikleri birkaç kişiyle paylaştıkları, başkalarına anlatma gereğini duymadıkları özel hayatlarını, tanımadıklarıyla, bir gazetenin yüzbinlerce okuruyla paylaşmalarını sağlamak üzere kurulan bu mekanizma "sözde demokratik", "özde despotik" bir anonimleştirme sürecidir. Bizde de son yıllarda gazetelerin tiraj arttırmalarının adeta ön koşulu oldu bu yaklaşım. Birkaç yıl öncesinin 400-500 bin tirajlı büyük gazetelerini bu tür bir cinsellik sömürüsüyle geride bırakarak 1 milyon duvarına yaklaşan bir gazete, eskiden "ciddi" diye nitelenen kimi gazetelere bile örnek oldu.

Ülkemizin tanınmış bir kadın romancısının kaleminden çıkan "Sekse niye izin yok" adlı dizide, ikisi çok ünlü yıldızlar olmak üzere, isimleri değişik çevrelerde duyulmuş birkaç kadınla yapılan "kadın cinselliği" konulu açık oturumun bant kayıtları esas alınmış, yazı orasına burasına, "şu hanım şöyle güzel, şu şöyle şık, şu da şöyle hanımefendi" türü yorumlar konudan konuya geçişi sağlayan "dedikodular" ve neden atıldığı anlaşılamayan kahkahalar eklenerek renklendirilmeye çalışılmıştı. Kısacası, dizide mantığına yukarda değindiğim mekanizmaların hemen hepsi vardı. Oturum yöneticisi kim "mahremle" yani kişisel hayatıyla ilgili daha çok ayrıntı veriyorsa ona prim veriyor, fazla "tanıklık etmeyen", "tutuk" konuşmacıları ise tutucu olmakla eleştiriyor, kınıyordu. Bir "mahremiyet" yarışıydı sanki yapılan...

İşin ilginç yanı bu malum yöntemin, Türkiye'de bastırıldığını herkesin bildiği kadın cinselliği ile ilgili "gerçekleri ortaya çıkarmak" için kullanılması ve yapılanın bu alandaki "ilk" ciddi çaba olarak sunulmasıydı. Ancak, "genç kız kadar bakir" denilen bir konuyu böylesine iddialı biçimde ele alan yazı dizisinde, gerçekleri ortaya çıkarmak için kullanılan yöntemlerin genel kabule göre en geçerlisi olan bilimsel yaklaşıma tamamen sırt çevrilmişti. Bilinçli bir anti-bilim tavırla, çağımızın büyük filozofları, psikiyatrları, sosyologları, antropologları ve hatta uzmanlaşmış bir bilim dalına dönüşen seksoloji alanında çalışan araştırıcıların (Örneğin, Kinsey, Masters ve Johnson) çalışmaları yok sayılmış, bilimin hesabı, girişte, "Türkiye'de bilimsel toplantılarda cinsellik yuvarlak laflarla geçiştirilmiştir" denilerek bir cümlede görül-

müş; sonra da dizi boyunca "akademisyenlere" tanıklık etmedikleri için kızılmış, kimi sözler tırnak içinde "bilimsel" (demek ki geçersiz...) nitelenerek küçümsenmişti. İnsan, psikiyatrinin babası Freud'un yaşamının büyük bölümünü, çağın filozoflarından Foucault'nun da son on yılını, cinselliğin bastırılışını araştırmaya ayırdıklarını düşününce, doğrusu, içi sızlıyor. Demek onca emeği boşuna harcamışlar... Türkiye'de olduğu gibi üç beş "kalbur üstü" kadınla konuşup "tanıklıkları" sayesinde cinsellikle ilgili gerçekleri ortaya çıkarmak mümkünken yıllarca eziyet etmişler kendilerine.

Ama bilimselin böylesine dışlanması mantıklıydı aslında. Çünkü bu dizide amaçlanan "cinsellikle ilgili gerçeklerin" araştırılması değil, bir gazetecilik olayıydı... Özel olanın teşhiriydi. Bu sözü bu kadar ısrarla kullanmamın nedeni, dizide "teşhir" olgusunun birden çok kez ortaya çıkması. İlk dikkati çeken nokta, açık oturuma davet edilip buna icabet eden kadınların, dizi yöneticisi tarafından önceden "özel yaşamlarından" söz edecekleri konusunda bilgilendirilmemiş olmalarıydı. Bu bilgiye sahip olsalar daveti kabul etmeyebilecekleri düşünüldüğünden olsa gerek. Kimileri edebilir, kimileri de etmeyebilirdi. Ama etmemek haklarıydı. İnsan yaşamının modern toplumlarda biri özel, diğeri kamuya açık iki parçaya ayrılmasının nedenleri, haklılığı, haksızlığı, iyiliği, kötülüğü vb.'yi tartışmanın yeri burası değil, başka bir yazıda ele alınmalı. Ama özellikle Türkiye gibi, "bireyin devlet, toplum ve çeşitli toplumsal kurumlarca alabildiğine kuşatıldığı, neye hakkının olup olmadığının belirsiz kaldığı bir toplumda, onun var olabilmesinin ön koşulu acaba "özel hayatına" saygı duyulması değil mi? Bir yandan bireyin, özel yazışmasına, evrakına, konutuna mahkeme kararı olmadan müdahale edilemeyeceğini tartışıyor, yasalarımızı, anayasalarımızı bu açıdan eleştiriyoruz, bir yandan da, "özel hayatını" tanımadığı insanlar ve bir gazetenin anonim okurları önünde anlatmadığı için kınayabiliyoruz, insanları. Bu ikisi nasıl bağdaşabilir? "Özel hayatını" savunarak açık oturumu terk eden ve "beni buraya hiç gelmemiş kabul edin" ricasında bulunan bir kadın akademisyenin, sözde ricasını kabul etmiş görünüp (adını anmamak), bir yandan da dizinin üçte birini ona ayırarak acımasızca eleştirmek (ayrıca, ardından yapılan dedikodular temasıyla diğer kadınları da bu eleştiriye ortak etmek) hem teşhircilikti hem de bu çelişkinin bir örneği.

"ÖZEL OLAN SİYASİDİR"

Bu noktada kısaca feminizme değinmek istiyorum. Açık oturum yöneticisinin beş kadının özel hayatlarını anlatmaları konusundaki ısrarının ardında, feministlerin ünlü "özel olan siyasidir" sloganının belli bir yorumu yatıyor mu di-

ye çok düşündüm. Çünkü feministler bu sloganı, tek tek kadınların kendi yaşamlarında karşılaştıkları ezilme olgusunun (salt cinsellikle ilgili olarak değil, yaşamın, çeşitli yönleriyle ilgili olarak aslında onların "kişisel", durumlarından kaynaklanmadığını, toplumsal düzenden ve bir cins grubu olarak tüm kadınların paylaştığı bir konumdan ileri geldiğini ifade etmek için kullanmışlardır. Onlara göre kadınlar, tek tek, yalıtılmış durumda ezilmişliklerinin bilincine varamayacakları için de, bu yalıtılmışlığı aşma, sorunların ortaklığını kavrama ve dayanışma yöntemi olarak "5-6 (en fazla 25) kadını bir araya getiren bilinç yükseltme" grupları oluşturmuşlardır. İlk bakışta, söz konusu açık oturumun, altı kadın arasında kişisel deneyimlerin aktarılması için kurduğu çerçeve feministlerin küçük grubunu hatırlatabilirdi. Ama aslında onun tam zıddıydı. Çünkü feministlerin bilinç yükseltme gruplarının temelinde özgür seçim yatar; isteyen katılır, çalışma tarzını katılanlar kendi aralarında saptarlar, kimse kimseye "konuşma" konusunda baskı yapamaz ve grup içinde konuşulanlar başkalarına aktarılmaz. Zaten, kadınlara yapılan çeşitli baskıları kınayan kadınların birbirlerine baskı uygulamalarını kavramak da çok zor olurdu. Bu açık oturumun kuralı ise yöneticisi tarafından özel yaşamı anlatma olarak belirlenmişti ve bu baskı, yer yer insanların görüşlerini tam olarak ifade etmelerine engel olan bir cendereye dönüştü. Örneğin tek eşli evliliğin kadın cinselliği açısından "irdelendiği" aşamada, oturum yöneticisinin çizdiği ve kimi çevrelerde "feministlere" mal edilen basma kalıp "kadın özgürlüğü" modeline katılmadığımı açık seçik koyamamışım ortaya. Bu modele göre kadının cinsel özgürlüğü ancak evlilik dışında gerçekleşebilir ve evlilik ancak, kadın cinselliğini bastırabilirdi; "özgür" olmak isteyen tüm kadınlar boşanmaya davet ediliyorlardı adeta. Oysa benim bildiğim kadarıyla, feminizme göre kadının cinsel özgürlüğünün (evlilik içinde ya da dışında) olmazsa olmaz temel ölçütü, cinsel ilişkiyle doğurganlık arasındaki ilişkinin çözülmesi, yani kadınların cinsel hazza, erkekler gibi, çocuk doğurmayla sonuçlanması gerekmeyen bir olay olarak yaklaşabilmeleridir. Bunun da tek yolu, etkin doğum kontrolü yöntemleriyle kadınların kendi bedenlerinin sahibi olmalarıdır. "Günde kaç kez kaç erkekle yatmalı" türü abes soruların bile gündeme getirildiği bir oturumda kadın cinselliğinin bu en can alıcı yönüne hiç değinilmemiş olması hayret uyandırıcıdır. Bunun ötesinde, feminizm, evlilik kurumuna (herhangi bir başka kuruma da olmadığı gibi) şabloncu ve dogmatik biçimde yaklaşmaz; ona temel bazı eleştiriler getirmekle yetinir. Bu eleştirilerin başında, evliliğin kadınlar için yaşamın tek meşru amacı olarak sunulması, böylece salt "zevce ve ana" olmak için yetiştirilen kadınların, çalışma,

siyaset, toplumsal etkinlik gibi başka amaçlardan, ereklerden uzaklaştırılmaları, giderek kişiliklerinin yoksullaşmasına neden olması gelmektedir. Ama, insan özgürlüğüne saygılı bir düşünce olarak feminizm, evliliği, insanların, ikili ilişkilerinde aralarından seçim yapabilecekleri, evlenmeden birlikte yaşama, kısa ve uzun süreli beraberlikler, yalnız yaşama vb. çeşitli yaşama biçimlerinden biri olarak görür ve onları mutluluklarını aramakta serbest bırakır, demiş olmak isterdim. Bunları söylemeye hak kazanmak için illa kendi kişisel yaşamından söz etmenin gerektiğini de hiç sanmıyorum. Şüphesiz, feminizmi temsil etmediğimin bilinciyle ama yine de bir tür sorumluluk duygusuyla, yaklaşımına, yöntemine, ilkelerine katılmadığım bir oturumun sonuna kadar kalmama rağmen asıl söylemek istediklerimi söyleyemedimse, bunun kabahati benimdir. Ancak, bu bence yazara düşen, bizim basınımızda önemi ne yazık ki, yeterince kavranmamış olan bir sorumluluğu azaltmaz: Kritik konularda görüşünü aldığınız insanlara saygı gereği, yayınlanması düşünülen metnin onlara gösterilmesi ve onaylarının alınması zorunluluğu. Bu, Batı'da gazeteci için, olmazsa olmaz bir etik kuralıdır.

Sonuç olarak bu yazıda değinmeye çalıştığım çeşitli sorunlar gelip, aynı noktada düğümleniyor: Bireye, tekil insana, onun seçişlerine ve düşüncelerine duyulacak saygı. Bu saygı yalnız devletçe değil, toplumca ve toplumun basını başta olmak üzere çeşitli kurumlarınca gösterilmediği ve ona hak ettiği değer verilmediği sürece, bireyin oluşması da, olgunlaşması da beklenemez; çünkü kendini koruması ve savunması mümkün olamaz.[1]

1 Bana bu yazıda kendimi savunma hakkını tanıdığı için *Yeni Gündem* dergisine teşekkür ederim. Ayrıca sözü edilen açık oturumun yapılış tarzı hakkındaki eleştirilerimi saklı tutarak, bu açık oturum vesilesiyle karşılıklı konuşma olanağı bulduğum tüm kadınları tanımaktan onur duyduğumu belirtmek isterim.

25

Giyim Kuşam ve Kadınların Namusu

Bir süre önce Ege Üniversitesi öğretim üyelerinden Dr. Nebahat Koru'nun, dini inançlarına bağlı kalarak başörtüsü taktığı gerekçesiyle işine son verildi. Yine son günlerde dini yayınları nedeniyle mahkeme önüne çıkan bir kadın yazarla, onun fotoğrafını çeken bir kadın gazeteci, "çarşafları" nedeniyle gazetelerde bol bol fotoğraftandılar. Bu yıl da, 23 Nisan törenlerinde çocukların giymeleri uygun görülen kıyafetler yeniden belirlendi. Kız çocuklarının etek boylarının uzadığı ve diz altına indiği görüldü. Henüz buluğa ermemiş çocuklara reva görülen garip bir moda.

Öte yandan, turizm mevsiminin yaklaşması nedeniyle ülkemize gelecek turist kadınların, bizde pek yadırganan biçimlerde denize girmelerine (artık bikiniye alışıldı galiba ama kadınların üstleri çıplak denize girmeleri, yabancı da olsalar, dehşetli tepki çekiyor...) karşı Turizm Bakanlığı'nca önlemler alındığı görülüyor: Üstü çıplak denize girenler için plajlarda ayrı bölmeler olacakmış. Herhalde görülmesinler diye tahta kepenklerle çevrilirler, tıpkı kırk yıl öncesinin Bostancı plajındaki "kadınlar hamamında" olduğu gibi. Bu çarpıcı olayların yanı sıra bir de sık sık yenilenen ve devlet memurlarının uymaları istenen kılık kıyafet düzenlemeleri var. Bunlar, her iki cinse yönelik, kuşkusuz: Kadınlarla ilgili olarak pantolon giymenin, yüksek topuklu pabuçların, açık yakalı elbiselerin vb. erkekler içinse sakal bırakmanın, kravatsız dolaşmanın yasaklandığı görülüyor. Kısacası, giyim kuşam, 20. yüzyılın bitimine çeyrek kala, hâlâ, toplumumuzda devletin en sık uğraştığı "sorunların" başında geliyor.

Bilindiği gibi Osmanlı devletinde gerek farklı "milletlerden" (din grupları) insanların giyebileceği belli kılıklar, gerek kadınların ne giyip giyemeyeceği, devletçe düzenlenir ve sıkıca denetlenirdi.[1] Cumhuriyet rejimi de kuruluşunu izleyen yıllarda (1927) kılık kıyafeti düzenleme gereğini duydu. Devlet düzeni, dini esaslar yerine laik modern esaslara dayandırılarak yeniden kurulurken, özellikle kadınlar açısından, kadının namusunun ancak örtünmeyle sağlanabileceği inancını kırmak üzere yapılan bu değişikliğin olumlu bir adım olduğu, hatta zorunlu olduğu düşünülebilirdi.[2] Ama, yarım yüzyılı aşkın süredir yaşanan modernleşme süreçleri sonunda, karmaşık bir toplum düzenine geçildiğinde bu önlemler artık eski ilerici anlamlarını taşımıyorlar. Tersine, artık devletin tebası olmanın ötesinde bir birey kimliği kazanmaya çabalayan insanların üzerindeki bu devlet baskısı, gitgide daha garipsenen bir biçimciliğe dönüşüyor. Uygun görülen üniformaları taşımayan insanlar, muhalefetlerini kıyafetleriyle ortaya koyuyorlar ve belli üniformaları giymeyi reddeden muhalifler, sakalını kesmediği için ODTÜ'den atılan Dr. Erhan Acar ve başörtüsünü çıkarmadığı için Ege Üniversitesi'nden atılan Dr. Nebahat Koru'da olduğu gibi işlerinden oluyorlar. Üniformanın yapılan işle zorunlu bir bağı olduğu düşünülen meslekler (ordu, polis, mahkemelerde yargıç ve avukatlar gibi) bellidir. Kılık kıyafet düzenlemesinin bu işlevselliğin ötesine gitmesi toplumla devletin ilişkileri konusunda kaygı verici bir durum yaratmaktadır.

Genel olarak insanlar için geçerli olan bu kaygı, kadınların kılık kıyafetlerine gelince daha da irkiltici bir hal alıyor. Gerçekten de bir uçta, çarşaf giyen, öbür uçta üstü olmayan mayo ile denize giren kadınlara yöneltilen baskıların birleştiği nokta, kadınların kıyafetleriyle "namusları" arasında kurulan, örtük ilişki. Erkekler açısından ahlaktan bağımsız olan baskılar, kadınlar açısından ahlaki boyutlar taşıyor. Bu nedenle de kadın kimliğini küçültücü, yaralayıcı bir nitelik kazanıyor. Kadın namusunu dinle tanımlayan çevrelere göre "örtünme" namusun hem göstergesi, hem de garantisidir. Onlara göre örtünmeyen kadın namussuzdur. Herhalde, denize üstü çıplak giren bir kadın da namussuzun dik âlâsıdır. Laik devletin yöneticileri belki bu uç noktaya gitmiyorlar ama kadının namusunun örtünmeden geçtiğine inananlara saygı gereği, kadınların üstü çıplak denize girecekleri yerleri ayırıyor, böylece bu "namussuzluğu" gözlerden saklıyorlar. "Yani dolaylı yoldan yine aynı namus

1 Nora Şeni, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kadın", *Yapıt*, sayı 9, Mart 1985 ve *Tarih ve Toplum* dergisi sayı 3, 4, (1984), içinde konuya ilişkin fermanlar.

2 Şirin Tekeli, *Kadınlar ve Siyasal – Toplumsal Hayat*, İstanbul, 1982, s. 209 ve devamı.

varsayımına yaslanıyorlar. Ama bir yandan da devlet, inancı nedeniyle "örtünme" gereği duyan insanları, kendi gözlerinde "namussuzluğa" itiyor. Başörtülerini zorla çıkararak.

Bize göre temel yanlışlık şurada: "Namus" hiç de tek boyutlu, kolay tanımlanır bir şey değildir ve hele bir toplumda bir tek namus anlayışı olduğunu düşünmek hiç mümkün değildir. Bana göre örneğin, namusun kılık kıyafetle uzaktan yakından ilişkisi yoktur; namusu, ben kendi adıma, açıklık, dürüstlük, ikiyüzlülükten uzaklık vb. çeşitli değerlerle tanımlayabilirim. Pek çok durumda, en açık saçık giyinen, erkeklerle en serbest ilişkiler kuran bir kadın, benim namus anlayışıma göre, nice örtünen kadından daha namuslu olabilir. Ama, başkaları da farklı düşünebilirler. Son kertede, herkesin namusu kendinden sorulur ve birden çok namus anlayışının yan yana, bir arada var olması kaçınılmazdır. Öyle olunca, çıplak gezmenin namusuna halel getirmeyeceğine inanan kadınlara olsun, namusun ancak örtünerek korunacağına inanan kadınların olsun, ne idüğü belirsiz, "orta yolcu", devlet garantisinde bir namus kavramının geçerliliğine inandırılmaları boşuna bir çabadır. Bireyler kendilerine uygun namus anlayışlarını seçmekte özgür olmalıdır. Kuşkusuz o namus anlayışıyla uyumlu olduğunu düşündükleri dış görüntüyü, yani kılık kıyafeti de özgürce seçebilmelidir. Dolayısıyla devletin bu konuda tarafsız kalması tek çıkar yoldur. Bu görüşün uzantısında, törenlerde kız çocuklarının nasıl giyineceğine devlet değil, aileleri karar verebilmelidir. 19 Mayıs törenlerinde ölçüt, herhalde yapılan etkinliğe, spora uygun kılığın seçilmesi olmalı. Şort, kızına şort giydirmeyi uygun görmeyen aile de, onun törenlere katılmamasını sağlayabilmeli, istiyorsa. Burada savunulan, özellikle kız çocuklarıyla ilgili kararların tümüyle aileye bırakılması görüşünün kimi çevrelerce değer yargıları esas olarak dinle belirlenen çevrelere ve giderek tutuculuğa ödün vermek olarak görüleceğine eminim. Ama, gerçeklik de aslında bu değil mi? Zaten Türk toplumunda, kadın hayatının her yönünü gerçekte aile belirlemiyor mu? Bir de kıyafetini belirlese ne değişir ki?

26

Kadınlara Karşı

Bugünlerde, toplumun yarı nüfusunu doğrudan, bütününü de dolaylı olarak ilgilendiren bir yasa yürürlüğe giriyor: Kadınlara Karşı Her Tür Ayırımcılığın Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi (CEDAW).[1] Bu yazıda, yürürlüğe girmesiyle Türk hukuk sisteminin parçası olacak ve "yasa" gücü kazanacak olan bu sözleşmenin (bundan böyle "yasa" diye anılacak) açtığı yeni ufuklara değinmeye çalışacağım.

Bu sözleşme, İnsan Hakları Bildirgesi ve sonradan benimsenen benzeri uluslararası sözleşmelerin insan haklarından, cins ayırımı yapılmaksızın tüm insanların yararlanacağı ilkesini koymalarına karşın, gerçekte kadınların bu haklardan erkeklerle eşit olarak yararlanamadıklarının kavranmasıyla 18.12.1979'da Birleşmiş Milletler bünyesinde imzalandı.[2] 3 Eylül 1981'de de, aralarında Mısır, Nikaragua, Portekiz, Sri Lanka gibi az gelişmiş ülkelerin bulunduğu 20 devletin onayıyla yürürlüğe girdi.[3] Son 15-20 yıldır, özellikle Batı dünyasında kadın hareketlerinin gündeme getirdiği özgül kadın sorunları çevresinde oluşan bilinçliliğin uluslararası platforma yansıma biçimi ve onun ürünü olarak görülebilecek olan bu sözleşmeyi Türkiye, hayli gecikmeyle de olsa, Birleşmiş Milletler'in Nairobi Uluslararası Kadın Konferansı'ndan kısa süre önce onaylamaya karar verdi. 11 Haziran 1985 tarihli yasayla TBMM, sözleşmeyi uygulamakla hükümetleri görevlendirdi.

---

1 Sözleşme metni 14.10.1985 tarihli *Resmi Gazete*'de yayımlandı.

2 Türkiye sözleşmeyi imzalayan 81 devlet arasında yoktu.

3 Türkiye bu devletler arasında da yer almadı.

Yasanın 18. maddesine göre, hükümetler onamayı izleyen ilk yılın sonunda, kadınlara karşı ayırımcılığı önleme konusunda aldıkları önlemleri bir raporla Birleşmiş Milletler'e bildirmeyi taahhüt etmekteler. Bu raporlar, kuruluşu ve işleyişi yasanın 17-22. maddelerinde düzenlenen Birleşmiş Milletlerin Kadınlara Karşı Ayırımcılığı Önleme Komitesi'nce incelenecek ve izlenecektir. Demek ki 1986 yılı, bu yasanın sembolik, içi boş bir kâğıt parçası olmaktan çıkarılıp, gerçekten yürürlüğe konulabilmesi için kritik bir önem taşıyor.

YASANIN ÖNGÖRDÜĞÜ DEĞİŞİKLİKLER

Yasa 1. maddesinde "kadınlara karşı ayırım" kavramını şöyle tanımlıyor: "Kadınların medeni durumlarına bakılmaksızın ve kadın ile erkek eşitliğine dayalı olarak politik, ekonomik, sosyal, kültürel, medeni ve öbür alanlardaki insan hakları ve temel özgürlüklerinin tanınmasını, kullanılmasını ve bunlardan yararlanılmasını engelleyen veya ortadan kaldıran veya bunu amaçlayan ve cinsiyete bağlı olarak yapılan herhangi bir ayırım, mahrumiyet veya kısıtlama" Bu tanıma göre yasalar, siyaset, iş hayatı, eğitim, kültür, günlük yaşam yani kadınlara karşı ayırımın ortaya çıkabileceği her alan yasa kapsamına girmektedir. Yasanın kadınlara karşı ayırımcılığın son bulması için alınmasını öngördüğü önlemleri başlıca üç grupta toplamak mümkün: 1) Devlet katında kadın/erkek eşitliğini sağlamaya yönelik yasa değişiklikleri; 2) Yasalara rağmen süren kadın/erkek eşitsizliklerini ortadan kaldırıcı ekonomik ve sosyal önlemler; 3) Kadınların eşit haklardan yararlanamamalarının kökeninde yatan geleneksel cins rolleriyle, bunların devamını sağlayan yerleşik davranış kalıpları, değer yargıları ve inançların, kısacası kültürün değişmesi.

Türkiye somutunda, bu yasa bağlamında öncelikle yapılması gerekenler nelerdir? İlkin, bu yasanın kabulüne kadar yürürlükte olan bütün yasa, yönetmelik ve tüzüklerin gözden geçirilmesi ve ayırımcı hükümetlerin ayıklanması, gündeme geliyor. Sözleşmenin 2, 15 ve 16. maddelerine göre Medeni Kanun ve 2/g maddesine göre Ceza Kanunu ilk elde gözden geçirilmesi gereken yasalar. Örneğin Medeni Kanun'un "koca"yı aile reisi yapan ve evli kadını, soyadı, ikametgâh seçimi, çalışma izni, mukavele imzalama vb. konularda ona bağımlı kılan hükümleri[4] açıkça ayırımcı niteliktedir; ivedilikle değiştirilmeleri gerekir.

Ancak deneylerin gösterdiği gibi yasal değişiklikler, eşitliği sağlamaya yetmeyebilir; onları daha çok değişmeyi harekete geçirici araçlar olarak gör-

---

4 Medeni Kanun'un 152, 153, 154, 156, 158, 159 vb. maddeleri.

mek gerek. Yasa buradan hareketle, pek çok konuda doğrudan hükümler koymuştur. Örneğin 2/d maddesine göre kamu yöneticileri ayırımcı uygulama yapamazlar. Bu durumda kadınların kaymakam olmalarını engelleyen kamu yöneticilerinin bu kararlarını gözden geçirmeleri gerekiyor.

Benzer şekilde, kadınların çalışma hakkının hiçbir şekilde kısıtlanamayacağı hükmünü koyan (madde 11/a) yasaya göre, mevcut hükümetin iktisadi kararlarının da gözden geçirilmesi, her iş ve meslek alanında (madde 11/b ve c) kadınlara eşit iş fırsatlarının yaratılması gerekiyor. Çünkü 1984-1989 dönemini kapsayan beş yıllık planda, kadın işgücü arzının ancak 1000 kişi arttırılması öngörülmüştür. Bu, halihazır durumda kadın ve erkekler arasında var olan işgücüne katılma dengesizliğini kadınlar aleyhine daha da ağırlaştıran, yasaya aykırı bir politikadır.

Öte yandan, kadınların çalışma ve kamu yaşamına girebilmeleri, aile içi sorumluluklarının erkekler ve toplumca paylaşılmasına bağlıdır. Yasa, 11/c maddesinde bunun için kreş ve çocuk yuvalarının açılmasını öngörmektedir. Ayrıca yasanın giriş (paragraf 13) bölümüyle 5/b maddesinde, kadınlara karşı ayırımcılığın önemli bir nedeni olarak görülen geleneksel cins rolünün yaslandığı "analık" rolü yeniden tanımlanmakta ve sosyal bir işlev olarak nitelenmektedir. Buna göre çocuk yetiştirme, salt kadınlara düşen bir görev olmayıp, kadınlarla erkeklerin eşitçe paylaştığı (ve toplumca desteklenen) bir görevdir. Türkiye'de mevcut toplam 13.436 kapasiteli 397 kreşin, ancak kentsel kesimde çalışan kadınların % 1'inin ihtiyacını karşılayabildiği düşünüldüğünde, alınması gereken en ivedi önlemlerden birinin bu konuyla ilgili olduğu görülür. Eğer yasa hükümlerine uygun olarak çocukların yalnız anaların değil, babaların da çocukları olduğunu kabul ediyorsak, o zaman, yürürlükteki mevzuatı gözden geçirerek "300 kadın işçi çalışan işyerlerinde bir kreş açılır" hükmü yerine, "kadın ya da erkek 300 işçi çalışan işyerlerinde bir kreş açılır" hükmünü koymak gerekir.

Ne var ki bu önlemler de kadınların temel insan haklarından eşitçe yararlanmasını sağlamaya yetmeyebilir. Eğer sorunun kökeninde kadınların salt "ana ve ev kadını" olmalarını öngören geleneksel cins rolleri yatıyorsa, belki de en önemli mücadelenin, kültür alanında verilmesi gerekecektir. Geçtiğimiz günlerde kayınbabasının "okuma yazma kursuna" gitmesini engellemesi yüzünden intihar eden Gülbahar Arslan'ın dramının gösterdiği gibi sorun çok köklüdür ve değer yargılarının değişmesini gündeme getirmektedir. Burada, kuşkusuz yasanın 10/a ve (f) maddelerinde öngörüldüğü gibi, kadınların tüm eğitim kademelerinde erkeklerin gerisinde kalmalarına son verecek

özel kurslar, hızlandırılmış programlar, TV'den yayımlanacak özel programlar vb. gündeme geliyor.[5] Ama daha da önemlisi, eğitimin içeriğidir. Yasanın 10/c maddesine uygun olarak geleneksel cins rollerini sürdürmeye yönelik okul tipleri ve eğitim programlarının irdelenmesi gerekecektir. Bunun gibi, çağdaş toplumların en etkin kitle iletişim aracı olan televizyonda her gün verilen mesajların, kadınlara karşı ayırımcılık açısından ne anlama geldiği, üzerinde dikkatle durulması gereken bir konudur (madde 5/a). Reklam spotlarında kadınların genellikle "bulaşık yıkar", "yemek yapar" ve yalnız "deterjan kalitesinden anlar" biçimde gösterilmesi, geleneksel cins ayırımının yeniden ve yeniden üretilmesinden başka nedir ki?

SONUÇ

Görüldüğü gibi söz konusu yasa kadınlara karşı ayrımcılığın önlenmesi için doğru tahlillerden yola çıkmış ve çok kapsamlı çözümler önermiştir. Gerekli değişikliklerin yapılması için de başta hükümetler, yasama organı, yargı organları, okullar ve TV gibi kamu kuramları olmak üzere toplumun hemen her kesiminin, ekonomik kuruluşların, basın-yayının, meslek kuruluşlarının, ailelerin seferber olması gerekmektedir. Ama bu bağlamda en büyük sorumluluk, eşit ve özgür olmak, onurlarına sahip çıkmak isteyen tüm kadınlara düşüyor. Artık bugüne kadar olduğu gibi bize "verilen" haklarla yetinemeyiz, "Kadınlara Karşı Her Tür Aymmcılığı Önleme Yasası"nı hayata geçirmek için, bilgi toplama, talep oluşturma, siyasi organları etkileme gibi meşru ve demokratik bütün yolları kullanarak seferber olmak öncelikle biz kadınlara düşen bir görevdir.

5 Sözleşme 23 maddesinde kadınların yararına olan kazanılmış hakları garanti altına aldığı gibi, 4/2 maddesinde, var olan kadın/erkek eşitsizliğini gidermek amacıyla "pozitif ayırımcı" nitelikte önlemler alınmasını da yasal kılmakta. Böylece, istihdamda olduğu gibi eğitimde de bu tür özel teşvikler ve kotaların ayrılması mümkün olmakta.

27

Yasak Olmasın Biz Uğraşalım

Son günlerin "müstehcenlik" tartışmaları, bence kadın bedenini kullanarak ve onların sırtından sözde kadın haklarından yana liberal erkeklerle, sözde kadınlara hami kesilen İslamcı muhafazakâr erkekler arasında yapılan bir siyasi mücadelenin parçası. Kadınlar kullanılıyor. Çünkü kadın haklarından yana görünen "liberal" basının bir bölümü, satış için, tiraj için en kestirme yolu seçip erkek egemen ideolojiye yaslanıyor, kadını "çıplak beden"ine indirgiyor. Bu gerçekte, kadının kimliği, kişiliği, hakları, talepleri olduğunu inkâr etmek ve onu nesneleştirmek ve şeyleştirmek, böylece de lafzen kadın hakkından dem vurup gerçekte onu aşağılamaktır. Farklı sınıflardan erkeklere hitap eden *Erkekçe*'sinden *Playboy*'una, *Playmen*'inden *Tan*'ına bu tür yayınların hepsine aynı bakış açısı egemendir. Kadın, erkek için bir cinsel haz nesnesidir, o kadar. Siyasi mücadele kadınların sırtından yapılıyor. Çünkü mesele aslında doğrudan kadınların meselesi olduğu halde, kimse onlara fikrini sormuyor. Onları nesneleştiren, sözde liberallere karşı çıkan İslamcı muhafazakârlar da gerçekte kadın haklarını tanımazken "manevi" değerleri koruma adına bu yayınları yasaklatmakla yetiniyorlar. Ben, kadını aşağılasa da herhangi bir yayın organının yasaklanması ya da toplatılmasına karşıyım. Biz kadınlar böylesi anti-demokratik önlemlerle değil, demokratik mücadeleyle erkek egemen toplumun kadına bakış açısını eleştirme, çürütme, değiştirme yanlısıyız. Onun için bu bakış açısının yasaklanarak gizlenmesindense açık açık sergilenmesinde yarar da görüyorum. Bu bizim mücadelemizdir. O yüzden benim çağrım kadınlara. Onlara sesleniyor ve diyorum ki: Kadını nesne-

leştiren yayın organlarında fotoğrafı yayınlanan yarı-çıplak kadınlar, aslında "başkaları" değil, biz hepimiziz. Aşağılanan kadın "o" kadın değil, biz tüm kadınlarız. Onun için aşağılanmaya önce biz "hayır" diyelim, her birimiz tek tek ve hepimiz birlikte bu tür yayınları boykot edelim; bize yakın erkekleri de bu yayınları izlemekten biz caydıralım.

28

Tunceli Valisi İstifa Etmelidir

3 Eylül 1986 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinin birinci sayfasındaki iki manşet haber ve Sayın Hasan Cemal'in "Cinsel Temas" başlıklı başyazısını görmüş olanlar, bu yazının neden yazıldığını hemen anlayacaklardır. *Cumhuriyet*'in bu nüshası, 12 Eylül sonrasında Türkiye'de devlet kurumlarının giderek ne hale geldiğini, getirildiğini gözler önüne seren, yurttaşların günlük yaşamı üzerine çöken karabasanın havsalaya sığmaz boyutlarını sergileyen bir belge niteliğinde.

Olanlar vahimdir ve ne yazık ki bunları birer "kaza", "istisna", patolojik ruh yapısındaki birkaç görevlinin "sorumsuzca" davranışı gibi görmek mümkün değildir.

Manşet haberlerden birisinin konusu bir kadındır: Necla Yüce. PKK eylemlerine karıştığı gerekçesiyle aranan ve iki yıldır yakalanamayan kocasının izini sürmek için jandarmalar kadının dölyatağında "bölücü çeteci" ve "iç düşman" aramış, ama bulamamışlardır. Eğer işin şakaya gelir yanı olsaydı, bulsalardı herhalde jandarmalar, şimdi rivayet edildiği gibi kadıncağız üzerinde kocasını boşama baskısı yapacak yerde, onu kürtaja zorlar ve bir "düşman" tohumunu, daha ceninken yok etmeye çalışırlardı, derdik! Ama, işin şaka kaldırır tarafı yoktur. Çünkü devletin Tunceli'deki en üst sivil görevlisi Vali Kenan Güven, jandarmanın giriştiği ırza dokunma olayını kınayacak, takip ya da hiç değilse, kamu vicdanını incitmesinden çekindiği için "örtbas" edecek yerde, "Başka nasıl takip edilecekti? Bunu (kadının kocasıyla cinsel temasta bulunup bulunmadığını) tespit etmek için kadını hastaneye

sevk etmeyecek miyiz?" diyerek haklı çıkarmaya çalışmakta; bununla da yetinmeyip, daha önce de benzer ırza dokunma fiillerinin resmen yürütüldüğünü (Ovacık'ta ihbar edilen bir evde kalan iki kız muayene ettirilmiş, birisi "bozuk" çıkmış,,.) söyleyerek olayı aleladeleştirmeye, her gün yapılan, olağan bir işlem düzeyine indirmeye gayret etmektedir.

Hukukçular bu olaya nasıl bakar bilemem, ama bana göre bu, düpedüz, vahim bir ırza dokunma olayıdır. Türkçe Sözlük ırz'ı "Bir kimsenin başkaları tarafından dokunulmaması ve saygı gösterilmesi gereken iffeti" diye tanımlamakta; ırza geçmeye ise "zor kullanarak bir kimseyi cinsel zevkine konu yapmak" demektir. Bu olayda "cinsel zevke konu yapma" öğesi yoktur. dolayısıyla devletin asker ve sivil sorumlularının Necla Yüce'nin ırzına geçtikleri söylenemez. Ama bir kadın olarak benim, bu sorumlularca onun ırzına dokunulduğundan en ufak bir kuşkum yok.

Çünkü son kertede kadınların ırzı, hele bizim toplumumuzda, dölyolundan geçer. Ve oraya bir kadının rızası dışında kimse dokunamaz. Velev ki devlet olsun! Sağlık gereği ve kendi iradesi tahtında, bir jinekologa muayene olmanın bile çoğu kadını ne kadar rahatsız ettiğini bildiğimden, şu memlekette yaşayan 25 milyon kadın gibi ben de "dölyatağında iç düşman izi sürmek için" Necla Yüce'nin zorla jinekolog muayenesine tâbi tutulmasının ne denli rencide edici, aşağılayıcı, çünkü "iffeti" ayaklar altına alıcı olduğunu ta içimde duyabiliyorum. Ama bu sadece bir acıyı paylaşma meselesi değil. Dahası, onun ırzına dokunanlar, ellerini kollarını sallayarak dolaşma cesaretini bulabileceklerse, biz geri kalan tüm kadınların artık, yaygın ve muhtemel bir ırza dokunma tehdidi altında yaşar hale getirilmemizden korkarım. Öyle ya, ırza geçme, tecavüz gibi, bizim toplumumuzda sıkça olan olaylarda son sığınak normal şartlarda devlet değil midir? Ama, eğer bu olayda görüldüğü gibi devletin kendisi ırza dokunmakta, şu ya. da bu gerekçeyle beis görmüyorsa, artık ırz düşmanlarından korunmak için sığınılacak bir devlet yok, kalmamış demektir.

İlk bakışta bu ilki kadar vahim görünmeyen ikinci olayda da kahramanlar yine jandarmalar ve o bölgede (Eyüp, İstanbul) kamu güvenliğini tehdit değil, sağlamakla görevli olması gereken, geri, plandaki jandarma subayıdır. Bu kez devletin, vatandaşın bir tecavüze uğradığında yardımını istemesi gereken bu askeri görevliler, onları hiç mi hiç ilgilendirmeyen bir alana tecavüz etmiş, ve soyadları birbirini tutmadığı için bir kadın, bir erkek ve bir delikanlıya, belirli bir yoldan geçmeyi yasaklamışlardır. İlk olayda Necla Yüce üzerinde jandarma eliyle yapıldığı söylenen "boşanma" baskısının simetriği, bu kez "evlenme yemini" baskısıdır!

Tanım icabı kamu işleriyle ilgilenmesi ve insanların özel yaşamları önünde nötr, tarafsız kalması gereken devlet artık işi, Belgrad Ormanı'nda kimin kiminle gezebileceğini düzenlemeye kadar vardırdıysa, vay halimize!

İlk olayın hiç de bir kaza, bir rastlantı olmadığının bir delilini doğrudan Vali Güven'in kendisi veriyor. Ama aynı yönde başka deliller de var. Belki hepsi mahkeme kayıtlarına geçirilememiş, ama yaşanmış, polis tarafından kadınlara uygulanan işkencenin en klasik biçimlerinden birisi, dölyoluna "cop sokma" olayıdır. Bu iğrenç olay basında gündeme getirildiğinde eski general Turgut Sunalp'in "nice yağız delikanlılar varken copa ne gerek" yollu vülger bir şaka yapması, bu olayı yalanlamaktan çok, devletin bazı katlarında ırza dokunma olayına ne gözle bakıldığını yanılgıya yer bırakmayacak şekilde sergilemekteydi.

İkinci olayın doğruluğu yönündeki karinelereyse, her gün, her yerde rastlıyoruz. Kısa bir süre önce, Fethiye-Marmaris-Kaş yolculuğunda iki kez, otobüs ve minibüslerde "soyadı" tutarlılığına bile bakılmadan, yalnız yolculuk eden kadınların erkeklerin yanlarından kaldırılıp zorla kadınların yanına oturtulduğuna, hatta araçtaki kadın erkek sayıları eşleşmiyorsa "ailelerin" dağıtılıp, kadınların zinhar kadınların yanma yerleştirildiğine tanık oldum. "Fethiye yöresinin" geleneklerine uygar insan olma adına itiraz ettiğim için de neredeyse karakolluk oluyordum. Zihniyet bu: Kadınlar ancak kocalarıyla yolculuk edebilirler. Etmiyorlarsa erkek yanında oturmaları caiz değildir!

Toplumu şimdilik bir yana bırakalım, ama Belgrad Ormanı olayında görüldüğü gibi artık devlet bu zihniyetin takipçisi, denetçisi olmaya başladıysa, ciddi bir nitelik değişimine uğruyor demektir. Temeldeki (sözde) İslami bir dünya görüşüyle polis devleti uygulamasını birleştiren bir hilkat garibesi oluşturulmaktadır, açıktan açığa. Uygar insanların hiçbir şekilde kabul edemeyecekleri, buyruklarına tabi olmayı içlerine sindiremeyecekleri böyle bir gidişata mutlaka dur denilmesi gerekir.

Bu olaylardan İkincisi adalete intikal etmiştir. Birincisinde ise ne yapılması gerektiği bence çok açıktır: Tunceli Valisi derhal istifa etmelidir. Eğer etmiyorsa, bunu sağlamak için ilgili tüm kurumlar harekete geçmelidirler: Parlamento, siyasi partiler, var olan dernekler özellikle de İnsan Haklarını Koruma dernekleri, kadın dernekleri, hukukçuların çeşitli kuruluşları. Olay hepsini ilgilendirmektedir. Eğer böylesine vahim olaylar karşısında Haşan Cemal'in başyazısında dediği gibi, "Daha neler oluyor, neler; bu olay nedir ki" tavrıyla ya da başka gerekçelerle harekete geçilemez, insanların iffetlerine sahip çıkmaları sağlanamazsa, daha çok kez ırzımıza dokunulur ya da geçilir ve tecavüzlerin ardı arkası kesilmez...

29
Türban

On günlüğüne İtalya'ya giderken annemden biz yokken eve gelen gazete ve dergileri saklamasını rica etmiştim. Döner, dönmez kendimi gazete sayfalarında günden güne yükselen bir "türban" selinin içinde boğulur buldum. Bu aktüaliteyi yakalama işi bittiğinde, söyleyebildiğim tek şey: "Ben, başımı bağlamayacağım, beni buna ne kimse zorlayabilir ne de ikna edebilir" oldu.'İlk bakışta "dam üstünde saksağan" gibi görünebilecek bu tepkimin nedeni, çoğunluğu Müslümanlardan oluşan ve İslami devlet düzenini benimsemiş bir devlette, benim gibi kırkını aşmış ama dine inanmayan bir kadının başına nelerin gelebileceğini ilk kez, bütün açıklığıyla, Abdurrahman Dilipak'ın ürkütücü, "Her çocuk 18 yaşına gelince dinden çıkabilir ama bu hakkıyla ilgili süre geçtikten sonra dinden çıkarsa öldürülür" (*Yeni Gündem*, sayı 43, s. 17) sözlerini okuduğumda kavramam.

Oysa ben dine inanan bir insan değilim. Nüfus kağıdımın "Dini: İslam" ibarelerini taşımasına rağmen[1] beni esas olarak bu dünya ve bu dünyada dürüstçe ve ahlaklı yaşamak ve yapmak istediklerimi yapabilmek ilgilendiriyor. Dürüst ve ahlaklı yaşamla ilgili ilkelerimi oluşturmak için, dine hiç gereksinim duymadım. Hümanist bir kültürün bana burada yeterince kılavuzluk ettiği kanısındayım. Onun için, ben çocukken seçmelik olan ve inançlı olmamasına rağmen ailemin beni "çocuk kendini sınıf arkadaşlarından farklı hissetmesin" gibi pedagojik-psikolojik gerekçelerle gönderdikleri ilko-

---

1 2000'lerde gerçekleşen bir yasa değişikliği sayesinde nüfus kağıdımdan bu ibareyi sildirdim.

kul din derslerinde öğrendiklerimin ötesinde bir bilgim yok, Müslümanlık hakkında. Bu belki bir sosyal bilimci, özellikle kadınların konumuyla ilgilenen bir sosyal bilimci için bir eksiklik. Ama dinle ilgili olarak kendime yönelttiğim tek eleştiri ve beni kaygulandıran tek konu bu. Olduğum gibi olmakla Müslümanlara bir zarar verdiğimi de düşünmüyorum.

Dine inanmıyorum ama başka inançlarım var. Çok derinden bağlı olduğum inançlar bunlar. İnsan onuru, eşitliği, özgürlüğü benim için kutsallık derecesinde önemli konular. Hümanistim. Kadınların toplumda ezilen bir cins grubu oluşturduklarına ve bu kabul edilemez durumun kadınların mücadeleleriyle değişmesi, kadınların özgürleşmesi gerektiğine inandığım için de kendimi feminist kabul ediyorum. Şiddetin her biçimine ve savaşlara karşıyım, pasifistim. insanın insanı sömürmesinin son bulduğu, iyi bir toplum düzeni düşlediğim ölçüde sosyalizmden yanayım. Gerek kendi inançlarımın, gerekse benim gibi düşünmeyen insanların inançlarının ancak demokratik bir siyasal düzen altında savunulabileceğine, çoğulculuğun ve katılımcılığın ancak bu yoldan sağlanabileceğine inandığım için demokratım.

Benim bakış açıma göre, kadını toplumda ikincilliğe, erkeklere tabiyete zorlayan ideolojiler arasında İslam'ın, diğer bütün dinler gibi, (belki de onlardan daha fazla) önemli bir yeri var. Feminist olduğum için de yalnız İslami bir devlet düzeni kurulmasına karşı olmakla kalmayıp, dinin toplumdaki etkisinin zamanla azalmasından yana olmam, ona alternatif düşünceleri savunmam çok normal bir tavır olsa gerek. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, anti-feminist, kadınları ikincilliğe mahkûm eden cinsiyetçi ideolojiler yalnızca din kaynaklı değil. Başkaları da var.

Ama konuyu dağıtmamak için onlar üzerinde durmuyorum.

Öte yandan pek çok militan Müslüman kadının dünyaya benden farklı, hatta benimkinin tam zıddı bir açıdan baktıklarını bildiğim gibi, bakma hakları olduğunu da düşünüyorum. Muhtemelen dünyeviden çok uhrevi bir aleme öncelik tanıyan, günlük yaşamlarını din çevresinde kuran, benim "ezilme" olarak gördüğüm konumu doğru bulan ve tesettürde somutlanan bir hayat tarzını bilerek, isteyerek seçmiş Müslüman kadınların hiç de az sayıda olmadıklarını görüyorum. Hatta sayıları artıyor... Tıpkı benimkine benzer inançları olan kadınların sayılarının da arttığı gibi. Türkiye'nin geçirdiği sosyo-ekonomik değişmeler sonucu, eskiden üniversiteye kadar okuyamayan, dinci halk çevrelerinden kadınlar, belki de kendi çevrelerinde kadınların okutulmasına yönelik olumsuz tavırlar değiştiği (çoğu İmam Hatip gişelerinden geçiyor, bu doğru...), İslâmî çevrelerde de kadınların meslek edinmelerini hoş

gören bir değişme yaşandığı için, üniversitelerde çoğalıyorlar. Tıpkı yine, sosyo-ekonomik değişme sonucunda, özellikle büyük kentlerde feminist düşünceleri benimseyip, buna uygun olarak yaşayan, çalışan, okuyan kadınların sayısında da artış olduğu gibi. Bütün bunlar olağan.

Ben nasıl dine inanmıyorsam ve bana kimsenin din kurallarına uyma gereği başımı örttürmesinin mümkün olmadığını, olmayacağını biliyorsam, Müslüman kadınların da kendi inançları doğrultusunda başlarını örtmeye aynı derecede hakları olduğunu düşünüyorum. Onlar beni "cehennemde yanmaya mahkûm" bir zavallı, ben de onları "köleliği kendileri seçmiş" birer zavallı olarak görebiliriz, ama benim de, onların da kendi inançlarımız doğrultusunda yaşamayı seçme özgürlüğümüze kimsenin karışma hakkı olmamalıdır. Onun için, son olaylarda, tıpkı bundan iki yıl önce başörtüsünü çıkarmadığı için Ege Üniversitesi'nden atılan öğretim görevlisi Nebahat Koru olayında da olduğu gibi, asıl yanlışlığı, "irticayla" mücadele ettikleri iddiasıyla devlet zorunu kullanan ve kadınlara başörtülerini çıkarma baskısı uygulayan yöneticiler yapmaktadır.

Ben laik devletten yanayım. Bundan anladığım da devletin din ve dinsizlik gibi insanların tercihine kalmış inanç ve ideoloji sorunlarında taraf olmaması, tarafsız kalmasıdır. Siyasal bilimlerde devletin sınıf temeli nedir sorusuna bazı düşünürlerin verdikleri bir yanıt vardır: Devlet, birbirleriyle çatışma halindeki sınıfların üstünde, onların güç dengeleri temelinde oluşan özerk bir yapıdır, derler. Laik devlet de dinci ve dinci olmayan toplumsal güçlerin güç dengesi temelinde oluşan özerk bir yapı olarak tanımlanabilir. Tek bir grubun, dincilerin egemenliğine dayalı teokratik devletlere göre laik devlete geçiş, tarihte ileri bir aşamaya tekabül eder. Bu tanımı Türkiye'nin laik devletine uygulayacak olursak, devletin dine ilişkin tavırları büyük çeşitlilik gösteren insan gruplarının üstünde, din konusunda nötr olması gerektiği sonucu çıkar. Laiklik bugün gerek iktidar partisinin gerek diğer sağcı partilerin savundukları gibi, sadece Müslümanların dini inanç ve ibadet özgürlüklerinin korunmasından ibaret değildir. Bunun yanı sıra azınlıktaki Hıristiyanların ve Musevilerin dini özgürlüklerinin güvenceye alınması gerektiği gibi, Müslümanlar arası mezhep farklarına ve Müslümanlığı değişik derinlikte ve şekillerde yaşayanlara aynı saygının gösterilmesi gerekir. Bence hatta, çoğunluğu Müslümanlardan oluşan bir toplumda, laik devletin herkesten çok koruması gerekenler, inanmayanlar ve açıktan açığa ate olduklarını beyan edenlerdir. Bütün bu farklı grupların aynı toplum içinde yan yana yaşamayı sürdürebilmeleri için devletin herkese eşit yaşam güvencesi sağlaması gerekir. Bunun bir

sonucu da din eğitiminin devletin dışında kurumlarca verilmesi gereğidir. İlkokuldan itibaren zorunlu din dersi öngören Anayasa maddesinin laik devlet anlayışıyla bağdaşmadığı kanısındayım. Siyasi rejimin demokratikleşmesi, toplumun çoğulcu yapısı içinde yan yana yaşayan, din de dahil farklı siyasi ideoloji sahiplerinin, topluma kendi inançları doğrultusunda yön verebilme iddiasıyla örgütlenerek iktidar için eşit koşullarda mücadele verebilmeleri ancak böyle bir laik devlet çatısı altında mümkündür.

Kuşkusuz demokrasilerin kendilerini yok etmek isteyen güçlere karşı kendilerini savunmaları gerekir. Ancak bunun yolu "anti-demokratik" olan ya da olduğu sanılan ideolojilerin yasaklanması değildir. Demokrasinin kendini savunması için gerekli ve yeterli koşul sadece devlete bırakılmış olan şiddet tekelini tanımayarak, iktidarı şiddet yoluyla ele geçirme yöntemine yasak konmasıdır. Şiddet yoluyla devrim öngören sol örgütler olsun, İslami cihat başlatan örgütler olsun, militarizm olsun, milislere dayalı faşizm olsun, doktrinlerinin içeriği nedeniyle değil, oy sandığının şiddete karşı savunmasız olması nedeniyle demokrasinin çerçevesine sığmazlar, dışlanırlar. Dolayısıyla şiddete başvurmayı öngörmeyen bütün siyasi görüşlerin örgütlenerek topluma önerilerini sunma özgürlükleri tam olmalıdır. İslamcılar açısından bu örgütlenmenin aracı tarikatlar ise, bunların da özgür olmaları şarttır. Ama aynı şekilde, dinsizim, komünistim veya anarşistim diyenlerin de, bu görüşlerini açıkladıklarında kendilerini devlet ya da toplumun baskısına maruz kalmama güvencesi ve huzuru içinde duyabilmeleri gereklidir. Fransa, İtalya ve yakın dönemde de İspanya gibi, aileye yeni katılmış Batı demokrasilerinin imrendiğimiz, toplumumuzda da var olmasını özlediğimiz gerçek özleri budur.

Birkaç gün önce orada olduğum için İtalya gözlemlerim taze. Nedir yakın dönem İtalya tarihinin özeti? Ulusal birliğini, bir yüzyıldan biraz fazla bir süre önce kurabilmiş, Katolik Kilisesi'nin İtalya'yı bir din devleti yapma iddialarına, faşizmin yirmi yıl süreyle toplumu ve bireyleri devlet içinde eritme, devlete kul yapma ve faşizm dışında tüm ideolojileri yok etme iddialarına karşı verilen nice mücadele, çekilen nice acı sonunda, savaştan bu yana, iki büyük toplumsal güç olan Katoliklerle komünistlerin "tarihi uzlaşması" bağlamında, şiddet yanlıları hariç her kesime ve her görüşe en geniş özgürlükleri tanımış, farklının en geniş hoşgörüden yararlanabildiği, Katoliklerin hâlâ kilisede evlenmezlerse kendilerini evli saymadığı, inançsızlarınsa evlenmeden bir arada yaşamalarına kimsenin karışmadığı, istikrarsız koalisyon hükümetlerine rağmen kimsenin "güçlü devlet isteriz" çığlıkları atmadığı, bilimin, ekonominin, kültürün, sinemanın, sanatların geniş özgürlükler sayesinde fev-

kalade geliştiği, gerçek bir demokrasi... Evet, burası Türkiye; geçmişi, tarihi mirası, ekonomisinin gelişme düzeyi ve kültürü İtalya'dan çok farklı. Ve belki de bu nedenlerle, hiçbir zaman İtalya benzeri bir özgürlükler ülkesi, bir demokrasi olamayacak. Ama ben yine de ummak istiyorum. Bunun başlangıç noktasının ise benim gibi düşünmeyenlerle yan yana yaşamayı, günün birinde ya onların bizi, ya da bizim onları ortadan kaldıracağımız gibi boş hayalleri bir yana bırakarak seçmek ve benimsemek olduğuna inanıyorum. Başını "türbanla" örten kadına şöyle sesleniyorum: Düşüncelerini ve inançlarını paylaşmasam ve başka insanları bunların doğru olmadığına ikna etmeye çalışsam da, ben senin türbanına saygı duyuyorum ve asıl onu başından çıkarmak için sana baskı yapanları kınıyorum. Peki sen? Sen de beni olduğum gibi kabul ediyor musun?

30

Kadınlar ve Sosyal Bilimler

Bilar'ın sağladığı bu seminer olanağı benim için son derece önemli ve değerli. O yüzden önce düzenleyicilere teşekkür etmek istiyorum. Çünkü bu benim yıllarca üzerinde çalıştığım ve birkaç yıldır da kendime "feminist" dediğime göre tutkuyla ele aldığım bir konuda düşüncelerimi ilk kez bir "ders" biçiminde ortaya koyma denemem olacak. Ben siyasal bilimler eğitimi gördüm. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Siyasal Bilimler bölümünde 13 yıl sürdürdüğüm asistanlık ve öğretim üyeliği döneminde siyaset teorisi, siyaset sosyolojisi gibi dersler okuttum. Doktora tezimi 1980'lerin "ampirik teori" akımının önde gelen isimlerinden David Easton'un "Sistem Teorisi" ile ilgili olarak; doçentlik tezimi de "Kadınların Siyasal Hayata Katılımı" konusunda yaptım. Ancak üniversitede bulunduğum süre içinde bu son konuda ders verme olanağım olmadı. Ders programında yeri olmayan bir konuydu bu.

Bu tez konusunu seçtiğimde çevremde pek çok kişi bunun siyaset ilmi, siyaset teorisi bakımından çok "marjinal" önemde, siyasal bilimlerin ana konusunu oluşturan "iktidar ilişkilerinin" anlaşılmasına çok sınırlı bir katkı yapabilecek bir araştırma konusu olduğunu söylemişlerdi. Siyasal bilimlerin sık sık sorduğu "Siyasal kararları kim, nasıl alır? Neden?" sorusu klasik inceleme konularından "siyasi elitler" ya da "seçkinler" teorisine yol açmıştır. Bu teori açısından bakıldığında kadınlar "siyasi elite" dahil değildir. Hangi ülkeye bakarsanız bakın kadınların siyasi elit içindeki sayıları parmakla gösterilecek kadar az olmuştur. Ne hükümetlerde, ne parlamentolarda, ne bürokrasinin üst katlarında, ne de siyasi partilerde etkin olabilmişlerdir. 1955'te

UNESCO adına yürüttüğü klasik ankette, Maurice Duverger, seçimler düzeyinde de kadınların siyasetle erkeklerden daha az ilgili olduklarını ortaya koymuştu (Duverger, *La participation des femmes à la vie politique*, Unesco, 1955). Seçimlere daha az katılıyor, daha tutucu partilere oy veriyor, ideoloji ve parti programlarından çok, adayların kişiliğine duyarlılık gösteriyorlardı ve evli çiftler arasında kadınların daha çok kocalarının siyasi tercihini benimseme eğiliminde oldukları saptanmıştı. Acaba bunun nedeni, kadınlara "oy hakkı"nın birçok ülkede ancak uzun mücadelelerden sonra, erkeklerden daha geç bir tarihte verilmesi miydi? Yine de günümüzde artık, kadınları yurttaş olarak kabul etmeyen ülkeler sayılıydı (Ürdün, Kuveyt, Suudi Arabistan, Yemen gibi şeriat devletleri ve küçük Lichtenstein'dan ibaretti bunlar) ve birçok ülkede, geç de olsa kadınların oy hakkını kazanmalarının üzerinden yarım yüzyılın üstünde bir süre geçmişti. Öyleyse neden hâlâ davranış farkları sürüyordu; neden hâlâ kadınlar siyasal iktidar hiyerarşisinin dışında tutuluyorlardı? Bunun bir açıklaması olmalıydı. İşte bu amaçla yürüttüğüm araştırma, *Kadınlar ve Toplumsal-Siyasal Hayat* (Birikim, İstanbul, 1982) başlıklı kitaba dönüştü.

Bilar'ın semineri için hazırlanırken, tabii ilk düşüncem, size bu kitabı anlatmaktı. Aslında onu hâlâ kaynak olarak önerebileceğimi düşünüyorum. İstatistiklerin eskidiği yerde bunları güncelleştirmek çok büyük bir sorun değil! Ama 1977'de yazımı tamamlanmış, benim de en son 1981'de, dizgi sırasında okuduğum bu kitap, nedense bana çok eskimiş göründü.

Biliyorsunuz Türkiye'de özellikle bilimsel çalışmalarla ilgili eleştiri çok az yapılır, çok yeni başlamıştır (Cumhuriyetle, birkaç yıldır başladı). Öyle olunca kendi eleştirimi benim yapmam gerekti. Kitapta bazı doğru sezgiler var kuşkusuz: Bunlardan biri "teorik" olma çabası. Kadınların yalnız siyasal düzeyde değil, ekonomide, toplumda, kültürde, ideolojideki "geri" konumları arasındaki ilişkileri, karşılıklı belirlenimleri yakalamaya çalışmışım; tarihe bakıp, bunların farklı toplum biçimlerinde nasıl değiştiğini izlemeye çaba göstermişim. Bunu yaparken odak merkezine de kadınları koymak istemişim. Bu seziliyor. Ama bunu tam başaramamışım. Şimdi bana, teorileştirme çabası yetersiz görünüyor. Kimi toplumlar (feodalizm, antikite, Doğu toplumları) kapitalist toplumlar kadar incelenmemiş. Ama daha önemlisi, tarihe "kadın bakış açısından" bakma çabası güdük kalmış. Buna bir tür "mahcup feminizm" diyebilirim, bugün. Kadınları ele almaya çalışmışım ama kadınlarla sistemleri karşılaştırmış, kadınları asıl yerleştirilmeleri gereken yere "cinsiyet hiyerarşisine" (yani erkeklere göre konumlarına) yerleştirememişim. Mark-

sist teoriye fazlasıyla teslim olup kadınların yerlerini yorumlamak için ortaya atılan "patriyarka", "erkek egemen ideoloji", "cinsiyetçilik" gibi önemli kavramları fazla deşmeden eleştirip bir yana bırakmışım. Nihayet, kitap kadınların hak mücadelelerini İkinci Dünya Savaşı'na kadar getirip bırakmış. Gerçi 1960'ların sonuyla, 1970'lerin başında kapitalist ve sosyalist toplumlarda kadınların konumu da betimlenmiş; ama bu yıllarda, tam da bu konuma karşı baş gösteren güçlü "başkaldırma" hareketi, yani yeni feminist mücadele ele alınmamış. İşte bu seminerde sizlerle birlikte, o zamanki çalışmamın eksiklikleri, boşlukları, yetersizlikleri olarak gördüğüm bazı noktaları kapatmaya çalışacağım.

Bunun için ilk olarak şu soruyu sormak istiyorum. Neydi bu kitabı bu kadar kısa süre içinde eskiten faktör? Sanıyorum bu, benim o sıralarda Türkiye'den, yeni gelişmelerin perifisinden, yani çok uzaktan bakarak yeterince iyi izleyemediğim "Kadınların Kurtuluşu Hareketi"nin tarih sahnesine çıkmasıydı. Bugün artık "15-20 yıllık geçmişine bakarak araştırmacıların (çoğu kadın) toplum ve politika üzerindeki etkinliğini" ortaya koymaya çalıştıkları önemli bir "sosyal hareketti", bu (Drude Dahlerup, *The New Women's Movement*, Sage, 1986; Joni Lovenduski, *Women and European Politics: Contemporary Feminism and Public Policy*, Hervester, 1986).

Toplumsal hareket, siyasal bilimlerde, "toplumsal bir değişme sağlamak amacıyla girişilen bilinçli ve kolektif bir etkinlik olup, yerleşik iktidar yapısına ve yerleşik normlara ve değerlere karşı yöneltilen bir protesto anlamı taşır" şeklinde tanımlanmaktadır (Dahlerup, 1986, s. 2).

1960'ların ortalarından itibaren ABD'de, 1970'lerin başlarından itibaren de "liberal demokratik" hakları güvenceye almış bütün Avrupa ülkelerinde, hızla gelişen, 1970'lerin sonlarında bu toplumların hemen hepsinde hem politikalar hem de toplumsal ilişkiler üzerinde güçlü bir etki yapan yeni-feminist kadın hareketini, bu seminerin sonlarında ele alacağım. Ancak bu hareketin doğurduğu sonuçlardan biri üzerinde şimdi durulması gereklidir: Sosyal bilimler üzerindeki etkisi. Gerçekten de yukarıdaki "toplumsal hareket" tanımını hatırlayacak olursak, kadın hareketinin protestosunu çok değişik alanlara yönelttiğini ve bu arada "bilimlerin" yerleşik normlarına, tanımlarına, aletlerine, kısacası metotlarına ve yaklaşımlarına da ciddi eleştiriler ve sorular yönelttiğini düşünmek mümkündür. Bu etki iki biçimde ortaya çıktı. İlk olarak, yeni feminist harekete ilk başından katılan kadınlar arasında zaten pek çok entelektüel vardı. Bunların bir bölümü sonradan üniversitelerde öğretim elemanı, araştırmacı oldular. Öte yandan yeni kadın hareketi, kitle ha-

berleşme araçları, üniversiteler gibi, çeşitli kurumlar üzerinde "cinsiyetçiliğin" eleştirisi konusunda öyle etkili bir baskı grubu haline geldi ki, hareketin içinde militan olarak yer almayan sosyal bilimcilerin de (tabii özellikle kadınların) hareketin topluma yönelttiği sorgulamaya kayıtsız kalmaları olanaksızlaştı. Üstelik sosyal bilimlerin bazı dallarında (antropoloji, sosyoloji, edebiyat, dilbilim, psikoloji, pedagoji gibi) kadın araştırmacıların öteden beri görece ağırlıklı bir yerleri vardı. Böylece 1970'lerin sonundan itibaren, hemen her disiplin içinde, o disiplinin o güne kadar benimsediği "normal bilim" paradigmaları (Kuhn'un kullandığı anlamda) sorgulanmaya başladı. Her disiplinde yerleşik, "bilimsel" denilen kuramlara, normal bilim paradigmasının dışından, "kadın bakış açısından" bakan çoğu kadın araştırmacı tarafından sayısız yeni araştırma başlatıldı. Kısa sürede yepyeni bir literatür doğdu ve yavaş yavaş "Kadın Araştırmaları" adı verilen yeni bir disiplin oluştu. Bu disiplinin özellikleriyle ilgili birkaç şey söylemeden önce, "kadın bakış açısından" disiplinleri sorgulamanın ne anlama geldiğini birkaç örnekle somutlaştırmaya çalışacağım.

"NORMAL" BİLİM SORGULANIYOR

Şimdi vereceğim örnekler, "normal" bilim niteliği kazanmış her disiplinde gerçekte gizli bir "erkek bakış açısının" bulunduğunu, dünyayı, toplumu, tarihi erkeklerin bakış açısından yorumlayıp, yasalarını saptamaya çalıştığını ortaya koyuyor. Bu bilimler her şeyden önce kadınları "görünmez" kılmakta, buradan giderek yalnız onların tarihe, topluma, kültüre katkılarını göz ardı etmekle kalmayarak, onların var olan toplumsal kurumlar tarafından ezilmelerini, sömürülmelerini gözlerden saklamakta, var olan kurumların olağan, olması gereken kurumlarmış gibi kabul edilmelerini sağlamakta ve böylece, gerçekte kadınların aleyhine işleyen cinsiyet hiyerarşisinin olduğu gibi sürdürülmesine katkıda bulunmaktadır. Yani bir bakıma, "normal" bilim, kadınlara ilişkin olarak bir bilim değil, ideoloji işlevi görmektedir.

Çağdaş dönemde bu sorgulamayı başlatanlar iktisatçılar oldu. İki alandan örnek vereceğim. Çalışma iktisatçıları, sanayi ve hizmet kesiminde çalışan kadınların ücretlerinin ve meslekte ilerleme olanaklarının erkeklerin çok gerisinde kaldığını saptadılar. Bunun da temelinde işverenlerin kadınları belli iş kollarında ve çoğu zaman vasıf gerektirmeyen, tabi konumda işlerde çalıştırmaları olgusu yatıyordu, Böylece işte cinsiyet ayırımı yaparak işverenlerin yalnız sömürü haddini yükseltmekle kalmayıp, erkeklere cinsiyete dayalı bir ayrıcalık (yüksek ücret, üst görev statüsü) tanıdıkları ortaya kondu. Bu

bulgular, klasik iktisat teorisinin "normal" bir bilim olarak dayandığı varsayımlarla çelişiyordu. Çünkü bu bilimin temel varsayımlarına göre işçiler arasındaki rekabet koşullarının ücretleri eşitleme eğilimi taşıması gerekiyordu. Cinsiyet ise bu teoride hiç kale alınmayan bir faktördü. Ama gerçek, teoriden farklıydı. O zaman klasik iktisat, yalnız açıklamalarında yetersiz olmakla kalmıyor; kadın ve erkek ücretleri arasındaki, ortadan kalkmayan farkın ve kadınların sömürülüşünün göz ardı edilmesine de hizmet ediyordu.

İkinci örnek. Klasik iktisatçıları eleştiren Marksist kuram da olaya daha farklı bakmamıştı. Marx'ın kendisinin aslında işçiler arası rekabetin firmalar arası rekabet kadar önemli olduğuna dikkat çekmesine rağmen, Marksist iktisatçılar bu pisti izlememişlerdi. Kadınlar açısından bakıldığında: "Klasik iktisadın eleştirisi" de "normal" bir bilim olmuştu. Ta ki, 1960ların sonunda, Margaret Benston'un ünlü makalesiyle "ev içi emeği" kategorisi keşfedilene dek. Benston kadınların çalışma hayatındaki sorunlarının (ücret farkı, işsizlik, belli iş kollarında yığılma) kökeninde, onların genel konumlarının yani "ev kadınlığının" yattığını öne sürdü. ("The Political Economy of Women's Liberation", *Monthly Review*, Eylül 1969).

Giderek, o zamana kadar "ekonomi dışı" bir konu olarak kabul edilen "ev kadınının evde harcadığı eviçi emeği"nin kapitalist ekonominin işleyişi bakımından önemli bir işlevi bulunduğu anlaşıldı. Ev kadını olarak sınıflandırılıp iktisat dışı bir alana atılan kadınların evde sundukları hizmetler milli gelir hesaplarında göz önünde bulundurulmuyordu. Bundan sonra yapılan çalışmalar, bunların milli gelirin % 25-30'una ulaştığını ortaya koydu (K. E. Walker'in makalesi, A. Michel, *Femmes, sexisme, société*, PUF, 1977 içinde).

Sosyolojiden de iki örnek verelim. Sosyal tabakalaşma sistemleri üzerinde çalışan sosyologlar, bu alanda kullanılagelen "meslekteki yer" ölçütlerinin temel bir çelişki içerdiğini ve bunun "gizlenen" bir başka tabakalaşma sisteminin gözden kaçırılmasına hizmet ettiğini öne sürdüler. Gerçekten erkeklerin sosyal tabakalaşmadaki yerleri meslekleriyle, işçi, işveren, serbest meslek vb. saptanıyor. Çalışan ve bekâr kadınlar için de aynı ölçüt kullanılıyor. Ancak evli kadınlar, ev kadınlığı dışında bir meslekleri olsa ve çalışsalar bile, sosyal tabakalaşmada kocalarının meslek kategorisine konuluyorlar. Yani onlar için başka bir ölçüt, "evlilik", meslek ölçütünün yerini alıyor. Bu durumda kadınlar için "çifte ölçüt" kullanılmış oluyor. Böylece, ne gerçekte kadınların, ne de toplumun tabakalaşma sistemini anlamış oluyoruz (Christine Delphy, "Les femmes dans les études de stratification", A. Michel, *a.g.e.* içinde).

Sosyolojinin başka bir dalında, aile sosyolojisinde "normal" bilim haline gelmiş olan Talcott Parsons'un "yapısal-işlevsel" teorisi, erkeğin ailenin geçimi için çalıştığı, kadının evişi yapıp çocuk büyüttüğü, 1950lerin yerleşik, orta sınıf beyaz Amerikalı ailelerinin yapısına dayandırılmıştır ve bu ailenin sosyal sistemin sürdürülmesi açısından işlevsel olduğunu ilan eder (Parsons, Robert F. Bales, *Family, Socialization and Interaction Process*, Glencoe, 1955). Dolayısıyla bu aile yapısı içinde işlevsel olan rol kalıplarının kadınlara ve erkeklere benimsetilmesi gerektiğini savunur. Aile bizzat, bunu sağlayan sosyalleşme yapılarının başlıcasıdır. Oysa Jessie Bernard, daha 1940'larda, aynı sınıf ve aynı eğitim düzeyinden evli ve bekâr kadınları karşılaştıran araştırmasında, evli kadınların bekâr kadınlara göre psikolojik ve nörotik hastalıklara daha fazla yakalandıklarını ortaya koymuştu (*American Family Behaviour*, Harper, 1942). Bu da daha yüzyılın başlarında Durkheim'in *İntihar* araştırmasında saptadığı, "evliliğin kadınlar arasında intihar eğilimini arttırıcı bir etki yaptığı" bulgusunu doğruluyordu. Ama "normal" bilim, kadınların mutsuzluğu pahasına, katı cins rolleri ayrımına dayanan evliliği ve aileyi işlevsel saymakta devam ediyordu.

Antropologlar da, antik düşüncenin bir kalıntısı olan "kadının doğaya, erkeğin ise kültüre" ait olduğu yolundaki ikili varsayımı pekiştirecek bulgular toplamayı sürdürüyorlardı. Ama bu arada, ilkel denilen toplumlarda çok yaygın olan, örneğin çocuk düşürme, yeni doğmuş çocukların öldürülmesi gibi olayları tamamen görmezden geliyorlardı. Ayrıca, insanlığın başlangıcında çapayla yapılan tarım, çömlekçilik ve hatta pişirme, dolayısıyla ateşin bulunması gibi önemli kültür ürünlerinin hep kadınların eseri olduğu ancak çok yakın bir dönemde, çoğu kadın antropologlarca ortaya kondu (Bkz. Evelyne Reed, *Women's Evolution*, Pathfinder, 1975; Kayna Reiter, *Toward and Anthropology of Women*, Monthly Review Press, 1975).

Tarihçiler, yakın zamana kadar araştırmalarını, tarihin öznesini hep erkekler oluşturuyormuş gibi yürütmüşlerdi. Tarihçiliğin esas olarak devlet yöneticilerinin, savaşların, diplomasinin tarihini yazmak olarak anlaşılması, kadınların "görünmezliğini" de beraberinde getiriyordu. Ancak Marx'tan beri sınıfların, kitlelerin tarihin sahnesine çıkmaları ve hele Annales ekolüyle birlikte halkın uzun vadede değişen günlük yaşamının tarihin konusu olması, çok yakın zamana kadar, kadınların da tarihte yer aldıklarının kavranmasına yetmedi. Kadınlarla ilgili ilk önemli tarih çalışmaları 1970'lerde yayınlanmaya başladı. Örneğin, ortaçağlar boyunca kilisenin "büyücü" olmakla suçlayıp, yargılayarak diri diri yakılmaya mahkûm ettiği binlerce kadının gerçek-

te, kilisenin yerleştirmeye çalıştığı yeni düzene karşı çıkan, direnen kadınlar oldukları ortaya konuldu (Bkz. Keith Thomas, *Religion and the Decline of Magic*, Londra, 1971; Jean Donnison, *Midwives and Medical Men; A History of Interprofessional Rivalries and Women's Eights*, Londra, Heinemann, 1975), Büyücülükle suçlanan kadınların pek çoğu ebeydi ve "anayı mı, çocuğu mu kurtarmalı" ikilemiyle karşı karşıya kaldıklarında anayı kurtarmayı yeğlemekteydiler. Çocuk düşürmeye savaş açan kilise ise bu kadınları, "erkeklerde şehvet duygusu uyandırmak, erkek organlarını işlemez hale getirmek, erkekten olma çocukları kadınların karnında öldürtmek, çocuk düşürtmek, onları şeytana sunmak"la suçlamaktaydı. Böylece yavaş yavaş, kadınların tarih boyunca uğradıkları baskıların tarihi yazılmaya başladı.

Anatominin kadın için "kader" olduğunu ve "penis" eksikliğinin kadınların kendilerini erkeklere göre eksik hissetmelerini, onlara tabi olmalarını kaçınılmaz kıldığını kadınlar için bu eksiklik duygusundan kurtulma ve durumundan memnun olabilmenin tek yolunun çocuk doğurmak olduğunu öne süren Freud psikiyatrisi de, 1970'lerin başlarında, tam bir eleştiri yağmuruna tutuldu ve eski "saygınlığından" çok şey yitirdi.

Son vereceğim örnek siyaset teorisinden. Sosyal bilimler arasında kadınların mesleğe en az girebildikleri ve bugüne değin oluşturulmuş "normal" bilimi en az sorgulayabildikleri disiplin siyasal bilim. Ama orada da ilginç çalışmalar başladı. Örneğin, *Batı Siyasal Düşüncesinde Kadınlar* (*Women in Western Political Thought*, Virago, 1980) adlı kitabında Susan Moller Gkin, Eflatun, Aristo, Rousseau ve J. S. Mill üzerine yürüttüğü araştırmasında, Mill'in, 19. yüzyılın önde gelen feministlerinden biri ve kadınların oy hakkı mücadelesini başlatan düşünür olmasına karşın, bu hakkı kadınlara, yerleşik toplum düzeni içinde çoğu kadının kendiliğinden, ona düşen normal faaliyet olan "zevcelik" ve "analığı" seçeceği varsayımı altında ve bununla çelişmemesi koşuluyla vermeye hazır olduğunu ortaya koyuyor. Çağı için hayli "radikal" olan Mill'in, dostu ve sonradan karısı olan Harriet Taylor'a göre çok daha az radikal olduğunu kanıtlıyor. Kitabın önemli yanı, siyasi düşünce tarihi boyunca kadın ve erkeğin üremeye ilişkin biyolojik farklılıkları bir yana bırakılırsa doğal yetenekleri bakımından eşit olduklarını düşünebilen çok az filozof bulunduğunu (Eflatun bir istisnadır) ortaya koyması. Bunun için kadınlar hep, ailenin içinde ele alınmışlar, siyasi düşüncenin öznesi olamamışlardır. "Site"yle, "polis"le yurttaşlık bağı olan kişi hep erkek olagelmiştir. Okin'in bu önemli çalışmasından size, beni çok eğlendiren bir bölüm aktarmak istiyorum. Kitaba koyduğu "ek"te Okin, ünlü (hepsi erkek) siyasal dü-

şünce tarihçilerinin Eflatun yorumlarını incelemiş olan Christine Pierce'in bir makalesini özetlemiş. Burada, önde gelen Eflatun yorumcularından Allan Bloom, Leo Strauss, Ernest Barker, A.E. Taylor gibi uzmanların, Eflatun'un *Devlet* ve *Yasa* kitaplarında önerdiği, kadınların toplumda olması gereken yerine değgin iki çelişik tezinin nasıl bağdaştırılabileceğine ilişkin görüşleri gözden geçirilmiş. Özetle bu çelişki (ya da paradoks) şudur: *Devlet*'te (yani ideal sitesinde) Eflatun kadınların da yönetici sınıfa (gardiyanlar) dâhil edilebileceklerini, çünkü doğurganlıkları denetlendiği takdirde kadınlarla erkeklerin aynı bedensel ve düşünsel yeteneklere sahip olduklarını ileri sürmektedir. Gerçek toplumla ilgili Yasa'da ise Eflatun var olan toplumu esas aldığından, burada kadının görevinin ve yerinin ev ekonomisi içinde olduğunu savunmuştur. Sonradan Aristo'nun savunacağı, kadının doğal yeteneksizliğinin ve erkeğe göre daha aşağı bir insan oluşunun zorunlu kıldığını ileri süreceği bu görüş, Ortaçağ boyunca kilisece ya da kiliselerce savunulmuş, Aydınlanma çağında Rousseau tarafından benimsenmiş ve günümüze değin gelmiştir. Onun içindir ki, bu geleneksel Batı düşüncesini özümsemiş bilim adamları, neredeyse ağız birliği yapmışcasına, Eflatun'un bu paradoksunun çözümsüz olduğunu ilan etmiş ve Eflatun'un *Devlet*'te Sokrates'in ağzından savunduğu "kadın/erkek eşitliği" düşüncesinin "saçma" olduğunu kabul etmekten başka çare olmadığını savunmuşlardır.

Pierce ve Okin gibi araştırmacıların (ya da Marksizmin özünde "antifeminist" olduğunu ileri süren Maria Macciocchi'nin bkz. "Quelques thèmes autour du marxisme et du féminisme", *Les Femmes et leur Maîtres*, Bourgois, 19781) ortaya koydukları gerçek, binbeşyüz yıllık batı siyaset düşüncesinin, esas olarak cinsiyetçi olduğu, kadınları ya polisin, sitenin, kamu yaşamının dışındaki "özel" yaşama hapsederek "görünmez" hale getirdiği, ya da daha kötüsü aşağılanmalarını haklı kıldığıdır.

Görüldüğü gibi, 1970'lerin sonundan bu yana, hemen her sosyal bilim dalında kadınlar, bilimin kadınlara bakışına ciddi ve haklı eleştiriler getirmişlerdir. Şimdi kısaca Kadın Araştırmaları disiplininden ne anlaşılabileceğini belirterek, bu konuyu kapatmak istiyorum.

KADIN ARAŞTIRMALARI YENİ BİR DİSİPLİN Mİ?

Yeni bir bilim mi? Yeni bir paradigma mı? diyemiyorum. Gelişmeler belki de birkaç yıl sonra bizi oraya götürecek. Ancak bugünden şunu saptamak mümkün: 1980'lerde elde birikmiş olan kadın araştırmalarının bulguları sosyal bilimlerin, bugüne kadar savunulageldiği gibi "nesnel" ya da "tarafsız" olma-

dığını ortaya çıkarmıştır. Sosyal bilimler "erkek egemen bir bakış açısından" kurulmuş ve geliştirilmişlerdir. Dolayısıyla bugüne kadar kurulmuş olan teorilerle, kadınların toplumsal kimliklerini anlamaya, açıklamaya ve dönüştürmeye olanak yoktur, İleride "cinsiyetsiz" bir bilimin oluşabileceği umudunu taşıyarak bugün yapılması gereken ilk şey, her disipline eleştirel şekilde yaklaşmaktır. Bu yapılırken, kadın araştırmaları *taraflı* olmalıdır, yani olgulara kadın bakış açısından bakmalıdır.

İkinci olarak, bugün için çeşitli disiplinleri aşan ve bir üst-disiplin şeklinde kadınlara ilişkin bilimsel çalışmaları bütünleştiren bir teori yoksa da, amaç bu olmalı, bunun için de en azından, disiplinlerarası bilgi alışverişini mümkün kılan yapılar oluşturmalıdır.

Günümüzde gelişmiş ülkelerin üniversitelerinin çoğunda, "Kadın Araştırmaları" merkezleri oluşturulmuştur. Her biri kendi disipliniyle bağını koparmasa ve araştırmalarının bulgularını, "normal" bilimlere aktarabilmek için bu bağı sürdürmeye özen gösterse de, kadınlarla ilgili, araştırma yapan akademisyenler disiplinlerarası çalışmalara, ancak bu gibi kuramlarda girişebilirler. Bu disiplinlerarası yeni disiplinin odak merkezinde bulunması gereken ana soru, toplumlardaki cinsiyete dayalı hiyerarşinin ya da cinsiyet tabakalaşmasının nasıl oluştuğu, nasıl sürdürüldüğüdür. Her disiplinin ele aldığı başka tabakalaşma (örneğin sosyolojinin konusu olan sınıf hiyerarşisi, siyasal bilimin'konusu olan iktidar hiyerarşisi vb.) sistemleriyle cinsiyet tabakalaşması arasındaki ilişkinin kurulması da bu yeni disiplinin ana konularından birini oluşturur.

Ben bu seminerde kadınların tarihine, özetlemeye çalıştığım bu yaklaşımla bakmayı deneyeceğim. Binlerce yıllık bir tarihe, ekonomik, politik, ideolojik hiyerarşilerin hepsine birden yer veren bir kilit kavram yardımıyla yaklaşmanın yararlı olduğunu düşünüyorum. Bu kavram "üretim tarzı" olacak. Ancak, cinsiyet hiyerarşisinin kuruluşunu ve sürdürülüşünü anlamak yönünden "kör" olan bu kavrama, bu hiyerarşiyi dahil etmeye çalışacağım.

31

Dayakla İşkence Arasında Fark Yoktur

Kuruluşu nihayet onaylanmış olan İnsan Hakları Derneği'nin yüklü bir gündemi olacağa benzer. İtiraf etmek gerekir ki, Batı'da geçmişi modern çağların başlarına kadar uzanan ve son iki yüz yılda siyasi mücadelenin merkezinde yer alan en önemli konulardan birini oluşturan İnsan Hakları, Türkiye'de önemini yeni yeni kavramaya başladığımız bir konu. İnsan Hakları, Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası sözleşmelerde ve anayasalarda yazılı olmasına rağmen, günlük yaşamda hep çiğnenegelmiştir. 1980 sonrasında toplumca yaşadıklarımız bize bunların önemini kavratmaya başladı; insan hakları için örgütlenme gereğini duymamıza yol açtı.

İnsanların salt insan oldukları için, sağlıklı, güvenli, onurlu bir hayat yaşama ve düşüncelerini özgürce savunma hakkına sahip oldukları ve bu temel haklardan, cins, dil, din, ırk, ideoloji farkına bakılmaksızın eşit olarak yararlanacakları düşüncesi, insan hakları kavramının özünü oluşturur. Bu soyut tanımdan, somut toplumlara geçildiğinde, toplumun düzeni, o düzende geçerli olan yerleşik insan-insan ilişkileri sonucu, bazı insanların bu haklardan başkalarına göre daha çok yararlandıkları, bazı insanlarınsa, anayasalarda, yasalarda yazılanlara rağmen bu haklardan daha az yararlanabildikleri, ya da yoksun bırakıldıkları görülmektedir. Kaba, şematik bir yaklaşımla, üretim ilişkilerine bağlı sınıfsal konum nedeniyle egemen sınıftan olanların, sağlık, güvenlik, saygınlık gibi haklardan, tabi sınıftan insanlara göre daha fazla yararlandıkları söylenebilir. Bunun yanı sıra, erkek egemen ilişkilerin geçerli olduğu toplumlarda insanların cinsiyetleri, yani dünyaya kadın ya da erkek

olarak gelmiş olmaları da, insan haklarından aynı ölçüde yararlanamamalarına neden olmaktadır. Kimi toplumda (örneğin Güney Afrika'da ya da Amerika Birleşik Devletleri'nde) zenci olmak, insanların sağlık, güvenlik, onur haklarından beyazlar kadar yararlandırılmamasına yol açabilmektedir. Aykırı siyasi görüşleri savunanlar demokratik ülkelerde bile zaman zaman baskı görebilmekte; demokratik olmayan ülkelerde ise bu ideolojilere hiç hayat hakkı tanınmamaktadır. Bu olgular çoğaltılabilir ama gereksizdir. Çünkü bu örnekler asıl söylemek istediğim fikri açıklamama yeterlidir. Eğer herhangi bir toplumdaki gerçek insan ilişkilerinde fiili eşitsizlik durumları varsa insan haklarını savunmak için kurulmuş bir derneğin mücadele alanını bütün bu eşitsizlik, ezilme, haksızlık, mağduriyet yani insan haklarının çiğnenmesi durumlarına karşı çıkmak ve bu mağduriyete uğramış bütün insanların haklarını tek tek savunmak oluşturur.

Benim bugün, hava muhalefeti nedeniyle gecikmiş olarak, 8 Mart Dünya Kadınlar Günü'nün kutlanması amacıyla bir araya gelmiş olduğumuz için üzerinde asıl durmak istediğim konu, Türkiye'de kâğıt üzerinde, erkeklerle "eşit" haklara sahip oldukları yazan kadınların uğradıkları haksızlıklardır. Bir cins grubu olarak kadınların Türkiye'de insan haklarından yoksun bırakıldığını iddia ediyorum. Ve İnsan Hakları Derneği'nin, bu olgunun bilincindeki herkesle, özellikle doğrudan haklarından yoksun bırakılmış olanların kendileri, yani kadınlarla birlikte üzerinde durması, mücadele etmesi, ana meselelerden birinin kadınlara cinsiyetleri nedeniyle sistemli olarak uygulanan ayrımcılık olduğunu ileri sürüyorum.

Bu iddiamı doğrulamak için iki çarpıcı olguya değmemekle yetineceğim.

OLGU 1: İŞKENCE

İnsan Hakları Derneği'nin üzerinde önemle durması gereken ve durduğu bir konu biliyor musunuz, işkencedir. İşkence, aynı anda insanın hem sağlığını, hem güvenliğini, hem de onurunu ayaklar altına alan ve bu amaçla yapılan bir fiziki şiddet uygulamasıdır. En büyük insanlık suçudur. 1980'ler Türkiyesi'nde işkence uygulamasına, sapık ilişkiler sonucu kişilerin kişilere uygulayabileceği işkence olaylarını takip etmek, işkence suçlularını yakalamak ve cezalandırmakla görevli kamu yetkililerince, bizzat onlar tarafından, polis karakollarında, cezaevlerinde girişildiği görüldü. Gözetim altında, tutuklu ya da mahkûm kişilerin de tüm insanlar gibi temel haklardan yararlanma hakları bulunduğu için, bu olaylar kamuoyunda infial uyandırdı ve yer yer işkenceciler hakkında davalar açıldı. Ancak, işkencenin yukarıda verdiğimiz tanımı

kabul edilirse, toplumdaki en yaygın fiziki şiddet yani işkence uygulamasının, kamu görevlileri eliyle yapılanlar olmadığını kabul etmek gerekir. Bence Türkiye'deki en yaygın işkence biçimi, dayaktır. Dayak, güçlünün güçsüze, iradesini ikna yoluyla kabul ettiremediği durumlarda, onun iradesini dize getirmek için uyguladığı fiziki şiddetin bir biçimidir ve adeta günlük hayatın olağan bir parçası olacak kadar yaygın şekilde kullanılmaktadır. Okullarda, kahvelerde, sokaklarda, spor sahalarında, yani hepsi kamuya açık yerlerde meydana gelen saldırı ve dayak olayları "ahvali adiye"dendir. Ancak, bu gibi olaylar kamuya açık yerlerde olduğunda, kamu görevlilerinin olaya müdahale etmesi ve saldırganları adalete teslim etmesi gerekir. Ayrıca bu tür olaylar kamuya açık yerlerde, tanıklar önünde meydana geldiği için basında haber niteliği kazanmakta, kamu vicdanının harekete geçmesi söz konusu olmaktadır. Ancak bunlardan çok daha yaygın bir başka dayak biçimi vardır ki, bu, insanların "özel" hayatı sayılıp, toplumun denetimi, gözetimi dışında kalması gerektiği kabul edilen bir alanında yani ailede meydana geldiği için buna kimse müdahale etmemektedir. Bu, zaman zaman büyüklerce çocuklara ve sık sık fiziki yönden güçlü erkeklerce, bu yönden daha güçsüz kadınlara atılan dayaktır. Ama bu olaylar "özel" hayatla ilgili görüldüğünden, ne dayak yiyen çocuk ve kadınların kendileri ne de olaya kulak misafiri olan ya da olayın ertesi günü, gözleri morarmış, yara bere içindeki mağdurları gören komşular tarafından adalete intikal ettirilmektedir. Dayağı haydi haydi içermesi gereken "kötü muamele" Medeni Kanun'a göre bir boşanma nedenidir. Ama ilerde değineceğim nedenlerle çoğu kadın, dayak yediği için boşanma yolunu seçeceğine, olayı örtbas etmekte, böylece gerçekte çok yaygın olan bir "işkence" olayı toplumca görmezlikten gelinmekte, yok sayılmaktadır. Dahası kahramanı ünlü bir halk sanatçısı olduğu için dayak olayının basına yansıdığı birkaç ender durumda da ilgililer bu olayı "erkek adam kadını sever de, döver de, buna kim karışır" bahaneleriyle açıkça örtbas etmeye, önemsizleştirmeye çalışmaktadırlar.

Neden? Nasıl olabiliyor bu? Çünkü toplumdaki yerleşik kültür, erkek egemen, şiddeti onaylayan, cinsiyetçi bir kültürdür ve kadınların dayak yemesini olağan karşılamaktadır.

Çoğunuzun bildiği gibi, kamuoyu son günlerde böyle bir kadın dayağı olayının devletin "adalet dağıtmakla" görevli bir yargıcı tarafından bu kültüre yaslanarak nasıl haklı çıkarılabildiğini, meşrulaştırabildiğini hayret ve dehşetle öğrendi. Olayın vahameti nedeniyle buna kısaca bir kez daha değinmeyi gerekli görüyorum.

Olay aslında eski. Kamuoyu bunu Ankara Barosu Dergisi'nin 1987/1 sayısında yayımlanan "ilginç kararlar" değinmesi sayesinde, ancak iki yıl gecikmeyle öğrenebildi. 1985 yılında Çankırı'da "şiddetli geçimsizlik" nedeniyle boşanma davası açan bir kadının bu talebi, yargıç Mustafa Durmuş, tarafından reddedilmişti. Yargıç Durmuş, 10 yıldan beri evli, evlilikten üç çocuğu olmuş ve dördüncü çocuğuna hamile olan ancak kocası tarafından sürekli "kahpe, orospu" diye hakaret ve ölümle tehdit edilen, eve içkili gelen kocası tarafından dövülen, tokat atılan kadının boşanma talebini reddederken iki vahim gerekçe ileri sürmüştür. Birincisinde halen dördüncü çocuğuna hamile olduğuna göre karı-koca, arasındaki cinsel ilişkinin sürdüğünü bunun da evliliğin sürebileceğinin karinesini oluşturduğunu söylemiştir. Aslında "şiddete" dayalı olarak, zorla sürdürülen bir evlilikte cinsel ilişkinin de "ırza geçme" gibi yorumlanması gerekmekteyken, yargıç olayın bu yönünü tamamen görmezden geldiği gibi, bunu sürdürülmeyecek hale gelmiş bir evliliğin sürmesinin kanıtı yapmaktadır. İkinci olarak da yargıç, Türk atasözlerine yansıyan milli kültürün, ne pahasına olursa olsun evliliklerin sürdürülmesinden yana olduğunu, kavgaların evliliği pekiştirdiğini, İç Anadolu'da çok söylenen "karının sırtını sopasız, karnını sıpasız" bırakmamak gerektiği yollu atasözü gereğince, kadının yediği dayağın şiddetli geçimsizliğin delili olarak görülemeyeceğini savunmuştur. Devletin yargıcının bile kadınların dayak yemesini olağan gördüğünü ve bunu "milli geleneklere" yaslanarak meşrulaştırdığını gözler önüne seren vahim bir olgudur bu karar.

Türkiye'deki bu yerleşik kültür nedeniyle kadın dayağının çok yaygın olduğunu tahmin edebiliyoruz, ama elimizde bunun gerçek boyutlarını saptamaya olanak veren kapsamlı araştırmalar yok. Yapılan kısmi araştırmalar, kadının, sosyo-ekonomik düzey, eğitim vb.'den bağımsız olarak hemen her durumda dayak yiyebildiğini ortaya koyuyor. Bu batıda 1970'lerde kadın hareketinin güçlenmesine koşut olarak yapılan araştırmaların sonuçlarıyla uyumludur. Gelir ve eğitim düzeyi düşük, maşist kültürü benimseme olasılığı yüksek sınıflarda kadın dayağı daha yaygın olmakla birlikte orada da, en, bu olayın dışında kalması beklenebilecek erkeklerin bile karılarını (kadınları) dövebildikleri saptandı. Ve ardından, "özel olan siyasidir" anlayışına uygun olarak çözüm yolları araştırıldı. Türkiye'de biz henüz, hiçbir şekilde meşrulaştırılamayacak bir işkence türü olan kadın dayağı olayını gün ışığına çıkarma aşamasındayız. Çözüm yolları üzerinde, ikinci turda durmak istiyorum. Ancak şimdi ortaya atmak istediğim bir hipotez var: Bir toplumda çocuk ve kadınlara karşı uygulanan şiddet, yani dayak ne kadar yaygın ve toplum bu

konuda ne kadar duyarsızsa, o toplumda erkekler arası şiddetin ve giderek kamu yetkililerince uygulanan işkencenin de o kadar yaygın olması beklenir. Eğer bu sosyolojik eğilim saptaması doğru ise, o zaman işkenceye karşı olmak, şiddetin bütün biçimlerine, bu arada özellikle fiziki yönden güçsüzlere yani çocuklara ve kadınlara uygulanan dayağa, aynı kararlılıkla karşı çıkmayı gerektirir.

OLGU 2: ÇALIŞMA HAKKI

Anayasaya ve başka yasalara bakılırsa, Türkiye'de kadınların çalışma hakları vardır. Çalışma, insanın, sağlıklı, güvenli, onurlu biçimde yaşama hakkının zorunlu bir aracı, bu haklara sahip olmanın önkoşuludur. Ancak toplumdaki gerçek duruma bakarsak, çeşitli nedenlerle kadınların bu temel haktan yoksun bırakıldıkları görülmektedir. İstatistikler açıktır. Bugün Türkiye'de, çoğunluğu tarım kesiminde, aile işletmelerinde, boğaz tokluğuna, yani ücret almadan, sosyal güvenlik hakkından yoksun olarak çalışanlar da dâhil olmak üzere, çalışan kadınların oranı, çalışma yaşındakilerin ancak 1/3'üdür ve zaman içinde sürekli gerilemektedir. Bunun nedeni, kırdan kente göç sürecinde kentlere yığılan nüfus içinde giderek az sayıda kadının ev dışında çalışacak bir iş bulabilmesidir. İşin kıt, işsizliğin yaygın olduğu bir konjonktürde, var olan işlerin esas olarak, erkeklerin hakkı olduğuna inanıldığından, yeni iş yaratılırken, kadınlar hesaba katılmamaktadır. ANAP iktidarının benimsediği 5 yıllık planda erkekler için 1,4 milyon, kadınlar için ise yalnız bin yeni iş yaratılmasının öngörülmesinin başka hiçbir açıklaması olamaz. Milliyetçi-muhafazakâr bakış açısına göre kadın evde, ev işi, çocuk bakımıyla yetinmesi, toplum hayatına girmemesi gereken, çalışma hakkı gibi temel bir insan hakkından yoksun bırakılabilecek bir insandır.

Oysa kadınların çök yönlü ezilişinin başlıca nedenlerinden biri bu durumdur. Kadının geçimini sağlayıp, kendi ayakları üzerinde duramamasına, geçimi için kocasına kulluk etmesine bu neden yol açmaktadır. İşte onun içindir ki ailenin reisi, yani mutlak hâkimi olarak görülen ve Medeni Kanun'da da böyle tanımlanan koca (ve baba) şu ya da bu gerekçeyle, hatta çoğu zaman hiçbir gerekçesi bile olmadan, sırf toplumda uğradığı baskıları bir başkası üzerinde baskı uygulayarak azaltmaya çalışmak gibi ilkel psikolojik nedenlerle karısını dövdüğünde, kadın, sağlığını, güvenliğini ve onurunu zedeleyen, yani temel insan haklarını ayaklar altına alan bu davranış karşısında, alıp başını gidecek, boşanacak, kendine ve çocuklarına onurlu bir yaşam kurmaya çalışacak şartlardan yoksundur. Dayağa rağmen kocasına katlanmak, ona

katlandığı sürece de hiç değilse dışarıya karşı onurunu korumak için, yediği dayağı gizlemek zorundadır.

Görüldüğü gibi kadınlara uygulanan dayağın, yaygınlığına rağmen gözlerden kaçırılabilmesinin de temelinde kadınlara karşı uygulanan bir başka haksızlık, çalışma hakkından fiilen yoksun bırakılmanın yarattığı bağımlılık yatmaktadır.

Örnekleri çoğaltmak mümkündür; çünkü kadın yaşamının hangi yönüne bakarsanız bakın, gerçekte onun, sağlıklı, güvenli, onurlu yaşama hakkının kısıtlandığını; bedeninin sokakta sarkıntılık edilebilecek, hatta ırzına geçilebilecek bir "nesne" gibi görüldüğünü, fuhuşa alet edildiğini, pornografik yayınlarda teşhir edildiğini, doğurmak istemediği çocuğu aldırırken bile, bu sonunda onun bedeniyle ilgili bir karar olduğu halde "kocasından izin" belgesi getirmesi gerektiğini; okutulmadığını, beynini ve yeteneklerini geliştirmesine izin verilmediğini, düşünce özgürlüğünün bu yoldan, ta başlangıçta ortadan kaldırıldığını görürsünüz.

Kadınlara yapılan bütün bu haksızlıkların baş sorumlusu da, bunu ister kapitalist toplum düzeni, ister "Allah'ın emri" diye açıklamaya çalışalım, erkekleri toplumun egemenleri yapan cinsiyetçi toplum ilişkileri ve bu ilişkilere karşı çıkmadıkları değiştirmeye çalışmadıkları sürece kadınların ezilişinden çıkarı bulunduğunu düşünmemek için hiçbir nedenimiz bulunmayan, erkeklerdir.

Teşekkür ederim.

Konuşmamın ikinci bölümünde dayak konusuyla ilgili olarak, İnsan Hakları Derneği olarak olsun, başka gruplar, özellikle kadın grupları olarak olsun, ne yapılabileceğine ilişkin birkaç şey söylemek istiyorum.

1. Kadın ve çocukların, özel denilen yaşamda dayak nedeniyle çektikleri acıların azaltılabilmesi için, her şeyden önce böyle bir toplumsal sorunun varlığını kabul etmek gerekiyor. Bu gerçek kabul edilirse, bütün toplumsal sorunlar gibi çözümsüz olmadığı görülecektir. Başımızı devekuşu gibi kuma gömmekse sorunların ağırlaşarak sürmesinden başka işe yaramaz.
2. Sorunun, varlığı kabul edilince, kısa ve uzun vadeli çözüm arayışları gündeme gelecektir. İlk atılması gereken adım, olayın gerçek boyutlarını ortaya çıkarmak olmalı. Ama bu konuda araştırma yapmak zordur; insanlar, dövüldüklerini açıklamak istemezler, hele

çözümsüz iseler bunu gizlemek istemeleri daha da anlaşılır bir durumdur. Onun için bu tür araştırmaların kadınlararası dayanışma bağlamında yapılması gerekir.

3. Olayın boyutları görüldüğünde, yine kadınlararası dayanışmadan yola çıkılarak yapılabilecek başka işler vardır. Batıda kadın hareketi içinde mali kaynak ve psikolojik dayanışma koşullarını yaratabilen kadınlar, dayak yemiş kadınlar için, kısa vadede, dayak yedikleri ortamdan çıkıp, kendilerine gelmeleri ve kurtuluş yolları arayabilmelerini sağlayan "S.O.S./Yardım" merkezleri ve "sığınaklar" ya da "kadın evleri" kurdular.
4. Bazı ülkelerde bu sığınaklara kamu gücü, özellikle belediyeler destek oldular. Sığınak için uygun bina tahsisi, sağlık elemanı tahsisi, dışardan gelebilecek saldırılara karşı zorunlu güvenlik önlemlerinin alınması vb. konularda yerel yönetimle kadın grupları işbirliği yaptılar.
5. Kuşkusuz bu gibi yapılar sorunlara ancak geçici bir çözüm sağlayabilir. Kadınlar bu sığınaklarda 3-5 günle 1-2 ay arası bir süreyle barınabilirler. Sonra ne olacaklardır? Çözüm kadının kendini toparladıktan sonra yeniden, dayak yediği ortama geri dönmesi midir? Çoğu zaman değildir. O zaman bu kadınlara ve çocuklarına, iş, yerleşecek yer, yeni bir hayata başlamanın olanakları sağlanmalıdır. Kadın boşanmaya karar verdiğinde, hukuk danışmanlığı, iş için yeniden eğitim, psikolojik rehberlik gibi birçok desteğin sağlanması gerekecektir. Bunlar ise, kadınlar arasında bütün bu uzman becerilerin seferber edildiği örgütlü bir dayanışma ağı oluşturulması demektir.
6. Ancak iş burada da bitmez. Asıl zor olan bu gibi girişimlere kamuoyu desteğinin kazanılmasıdır. Çünkü batı ülkelerinin deneylerinden bildiğimiz, sığınaklardan geçerek bağımsızlaşmaya çalışan kadınların, çoğu zaman eski kocaları tarafından taciz edildikleridir. Burada "Karı-Koca arasında olan bitene toplum kayıtsız mı kalmalıdır?" Kalabilir mi? Toplumsal baskı "ailenin" sürdürülmesinden yana mı olmalıdır gibi etik yönü ağır basan sorularla karşı karşıya gelinmektedir. Bunlar da uzun vadeli, toplumsal değerlerin değişmesiyle ilgili uğraşı gündeme getirir. Ama eğer kadınların yedikleri dayağın insanlık suçu olan işkencenin bir türü olduğu kabul ediliyorsa ki, ben ediyorum... o zaman, kamuoyunda en azından baş-

langıçta doğacak husumeti de göze alarak, mücadeleyi bir yerinden başlatmak gerekecektir.

Kısacası, burada üzerine tam bir seferberlikle gidilmesi gereken ciddi bir sorun vardır. Kadınlar isterlerse bu mücadeleyi verebilirler; vermelidirler.

Sonsöz olarak şunu söylemek istiyorum. Çankırı yargıcının kararının ortaya çıkmasından sonra, İstanbul'da bir grup kadın, yargıç aleyhine 1000'er liralık manevi tazminat davası açtılar. Çünkü yargıcın o kadına yönelttiği aşağılamanın hepsine, tüm kadınlara yöneltildiğini düşündüler. Ama bu sembolik dava, hepimizin duyduğu infiali, öfkeyi, isyanı yatıştırmaya yeterli değildir. Başka adımlar atmamız gerekmektedir. Harekete geçmenin zamanı gelmiştir. Hepinizi dayağa karşı açılacak kampanyaya destek olmaya çağırıyorum.

32

Dayağa Karşı Dayanışmaya

Bu yıl anneler gününü, annelerin ve anne olsun ya da olmasınlar kadınların dayak yemelerine karşı açılan kampanyanın ilk günü, bir kınama günü biçiminde kutlamak istedik. Çünkü yılın bir gününü Batı toplumlarına öykünerek "anneler günü" olarak kutlama alışkanlığının yerleşmeye başladığı, ama geri kalan 364 gün boyunca kadınlara dayak atmanın meşru görülebildiği ikiyüzlü bir toplumda yaşıyoruz.

Gerçekte kadınlara günlük yaşamın olağan bir parçası olarak yaygın biçimde atılan dayağın, öz ve biçim açısından işkenceden hiçbir farkı yoktur. Ama en büyük insanlık suçu olan işkenceyi kınamaya ve ona karşı çıkma yolunda adımlar atmaya nihayet başlayan toplumumuz işsiz güçsüz kadınlara, evin kapalı kapı ve pencereleri ardında, yani özel hayatın gizliliği içinde, güçlerini fiziklerinden olduğu kadar "örf adet ve geleneklerin" onlara tanıdığı sözde haklardan alan erkekler tarafından atılan dayağa gelince, bunu görmezlikten gelebilmekte, sessizce geçiştirmekte, önemsizleştirmekte ya da daha vahimi, "örflerimiz, adetlerimiz, geleneklerimiz"den dem vurarak açıkça meşrulaştırmaya çalışmaktadır. Asıl ikiyüzlülük buradadır. Bizim de asıl kınamak istediğimiz durum budur.

17 Mayıs 1987'de İstanbul'da yapılan "Dayağa Karşı Kadınlar Dayanışması" yürüyüşünde yapılan konuşmanın metninden değişik gazeteler, bir-iki cümlelik alıntılar yayımlamışlardı.

Cinsiyetçi toplum kadınlara karşı hukukta, ekonomide, siyasette, eğitimde, kültürde sistemli biçimde uyguladığı ayırımcılık yetmiyormuş gibi, da-

yak, yani işkence gibi kabul edilmesi olanaksız bir insan hakları ihlalinde, eğer şiddet kadınlara karşı uygulanmışsa çifte ölçüt kullanmakta, kadınlara atılan dayağı, "erkek adam kadını sever de döver de, buna kim karışır" diyerek hoş görmeye, hoş gördürmeye çabalamaktadır.

Bu ikiyüzlü meşrulaştırma girişiminin son örneği, iki yıl önce verilip de gün ışığına ancak, bundan kısa bir süre önce çıkarılabilen, Çankırı yargıcı Mustafa Durmuş'un on yıllık evli, üç çocuk annesi ve dava sırasında dördüncü çocuğuna hamile olan bir kadının kocasından yediği dayağı geçerli boşanma sebebi saymayan kararıdır. Yargıç Durmuş'un kararına gösterdiği gerekçe, İç Anadolu'da çok söylenen bir atasözüne göre "karının sırtını sopasız, karnını sıpasız" bırakmama gereğiydi. Yani yargıca göre, kocanın karısını dövmeye, onu on yılda dört kez gebe bırakmak kadar meşru bir hakkı vardı. Kabul edilişinden altmış yıl sonra, bir cumhuriyet yargıcı, uygulamakla yükümlü olduğu Medeni Kanun'un 130. maddesini çiğneyerek (cana kast, fena muamele halinde boşanma durumu) hukuku ayaklar altına almakla kalmamış, dahası, devletin bir üst görevlisinin ağzından, toplumun kadına bakış açısını da dile getirmişti. Bu kararı alan bir yargıcın görevde kalabilmesi, Türkiye'de toplum kadar devletin de ikiyüzlü olduğunu kanıtlamaktadır.

Toplumun ikiyüzlülüğünün bir başka örneğini de, bu yıl Anneler Derneği'nin "yılın annesi ve kadını" seçtiği, Başbakan'ın eşi ve Türk Kadınını Tanıtma ve Yükseltme adı altında bir de vakıf kurmuş olan Semra Özal hanımefendinin *Kadınca* dergisinde Duygu Asena'nın sorularını cevaplarken söylediklerinde görüyoruz. Asena, Bayan Özal'a Türkiye'de kadınların dayak yemesine karşı, batıda olduğu gibi "kadın evleri" açılması konusunda ne düşündüğünü sormuştur. Aldığı cevap aynen şöyledir:

> Şimdi, tabii, her memleketin örf ve adetleri, şartları çok değişik. Avrupa'daki bir kadının kocasından bir tokat yemesi hadisesiyle, bizim Anadolu'da bir kadının bir tokat yemesi hadisesini çok ayrı vaz etmek lazım. Bunu bir tutamayız. Onun için bizde kocasından dayak yemiş bir kadın için böyle bir yer açarsak kabul edilmez, hoş görülmez (*Kadınca*, Kasım 1986, s. 27)

Evet, Bayan Özal böyle diyor. Sayın Özal'ın Türkiye'yi Avrupa Topluluğu'na üye yapmak üzere "ince ve yokuşlu" bir yola adım attığı bir dönemde, Türk Kadınını Tanıtma ve Yükseltme Vakfı Başkanı Bayan Özal Türkiye'de kadınların yalnız kocalarından dayak yemeleri hoşgörüyle karşılanması gereken, ikinci sınıf insanlar olduklarını söylemekle kalmıyor, dahası, Türkiyeli kadınların Avrupalı kadınlara göre ikinci sınıf kadınlar olduklarını da

söyleyebiliyor. Ama Bayan Özal yanılıyor. En azından ben ve biz burada toplanmış olan bir avuç kadın ve erkek, Bayan Özal'ın yanıldığını bağıra bağıra söylüyoruz.

Nihayet bir üçüncü örnek de, kadın dayağını hoşgörün gelenek, örf ve adetlerimizin ana kaynaklarından birini oluşturan İslam dininden verilebilir. Kur'an'ın Nisa Suresinde şöyle deniyor:

> İyi kadınlar itaatli olurlar. Allah onların hakkını nasıl korumuşsa, onlar da kocaları yanlarında olmasa bile namuslarını korurlar. Serkeşliğinden yıldığınız kadınlara önce öğüt verin, sonra yataklarında yalnız bırakın, yine fayda etmezse dövün.

Bu bin yıldan eski, klasik metni ayrıca yorumlamaya herhalde hiç gerek yok.

İşte erkekler, kadınlar üzerinde kurdukları egemenliği, baskıyı, onları döverek, tokat atarak, "karınlarını sıpasız, sırtlarını sopasız" komayarak, kısacası şiddete başvurarak sürdürürken, böylesine kaya gibi sağlam duvarlara yaslamışlar sırtlarını: Devlet, din, aile ve gelenek.

Ama toplum ve devlet ikiyüzlü. Çünkü biliyoruz ki geçtiğimiz yıl, Mustafa Durmuş'u meslekte tutan devlet, Kadınlara Karşı Her Türlü Ayırımcılığın Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi'ni de imzaladı ve ona yasa gücü sağladı. Bu sözleşme kadınlara karşı ayrımcılığın önlenebilmesi için "ayırımcı geleneklerin de değişmesini öngörmüştür. Toplumsal alışkanlıkların en dirençlisi olsa da geleneklerin değişmezliği diye bir şey yoktur: İyi gelenekler sürdürülür, kötüleri terk edilir. Ve bunu insanlar yapar. Toplumsal değişme ve çağdaşlaşma dediğimiz süreç de zaten budur. Bunun için, kadınların dayak yemesini meşru görenler gibi kötü gelenekleri eleştirmek, onlara karşı çıkmak, mücadele etmek gerekmektedir. Bizleri bugün burada bir araya getiren amaç da budur: Kadınların dayak yemesini meşrulaştırmaya çalışan tüm anlayış, örf, adet ve gelenekleri kınamak. Hayır! Biz burada toplanmış 300-500 kadın ve bizlere katılan bir o kadar erkek, "Hayır", diyoruz. Kadınların dayak yemesine hayır! "Yeter", diyoruz. "Kadınların dayak yemesine yeter"! "Baskılara son", diyoruz, "Kadınların üstündeki baskılara son"! Ve dayaktan başlayarak kadınlara karşı uygulanan her türlü ayırımcılığın sona ermesine dek vereceğimiz mücadeleyi başlattığımızı ilan ediyoruz.

Bu zor ve uzun vadeli mücadelede, kararlı, dirençli, soluklu ve dayanışma içinde olmamız dileğiyle, hepinizi selamlıyorum.

33

Kadın Şenliği'ne Hoş Geldiniz

Kadınlar Dayağa Karşı Dayanışma Kampanyası çerçevesinde düzenlenen ilk Kadın Şenliği'ne hoş geldiniz. Sizleri bu şenliği düzenlenen komite adına selamlamaktan büyük mutluluk duyuyorum. Bu konuşmamda sizlere bu şenliğin niçin, hangi amaçlarla düzenlendiğini, bugün burada gerçekleşmesini umduğumuz dayanışmadan ne anladığımızı ifade etmeye çalışacağım.

Bu bakımdan ilk değinmem gereken konu şu: Nasıl oldu da kadınlar, Kadın Dayağına Karşı Kampanya'nın ilk eylemi olarak 17 Mayıs 1987'de İstanbul'da yapılan protesto yürüyüşünden sonraki ikinci dayanışma eylemini bir "şenlik" şeklinde düşünebildiler? Nasıl olur da "kadınları maddi ve manevi varlıklarında yaralamanın en uç biçimi olan dayağı" kınamak bir "şenliğe" konu edilebilir? Kimilerinin kafasına bu haklı sorular takılmış olabilir? Önce bunlara bir açıklık getirmek istiyorum.

Ama daha önce, Dayağa Karşı Kampanya'nın nasıl gündeme geldiğini hatırlatmam gerek. Bundan bir süre önce Çorumlu bir kadın, evli, 3 çocuklu ve 4, çocuğuna gebe olan bir kadın kocasından sürekli yediği dayağa artık katlanamaz hale gelerek yörenin cumhuriyet mahkemesinde bir boşanma davası açmıştı. Mahkemenin yargıcı verdiği kararda, yörenin örf ve adetlerine, yani kültürüne gönderme yaparak, "kadının karnını sıpasız, sırtını sopasız komamak" gerektiğini söyleyen atasözüne yaslandı ve kocanın karısını dövmeye hakkı bulunduğunu ileri sürerek, kadının boşanma isteğini reddetti.

Bizlere göre, bir cumhuriyet yargıcının bu çarpık kararı kadar, kadınların, ne kadar okumuş, meslek sahibi olmuş, kendini erkeğin eşiti ve özgür

görürlerse görsünler, cumhuriyetin kuruluşundan bu yana geçen yarım yüzyılı aşkın süre sonunda erişebildikleri genel ve gerçek konumu, tüm açıklığıyla gözler önüne seren bir başka örnek daha bulunamazdı. Gerçekten de, sözde yasalar önünde erkekle eşit, sözde özgür kadınlar aslında örflerin, adetlerin, yani kültürün tutsağı olmaktan kurtulamamışlardı. Tutsağı olmaktan kurtulamadıkları kültür, kökleri yüzyıllar öncesinin patriyarkal toplum düzeniyle uyumlu olarak ortaya çıkan bir ideolojiye, dine dayanan bir kültürdü. O din ki, kimilerinin gözünde "sonuncu" olduğu için tek tanrılı dinlerin en ilerisi sayılır, ama o din ki, kadının varlığını cinselliğine indirger, erkeklere "tarlanızmış gibi girin" diyerek sunar, "size itaat etmiyorsa dövün" diye öğütler. Amacım burada özgül olarak din üzerinde durmak değil. Zaten biliyoruz ki kadınlar yalnız Müslüman ülkelerde değil, bütün dinlerde ve hatta dinlerin hegemonyasından kopmuş, laikleşmiş toplumlarda da dayak yiyorlar. Din, kadınlara atılan dayağı meşrulaştıran dayanaklardan sadece birisi. Cennetten çıktığı söylenen dayağın kendisi ise, gerçekte, bugüne kadar kurulmuş toplumların hiçbirisinde kırılamamış olan, cinsler arasındaki iktidar ilişkisinin erkeğin lehine, kadının aleyhine işleyen, neredeyse/evrensel bir iktidar ilişkisinin ürünü ve simgesi. Bu iktidar ilişkisi neden ve nasıl çıkmış ortaya? Çeşitli açıklamaları olan bu çetrefil sorun üzerinde durmayacağım. Uzun uzun tartışılması gereken bu konuya bugün yapacağımız sohbetlerde değineceğiz. Üzerinde durmak istediğim konu başka: Bugün biz kadınların bu iktidar ilişkisine nasıl baktığımız.

Biz bugün burada Kadın Dayanışma Kampanyası çerçevesinde bir araya gelen kadınlar, kadınların aleyhine işlemiş ve hâlâ işlemekte olan iktidar ilişkisini kırmayı, cinsler arasında iktidara dayanmayan, dolayısıyla şiddeti, her biçimiyle şiddeti reddeden bir eşitler ilişkisi kurulmasını amaçlamaktayız. Bu amaç, zorlu bir mücadeleyi ve güçlerimizi bir araya getirmeyi gerektiriyor. İnanıyorum ki böyle bir güç birliği yani dayanışmanın temelini, sınıf, konum, eğitim düzeyi gibi kadınları bölen çeşitli faktörlere rağmen var olabilmiş, var olan, ama görünmezlikten görünürlüğe çıkarılması, yani bilincine varılması gereken ortak bir kadınlık kültürü oluşturabilir. Biliyorsunuz, yirminci yüzyılın en ünlü feminist olan Fransız düşünürü ve edebiyatçısı Simone de Beauvoir, kadınlık durumunu sorgularken, egemen erkeklerin kurdukları ve sürdürdükleri toplum düzenlerinde "erkeğin kültüre, kadınınsa doğaya" ait olduğu inancının yerleşikliğini saptamış ve buna karşı çıkmıştır. Ona göre kadın da, erkek de kültürün ürünüydü. "Kadın doğulmaz, kadın olunur" demişti Simone de Beauvoir. Ne var ki kadına boyun eğmeyi öğreten kültür, erkeklerin

oluşturduğu, geliştirdiği kültür, aynı zamanda kadınların eserlerini sürekli geri plana itip, gözlerden saklayan bir kültürdü. Böylece kadın salt biyolojik varlığına indirgenebiliyordu.

Simone'un sorgulamasından bu yana kırk yıla yakın bir süre geçti. Dünyanın her yanında kadınlar bu sorgulamanın haklılığını gördüler, giderek onu derinleştirdiler. Ve yavaş yavaş, başka bir gözle, kadın bakış açısıyla yürütülen tarih, antropoloji, iktisat, sosyoloji çalışmalarıyla olsun, erkeklerin normlarını belirlediği çeşitli sanat dallarında, onlar kadar üstün eserler veren sanatçı kadınların ürünleriyle olsun, kadınların kültürünün ya da kadınların insanlık kültürüne katkılarının hiç de erkeklerinkinden geri kalmadığı ve belki de bugün bizler için büyük önem taşıyan nice değer açısından kadınların daha gelişkin bir kültür oluşturdukları anlaşıldı.

Örneğin artık biliyoruz ki, savaşlar, bugün artık tüm insanlığın varlığını tehdit eden nükleer bir biçime dek geliştirilmiş savaşlar, kadınların değil, erkeklerin icadıdır ve onlar tarafından sürdürülmektedir. Buna karşılık, tohumların, tarımın, şifalı otların, çömlekçiliğin, hatta ateşin bulunması gibi sonunda hepsi insanlığı yaşatmaya yönelik. Kültür kadınların eseridir. Belki öncelikle onları icat eden kadınlardır.

İşte bu noktada, "günün anlam ve önemini" açıklamaya girişebilirim. Bu şenliği tasarlarken şöyle düşündük. Madem ki kadınlar kültürün ürünü ve onun sahiplerinden biridir, içinde yaşadığımız toplumların onları mahkûm etmeye çalıştığı "doğa" durumunu reddetmenin, erkeğin "fiziki" gücüne dayanarak onun bedeni ve manevi varlığı üzerinde uyguladığı şiddeti reddetmenin en anlamlı yolu da onu kültürle yadsımak olmalıdır. Barbarlığa karşı kültürü çıkarmak olmalıdır. Eğer dayak kadınların çektikleri acıların en uç ama en somut ifadesiyse, onu ters yüz edebilmenin yolu kültürden geçmelidir. Kültürle onu, tek tek yaşanıldığı, tek tek katlanıldığı izbeliklerden gün ışığına çıkarıp üstüne yürüyüp alt edebilmek gerekmektedir: Bu da paylaşmayı, yaşanan her şeyi, acılar kadar mutlulukları, eziliş kadar direnişi, körelme kadar yaratıcılığı paylaşmayı gerektirir. Ortak bir direnme kültürü oluşturmayı, sonra bunu yaratıcı bir kültüre, ezilmeyen kadınların içinde daha mutlu olabilecekleri cinsiyetçilikten arınmış, yeni bir dünyanın oluşturulmasını sağlayacak bir kültüre dönüştürmeyi gerektirir. İşte bugünkü dayanışmanın hedefi budur. İşte bunun için Kadınlar Dayağa Karşı Dayanışmaya Kampanyası'nın, zorunlu bir aşaması kültür etrafında buluşma, kültürü paylaşma olmalıydı. İşte bunun için kültür odaklı bir şenlik önemliydi. Amaçladığımız, kültürün iki farklı anlamında bir buluşmanın gerçekleşmesi. Bir yanda, kadınlık durumunun en genel

biçimine yön veren kültür, yani günlük yaşamın, evlenmenin, çocuk doğurmanın, yemek pişirmenin, bir gün değil, beş gün değil, her gün bulaşık yıkamanın, her gün kiri temizleme uğraşının kültürüyle, öbür yanda en üstün biçimini edebiyat, bilim, resim, karikatür, müzik, dansta bulan, yaratılmış ürünlerin oluşturduğu kültür. Kadınlar söz konusu olduğunda bu iki kültür, hiç de sanıldığı, ilk bakışta göründüğü kadar uzak değil birbirine. Merak ediyorum, hangi kadın yaratıcı, işinde ne denli profesyonelleşmiş olursa olsun, mesleğinin "cinsler üstü" olarak tanımladığı normlarına bağlı olursa olsun, evinin günlük düzeninden, pişecek yemekten, seçilecek mevsim sebzesinden, çocuğun okulundan, bakacağı yaşlının sorumluluğundan, kocanın huzurundan soyutlayabilmiştir kendini? Ve hangi ev kadını, en sade, en kendini sadece evine, kocasına, çocuklarına adamış ev kadını, hiç değilse konuk ağırlamak için mutfağa girdiğinde, donatacağı sofrayı bir sanat eseriymiş gibi düşünmez? Zeytinyağlı biber dolmasının, tarçın ve kavrulmuş soğan karışımı lezzetini yaratmak için profesyonelcesine bir tutkuyla didinmez? Öyleyse hepimizin ortak bir kültürü bulunduğunu ileri sürmek çok da yanlış olmasa gerek. Nedir bu kültür? Onu nasıl geliştiriyoruz? Ne kadar sahiplenip, neresini yadsıyoruz? Onu aramızdaki dayanışmanın harcı ve kadınların özgürleşme mücadelesinin silahı yapmaya ne kadar hazırız? İşte bugün tartışacağımızı umduğum konuların başında bu geliyor. Konu bu olunca, şenliğimizin programı da buna uygun olarak oluştu. Bir yanda söz, kitap, biçim, boya, öbür yanda hepimizin evlerimizde hazırlayıp getirdiğimiz, börekler, çörekler...

Ancak bir noktayı vurgulamakta yarar var. Dayağa karşı olduğumuz için buradayız ve ona kültürle karşı çıkmak istiyoruz, kadınlara dayak atmak yerine kültür verilmesini, her kadının yeteneklerini sonuna dek geliştirebilmesinin olanaklarının yaratılmasını istiyoruz. Ama bugünkü dayanışmanın gündeminde çok daha somut bir hedef var. O da dayağa karşı mücadelemizde gereksinim duyduğumuz maddi kaynağın oluşturulması için, bu şenlikte ortaya koyduğumuz kültür ürünlerinin satışıyla bir fon yaratmaya başlamak. Bu fon ile öncelikle, kadınların tanıklıklarından yola çıkarak hazırlanmakta olan ve bugün burada, çeşitli panolarda hakkında bilgi edinebileceğiniz "Kadın Dayağı" konulu kitabın[1] basımını gerçekleştirmeyi umuyoruz.

Bu fonu daha büyütebildiğimiz takdirde, ikinci bir adım olarak, dayak yemiş kadınların, hiç değilse, dayağın ilk şokunu atlatıncaya kadar sığınabilecekleri "Kadın Evleri"nin kurulması çabasına yönelebileceğiz. Şenlik bize,

1 Bu kitap, *Bağır, Herkes Duysun* başlığıyla Kadın Çevresi tarafından 1988 yılında basıldı.

ürünlerimizi değerlendirerek fona maddi katkı sağlamanın da en iyi çözümü gibi göründü. Şenliğe katılan herkesin böyle bir katkısı var. Her birini tek tek saymama olanak yok. Ama birkaçına değinmeme izin vermenizi isterim. Örneğin, grafikçi Serpil arkadaşımızın hazırladığı davetiyelerimizi Mi-Ofset, şenliğe katkı niteliğinde bastı. Aramızda bulunan yazar kadınlar, edebiyatçılar, gazeteciler, sizlerle sohbet edecekler, kitaplarını tartışacaklar, isterseniz onları imzalayacaklar. Yayınevleri kadınların yazdığı ya da kadınlar üzerine yazılmış kitaplardan oluşan kitap köşesine, indirimli fiyatla verdiler kitaplarını. Üst fiyatla maliyet arasındaki fark, fona kalacak. Cumhuriyet Kitap Kulübü, afişleri, stantlarıyla, Akademi Kitabevi şenliğe bağışladığı kitaplarıyla katkıda bulundular. Günün anısını yıllarca saklayabilmemiz için, tasarımını Gülsün Karamustafa'nın yaptığı, fotoğrafçı Tülin Altılar ve Sertaç Erginin gerçekleştirdikleri ve 2000 liradan satılan afişimizi, yine şenliğe katkı olarak Beklaraevi Şirketi hazırladı. Ayşe Tütüncü, Sumru, Gülbeniz Şentay, Maria Rita Epik arkadaşlarımız şenliğe müzikleriyle, Deniz Türkali, skeçleri ve şarkılarıyla katılıyorlar. Ressam, karikatürcü, heykeltıraş arkadaşlarımız, eserlerini sergilemek ya da yaratış sürecini sizlerle konuşmak için aramızdalar. Kermesimizde el sanatlarını sergileyen, Sakine, Aydan, Ülkü, Ayhan gibi arkadaşlarımız, satıştan sağladıkları gelirin bir bölümünü fona bırakıyorlar. Yeşil Dayanışma Grubu, börek, çörek ve kekleriyle, kampanyamıza verdikleri desteği somutlaştırdılar. Ve daha nice, nice katkı. Burada hepimiz adına her birisine ve hepinize şükranlarımızı dile getirirken, adını anmak istediğimiz bir kişi de, şenlik fikri doğduğunda, kendisiyle yaptığımız ilk görüşmeden itibaren bize şenliğin gerçekleşmesi için her türlü kolaylığı sağlayan Sayın Çelik Gülersoy'dur. Gördüğünüz gibi, pek çok kadın ve erkeğin ortak çaba ve katkılarının ürünüdür bu şenlik. Onu hepinizin aynı heyecan ve zevkle yaşamasını diler, hepinize bu güzelim mekânda, şansımız yaver giderse akşama kadar sürecek bu güzel sonbahar gününde Şenliğimize hoş geldiniz derim...

34

‘80’lerde Türkiye’de Kadınların Kurtuluşu Hareketinin Gelişmesi

İstanbul’da bu yıl ilk kez, feministlerle solcu kadınlar birlikte bir 8 Mart yürüyüşü düzenlediler. Geçtiğimiz günlerde de yine esas olarak bu iki grubun katıldıkları ve sonuçları iki cenahta da tartışılmakta olan bir kurultay, 1. Kadın Kurultayı yapıldı.[1] Bu iki olayı feministlerin ve sosyalist kadınların yaşayış ve değerlendiriş biçimleri çok farklı oldu. Bu aslında, kadınlara bakıştaki teorik farklılıklardan kaynaklanmaktaydı ve oluşturmaya çalıştıkları kadın politikalarının da açık biçimde ayrışmasını kaçınılmaz kılıyordu. Bu durumu anlamaya ve açıklamaya, giderek feminist teoriye netlik kazandırmaya yönelik tartışmalar, önümüzdeki dönemin gündeminde eskiden olduğundan daha önemli bir yer tutacak gibi görünüyor. Bu yazı, böyle bir niyet taşımıyor. Hatta politik bir tahlile bile gerektiği ölçüde girmiyor. Ancak herhangi bir tahlile girişebilmek için, Türkiye’de 1980’lerde kadın hareketinin nasıl bir gelişme gösterdiğini bilmenin, yani yakın dönemde yaşananların bir tarihçesini oluşturmanın zorunlu bir ilk adım olduğuna inanıyorum. Bu hareketin oluşumundan beri içinde olmuş bir kadın olarak, kuşkusuz kendi öznel bakış açımdan, böyle bir sistemleştirme çabasına girişmek benim için bir sorumluluk.[2]

---

1 Bkz. Şirin Tekeli, “1. Kadın Kurultayının Ardından”, *Birikim*, 2 Haziran 1989.

2 Bu tarihçeyi, Almanya ve Hollanda’da yaşayan Türkiyeli kadınlarla tartışma fırsatı bulduğumu, ayrıca bu yazının benzerlerinin İngilizce ve Almancada yayına hazırlanan kitaplarda yer alacağını düşünerek, Türkçede yayınlanmasını geciktirmek bana anlamsız göründü. Yazı, benim kişisel gözlem ve bilgilerime dayalı. O yüzden, Ankara gruplarının çalışmalarına çok az değindim. Ayrıca, ne kadar kişisel bilgiye dayalı olursa olsun, tarihimizi kurarken nesnel olmaya çalıştığım için, bazı ay-

Bu yazıda, Batı'ya göre kısa ama yine de bir yüz yıl kadar süren kendi feminizm tarihimizden söz edeceğim. Bunun için önce, 1980 öncesinde Türkiye'de kadınların durumunu ve kabaca, "kadınların Batı Avrupa'daki kadınlarınkinden çok daha yoğun şekilde ezilmeleri" şeklinde özetlediğim bu duruma karşı ne yaptıklarını ya da ne yapamadıklarını anlatacağım. Sonra 1980'lerin ilk yıllarında, Türkiye'nin askerî bir yönetim altında bulunuşu göz önünde bulundurulursa, oldukça paradoksal görünen bir biçimde kadınların hareketlenmeye başlamalarının ilk adımlarından ve bu hareketlenmenin, 1986'dan bu yana gerçek bir kadın hareketine doğru evrilişinin aşamalarından söz edeceğim. Yazının son bölümünde de, henüz bu hareketi değerlendirmek için çok erkense de, sosyolojik bir tahlil denemesine girişerek, hareketin bazı özellikleri, gelişme potansiyeli, karşılaştığı engeller gibi konular üzerinde duracağım.

1980 ÖNCESİ

Daha çok yakın dönem üzerinde durmak istediğim için, 1980 öncesiyle ilgili saptamalarımı kısa tutacağım. Oysa bu, bugünün gerektiği gibi anlaşılması için uzun uzun ve derinliğine irdelenmesi gereken bir dönem. Bu dönemi de Türkiye'de kadınların köklü ezilişlerinin temellerinin dayandığı Osmanlı Devleti'ne kadar götürmek mümkün. Ama ben bunu yapmayacağım. Sadece Osmanlı'nın asker ve yönetici erkeklerin mutlak egemenliğine dayalı bir devlet düzeni içinde, kadınları hareme kapama kuralını benimsemiş antik Bizans geleneğiyle, cinselliğiyle erkekler ümmetinin iç düzenini sarsan kadını evlenme ve örtünmeye zorlayan patriyarkal bir dini mükemmel şekilde bütünleştirmiş, mutlak anlamda patriyarkal bir toplum kurduğunu söylemekle yetineceğim.[3] Cinsiyete dayalı segregasyon bu toplumda millete (din) dayalı segregasyon ile yönetici/yönetilen segregasyonu kadar temel bir bölünme ilkesi idi. Kadınların bu düzende erkeklerin çocuklarını (devletin de asker ve köylüleri) doğurmak ve yetiştirmekle, onlara haz verme dışında bir varlık nedenleri yoktu, kimliklerini mutlak anlamda yitirmişlerdi. Tanzimat sonrasında kadınlara eğitim verilmesi yönünde adımlar atılmışsa da bu olanaklardan ancak, Batılılaşmış bürokratik sınıfa mensup büyük kentlerde yaşayan bir avuç kadının yararlanabildiği biliniyor. Yine de işte bu, büyük kent kökenli, oku-

---

rıntıları, belki de benden başka kimsenin paylaşamayacağı bazı gözlemlerimi ve anekdotları, dipnotlarına kaydırdım.

3 Mutlak patriyarka kavramını, göreli patriyarkadan ayırarak, Elisabeth Badinter kullanıyor. Bkz. *l'Un est l'autre*, Odile Jacob, 1986.

muş, öğretmenlik gibi mesleklere girmiş, hatta yabancı dil bilen kadınlar, büyükannelerimiz, II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte, kuşkusuz o sırada Batı'da çok etkili olan feminist mücadeleyi başlattılar. Onların mücadelesinde oy hakkı talebi ön planda değildi ama çok karılı evlilik, daha çok erkeklerin yararına işleyen boşanma hakkı, kadınların toplum hayatından dışlanması gibi konularda toplumu eleştiren ve kadınlar için yeni haklar talep eden dernekler kurdular, yayınlar çıkardılar. Çağdaş kadın hareketiyle, o dönemin koşulları da düşünülerek bir karşılaştırma yapılırsa, belki de yüzyılın başındaki bu ilk feminist başkaldırının bugünkünden daha etkin olduğunu bile söylemek mümkündür. Gerçekten, 1913-1921 arasında yayınlan *Kadınlar Dünyası* dergisi önce (100 gün) günlük gazete olarak çıkmış, sonra haftada 25 sayfa yayınlanan bir dergiye dönüşmüştü. Bu dergiyi çıkaran orta sınıf kadınları, eğitim, çalışma hakkı gibi temel hakları kazanmak için uğraştılar; toplum hayatına katılma, yeni bir kimlik edinme kavgası verdiler, kadınlar arası bir dayanışma anlayışı geliştirdiler, bu bağlamda kadınlar için işyerleri bile kurdular.[4] Cumhuriyet döneminde bilindiği gibi devlet katında kadınlar açısından çok önemli ve hayli köktenci bazı reformlar yapıldı: 1926 Medeni Kanun reformu, eğitim reformu ve nihayet 1930'larda eşit yurttaşlık haklarını tanıyan reformlar. Ancak bu reformlar büyük ölçüde Atatürk ve tek parti üst yönetimi tarafından tepeden inme biçimde yapıldı ve kadınlar, bunların yapılışına katılamadılar; hatta, oy hakkının kazanılış süreciyle ilgili çeşitli olayların gösterdiği gibi, katılmaktan caydırıldılar. Sonunda 1935 parlamentosuna 18 temsilci kadının girmesinden sonra bu önemli reformun dünyaya duyurulması amacıyla Türkiye'de yapılması teşvik edilen dünya feminist kongresinde, Türk Kadınlar Birliği'nin, gündemin birinci maddesi olarak, feministlerin önerisine uyarak ve Ankara'nın onayı olmaksızın barışı koymasının ardından da, artık işlevini tamamladığı çünkü Türk kadınlarının bütün haklarını kazandığı gerekçesiyle Birlik'in kapatıldığına tanık olundu. Böylece biraz ikna ve Kemalizm'i özümleme, biraz da baskıyla caydırılma yollarıyla, Osmanlı'nın son demlerinde oluşan kadın hareketi söndürüldü. Onun için feminizm tarihinin bu ilk dönemini, feminizmin kadınların elinden alınıp kullanıldığı, giderek anti-feminist bir devlet feminizmine dönüştürüldüğü ve sonunda da unutturulduğu bir dönem olarak görmek abartma sayılmamalıdır.

Kemalist reformların yapıldığı dönemden, 1980'lerin sonuna kadarki dönemde, arada 1951'de Türk Kadınlar Birliği'nin yeniden açılmasına ve ara-

4 Bkz. Genç kuşaktan, eski Türkçe okuyabilen ilk kadın tarihçimiz Serpil Çakır'ın doktora çalışması ve "Osmanlı Müdafaa-ı Hukuk-u Nisvan Cemiyeti", *Tarih ve Toplum*, Haziran 1989.

larında Kadın Haklarını Koruma Derneği, Hukukçu Kadınlar Derneği, Üniversiteli Kadınlar Derneği vb. bulunan birçok kadın derneğinin kurulmasına rağmen, Türkiye'de kadınların toplumda yaygın olan patriyarkal ilişkiler nedeniyle ezilen bir cins oldukları tahlili geliştirilemedi. Başta CHP'nin kadın kollarında olmak üzere, kadınlarla ilgili olarak tekrarlanagelen söylem, Türkiye'de nasıl, kadınların Atatürk sayesinde haklarını, kimi Batılı ülkelerden bile önce kazandıkları doğrultusundaki ideolojik söylemdi. O yüzden sık sık tekrarladığım gibi, bu yılların kadın dernekleri daha çok, cumhuriyetin, kadınlara oy hakkının tanındığı 5 Aralık gibi önemli günlerini kutlayan ve bu vesileyle Türk kadınlarının Atatürk'e şükranlarını dile getiren "tören dernekleri" olmanın ötesine geçemediler. Söz konusu derneklerde faal olan kadınlar genellikle burjuva çevrelerden gelen, eğitim görmüş, çoğu çalışan, Türk kadını deyince kendilerine bakan, kendilerini "kurtulmuş" kabul eden kadınlardı ve geri kalan, köylü, işçi, küçük burjuva, ezilen kadınların da eğitimin yaygınlaşması ve kendi deyimleriyle "Atatürk devrimlerinin bilincine varmalarıyla kendileri gibi kurtulacaklarını" düşünmekteydiler. Böylece, kadınların durumunu iyileştirmek için herhangi bir öneri getirmek yerine, sabırla bekleme ve devlete güvenme politikası yürüttüler. Kadınların hareketlendikleri günümüzde bile bu tür dernekler, daha çok kazanılmış hakların korunmasına yönelik eylemler yapmayı sürdürüyorlar. Örneğin, son kurulan bu tür derneklerden Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği, geçtiğimiz günlerde türban olaylarından endişelenerek, laik devletin ardında olduklarını göstermeye yönelik bir imza kampanyası (3500 elit kadın ve erkek tarafından imzalandı) ve yürüyüş düzenlendi.

Bu arada 1970'lere gelindiğinde, Türkiye'de sol önemli bir yenilenme geçirdi; bir yandan CHP ortanın solu, demokratik sol, sosyal demokrasi gibi yeni fikirlere uygun dönüşümler geçirirken, CHP'nin solundaki, Marksist sol da o zamana kadar erişemediği bir güce ve kitle olmasa bile aydın desteğine erişti. Bilindiği gibi, Batı'da 1968 olaylarında toplumsal bir patlama biçimi alan yeni-sol hareketlerden birisi de, savaş, ırkçılık ve kapitalist tüketim toplumu aleyhtarı gençlik ve öğrenci muhalefeti içinde oluşan yeni-feminist kadın hareketleriydi. 1968'den başlayarak öğrenci hareketleri Türkiye'ye de yansıdı ve giderek radikalleşti; TİP'i parçaladı, onun içinden giderek daha radikal, giderek daha devrimci ve giderek daha şiddet yanlısı grupçuklar çıkaran ve sonunda, 1980 öncesinin talihsiz terör aşamasına varan bir "ileri doğru kaçış" sürecine girdi. Bu süreç içerisinde Batı'daki ve az gelişmiş ülkelerdeki bütün sol ve radikal çizgilerin uzantıları, tek bir istisnayla Türkiye'ye de geldi ve hemen hepsinin sözcülüğünü üstlenen grupçuklar oluştu. Bu tek istis-

na, feminizmdi. Feminist başkaldırı o yıllarda Türkiye'ye kadar ulaşamadı.[5] Bunda başka faktörlerin yanı sıra, başka konulardaki siyasi görüş ayrılıklarına karşın 1970'lerin radikal sol örgütlerin hepsinin, kadınların tek kurtuluş yolunun sosyalizmin kurulmasına bağlı olduğunu, onun için kadınların devrim ve sosyalizm mücadelesinde yer almaktan başka seçenekleri olmadığını savunmaları etkili oldu. Dolayısıyla, kadınların kendi sorunları çevresinde kadın örgütleri oluşturmaları kadar, kadınların ezilişi meselesini derinleştirmelerine izin verilmedi. 1970'lerin sonlarında oluşan ve azımsanmayacak bir kitle tabanına ulaşan İKD ise, yasal bir parti olamayan bir sol siyasete kadınları kazanmayı amaçlayan, ama bunu yaparken kadınların özgül sorunlarına değil, işçi sınıfı sorunlarına ağırlık veren bir hareketti.

Bu durumda, 1980 öncesinde, Türkiye'de kadınların salt kadın oldukları için özgül bir biçimde ezildiklerini gündeme getiren herhangi bir hareket yoktu demek, yanlış olmaz. Resmî politik ideoloji, Kemalizm, kadınların sorunlarının devlet eliyle çözüldüğünü, egemen toplumsal ideoloji, İslam, kadınların zaten ezilme diye bir sorunu olmadığını, hegemonyaya oynayan Marksist sol ideoloji de kadınların kapitalist sömürü dışında bir sorunları olmadığını savunuyordu.

Oysa, 1980'ler Türkiyesi'nde kadınlar, cinsiyetleri nedeniyle toplumun, her sınıfta en ezilen kesimini oluşturuyorlardı. Onlar için kabul edilebilir tek meşru yaşama biçimi evlilikti; ilkokul ötesi eğitimden kadınlar erkeklerin gerisinde kalan oranlarda yararlandırılıyorlardı; her kadının doğal işi sayılan ev işi dışında bir işte çalışma hakkı kadınlar için lafta kalan bir haktı: Çalışma yaşındaki kadınların ancak 1/3'ü çalışıyordu, onların da büyük çoğunluğu (% 80'i) ücretsiz çalışan yardımcı aile bireyi konumunda bulunmaktaydı; ücretli işte çalışanlar (% 15) daha çok niteliksiz işlerde yığılmışlardı, dolayısıyla kadınların ücretleri erkeklerinkinin ancak % 65-70'ine ulaşıyordu. Kadınlar bedenlerine egemen değildiler; etkin doğum kontrolü olanakları sınırlı olduğu ve kadına ilişkin değerler değişmediği için kadınlar istemedikleri kadar çok çocuk doğurmaktaydılar (yılda % 2.5 doğurganlık hızı), ayrıca aile içinde kadın bedeni üzerinde yoğun bir şiddet uygulaması vardı; kadının erkek otoritesine boyun eğmesi gereken, kendi başına ayakta durmaktan aciz bir zavallı olduğu inancı hâlâ çok yaygın bir değer yargısıydı.

5 Kuşkusuz, Payel yayınlarının 1970'lerin sonlarına doğru, peş peşe Simone de Beauvoir, Kate Millet ve Shulamith Firestone gibi feministlerin eserlerini çevirip yayınladığı göz ardı edilmemelidir. Ancak sonradan kendilerini feminist hareket içerisinde tanımlayan kadınların çoğu, o dönemde Marksist sorunsal içinden "kadın sorununa" bakmakta olduklarından, bu önemli eserlerin etkisi ancak 1980'li yıllarda kendini duyurdu.

1980 SONRASI

1980 askerî darbesi, Türkiye'de siyasi hayata son verdi. Başta uç sol siyasetler olmak üzere bütün siyasi parti ve grupları dağıttı, kapattı, yöneticilerini tutukladı. Paradoksal bir biçimde, kadınların uzun zamandan beri ilk kez kendi adlarına konuşmaya başlamalarına işte bu kesin darbe olanak verdi. İlerde (bugün de aynı görüşte olanlar var...[6]) kadınların, demokrasinin yok edildiği bir baskı rejimi altında konuşmaya, kadın sözü etmeye başlamalarını kadın hareketini karalamak için kullanacaklar olabileceğini göz ardı etmeden, önceki açıklamalarım ışığında bunun neden daha önce mümkün olamadığını ortaya koyabildiğimi sanıyorum.

1980'lerin ilk yıllarından itibaren gelişmeye başlayan kadın hareketinin tarihini, gizil hazırlık dönemi, uyanış dönemi, meşruluk arayışı dönemi, bir harekete dönüşme gibi alt başlıklar altında ele almak mümkündür.

Gerçekte, benim de aralarında bulunduğum bir avuç akademisyen kadın, BM'nin 1975'te ilan ettiği kadın on yılının yol açtığı duyarlılıktan ve kuşkusuz, Batı'da o yıllarda yükseliş halinde olan kadınların kurtuluşu hareketinden bir şekilde etkilenerek kadın sorunlarını tartışmaya, 1970'lerin sonlarında başlamışlardı. Prof. Nermin Abadan-Unat'ın yayınladığı *Türk Toplumunda Kadın* kitabının makaleleri, 1980'den önce (1979), İstanbul'da düzenlenen bir konferansta tartışılmış. Ama bu kitapta feminist bir perspektif yoktur. Kitabın yazarlarından yalnız birkaçı zamanla kendilerine feminist diyeceklerdir. Bunlar arasındaki, o sırada oldukça gizil bir biçimde feminizmi savunanlardan biri de bendim. Benim gibi düşünen, 1980 öncesinin demokratik kitle örgütlerinden TÜMAS'ta bir araya gelmiş genç akademisyen kadınlar, bu derneğin benzerleri arasında en demokratik olanı olmasına karşın, derneğin yapısı ve işeyişini cinsiyetçilik açısından eleştirmeye başlamış ve bir kadın grubu oluşturmuşlardı.[7]

Bizi 1981-1982'de oluşan ilk bilinç yükseltme gruplarına götüren, işte bu gizil hazırlık dönemidir.[8] Bu aşamada YAZKO'nun da önemli bir itici

---

6 Kadın hareketini "Eylülist" olarak görenler, herhalde sadece bu kavramı üreten Yalçın Küçük'ten ibaret değil, bkz. *Küfür Romanları* (İstanbul, 1986); hareketi mahkûm etmekte daha ileri gidenler de var, Atilla Özkırımlı, feminist hareketi "faşizan bir çizgide" gelişmekle suçluyordu: "Kadın, erkek ve cinsellik", *Günümüzde Kitaplar*, Haziran 1985, s. 18.

7 Sonradan feminist harekette yer alacak olan bu kadınların birçoğu *Kaktüs* dergisi çevresinde toplandılar: Gülnur Savran, Hacer Ansal, Şahika Yüksel, Nural Yasin gibi. Bazıları da "münferit" denilenlerden oldular. Benim gibi ya da Nakiye Boran gibi...

8 Yine de, 1982 başında oluşan ilk yayın kolektifinin olsun, sonradan oluşan ve gerçek işlevi bilinç yükseltme olan öbür grupların olsun, bilinç yükseltme grupları olduklarını biz zamanla, Batı literatürünü daha iyi tanıdığımızda keşfettik.

rolü oldu. 1981'de YÖK'ün kabulünden sonra üniversiteden ayrılınca, ilk iş önerimi YAZKO'dan aldım. Yazar ve çevirmenler kooperatifi olan YAZKO, askerî yönetimin siyaseti yasakladığı bir dönemde, siyaset yapmanın dolaylı bir yolu olarak, o yıllara kadar politik gündemin ön sıralarına çıkamamış, kadın, cinsellik, aydın, birey gibi önemli konuları tartışma toplantılarında gündeme getiriyor ve bunlardan kadın sorunu, belki de Türk toplumundaki bastırılmış cinsellik sorunuyla karıştırıldığı için özellikle ilgi çekiyordu.[9] YAZKO, bu bağlamda bana doğrudan kadın okura seslenecek bir yayın hazırlamayı önerdi. Ben ise hem böyle bir yayını gerçekleştirecek bilgiden yoksun olduğum, hem de belli belirsiz, böyle bir yayının kadınlarca ortaklaşa hazırlanması gerektiğini sezdiğim için, öneriyi konuyla ilgilenen birkaç akademisyen ve gazeteci kadına açtım, çalışmalara başladık.[10] Tartışmalar bizi, o sırada var olan en etkili kadın dergisi olan Kadınca'yı ölçüt alıp onun eleştirisinden yola çıkan yeni bir yayın tasarlamaya götürdü. Amaçladığımız perspektifin adı kısa bir sürede kondu: Feminizm. Ne var ki hiçbirimiz bu yeni ideolojinin inceliklerini çok iyi bilmediğimiz, hele Türkiye bağlamında ne anlama geldiğini tam kestiremediğimiz için, YAZKO'nun bizden beklediği yayını, istenen sürede hazırlayamayacağımız ortaya çıktı.

Ama bu arada iki önemli gelişme oldu. Birisi 1982 Nisanı'nda İstanbul'da Fransız feministi Gisèle Halimi'nin[11] de katıldığı bir kadın sorunları sempozyumu düzenlemesiydi ki, bu yanılmıyorsam, yüzyılın başındaki ilk feminizm dalgasından yıllarca sonra ilk kez, kadınların sorunlarına kendi gözleriyle, kendi bakış açılarından bakmaları demek olan feminizmin kamuoyu önünde dillendirilmesi ve savunulması oluyordu. İkinci önemli gelişme, ilk altı aylık yayın kolektifinin kendi yakın çevresinde de büyük bir heyecan ve ilgi uyandırmasıydı. Öyle ki kısa sürede kolektifin faaliyetine katılmak isteyen-

9 YAZKO'nun 1981 yılının Mayıs ayında peş peşe düzenlediği "Edebiyatımız ve Kadın Sorunu" konulu iki panel, kamuoyunda büyük ilgi görmüştü. Bkz. *Yazko Edebiyat*, Haziran ve Temmuz 1981.

10 Bu kadınlar, TÜMAS'tan arkadaşım Gülnur Savran, İngiltere'den yeni gelmiş olan Şule Torun, Feraye Tınç, Yaprak Zihnioğlu ve ablası Günseli İnal'dı. Bazı toplantılara YAZKO'dan Zeynep Avcı ile Stella Ovadia da katıldılar. O ilk grubun öyküsü için bkz. Juliet Mitchell, *Kadınlık Durumu*, Kadın Çevresi, 1985, "Çevirenlerin Önsözü".

11 Gisèle Halimi, bizim adımıza, bizim dillendirme cesaretini kendimizde yeterince bulamadığımız "feminizm" sözcüğünü kullandı. YAZKO'nun yöneticisi Mustafa Kemal Ağaoğlu, aslında Simone de Beauvoir'ı Türkiye'ye davet etmeye niyetliydi. Ama biz, biraz daha mütevazı olmak gerektiğine inandığımız gibi, Halimi'nin hem bir insan hakları davaları uzmanı avukat, hem de Tunus kökenli bir kadın olmasını önemsedik. Bize getirileceğini çok iyi bildiğimiz Batı kopyacılığı suçlamasını geçersiz kılabilecek bir Üçüncü Dünyalı feministti, Halimi. Sonradan, benzeri taktiklerin emekleme aşamasındayken bütün feminist hareketler tarafından kullanıldığını öğrendiğimde çok şaşırdım...

ler 20, 30, 40 kişiye yükseldi. Sempozyum sırasında bu çalışmalara katılmak istediklerini belirten, daha önceden tanımadığımız kadınlarla birlikte sayımız hızla arttı. YAZKO kanalından yayın yapma projesinin gerçekleşmemesine rağmen, "küçük" ve "büyük" gruplar adını alan, bir yandan bilinç yükseltmesi, bir yandan da başka bir yayına yönelik hazırlık çalışması yapan gruplar dağılmadı, enformel olarak tartışmalarını sürdürdü. Bu toplantıların yapıldığı dönemde, Türkiye'nin sıkıyönetim altında olduğu, her türlü siyasi toplantının yasaklandığı hatırlanırsa, bugünden geri dönüp baktığımda, yaptığımızın hayli cüretkâr bir iş olduğunu düşünüyorum. Çünkü toplantıların gündeminde siyaset, hatta toplantılara katılan kadınların geçmişleri düşünülürse sol siyaset vardı. Kadınların çoğu Marksistti ve değişik siyasal gruplardan geliyorlardı. Hemen hepsi, ilk defa önceki siyasi deneyimlerinin kadın bakış açısından eleştirisini yapmakta ve kadınların özgül ezilişinden söz etmenin yakın geçmişte nasıl bastırıldığını keşfetmekteydi. Böylece bu dönemde, eskiyle ve çoğumuzun benimsediği Marksizm'le sancılı bir hesaplaşma deneyimi yaşayarak ve her şeyden önemlisi, kendi günlük yaşam deneyimlerimizi enine boyuna irdeleyerek, Türkiye'de patriyarka, cinsiyetçilik, erkek egemen toplum kavramlarının geçerliliğini saptadık ve yavaş yavaş feminist olduk.

Meşruluk arayışı dönemine iki önemli gelişme damgasını vurdu: Birincisi, 1983 başında YAZKO'nun çıkardığı haftalık dergide, *Somut*'ta feminist kadınlara bir sayfa önerilmesiydi; diğeri de o deneyin uzantısında Kadın Çevresi'nin kurulması.

Somut sayfası,[12] yeni keşfettiğimiz feministçe ilkelere göre çıkarılıyordu. Bunların başlıcaları, genel olarak insanların insanlar, özel olarak da erkeklerin kadınlar üzerinde kurdukları egemenliğin kaynağında yattığını düşündüğümüz hiyerarşi ve işbölümü ilkelerinin, liderliğin olmaması, sayfaya taşınmış olsun olmasın, diyeceği olan her kadının istediği biçimde yazması, günlük yaşama kadın bakış açısından eleştirel gözle bakılması, sayfada yalnız kadınların yazması gibi ilkelerdi. *Somut* sayfası, feministlerin sayfası olduğu gibi, sanıyorum derginin iz bırakan yanı da bu oldu. *Somut* deneyi altı ay kadar sürdü. Bir yandan bizim birikim ve hazırlığımızın tükenmesi, diğer yandan sayfanın aldığı olumlu tepkiler yanı sıra Ortodoks solda yarattığı öfkeye (feminizm, sosyalist sol güçleri bölen, burjuva ve gerici bir ideoloji olarak görülmekteydi...) eskisinden daha duyarlı bir yönetimin işbaşına gelmesi nedeniyle 1983 yazında bir veda mektubu yayınlayarak dergiden ayrıldık.

12 Sayfanın sorumluluğunu Şule Torun ile Zeynep Avcı üstlenmişlerdi.

Somut deneyi bize, her şeyden önce politikasını kendimizin belirlediği, bağımsız, özerk bir yayın organımız olmadan düşüncelerimizi oluşturma ve iletmede fazla ileri gidemeyeceğimizi, öte yandan da, feminist tahlilin çok sağlam bir temele dayanmakla ve bu yüzden özellikle genç kuşakların ciddi bir şekilde ilgisini çekmekle birlikte, bizim 150-200 kişilik gruplarımızın başlıca üç kanattan, devletçi Kemalizm'den, gelenekçi Müslümanlıktan ve Ortodoks soldan gelen ideolojik saldırılarla baş edebilecek güçte olmadığını gösterdi. Bir süre yılgınlık ve umutsuzlukla içimize kapandık.

Ama bu yılgınlık uzun sürmedi. 1983 sonunda yeni bir deneye girişildi. 13 feminist ortak, "Ev içinde ve ev dışında, ücretsiz ve ücretli çalışan kadınların emeğine dayalı ve bu emeği değerlendirme" amacıyla kurulan bir Yayıncılık, Hizmet, Danışmanlık şirketi olan Kadın Çevresi'ni oluşturdular.[13] Kısa adıyla KÇ'nin, ütopyası çok büyük ama olanakları kısıtlıydı. Üye ve ortak sayısını genişletemedi, mali sorunlara çözüm bulamadı. Bu yüzden hedefleri arasında olan, kadınlar için bir buluşma yeri olarak düşünülen "kadınların kahvesi"ni kurmayı başaramadı, öngörülen hukuk ve sağlık danışmanlığı hizmetlerini veremedi. Ama iki alanda oldukça etkin oldu. Bunlar, yayın ve yayınları tartışma, o kanaldan daha geniş bir çevreye ulaşma amacını güden kitap kulübü faaliyetleriydi. KÇ, 1984'ten itibaren aralarında feminizmin klasikleri de bulunan (Simone de Beauvoir'la Alice Schwarzer'ın konuşmaları) çeviri kitaplar yayımladı; 1985'ten itibaren, kitap kulübüne cüzi bir aidatla üye olan genç kadınların katılımıyla yapı değiştirip giderek radikalleşmesinden sonra *Feminist* dergisini çıkardı ve en son olarak da Dayağa Karşı Kadınlar Dayanışması kampanyası bağlamında tanıklıklara dayanarak yapılan özgür bir araştırma olan *Bağır, Herkes Duysun* kitapçığını (8 Mart 1988) yayımladı.

1985 boyunca sürdürülen kitap kulübü faaliyetleri, konulu seminerler, tartışma toplantıları, şenlikler gibi (örneğin 8 Mart 1985'te yıllardan beri kutlanmayan Dünya Kadınlar Günü'nü ilk kez aramızda kutladık...) etkinlikler, Çevre'nin yavaş yavaş dışa açılmasını ve ilk kuşaktan, otuzlarında, çoğu meslek kadını, evli ve çocuklu kadınların yerine, çok daha genç, üniversite öğrencisi ya da işçi, sekreter, tezgahtar olarak çalışan kadınların bize katılmalarını sağladı. Bu gençleşme belli bir radikalleşmeyi de beraberinde getirdi.

---

13 Yılgınlıktan çıkıp bu yeni adımın atılmasında Stella Ovadia'nın gayretleri büyük rol oynadı. Anımsadığım kadarıyla, böyle bir şirket kurulmalı mı, kurulmamalı mı konusundaki çok çeşitli tartışmalar sırasında, şirket biçiminin "kapitalist" bir yapıt oluşu, sol gelenekten gelen kadınları en fazla rahatsız eden konulardan biri olmuştu...

Böylece o zamana kadar netleşmemiş olan, reformist, sosyalist ve radikal feminizm yorumları ayrışmaya başladı. Bununla birlikte, bu kendini tanımlama çabaları, Türkiye solunda o güne kadar yaşanmış ve önlenememiş olan hizipleşme, fraksiyonlara ayrılma ve düşman kardeşlere dönüşme sonucunu doğurmadı. Kadınlar arası dayanışmanın, hem yaşanış hem de yorumlanış biçimi bizleri dirsek temasında tuttuğu gibi, farklı görüşlerden kadınlar arasında içten sevgi ve dostluk bağları da kurulmuştu.

Ancak KÇ'nin çalışmaları hâlâ fazlasıyla içe dönüktü ve şirket biçiminin daha yaygın bir politik çalışmaya olanak vermeyeceği düşüncesinden hareketle, İstanbul ve Ankara'daki bazı kadınlar arasında artık dernekleşilmesinin gerektiği tartışmaları başladı. Bazılarımız ise dernek yapısının, kadın hareketine uygun bir biçim olmadığı, daha esnek daha adem-i merkeziyetçi, daha enformel ve hiyerarşik bir örgütlenmeyi içermeyen bir yapılanmanın daha uygun olduğu görüşüyle bu öneriye karşı çıkıyordu. Bu tartışmaları, her iki görüşte olanlar açısından çözmeye yarayan bir gelişme, 1986'da İstanbul ve Ankara gruplarının birlikte yürüttükleri dilekçe kampanyası oldu.

Türkiye, Birleşmiş Milletler'in 1979'da kabul ettiği, 1981'de yürürlüğe girmiş ama askerî yönetim ve sonrasında onaylanmasına gerek duyulmamış olan Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi'ni, BM'nin Kadın Onyılı'nı kapatan Nairobi konferansına katılabilmek için, 1985 yazında alelacele onaylamıştı ve sözleşme 1986 Mart'ında yürürlüğe girecek, yani yasalaşacaktı. Bu yasanın biz kadınlar tarafından çok önemsendiğini, İnsan Hakları gibi başka uluslararası sözleşmelerin akıbetine uğramasına, boş bir kağıt parçasına dönüştürülmesine karşı olduğumuzu dile getirmek üzere, bu sözleşmeden seçtiğimiz dört temel taleple ilgili olarak hükümetin acil önlem almasını isteyen bir dilekçe kaleme almaya karar verdik. O sırada henüz ünlü "Aydınlar Dilekçesi" davası sürmekteydi. Bizim kampanyamız da böyle bir risk taşıyabilirdi. Bu yüzden tümüyle yasal bir çerçevede kalmasına büyük özen gösterilen kampanya *ad hoc* bir komite tarafından yürütüldü.[14] Tanıdık eş dost bağları kanalından dilekçeler elden ele dolaştı. Komitenin, günün siyasi koşulları ve feminizmin kamuoyuna henüz mal olmamış, hatta başında daha çok tepki çeken bir düşünce olmasından dolayı, 1000-1500 im-

14 Her zaman olduğu gibi, ilk başlangıçta az sayıda kadının koşuşturmasıyla başlayan komite çalışmaları, zamanla yeni kadınların katılmasıyla kalabalıklaşıyordu. Bu eylemde de adlarını sayamayacağım kadar çok sayıda kadın sorumluluk aldı. Ama birkaçına değinmeden geçemeyeceğim: Ayla Gürsoy, Ferhunde Özbay, Taciser Belge, Şükran Ketenci, Latife Tekin, Deniz Türkali ve Ankara'dan Müzeyyen Aytaç (feminist bayrağı kızından devralan Şule'nin annesi) ile Fatmagül Berktay.

za toplanmasının kampanya açısından bir başarı olacağına inandığı bir ortamda, 8 Mart günü Ankara'da TBMM'ye bir kadın grubu tarafından sunulan dilekçenin altında 4.000 kadının imzası vardı. Sonradan elimize ulaşan imzalarla birlikte 6.000 dolayında kadının bu kampanyayı desteklediklerini söyleyebiliriz. Dilekçeyi imzalayanların kabaca 1/5'ini ev kadınları, 1/5'ini işçiler, bir o kadarını da sekreterler, küçük memurlar oluşturmaktaydı; (YÖK nedeniyle öğrenciler arasında yaygın bir kampanya yürütülmemişti) ayrıca gazeteciler başta olmak üzere bütün mesleklerden kadınlar ve ünlü sanatçılardan pek çoğu kampanyaya katılmışlardı.

Sandığımız, korktuğumuz kadar yalnız değildik artık... Bu anlamda dilekçe kampanyası, meşruluk arayışı dönemini noktalayan eylemimizdi denebilir. Basının tavrı bu tarihten sonra değişmeye başladı.[15] Öte yandan bu eylem, üzerinde tartıştığımız önemli konulardan biri olan örgütlenme konusundaki belirsizliği de çözdü: Dernekleşmeden yana olan bir grup kadın, Ayrımcılığa Karşı Kadın Derneği'ni kurarak, çok kapsamlı bir program niteliği taşıyan yeni yasanın takipçiliğini üstlenirken, dernek dışı, *ad hoc* komiteler ve kampanyalar yoluyla mücadeleden yana olanlar da, bu yöntemin hiç de sanıldığı gibi "örgütsüz" ve "etkisiz" olmayacağının kanıtını elde ettiler. Hepimize güven gelmişti. Ayrıca, artık, farklı bakış açılarına ve farklı örgütlenme yapılarına sahip, çoğulcu ve gerçek anlamda demokratik bir temelde, dayanışma içinde çalışabileceğimizi de biliyorduk.

Bundan sonra yürüttüğümüz değişik kampanyaların ve protesto eylemlerinin inisiyatifini farklı gruplar üstlendi. 1987'de 17 Mayıs'ta İstanbul'da yapılan Kadınlar Dayağa Karşı Dayanışmaya yürüyüşün inisiyatifi radikal KÇ'den geldi ama tertip komitesinde hem KÇ'den hem de dernekten kadınlar vardı. 17 Mayıs yürüyüşü, iki yıl kadar önce Çorum'da, evli, üç çocuk anası ve dördüncü çocuğuna hamile bir kadının kocasından sürekli yediği dayak nedeniyle açtığı boşanma davasına bakan yargıcın, yörenin örf ve adetlerine göre "kadının sırtını sopasız, karnını sıpasız bırakmamak gerektiği" gerekçesini ileri sürerek boşanma davasını reddetmesi üzerine yapıldı. Bir cumhuriyet yargıcının bu vahim kararı, bardağı taşıran damla oldu ve feminist kadınlar, 1980 sonrasının ilk sokak gösterisini düzenleyerek hem kadın dayağını hem de toplumun bu olayı umursamayışını kınadılar. İstanbul'da yapılan

15 Bu yıl Mart ayında, bir yandan *Cumhuriyet* diğer yandan da Hürriyet gazetelerinin, oldukça uzun ve düzeyli dizi yazılarıyla feminizmi okurlarına tanıtmaya çalıştıklarını gördüğümde 1982'den günümüze, hiç değilse bu alanda nasıl küçümsenmeyecek bir yol kat ettiğimizi kavradım. Okay Gönensin, 1982'nin 8 Mart'ında *Cumhuriyet*'te kısacık bir yazı yayınlatabilmek için Şule'yle benim ona ne kadar dil döktüğümüzü hatırlarsa, bana hak verecektir...

bu renkli yürüyüşe 3.000 kadar gösterici katıldı.[16] Yürüyüşle, en azından dayağa karşı yasal önlemlerin alınıp dayak yiyen kadınların sığınabilecekleri kadınevleri kurulana kadar sürecek Dayağa Karşı Dayanışma Kampanyası başlatıldı. Bu kampanya bağlamında 4 Ekim'de İstanbul'da Kariye Müzesi Meydanı'nda yapılan ve türünün ilki olan bir sokak şenliği düzenlendi.[17] 1988'in 8 Mart şenliği için İstanbul'da kadınların günlük yaşamının parçası olan mutfak araç gereçleri gibi nesnelerin "yabancılaştırıcı" bir biçimde yorumlanıp sergilenmesinden oluşan Geçici Kadın Müzesi açıldı, Ankara'da Ankaralı feministler bir başka şenlik düzenlediler. Bu yıl Şubat ayında ise, artık birkaç dernek, birkaç yayın organı, farklı gruplar ve "münferitler" şeklinde önemli bir çeşitlenme gösteren feministlerin bir araya gelip genel bir değerlendirme yapmalarının zamanının geldiği inancıyla Ankara'da "Perşembe Grubu'nun" inisiyatifiyle 1. Türkiye Feministleri Hafta Sonu Buluşması gerçekleştirildi. "Gündemimizdeki, kadın politikası nedir? Farklı gruplar kendi politikalarını nasıl tanımlıyorlar? Bugünkünden öte nasıl bir örgütlenme gerekli?" gibi sorunların tartışıldığı bu yoğun toplantıda, bir Kadınların Kurtuluşu Bildirgesi kaleme alındı, ayrıca farklı gruplar tarafından başlatılan ya da yaygınlaştırılan, kadın bedenine yönelik saldırıları hedef alan değişik kampanyalar arasında koordinasyonu sağlayacak, sürekliliği olan ama grupların inisiyatifini kırma tehlikesi taşıyabilecek merkezî bir örgütlenmeye gitmeyi dışlayan bir iletişim ağı kuruldu, bir bülten çıkarılması kararlaştırıldı.

Görüldüğü gibi, artık, belirli bir yaygınlık kazanmış kendine özgü çalışma biçimleri, özgün tahlil araçları ve çeşitli yayın organları (radikal çizgideki yayın organı *Feminist*'e ek olarak bir yıldır, iki ayda bir sosyalist-feminist çizgideki *Kaktüs* dergisi yayınlanıyor) bulunan bir kadınların kurtuluşu hareketinin var olduğundan söz etmek mümkün.

KADIN HAREKETİNİN SOSYOLOJİSİ İÇİN İPUÇLARI

Türkiye'de 1980'lerde Batı dünyasına göre on beş-yirmi yıl gecikmeyle de olsa bir kadınların kurtuluşu hareketinin oluştuğundan ve meşruluk kazanıp

16 Tertip komitesi, depolitizasyon ortamında, böyle bir yürüyüşe 200'den fazla kadının katılmasını fazla bir iyimserlik olarak görüyordu. Ama böyle de olsa, biz yürüyecektik. Bu yürüyüşün değinilebilecek bir ilginç yanı da, yürüyüşün erkeklere kapalı olmamakla birlikte, kadınların kendileriyle ilgili can alıcı bir sorunu gündeme getirdikleri bir eylem olduğunu vurgulamak için erkeklere ancak kortejin arkasında yürüme olanağını tanımalarıydı. Yürüyüşün, kimi dost görünen erkek tarafından eleştirilmesinin ana nedeni de bu "ayrımcılığı" hazmedememeleri oldu...

17 Şenlik, hem düzenleniş süreci, hem de yaşanış biçimi bakımından o güne kadar örneği görülmemiş bir çoğulculuğu, katılımcılığı, renkliliği sergiledi. Mikrofon, ya da sohbet köşeleri, sözü olan herkese açıktı...

rüştünü ispat ettiğinden kuşku duyulamaz. Kitle iletişim araçlarındaki tavır değişikliği bence bu meşrulaşmanın en önemli kanıtı. 1984'te magazin basını feminizm hakkında ünlü kadınlara sorular yöneltmeye başladığında, feminizmi olumsuzlayıcı, karalayıcı, yadsıyıcı yanıtlar alacağından emindi. Bugün ise feminizm hakkında ne düşündükleri, "standart" bir soru olarak soruluyor ve cinsiyetçi toplumun, maşist kültürün tipik sanat erbabı olan futbol yıldızları, feministleri yekten karalamayan daha nüanslı görüşler dile getiriyorlar. Aynı şekilde TV de, şu ya da bu ölçüde, feminizmin gündeme getirdiği sorunları görmezlikten gelemiyor; örneğin, Mehmet Barlas bir programda ünlü bir işadamını kadın hakları konusundaki tutuculuğu nedeniyle sıkıştırıp eleştirebiliyor. Bu meşrulaşma kimi ortodoks solcuların, kadınların kurtuluşu hareketini, 12 Eylül koşullarında doğduğu için Eylülist olarak niteleyip yargılamalarını da geçersiz kılmış görünüyor. Öyle ki bu birkaç Ortodoks solcu kalem bir yana bırakılırsa, feminizm solda genel bir kabul görmeye, hatta saygınlık kazanmaya başladı. Bu değişiklik, kadın hareketinin niteliği konusunda, bir askerî darbenin olağandışı koşullarında doğduğu için şaibeli bir oluşum olduğu görüşü yerine, 1980 askerî darbesine karşı yavaş yavaş şekillenmeye başlayan demokratik muhalefetin ilk hareketi olduğu görüşünün ağırlık kazanmasını sağladı. Gerçekten, feminist hareket hem 1980'lerde Batılı ülkelerde gelişen ve uzantıları Türkiye'de de ortaya çıkan yeşiller, çevreciler, ırkçılığa karşı hareketlèr, anti-militarist, anti-nükleer barış hareketleri gibi çeşitli yeni radikal hareketlerden hem de Türkiye'de öneminin kavranmasında çok gecikilmiş insan hakları ve demokrasi yanlısı hareketlerden daha önce oluşmuş ve bazılarından daha ileri bir noktaya varmıştır.

Yukarıda tarihçemizi anlatırken söylediğim bazı gelişmelerden anlaşılabileceği gibi, feminist kadın hareketi, Türkiye'de daha önce bilinmeyen, tanınmayan yepyeni bir muhalefet yarattı. Köktenci demokrat, çoğulcu, katılımcı, hatta bireyci bir hareket bu. Kendilerine, hiçbir gruba katılmak istemedikleri için "münferit" diyen, ama buna rağmen hareketten dışlanmayan ve kendileri gibi münferitlerle birleşerek ayrı bir grupçuk oluşturmaya zorlanmayan kadınların varlığı bunun en iyi göstergesi. Bu gelişmede büyük ölçüde kadınlık durumuyla bağlantılı olarak kendi içimizdeki ideolojik ve/veya sosyolojik parçalanmışlığımız kadar, feminizmin anti-otoriter, hiyerarşiye, katı örgütlenmelere karşıt ilkelerini benimsemiş ve sindirmiş olmamız da etkili oldu. Ayrıca bu gelişmede feminizmin siyasi iktidarı hedeflemeyen, hatta klasik anlamda, yani kuralları erkeklerce belirlenmiş biçimiyle siyaset yapmaktan hazzetmeyen bir hareket oluşu ve seçimi çok bilinçli olarak ideolojik/toplum-

sal mücadele yönünde yapması da belirli bir rol oynadı. Bunun sonucunda, sol bir gelenekten gelmekle birlikte solun pek çok yerleşik anlayışı ve çalışma biçimini ret ve ters yüz eden (merkezin doğru çizgisi, demokratik merkeziyetçilik, disiplin tapınması, disipline uymayanın ihracı, özeleştiri vb. feminist kadın hareketinin benimsediği, savunduğu ilkeler değil; buna karşılık, gruplara ve bireylere, onların inisiyatifine güven ve saygı, demokrasi ve çoğulculuk, kanımca onların yerini alan yepyeni ilkeler) bir hareket ortaya çıktı.

Hareketin bu saydığım nitelikleri olmazsa olmaz hale getiren en önemli faktör sanıyorum, harekete katılan kadınların nesnel konumları, yani kadınlık durumu. Harekette militan olan kadınların aynı zamanda çalışan, evli ve çoğu çocuklu kadınlar olmaları, onların harekete ayırabilecekleri zamanı sınırlandırıyor ve en önemlisi, full-time, profesyonel denebilecek bir militanlık biçimini olanaksız kılıyor. Bu eğilim, hiyerarşi karşıtlığı, işbölümünü yadsıma, rotasyon gibi ilkelerle birleşince ortaya dönüşümlü olarak faal ve sorumlu olunan, katılımcı bir taban hareketi çıkıyor. Ve bütün bu nitelikler ortaya parti benzeri bir kadrolaşmaya şans tanımayan, özellikle Leninist partileşmenin tüm esaslarına ters düşen bir oluşum koyuyor.

Pekiyi, böyle bir hareketin ilerideki gelişme potansiyeli ne olabilir? Bu konuda kesin hiçbir şey söylemek mümkün değil. Orada, kadınlık durumuna başkaldıran tüm kadınlara yer olduğu için büyümesini, yaygınlaşmasını beklemek de (özellikle toplum demokratikleşmesini sürdürebilirse), böyle bir atılımı gerçekleştiremeyip marjinalleşmesini (marjinalleştirilmesini) beklemek de akla yatkın.

Şimdilik hareketin, bir süre daha büyük kent sınırları içinde kalsa da, İstanbul ve Ankara'nın dışına taştığı (İzmir, Adana) görülüyor ve ileride öbür büyük kentlere doğru bir gelişme göstermesi beklenebilir. Ama var olan biçimiyle kadın hareketinin, küçük kentlere, kasabalara ve kırsal alanlara yayılabilmesi daha uzun bir zaman gerektirecektir. Kuşkusuz böylesi bir yayılmanın mutlaka dar anlamda hareket kanalından olması gerekmiyor. Çünkü, kendi içinde farklılaşmış bulunan kadın hareketi, ittifak kurma ya da kadın politikası ötesindeki politikalarıyla yakınlaşma biçiminde, başka siyasal hareketlerle, özellikle sosyal demokrasiyle dirsek teması içindedir ve bu ilişkilerin zamanla gelişmesi beklenir. Yerel planda, belediye ya da daha alt, mahalle, semt gibi birimlerde, kadın hareketiyle, sosyal demokrat hareketin somut hedefler etrafında birlikte çalışabilmelerinin olanakları vardır.

Bugüne kadarki gelişmelere bakarak, feminist kadın hareketinin kendi dışındaki farklı kadın kesimlerini, kuşkusuz kendi ideolojileri doğrultusunda

harekete geçirici, uyarıcı bir etki yaptığını söylemek de mümkündür. Gerçekten 1980 sonrasında kadın olayını gündeme getirme, hatta gündemi oluşturma bakımından feminist kadın hareketinin, imkânlarının sınırlılığına karşın başı çektiğini ve var olan siyasi hareketlerden üçü, milliyetçi-muhafazakâr ANAP, sosyal demokrat SHP ve köktenci Müslüman çevreler üzerinde şu ya da bu düzeyde etkili olduğunu söylemek çok yanıltıcı değildir. Sağ kanatta en etkili kuruluş gibi görünen Semra Özal'ın Türk Kadınını Tanıtma ve Güçlendirme Vakfı'nın gerçekte, feminizmden gelen tehlikeye karşı kadınların başkaldırısını frenleme, kimi taleplerini özümseme ve Kemalizm/milliyetçilik çizgisinde kontrol altında tutma amacıyla başlatılan bir girişim olduğu söylenebilir. Devletin, siyasi iktidarın desteğini arkasına aldığı gibi, büyük iş çevrelerinden kadınları da mali ve diğer kaynaklarıyla seferber eden bu Vakıf, bir yandan kırsal kesim kadınlarına sağlık, doğum kontrolü araçları gibi bazı hizmetleri sunarmış gibi gözükürken, gerçekte, feminizmin eleştirisine konu olan aile kurumunu güçlendirmeyi amaçlamaktadır. Bunun en açık kanıtı, Medeni Kanun'a uygun olarak kitle evlendirme törenlerinin düzenlenmesidir. Bayan Özal'ın bu kampanyasının ardında yatan mantık, Türkiye'de kadınlar için tek geçerli yaşama biçiminin evlenip evlerinin kadını olmaları, evliliğin kadının hayat sigortası olduğu görüşüdür. Böylece kadınlar için hiçbir hak talebinde bulunmadan (örneğin kadınlar için iş yaratılması gibi...) bulunuyormuş gibi görünerek (örneğin feministlerin bir talebi olan işte kadınlara yapılan ayrımcılığın en bilinen örneği olan kaymakamlık mesleğinin kadınlara kapatılması sorunu, İçişleri Bakanlığı'nın kararıyla değiştirilince Bayan Özal televizyona çıkıp, bakana teşekkür etti, böylece, sanki talep Vakıf'tan geliyormuş izlenimi yaratmaya özen gösterdi...) gündemi belirleyen kadın hareketinin peşinden gitmekte, ona bir baraj oluşturmaya çalışmaktadır.

SHP'nin 1980 öncesi CHP'nin kadın politikasını gözden geçirip, son kurultayında kabul edilen programına kadın haklarıyla ilgili bir bölüm koyması, hatta, bugüne kadar feminist kadınların açıkça bir talep olarak ortaya koymadıkları bir Kadın Bakanlığı kurmayı önermesi de, kendi dışında gelişen ve giderek etkisini arttırdığı görünen kadın hareketini denetleme ihtiyacının bir ifadesidir. SHP programındaki belli başlı maddeler, ifadelendiriliş biçimine bakılırsa, 1986 Dilekçesi'nden esinlenmiş görünmektedir. Ne var ki, SHP henüz, programındaki maddeleri, ilke vazından öteye giden somut önerilere dönüştüremediği gibi, kadın kollarının yasaklandığı ve bazı illerde kadın seçmene ulaşmak için kadın komisyonu gibi yeni ve belirsiz yapıların oluşturulduğu arayış döneminde, uygun örgütlenme yollarını bulabilmiş değildir. İşte

burada, kadın hareketinin çok daha esnek ve yaratıcı çalışmalarından öğrenilebilecek çok şey vardır.

Feminizmin toplumun değişik kesimlerinden kadınlar üzerindeki dolaylı etkisi en iyi, hiç umulmayacak bir yerde, radikal dinci kesimlerden genç kadınlar arasında başladığına tanık olduğumuz İslâm'ı reforme etme çabalarında görülebilir. Ve yine ne kadar şaşırtıcı ve olanaksız görünürse görünsün, reformist İslâmcı kadınlar ile feminist kadın hareketinin değişik kanatlarından tek tek kadınlar arasında diyalog kurma arayışları olmuştur.

Bütün bunlar, sağdan sola uzanan geniş bir yelpazede, Türkiye'de kadınları kadınlar olarak ilgilendiren bazı çok temel konularda asgari bir uzlaşmaya varmış, yaygın, geniş bir demokratik kadın hareketinin oluşmasının havsalanın alamayacağı bir şey olmadığını gösteriyor. Ama böylesi bir gelişme, dar anlamda kadınların kurtuluşu hareketinin özümsenmesi, özgün tahliller, çözüm önerileri, örgütlenme biçimleri geliştirmedeki başat konumunu yitirmesi tehlikesini beraberinde getirebilir. Bunun sağlanamaması durumunda ise bugün var olan feminist kadın hareketini bekleyen en büyük tehlike marjinalleşme olacaktır. Ne yazık ki, içinde yaşadığımız konjonktür henüz böyle bir geniş taban hareketine uygun bir zemin sağlayamamaktadır. 1. Kadın Kurultayı, feminizmle sosyalist kadınlar arasındaki ilk asgari ortak noktalar çevresinde bir yakınlaşma sağlama girişiminin başarısız kalmasıyla sonuçlanmış, böyle bir umudun şimdilik olanaksız olduğunu göstermiştir.

Bütün bu belirsizliklere rağmen, kadın hareketinin önümüzdeki yıllarda gerilemekten çok gelişmesini beklemek daha gerçekçi olur. Çünkü kadınlar yakın geçmişte ilk kez, kendi sorunları etrafında yoğun bir tartışma başlattılar, birbirlerini buldular ve kadın dayanışmasının boş bir söz olmadığını yaşadılar, yaşayarak kavradılar. Bu deneyim içinde edindikleri yeni kimliklerini ve yavaş yavaş oluşturdukları gücü yitirmeye kolay kolay razı olmayacaklardır.

1990'lar

Şirin Tekeli, Türkiye'nin ilk kadın valisi Lale Aytaman ile Kadın Eserleri Kütüphanesi'nde bir toplantıda.

35

Kadın Eserleri Kütüphanesi Açılış Konuşması

Sayın Başkan, Sayın Konuklar;

Jale Hanım konuşmasında kütüphanemizin kuruluş amacını en açık şekilde anlattılar. Ben, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi'ni kurma girişiminin, bana önemli görünen başka yönleriyle ilgili birkaç noktaya değinmek istiyorum.

Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi, kadınların, özenle korunmazsa yok olma ya da görünmezliğe mahkûm olma tehlikesiyle karşı karşıya bulunan ortak belleklerini, yani tarihlerini koruma amacını güdüyor. Kadınların ortak belleği ya da tarihi kavramı, tarihte hep, yükseliş halinde olan bir kadın hareketiyle birlikte önem kazanmış, küllerinden dirilen zümrüt-ü anka (*phoenix*) kuşu misali, hareketin yükselişine koşut olarak dirilmiş ve kadınlar kazanımlarını koruyamamışlarsa yeniden unutulmuştur. Bu "makus talihi" kırmanın bir yolu, tarihimize kararlı bir biçimde sahip çıkmamız, onun izlerini, belgelerini, eserlerini bilinçle korumamızdan geçer. Bu birikimin sağlayacağı bilgi, kadınların haklarına kavuşmalarını sağlayacak olan savaşımın en önemli araçlarından biridir.

İşte özünde bu ana fikri gerçekleştirmek üzere faaliyete geçen kütüphanemiz, eğer Türkiye'de kadınların hakları ve uğradıkları haksızlıklar konusundaki bilinçleriyle kaderlerini değiştirme kararlılığını yansıtan kadın hareketi yükseliş halinde olmasaydı, kurulamazdı. Oysa hepimizin çıplak gözle gözlemlediği gibi, son birkaç yıldır, bu hareket yükseliş halindedir. Bu yüzden ilk vurgulamak istediğim nokta budur: Bu kütüphane, kadın hareketinin için-

den doğmuştur; o hareketten sağladığı maddi ve manevi desteklerle canlanmıştır ve gelişerek, zenginleşerek yaşayacaksa, bu hareketle olan yakın bağları sayesinde olacaktır. Hareket kütüphaneyi besleyecek; kütüphane, harekete bilgi sağlayacaktır. Onun için, ilk teşekkürüm, bugün çoğu aramızda bulunan, bu kütüphanenin kurulmasına destek olan kadınlara ve bu çabada onları yalnız bırakmayan erkekleredir.

Bu noktada hemen şunu eklemek isterim: Eğer bu kütüphane gelişerek yaşayacaksa, bugüne kadar gösterdiğiniz yapıcı desteğin devamı şarttır. Kütüphane vakfını parasal yönden destekleyebileceğiniz, kütüphaneye üye olup onu aidatlarınızla ayakta tutabileceğiniz gibi, sizler ve bu konuda bilgilendireceğiniz dostlarınız, bu kütüphanenin konusuna giren her türlü yayınlanmış ya da yayınlanmamış eseri, belgeyi –aslını değilse de fotokopisini– bağışlayarak da ona destek olabilir. Bu bir fotoğraf olabilir, bir mektup olabilir. İlk bakışta "ne önemi var?" diye düşündüğünüz bir belge olabilir... Ama, kadınların ortak tarihini kurmak bakımından bütün belgelerin büyük önemi vardır. Bu konuda en büyük desteği, çeşitli dernekleri, dergileri, kampanyaları, toplantılarıyla kadın hareketinden ve konunun önemini kavramış tek tek kadınlarla erkeklerden bekliyoruz.

İkinci vurgulamak istediğim nokta, bu son noktanın uzantısıdır, onunla ilişkilidir ve yine süreklilikle ilgilidir. Süreklilik, ilk adımlarını atmakta olduğumuz böyle bir projenin iskeletini oluşturur. Bunun için de belirli bir yerde, mekânda yerleşmek çok önemlidir. İşte burada, kütüphanemizi, içerisinde kurmaya başladığımız bina ön plana çıkmaktadır. Birazdan gezeceğimiz, bence "muhteşem" diye nitelenmesi gereken bu bina, bir 18. yüzyıl binasıdır. Tam da küllerinden dirilen zümrüt-ü anka kuşu örneğine yaraşır biçimde küllerinden dirilmiş ve simgesel bakımdan çok anlamlı bir işleve kavuşmuştur. Burada ikinci teşekkürümü, İstanbul'a ve onun tarihi Fener mahallesine böyle bir tarihi binayı kazandırmada emeği geçen herkese, mimarlara, mühendislere, ustalara, işçilere sunmak istiyorum.

Kütüphane kurucuları, kendi projelerinin uzun vadeli varoluşu yani sürekliliği ile binanın nitelikleri arasındaki girift ilişkinin tam olarak bilincindedir. Kütüphanemiz, binasının ve çevresinin özelliklerine uygun olarak düzenleyeceği etkinliklerle, okuma odasını, sergi ve konferans salonunu, amfi tiyatrosunu canlı, yaşayan, hareketli bir kültür merkezi haline getirmeyi amaçlamaktadır. Bu konuda da çevre halkının yanı sıra, kadın hareketinden gelecek başta fikir ve öneri olmak üzere her türlü desteğe açığız; bunları bekliyoruz.

Sözlerimi üçüncü bir noktayı vurgulayarak bitirmek istiyorum. Bu güzelim binayı Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi'ne tahsis eden Büyükşehir Belediyesi'ne ve başkanı Sayın Prof. Dr. Nurettin Sözen'e de teşekkür borçluyuz. Çünkü Büyükşehir Belediyesi, bu binayı kütüphanemize tahsis etmekle önce, kadın hareketinin toplum yaşamımızda artan yerini ve önemini takdir etmek, sonra da bu binaya ona yaraşan bir işlev vermek gibi çok yerinde bir karar almakla kalmamış, bence çok önemli bir başka iş daha yapmıştır. O da, katılımcı-demokratik belediyeciliğin somut bir örneğini vermiş olmasıdır. Gerçekten, bu kütüphane belediyenin dışında, ondan bağımsız olarak, bu projeyi geliştiren ve vakıf biçiminde tüzel kişilik kazanan 6 kadının (5 kurucu ve bir hukuk danışmanı olmak üzere) sorumluluğunu üstlendikleri bir vatandaş girişimidir. Bu özel durumda, kadın-vatandaşların girişimidir. İstanbul Büyükşehir Belediyesi bu girişime destek olup bu güzelim binayı bize tahsis etmekle, toplum hayatımızın, oldukça yeni bir oluşum olan, katılımcı demokrasi çerçevesinde işlerlik kazanan vatandaş-yerel yönetim işbirliği sayesinde ne kadar zenginleşebileceğini görmemize yardımcı olmuştur.

Bu tür bir işbirliğinin, bugün gerçek anlamda kuruluş çalışmalarını başlattığımız Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi'nin gelişip güçlenmesi için olduğu kadar, yakın gelecekte başka projelerin gerçekleşmesine de yardımcı olacağını umuyorum.

Son teşekkürüm de hepinize. Bu birçok açıdan önemli ve biz kütüphane kurucuları açısından çok mutlu güne katılıp, ona tanık oldukları ve mutluluğumuzu paylaştıkları için burada bulunan herkese teşekkür ederim. Gelecekte, daha önce sözünü ettiğim çeşitli kültür etkinliklerinde yeniden buluşmak umuduyla, şimdi sizleri, henüz rafları tam dolmamış olan kütüphanemizi ve bu açılış için hazırladığımız küçük fotoğraf sergisini gezmeye davet etmek istiyorum.

36

Çalakalem *Birikim* Anıları

Birikim benim gençliğimdi. Charles Aznavour çok ünlü bir şarkısında *(la Bohème)* "yirmi yaşından genç olanlar bu şarkıda anlattıklarımı bilemezler" der.

Taşınıyordum, o yüzden Abdullah bana ancak, son hafta ulaşabildi. Ama ulaştı ve *Birikim*'in 100. sayısı için bir yazı istedi. Çok duygulandım. Tabii, zamanım olsaydı başka türde bir yazı yazmayı denerdim. Ne var ki, '80 öncesi *Birikim*'in 61 sayılık koleksiyonu –ki benim *Birikim*'im asıl o– eski evimde; yeni *Birikim*'i ise, itiraf edeyim, eskisi gibi izlemedim. Kısacası, dergiler elimin altında değil. Yoksa, bu yazıyı yazmadan önce, hızlı da olsa, onlara yeniden bir göz atmak isterdim. Ama belki de, Abdullah'ın bana verdiği sürede bunu yapamazdım... Seçeneklerim, bu gerekçeyle "yazamam" demekle, çalakalem de olsa anılarımı yazmayı kabullenmekti. İkincisini seçtim.

Çünkü, *Birikim*, benim gençliğimdi. Bugün 20'sinden, hatta 30'undan genç olanların anlamakta zorluk çekecekleri bir dönemde yaşanmış gençliğim.

Ben, Birikimcilerin hep yakın dostuydum ama *Birikim*'in ancak "marjinal" bir ferdi olabildim. İlk *Birikim*'e, sadece bir ya da iki uzun makale çevirisiyle katıldım. Hafızam beni yanıltmıyorsa bunlar, M.A. Macciocchi'nin Gramsci üzerine devasa kitabından "hegomonya" kavramıyla ilgili bölümle, G. Therborn'un "demokrasinin biçimsel kuralları" konusunda, *New Left Review*'da yayımlandığı önemli makaleydi (ki sonradan bu çeviri, başka bir yayınevi tarafından kitapçık olarak yeniden yayımlandı).

Ama kendimi, birinci *Birikim*'e özgün bir yazıyla katılacak birikimde göremedim, hiç. Henüz öğrenme dönemindeydim.

Ve öğrenmek isteyenler, öğrenmeye açık olanlar için, *Birikim*, ne kadar değerliydi...

Birikim, o yılların "sol"una egemen olan çeşitli ortodoksluklara, bağnazlıklara karşı çıkan, solda tartışılan tezleri başka dergilere damgasını vuran vurucu, yıkıcı, öldürücü üsluptan çok farklı, yumuşak, adeta "féminin" bir üslupla gündeme getiren, o yıllarda gözünü "Batı" dışındaki her yöne –Arnavutluk'a bile– çevirmiş olan Türkiye solu için, bir yenilik olarak "Batı" solunda –başta NLR olmak üzere– entelektüellerin nelerle uğraştığına ilgi duyan, tartışmalarını aktaran ve Türkiye için yeni sorunsallar öneren –Murat'ın açtığı "Edebiyatta Doğu-Batı sorunsalı" gibi– benzersiz bir dergiydi. Bana ve eminim benim gibi pek çok kişiye yeni ufuklar açtı. Geniş ufuklar...

Murat'ın birçoğu *Birikim*'de çıkmış edebiyat yazılarını, yıllar sonra Yapı Kredi Yayınları'nda kitaplaştırılmış şekliyle okuduğumda tuhaf şekilde, hiç eskimediklerini düşünüp şaşırmıştım... Devir değişmiş, biz yaşlanmıştık ama yazılar eskimemişti!

Hafızamı yokladığımda, gözümün önüne neredeyse bir grafik netliğinde gelen yazılardan birisi de, yine Murat'ın kaleminden çıkma ve bence ilk *Birikim*'in "simge-fetiş" yazısı olabilecek, işçi bayramı için yapılmış afiş üzerine kısa yazıdır. Murat (ve *Birikim*) isyan ediyordu: Afişteki işçi (proleter), yani adına devrimin yapılacağı kişi, pazuları güçlü ama kafası pazularından küçük olarak resmedilmiş, tuhaf bir yaratık, bir ucubeydi. Murat (ve *Birikim*) isyan etmekte haklıydı. "Profesyonel" olmasına profesyonel ama başta bilgi olmak üzere birikimi kıt "devrimci"lerin, adına devrim yaptıklarını iddia ettikleri insanı böylesine küçümsemelerine, karikatürleştirmelerine ve giderek "olmayan" kafasına el koymaya kalkışmalarına itiraz etmek gerekiyordu.

Birikim başka birçok konuda da haklıydı. Soldaki kültürsüzlüğü –kültür, önemsiz üst-yapılarla ilgili olduğuna göre, kültürsüzlük adeta teorik olarak doğrulanmaktaydı– ve şematizme –her şey aman fırsat kaçmasın acilciliğiyle düşünüldüğünden şematik olmak strateji haline getirilmişti– karşı çıkmakta haklıydı. Çoğu sol derginin yaptığı gibi, en başta soldaki en yakınını "baş düşman" ilân edip onunla uğraşmak yerine, asıl, 70'lerin ikinci yarısında Türkiye'yi yöneten ve çıkmaza sürükleyen iktidarlara karşı çıkmakta da haklıydı. Bu bağlamda hatırladığım en eli yüzü düzgün ve aydınlatıcı *Birikim* yazılarından birisi, Kahramanmaraş katliamını ele alan –herhalde Ömer'in (Laçiner) yazdığı– yazıdır. '70'lerin sonlarına doğru Türkiye'nin

nerede durduğu, nereye gittiği konusunda yapılmış en doğru tahlillerden biri galiba buydu...

Birikim, solda, profesyonel devrimci kadrolara karşı tabanı, tepeden inmeciliğe karşı sivilliği (yanılmıyorsam '80 sonrasında çok popülerleşen ve herkesin bilir bilmez sahiplendiği "sivil toplum" kavramı, en azından Gramsci'nin tanımladığı biçimiyle, ilk defa *Birikim*'de tartışılmış bir kavramdır...), devletin, toplumun, kültürün görece özerkliklerini ve adını tam koymadan da olsa *bireyin haklarını* savunabilen ender dergilerden biri olmuştur. O anlamda, çağının önünde gitmiş, '80'li yıllarda toplumun gündemine giren birçok sorunu önceden tartışmaya açmıştır. Ama sesini duyuramamış, sol içinde "marjinal" kalmıştır. Bence bu, çoğu marjinallik gibi, saygı duyulması gereken bir durumdur.

'80 sonrasında eski sol dergilerden, yazı kadrosu, adı, sanı ve üslubunu değiştirmeden yeniden çıkmayı başarabilen ender dergilerden biri olması da, belki böyle açıklanabilir.

Ben, *Birikim* yeniden çıkmaya başladığında, artık başka bir sorunsalla ilgileniyordum: Kadınların özgürlük mücadelesi. Nitekim, *Birikim*'e verdiğim tek özgün yazı bu konudadır (sayı 3). Ama artık yeni dönemde koşullar değişmişti, küçük dergiler dönemi kapanmış, medya dönemine girilmişti. Gündemde demokrasi vardı ve demokrasi, bilindiği gibi sadece "sol"un değil; işçisiyle, işvereniyle, erkeğiyle, kadınıyla, köylüsüyle, kentlisiyle, Türk'üyle, Kürt'üyle, Tanrı'ya iman konumu bakımından birbirinden çok farklı yerlerde duran insanlarıyla her kesimin sorunuydu. Bence *Birikim*, ikinci döneminde bu genişlemeyi tam yakalayamadı. O yüzden de *Birikim*'i izlemek bana eski tadı vermez oldu. Ya da ben artık yaşlanmıştım ve Simone Signoret'nin dediği gibi, "Özlemin eski tadı kalmamıştı". Zaten ben hep kötü bir dergi okuru olmuşumdur. Geçen yıl, 20 yıl abone olduğum bir meslek dergisini artık almamaya karar verdim. Kala kala 25 yıldır her hafta, en azından sayfalarını karıştırdığım *Nouvel Observateur* –gençlik takıntısı– ile, bana *Birikim*'in tadını vermese de, okumam gerektiği için okuduğum, feminist *Pazartesi* kaldı...

Sonuç olarak *Birikim*, benim için çok özeldir; gençliğimin gömüldüğü hazinedir. Onun için onu kütüphanemde değil, yüreğimde saklıyorum.

37

Türkiye Aydınlanması Kadınlara Nasıl Baktı?

Benim konuşmamın ana teması, *Türkiye Aydınlanmasını*, kadınların toplum içindeki durumlarında uzun vadede meydana gelen değişikliklerden yola çıkarak anlamaya yönelik bir çaba oluşturuyor. Önce, Türkiye bağlamında Aydınlanma kavramından ne anladığımı açıklamalıyım. Türkiye'deki etkileri yönünden Aydınlanma, öncelikle *özgürlük, eşitlik, kardeşlik* yönünden, yani Fransız Devrimi'yle gündeme gelen temel kavramlar ile, *laiklik* yani vicdan özgürlüğü ve bunu tamamlayan, devlet ile örgütlü dinin birbirinden ayrılması, inanca göre *akla öncelik* verilmesi, *birey*'in önem kazanması ve bireyselleşme özleminin meşrulaşması, bilime (pozitivizm) göre tanımlanan *ilerleme*'ye verilen değer, devlet eliyle, yukarıdan aşağı yapılan *reformların* önemi gibi bir dizi kavram çağrıştırmaktadır. Bu kavramlar bir bütün olarak Türk modernleşmesinde belirleyici bir yer tutmuştur. Ben bu sunuşta, tek tek bu kavramlara değinmek yerine, daha çok bunların bir bileşkesi olan bir kavram olarak *modernleşme*den söz edeceğim.

Tarihçi değilim. Gene de, bu bildiriyi kurgulamada bana tarihe dair bir varsayımın yön verdiğini itiraf etmeliyim. Bana öyle geliyor ki, tarihe sorular sorduğunuz dönem, alacağınız yanıtların birbirlerinden çok ciddi olarak farklılaşmasına yol açabiliyor. Geçmişi değerlendirirken her yeni kuşak tarihçinin aynı olaylara farklı yorumlar getirebilmesinin nedeni de bu olsa gerek. Bu bağlamda, beni burada doğrudan ilgilendiren sorunsal ile ilgili olarak geçmişin olaylarına 150, 70 ya da 10 yıllık bir mesafede durup baktığımızda yorumunuz açıkça değişecektir. Gerçekten aslında *kesintisiz* bir süreç olan Türk

modernleşmesine kadınların toplum içindeki konumu açısından baktığınızda, 150 yıllık bir dönemi esas alırsanız, modernleşmenin çok başarılı olduğuna hükmedebilirsiniz. Eğer modernleşmeye 70 yıllık bir zaman diliminden bakarsanız, başarı biraz daha az göz kamaştırıcıdır. Eğer ele aldığınız dönem, özellikle kadınlar arasında derin bir endişenin, karamsarlığın, korkunun yaygınlaşmaya başladığı son on-on beş yıl ise, bu kez, Türk modernleşmesinin sanıldığı kadar başarılı olmadığı sonucuna varabilirsiniz.

150 yıllık kesit kabaca, Tanzimat'tan günümüze gelen süreyi, 70 yıl ise dar anlamda Cumhuriyet dönemini kapsamaktadır. Tarihe dair varsayımımı beni ilgilendiren sorun yönünden yeniden formüle etmeye çalışırsam, Türk kadınlarının bugünkü durumunun 19. yüzyıl ortasındaki durumlarına göre çok büyük –altüst oluş diyebileceğimiz– bir değişme geçirdiğini; Cumhuriyet'ten bugüne gerçekleşen değişmenin ise, düşünülenin aksine daha ılımlı olduğunu ileri süreceğim. Son yıllarda eşanlı ve birbirine paralel olarak yaşanan sıçrama ve gerilemeler, kadınlar açısından karmaşık ve çelişkili bir tablo sergilemektedir. Bugün yaşamakta olduğumuz, geleceğe dair "trajik boyutlardaki endişe" duygusu, son on-on beş yılda modernleşme sürecinin aldığı bu ikircikli görünümün sonucudur.

UZUN VADEDEKİ BÜYÜK DEĞİŞME: TANZİMAT'TAN GÜNÜMÜZE KADINLARIN TARİH SAHNESİNE ÇIKMALARI

Türk modernleşmesi, devlet bünyesinde yapılan reformlarla başladı. Ordunun, sivil bürokrasinin yenilenmesiyle başlayan modernleşmenin öncü kurumları büyük modern okullardı ve bu süreç Batılılaşmış yeni seçkinler yarattı. 19. yüzyıl ortasından itibaren, yeni Osmanlı seçkinleri arasında kadınların toplumdaki yerinin nasıl olması gerektiği konusunda canlı bir tartışma başladı. Çoğu sürgüne gönderilme deneyimini yaşayan Yeni Osmanlılar, o dönemin patriarkal olduğundan kuşku edilemeyecek, ama kendi toplumlarından farklı olarak cins temelinde ayrışmamış olan Batı toplumlarında geçirdikleri sürgün yıllarında, kaç-göç yaşamayan, toplum hayatının hemen her yanına katılan kadın ile ilk kez tanıştılar. Aydınlanma düşüncesini Osmanlı topraklarına taşıyan bu öncülere göre, Batı'ya göre gerilemekte olduğunu düşündükleri kendi toplumlarının en büyük hastalıklarından birisi, kadınların toplum hayatından tecrit edilmesi ve eğitimsiz bırakılmasıydı. Burada *Kadınların Eğitimi* konulu bir risale yazan Namık Kemal'in, *Şair Evlenmesi*'ni yazan Şinasi'nin ve kadın konusunda bir kitap kaleme alan Şemsettin Sami'nin adlarını anmak yeterli olmalı. Bu yazarlara göre toplumun yeniden canlanabilmesinin önkoşulu,

çocukları dolayısıyla *gelecek kuşakları eğiten kişiler* olarak kadınların eğitilmesiydi. Niyazi Berkes'in dev eseri *Türkiye'de Çağdaşlaşma*'nın çok iyi gösterdiği gibi, güçlerini dine ve din kurumlarına bağlılıklarından alan gelenekçilerin tüm muhalefetlerine rağmen, modernleşme yanlılarının düşünceleri az çok başarılı biçimde uygulamaya konuldu. Gerçekten 19. yüzyılın ikinci yarısı, kadınlar için önce meslek okullarının (hemşire ve öğretmen okulları) açıldığı, ardından 1870'ten itibaren kız çocuklarının ilk ve orta öğretim kurumlarına kabul edildikleri dönemdir. Kuşkusuz bu okullara kaydolan kadınların sayısı, toplam nüfus içerisinde küçük bir azınlıktır ve genellikle İstanbul, Selanik ve İzmir gibi büyük kentlerde yoğunlaşır. Ama, kadınlara eğitim hakkının tanınması ileriye doğru atılan çok büyük bir adım olarak görülmelidir. Devlet okullarında kadınlara verilmeye başlanan bu eğitimin yanı sıra, yeni bürokratik sınıfların kızlarına, haremde yabancı "Matmazeller" tarafından verilen özel eğitimi de ihmal etmemek gerekir.[1] Ayrıca, 20. yüzyıl başlarında seslerini duyurmaya başlayan, başta Halide Edip (Adıvar) gibi entelektüel kadınların, 19. yüzyıl sonunda faaliyete geçen Amerikan Kız Koleji ve Dame de Sion gibi misyoner okullarında eğitim gördüklerini de unutmamalıyız.

Bu dönemle ilgili olarak vurgulanması gereken bir saptama, Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk "feministleri"nin modern erkekler olduğu gerçeğidir. Deniz Kandiyoti, 19. yüzyıl sonuna özgü bu olayın yalnız Osmanlı'nın en gelişmiş şehirlerinde değil, Mısır gibi eski eyaletlerinde de görüldüğünü söyleyerek, bu dönem feminizminin kadınlardan çok patriarkal aileye isyan eden az çok modern genç erkeklerin eseri olduğu görüşünü savunmaktadır.[2] Bu genç erkekler, bir yandan babanın otoritesini, bir yandan da ebeveynleri tarafından kendilerine eş olarak seçilen, yüzlerini bile görmedikleri kadınlarla evlendirilmelerine yol açan evlilik geleneklerini sorgulamaktaydılar. Oysa çağ, romantizm çağıydı. Çağın Batı edebiyatına, kadınlarla erkekler arasındaki kişisel ilişkilerin, aşkın yüceltildiği "roman" damgasını vurmuştu. Edebiyatın, özellikle romanın modern seçkinler sınıfından Osmanlı kadın ve erkeklerin zihniyetlerinin değişmesinde ne kadar etkili bir araç olduğunu yeni yeni kavramaktayız.[3]

1 Bkz. Barbara Petzen'in Koç Üniversitesi Konferansı'na sunduğu bildiri.

2 Bkz. "End of Empire: Islam, Nationalism and Women in Turkey", *Women, Islam and the State* içinde, Routledge, Londra, 1993.

3 Bkz. 1996 Eylül ayında, İstanbul'da Koç Üniversitesi tarafından düzenlenen ve bildirileri yayına hazırlanmakta olan "Women in the Ottoman World" konulu uluslararası konferansa sunulan bildiriler. Ayrıca bkz. C. Behar, A. Duben, *İstanbul Househoulds: Marriage, Family and Fertility, 1880-1940*, Cambridge, 1991 [*İstanbul Haneleri, evlilik, aile, doğurganlık 1880-1940*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996].

Öte yandan, kadınlara verilen modern eğitim doğrudan kadınlar arasında bazı sonuçlar doğurmakta gecikmedi. 1870'li yıllardan başlayarak Osmanlı topraklarında "feminist" sayılabilecek bir hareketin ilk belirtileri ortaya çıktı. Bu çerçevede, kadınlar için yayınlanan ilk dergi olan *Muhadderat*'ın 1869'da yayınlandığını ve onu 40 kadar Osmanlı kadın dergisinin izlediğini belirtelim. Bunlardan *Şükûfezar* (1886), *Hanımlara Mahsus Gazete* (1895-1908, 508 sayı yayınlanmıştır) ve *Kadınlar Dünyası* (1913-1921), diğerlerinden, yayınlandıkları sürenin uzunluğu, muhtevaları ve yazı kadrosundaki entelektüel kadınların sayısı bakımından ayrılmaktadır.[4] Bir kadın tarafından kaleme alınan ilk roman, 1877 tarihini taşımaktadır. Zehra Toska kısa bir süre önce, Zafer Hanım'ın imzasını taşıyan *Aşk-ı Vatan* adlı eski Türkçe bir metin buldu. Fatma Aliye Hanım ise ilk romanını, kuşkusuz takma bir adla – George Sand ya da George Eliote örnekleri çok da uzak değildi– 1892'de yayınladı. Bugün de, Türkiye'nin ilk önemli kadın romancısı sayılan Fatma Aliye Hanım, üzerinde kısaca da olsa durulmayı hak eden, ilginç bir kadındır. Kendisi, dönemin önde gelen modernleşme yanlısı bürokratlarından birinin, Osmanlı medeni yasasının, Mecelle'nin, kodifikasyon çalışmasını yürüten Cevdet Paşa'nın kızıdır. Baba evinde çok iyi bir eğitim almış ve birden çok yabancı dili layıkıyla öğrenmiştir. Sonradan onu yazmaya, dönemin bir başka modernleşme yanlısı entelektüeli Ahmet Vefik Paşa teşvik etmiştir.[5] Yeşim Arat'ın bir kitabının başlığında kullandığı çok yerinde bir deyimle söylemek gerekirse, "Patriarkal Paradoks", bazı kadınlar lehine olarak, ta o kritik dönüşüm yıllarından itibaren etkili olmaya başlamıştır.[6]

Bu dönemde meydana gelen değişimler üst üste binerek, sonuçlarını 20. yüzyılın ilk on yılında parlak biçimde gözler önüne serer. Gerçekten, II. Meşrutiyet Devrimi'nin (1908) ardından, çok sayıda dergisiyle, örgütüyle ve çarpıcı eylemleriyle artık gerçek anlamda bir kadın hareketi oluşturan Osmanlı kadınlarının tarih sahnesine çıktıkları görülür. Son yıllarda, en önemlisi *Kadınlar Dünyası* (ki, derginin Fransızca ekleri de vardır) olan, dönemin kadın dergileri üzerinde yapılan araştırmalar ve yayınlanan monografiler, bu dergileri çıkaran kadınların Osmanlı kadının ezilmişliğinin bilincinde olduklarını gösteriyor.[7] Dergilerin yazarları öncelikle, kadınların aile ilişkilerin-

---

4 Bkz. *Osmanlı Kadın Dergileri Bibliyografyası*, KEKBM, 1993.

5 Bkz. Mübeccel Kızıltan, "Türk Kadın Hakları Mücadele Tarihinde Fatma Aliye Hanım'ın Yeri", *Kuram*, 1993.

6 Bkz. *Patriarchal Paradox, Women Politicians in Turkey*, Associated Press, 1989.

7 Bkz. Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, Metis, İstanbul, 1994; Aynur Demirdirek, *Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışı*, Ankara, 1993.

deki konumunu eleştirmekte ve daha geniş bir özgürlük istemekteydiler. Şeriat'ın meşru kıldığı çok-karılı evlilik kurumunu reddediyor, kocaların zaman zaman haksız olarak kullandıkları eşlerini tek taraflı olarak boşayabilme hakkını sorguluyor, dolayısıyla aile içinde daha eşitlikçi ilişkiler kurulmasını talep ediyorlardı. Bağımsızlıklarını eğitim ve ücretli iş sayesinde kazanmayı umuyor, böylece insan aklına duydukları güveni dile getiriyorlardı. Gerek ailenin gerekse cemaatin üzerlerindeki yoğun denetiminden şikayetle toplum hayatına yoğun biçimde katılma özlemlerini ifade ederken, kadınların da erkekler gibi birey olma hakkının bulunduğunu savunuyorlardı. Öte yandan, kendilerine güvenleri sonsuzdu; kadın mücadelesine inanıyor, kadınlar arası dayanışmayı (Fransız Devrimi'nin ünlü kardeşlik ilkesini onlar, "kızkardeşlik" olarak yorumlamaktaydılar) öne çıkarıyorlardı. Bu dayanışmanın somut örneklerini sergilediler. Yalnız devlet okullarında öğretmenlikle yetinmeyip özel şirketlerde memurluk gibi işlere, örneğin Telgraf Şirketi'ne girebilmek için eylemler düzenlediler (1913), çalışma hakkını mücadeleyle kazandılar. Derneklerde bir araya gelen ve liderleri en az bir yabancı dile vakıf olan bu feminist kadınlar, o yıllarda Batı ülkelerinde kadınların verdikleri mücadelenin de farkındaydılar ve olan biteni yakından izliyorlardı (örneğin belgeler, 1903'te International Alliance of Women'ın Washington'da düzenlediği uluslararası toplantıya bir Osmanlı kadının katıldığını gösteriyor). Bilindiği gibi o sırada Batılı kadınların gündeminde oy hakkı kavgası başka kavgaların önüne geçmişti. Osmanlı kadınları, Batılı kadınlarınkiyle kıyasladıkları kendi durumlarının oldukça gerçekçi bir tahlilini yapıyor ve Batılı kadınların uğruna savaştıkları siyasal hakların, daha önce kazanılan hakların üstüne bina edildiğini, dolayısıyla aynı taleple ortaya çıkmanın kendileri için henüz erken olduğunu düşünüyorlardı. Onların yapmaları gereken, işe başından başlamak, yani aile reformuyla sosyal alanda bağımsızlığa öncelik vermekti.

Ama tarih her zaman öngörüldüğü gibi ilerlemez. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkması ve ardından İstanbul'un işgali, tarihin gidişini altüst etti. Kadınlar için de. Öyle ki, 1919'da önce İstanbul'un, ardından İzmir'in düşman askerlerince işgal edilmesini protesto etmek üzere İstanbul'da düzenlenen dev mitinglerde kadınlar, tarihlerinde ilk kez kürsüye çıktılar ve meydanlarda toplanmış kitlelere heyecanlı politik mesajlar verdiler. Milli Mücadele örgütlenmeye başladığında İstanbul'dan mücadeleye katılan elli dolayında örgütten on altısı İstanbul'daki kadın örgütleriydi.[8] Anadolu'da

8 Bkz. Ayşegül Yaraman, *Elinin Hamuruyla Özgürlük*, İstanbul, 1992.

Kurtuluş Savaşı başladığında pek çok İstanbullu kadın Kuva-i Milliye'ye katılmak üzere mütareke sınırlarını aştı. Anadolu'da kadınlar, erkeklerin üye oldukları Müdafaa-ı Hukuk Cemiyetlerine paralel olarak çalışan kadın örgütleri kurdular, cephede ve cephe gerisinde savaşa bilfiil katıldılar. Bu kadınların en ünlüsü, kuşkusuz, onbaşı rütbesiyle Mustafa Kemal'in karargâhında görev yapan Halide Edip idi ama, tarihe geçmiş tek kadın değildi.[9]

Ele aldığımız bu dönemle ilgili olarak bir sonuç çıkarmak gerekirse, Türkiye'nin 150 yıllık modernleşme tarihinin bütünü göz önünde bulundurulduğunda, kadınların özgürlük mücadelesinde en büyük adımı, Osmanlı İmparatorluğu'nun 1870 ile 1920 arasındaki son elli yılında attıkları görüşü ileri sürülebilir. Çünkü kadınlar eğitim hakkını bu dönemde kazandılar (üniversiteye kabul edilmelerinin de savaş yıllarında gerçekleştiğini unutmayalım; gerçekten, İstanbul Üniversitesi kız öğrencilere kapısını ilk kez 1914'te açtı); kültür hayatıyla, çalışma hayatıyla ve siyaset mücadelesiyle ilk kez bu dönemde tanıştılar. Kuşkusuz başlangıçta onlara, aydın erkekler arka çıktılar. Ama kabul edelim ki, kadın haklarını savunurken gerçekte bu erkekler kendi çıkarlarını kolluyorlardı. Ancak, kısa bir süre sonra kadınlar, erkeklerin koruyucu kanatlarının altından çıktılar ve kendi kurtuluş mücadelelerinin hedeflerini ve stratejisini erkeklerden bağımsız olarak kendileri belirlemeye başladılar.

PATERNALİST DEVLET VE KADINLAR

Zaferle biten Kurtuluş Savaşı'ndan, kadınlar, daha önceki mücadele deneyimlerini savaş yıllarının siyaset deneyimiyle (milliyetçilik) zenginleştirmiş olarak ve gelecek konusunda iyimser bir beklentiyle çıktılar. Savaş sonrasının ilk siyasi partisini kurma talebinin onlardan gelmesi ancak bu iyimserlikle açıklanabilir. Gerçekten, Nezihe Muhiddin ve arkadaşları, 1923'te, Kadınlar Halk Fırkası'nı kurmak için Ankara'ya resmi bir başvuruda bulundular.[10] Ancak o tarihte henüz yurttaş sayılmadıklarından bu talep geri çevrildi ve kendilerine parti yerine bir dernek kurulmaları tavsiye edildi. Böylece Türk Kadınlar Birliği kuruldu. Cumhuriyet'le birlikte, bir önceki dönemde kadın hakları için mücadele vermiş kadınların heyecanında yavaş yavaş bir kısılma gözlemlenmektedir. Gerçekte bu dönem yeterince incelenmiş değildir. Zira, birkaç yıl sonra "Tek Adam" ilan edilecek olan ulusal kahramanla ilgili ola-

9 Bkz. Şirin Tekeli, *Kadınlar ve Siyasal-Toplumsal Hayat*, Birikim, İstanbul, 1982.

10 Bkz. Zafer Toprak, "Halk Fırkasından Önce Kurulan Parti: Kadınlar Halk Fırkası", *Tarih ve Toplum*, 1988, sayı 51.

rak herhangi bir tartışma açmak, ideolojik nedenlerle "karşı-devrimci" görüşlere hizmet etmek diye görülmüş ve bugün bile tabu olmaktan çıkamamıştır. Oysa hem feminist hem de savaş boyunca Atatürk'ün çok yakınında bulunan bir kadın olan Halide Edip'in, tek partili rejimin kurulmasından hemen sonra İngiltere'ye sürgüne gitmeyi yeğlediğini biliyoruz. Aynı şekilde, Osmanlı feminist hareketinin önemli kişilerinden olan Fatma Aliye Hanım, yeni dönemde tümüyle susmayı tercih etmiştir. Bu kadınlardan daha genç ve milliyetçiliğini yürekten desteklediği cumhuriyet bünyesinde feminist mücadeleyi sürdürmeyi deneyen Nezihe Muhiddin gibi birkaç kadın bir süre sonra yenik düşmüş ve siyaset sahnesinden tasfiye edilmişlerdir.[11]

Neden?

Bu durumun açıklaması, yeni rejimin 1926'da yeni Medeni Kanun'un kabul edilmesiyle birlikte kadınlara erkeklerle eşit bir hukuki statü (evli kadının eşitlikten uzak statüsü saklı tutularak) tanınmasına ve 1934'te tanınan seçme ve seçilme haklarıyla yurttaş olarak statülerinin erkeklerinkiyle eşitlemesine rağmen, kadın hareketini denetime almak istemesinde ve kadın haklarını kendi amaçları için araçsallaştırmaya çalışmasında aranmalıdır. Doçentlik tezimde ben bu araçsallaştırmanın iki düzeyde etkili olduğunu savundum. İlk olarak, şeriata son veren Medeni Kanun'un tanıdığı eşitlik statüsüyle, yeni rejim eski düzene dönüşün imkânsızlığını, bir defterin kapanmış olduğunu ilan etti ve kadınları en güvenilir müttefiki yaptı. İkinci olarak, 1925 ve 1930'da yaşanan iki başarısız demokratikleşme denemesi sonrasında tek parti rejimi yerleşik nitelik kazandığında, kadınların siyasal hakları, özellikle ülke dışında, cumhuriyet rejiminin özünde demokratik olduğunun bir sembolü ve tek parti rejimini o dönemde sayıları hızla artan faşist ve otoriter rejimlerden ayıran başlıca kanıt olarak kullanıldı. Bir tek örnekle karşılaştırma yapmakla yetinilirse, Nazilerin Almanya'da iş başına geldikten sonra yaptıkları ilk icraatlarından biri, kadınların toplum içindeki yerini belirlemek üzere "Üç K" (kilise, çocuk, mutfak) sloganını savunarak Weimar Cumhuriyeti'nin kadınlara tanıdığı ilerici statüye son verdikleri vurgulanmalıdır. Aynı dönemde Türkiye'deki rejim de bir tek parti rejimi olmakla birlikte, kadınlarına yeni haklar tanımakta ve onları kamu yaşamına katılmaya davet etmekteydi. 1935'te yenilenen TBMM'ye 18 kadın milletvekilinin girmesi ve meclisin toplam üye sayısına göre oranlarının (% 4.5), o dönemin demokratik toplumlarında kadınların eriştiği en yüksek oranlardan

11 Bkz. Ayşegül Baykan, "The Turkish Woman: An Adventure in Feminist Historography", *Gender and History*, cilt 6, sayı 1, 1994.

biri olması sembolik olarak önemlidir. Nermin Abadan-Unat gibi bazı etkili Kemalist kadınların "'30'lu yılları" sanki daha önce ve daha sonra kadınlar açısından önemli hiçbir şey olmamışçasına yüceltmelerinin gerekçesi bu olsa gerekir.[12]

Ne var ki, bana göre bu madalyonun bir de aynı derecede parlak olmayan öbür yüzü vardır. Zafer Toprak'ın belgelerle gösterdiği gibi,[13] İstanbul'da Dünya Feminist Kongresi'nin toplanmasından (Nisan 1935) birkaç hafta sonra Türk Kadınlar Birliği kapatılmış, hayli uzun ve başarılı bir geçmişi olan kadın hareketi tarihe gömülmüştür. Kadın hareketinin kendini yeniden toparlayabilmesi için aradan en az kırk yıl kadar bir süre geçmesi gerekecekti. Kanımca bu olay, kadın hareketinin "paternalist devlet" tarafından araçsallaştırmasının en iyi göstergesidir. Gerçekten, 1934'te gerçekleşen seçme seçilme hakları reformundan sonra rejim tüm dünyaya, Türkiye'de kadın hakları yönünden ne büyük reformlar yapıldığını göstermek istiyordu. Dünya Feminist Kongresi'nin bu amaçla İstanbul'da toplanması da, Türk Kadınlar Birliği'nin daveti üzerine gerçekleşti. Birkaç yıldan beri Birlik artık, eski kadın hareketinin mirasçısı olup bağımsızlığını koruyan bir örgüt olmaktan uzaklaşmaya başlamıştı. Derneğin kurucusu ve mücadeleci bir feminist olan Nezihe Muhiddin, görüşleri Ankara'nın pek hoşuna gitmediği için dernek yönetiminden uzaklaştırılmış, yerine CHP'nin ileri gelenlerinden birisinin eşi Latife Bekir Hanım getirilmişti. Zira parti, kadın örgütünü kendi amaçları doğrultusunda kullanmak istemekteydi. Ne var ki, olaylar pek de Ankara'nın istediği doğrultuda gelişmedi. İtalya'nın Etiyopya'yı işgal ettiği, savaş bulutlarının toplandığı bir dönemde toplanan feminist kongrenin gündemini, öngörülmedik biçimde dünya barışı işgal etti ve daveti yapan Türk delegasyonu da bu gündem değişikliğine itiraz etmedi. Böylece Türkiye'de kadın haklarında sağlanan ilerlemenin dünyaya duyurulması sorunu ikinci plana düştü. Ankara bu durumdan hiç memnun olmamıştı. Kongrenin bitmesi ve İngiltere'yi temsilen katılan Lady Astor, Fransa'yı temsilen katılan Kadın Hakları Ligası başkanı Madam Brunshwig gibi önemli kişilerin Türkiye'den ayrılmalarından iki hafta kadar sonra Türk Kadınlar Birliği son toplantısını yaptı. Latife Bekir Hanım bu toplantıda "Türk kadınları artık erkeklerle eşit bir statüye geldiklerine göre Birliğin varlığına gerek kalmamıştır" yolunda bir konuşma yaparak Birliğin kendi kendisini dağıtması çağrısında bulundu ve bu çağrı kabul edildi. Eski başkan kapanış oturumun-

12 Bkz. Nermin Abadan-Unat, *Kum Saatini İzlerken*, İletişim, İstanbul, 1996.

13 "1935 İstanbul Uluslararası Feminizm Kongresi ve Barış", *Düşün*, 1986.

da yaptığı son konuşmada derneğin tasfiyesinden sonra üye hanımların Kızılay, Çocuk Esirgeme Kurumu gibi hayır derneklerinde çalışmayı sürdürebileceklerini söylemekteydi.

Böylece Türkiye'de kadınların tarihinin bir sayfası kapanmış oldu. Osmanlı ile Cumhuriyet'in köprüsünü kuran bu örgütün dağılmasıyla birlikte bir önceki dönemin militan kadınları sustular ve yeni yetişmekte olan kadın kuşakları annelerinin haklarını kazanmak için verdikleri mücadeleleri unutma noktasına geldiler. Zira derneğin kapatılmasıyla oluşan boşluğu yeni bir söylem doldurmakta gecikmedi. Bu söyleme göre, "Türkiye'de kadınlar hakları için mücadele etmemişler, bu haklar onlara büyük kurtarıcı Atatürk tarafından, üstelik Fransa gibi kimi demokratik Batı toplumundan önce verilmişti". Gerçeği ancak kısmen yansıtan bu egemen söylem Osmanlı kadınlarının "hak arayış mücadelesi"nin zamanla gerçekten de "görünmez" hale gelmesi, unutulması sonucunu doğurdu. Benimki de dahil olmak üzere o günden beri yetişen kuşaklar okullarda sadece bu resmi söylemi öğrendiler ve kadınların toplumdaki yeriyle ilgili olarak pek de doğru olmayan bir tarihsel bilinçle yetiştiler.

İyi eğitim görmüş bazı genç kadınların, gerçeklerin resmi söylemin önerdiğinden farklı olduğunu keşfetmeye başlamaları için 1970'leri beklemek gerekecekti. Gerçekten, '70'li yıllarda önce, kadınların bu söylemin önerdiği gibi bağımsızlıklarını kazanmış ve erkeklerle eşit olmadıkları gerçeği keşfedildi. O yıllarda "kadın sorunu" adı verilen Marksist bir tahlil geliştiren solcu kadınlar, kadınların ezilmesi olgusunu burjuvazinin sınıfsal sömürüsüne bağladılar. Onlara göre ezilen ve sömürülen kadınlar, sadece işçi sınıfından ve yoksul köylülükten gelen kadınlardı. 1980'lerde ise başka bir kuşak kadın, Batı'da geliştirilen feminizm, patriarkal egemenlik, cinsiyetçilik, cins ayrımcılığı gibi kavramlardan yola çıkarak, Türkiye'de kadınların ezilmişliğinin sınıf olgusunu aşan, çok daha kapsamlı bir çerçevede ele alınması gerektiğini ileri sürdü. İlkinden 70 yıl sonra Türkiye'de yeni-feminist bir kadın hareketi oluştu. 1990'larda köktendinci siyasi İslam sahneye çıktığında, bu genç, henüz oluşum halindeki hareket tıpkı büyükannelerimizin döneminde olduğu gibi hayli iyimserdi, kadınların kaderlerini kendilerinin belirleyebileceğine inanıyordu. Ama 1990'ların ortalarına gelindiğinde, bu neşeli iyimserlik yerini hızla endişeye, karamsarlığa hatta korkuya bıraktı. Zira kadınlar, yükseliş halindeki İslami köktendinciliği önleyemez, geriletemezlerse, devlet ve topluma modeli geçmişte aranan bir şekil verme iddiasındaki bu siyasi hareketin ilk ve mutlak kurbanlarının kendileri olacağını çok iyi biliyorlardı.

Bu yüzdendir ki, 1990'ların ortasından itibaren büyük bir canlanış gösteren sivil toplum örgütlerinde, derneklerde, vakıflarda, irili ufaklı yurttaş girişimlerinde tabanı oluşturanlar, zaman zaman da başı çekenler (kadın hareketinin eski ve yeni çeşitli girişimlerinin yanı sıra, çevreci harekette, tüketici hareketinde, meslek odalarının, işçi ve işveren derneklerinin kadın komisyonlarında olduğu gibi) kadınlar oldu.

38

Batılı Kadının Siyasi Eşitlik Mücadelesi

Gerçek demokrasi, eşitliği kabul etmek değil, eşit kılmaktır.
— GAMBETTA

"Kadınların eşit temsil edilmediği bir demokrasiye eksik, kısıtlı ya da özürlü demokrasi demek doğru olmaz; böyle bir rejim düpedüz demokratik olmayan bir rejimdir..." Avrupa Konseyi'nin 6-7 Kasım 1989 tarihinde düzenlediği 'Pariter (tam eşitlikçi) Demokrasi' seminerinde Strasburg Robert Schuman Üniversitesi öğretim üyesi Elisabeth Sledziewski'nin sunduğu bildiride böyle deniyordu.

1990'lu yıllarda dünyanın gündemine gelen yeni bir mücadeleyi, kadınların siyasi karar organlarında eşit temsilini hedefleyen çabaları ele alacak olan bu yazıda önce kısaca tarihe bir göz atıp, 19. yüzyılda seçme ve seçilme 'haklarının' nasıl kazanıldığını ve yüzyılın son 10 yılına gelinceye kadar olanları hatırlatmak istiyorum. Böylece günümüzde hâlâ kadınların seçilmesine hangi gerekçelerle karşı çıkıldığını da görmüş olacağız. Üçüncü bölümde 1990'larda başlayan mücadeleyi ve elde edilen somut kazanımları gözden geçireceğim. Sonuç bölümünde de kadınlar parlamentolarda eşit temsil edilmiş olsalar ne değişirdi sorusuna kısaca değinmek istiyorum.

BABANIZ VEYA KOCANIZ SİZİ TEMSİL EDİYOR, DAHA NE İSTİYORSUNUZ?

Bugün kadınların siyasi temsilde eşitlik talebine karşı ileri sürülen kimi gerekçelere, 19. yüzyılda oy hakkı için verdikleri mücadelede zaman zaman keli-

mesi kelimesine rastlanır. Bu yazıda geçmişin tüm mücadelelerini gözden geçirmek mümkün değilse de, 1866'dan kesin sonucuna ulaştığı 1928'e kadar yarım yüzyıldan fazla sürmüş en zorlu mücadelelerden biri olduğu için İngiliz kadınlarının oy hakkı mücadelesine değineceğim (Pankhurstler, 1986: 1612-1640). Siyasi ortam farklarını bir yana bırakırsak, bu, oy hakkı mücadelelerinin hepsine ışık tutan iyi bir örnektir.

İngiltere, 19. yüzyılın ikinci yarısında, liberal parlamenter rejimi genel oy hakkına adım adım yaklaşarak demokratikleştiren ülkelerin başında gelir. İlk önemli adım, muhafazakâr Disraeli'nin başbakanlığı sırasında 1832'de kabul edilen seçim yasasıyla atılmıştır. Böylece, toprak mülkiyetine, yılda 5 sterlin gelire sahip, ya da üniversite mezunu kişiler, yani aristokratlara ek olarak burjuvalar, oy hakkını elde ederler. Ancak yasa, oy hakkının 'erkek' kişilere ait olduğunu açıkça belirtir. Dönemin hakim siyasi felsefesine göre kadınları ailenin diğer bireyleri gibi reis babaların ya da kocaların temsil ettiğine inanıldığı için, kadınlara oy hakkının tanınması havsalanın alamayacağı bir talepti. Tıpkı, 1789 ve 1848 ihtilalleri sırasında Fransa'da olduğu gibi... Ne var ki, 19. yüzyıl ortası İngilteresi'nde, bekâr olup da hayatlarını mürebbiyelik ya da terzilik yaparak kazanan ve yalnız yaşayan çok sayıda kadın vardı. Bu kadınlar, kendileri gibi erkeklerle eşit oy hakkından yararlanmak için bir kavga başlattılar. 1866'da bu talebi parlamentoya taşıyan liberal filozof John Stuart Mill, eşitlikten yana görüşünü dayandırdığı hakkaniyet, adalet, ehliyet gibi genel ilkelerin yanı sıra 'temsil edilmeyenlerden vergi alınmaz' ilkesini de öne sürdü. Oysa sözünü ettiğimiz kadınlar üstüne üstlük vergi de veriyorlardı. 1870 ve 1882'de evli kadınların mülkiyet hakkı tanınıp güvenceye alınınca öne sürdükleri, 'erkeklerle eşit olarak oy hakkından yararlanma' talebi daha da meşrulaştı. Ne var ki, hepsi erkek olan siyasetçiler ve seçmenler, şu gerekçelerin ardına sığınarak bu hakkı tanımayı reddettiler: Kadınlar eğitimsizdi, siyasetten anlamazlardı, duygusaldılar; siyaset bir güç ilişkisiydi, erkekler güçlü, kadınlar güçsüzdü; siyaset kirli, kavgalı bir uğraştı, kadınlara yakışmazdı; siyasete bulaşırlarsa doğal ve asli görevleri olan ev kadınlığı ve analığı unutabilirlerdi; siyasi görüş ayrılıkları ailelerin bölünmesine yol açabilirdi; bir kez sınırlı oy hakkı tanındı mı arkası gelir, kadınlar yönetime de el atmak isteyebilirlerdi; nüfusları daha fazla olduğundan maazallah bir grup erkekle ittifak yapsalar, bunu başarabilirlerdi de; ama bağnaz ve ahlakçı olduklarından, aldıkları kararlar tutucu olurdu; zaten her erkeği etkileyen bir kadın varken, bir de kendileri oy hakkı kazansalar, iki oyları olmayacak mıydı?... Bu yerleşik kadın düşmanı görüşlerin yanı sıra, sözde kadınlar-

dan yana görünen liberaller ve bağımsız işçi partisi yanlıları kadınları 'sınıf oyu'ndan yana (oy hakkından ilk yararlanacak kadınlar orta sınıftan olacaktı) ve anti-demokrat olmakla da suçluyorlardı (Pankhurstler, 1986: 1623).

İşte kadınlar, durmadan tekrarlanan bu gerekçelere karşı 1868'den itibaren ülke çapında örgütlendiler ve yandaş siyasetçileri etkilemek, hükümetlere baskı yapmak, kamuoyu oluşturmak üzere kampanya tekniklerini uyguladıkları bir mücadele başlattılar. Yasalara saygılı ve oldukça mutedil başladıkları 'sufrajist' mücadele, hemen her yıl meclise gelen kadınlara oy hakkı yasa tekliflerinden sonuç çıkmaması üzerine (1870, 1910 ve 1911'de yasa teklifleri ilk görüşmeyi geçebilmiş ama daha sonra engellenmişti) yerini 1904'te daha militanca yöntemlerden yana olan süfrajet harekete bıraktı. 1908'de Hyde Park'ta düzenlenen miting, gazetelere göre en az yarım milyon insanın katıldığı, o zamana dek düzenlenen en kalabalık gösteri idi. 1910'da Kadınların Sosyal ve Siyasal Birliği Örgütü'nün, ülkenin her yanında haftada 200 kadar etkinlik düzenleyebilecek kadroya ve mali kaynağa sahip olduğu biliniyor. Ne var ki, bu büyük eylemlere rağmen parlamentoda sonuç alınamayınca (muhafazakârların liderleri kadın oyundan yana ama üyelerinin çoğunluğu karşı, liberallerin ise çoğunluğu kadın oyundan yana ama, 'orta sınıf' kadınlarına düşman olan Asquith başta olmak üzere, liderleri karşı idi) süfrajetler kundaklama ve diğer şiddet eylemlerine başvurdular; tutuklandılar, açlık grevi yaptılar; dava uğruna kendilerini kralın atlarının önüne atıp intihar edenler bile oldu (Pankhurstler, 1986: 1630 vd.).

Ancak oy hakkının kazanılması bu mücadelelerden çok (hatta şiddet yöntemleri hayli genişletilmiş olan taraftarların kaybedilmesine yol açmıştı) Birinci Dünya Savaşı'nda kadınların üretime ve cephe gerisinde verdikleri destekle savaşın kazanılmasına yaptıkları katkılar sayesinde mümkün oldu. Gene de kadın tarihçiler, yıllar süren ve Victoria İngilteresi'nin 'edilgen, çaresiz, erkeğin korumasına muhtaç kadın imgesini' yerle bir eden süfrajet mücadele olmadan, savaş sonrasının zihniyet değişiminin gerçekleşemeyeceğini yazarlar (Rover, 1967; Rowbotham, 1973). 1918'de Lloyd George hükümeti 'genel oy' hakkını kabul eden seçim yasasıyla kadınlara da oy hakkını tanıdığında, nüfus içinde ağırlığı savaş nedeniyle daha da artmış ve gençken daha radikal oldukları sanılan kadınları dışlamaya özen göstermiş, erkekler için 21 olan oy verme yaşını, kadınlarda 30'a yükseltmişti. Oy hakkında tam eşitliğin sağlanabilmesi için 1928'i beklemek gerekecekti. Kadınlar, seçme hakkı ile birlikte seçilme hakkını da kazandılar. İlk kadın temsilciler Avam Kamarası'na 1918 seçimlerinde girdi.

BUNCA UĞRAŞ NEYE YARADI?

İngiltere kadınlara oy hakkını tanıyan ilk ülke değildi. Daha önce, ABD'de bazı eyaletler (1788), Yeni Zelanda (1893), Avustralya (1902), Finlandiya (1906), Norveç (1913), Danimarka ve İzlanda (1915), Hollanda (1917) kadınları erkeklerle eşit yurttaşlar olarak kabul etmişlerdi. 20. yüzyılda kadınlar siyasal haklarına üç büyük dalga halinde kavuştular. İlk dalga, Birinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda yükseldi; İngiltere gibi, kadınların oy hakkını kazanmak için uzun mücadeleler verdiği çoğu liberal demokratik ülkelerle (ABD, Kanada ama bu arada Almanya'da Weimar Cumhuriyeti) Sovyet Cumhuriyetleri, 1918-1924 arasında kadınları eşit yurttaşlığa kabul ettiler. 1930'lu yıllarda yükselen ikinci dalga, arasında Türkiye'nin de bulunduğu, oy hakkı mücadelesinin liberal demokrasilerdeki kadar çetin geçmediği, bağımsız ama rejimleri pek de demokratik olmayan Latin Amerika ve Asya ülkelerini etkiledi. Üçüncü dalga, İkinci Dünya Savaşı sonrasında, esas olarak eski sömürgelerin bağımsız devletler oluşuna koşut olarak yükseldi ve dünyanın büyük bölümünde kadınların oy hakkı 1946 ile 1970 arasında kazanıldı. Liberal demokrasilerin üçünde (Fransa, Belçika, İsviçre) kadınlar oy hakkı için neredeyse bir yüzyıldır mücadele ettikleri halde, bu haklar eski sömürgeler gibi savaş sonrasında elde edilmişti. Fransa'da kadınlar seçme ve seçilme hakkını 1944'te General de Gaulle'ün çıkardığı bir kararnameyle kazanırlarken, yıllardır sürdürdükleri sufraj mücadelesinden çok, savaş yıllarında yaptıkları fedakârlıkların ödüllendirilmesi etkili olmuştu. Fransa'da oy hakkının bu kadar gecikmesinin temel nedeni, Belçika'da (1948) da olduğu gibi kadınların Katolik Kilisesi'nin etkisinde kalmalarından endişelenen radikal ve sosyalist politikacıların kilise karşıtı tavırlarıydı. Kadınlara seçme ve seçilme hakkını federal planda ancak 1971'de tanıyan (kantonlardan birçoğu bu hakkı daha önce tanımıştı) İsviçre'nin bunca geç kalmasında ise geleneklerine çok bağlı kantonların kadın oyuna karşı çıkmaları etkili olmuştu.

İki savaş arası dönemde kurulan, kimisi varlığını 1970'lerin ortalarına dek sürdüren (İspanya, Portekiz) faşist ve faşizan rejimler, anti demokratik felsefeleri sonucu kadınları oy hakkından mahrum bırakmışlar (İtalya) ya da kazanılmış kadın haklarını geri almışlardı (Nazi Almanyası, Franco İspanyası). Bu ülkelerde kadınlar seçme ve seçilme haklarını faşist rejimlerin yıkılmasından sonra kazandılar.

Bugün yeryüzünde kadınlara oy hakkını tanımayan Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri gibi birkaç ülke kalmıştır (IDEA, 1998: 162-163).

Oy hakkını kazandıktan sonra kadınların oy verme davranışlarında bir süre, erkeklere göre kimi farklar gözlendi. Özellikle yaşlı, dul kadınlar seçimlere erkekler kadar ilgi göstermiyorlardı; dolayısıyla oy vermeme eğilimi kadınlar arasında daha yüksekti. Aynı şekilde kadın ve erkeklerin parti tercihleri arasında anlamlı farklar gözlenmişti; genellikle kiliseyle bağları daha kuvvetli ve ev dışında çalışmayan kadınların muhafazakâr partilere oy verme eğilimi erkeklerden daha yüksekti (Tekeli, 1982: 129-153). Ancak son yıllarda bu farklar ortadan kalkmaya, hatta tersine dönmeye başladı. Örneğin Fransa'da, 1945-1974 arasında kadın ve erkek oy verme davranışlarında görülen 7-10 puan dolayında farklar, 1980'lerde seçime katılma düzeyinde tümüyle ortadan kalkarken, kadınların sol partilere oy verme eğilimi erkeklerinkiyle eşitlendi. 1986'dan sonra da kadınların kendi çıkarlarını savunmada daha kararlı olduklarına inandıkları sol partilere, erkeklerden daha yüksek bir oranda oy verdikleri görüldü. 1995 başkanlık ve 1997 parlamento seçimlerinde kadın seçmenler sosyalist partiye erkek seçmenlerden 4 puan fazla oy vermişlerdi. Aynı şekilde, yeşiller, kadınlardan nispeten fazla destek görüyorlardı. Buna karşılık kadınlar, 'kadınların kazanılmış haklarına karşı çıkan, onları analık maaşı bağlayarak eve geri göndermek isteyen' ırkçı Le Pen'in Ulusal Cephesi'ne erkeklerden kayda değer derecede düşük oranda oy verdiler. Benzer gelişmeler, 1950'lerden beri kadınların eğitim düzeyinde, çalışma hayatına katılma oranlarında, vasıflı işlere ve mesleklere yönelmelerinde düzenli ve önemli artışların olmasına ve dinin etkisinden erkekler gibi uzaklaşmalarına koşut olarak (Mossuz-Lavau, 1998: 12-20) liberal demokrasilerin hepsinde gözlenmişti (McDougall, 1998: 136-155; Lovenduski ve Norris, 1996; Marjolis-Mezvinsky, 1994: 9-40). Bugün artık erkeklere göre 'özerk' bir kimlik ve davranış biçimi kazanmış olan kadın seçmenler, oy hakkına en az erkekler kadar bilinçle sahip çıkmaktadırlar.

Ancak, kadınların seçilme hakkından yararlanma düzeyi, yakın bir döneme kadar demokrasileri demokrasi olmaktan çıkaracak kadar kötü bir tablo sergilemiştir. Bunun tek istisnası, 1970'lerden bu yana kadınlara parlamentoların ve yerel yönetimlerin kapısını aralayan, 1990'larda kadınların bu organlardaki temsil oranlarının % 40'lara dayandığı İskandinav ülkeleridir. Yüzyılın başında kadınların oy hakkını tanımada taşıdıkları öncülüğü, bugün de kadınları seçilme hakkından yararlandırmada sürdürüyorlar (Tekeli, 1991: 13-28; Çalışlar ve Uçkan, 1997: 100-113; IDEA, 1998).

Dünya genelinde durum, aşağıdaki tabloda görüldüğü gibi hiç de parlak değildir. Parlamentolardaki kadın oranları son elli yılda çok yavaş bir ar-

tış göstermiştir. Söz konusu dönemde, dünyadaki parlamento sayısında yedi kat, kadın temsilci oranında ise sadece dört kat artış olmuştur.

1945	1955	1965
26 meclis % 3.0 kadın milletvekili	61 meclis % 7.5 kadın milletvekili	94 meclis % 8.1 kadın milletvekili
1975	**1985**	**1995**
115 meclis % 10.9 kadın milletvekili	136 meclis % 12.0 kadın milletvekili	176 meclis % 11.6 kadın milletvekili

Kaynak: IPU, No. 28, 1997, "Men and Women in Politics: Democracy Still in the Making" (IDEA, 1998: 163).

Neden? Seçme seçilme hakları bir bütün olduğu halde kadınlar neden seçilme hakkından gerektiği gibi yararlanamadılar? Neden siyasi karar organlarına giremediler? Alınmadılar mı? Yoksa dışlandılar mı?

Çoğu gözlemci ve tanık (anılarını yazmaya başlayan kadın politikacılar...) kadınların karar organlarına seçilememelerinde birkaç faktörün etkili olduğu konusunda birleşiyor.

Yaygın bir görüş, kadınların politika yaşamına yeterince ilgi duymadığı, politikayı bilmediği, kuralları erkeklerce konulan bu 'oyuna' mesafeli durduğu, 'kirli' politikaya bulaşmak istemediği, hayatlarında aile, iş gibi başka uğraşların öncelik taşıdığı, ayrıca çoğu kadının bu sorumlulukları tek başına taşıdığı için politikaya ayıracak zamanı bulamadığı yolunda... Bu görüşlerden bazıları gerçeği yansıtmakla birlikte, geçtiğimiz yüzyılda kadınların oy hakkına karşı çıkılırken ileri sürülen gerekçeleri ve önyargıları anımsattıklarını da göz ardı etmeyelim.

Bu görüşlerden en gerçekçisi kadınların gelenekler yüzünden hâlâ omuzlarında taşıdıkları ev işi ve çocuk sorumluluğunun yükü altında ezilmeleri. Burada, çarpıcı bir tanıklığa başvuracağım. Öyküyü anlatan, 1991-1993 arasında Mitterand'ın Gençlik ve Spor Bakanı, 1989'dan beri Fecamp belediye başkanı, ayrıca Avrupa ve Fransa milletvekili olan genç Frederique Bredin. Genç olduğu için politikaya atıldığında çocuğu da çok küçüktü ve bakan olduğu sırada yuvaya gidiyordu. Bir gün, kabinedeki çok yoğun ve uzun bir toplantıdan çıktığında sekreteri endişeyle, "Sizi yuvadan aradılar ama toplantıdaydınız, bağlayamadım" diyor. Telefonlar ediliyor ve anlaşılıyor ki, çocuğu yuvadan alması gereken genç kız o gün gelmemiş, oğlan okulda bir başına kalakalmış; ve başöğretmen onu evine götürmüştür. Bredin, arabaya atladığı gibi öğretmenin evine gider, küçük oğlunu ihmal ettiği için onu kınadığı an-

laşılan öğretmenin acımasız bakışları karşısında tek laf edemeden çocuğunu alıp eve getirir. Çocuk hayatından pek de şikayetçi değildir. Ama Frederique olayı düşündükçe kızar ve öyküyü bitirirken söylediği son cümle şu olur: "Nedense kimsenin aklına, kocamı aramak gelmemişti!" (Bredin, 1997: 28).

Bu gerekçeleri en çok kullananlar siyasetçi erkeklerdir. Onlara bakılırsa kadınların siyasete girmelerine hiç de karşı değillerdir ama ne yazık ki yeterince bilgili, donanımlı kadın aday bulmakta zorlanmaktadırlar. İlerde göreceğimiz gibi bu görüş pek de doğru değildir. Erkek tarzı politikayı sevmeseler ve zaman bulmakta zorlansalar da, kapıların açıldığını gördüklerinde çok sayıda kadın, kendilerini ortaya koymakta ve aday olmaktadır (Mossuz-Lavau, 1998: 26). Politikacıların ileri sürdükleri bir gerekçe de, seçmenlerin kadın siyasetçiye güvenmedikleri yollu iddiadır. Ancak yapılan kamuoyu yoklamaları, liberal demokrasilerde bu görüşün doğru olmadığını gösteriyor. Örneğin 1997'de Fransa'da SOFRES tarafından yapılan bir kamuoyu yoklaması, seçmenlerin % 84'ünün, cumhurbaşkanının kadın olması fikrine olumlu baktığını ortaya koymuştur (Mossuz-Lavau, 1998: 26).

İkinci yaygın görüş, başta seçim sistemi olmak üzere siyasal kurumların kadın adayların seçilmesine elverişli olmadığıdır. Genel kanı, birden çok adayın gösterildiği liste ve oyların nispi paylaşımını öngören seçim sisteminin kadınlara daha fazla şans tanıdığı yolunda. Nitekim İskandinav ülkeleri, Hollanda, Almanya gibi ülkelerde kadınların engelleri nispeten daha kolay aşmaları bu seçim sistemiyle açıklanıyor (IDEA, 1998: 28). Buna karşılık, dar bölge, tek ya da çift turlu çoğunluk sisteminin geçerli olduğu ülkelerde, bölgede iyi tanınan, uzun süredir politika yapan erkeklerin seçilme şanslarının daha yüksek olduğu, kadınların bu sistemde kaybetmeye mahkûm oldukları söyleniyor. Örnek olarak da, Fransa, İngiltere ve ABD gibi liberal demokrasilerde parlamentoda kadınların temsil oranının öbür ülkelerin gerisinde kalması gösteriliyor. Ancak ileride göreceğiniz gibi, 1990'larda bu üç ülkede kadın politikacıların elde ettikleri başarı, buna karşılık nispi sistemde kadınların listelerin alt sıralarında aday gösterildikleri sürece seçime şanslarının olmaması meselenin bir seçim tekniğinden çok, politik iradeyle açıklanması gerektiğini ortaya koymaktadır. Örneğin, 1986'da Fransa'da milletvekili seçimlerinde nispi sistem uygulanmış ve seçimlere 5. Cumhuriyet için rekor olan % 25 oranında kadın aday katılmıştı. Ama kadınlar seçilebilenlerin ancak % 5.9'unu oluşturuyorlardı (Mossuz-Lavau, 1998: 24).

Yer yer, yine Fransa'da olduğu gibi, siyasetçilerin aynı anda parlamento, belediye ve bölge temsilciliklerini üstlenebilmeleri ya da temsilcilerin gö-

rev sürelerinin sınırsız olması gibi faktörlerin, siyasete yeni giren kesimlerin (gençler ve kadınlar gibi) önünü kesen kurumsal özellikler olduğunu vurgulamaktadır.

Ama tüm bu gerekçelerin işaret ettiği asıl neden, Janine Mossuz-Lavau'nun açık seçik ifade ettiği gibi, "kapalı erkek kulüpleri görünümündeki siyasi partilerin kötü niyeti, kendilerini oldukları gibi sürdürmek istemeleri ve tek bir erkeğin bile bir kadın yararına sandalyesinden vazgeçmek istememesi"dir (*a.g.e.*: 24 ve Barzach, 1989).

Birçok kadın gözlemcinin değindiği bir önemli neden de, 1970'lerde yeniden tarih sahnesine çıktıktan sonra liberal demokratik toplumlarda kadınların statüsünün değişmesinde çok etkili olan feminist kadın hareketlerinin, yakın zamana dek, kadınların siyasal iktidara ortak olma talebine olumsuz yaklaşması ve bu alandaki mücadeleyi ihmal etmesidir (Mossuz-Lavau, 1998: 24; Guigou, 1997: 82; Halimi, 1995).

Kanımca İskandinav ülkelerinde kadınların başarısını açıklayan en önemli faktör, bu konuyu zamanında önemsemeleri ve gereğini yapmaya erken bir tarihte başlamalarıdır (Tekeli, 1991: 71 vd.).

YÜZYIL BİTERKEN: HEDEFE GÖTÜREN İKİ FARKLI YOL

Öyle anlaşılıyor ki, İskandinav kadınlarının 1970'lerde önemini sezdikleri, 1980'lerde politika gündemine taşıdıkları, 1990'larda sistematik olarak uygulamaya koydukları kota yöntemi, (Dahlerup, 1998) kadınlara kapalı görünen parlamento kapılarının açılabilmesi için artık hemen her ülkede uygulanması kaçınılmaz görülen bir yöntemdir. Kadınlar istedikleri kadar 'biz aciz değiliz, özel desteğe muhtaç değiliz, iktidarı bileğimizin gücüyle alacağız' desinler, erkekler iktidara öylesine dört elle sarılmışlar ki sandalyelerine geçirdikleri tırnaklarını biraz olsun gevşetmek için onlara 'kota' ilacından bir doz içirmek kaçınılmaz görünüyor. 1990'lı yıllarda hızlanan ve yaygınlık kazanan bu akımda, görebildiğim kadarıyla iki farklı strateji uygulandı: 'Yasaları değiştirmek' ya da 'siyasi partileri etkileyerek' sonuç almak. Somut örneklere baktığımızda, bu iki modelin birbirlerine, ilk bakışta göründükleri kadar aykırı olmadıklarını, nihai amaca ulaşmak için farklı stratejilerin birlikte uygulandıklarını görüyoruz. Çok renkli olan bu farklı mücadeleleri somut örneklerden anlatmaya geçmeden önce, uluslararası platformlarda kadınların temsilde eşitlik arayışına verilen desteğe kısaca göz atmakta yarar görüyorum.

Dünya genelinde ve farklı bölgesel örgütlerde kadın hareketleri 1970'lerin ortasından başlayarak oldukça güçlü bir baskı grubu oldular ve

üye devletlere tavsiye ya da bağlayıcı karar şeklinde çözüm önerebilecek etkinlik düzeyine ulaştılar.

Bu uluslararası sözleşmelerden en önemlisi kuşkusuz, 1979'da Birleşmiş Milletler çerçevesinde kabul edilen, 1980'de üye devletlerin imzasına açılan, yeterli imza sayısına ulaşarak 1983'te yürürlüğe giren, Türkiye'nin 1985'te, bazı hükümlerine rezerv koyarak onayladığı[1] Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi, kısa adıyla CEDAW'dur. Onaylandıktan sonra imzacı devletlerin pozitif hukuklarının parçası ve bazı yorumlara göre anayasaya eşdeğer bir güce sahip olan bu sözleşmenin 3., 4. ve 7. maddeleri, kadınların siyasi temsilde ve kamu görevlerinde erkeklerle eşit konuma gelmeleri için alınması gereken önlemleri belirler. Özellikle 4. Madde, kadınların açık bir ayrımcılıkla karşılaştıkları alanlarda (siyasal temsil gibi) yapısal engellerin aşılması için geçici bir süreyle uygulanacak 'kota' benzeri 'olumlu ayırımcı' önlemleri anayasaların eşitlik ilkesine aykırı değil, tersine, *eşitliği sağlamaya yönelik* teknikler olarak nitelemektedir.

1995'te Birleşmiş Milletler çatısı altında Pekin'de toplanan Dünya Kadın Konferansı'nın benimsediği tavsiye kararları arasında en öncelikli yeri, kadınların siyasal kararların alınmasına eşit koşullarda katılımının aldığını da belirtelim.

Bölgesel planda ise, Türkiye'nin üyesi olduğu Avrupa Konseyi ve üyesi olmak istediği Avrupa Birliği, kadın-erkek eşitliğine çok önem veren kuruluşlardır ve bu konuda birçok konferans düzenlemişlerdir. Bunların en önemlileri, 6-7 Kasım 1989, Avrupa Konseyi 'Pariter Demokrasi' semineri; 1991 Avrupa Komisyonu 'Fırsat Eşitliği Uzmanlar Ağı' buluşması; 1992'de Atina'da toplanan 1. Avrupa Kadınlar ve Politika Zirvesi'dir. Değişik ülkelerden bakanlık yapmış kadın politikacıların katıldığı bu toplantının sonuç bildirgesinde, "Kadın ve erkekler arasında yasal ve fiili eşitliğin sağlanması temel bir insan hakkıdır. Kadınlar nüfusun yarıdan fazlasını oluşturduklarından demokrasi, seçimle ve atamayla gelinen kamu görevlerinde tam eşitliği zorunlu kılmaktadır. Siyasi ve kamusal nitelikte kararlara kadın ve erkeklerin eşit şekilde katılmaları gerektiğine inandığımız için, karar organlarında köklü yapısal değişikliklere gidilmesini gerekli görüyoruz" denilmektedir (Mossuz-Lavau, 1989: 36). 14 kadın bakanın katıldığı, 16-19 Mayıs 1996 Roma zirvesinde de

1 *Ülke raporu*, 1997, T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, BM CEDAW Komitesi'ne Sunulan Rapor, Ankara. Türkiye'nin koyduğu rezerv, Medeni Kanun'un Aile Hukuku bölümüyle ilgilidir (ünlü aile reisi erkektir maddesi ve devamı) ve sözleşmeye uygun olarak gerekli değişikliklerin yapılması beklenmektedir. Ancak Türkiye, bu konu dışında sözleşmeyi onayladığı için, bu yazıda değinilen hükümleri pozitif hukukumuzun parçası olmuştur.

benzer kararlar alındı. Nihayet, 3-14 Kasım 1997'de İstanbul'da yapılan Avrupa Konseyi toplantısı sonuç bildirgesi aynı kararlığı ifade ederek 'erkeklerin eşitliği sağlamak için üzerlerine düşeni yapması gerektiğine' dikkat çekti.

Görüldüğü gibi uluslararası topluluklara üye ülkeler için kadın-erkek eşitliğini siyaset alanında da sağlamak kaçınılmaz bir vecibe olmuştur.

Bununla birlikte, kadın hareketinin örgütlülük düzeyi, siyasi partilerin bileşimi, partiler arası güç dengesi, ülkenin siyasi kültürü ve gelenekleri ile kadın haklarına inanmış, zeki siyasi liderlerin var olup olmaması gibi faktörlere bağlı olarak farklı ülkelerde iki değişik mücadele stratejisi oluşmuştur. Bu stratejileri, iki somut örnekten giderek anlatmaya çalışacağım.

Temsil Eşitliğini Yasa Değişikliği Yoluyla Sağlama Çabası: Fransa'da 'Parite' (Tam Temsil Eşitliği) Kavgası

Fransa'da siyasal temsil eşitliği mücadelesinin kökleri, 1990'lardan eskiye gidiyor. 1974'te Giscard d'Estaign'in atadığı, dünyadaki ilk Kadınlardan Sorumlu Devlet Bakanı Françoise Giroud'nun hazırlattığı "Kadınlar için 100 Önlem" paketi, liste yoluyla yapılan seçimlerde kadınlar için % 15 kota uygulanmasını öngörmüştü. Buna uygun olarak hazırlanan 1979 tarihli yasa teklifinde kota % 20'ye yükseltildi. Ancak, meclisten oybirliğiyle geçen yasa senato gündemine alınmayınca kadük oldu. Aynı yıllarda Sosyalist Parti (Sosyalist Enternasyonal ilkeleri doğrultusunda) 1974'te % 10, 1979'da % 20 kota ilkesini benimsemişti. 1982'de Sosyalist Parti listesinden bağımsız olarak seçilen feminist hukukçu Gisèle Halimi kadınlar yararına % 30 kota öngören bir yasa teklifi verdi. Ancak parti grubunda, milletvekili Richard tarafından verilen % 25 kota önerisi benimsendi ve yasa mecliste kabul edildi. Ne var ki, o günlerde siyasi çevrelerde Anayasa Mahkemesi'nin bu yasayı nasılsa iptal edeceği yolunda bir rivayet dolaşmaktaydı. Nitekim, konuyu kendi iradesiyle ele alan Mahkeme, Anayasa'nın 3. ve İnsan Hakları Bildirgesi'nin 6. maddelerinde 'yurttaş'ın kategoriye ayrılmasına karşı çıkıldığı gerekçesine dayanarak yasayı iptal etti.

Böylece Fransa'da, % 50'nin altındaki kotalar yerinde 'yüzde 50/50 tam eşitlik' (parite) tezini savunmak yasal bir gereklilik haline gelirken, mecliste Anayasa Mahkemesi'nin itiraz edemeyeceği bir yasal/hukuki çözüm bulma kaygısı ön plana geçti.

Kuşkusuz her yasa değişikliği politik bir mücadele gerektirmektedir. Nitekim 1992'de Françoise Gaspard, Claude Servan-Schereber ve Anne de Gall'ın kamuoyunda çok etkili olan *Kadın Yurttaşlar İktidara! Özgürlük,*

Eşitlik, Parite (eşit temsil) kitabını yayınlamalarıyla birlikte, sayısız toplantı, panel, seminer düzenlendi; bu amaç için çalışan dernekler kuruldu ve diğer kadın dernekleriyle birlikte bir 'parite ağı' oluşturuldu. 1993'te *Le Monde* gazetesinde kamuoyunun iyi tanıdığı 289 kadın ve 288 erkeğin imzaladıkları 577'ler bildirgesi yayınlandı. Metnin altında imzası bulunan kişiler hem sol hem sağ ideolojilerdendiler. 1996'da eski hükümetlerde görev yapmış sağ ve sol eğilimli kadın bakanlar çok izlenen bir televizyon programında tartıştılar ve pariteye destek verdiler. Aynı yıl, aralarında Simone Veil, Michale Barzach, Frederique Bredin, Edith Cresson'un bulunduğu sağ ve soldan, on eski kadın bakan, parite için anayasa değişikliğini destekleyen ortak bir bildiri yayınladılar. 1995 başkanlık seçimlerine gidilirken 'parite', kampanya temalarının başına yerleşmişti. Kampanya sırasında Le Pen hariç bütün siyasi liderler, kadın kotasından yana tavır aldılar. Sağcı Balladur ve sosyalist Jospin ilk adım olarak % 30 kadın kotası için anayasa değişikliği yolunu seçerlerken, Chirac daha temkinli bir yol izleyerek seçilirse bir 'Parite Gözlemevi' kurma vaadinde bulundu. Seçildiğinde bu kurul oluşturuldu ve anayasa hukukçuları başta olmak üzere uzmanların görüşlerini topladı. Başkanlığını Gisèle Halimi'nin yaptığı parite komisyonu, raporunu 1996 sonunda tamamlayarak başbakana sundu. Anayasacılara göre, pariteyi sağlamanın üç yolu vardı: Anayasa değişikliği, referandumla kabul edilen reform yasası ve olağan yasama yolu. Anayasa değişikliği önerenler Anayasa Mahkemesi'nin 1982'deki kararından dönmeyeceği varsayımından yola çıkıyor; Cumhurbaşkanı'ndan gelecek bir teklifin meclis ve senatonun ortak toplantısında 2/3 oyla kabul görüp referanduma sunulması gerektiğine işaret ediyorlardı. Ancak bu yol, Chirac'ın kota konusundaki görüşünü değiştirmesi ve Senato'nun kotaya sıcak bakmaması nedeniyle tıkalı görünüyordu. Yeter ki, başkan seçmenin nabzına göre tavır değiştirsin! Zira Fransa'da bugün kamuoyunun büyük çoğunluğu pariteye olumlu bakıyor ve anayasa değişikliğine destek veriyor. Ancak başka anayasacılar anayasa değişikliğine gitmenin, bugüne kadarki 'demokratik' anayasaların bu niteliğini yadsımak anlamına geleceğini, dolayısıyla pariteyi referandum yoluyla yasa hükmü yapma yolunun seçilmesini savunuyorlar. Ama bu yol da, referandum teklifini yapması gereken Chirac'ın tavrından dolayı tıkalı görünüyor. Nihayet, millet meclisinde çoğunluğa sahip sol partilerin, olağan yasama yoluyla parite değişikliğini yapabileceklerini savunanlar var. Françoise Gaspard gibi milletvekilleri, ayrıntılı yasa teklifleri de hazırlamış bulunuyorlar. Fransa'nın 1982'den beri CEDAW'u imzalamış olması, kamuoyunda pariteden yana ezici bir çoğunluğun var olması gibi yeni verile-

ri dikkate alarak, mecliste kabul edilecek bir yasaya Anayasa Mahkemesi'nin itiraz etmeyebileceği görüşünü savunuyorlar.

Ancak, yasa değiştirme stratejisinin benimsendiği bu örnekte bile, bunu sağlayabilecek en önemli adımın siyasal olarak atıldığını hatırlatmakta yarar vardır. 1997 seçimlerinde kadınların siyasette eşit olmalarına içtenlikle inanan, ilkeli (partisinin önde gelenlerinin 'kadın aday seçim kaybettirir' itirazlarına ve yaptıkları baskılara rağmen kazanma şansı yüksek seçim çevrelerinin 1/3'ünü kadınlara ayırma kararına sonuna dek sahip çıkan) zeki bir parti başkanının (Lionel Jospin) kadınlara sağladığı destek çok önemliydi. Sonuç ortada... 1997 milletvekili seçimlerinde seçmen, özellikle kadın seçmen, kadın adayları seçtirme kararlılığını gördüğü partiye oy verdi ve yıllarca Avrupa Birliği'nin bu alanda Yunanistan'dan sonra en geri kalmış üyesi olan Fransa'da % 100'lük bir artış gerçekleştirerek kadın temsilci sayısını 63'e yükseltti. Böylece sihirli % 10 barajı aşılmış oldu (Mossuz-Lavau, 1998: 11 vd.). Ayrıca çok önemli bakanlıklara Martine Aubry, Catherine Trautmann, Elisabeth Guigou, Ségolène Royal gibi yetenekli kadın politikacılar getirildiler (Sinclair, 1997: 169 vd.).

Yasa değişikliği yoluyla kadın temsilci sayısını ve oranını arttırma modelini Avrupa'da başarıyla uygulayan tek ülke Belçika'dır. İtalya'nın 1990'larda bu yolda verdiği mücadele, ne yazık ki Anayasa Mahkemesi'ne takıldı. 1994'te kabul edilen seçim yasasına "seçim listelerinde aynı cinsten 2/3'ten fazla aday bulunamaz" hükmünü koymuş olan Belçika, belediye seçimlerinden başlayarak kotayı kademeli olarak uygulamaktadır. Ancak bu başarıda büyük emeği geçen hukukçu Eliane Vogel-Polski, kadın temsilci sayısını arttırmanın kaçınılmaz yolu olan 'kota'nın, bir kez ulaşıldıktan sonra kadınlar önünde engel oluşturduğunu söyleyerek, Belçika'da bundan sonraki hedefin 'parite', yani tam eşitlik olduğuna işaret etmektedir (Mossuz-Lavau, 1989: 33).

Avrupa dışında ise, seçim yasalarına kota hükmünü koymuş Arjantin (% 30), Brezilya (% 20), Hindistan (yerel seçimlerde % 30) gibi ülkeleri saymak mümkün. Ama her geçen gün, kota ilkesini yasalarına geçiren ülke sayısı artmakta olduğu için bu liste her an geçersiz olmaya mahkûmdur (IDEA, 1998).

Anglosakson Modeli: Siyasi Partileri İçerden Fethetmek

ABD dünyanın hem en genç devletlerinden, hem de en yaşlı demokrasilerinden birisi. Ne var ki, kadınların 1920'de İngiltere'dekine benzer mücadelelerle oy hakkı kazanmalarından sonra, çok yakın bir döneme kadar Kongre ve

Senato'daki kadın temsilcilerin sayısı bir elin parmaklarıyla gösterilecek kadar azdı. Başlangıcından 1992'ye kadar Amerikan Kongresi'nde görev yapmış kişiler arasında 11.363 erkeğe karşılık sadece 163 kadın yer almıştı (Mezvinsky, 1994: 49). Bu anlamda Kongre, kadınlara tümüyle kapalı bir erkekler kulübü görünümü taşımıştı. Yakın zamana kadar Kongre'ye giren kadınlar, çoğu zaman kocalarının ölümünden sonra onların görev sürelerini tamamlayan karıları olup aralarından pek azı yeniden seçilmeyi başarmıştı.

Ancak 1992'de Bill Clinton'un başkanlığa seçildiği yıl yapılan Kongre seçimlerinde, gözlemcilerin çoğunun üzerinde anlaştığı bir deyimle 'Kongre'de Kadın Yılı' ifadesini haklı çıkaran bir gelişme yaşandı. Gerçekten, bir önceki dönemde Kongre'de sadece 18 kadın temsilci varken, 1992'de seçilen Kongre'ye giren 110 üyeden (47'si Cumhuriyetçi, 63'ü Demokrat partiden) 28'i kadındı (yaklaşık % 25). Böylece kadın temsilciler 435 sandalyeli Kongre'de toplam 48 temsilcilik (12'si Cumhuriyetçi, 36'sı Demokrat) kazanırken, o güne kadarki en yüksek orana (% 11) ulaştılar. Kendisi de yeni seçilen 24 Demokrat kadın arasında yer alan Marjorie Margolies-Mezvinsky'nin[2] Kongre'ye seçilen kadınların dünyalarını aydınlattığı ilginç kitapta, 1974'teki Watergate krizinden sonra gerçekleşenden bu yana, ülkede ilk kez böyle bir 'yenilenme' ya da 'reform' yaşandığına dikkat çekilmektedir (Mezvinsky, 1994: 11).

Amerikan kadınlarının siyasete ağırlık koyma mücadelelerinde dikkati çeken noktaları şöyle özetleyebiliriz: 1992'de Kongre'ye seçilen kadınlar, 40-50 yaşlarında (ve daha genç), 9'u siyah (5'i ilk kez seçilen), 1'i Porto Rikolu ve çoğunluğu değişik mesleklerde, akademik alanda başarı kazanmanın ötesinde, çok farklı yaşam deneyimlerine, ayrıca kamu görevleri ve eyalet meclislerinde siyaset tecrübesine sahip kadınlardı. Kısacası çok nitelikli bir kadrodan söz ediyoruz. Çoğu yeni seçilen kadın, Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle güvenlik sorunlarının geri plana itilmesi ve siyaset gündeminde iç politika sorunlarının, özellikle sağlık, çevre, temiz içme suyu, şehirlerdeki yüksek suçluluk oranlarının düşürülmesi gibi günlük hayatla ilgili, kadın temsilcilerin çok yakından ilgilendikleri konuların ön plana geçmesinin kadın adayların yararına bir gelişme olduğunu vurgulamışlardır. Aynı şekilde, önceki dönemde üst üste gelen çeşitli suiistimallerden yılan ve siyaset sınıfını yenilemekten yana olan seçmenler için denenmemiş, para pul işlerine bulaşmamış ka-

---

2 Seçim kampanyalarında MMM rumuzunu kullanan bu zeki ve başarılı kadın eski bir basın ve TV gazetecisidir; feministtir. Amerika'da evli olmayan bir kadının evlat edinme mücadelesini başlatıp kazanmıştır ve şimdiki kocası eski Iowa Kongre temsilcisi Demokrat Ed Mezvinsky ile birlikte, evlat edindiği Vietnam savaş yetimleri de dahil 13 çocuk sahibidir (özel görüşme).

dınlar tercih edilen adaylardı. Seçmen beklentilerini iyi değerlendiren zeki liderlerin rolü burada da önem kazandı. Yenilenme arayışını 1992'de en iyi demokratlar ve kadın adaylara büyük destek veren karı-koca Clinton'lar değerlendirmişti. Kuşkusuz, 1992'de yeni seçilen kadınlardan ikisi dışında hepsinin eski temsilcinin siyasetten çekilme ya da yeniden aday olmama kararını aldığı seçim çevrelerinden aday olması, yani kadın adayların seçmenin fazla tanımadığı bir erkek adaya karşı yarışması da seçilmelerini kolaylaştıran kurumsal bir faktör olmuştur.

Kadın temsilcilerin, özellikle Demokrat Partili kadınların başarısında onlara destek sağlayan kadın kuruluşları önemli rol oynadılar. Bu kuruluşların başlıcaları *Emily's List* (Demokrat), *Wishlist* (Cumhuriyetçi) ve farklı partilerden kadın adaylara destek olan Ulusal Kadın Politikacılar Platformu (*National Women's Political Caucus*) ile Kadın Kampanya Fonu'dur (*Women's Campaing Fund*). Çoğu, kadın adaylar için mali kaynak ve diğer kampanya destekleri sağlamak için kurulmuşlardır. Bunun da nedeni ABD'de her adayın seçim kampanyasını kendisinin finanse etmesi ve çok pahalı olan bu kampanyalar için erkek adayların genellikle iş ve sanayi dünyasından destek almalarına karşılık, kadınların bu olanaktan yoksun olmalarıdır. Bu kuruluşların en eskisi, 1985'te Ellen Malcolm tarafından kurulmuş olan Emily's List, adını "Erken para maya gibidir, hamuru kabartır"[3] özdeyişinden almakta ve erkeklerin sağladığı büyük miktarlarda paraya karşılık, çok sayıda kadından sağlanan küçük miktarlarda bağışlarla (100'er dolar gibi) destek fonu oluşturmayı hedeflemektedir.

Saydığımız bu faktörlerin ötesinde 1992'yi 'Kadın Yılı' yapan sıçrama üzerinde kamuoyunu ve özellikle kadın seçmeni sarsan bir siyasi olayın etkisi göz ardı edilmemelidir. Bu olay, 1991 Ekim ayında Anayasa Mahkemesi'ndeki boş üyelik için tarihte ilk kez siyah bir adayın gündeme gelmesiyle ilişkilidir. Ancak, Clearance Thomas hakkında Senato'da yapılan inceleme sırasında Thomas'ın Anita Hill adlı eski yardımcısının yargıcın kendisine cinsel tacizde bulunduğu yollu iddiası gündeme bir bomba gibi düşer. Anayasa Mahkemesi'ne seçilecek ilk siyah yargıca karşı bir kadının tanıklığı ortalığı karıştırırken, Thomas'ı dinleyen Senato komisyonunun 12 beyaz erkekten oluşması, kadınlarla ilgili vahim bir iddiayı değerlendirecek kurulda tek bir kadının bulunmaması, oturumları televizyondan izleyen kadın kamuoyu üzerinde temsilciler arasında ne kadar az kadın bulunduğunu kavrama bakımın-

3 "Early Money Is Like Yeast (it makes the daugh rise)" özdeyişinin kısaltılmışı olan sözcük aynı zamanda bir kadın adaya gönderme yapmaktadır.

dan şok etkisi yapar. Kongre üyesi kadınlar bu konuda peş peşe söz almanın yanı sıra, Senato başkanını ziyaret etmeye karar verirler. Arkalarında koca bir basın ordusu vardır. Senato Başkanı Mitchell, kadın Kongre üyelerini kabul etmek istemeyince 'ya bizimle konuşun ya da basınla konuşuruz' tehdidiyle karşılaşır ve kadın delegasyonunu özel bir odaya alarak görüşmek zorunda kalır. Aynı günlerde *Emily's List*'in popüler bir televizyonda yaptığı tanıtım programı, ülkenin her yanından binlerce kadının kuruluşu arayarak destek vermek istediğini bildirmesine yol açar. Kuruluşa bağış yağmaktadır...

Kadınların 1992 seçimlerinde sağladıkları başarıyı yorumlayan Ulusal Kadın Siyaset Platformu Başkanı H. Woods, "Henüz 'kritik kitle'ye (*critical mass*, bkz. Dahlerup, 1988) ulaşabilmiş değiliz, ama hem sayımız hem de seçilen kadınların birlikte davranma konusundaki kararlılıkları sayesinde tek tek oyların ötesinde bir güç yakaladık. Beş yeni kadın ile 24 yeni kadın arasında çok önemli bir fark var; Kongre'ye seçilmiş kadınların ağırlığı % 11'in çok ötesinde" demektedir (Mezvinsky, 1994: 81).

Amerikan kadınları yasa değişikliği ya da kota tekniklerine ağırlık vermek yerine 'seçilen kadınların yeni rol modelleri oluşturması' ve bunun gerek seçmenler gerekse siyasete girmeyi düşünen kadınlar üzerinde yapacağı etkinin yanı sıra kadın adayları seçtirmek için kadınlar arası dayanışmanın harekete geçirilmesiyle sonuca ulaşılacağına inanmaktalar.

Son olarak değinmek istediğim örnek, İngiltere. Dar bölge çoğunluk sisteminin uygulandığı İngiltere'de sandalyelerin yarısını seçen seçim çevrelerinin, büyük partilerden biri ya da diğeri açısından 'sağlam' (yani genellikle partilerden birinin 20 puandan fazla bir çoğunluğa sahip) olduğu, dolayısıyla 1955-1992 arasında seçim sonuçlarının sandalyelerin % 10-15'inde (60-100 sandalye) genellikle % 5'ten de az oyun (2500 dolayında seçmen) kaymasıyla belirlendiği biliniyor (Norris ve Lovenduski, 1995: 236). 1918'de katıldıkları ilk seçimlerden bu yana kadın adayların seçilmesindeki en büyük engeli kazanma şansı düşük çevrelerden aday gösterilmeleri oluşturuyor. Adayları belirleyen politikacı erkekler bu tavrı 'politikayı bilmeyenler kaybede kaybede öğrenirler' mantığıyla yıllarca sürdürmüşlerdir. Sonuç olarak erkeklerin bu kötü niyeti kadın adaylar üzerinde caydırıcı etki yapmıştır. 1918'den 1970'e kadar kadın adaylar toplam adayların % 5'inden, seçilenlerin de % 4'ünden az olagelmiştir. Ufak da olsa ilk değişim 1974 seçimleriyle başlamış, kadınlar 1979'da adayların % 8.4'ünü, 1983'te % 10.9'unu, 1987'de % 14.2'sini 1992'de ise % 21.2'sini oluştururken, seçilenler arasındaki ilk ciddi sıçrama 1992'de (% 9.2) gerçekleşmiştir. O yıl Avam Kamara-

sı'na giren 62 kadın milletvekilinden 20'si Muhafazakâr, 37'si İşçi Partisi, geri kalanlar da Liberal ve diğer partilerden seçilmişlerdi (Norris ve Lovenduski, 1995: 103).

1997 seçimlerinde ise değişimi sağlayan önde gelen kadın aktörleri bile şaşırtan (Shorte, 1996) bir 'devrim' gerçekleşti ve Westminster'e 120 kadın seçildi. Bu kadınlardan 101'i İşçi Partisi'nden seçilmişti (McDougall, 1998: 3).

İngiltere'de bu başarıya giden yol, 1970'lerde değişik partilerin kendi iç bünyelerinde kadınlar (ve azınlıklar) için 'kota' uygulamasının başlatılması ve kadınları seçtirmek için onlara çeşitli destekler veren derneklerin kurulmasıyla açıldı. Bu alanda öncülüğü, Liberal Parti'den aday olup seçimi kaybettikten sonra 1974'te partiler-üstü 300'ler grubunu kuran Lesley Abdela ve arkadaşları yaptılar (Abdela, 1989). 1990'larda ise Amerika'daki *Emily's List*'in İşçi Partili kadınlara destek sağlamak için oluşan İngiltere şubesi, yüzyılın başında işlevini doldurduktan sonra tarihe karışan ve seksen yıl sonra zümrüd-ü anka misali dirilen *Fawcett Society* türü örgütler devreye girdi. Ama asıl büyük çabayı kadın üyeler kendi partileri içinde verdiler. Bunlar arasında özellikle İşçi Partisi kadınları, 1989'daki parti konferansında, seçimle gelinen her düzeyde % 40 kadın kotasını kabul ettirdiler ve on yıl içinde varılması gereken hedef % 50 olarak benimsendi. 1992 konferansında parti organlarında kadınlar % 40 kotaya ulaşmışlardı ama kadın ve erkek adayların önseçime birlikte katıldıkları durumda kadın adayların erkek üyelerin oylarıyla seçilme şansının çok zayıf olduğu da ortaya çıkmıştı. Bu bağlamda asıl büyük adım, Blair'in başkan seçildiği 1994 konferansında atıldı. Buna göre, seçimin kazanılması kesin görülen sağlam sandalyelerden 1/3'ü kadın adaylara ayrılarak, bu seçim çevrelerinde önseçime sadece kadın üyelerin katılmaları (*all women short-list*) kuralı benimsendi. Parti, 'anayasanın eşitlik ilkesine karşı' olduğu gerekçesiyle mahkemeye başvuran ve davayı kazanan birkaç erkek üyenin direnişine rağmen alınan kararın arkasında durdu (McDougall, 1998: 155-166). Shorter gibi partili kadınların bile en fazla 50-60 kadının seçilebileceğini tahmin ettikleri 1997 seçimlerinde İşçi Partisi'nin kadın temsilcilerinin oranı % 100 arttıran seçim başarısının ardında, kuşkusuz, partinin aldığı kadınları destekleme kararının, kadın seçmenler arasında yarattığı umut yatmaktadır. İşçi Partisi'nin sağlam sandalyelerin çok ötesine giden bir seçim başarısı kazanması (*landslide*) geleneksel olarak muhafazakârlara oy verme eğilimi ağır basan kadın seçmenlerin bu kez oylarını Blair'den yana kullanmaları, dolayısıyla, sağlam olmayan birçok sandalyeyi, kadın adayların erkek rakiplerinin elinden almalarıyla sağlanmıştır.

Geçmişten bugüne Batı dünyasındaki kadınların siyasal alandaki eşitlik mücadelesinden verdiğimiz örnekler, uzun bir yolda büyük bir mesafe alındığını gösteriyor. Oy hakkı için verilen mücadele ilk aşamaydı ama kadınların önüne engel niyetine sürülen gerekçeler o gün bugün değişmedi. Günümüzde kadınların siyasette eşit temsil talebinin önüne çıkarılan engellerin neredeyse iki yüz yıl öncekilerle aynı olmasını avantaja dönüştürmek mümkün mü? Bence evet, çünkü kadınlar artık bu engelli koşuda deneyim kazandılar. Aynı mesafeyi bundan böyle daha hızlı koşacaklar.

Kaynakça

Abdela, Lesley, *Women With X Appeal, Women in Britain Today*, Optima, Londra, 1989.

Adler, Laure, *Les Femmes Politiques*, Seuil, Paris, 1993.

Barzach, Michale, *Verités et tabous*, Seuil, Paris, 1994.

Bredin, Frédérique, *Députée, journal de bord*, Fayard, Paris, 1997.

Çalışlar, Oral ve Uçkan, Gürkan, *Kadınların İsveçi*, İmge, İstanbul, 1977.

Dahlerup, Drude, "From a Small to a Large Minority: Women in Scandinavian Politics", *Scandinavian Political Studies*, cilt 11, sayı 4, 1988, s. 275-298.

–, "Using Quotas to Increase Women's Political Representation", IDEA, *Women in Parliament: Beyond Numbers* içinde, Stockholm, 1998, s. 91-108.

Gaspard, Françoise vd., *Au Pouvoir citoyennes! Liberté, égalité, parité*, Seuil, Paris, 1992.

Guigou, Elisabeth, *Etre Femme en politique*, Plon, Paris, 1997.

Halimi, Gisèle, "Femmes, moitié de la terre, moitié du pouvoir", Patricia Latour vd. (der.), *Femmes et citoyennes* içinde, Les Editions des Cerises, Paris, 1995.

Lovenduski, Joni ve Norris, Pippa, *Women in Politics*, Oxford University Press, Oxford, 1996.

Margolies-Mezvinsky, Marjorie, *A Women's Place, The Freshmen Women Who Changed the Face of Congress*, Crown Publishers, New York, 1994.

McDougall, Linda, *Westminster Women*, Vintage, Londra, 1998.

Mossuz-Lavau, Janine, *Femmes/Hommes Pour la Parité*, Press de Science Po, Paris, 1998.

Norris, Pippa ve Lovenduski Joni, *Political Recruitment, Gender, Race and Class in the British Parliament*, Cambridge University Press, Cambridge, 1995.

Rai, Shirin, "Classe, Caste and Gender-Women in Parliament in India", IDEA, *Women in Parliament: Beyond Numbers* içinde, 1998, s. 115-125.

Rover, Constance, *Women's Suffrage and Politics 1866-1914*, Routledge and Kegan Paul, Londra, 1967.

Rowbotham, Sheila, *Hidden from History: 300 Years of Women's Oppression and Their Fight Against It*, Pluto Press, Londra, 1973.

Royal, Ségolène, *La verité d'une femme*, Stock, Paris, 1996.

Schemla, Elisabeth, *Edith Cresson*, Flammarion, Paris, 1993.

Sinclair, Anne, *Deux ou trois choses que je sais d'eux*, Grasset, Paris, 1997.

Sineau, Mariette, *Des femmes en politique*, Economica, Paris, 1988.

Shorte, Claire, "Women and the Labor Party", Lovenduski ve Norris (der.), *Women in Politics* içinde, s. 19-28.

Tekeli, Şirin, *Kadınlar ve Siyasal-Toplumsal Hayat*, Birikim, İstanbul, 1982.
Tekeli, Şirin, "Pankhurstler", *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, Çağdaş Liderler Ansiklopedisi*, cilt 5, İletişim, İstanbul, 1986, s. 1612-1640.
Tekeli Şirin ve Koray, Meryem, *Devlet-Kadın-Siyaset*, TÜSES, İstanbul, 1991.
Therborn, Gören, *Sermaye Egemenliği ve Demokrasinin Doğuşu*, Verso, Ankara, 1989.

39

Kadınları Siyasete Taşımak İçin Kurulmuş Bir Dernek: KA-DER

KA-DER NEDEN VE NASIL KURULDU?

"Kadınsız demokrasi demokrasi değildir!"[1] savı Türkiye'de aralarında akademisyenlerin de bulunduğu pek çok kişiye, ilk bakışta şaşırtıcı gelebilir. Kimileri de hemen, ya "işçisiz demokrasi", "şu ya da bu etnik grupsuz demokrasi" ne olacak sorusunu soracaklardır. Kadınların şöyle bir özellikleri vardır. Dünyanın hemen her yerinde ülke nüfuslarının en az yarısını kadınlar oluşturmaktadır. İşçi, memur, genç, yaşlı gibi alt sosyo-ekonomik gruplarla kültürel alt kimlikler, erkekler arasında olduğu gibi kadınlar arasında da mevcuttur. Demokrasilerde kadınların temsili gerektiği gibi sağlanabilirse, diğer alt grup ya da kimlikler de, teorik olarak –erkekler tarafından yapılabildiği ölçüde– temsil edilebileceklerdir.[2] Buna karşılık, nüfusun ve seçmenlerin yarısını oluşturan kadınlar gerektiği gibi temsil edilmedikleri takdirde, bir demokrasi, onu demokrasi olmaktan çıkacak derecede eksik ve kısıtlı olmaya mahkûmdur. Son yıllarda Türkiye'de "demokrasinin temsil krizi"nden çok söz edilir oldu. Doğrudur. Kanımca bu krizin en açık kanıtı da, yaklaşık 15 milyon kadın seçmenin 1995'te seçilen son TBMM'inde sadece 13 (% 2.4) kadın temsilciyle temsil edilmesidir. Önemi giderek artan yerel yönetimlerde kadınların temsil oranları ise daha da vahim bir düzeyde, % 1'in altında kalmaktadır.

---

1 Zeynep Göğüş (der.), *Kadınlar Olmadan Asla*, Sabah Yayınları, İstanbul, 1998.

2 Füsun Üstel, "Yurttaşlığın Toplumsal Cinsiyet Boyutu", yayına hazırlanmakta olan kitabında yer alacak olan makale, çeşitli toplantılarda bildiri olarak sunulmuştur.

İşte KA-DER, Kadın Adayları Destekleme ve Eğitme Derneği, 1997 yılında bu sorunu kamuoyunun ve siyasetçilerin gündemine getirmek ve aşmak için çözümler üretmek üzere kuruldu. Aralarında benim de bulunduğum bir grup kadın,[3] kuruluş çalışmalarına 1996 sonbaharında başladı. Burada ilk akla gelen soru şudur: Neden daha önce değil de bu tarihte? Gerçekten, ben 1978 yılında, yani yirmi yıl kadar önce İstanbul Üniversitesi'nde savunduğum doçentlik tezinde[4] kadınların siyasal karar organlarından dışlanmışlığını bir sorun olarak ele almıştım. Burada iki faktörün etkili olduğunu düşünüyorum. Değişen dünya koşulları ve Türkiye'de kadınların kendi sorunları konusunda bilinçlenmeleri temelinde oluşan bir kadın hareketinin varlığı. 1990'ların sonunda KA-DER gibi bir dernek kurmayı mümkün kılan bu şartlar, 1970'lerin sonunda mevcut değildi.

Bilindiği gibi Türkiye'de kadınlara seçme ve seçilme hakları, 1934'te Anayasa'da yapılan bir değişiklikle tanındı ve bir yıl sonra yapılan seçimlerde 18 kadın (% 4.5) TBMM'ne girdi. Bu sayı ve oran, bugüne dek kadınların siyasal temsilde eriştikleri en üst düzeyi ifade etmektedir. Gerçekten, 1946'dan itibaren Türkiye'nin çokpartili demokrasiye geçiş adımlarını atması kadınlara yaramadı. Tersine, kadınlar erkek egemen siyasal partiler arasındaki rekabete ayak uyduramadıkları için kaybettiler. Seçilmiş meclislerdeki sayıları 1970'lerin sonuna dek 10'un altında kaldı. Ne var ki, bu vahim durum, o yıllarda dünyanın geri kalanında da demokrasiler kadınları dışlama eğiliminde oldukları için fazla dikkat çekmedi. Ancak, 1970'ten başlayarak önce İskandinav ülkelerinde, ardından diğer Avrupa demokrasilerinde kadınlar temsili eşitsizliğe bayrak açtılar, "kota" gibi olumlu ayrımcılık yöntemlerini gündeme getirip siyasi partilere kabul ettirdiler ve seçilmiş meclislerdeki oranları düzenli biçimde artmaya başladı. 1990'larda hızlanmaya başlayan bu süreç, 1995'te Pekin'de toplanan Dünya Kadın Konferansı'ndan sonra yalnız Avrupa'da değil, dünyanın her yanında, hem kadın hareketlerinin hem de siyaset mücadelesinin önde gelen bir gündem maddesi oldu. Sadece son iki yılda yapılan birkaç seçimden örnek vermekle yetinirsek, değişimin ne kadar çarpıcı olduğu görülecektir. 1997'de İngiltere'de İşçi Partisi iktidara gelirken, kadın temsilcilerin oranı % 100 artarak % 20'ye dayandı; aynı yıl Fransa'da yapılan seçimlerde Sosyalist Parti'nin seçim zaferi beraberinde % 100'lük bir artışla kadın temsilci oranının % 12'ye çıkmasını getirdi. 1998'de İsveç'te yapı-

3 Derneğin kuruluş amaçlarına uygun olarak kurucular, siyasal ve sosyal bilimci, hukukçu, gazeteci ve halkla ilişkiler uzmanlarından oluştu.

4 Şirin Tekeli, *Kadınlar ve Siyasal-Toplumsal Hayat*, Birikim, İstanbul, 1982.

lan seçimlerde kadın temsilciler zaten kendilerine ait olan dünya rekorunu bir kez daha kırdılar ve oranı % 43'e yükselttiler. Aynı yıl Almanya'da yapılan seçimlerde kadın temsilcilerin oranı % 32'ye yükselirken, Yeşiller Partisi'nden Federal Meclis'e giren kadınların oranı "parite'yi" (tam eşitlik) aşmış, % 57'ye ulaşmıştı. Avrupa dışında da kadınların temsil oranı, örneğin Arjantin'de % 26, Hindistan'da (yerel yönetim) % 30, Uganda'da % 16 oranlarını yakalamıştı.[5] Bütün bu veriler Türkiye'de kadınları temsil adaleti için harekete geçmeye davet ediyordu.

Bu değişik demokrasilerden özellikle ekonomileri gelişmiş olanlarının ortak özelliği, siyasi temsil eşitliği kavgası başlatan kadınların, eğitimde erkeklerle az çok eşit bir konumda olmaları, çalışma hayatına erkeklerle neredeyse eşit koşullarda katılmaları –kadınların part-time çalışmadaki ağırlıklı yeri bir yana bırakılırsa– mesleklerde son yıllarda çok hızlı bir ilerleme kaydetmeleri ve kadın hareketlerinin oldukça güçlü ve örgütlü olmasıdır. Bazı gözlemciler ayrıca, oy verme davranışlarında yakın zamana dek kadınların muhafazakar partilere erkeklerden daha çok oy vermelerinde belirleyici rol oynayan kiliseye daha bağlı olma eğiliminde son yıllarda görülen düşüşün, yani demokratik toplumlarda gözlemlenen laikleşme eğiliminin artık kadınları da etki alanına almasının altını çiziyorlar.[6] Kısacası demokratik toplumlarda modernleşen ve erkeklerle aralarında büyük uçurumlar kalmayan kadınlar, siyasette de erkeklerle eşit olarak temsil edilmek istiyorlar.

Türkiye'deki durum, okur yazar olmayanların (nüfusun 1/3'ü) çoğunluğunun kadın olması ve bölgesel farklılıklar nedeniyle bu oranın Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da kadınların %55'ine varması örneğinden de anlaşılacağı gibi bu ülkelerden biraz farklı. Kadınların faal nüfustaki payları da (yaklaşık 1/3) çok düşük. Ama, Türkiye bir çelişkiler ülkesi ve bazı mesleklere (tıp, hukuk, mimari, hatta mühendislik gibi) bakıldığında kadınların ulaştıkları oranlar, kimi gelişmiş Batı demokrasisinin bile ötesinde. Kuşkusuz, Türkiye'ye gecikmeli gelmiş ve örgütlenmede pek çok sorunla karşılaşmış kadın hareketi de, Batılı demokrasilerdeki benzerlerinin gücünü yakalamaktan uzak. Gene de, 1980'lerde Türkiye'de, kadınların sorunlarını ülke gündemine sokmayı başaran, genç ve dinamik bir kadın hareketinin oluştuğu gerçeğini kimse yadsıyamaz. Öte yandan, siyasal temsilde kadınların ulaşabildikleri düzeyin çok geri olması ve kadınların yıllardır siyasete taşımaya çalıştıkları taleplerin sistemce dışlanmasının yol açtığı tepkinin, KA-DER gibi bir örgü-

5 Bkz. Zeynep Göğüş, *a.g.e.*, giriş yazısı.
6 Janine Mossuz-Lavau, *Femmes/Hommes Pour la Parité*, Presses de Science Po, Paris, 1998.

tün, "volontarist (iradeci)" saiklerle kurulmasını haklı kıldığı ileri sürülebilir. Nesnel koşulların elverişsizliğine rağmen, belki tam da bu yüzden, proje volontarist olmak zorundaydı.

KA-DER, başka ülkelerdeki çeşitli deneyimlerden esinlenmekle birlikte[7] Türkiye'de 1990'ların sonunda geçerli olan siyasi tablonun tahlilinden yola çıkarak oluştu. Önce gerçekçi görünmeyen alternatifler bir yana bırakıldı. Bunları şöyle sıralayabilirim: 1. Türkiye'de kadınların temsilini arttırmak için var olan siyasi parçalanmışlık bağlamında, bir Kadınlar Partisi kurmak yararlı bir çözüm değildir. 2. Bağımsız adayların seçilme şansının geleneksel olarak düşük olduğu bir sistemde bağımsız kadın aday desteklemek –isteyenlere karşı çıkılmasa da– çıkar yol değildir. 3. Var olan siyasi partilerden birini desteklemek, sağ ve solda birden çok partinin bulunduğu, oyların dağıldığı ve seçimlerde elde edilen en büyük başarının % 20 dolayında oya tekabül ettiği bir konjonktürde pek anlamlı değildir. Bu tahlilden çıkan sonuç, KA-DER'in stratejisini belirledi: Eğer, KA-DER, seçimle gelinen görevlerdeki kadın sayısını arttırmak için çalışacaksa, kadınların risk ve şanslarını farklı partilere dağıtmalı, dolayısıyla siyasi parti değil, aday desteklemelidir. Başka bir deyişle, KA-DER siyasi partilere eşit mesafede durmalıdır.

Bu stratejik tercihin davet ettiği ikinci soru şuydu: Hangi aday? KA-DER, kadın temsilci sayısını arttırırken, niteliğe hiç önem vermeyecek, "eteklik giydiği için" kadın sayılan her adayı destekleyecek miydi? Bu soruya verilen yanıt, "Hayır" oldu. KA-DER, kadınların temsilinde hem nicelik, hem de niteliği arttırmanın peşindeydi. Bunu hem kadınlar, hem de krizde olan Türkiye demokrasisinin başka açılardan iyileştirilmesi için gerekli görüyordu. KA-DER'in gerek üyelerinde gerekse destekleyeceği adaylarda aradığı özellikler, tüzüğünün 2. maddesinde şöyle dile getirildi:

> Kadın temsilcilerin;
> a. Kadınlık durumunun bilincinde, bunu sahiplenen, dillendiren, kadınlara özgü sorunlar konusunda duyarlı davranan, kadın dayanışmasına önem veren;
> b. Başta Medeni Kanun olmak üzere kadınlara yönelik her tür ayrımcılığı ve şiddeti sonlandıracak adımları atmaya kararlı, yenilikçi, toplumu ileriye götürecek projeleri olan;
> c. Laik cumhuriyetin insan haklarına saygılı eksiksiz bir demokrasi ve hukuk devleti olması ve sivil toplumun güçlendirilmesi için çalışan;

7 Bkz. Şirin Tekeli, "Batılı Kadının Siyasi Eşitlik Mücadelesi", Z. Göğüş (der.), *a.g.e.*, s. 45-61.

d. Her türlü fanatizme, yobazlığa, ırkçılığa, toplumsal kirliliğe, şiddete ve savaşa karşı çıkan, çevreyi koruma bilincine sahip;
e. Siyasete kişisel çıkarı için değil, kadınların ve halkın gerçek temsilcisi olmak amacıyla giren;
f. Dürüstlüğü, ilkeliliği ve cesareti, birleştirici ve yumuşak bir üslupla birleştiren birer yurttaş olmaları istenmektedir.

Görüldüğü gibi, KA-DER, herhangi bir partinin ideolojisini benimsemezken, bazı eleştirilerde dile getirildiği gibi "ideolojisiz" bir örgüt değildir. Desteğiyle seçilen anlamlı sayıda (en az % 10, giderek 1/3 oranında) kadın temsilcinin var olması durumunda, demokrasiyi sağlam temellere oturtmanın yanı sıra, kadın taleplerine cevap verilmesini sağlayabilecek bir "ortak kadın platformu" oluşmasına izin veren, "minimal" ama tutarlı ve demokratik bir ideolojiye sahiptir. Kuruluşundan bu yana düzenlenen çeşitli seminer ve toplantılarda, "kadın duyarlılığı"nın farklı partilerden kadın politikacılar tarafından paylaşılması yönünde adımlar atan KA-DER, bu, kimilerine göre çok tartışmalı hedefin ilk başta düşünüldüğü kadar "hayalci", "ütopik" olmadığını saptamış bulunuyor. Buna karşılık, bazı dergi ve köşe yazarlarına göre KA-DER'in "yumuşak karnı" olarak nitelenen sorun,[8] KA-DER ideolojisinin yeterince anlaşılamamasıyla açıklanabilir. Derneğin kuruluşundan bu yana ancak iki yıl gibi kısa bir süre geçtiği düşünülürse, bu da anlaşılabilir bir durumdur. Bize en sık sorulan soru olan "Fazilet adaylarına destek verecek misiniz?" sorusuna KA-DER yöneticileri her zaman, her yerde "İlkelerimi kabul ediyorlarsa, hangi partiden olursa olsunlar, tüm kadın adayları destekliyoruz" yanıtını verdiler. İyi okunduğu ve anlaşıldığı takdirde, yukarıda alıntılanan ilkelerin minimal ama sağlam bir ideolojik temel oluşturduğu, dolayısıyla KA-DER'i "başörtüsü" kapanına kıstırmanın hem haksız hem de anlamsız bir çaba olduğu kolayca görülebilir.

KA-DER'İN ÇALIŞMALARI

Resmen 4 Mart 1997'de kurulmasının ardından KA-DER, "2000'de en az %10 kadın temsilci" hedefi için çalışmaya başladı. 1995'te kabul edilen Anayasa değişikliği çerçevesinde TBMM'ce yapılan uyum yasası (Dernekler Yasası) değişikliğinden yararlanarak, "siyasetle uğraşacağını" tüzüğünde açıkça yazabilen ilk dernek oldu. Gene de yasa değişikliği bürokratik anlayışın de-

8 Gülay Göktürk, "KA-DER ve başörtüsü", *Sabah*, 7 Mart 1999; Nesrin Tura, "Bulanık Suda Kadın Avı", *Pazartesi*, sayı 48, Mart 1999.

ğişmesi anlamına gelmediğinden, "şube" kurabilmek için yapılması gereken tüzük değişikliği ve öbür formaliteler, iki yıllık kısa ömrünün önemli bir bölümünü aldı.

19 Ekim 1997'de yapılan ilk olağan Genel Kurul, hem tüzük değişikliği, hem de kabul edilen sonuç bildirgesi açışından önemlidir.

Dernek, Türkiye'nin seçim sosyolojisi birikimine yaslanarak öncelikle çok sayıda temsilci seçen, geçmişte kadın aday göstermiş ve seçtirmiş bölgelerinde örgütlenmeyi hedeflemişti. İlginç bir rastlantı sonucu, şube kurma talepleri esas olarak bu yörelerden geldi. KA-DER, İstanbul merkez örgütünün dışında, Kadıköy (İstanbul), Ankara, İzmir, Bursa, Balıkesir, Denizli, Manisa, Adana, Antalya, Mersin, Kocaeli, Tekirdağ, Samsun, Eskişehir bölgelerinde örgütlendi. Gaziantep, Kahramanmaraş, Muğla'da örgütlenme çalışmalarını başlattı.

Öte yandan Genel Kurul sonuç bildirgesi doğrultusunda, TBMM'de yasaların cins eşitliği yönünden denetimini yapmak üzere "daimi bir komisyon" kurulması önerisi ortaya atıldı. Kadın milletvekilleriyle kurulan ilişkiler sayesinde bu projenin meclis içtüzüğünde uygun olarak hızla yol alması sağlandı. 3 Kasım 1998'de, Komisyon Başkanı Lale Aytaman, araştırma komisyonunun raporunu meclis genel kurulunda sundu ve savundu. Böylece TBMM'de kadın-erkek eşitliği konusunda Daimi Komisyon kurulması önerisi benimsendi. Kurulması yeni seçilecek meclisin gündemine gelecek ilk konulardan birisidir.

KA-DER, kuruluşundan bu yana siyasi partiler nezdinde yapılan lobi çalışmalarına öncelik verdi. Bunun için önce, siyasi partilerin "kadın komisyonlarıyla" ilişkiye geçilerek, KA-DER'in partilere "dışardan" aday empoze etmek gibi bir amacı olmadığı anlatıldı. Böyle bir olasılığın yol açacağı haklı ve doğal direnç kırılarak kendileriyle iyi ilişkiler kuruldu. Ardından parti yöneticileriyle (il ve genel merkez) ilişkiler kuruldu. KA-DER'in amacı ve hedefleri anlatılarak kadınları seçilebilecekleri yerlerden aday olmak için desteklemeleri istendi. Yapılan bütün bu çalışmaların basın ve medya tarafından kamuoyuna aktarılmasına çalışıldı.

KA-DER'in demokrasinin temel ilkelerini ilgilendiren bir çalışması da, değiştirilmesi gündemde olan Siyasal Partiler Yasası'na yöneliktir. KA-DER, SPY değişiklik tasarısında yer alan "kadın kolları"nın yeniden kurulması konusuna olumlu bakmakla birlikte, kadınların temsil eşitliğini desteklemek bakımından yasada yapılması gereken asıl değişikliğin, kadınların siyasal partiler içerisinde karşılaştıkları ayrımcılığı ortadan kaldırmak için kaçınılmaz bir geçici düzenleme olan "kota" uygulamasının benimsenmesi olduğu sonucuna

vardı. Yasaya "aday listelerinde her iki cinse en az 1/3 oranın yer verilmesi gerekir" hükmünü koyma yönündeki teklifimiz, 4 Mart 1998'de, kendisini ziyaret ettiğimiz Meclis Başkanı Hikmet Çetin'e sunuldu. Kendisi, önerimiz doğrultusunda gerekeni yapacağını KA-DER yetkililerine basının önünde bildirdi. Bu önerimiz, siyasi parti yönetimlerine de iletildi.

KA-DER, kuruluşunun birinci yıldönümünde, 4 Mart 1998'de ilk kampanyasını açtı: Afiş, billboard, radyo ve TV spotları gibi farklı iletişim araçlarını kullanan kampanya, "Mutfak Tamam, Sıra Siyasette" sloganı etrafında kurgulanmıştı ve kadınları, siyasi partilere üye olmaya çağırmayı amaçlıyordu. Zira, KA-DER birkaç aylık yoğun çalışması sırasında kısa vadede yapılacaklarla sonuç almanın zor olduğu, bu yüzden orta ve uzun vadede siyasi parti yöneticilerinin kadınlara karşı olumsuz, cinsiyetçi tavırlarını değiştirmenin ancak tabanda üye sayılarının, giderek kadın delege oranının artmasıyla sağlanabileceği sonucu varmıştı.

KA-DER'in ikinci kampanyası, TBMM'inde genel seçimlerin erkene alınması kararının kabul edilmesinin (2 Temmuz 1998) ardından, 1 Ekim 1998'de başlatılan ve farklı aşamalardan oluşan "Maraton" kampanyasıdır. Kampanyanın 1 Ekim 1998-4 Ocak 1999 arasındaki ilk aşaması, TBMM'ini siyasi partiler ve seçim yasalarında yapılacak değişikliklerle siyasi partileri listelerinde daha çok kadın adaya yer vermeye davet etmeye odaklanmıştı. Bundan bir sonuç alınamadı ve talep yeni seçilecek meclisin gündemine bırakıldı. 4 Ocak-24 Şubat 1999 arası dönemde çeşitli lobicilik yöntemleri kullanılarak çok sayıda kadının aday adayı olması sağlanmaya çalışıldı. Daha sonra kadın adayların önseçimlerde iyi bir konuma gelebilmelerine destek verildi, bir sonraki aşamada da, parti genel yönetimlerinin kesin listelerini oluştururken, kadın adayları seçilebilecek yerlerde aday göstermeleri için baskı yapıldı. KA-DER'in ilk seçim sınavında elde edebildiği sonuçlara, yazının son bölümünde değineceğim.

KA-DER'in kuruluşundan bu yana sürdürdüğü bir etkinlik de "eğitim"dir. Eğitim, bir yandan meclislerde neden daha çok kadın temsilci olmalıdır konusunda seçmenlerin bilinçlendirilmesini, yani "yurttaş eğitimini", bir yandan da kadınların politikaya aktif katılıma hazırlanmasını hedeflemekteydi. Bunlardan "yurttaş eğitimi", ülke çapında örgütlenilememesi, sürenin kısalığı, başka sivil toplum kuruluşlarıyla yeterli organik ilişkinin kurulamaması, maddi kaynak yetersizliği gibi nedenlerle, basın ve medya yoluyla halka seslenilebilen çalışmalarla sınırlı kaldı. Önümüzdeki dönemde ağırlık verilecek eğitim çalışması öncelikle bu alanda olacak.

Buna karşılık, kadın politikacıların eğitiminde gene çok kısıtlı maddi imkânlara rağmen, KA-DER, yurtiçi ve yurtdışından sağladığı desteklerle, "çığır açıcı" birkaç çalışmaya imza attı. 1997 Aralık ve 1998 Kasım aylarında, İngiltere'de 300'ler grubunu kurarak, 1974'te KA-DER benzeri bir çalışmayı başlatan Lesley Abdela ve ekibiyle, İngiltere'nin İstanbul Başkonsolosluğu ve İngiliz Kültür Heyeti'nin sağladığı destekle yapılan seminerler olsun, İsveç Başkonsolosluğu'nun İstanbul ve Ankara'da düzenlediği seminerler olsun, IRI ve NDI kuruluşlarının desteğiyle İstanbul, İzmir, Bursa ve Ankara'da düzenlenen eğitim seminerleri olsun, hepsi çok başarılıydı. Öncelikle kadın politikacıyı cesaretlendirmeyi ve onu partisi içinde "görünürlük kazanma" konusunda bilgilendirmeyi amaçlayan bu seminerlerde, basınla nasıl ilişki kurulabileceği, TV'de konuşmanın incelikleri, seçim çevresinin nasıl daha iyi tanınıp buna göre doğru bir kampanyanın nasıl planlanabileceği gibi konular ele alındı.

KA-DER siyasal söylemin partilerin ideolojik tercihlerine göre değiştiğini bildiğinden, içeriğe dair fazla söz söylememeye dikkat ettiyse de, "ortak kadın politikası"nın oluşturulması için, kadınları birinci derecede ilgilendiren, eğitim, sağlık ve çevre gibi konularda "politika üretmek" amacıyla bir dizi seminer düzenledi. Bu seminerlerde konunun en iyi uzmanlarıyla farklı siyasi partilere mensup kadın politikacılar buluşup tartıştılar. Bütün bu çalışmaların özet bilgileri "Kadın Adayın El Kitabı"[9] adını verdiğimiz metinde bir araya getirildi ve kadın adaylara sunuldu.

18 Nisan'da yapılması umulan erken seçimlerle ilgili olarak Maraton kampanyasının son aşamasında, yani 8 Mart-17 Nisan 1999 döneminde KA-DER, seçilebilir yerlerde aday gösterilmiş ve üyesi olan aday kadınların kampanyalarına elden gelen her türlü desteği (kampanya planlaması, basın ve medya desteği, cesaretlendirme ve moral destek vb.) vermeyi öngörmüştür ve vermektedir.

18 NİSAN SEÇİMLERİ VE KA-DER

Bu yazıyı kaleme aldığım sırada 18 Nisan'da yapılması öngörülen seçimlerle ilgili takvim hayli ilerlemiş, örneğin kesin aday listeleri belli olmuştu. Bir yandan da, olağanüstü toplantıya çağrılan TBMM seçimlerin "ertelenmesi"ni tartışmaktaydı. Bu seçimlerin bir garabeti de, kamuoyu araştırma kurumlarının yalnız araştırma sonuçlarını yayınlamaları değil, araştırma yapmalarının bile Yüksek Seçim Kurulu tarafından yasaklanmış olmasıdır. Bu benzersiz ve

9 Bu metni almak için KA-DER Genel Merkezi'ne başvurulabilir. Tel: 0212 273 25 35.

pek de demokratik olmayan koşullarda (partilerin elde ettikleri oyların sandalye dağılımında hesaba katılabilmesi için, yürürlükte olan Seçim Kanunu gereğince ülke çapında % 10 barajını aşmaları gereğinin öngörülmüş olması, bu anti-demokratik hükümlerin başında gelmektedir) yapılan seçimlerde kadın adaylar nasıl bir şansa sahip görünüyorlar?

KA-DER hedeflerini, kısa vadede (2000'de) % 10, orta vadede (siyasi partiler yasası değişikliğine bağlı olarak) % 33, uzun vadede de % 50, yani tam eşitlik olarak ortaya koymuştur. Kısa vadeli hedef olan % 10'u küçümseyenlerin görüşleri aksine, bu var olan düzeyi dört katına çıkarmayı öngören (% 300'lük bir artış...) zor bir hedeftir. Birlikte eğitim çalışmaları yaptığımız bütün yabancı uzmanlar, böyle bir hedefin genellikle 10-15 yıllık bir çalışma sonunda yakalanabildiğini vurgulamışlardır.

24 Şubat'ta kesinleşen ve itirazlardan sonra 9 Mart 1999'da *Resmi Gazete*'de yayınlanan aday listeleri üzerinde yapılan, hata payı içermesi mümkün[10] çalışmaya göre, KA-DER'in katıldığı ilk seçimlerde, 2000 için koyduğu hedefi yakalaması olanaksız görünüyor.

Zira siyasi parti genel merkezlerince oluşturulan listelerde kadınlara çok sınırlı bir yer verilmiştir. Oysa, aday adaylığı aşamasında bundan önceki hiçbir seçimde olmadığı kadar çok sayıda kadın, yerel ve genel seçimler için değişik partilere başvurmuştu. İlk eleme ön seçimlerde oldu; kadınların partilerin üye tabanları ve delegeleri arasındaki düşük oranından tahmin edilebileceği üzere bu aşamada az sayıda kadın seçilebilir yerlere gelebildi. Ama daha ilginç olanı şudur: Genel merkezler, kadınların aleyhine olan bu durumu düzeltmek yerine, kontenjan sıralarını kadınlar aleyhine kullanarak durumu daha da kötüleştirdiler. Bu açıdan, sağ ve sol partiler arasında fazla bir fark yoktur. Asıl fark, bir önceki seçimler baz alınarak % 10 barajını geçme şansı yüksek partiler ile barajı geçme şansı düşük partiler arasında görülmektedir. Örneğin ÖDP, KA-DER'in benimsediğine yakın, % 30'luk kadın kotasını sistemli şekilde kullanan tek partidir; TBMM için aday olan 538 kişiden 132'si –18 kadın 1. sırada aday olmuştur– kadındır ve parti bu seçimlerin en "kadın dostu" partisi olma ayrıcalığını kazanmıştır. DTP, Liberal Parti, Emek Partisi, DEPAR gibi partiler de kadın adaylara oldukça cömert davranmışlardır. Ancak bu partilerden hiçbirisinin %10 barajını geçme şansı kuvvetli değildir. Buna karşılık, barajı geçme, dolayısıyla genellikle ilk üç sıradaki adaylarını meclise gönderme şansı daha yüksek partilerden hiçbirisi kadınlara bu cömertliği göstermemiştir.

10 Adayları şahsen tanımadığınız sürece ad üzerinden yapılan taramalar, bazı adların hem kadın hem erkek adı olabilmesi nedeniyle her zaman bir hata payı taşır.

Aşağıdaki tablo, TBMM'ne % 10'u aşan partilerden aday olan kadınların 1995 ve 1999 seçimlerindeki durumlarını özetlemektedir.

Kadın Adayların Partilere Göre Dağılımı

	1995	1999
ANAP	26	46
CHP	38	63
DSP	40	34
DYP	54	49
FP/RP	-	17
Toplam	158	209

Görüldüğü gibi kadın adaylar açısından sağlanan göreli ilerleme tüm partilerde sınırlı kalmıştır. Aday listelerine daha yakından bakıldığında iki eğilim dikkat çekiyor: 1995'e göre 1999'da kadın adaylar hiç seçilemeyecekleri sıralardan, "dolgu malzemesi" olarak kullanıldıkları yerlerden, seçilebilecekleri 1-4 sıralara "terfi" etmiş görünüyorlar. Gerçekten, partilerin 1. sırada aday gösterdikleri kadınların sayısı 1995'te 9 iken, 1999'da 18'e, ilk dört sıradaki kadın adayların toplam sayısı 1995'te 55 iken, 1999'da 80'e çıkmıştır. Bununla birlikte, siyasi partilerin gerek 1. sırada gösterdikleri kadın adaylar gerekse 3. ve 4. (İstanbul'da 6.) sıra gibi, oyların farklı dağılması durumunda kadınlara seçilme şansı tanıyabilecek yerlerdeki kadın adaylarla ilgili olarak sergiledikleri tavır inandırıcı olmaktan uzaktır. Siyasi partiler çok az sayıda kadını, sağlam, güvenli sandalyelerden aday gösterip seçtirme kararlılığını göstermişlerdir. Onlara söyledikleri esas olarak şudur: "Madem seçilmek istiyorsunuz. Kendinizi ispatlayın. Zoru başarın. Eğer rakip partiden fazladan bir sandalye kazanırsanız, size o sandalyeyi verebiliriz." Birkaç somut örnek vermek gerekirse: CHP, Bursa (Kadın Komisyonu Genel Başkanı), Giresun, Ordu ve Kahramanmaraş'ta birinci sırada kadın aday gösterdi. Ne var ki, bu bölgelerden hiçbirisi, CHP'nin geçmişte güçlü olduğu seçim çevreleri değil. Parti, Bursa ve Kahramanmaraş'ta, geçen seçimde sadece birer temsilcilik kazanmış, diğerlerinde bunu kazanamamış. Aynı şekilde ANAP, Eskişehir'de yaptığı nabız yoklamasında 2. sırayı kazanan kadın adayın önüne kontenjandan bir erkeği koydu. Geçen seçimde ANAP, bu çevrede bir sandalye kazanmıştı. İkincisi kazanılabilirdi. Şimdi kadın adaydan, bunun da ötesi isteniyor. ANAP, İstanbul 1. çevrede, MKYK'nın tek kadın üyesi ve ön seçimde dördüncü sırayı kazanan Sibel Çarmıklı'yı 6. sıraya koydu. Geçen seçimde o çev-

rede ANAP 5 temsilci kazanmıştı. Şimdi Çarmıklı'ya "kendi sandalyeni kendin kazan" deniyor. Örnekler çoğaltılabilir, ama gereksizdir... Kadınlardan istenen, "imkânsızı yapmaları". Yapabilirler mi?

İyimser bir tahminle, önümüzdeki seçimlerde TBMM'ine 20-22 kadının seçilebileceği söylenebilir. Ama oy dağılımındaki kaymalara koşut olarak bu sayı düşebilir de. Yerel seçimlerde ise, Diyarbakır ve İstanbul Büyükşehir başkanlıkları için 3, il belediye başkanlıkları için 15, önemli ilçe belediyelerinde de (İzmir-Konak, Ankara-Gölbaşı gibi) bir o kadar sayıda kadın aday var. Bu eski seçimlere göre bir iyileşme kuşkusuz. Ama hiçbirisinin seçilmesi garanti değil.

SONUÇ

KA-DER, doğru bir fikri doğru zamanda ortaya attı. Bugüne kadar gerek kadın politikacı ve kadın seçmen tabanından, gerekse basın ve medyadan gördüğü destek de bunun göstergesi. Ama iki yıllık çalışma erkek egemenliğinin en kemikleştiği yer olan siyasi arenada var olan eşitsizliği kadınlar yararına değiştirmeye yetmedi. Buna karşılık, bu ilginç deneyim, KA-DER çevresinde bir araya gelen, kimisi parti üyesi, kimisi partili olmayan çok sayıda kadın için, Türkiye siyasetinin gerçek mekanizmaları hakkında birinci elden bilgi edinmek için bulunmaz bir fırsat oldu.

2000'li yıllarda hedefine ulaşmak için KA-DER son iki yılda edindiği bu çok değerli deneyimi akıllıca kullanmalıdır.

Meclise girmek için

ERKEK OLMAK ŞART MI?

Lale Mansur
Oyuncu

Toplumun yarısını kadınlar oluşturuyor. Ancak kadınların, 1935 yılından bugüne TBMM'de temsil oranı ortalama % 2.2.

Türkiye, parlamentoda kadın temsilinde 167 ülke arasında 163. sırada.

Kadınların eksik temsil edildiği meclisler demokratik çözümler üretemiyor.

Demokrasi için; gerçek ve eşit temsil için siyasette kadınları destekleyin.

ka der

Kadın Adayları Destekleme ve Eğitme Derneği

HAYDİ KADINLARI SEÇELİM

ka-der.org.tr

2007 genel ve yerel seçimleri öncesinde kadın adayların siyasette temsil edilmesini sağlamak için KA-DER tarafından başlatılan kampanya afişi.

40

Sunuş

Yaprak, kitabına bir giriş yazısı yazmamı istediğinde tereddütsüz kabul ettim. Sonra düşünmeye başladım. Biz Yaprak'la ne zaman tanışmıştık? Yirmi yıldan çok olmalıydı. Arkadaşlığımızın başlangıcını bulmak için elimde bir-iki ipucu vardı. Kadınlarla ilgili doçentlik tezimi yazdıktan sonra olmalıydı... Bizi buluşturan, kadın konusuna ortak ilgimizdi. Ben üniversiteden istifa etmeden önce olmalıydı... Onu ilk kez, Beyazıt'taki, bakımsızlıktan kararmış ama bir zamanlar güzel olduklarını saklamayan ahşap Osmanlı evlerine bakan, yüzyıllık ağaçların gölgelediği küçük odamda, üzerinde eprimiş bir jean etekle gördüğümü hatırlıyorum. Ve hamileydi. Ama, 1978 miydi, '79'un başı mıydı (sonu olamaz çünkü son bursumla o yıl Fransa'ya gitmiştim), '80'in sonu muydu, yoksa '81 miydi? Dört yıla varan bir belirsizlik! Proust'un "madelaine"den hareketle yaptığını yapmak, *Kayıp Zamanın Peşinde* bir roman yazmak niyetinde olmadığım açıktı. Hemen Yaprak'a bir mail gönderdim. O da uzun boylu düşünmüş. Gönderdiği yanıt kafamı daha da karıştırdı. Çünkü Yaprak, o küçük odada bir değil iki kez karşılaştığımızı, ikincisinde hamile olduğunu yazıyordu. Birincisini tamamen unutmuşum. Sonunda, elimizdeki verilerin en sağlamına güvenip –kızı Başak 1981'in Temmuz ayında doğmuştu– benim hafızamda yer eden buluşmayı '81'in Bahar aylarında gerçekleştirdiğimiz sonucuna vardım. O gün ne konuşmuştuk? Yaprak, gazeteciliği bırakmıştı, kadın konusuna ciddi olarak eğilmeye karar vermişti. Kafasında kadınlarla ilgili bir yüksek lisans tezi çalışması yapmak vardı. Benden ona yardımcı olup olamayacağımı öğrenmek istiyordu. Neden olmasındı?

Ama o yılın sonunda YÖK kabul edilince üniversiteden ayrıldım, bunca yıldır değişmediği için de, bir daha dönmedim. Sonra Yaprak'la '80'li yıllarda oluşan "Yeni Kadın Hareketi"[1] içinde yeniden buluştuk. İkimiz için de çok heyecan verici, "Çekirdek Grup",[2] "Kadın Çevresi"[3] gibi aşamaları birlikte yaşadık. Daha sonra her birimiz kadın hareketinin '90'lı yıllarda geliştirdiği çeşitli projelerden, kendine o an için daha yakın bulduğu birinde çalıştı...[4] Onu en son gördüğümde, Boğaziçi Üniversitesi'nde yüksek lisans çalışması yapmakta olduğunu söylediğini hatırlıyorum.

İşte şimdi okura sunmaya çalıştığım kitap, bu çalışmanın ürünü. Bunca yıldan sonra, Yaprak'ın inatla, sebatla bir zamanlar yapmak istediği çalışmayı gerçekleştirmiş olması beni öyle mutlu etti ki, ona "artık yazmıyorum... yazamam" diyemezdim.

Bütün bunları böyle uzun uzun anlattıysam, bunun elinizdeki çalışmayla ilgili çok önemli bir nedeni var: Hatırlamanın aslında ne kadar zor bir şey olduğunu vurgulamak. Belgesini saklamadığınız geçmişinizi unutuyor, hatırlamakta zorlanıyorsunuz. Bireysel tarihimizden toplulukların tarihine geçildiğinde de olan bu. Hele, "kadınların tarihi" gibi özellikle unutulmak, unutturulmak istenen bir alanla ilgiliyseniz geçmişi hatırlamak çok daha zorlaşıyor. Yalnız Türkiye'de değil, 1980'li yıllara kadar dünyanın her yerinde karşılaşılan bu zorluk, bizde, bu ülkeye özgü maddi ve tarihi/ideolojik nedenlerle daha da derinleşiyor. Yaprak tezinde, belgelere ulaşmanın zorluklarından, tüm çabalarına karşın bazı belgelere ulaşamadığından ayrıntısıyla söz ediyor. Diyeceksiniz ki, bu her tarihçinin sorunudur. Ama iş "kadınların tarihi" olduğunda, belgeler daha da erişilmez ve eksik gibi görünüyor. Üstelik "müstear adlar" gibi ek dertler, kadınların tarihinde, genel olarak tarihte olduğundan daha çetrefil sorunlara yol açabiliyor: Acaba takma kadın adıyla yazanlar arasında erkekler de var mıydı? Vardıysa, buna neden gerek görmüşlerdi? Yaprak araştırmasının bir bölümünde bu tartışmaya da giriyor ve bir açıklama bulmaya çalışıyor.

Bu araştırmanın konusu olan pırıltılı kadın –Yaprak'ın deyişiyle "enfüsi şahsiyet"– Nezihe Muhiddin, unuttuğumuz bir kadın tarihinin çok sayı-

---

1 Şirin Tekeli, "Yeni Kadın Hareketinin Yirminci Yılı", Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, *8 Mart Dünya Kadınlar Günü Kutlu Olsun*, özel broşür, İstanbul, 2002, s. 24.

2 Juliet Mitchell, *Kadınlık Durumu*, Kadın Çevresi Yayınları, İstanbul, 1985, "Çevirenlerin Önsözü" (Gülseli, Gülnur, Şirin, Feraye, Şule, Yaprak), s. 7-21.

3 Şirin Tekeli, "80'lerde Türkiye'de Kadınların Kurtuluşu Hareketinin Gelişmesi", *Birikim*, sayı 3, 1989.

4 Aksu Bora ve Asena Günal, *90'larda Türkiye'de Feminizm*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, bu projeler hakkında çok yararlı bir kaynaktır.

da yazarı, çizeri ve militanından herhangi biri değil. Çok genç yaşta, II. Meşrutiyet döneminde yayın hayatına girmiş, fikirleriyle öne çıkmış, polemiklere girişmiş bir kadın. Cumhuriyet'in kuruluş döneminde de kadınlardan beklenmeyen, istenmeyen cürette işlere kalkışmış, daha Cumhuriyet Halk Fırkası kurulmadan bir siyasi parti, Kadınlar Halk Fırkası'nı kurmak istemiş,[5] buna izin verilmeyince bugün hâlâ varlığını sürdüren, kadın derneklerinin "duayeni" olan Türk Kadınlar Birliği'ni kurmuş ve bu dernek aracılığıyla Türk kadınlarının siyasi haklarını elde etme mücadelesine giriştiği için dönemin iktidarıyla ters düşmüş, gözden düşürülmüş, sonra da bilinçli olarak unutturulmuş bir kadın. Yaşadıklarıyla bir tür "trajedi kahramanı".

Benim kuşağımdan feminist sosyal bilimciler, eski Türkçe bilmedikleri için kadınların tarihini yarım yamalak ve yanlış öğrendiler. Örneğin ben, doçentlik tezimi yazarken kitapları yeni Türkçede mevcut olan Tezer Taşkıran, Afet İnan, Muhaddere Taşçıoğlu gibi tarihçilerin eserlerinden yararlanmıştım. Ama hiçbirinde Nezihe Muhiddin adına rastlamadım. Aynı şekilde, Kadınlar Fırkası ve Türk Kadınlar Birliği de sözünü ettiğim bu yazarlarca kayda değer oluşumlar olarak ele alınmamıştı. Bu önemli boşluklar yüzünden, başka ülkelerdeki kadın mücadeleleri tarihini inceleyip yakın tarihimize bu gözlükle, belirli bir eleştirellikle baktığım tez çalışması sırasında aklıma basmayan şeyler gördümse de –Osmanlı kadınlarının haklarını elde etmek için hayli çaba gösterdikten sonra birden ortalıktan kayboluvermeleri ve 1930-1934 evresinde, yani siyasi hakların kazanılması aşamasında hemen hiç etkili olmamaları tuhaftı– kadınların "araçsallaştırıldığı" yönündeki tezimi dayandıracak belgelerden yoksundum.[6] Sonraki yıllarda gerek Serpil Çakır ve Aynur Demirdirek gibi tarihçi kadınların çalışmaları gerek Zafer Toprak'ın yayımlayıp yorumladığı belgeler sayesinde sözünü ettiğim tuhaflığın nereden kaynaklandığını çözmem ve tek parti döneminde kadınların neden "araçsallaştırıldığı"nı, kadın hareketinin dönemin iktidarı tarafından neden "bastırıldığı"nı anlamam mümkün oldu.[7]

Ama bir şeyin neden olduğunu anlamak başka bir şey, nasıl olduğunu bilmek başka bir şey. İşte elinizdeki kitap bu, "nasıl" sorusuna açıklık getiriyor.

Nezihe Muhiddin kimdi? Hangi sosyal ve entelektüel ortamda yetişti? Kadınlar için neler düşündü? Neler yaptı? Otuzlu yaşlarını sürerken, yani da-

5 Zafer Toprak, "Kadınlar Halk Fırkası", *Tarih ve Toplum*, sayı 51, 1988.
6 Şirin Tekeli, *Kadınlar ve Siyasal-Toplumsal Hayat*, Birikim Yayınları, İstanbul, 1982, s. 204 vd.
7 Şirin Tekeli, "Tek Parti Döneminde Kadın Hareketi de Bastırıldı", Levent Cinemre, Ruşen Çakır (yay. haz.), *Sol Kemalizme Bakıyor* içinde, Metis Yayınları, İstanbul, 1991, s. 93-108; özellikle bkz. s. 96, 101, 102.

ha çok şeyler yapabilecekken neden ve nasıl kadın hareketinden koparıldı? Nasıl unutturuldu? Türkiye'nin yakın geçmişine ışık tutan bu bilmecenin, Yeni Kadın Hareketi'nin ilk günlerden itibaren içinde yer almış, oluşumuna katkıda bulunmuş, feminizm tartışmalarını yakından izleyen bir kadın tarihçinin kaleminden, dönemin eski Türkçe belgelerine dayalı öyküsünü okumak, özellikle genç kadınlara çok şey öğretecektir.

Yaprak, kitabın sonlarında, tek parti dönemi yöneticileriyle Nezihe Muhiddin arasındaki çatışmanın, özünde, kadın kimliği etrafında döndüğünü, Muhiddin'in, Cumhuriyetçi erkeklerin kadınları "gayri meşru çocuk", hatta düpedüz "çocuk kadın" olarak görmek istemelerini kabullenemediğini söylüyor. Bu yorumu Fatmagül Berktay'ın bir yazısında dile getirdiği "... geçmişte yaşananlar, çekilen acılar ve harcanan çabalar belleklerden silinip gidiyor ve bizler hep 'çocuk kalmaya' mahkûm oluyoruz. İşte bunun içindir ki kadınların kendilerini 'tarihe yazmaya', geçmişi araştırmaya, başka kuşakların mücadeleleriyle bağlar kurmaya ve kendilerinden esirgenmiş olan bilgi ve eğitime sahip çıkmaya ihtiyaçları var,"[8] görüşüyle birleştirirsek, Nezihe Muhiddin'in mücadelesini bilmenin, biz kadınlar için neden hayati önemde olduğunu anlarız.

8 Fatmagül Berktay, "Kendine Ait Bir Kütüphane'nin Önemi", Kadın Eserleri Kütüphanesi, *a.g.e.*, s. 8.

41

On Maddede Türkiye'de Kadın Hareketi

Türkiye'de "kadın hareketi"nin, on dakikada, on maddede anlatılmaya çalışılması, bu hareketin Batılı kız kardeşlerimizin hareketlerine göre; yeni, küçük, önemsiz ya da başarısız şeklinde algılanmasına yol açmamalıdır.

Tersine, ancak önemli ve başarılı bir siyasal hareket, bu kadar kısa sürede anlatılabilir. Bu konuşmada bunu deneyeceğim. Bu konuşmayı yapmaya, 1980'li yıllarda gelişen "yeni kadın hareketi"ne ilk katılanlardan birisi olduğum için seçildiğimi düşünme eğilimindeyim. Bu beni hem mutlu etti hem de onurlandırdı. Konuşmamı çeyrek yüzyıla varan (1975-1999) feminist militanlık hayatıma dayandırmam, anlayışla karşılanacaktır umarım.

Türkiye'de kadın hareketi 1980'lerde başlamadı. Biz bunu seksenli yıllarda keşfetsek de, Türkiye'de kadın hareketinin geçmişi hayli eskidir, yüzyıldan önceye gider, Osmanlı'nın son döneminde başlamıştır. Batılı kız kardeşleriyle ilişki ve etkileşim içinde olan Osmanlı büyükannelerimiz, 1870'lerden başlayarak, söz söyleme hakkı, eğitim hakkı, çalışma hakkı ve aile içinde saygın bir yer edinme hakkı –poligaminin ilgası, tek taraflı bir erkek hakkı olan boşanmanın kısıtlanması– için mücadeleye başladılar. Kendi adlarıyla risale ve romanlar yazdılar, gazetelere okur mektupları gönderdiler, kendi dergilerini çıkardılar, erkeklerle polemiklere giriştiler, dernekler kurdular. Tanzimat bağlamında devlet katında yapılan reformları savunsalar da, dönemin reformcu erkekleri kadın hakları konusunda tutucuydu, Osmanlı değerlerini kadınlar üzerinden muhafaza etmeye çalışıyorlardı. Kadınlar, kendi adlarına konuşarak bu tavrı çok ciddi olarak eleştirdiler.

Yirminci yüzyıl başlarında bu mücadele daha da şiddetlendi. Feminist kadın dernekleri sayıca arttı ve çeşitlendi. Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı deneyimi kadınları siyasallaştırdı ve militanlaştırdı. Öyle ki, Jön Türk iktidarı altında, kadınlar üniversitede okuma, devlet dairelerinde memur, fabrikalarda işçi olarak çalışma haklarını kazandılar. 1917 Aile Kararnamesi ile, Müslüman kadınlar da diğer cemaatlerin yanı sıra, poligamiyi kısıtlayan ve boşanma hakkını tanıyan ileri adımlardan yararlandılar. Bu, İslam dünyasında bir ilkti. Oy hakkı, 1919'dan itibaren talep edilmeye başladı. Batılı süfrajetlerden çok da geride kalmış değillerdi.

Ulusal kurtuluş savaşına aktif olarak katılan örgütlü kadınlar, Cumhuriyet'in kurulmasından sonra, ilk siyasi partiyi "Kadınlar Halk Fırkası" adıyla kurmak istediler. Ancak kendilerine bir dernek kurma izni verildi. Türk Kadınlar Birliği, Osmanlı kadın hareketinin mirasını Cumhuriyet dönemine aktarmada kilit bir kurumdu. Ne var ki, yeni kurulan ve kısa sürede bir tek parti rejimine dönüşen Cumhuriyet, 1926'da kadınlara yıllardır savundukları medeni haklarını; 1930 ve 1934'te siyasi haklarını tanırken, başka sivil toplum örgütlerinin yanı sıra kadın hareketini de baskı altına aldı. 1935'te Türk Kadınlar Birliği, oy hakkının kazanılması ve ilk kadın milletvekillerinin TBMM'ye girmelerinin ardından kendi kendini feshetmek zorunda bırakıldı.

1935-1975 arasında artık bir kadın hareketinden söz etmek olanaksızdır. Kadınlar hayır derneklerinde çalışmaya teşvik edilirler ve "Atatürk sayesinde Türk kadınları, Batılı kadınların önüne geçmiştir" yollu resmi söylem, sonunda kadınları sessiz bir çoğunluğa dönüştürür. Kadınlar buna rağmen Türkiye'de laikliğin ve cumhuriyet rejiminin en inanmış destekçileridir. Bu uzun dönemde üniversite eğitimi ve meslek edinme olanaklarından yararlanabilen seçkin bir kadın azınlığı, Türkiye'nin "vitrini"ni oluşturur. Ancak, bu ayrıcalıklara sahip olmayan geniş kadın kitleleri, ataerkil geleneklerin kırılamaması sonucu, tarım kesiminde ücretsiz aile işçisi olarak çalışırlar, mülkiyet, eğitim, gelir, sosyal güvenlik haklarından yoksun kalırlar. Toplumun en ezilen kesimi kadınlardır.

1975'te İlerici Kadınlar Derneği'nin kurulmasıyla, sol kesim kadınları bu tabloyu sorgulamaya başlarlar. Ancak onları harekete geçiren motif sınıf mücadelesidir ve işçi sınıfı kadınlarını örgütleyen bu militan kadınlar, sol hareketlerin erkekleri kadar "feminizm" karşıtıdırlar. 1980 askeri darbesinin ardından 1980'li yılları Batı ülkelerinde, "sürgünde" geçiren bu kadınların çoğu özeleştiri yaptı ve 90'lı yıllarda yeni kadın hareketi içinde yeniden yerle-

rini aldı. Sürgün yıllarında, 1970'lerde Batılı toplumları derinden etkileyen kadın kurtuluşu hareketinden çok şey öğrendiler.

Yeni kadın hareketi ya da feminist hareketin ikinci dalgası, Türkiye'de, Batılı ülkelere göre 10 yıllık bir gecikmeyle de olsa, 1980'lerin başında ortaya çıktı. Sol hareketleri kadın bakış açısından eleştiren genç kadınların, eğitimlerini yurtdışında, Batı'da tamamlayıp dönen genç kadınların ve YÖK yasası nedeniyle üniversiteden istifa eden genç akademisyen kadınların oluşturdukları "bilinç yükseltme" grupları, erkek egemen topluma ve devlete eleştirel yaklaşan yepyeni bir tahlil geliştirdiler. 1989'da yayınladıkları "Feminist Manifesto" da çok açık şekilde ifade edildiği üzere, erkeklerin –ataerkil düzenin– "kadınların bedeni, kimliği ve emeği üzerinde kurduğu" egemenliğe karşı topyekûn bir mücadele başlattılar. Bu mücadelede Batılı kız kardeşlerinin yazdıklarından, eylemlerinden, önerdikleri reformlardan, elde ettikleri başarılardan çok yararlandılar. Bir yandan da kendi büyükannelerinin unutulmuş tarihini keşfettiler ve kendi toplumlarına özgü sorunlara öncelik verdiler.

Yirmi yılını geride bırakmış olan yeni kadın hareketinin önceliği kadınların "kimliği" ve "bedeni" idi. Batılı ülkelerin çoğunda kocayı aile reisi ve kadına üstün konumda gören eski medeni kanunlar 1950'li yıllarda Almanya, İskandinav ülkelerinde, 60'larda Fransa, Belçika, İngiltere'de, '70'lerde İtalya, Yunanistan'da, 80'lerde İspanya, Portekiz'de değiştirilmiş, aile içerisinde kadın-erkek eşit konuma gelmişlerdi.

Oysa Türkiye'de 1926'da dönemin en modern Medeni Kanunu olan İsviçre Medeni Kanunu'ndan yola çıkarak kabul edilen yasa değiştirilmemişti. Evli kadın, "reis" kocaya tabi, kısıtlı bir hukuki statüde bulunmaktaydı. Kimliği yok edilmekteydi. 1985'ten '90'lı yılların sonuna dek, on beş yıl süreyle, "Medeni Kanun reformu" kadın hareketinin gündeminde baş sırayı tuttu ve nihayet, 2001 yılında 2002'den itibaren yürürlüğe giren yeni Medeni Kanun kabul edildi. Bu, kadınların ve kadın hareketinin en somut başarısı ve büyük bir kazanımdır.

Baskı altında tutulan ve şiddete maruz bırakılan kadın bedeni, seksenlerin sonu ile günümüz arasında kadın hareketinin öncelikli öbür konusu oldu ve her baskı ve şiddet biçimi çeşitli kampanyalara konu edildi: Bekâret kontrolü, aile içi şiddet, tecavüz, cinsel taciz ve namus cinayetleri bu mücadelenin odaklandığı ciddi sorunlardı. Bazılarında kısmi başarılar elde edildi: Aile içi şiddet konusunda kadın hareketi "kadın sığınakları" modelini oluşturdu (Mor Çatı) ve belediyelerin hareketin geliştirdiği ilkelere uygun sığınaklar kurması gereğini gündeme getirdi. Bu mücadele halen sürüyor. 1998'de dev-

let "Aileyi Koruma Yasası"nı kabul ederek, şiddete maruz kalan kadınları koruma gereğini tanıdı. Bu da önemli bir başarıdır.

Ancak süreç içinde aile içi şiddetin çok yaygın olduğu ortaya çıktığından, kurulan sığınakların sayısı yetersizdir ve "muhafazakâr" siyasi partiler kadınların taleplerine direnmektedir. Tecavüz kampanyası, Ceza Kanunu'nun "kadın karşıtı" yaklaşımını gün ışığına çıkardı ve 1989'da 438. Madde'nin iptalini sağladı.

1998'de de, "zina" konusunda kadınlara yönelik ayrımcı cezalar öngören 440. Madde Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edildi. Ancak, birkaç maddenin değişmesiyle meselenin hallolmayacağını gören kadın hareketi, Ceza Kanunu'nun köklü revizyonunu gündeme getirmeyi başardı. Başta hukukçu kadınlar, kadın örgütleri platformları, halen TBMM'nin gündeminde olan yeni yasa taslağının kadınların talepleri doğrultusunda değiştirilmesi için çok yoğun bir lobi çalışması yürütmektedirler. Nihayet, "namus cinayetleri" 1997'den başlayarak çeşitli kampanyalara konu oldu (Anakültür gibi) ve mücadele Diyarbakır'da KAMER örgütünün kurulmasıyla ivme kazandı. Birkaç yıl önce İsveç'i sarsan, Türkiye'den göçmüş bir ailenin kızının "namus cinayetine" kurban gitmesi üzerine, ne yazık ki kendi de bir cinayete kurban giden İsveç Dışişleri bakanı Anna Lindh'in Türkiye'ye kadar gelerek KAMER (Diyarbakır Kadın Merkezi) örgütüne 25.000 dolar bağış yapması, uluslararası kadın dayanışması adına unutulmaz bir jestti.

Kadın hareketlerinin, kısmen kendi başarılarının, kısmen ekonomik ve siyasal bunalımların sonucu olarak tüm dünyada, özellikle batılı ülkelerde 70'li yıllardaki etkinliğini yitirdiği bir konjonktürde, Türkiye kadın hareketi, yeterince bilinmese de, günümüzün en etkin ve canlı kadın hareketlerinden birisidir.

Demokratiktir, kendi içinde çoğuldur ve demokrasinin geliştirilmesinden yanadır. Örneğin, Kadın Adayları Destekleme ve Eğitme Derneği KA-DER, demokrasiyi kadınlar açısından iyileştirmek üzere kurulmuş bir örgüttür.

İstanbul, Ankara gibi büyük şehirlerin ötesinde, Anadolu'nun irili ufaklı hemen tüm kentsel yerleşimlerinde kök salmıştır.

Kadınları ilgilendiren her konuyu derinliğine tartışan, çözümler üreten yüzlerce –350'den fazla– dernek, vakıf, girişim, komisyon –baroların kadın komisyonları–, üniversite araştırma ve uygulama merkezi gibi örgütten oluşmaktadır.

Bu örgütler gündemdeki konuya göre değişik platformlarda bir araya gelmekte ve etkili işbirlikleri kurmaktadırlar. Kadın örgütlerinin en az yarım milyon kadını seferber ettiğini söylemek yanıltıcı değildir.

Ve nihayet, hemen tüm kadın örgütlerinin, Batılı ülkelerdeki kız kardeşleriyle etkili bir bilgilenme-dayanışma ağı içerisinde bulunduğu vurgulanmalıdır. CEDAW'ın başkanı ve BM Kadına Karşı Şiddet Özel Raportörü'nün birer Türkiyeli kadın olması, Türkiye kadın hareketinin dünya kadın hareketiyle bütünleşme düzeyinin kanıtlarıdır.

Dileğim, Avrupa Birliği üyeliği adayı ve üyelik müzakerelerinin Aralık 2004'te başlamasını umduğumuz Türkiye'de kadınların verdiği yüzyıllık modernleşme, eşitlik ve demokrasi mücadelesinin, batılı kadınlarca hak ettiği ölçüde izlenmesi ve desteklenmesidir.

42

Geçen Yüzyılın Büyük Hanımefendisi: Germaine Tillion

Germaine Tillion'un elinizdeki kitabıyla benim tanışmam hayli eski bir döneme gider. Doçentlik tezim için çalışırken literatür taraması sırasında bu kitaba rastlamış, hemen sipariş verip okumuştum.[1] Çok ilginç bir kitap olduğunu düşünmekle birlikte, o sırada çalıştığım, seçilmişler üzerinde odaklanan "siyasal iktidar/kadın" sorunsalına doğrudan bir katkıda bulunduğunu düşünmemiştim. 1970'lerin ikinci yarısından söz ediyorum. Ayrıca, kitapta uzun uzun üzerinde durulan "örtünme" ve "namus cinayeti" gibi Tillion'un kadınların ezilişinin ipuçları olarak gördüğü ve çözümlediği olaylar, o yıllar Türkiye toplumunda bugün olduğu kadar dikkat çekici değildi. Dolayısıyla o gençlik yıllarımda bu kitabın kadınları ilgilendiren "iktidar" tahlilini yeterince kavrayamadığım, es geçtiğim bir gerçek. Unutulmamalı ki o dönem, dünya sosyal bilimler evreninde antropolog Claude Lévi-Strauss kasırgasının estiği, onun egzogam toplumların gözlemine dayandırdığı "kadınların değiş tokuşu" tezinin neredeyse evrensel bir ilgi ve kabul gördüğü yıllardı. Tillion'un eserini gözden kaçırmamın (antropoloji formasyonu almadığım düşünülürse daha bağışlanır bir kusur...) bir nedeni de bu olsa gerek. Ve bu, yalnız benim için değil, Tillion'u okuyup da önemini kavrayamayan birçok başka sosyal bilimci (yerli/yabancı) için de geçerli.[2] Tillion, kişiliğine ve ese-

---

1 Doçentlik tezime dayalı *Kadınlar ve Siyasal-Toplumsal Hayat* (İstanbul, Birikim, 1982) kitabımın kaynakçasında yer alır.

2 Türkiye'de Tillion'u okumuş, anlamış ve kendince yorumlamış ender sosyal bilimcilerden birisi Deniz Kandiyoti'dir. Çeşitli yazılarındaki "Ortadoğu patriarkası" tartışması ve kadınların kendi

rine derinden inanan ve sahip çıkan küçük bir azınlık dışında,[3] dünya genelinde hak ettiği ünü kazanamamış, hatta hakkı yenmiş, çok önemli bir sosyal bilimcidir.

Bugün bu gerçeği görmemde geçen yıl yazdığım bir yazı için yeniden, hayal meyal hatırladığım *Harem ve Kuzenler*'e başvurma gereği duymam rol oynadı. Büyülendim. Mutlaka Türkçeye çevrilmesi gerektiğini düşündüm. Ve, Germaine Tillion'u tanıma serüveni benim için bu çeviri kararının alınmasından sonra başladı. Türkiye'de çok az kişinin tanıdığı, tanıyanların da hakkında pek çok hataya düştüğü bu olağanüstü kadını, biyografisini yazan Jean Lacouture'ün deyişiyle 20. yüzyılın bu "büyük hanımefendi"sini,[4] çok yönlü kişiliğiyle tanıtmaya çalışmak bu sunuş yazısının amacı.

Germaine Tillion, 1907'de Fransa'nın Haute-Loire bölgesi eşrafından Katolik bir ailenin iki kızından büyüğü olarak dünyaya geldi.[5] Latince ve eski Yunancayı içeren iyi bir klasik eğitimden sonra bir süre psikoloji okudu, ardından, Durkheim'ın yeğeni, o yılların en önde gelen etnoloğu olan Marcel Mauss'un Sorbonne ve Collège de France'ta verdiği derslerin tutkulu bir müdavimi oldu. Mauss'tan yalnız çok iyi bir eğitim almakla kalmayarak, dünya görüşünden de etkilendi. Mauss geçen yüzyılın başlarında Bolşevik Devrimi'ni yerinde inceleyip haklı nedenlerle hayal kırıklığına uğrayan ilk ciddi eleştirmenlerden biriydi ve seçimini Jaurès'in demokratik sosyalizminden yana yapmıştı. Öğrencisi Tillion da, daha o günden başlayarak komünizm konusunda Mauss'un şüpheciliğini paylaşmıştır. Sonradan, bir isim benzerliği sonucu Tillion'un Fransız Komünist Partisi'nin görüşlerine yakın birisi sanılması, hayatın garip cilvelerinden biri olsa gerek...

Tillion, 1934'te, Mauss'un eğittiği genç bir kadın etnolog olarak sahaya çıkabilmesini, o yıl Londra'da toplanan hepsi erkek uluslararası bir antropologlar heyetinin tarihlerinde ilk defa "kadınlara da şans tanıma" kararı almala-

---

aralarında kuşak temelinde kurdukları hiyerarşiyle ilgili geliştirdiği ilginç görüşler için bkz. *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar*, İstanbul, Metis, 1997.

3 *Esprit* dergisi, 2000 yılında yayımlanan Şubat sayısını Germaine Tillion'a ayırdı. Bu özel sayıyı hazırlayanlar, katkıda bulunanlar, onu 1940'lardan beri tanıyan, çeşitli kavgalarında yanında olmuş, Geneviève de Gaulle-Anthonioz, Denise Mierka-Verney, Pierre Vidal-Naquet, Jean Lacouture, Jean Daniel gibi dostları ve Camille Lacoste-Dujardin gibi eski öğrencileriydi.

4 Jean Lacouture, ***Le témoignage est un combat***, Seuil, 2000, "La Dame de Plouhinec" bölümü, s. 321 vd. Tillion'la ilgili sık rastlanan hatalardan biri bir isim benzerliğinden kaynaklanır. Charles Tillon, Fransız Komünist Partisi'nin, parti politikaları konusundaki eleştirel görüşleri nedeniyle 1950'lerde ihraç edilen eski politbüro üyesi ve bakandı. Pek çok kişi bu isim benzerliğinden dolayı Germaine Tillion'u komünist, kimileri de temerküz kampı deneyimi nedeniyle Yahudi zannetmektedir.

5 Çok özet olarak verdiğim hayat öyküsünün detayları için bkz. Jean Lacouture, *a.g.e.*, s. 9-17; hocası Mauss'la ilişkisi konusunda bkz. s. 17-35.

rına borçludur. Hayatının pek çok olayını değerlendirirken kullandığı "tesadüf ve talih kuşu" bu kez onun başına konmuştur. Her genç etnolog gibi uzak diyarları keşfe çıkmayı umarken, talih onu o sırada Fransız kolonisi olan Cezayir'in Aurès bölgesine, aslında hiç de fazla uzak olmayan bir "Akdeniz" yöresine göndermiştir.[6] Aralarında yaşadığı, Kuzey Afrika'nın Ahmar Kaddu dağlarının Sahra çölüne bakan yamaçlarında yerleşmiş Berberi kabilelerinin dilini öğrenerek, dostluğunu kazanarak, birkaç yüzyıla uzanan sözlü tarihlerinin çetelesini çıkartarak geçirilen altı yıl. Radyo yoktur, gazeteler gecikmeli olarak ara ara gelir... Ama, kendisini bir "etnologdan çok etnograf olarak"[7] görmek isteyen Tillion, o yıllarda Avrupa politikasında kopan fırtınalardan çok, içlerinde yaşadığı kabileler arasındaki çatışmalarla ilgilidir ve hatta, zaman zaman, kazandığı saygın konumdan yararlanarak arabuluculuk bile yapar.[8]

Araştırmasını tamamlayıp tezini yazmak ve savunmak üzere Fransa'ya döndüğü tarih 8 ya da 9 Haziran[9] 1940'tır. Tillion'un hayatı o tarihten itibaren kendini işine adamış bir kadın akademisyenin standart hayatından bambaşka bir seyir izlemeye başlayacaktır. Fransa İkinci Dünya Savaşı'nın kahramanı olarak bildiği Mareşal Pétain'e "tam yetki" vermiş, böylece Fransa'da "işbirliği" yönetimi başlamıştır. Tillion, 17 Haziran'da Pétain'in Almanya'dan "ateşkes" talep ettiğini öğrendiği anı anlatırken "kustuğunu" söyler.[10] Henüz 18 Haziran'da Londra'da Fransızları direnmeye çağıran General de Gaulle'ün çağrısını duymamıştır ama Pétain'in "ateşkes" antlaşmasını imzalamaya hazır olduğunu açıkladığı andan itibaren, o ne yapacağını bilmektedir: "Hayır" demek.

Böylece, Cezayir'in Aurès köylülerini Parislilerden belki de daha iyi tanıyan Germaine Tillion, kendisini "Direniş" hareketinin ilk örgütlerinden birinin içinde bulur.[11] Üstelik özellike 1941'de örgüt ihanetler sonucu liderle-

---

6 Bu serüvenin bir masal gibi hikâye edilişi için bkz. Germaine Tillion, *Il était une fois l'éthnograpie*, Seuil, 2000. Tillion, ilk etnolojik araştırmasının bulgularını, Nazilerden kurtarabildiği notlarını masasının sol tarafında altmış yıl beklettikten sonra ancak 2000'de yayımlayacaktır.

7 *Harem ve Kuzenler*, s. 47.

8 *Il était une fois l'éthnograpie*, s. 129-32. 1936'da hasım fırka tarafından kürtaj yaptığı için ihbar edilen evli bir kadın yüzünden köye gelen jandarmayı, kadının kürtaj değil büyü yaptığına inandıran Tillion, büyü kürtajdan farklı olarak Fransız yasalarına göre suç sayılmadığı için, hem kürtaj yapan kadının mensup olduğu fırkanın hem de iki fırkanın mensup olduğu aşiretin şerefini kurtarmış, böylece aralarının düzelmesine katkıda bulunmuştur.

9 Germaine Tillion, *La traversée du mal* (Jean Lacouture ile yapılmış görüşme), Arléa, 2000, s. 40.

10 *La traversée du mal*, *a.g.e.*, s. 43.

11 Kurtuluş dönemindeki kayıt işlemleri sırasında adını da kendisinin koyduğu ilk "Direniş" örgütlerinden biri, "Musée de l'Homme" örgütüdür. Bu örgüt üzerine yapılmış en iyi –etnografik– etüdlerden biri de ona aittir: Germaine Tillion, "Première Résistance en zone occupée; du côte du rése-

rini Nazilere kurban verdikten sonra liderlerden biri o olacaktır. Kurumsal olarak bağlı olduğu Etnografi Müzesi'nde çalışan –esir düşmüş– entelektüellerle işgale ilk günden karşı çıkan eski askerler, ev kadınları, kenar mahallelerdeki araba tamircileri gibi bambaşka evrenlerden gelen kişilerin oluşturduğu bu ilk direniş örgütü, lideri entelektüel Vildé'nin –ki ilk kurşuna dizilen o olacaktır– tanımıyla, hiç yoktan "Paris içinde bir ordu" kurmuştur. Savaş esirlerini kaçırmak, sahte belgeler düzenlemek, gizlenecek evler bulmak, yakalanan üyelerini hapishaneden kaçırma teşebbüsleri ve son kertede Londra'daki General de Gaulle yönetimindeki direniş hareketine aktarılmak üzere istihbarat toplamak... Direniş hareketiyle ilgili olarak çevrilmiş filmlerden bildiğimiz nice sahne! Germaine Tillion, her gün müzedeki işiyle evi arasında bisikletle gidip gelir ve bütün bu işleri gündelik hayatın olağan bir parçasıymış gibi gerçekleştirir. Onu bu ilk direniş örgütlenmesine yönelten tabii ki "yurtseverliği"dir ama Nazilerin ırkçı politikaları hakkında uzun bir zamandan beri bilgili olması ve "ırkçılık" karşıtlığı onu harekete geçiren asıl motivasyondur. Sonunda, 1942'de o ilk ve oldukça acemi örgütlerin[12] en büyük korkusu olan "ihbar" onu da bulur. Örgüt üyesi olan bir rahip onu ele verir. Önce Paris'te hapse atılır. Sonra da sürgüne mahkûm edilir. Gönderildiği yer Ravensbrück'tür.

Ravensbrück, Nazilerin Kuzey Almanya'da, Yahudi olmayan, Avrupa'nın her yanından toplanmış kadın direnişçiler (politikler), ama onların yanı sıra Nazilerin "anti-sosyal" kabul ettiği marjinaller için oluşturdukları özel bir kamptır. Ancak, Tillion'un bu kamp üzerine yaptığı etnolojik çalışmanın ortaya koyduğu gibi, bütün temerküz kamplarının kuruluş ve işleyişinde esas alınan temeller üzerine inşa edilmiştir: zorla çalıştırma, açlık, kişisel eşyalara el konulması, yer darlığı, aşağılanma, eziyet... Nitekim bu kampta da özellikle Polonyalı kadınlar üzerinde ahlak dışı tıbbi deneyler yapılmış, vücutlarına mikrop zerk edilerek kimi ilaçların etkisi araştırılmıştır. Kampa varışının haftasına kalmadan temerküz kampının nihai amacını –toplu imha– ve oraya Auschwitz'den ve başka kamplardan gönderilmiş kadınlardan Yahudilere yönelik olarak uygu-

au 'Musée de l'Homme Hauet-Vildé'", "Les Vies de Germaine Tillion..." içinde, *Esprit*, Şubat 2000, s. 106-24. Bu konuda ayrıca bkz. Julien Blanc, "Le réseau du Musée de l'Homme", *Esprit*, Şubat 2000, s. 89-103. Blanc, bu konudaki doktora çalışmasında özellikle bu ilk direniş örgütünde kadınların tuttuğu ağırlıklı yerin altını çizmektedir.

12 Direniş hareketinin bu ilk günlerinde henüz Berlin ile Moskova arasındaki "saldırmazlık" paktı geçerli olduğu için, sonradan hareketin örgütlü kanadında ağırlıklı bir yer tutacak olan komünistler –Edgar Morin gibi tek tük birkaç istisna bir yana bırakılırsa– direnişe katılmamışlardır. Bkz. *La traversée du mal*, *a.g.e.*, s. 52.

lanmakta olan soykırım gerçeğini[13] öğrenen Tillion, bu ölümcül dehşete karşı koymanın tek yolunun anlamak, bilmek ve direnmek olduğunu da kısa zamanda kavrar. Yaptığı araştırmaları ve bulguları kamptaki yoldaşlarıyla paylaşma isteğinin asıl nedeni de budur. Çünkü 1944'ten itibaren, gaz odalarının Ravensbrück'te de çalışmaya başladığı biliniyor. Naziler, giderek ekonomik olarak kazançlı olmaktan çıkan kamptan, savaşın sonuna yaklaşılmasıyla canlı çıkabileceklerin tanıklığından çekindikleri için, aralarında çok sayıda Yahudi bulunmayan Ravensbrück sakinlerini de imha etmeye başlamışlardır. Germaine Tillion bu politikaya onu kişisel olarak çok derinden sarsan bir de kurban verecektir: Kendisinden bir yıl sonra Ravensbrück'e gönderilen, saçları bir gecede ağaran ve belki de bu beyaz saçları yüzünden gaz odasına ilk gönderilenler arasında yer alan, annesi Emilie Tillion. Yaşama ve tanıklık yapma isteğini bu trajediden sonra kaybetmesine rağmen, 1943'te 7.000'i Fransız 17.000 dolayında kadının kapatıldığı bu kamptan 1945 yılında kurtulmayı başaran az sayıda kadından biridir. Bunu da, savaşın akıbetini görerek Hitler'in yerini alma ve Amerikalılarla uzlaşma hayalleri besleyen Himmler'in 1944'te, İsveç Kızılhaçı'ndan gelen "kamptan bir grup kadının serbest bırakılması" talebine uymasına, yani "tesadüfe ve talihe" borçludur. Kamptan birlikte kurtulduğu ve hayat boyu dost kalacağı küçük bir grup kadın –ki aralarında Germaine'e "Kouri" derler– onu, 1945'ten itibaren, uluslararası mahkemelerde Ravensbrück kampıyla ilgili tanıklık yapmak üzere temsilci olarak seçer. Böylece, Tillion'un hayatının, Jean Lacouture'ün onunla ilgili biyografiye verdiği çok anlamlı başlığı kullanarak söylersek, "tanıklık kavgası" dönemi başlar.[14] Evet, "Tanıklık Bir Kavgadır" ve Germaine Tillion, mahkemelere verdiği tanıklıkların ötesinde, Ravensbrück temerküz kampıyla ilgili araştırma sonuçlarını kitaplaştırır. İlk kez 1946'da yayımlanan bu kitap, İkinci Dünya Savaşı arşivlerinin açılmasından sonra 1972 ve 1987'de iki kez elden geçirilmiş ve genişletilmiştir.[15] Günümüzde, Germaine Tillion'un Ravensbrück'ü Primo Levi'nin ve David Rousset'nin[16] birinci elden yaşadıklarına dayanarak kaleme aldıkları büyük klasiklerin yanındaki saygın yerini korumaktadır.

---

13 Ayrıca kampa Rusya'dan gönderilen Margaret Buber-Neumann gibi komünistlerden benzer kampların Stalin tarafından da kurulduğunu 1942'de öğrenmiştir. İki sistemdeki kampların tartışması için bkz. *La traversée*, *a.g.e.*, s. 84.

14 Lacouture'ün kitabına verdiği başlık şudur: "Tanıklık bir Kavgadır", bkz. *Le témoignage est un combat*, Seuil, 2000.

15 *Ravensbrück*, Seuil, 1973 ve 1988.

16 Primo Levi, *Les naufragés et les rescapés*, Paris, Gallimard, 1986; David Rousset, *l'Univers concentrationnaire*, Paris, Ed. Du Pavois, 1946.

Savaş sonrasında Germaine Tillion, etnoloji dersleri vermek üzere École des Hautes Études en Sciences Sociales (EHESS) bünyesinde çalışır[17] ve elinizdeki kitapta da değindiği, Akdeniz ülkelerini içine alan çok sayıda araştırma misyonu gerçekleştirir. Ancak Tillion'un, etnoloji için yaratılmış olsa da, kendini akademyaya hasrettiği sanılmasın. Çünkü onu, İkinci Dünya Savaşı sırasındaki direniş ve temerküz kampından sağ çıkıp tanıklık yapmak kavgaları kadar önemli bir başka kavga daha bekliyordu: 1954'ten itibaren çeşitli aşamalarında müdahil olduğu Cezayir savaşı. Kendisi de Cezayir kökenli olup bu savaşa başından karşı çıkan Jean Daniel, kendisini hayatta en çok etkileyen şahsiyetlerden biri olarak saydığı Germaine Tillion'dan söz ederken, "hayatının her önemli karar anında, ki bu bizlerin hayatının da en belirleyici anı olmuştur, o, olunması gereken yerde olmuştur; salt orada olunması gerektiği için..."[18] der. İşte Cezayir savaşı da, hayatının böyle önemli bir anıdır.

1954'te Germaine Tillion 47 yaşındadır ve Mauss'un öğrencisi iken tanıştığı eski arkadaşı etnolog Jacques Soustelle, Cezayir genel valisi olarak ondan destek ister. Koloniciliğe son verme zamanı gelmiştir ve Fransa Pierre Mendés-France'ın başbakanlığı sırasında Fas ve Tunus'a bağımsızlıklarını, savaşsız tanımayı becerebilmiştir. Ancak Cezayir bu iki eski koloniden farklı olarak 1830'dan beri Fransa ile bütünleşmiş, Müslüman halkla karışmasa ve bir azınlık oluştursa da çok sayıda Fransız'ın yerleştiği ve toprak edindiği, dolayısıyla Fransa'dan kopmayı kabul etmediği bir sömürgedir. Sorunlar çok karmaşıktır ve 1930'lardan itibaren Messali Hac'ın önderliğinde bir bağımsızlık bilinci gelişmektedir. Etnolog olarak altı yılını geçirdiği Cezayir'de çok iyi tanıdığı Berberi kabileleriyle iyi ilişkilerini sürdürmüş olan Tillion, Soustelle'in teklifini kabul eder. Yerinde yaptığı incelemeler, onun ayrıldığı 1940'tan beri Cezayir'de şartların çok kötüye gittiğini ortaya koymuştur ve Tillion bulgularını 1957'de yayımlanacak küçük bir kitapta toplar.[19] Burada köylü toplumunun hızlı kentleşme sonucu çözülmesi ve yoksullaşmasını betimlemek üzere ünlü "berduşlaşma" (*clochardisation*) kavramını ortaya atar. Yapılması gereken bellidir. İşsiz ve mesleksiz yığınların tek kurtuluş yolu, kız/erkek bütün çocuklara Fransa'daki kadar iyi bir eğitim verilmesidir. Bunun için, "toplum merkezleri" adı altında eğitim amaçlı birimler kurulma-

17 Yetiştirdiği öğrencilerle ilgili olarak bkz. Camille Lacoste-Dujardin, "Le souci de la femme méditerranéene. Des Aurès au Harem et les Cousins", *Esprit*, Şubat 2000, s. 148-54.

18 "Lumière ou barbarie", *Esprit*, Şubat 2000, s. 147; ayrıca bkz. Germaine Tillion, *Les ennemis complémentaires*, Edition Tirésias, 2005, "Önsöz".

19 *L'Algérie en 1957*, Ed. De Minuit; sonradan *L'Afrique bascule vers l'avenir* adıyla yayımlanacaktır (1961, 1999).

sını önerir ve bu önerisi hayata geçirilir. Ne var ki bu geç kalmış bir adımdır ve Cezayir'de şartlar hızla savaşa doğru evrilmektedir. Toplum merkezlerini kurduktan sonra, ona gelen haberlerden Fransız polis ve ordusunun yerli halka kötü muamele ettiği, hatta hapishanelerde işkence yapıldığı bilgisini alır. 1940'tan beri Gaulle'e yakın çizgide bir "yurtsever" olması, Fransa'yı suçlamasını zorlaştırmaktadır ama Germaine Tillion, tek tek insanlara karşı işlenen suçlar karşısında kayıtsız kalabilecek bir kadın değildir. Direniş hareketinden beri yakın dostu olup "uluslararası planda temerküz kampları ve kötü muamele" konusunu takip eden David Rousset'nin önerisini kabul eder ve 1957'de, Cezayir hapishanelerinde bir inceleme misyonuna katılır. Gördükleri açıktır: Fransız devleti, yalnız teröristlere değil, onları ihbar etmeleri için sıradan vatandaşlara da işkence yapmaktadır. Rousset komisyonu bulgularını açıklar. Tillion, kendi devletinin uyguladığı terörü açıklamaktan çekinmemiştir. Tillion'a göre, halka ateş açan FLN teröristleri ile teröristleri idam eden ve halka işkence yapan Fransız polisiyle ordusu, "şiddet sarmalını karşılıklı olarak tırmandıran, dolayısıyla birbirlerini tamamlayan iki düşmandır."[20]

Bu şiddet sarmalını kırmak üzere, bugün okunduğu zaman insanı hem hayrete düşüren hem de hayran bırakan, orta yaşa gelmiş ufak tefek ve halim selim bir kadından beklenmeyecek adımlar da atar. 1957'de yayımlanan Cezayir ile ilgili kitabı üzerine onunla konuşmak isteyen, FLN'in silahlı gücünün önderlerinden –o zaman adını bilmediği– Yusuf Saadi ile, Kesbe'de gizlice buluşmayı kabul eder; görüşme sırasında tepeden tırnağa silahlı olan Saadi ve bir adamıyla beş saat konuşur ve sonunda onları tek taraflı bir ateşkes için ikna eder. Karşılığında Fransız hükümetini de idamları ertelemeye ikna etmeye çalışacaktır. Edemez ama Saadi sözünü tutar. Sonradan Saadi yakalanıp idam talebiyle yargılanırken, başka idam mahkûmları gibi onu da idamdan kurtarmak için çabalayacak ve Saadi ile aralarında gerçekleşen görüşmeyi aktararak onun lehine tanıklık yapmak üzere mahkemeye çıkacaktır.[21] Kısacası, "yüzü olmayan canavar" olarak nitelediği koloniciliğe olduğu kadar, koloniciliğin tasfiyesinin aldığı "çirkin biçime, yani savaşa" karşı da savaş açar.[22]

---

20 Cezayir savaşı sırasındaki kavgasını anlattığı kitaba verdiği ad da budur: *Les ennemis complémentaires*, *a.g.e.*

21 Bu gelişmeler için bkz. *Les ennemis*, *a.g.e.*, s. 257-73. Kamuoyu bu görüşme konusunda bilgilendiğinde, Cezayir savaşında devleti suçlayan ama suçlamak dışında bir şey yapmayan Simone de Beauvoir, Tillion'u maceracı olduğu için eleştiren satırlar yazar. Tillion'un cevabı, *Le Monde* gazetesinde "lettre ouverte à Simone de Beauvoir" başlığıyla yayımlanır. Ama bu polemik, iki kadının sonradan, yargılanan Cezayirli kadınların davasında yan yana gelmelerini önlemeyecektir. Bkz. Jean Lacouture, *Le témoignage*, *a.g.e.*, s. 274-5.

22 Jean Lacouture, *Le témoignage*, *a.g.e.*, s 272.

1958'den sonra General de Gaulle'ün Cezayir savaşına son verme vaadiyle iş başına gelmesinin ardından, Cezayir'le ilgili birinci elden bilgileriyle onu da aydınlatmaktan çekinmeyecektir.[23]

Cezayir Savaşı'nın bitmesinden sonradır ki Germaine Tillion ilk tutkusuna, Akdeniz kadınının çilesini anlamaya ve anlatmaya geri dönebilecektir. İşte elinizdeki kitap, araştırması 1934'te başlatılıp, bulguları bundan ancak yirmi yıl sonra yazılabilen ve ilk baskısı 1966'da yapılan bu kitaptır: *Harem ve Kuzenler*.[24]

Kitabın antropolog gözüyle değerlendirmesini, çeviriyi birlikte gerçekleştirdiğimiz Nükhet Sirman'a bırakıp, ben bugün 98 yaşında olan Germaine Tillion'un hayatının son döneminde verdiği başka kavgalara değinerek bu sunuşu noktalamak istiyorum. *Esprit* dergisinin "Germaine Tillion'un Hayatları" başlığı altında yayımladığı özel sayıya kısa bir değerlendirme yazan, Ravensbrück'ten kurtulmuş yoldaşı ve sonradan yıllarca sekreteri olan Denise Vernay şöyle der: "Pragmatizmi ideolojiye dayalıdır. Her zaman yapılması en doğru olanı bulan Germaine Tillion, hem hayatını alışılagelmiş çerçevelerin dışında yaşamış, hem de sosyal ve politik gerçekliğe saygılı olmuştur. Hiçbir şeye kayıtsız kalmayan Germaine Tillion, ona herhangi bir konuda görüşü sorulursa, bilgiye dayalı yanıt verebilmek için her konuda dosyalar biriktirir. Çok sayıda imza kampanyasına katılmış, imza vermiştir... Geçmişteki çok iyi bilinen kavgalarının dışında, son yıllarda 'kaçak göçmenler' konusuna önem verdi. İnsan haklarını savunan çeşitli derneklerle işbirliği yaptı. 1960'lardan beri dünya hukukunu geliştirme derneğinin başkan yardımcılığını yürüttü, BM'de 1965'te demografi konusunda, 1969'da 'su, hava ve gürültü kirliliğine karşı halk sağlığını koruma' konusunda tavır aldı. Azınlıkların, bütün azınlıkların korunması öncelikli konularından birisidir. Etnolog olarak sahip olduğu bilgi birikimini, Amerikan yerlilerinin (Atpaya), Kürtlerin, Tuareglerin hizmetine sundu. 1973-74'te açlığa karşı BM programının başlatılması için çalıştı. Merkezi Londra'da bulunan *The Anti-Slavery Society* ile işbirliği yapan köleliğin sonlandırılması için eylem programında etkin oldu..."[25]

---

23 Bkz. *Les ennemis*, *a.g.e.*, belgeler bölümü, s. 311 vd. Cezayir savaşına müdahil olduğu sırada geliştirdiği bir düşünce, sonradan de Gaulle tarafından benimsenecek ve tutukluların cezaevinde oldukları sürece eğitimlerini sürdürerek diploma almaları mümkün hale getirilecektir.

24 İkinci baskısı 1974'te yapılan kitabın İngilizce çevirisi, *The Republic of Cousins* (Al Saqi Books, Londra) 1983'te, İspanyolca çevirisi, *La condición de la mujer en el área mediterránea* (Ed. 62, Barcelona), 1993'te yayımlanacaktır. Ayrıca bkz. Olivier Mongin, "L'Anthropologue et l'avilissement de femmes: à propos du Harem et les Cousins", *Esprit*, Şubat 2000, s. 161-7.

25 *Esprit*, Şubat 2000, s. 159-60.

Yirminci yüzyıl boyunca insanlığı tehdit eden çeşitli barbarlıkları yaşayarak, içerden tanımış ve bunlara karşı zorlu kavgalar vermiş olan Germaine Tillion ile ilgili olarak, onu çok yakından tanıyan Jean Daniel şöyle diyor: "Verdiği kavgalar ona en korkunç barbarlığın içinde bile saklı olan ışığı görme yetisini kazandırdı. Bana göre Germaine Tillion, verme, paylaşma, değiş tokuş erdemlerinin cisimleşmiş halidir. Bu vasıflar ancak bir azizede bulunabilir değil mi? diyen olursa da, Beethoven alınlı ve köylü çeneli bu kadının geniş alnının ironiyle buruştuğunu ve gözlerinden hınzırca bir ifade geçtiğini görürsünüz. İyi anladınız. Ben bu büyük hanımefendiyi seviyorum. Dahası: O, benim biten yüzyılın sonunda insanlığın gidişatıyla ilgili olarak taşıdığım kötümserliği azaltan tek kişidir."[26]

Ben bu büyük hanımefendiyi şahsen tanımadım, ama iyi anladınız; ben de onu seviyorum. Hem de çok...

Bodrum, 2005

26 *Esprit*, Şubat 2000, s. 147.

43

İktisat Fakültesi'nde Anma Toplantısı Konuşması

İnsanın kendisiyle ilgili bir anma toplantısına katılması hem tuhaf hem de pek hoş bir duygu. Mezunlar Cemiyeti'ne beni hatırladıkları, onurlandırdıkları ve davet ettikleri için çok teşekkür ediyorum.

Bu yıl 64 yaşına girdim. Fakülte'den ayrılalı 26 yıl olmuş. Çalışma hayatımın büyük kısmını tahmin edebileceğiniz gibi fakültenin dışında geçirdim. Tabii sizlerle, Fakülte'den ayrıldığım 1981'den sonraki hayatımla ilgili değil, İktisat Fakültesi'nde geçirdiğin on küsur yıllık dönemle ilgili birkaç anımı paylaşmak istiyorum.

Charles Aznavour'un çok sevdiğim, *La Bohème* adlı bir şarkısı vardır. Orada, "size, henüz yirmilerini yaşayan gençlerin bilmedikleri bir dönemden sözedeceğim" der ve Paris'in 1950'li yıllarını anlatır. Ben de biraz böyle, buradaki gençlerin çoğunun bilmediği, hatta dünyaya gelmedikleri bir dönemden söz edeceğim. Biraz nostalji olacak içinde, biraz da acı. Umarım bu anılar size çok anlamsız gelmez.

Ben İktisat Fakültesi'ne lisans diplomamı yurtdışında aldıktan sonra, "sarı çizmeli Mehmet Ağa" olarak geldim; doktora sınıfına kaydoldum. Tek tanıdığım kişi, para kazanmak amacıyla simultane tercüme yaparken tanıştığım Asaf Savaş Akat idi. Ancak doktoraya başvurumu yaptıktan sonra bir yıl kadar fakülte sekretaryasının kararını bekledim. Aynı zamanda asistan olmak istediğim için, yavaş yavaş Siyaset Bilimi Kürsüsü üyeleriyle tanışmaya başladım. Toktamış Ateş'in o ilk günlerdeki dostluğunu ve konukseverliğini unutamam. Zaten sonradan "e" cetvelinden (yani kahveci Dursun Efen-

di'ninkiyle aynı) bir kadro açılıp kürsüme mensup olduğum zaman da bana odasının bir köşesinde yer verdi; yıllarca o küçük odayı paylaştık. Son yıllarda pek görüşemesek de dostluğumuz hep sürdü.

Ben 1968'de asistan olarak işe başladığımda bizim bölüm yeni kurulmuştu; henüz hiç profesörü yoktu; Amerika'dan gelen misafir profesörler bizi temsilen Fakülte kurullarına katılırlardı. Yeni açılan bir bölüm olduğumuz için biraz "gecekondu" benzeri idik. Yer sıkıntımız vardı; kütüphanemiz çok yetersizdi vs.

Ama, o dönemin İktisat Fakültesi çok parlak bir akademik dünyayı içinde barındırmaktaydı. Fakültenin yaşlı hocalarından Sabri Ülgener, istatistik bölümünün kurucusu Celal Sarç ve özellikle dünya çapında bir iktisat tarihçisi olan Ömer Lütfü Barkan, fakültenin ağır toplarıydı. Yıllar sonra Fransa'da araştırma yaparken tanışma fırsatı bulduğum, *Annales Okulu*'ndan büyük tarihçi Fernand Braudel ile konuşurken Barkan ile aynı kurumda çalıştığımı söylediğim zaman gözleri parlamış, ne kadar önemli bir bilim adamı olduğunu anlatmıştı. Bu sayede benim de prestijim artmıştı. O yıllarda yeni profesör olan genç hocalar arasında da son derece parlak isimler vardı: Gülten Kazgan, Sencer Divitçioğlu ve İdris Küçükömer anmak istediğim ilk isimler. Kazgan hoca inanılmaz çalışkanlığı ve üretkenliğiyle herkesi büyülerdi. Sencer Hoca, o yıllarda dünya genelinde çok etkili olan akademik Marksizmin önde gelen ismiydi ve ortaya attığı *Asya Tipi Üretim Tarzı* kavramı, çok yoğun tartışmaların odağında yer alıyordu. İdris Hoca'nın Türkiye toplumunda sol ve sağın konumuyla ilgili olarak yaptığı siyasal tahlil ise, bana kalırsa, bugün hala geçerliliğini koruyan çok güçlü bir hipotezdir. YÖK kabul edildikten sonra 1402 nolu yasa ile yapılan tasfiye sırasında İktisat Fakültesi'nden verilen üç kurbanın Sencer Hoca, İdris Hoca ve gene solcu bilinen bir hoca olan Nuri Karacan olması bana çok büyük acı veren bir anı olmuştur. Sonradan bu haksızlık telafi edildi, ama yanılmıyorsam, İdris Hoca o tarihte artık hayatta değildi.

Aslında niyetim, tek tek beni etkilemiş olan herkesi anmak değil. Ancak bu isimlere değinmişken, o yılların İktisat Fakültesi hakkında genel bir tahlil yapmama izin vermenizi isterim. O yıllar Türkiye'de demokratik siyasetin en ileri olduğu yıllardı. Bu çoğulcu demokrasi, fakülte bünyesine de adeta birebir yansımıştı, diyebilirim. Üniversiteler fikir özgürlüğünün "olmazsa olmaz" kural olduğu kurumlardır. Öğrencilik yıllarımda Paris ve Lozan'da bunu yaşayarak öğrendiğim gibi, sonradan bursla ABD ve tekrar Fransa'ya gittiğim zaman yakın temasta olduğum bütün akademisyenlerin siyasi görüş-

lerini açıkça ifade ettiklerini, pek çoğunun parti üyesi olduğunu görmüştüm. Bizdeki yasalar, YÖK öncesinde bile, öğretim üyelerinin siyasi partilere ve sendikalara üye olmasına izin vermiyordu. Gene de İktisat Fakültesi, fikir yelpazesi hayli geniş bir fakülteydi. Çoğunluk, merkezde ya da merkez-solda yer almakla birlikte, sağda ve uç sağda olan hocalar, hatta bölümler olduğu gibi, demin andığım hocalar ve asistanları, doçentleri sayesinde Marksizm de kendisine yer bulabilmişti. Ayrıca İktisat Fakültesi, belki de Ankara'daki Mülkiye Mektebi'yle yarışır biçimde içinden pek çok siyasetçi çıkarmıştır. MSP'den siyasete atılan Nevzat Yalçıntaş, MHP'den siyasete giren ve bakan olan Tunca Toskay ilk aklıma gelen isimler. Bugün de TBMM'inde Esfender Korkmaz'ın yanı sıra Özgürlük ve Demokrasi Partisi'nin başkanı, bağımsız olarak seçilen Ufuk Uras fiilen siyasetin içindeki üyelerimiz.

Her ikisiyle ilgili küçük birer anımı sizlerle paylaşmak isterim. Yılını tam hatırlamıyorum; 70'lerin sonuna doğru, ben TÜMAS'lıların (yani asistanlar derneğinin) adayı olarak Fakülte Kurulu'na seçilen asistan temsilciliğine aday olmuştum. "Door to door" (kapı kapı dolaşma) tekniğini kullanarak sıkı bir kampanya yürütmüştük. Pek çok hoca oyunu bana vereceğini söylemişti. Ancak, oylama yapılıktan sonra görüldü ki, ezici çoğunluk oyunu Esfender'e vermiş. Ufuk Uras ise, fakültedeki son yıllarımda en parlak öğrencilerimden biri oldu. Bir siyaset bilimcisi olarak ben seçim kazanamadım, ama, bir öğrencimin seçim başarısında acaba benim de bir payım olmuş mudur, diye düşünürüm...

YÖK sonrasında size bu anlattığım, renkli, hareketli, çoğulcu demokratik ortam ne kadar devam edebildi, bilemiyorum. Bildiğim bir şey varsa, sevgili dostum Burhan Şantalar'ın hayatını, dışardan (dernek kurarak) ya da içerden (YÖK'e seçilerek) YÖK yasasını değiştirmeye adadığı. Ne var ki, YÖK çıkalı çeyrek asır geçti ve ben bir daha üniversiteye dönemedim. Zira, YÖK'ü kabul etmediğim, içime sindirmediğim için istifa etmiştim. Yasa orada kaldıkça dönmem olanaksızdı.

Gerçi bir açıdan pişmanlık duymadım. Zira, üniversiteden ayrıldıktan sonra, sivil toplum ve kadın hareketi içerisinde çok faal oldum. Bir tür ikinci bir hayat yaşama fırsatım oldu. Ama, bir açıdan da, yapmak istediğim, fakat yapamadığım bilimsel araştırmaların uktesi daima içimde kaldı. Kadın konusundaki doçentlik tezimden sonra yeni bir konuya geçmek, "harita" (*cartographie*) yöntemiyle seçim tahlilleri yapmak istemiştim. Fransa'daki son burslu yılımda bütün seçim verilerini yer altındaki bir bilgisayar merkezinde aylarca kayda geçirdim. Bu verilere dayanarak haritalarını Fransa'dayken ha-

zırladığım tek bir sunuş yapma fırsatım oldu. Sonra YÖK çıktı. Ben ayrıldım. Ayrılırken, o sırada kocaman bir disk olan veri tabanını, benden sonra ilgilenecek gençlerin yararlanabilmesi için Haydar Furgaç Merkezi'ne teslim ettim. Yıllar sonra Fakülte'ye yolum düşüp de acaba o disk hâlâ duruyor mu diye araştırdığım zaman, disk bulunamadı. Yönetim değişmişti; kimse eski belgeleri hatırlamıyordu... Çok, çok üzüldüm. İktisat Fakültesi ile bağımın tamamen kopması, o olaydan sonra oldu.

Konuşmamı böyle acı bir anıyla bitirmek istemem. Sözlerime size, hayli komik başka bir hikaye anlatarak son vermek istiyorum. Bizim kürsüde asistan yetiştirmek adına çok ilginç yöntemler geliştirilmişti. İşte bunun tipik bir örneği: Asistanlık onayım çıktığında ders yılı başlamıştı. Esat Hoca (Esat Çam, kürsü başkanımız ve uzun yıllar dekandı) beni odasına çağırdı. "Şirin Hanım, bu yıl Uluslararası Kuruluşlar dersini siz vereceksiniz" dedi. Önce şaka yapıyor zannettim. "Aman hocam, bu Lozan'da seçimlik bir dersti ve ben bu dersi almamıştım. Konuyu hiç bilmiyorum" dedim. Esat Hoca, "Onu bunu bilmem, şimdi İlter Bey sizi kütüphaneye götürsün, oradan gerekli kitapları alın, size bir hafta izin; evde oturun hazırlanın, gelecek hafta başlıyorsunuz" dedi. Boynumuz kıldan ince. İndik kütüphaneye. Fransızca tek bir kitap yok. İki tane İngilizce, bir tane de Türkçe kitap var. Üniversitede böyle ders mi verilir! Yıkıldım. Oradan çıkar çıkmaz, İngiliz kültür derneğine koştum. Derslere yazıldım. Ardından eve koştum telefonun başına oturdum. O zaman bırakın cep telefonunu, direkt hattan konuşma imkanı bile yok. Telefoncu kıza yazdırıyorsunuz ve bekliyorsunuz. Gecenin geç bir saatinde Lozan'daki bir arkadaşıma ulaşabildim ve aman bana çok acele Uluslararası Kuruluşlarla ilgili ne kadar kitap bulabiliyorsan al ve gönder, diye yalvardım. Kitaplar gelene kadar eldeki Türkçe kaynakla idare edecektim, çaresiz. İlk derse girdiğimde, korkudan, mideme kramplar girmişti. Karşımda, fakültenin en cin öğrencilerinden bir grup oturuyordu. Gazeteci Ahmet Altan, sonradan bankacı olan Hasan Ersel gibi zeki, fırlama çocuklar. Ve sınıfın yaş ortalaması benim yaşımı aşıyordu... İşte o gün bugündür, ben korkudan, bütün konuşmalarımı böyle satır satır yazar ve okurum. Yıl bittiğinde elimin altında çeşitli kitaplardan alınmış 500 sayfaya yakın not vardı. Ne var ki, ertesi yıl aynı dersi, bu kez iyi hazırlanmış şekilde vermek kısmet olmadı. Ders yılı başladıktan sonra gene Esat Bey beni odasına çağırdı ve "Şirin Hanım, bu yıl Türkiye'nin Dış Politikası dersini siz vereceksiniz" dedi. "Aman Hocam..." falan demenin anlamı yoktu! Böylece yıllarca ben her yıl, piyangodan çıkan yeni bir dersi gece gündüz çalışarak hazırladım.

Bu tür uygulamaların birçok yetenekli genci fakülteden ayrılmaya itmesi talihsizlik olmuştur. Bu gençlerden üçünü anmadan geçemeyeceğim. Birkaç yıl bizim bölümde asistanlık yaptıktan sonra Amerika'ya giden Şükrü Hanioğlu halen Princeton üniversitesinde parlak bir siyaset tarihçisi kariyeri sürdürüyor. Gene bizim bölümde asistan olup sonradan Londra'da SAOS'ta, ordu konusunda dikkat çeken bir doktora çalışması gerçekleştiren Naim Turfan'ı birkaç yıl önce, genç yaşta kaybettik. Semih Vaner ise, 1976-80 yıllarında bizim bölümde asistanlık yaptıktan sonra Fransa'ya gitti, CNRS'e bağlı CERI'de çok parlak bir araştırmacı oldu. Onu da, ne yazık ki, birkaç hafta önce, 12 Şubat 2008'de, kaybettik.

Bu parlak gençlerin yetişmesinde İktisat Fakültesi'nin mutlaka önemli bir payı olmuştur. Aynı işlevi bugünün gençleri için yerine getirmekte devam ettiğini ummak isterim.

Hepinizi sevgi ve saygıyla selamlıyorum.

44

Şirin Tekeli: Siyaset Biliminde Yeni Bir Soluk...

Şirin Tekeli, kadınlar açısından ilkleri gerçekleştirmiş, Türkiye'de modernleşme paradigmasında kırılma yaratmış önemli bir akademisyen, aktivist ve çevirmendir. Kadın devriminin Kemalizmin çok önemli bir parçası olduğunu ancak bu devrimin kadınların kendi hakları için mi, yoksa bir biçimde Kemalizmin gerçekleştirmek istediği devlet katındaki dönüşümün aracı olarak mı kullandığı sorusunu sorar. Şirin Tekeli ile bilimsel seçimleri, siyaset bilimci olarak bu bilime bakışı ve eleştirileri, kadın akademisyen ve aktivist olarak yaşadığı zorluklar ve uğradığı duraklar hakkında yapılan görüşme 5 Ekim 2009'da gerçekleştirildi.

• *Siyaset bilimine sizi yönlendiren unsurlardan bahsedebilir misiniz?*

– Benimle bu görüşmeyi, Türkiye'nin 'Önemli Siyaset Bilimcileri' başlığı altında yapıyor olmanız beni hem şaşırttı, hem onurlandırdı. Şaşırttı, çünkü ben eninde sonunda akademik ortamda 13 yıl gibi hayli kısa bir süre yer almış, daha sonraki hayatını bir yandan aktivist diğer yandan da 'tercüman' olarak geçirmiş bir siyaset bilimciyim. Benden önceki kuşaktan bir Nermin Abadan-Unat, bir Şerif Mardin, benim kuşağımdan bir Nur Vergin, bir Cemil Oktay ya da Baskın Oran ve benden sonraki kuşaktan bir Yeşim Arat, Fatmagül Berktay, Ayşe Kadıoğlu, Füsun Üstel gibi çalışmalarını üniversitede parlak biçimde sürdüren siyaset bilimcilerle karşılaştırılabilecek bir üretimim yok. Gerçekte benimkine yarım kalmış bir kariyer, orta yerinde kesilmiş bir meslek tutkusu öyküsü denebilir.

Tutkuyla bağlanılan bir mesleğin, Fransızca'da denildiği gibi bir '*vocation*'un –ki siyaset bilimi benim için öyleydi– kişisel hayatınızla ilişkisi vardır. Benim için de –tıpkı Lozan Üniversitesi'ndeki dönem arkadaşım Nazlı Ilıcak gibi– böyledir. 1944 doğumluyum. Türkiye'de demokrasiye geçiş kuşağının çocuğuyum. 1950'de 6 yaşındaydım. Demokrat Parti seçimleri kazandı. Evcek sevindik. Ama çocukluğum ilk partizanlıkların şokuyla geçti. Babam Yunus Kazım Köni, döneminin entellektüel bürokratlarından biriydi. Görevine CHP iktidarının son demlerinde getirilmişti. İktidar değişir değişmez, babam İlköğretim Genel Müdürlüğü görevinden alınıp lise hocalığına tayin oldu. İş orada kalmadı, ne yazık ki. Babam hakkında, yazdığı bir hikâye kitabı nedeniyle, zamanın Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri tarafından 'Yunus Kazım komünisttir" iddiasıyla bir dava açıldı. Babam avukatının yanı sıra kendini savunduğu ve beraat ettiği akşam ilk kalp krizini geçirdi. 1954'te Tevfik İleri'nin seçim bölgesinden, Samsun'dan CHP adayı olmaya karar verdi. Seçimi kaybetti. Bu kez de ceza olarak Afyon Lisesi'ne 'sürgüne' gönderildi. Böylece, birkaç yıl sonra ölecek olan babamdan partizanlık yani politika nedeniyle zoraki uzak kalmış oldum. Bu olay o yaşta bir çocuk üzerinde bir travma yarattığı kadar, 'neymiş bu siyaset denen şey?' merakını tetikleyen bir hayat tecrübesiydi.

Öte yandan, Ankara Kız Lisesi'nde okurken –fen bölümündeydim ama– birkaç kafadar, okumaya, tartışmaya meraklı arkadaşım vardı. Bunlardan biri sonradan felsefeci olan denemeci Füsun Akatlı'dır. Lise bize çok ufuk açıcı gelmezdi. Edebiyat ve felsefe kitaplarını deliler gibi okurduk. Dostoyevski'den Steinbeck'e (*Gazap Üzümleri*), Yunan klasiklerinden Ionesco'ya (*Gergedanlar*), Gide'den Camus'ye (*Veba*) geniş bir literatürü; yabancı dili bu kitapları okuyacak düzeyde bilmeyen bizim kuşak, MEB Tercüme dizisinden ya da Varlık Yayınları'ndan okuyabilmiştir. Marksizm'den önce biz varoluşçuluğu tanıdık ve bu bizlerin, özgürlük, insanlık bilinci, angajman gibi fikirleri o dönemde edinmemize imkân sağladı. Şimdi düşünüyorum da, benim her türlü dogmatizme karşı tavrımın oluşmasında Gide'in hemen hemen bütün romanlarını o zaman okumuş olmamın etkisi büyüktür. Gide, dini dogmaya karşıydı, tutucu aile ve okul değerlerine karşıydı, sömürgeciliğe karşıydı. Sonra Fransızca öğrendiğim zaman 1936'da Sovyetler Birliği'ne yaptığı ziyaret sonrasında bu rejim konusundaki hayal kırıklığını ve totalitarizm karşıtlığını dile getirdiğini de öğrenecektim. Gide ayrıca eşcinseldi ve yıllar yıllar sonra siyasetin gündemine gelecek olan cinsel tercih özgürlüğünü de savunmuştu. *Dünya Nimetleri* benim lise yıllarımın başucu kitaplarından biriydi. Sonra, 1960 yılında genç demokrasimiz ilk kez tökezledi. Ben lisenin son sınıfınday-

ken ilk askeri darbemizi yaşadık. O zaman 16 yaşındaydım. Doğrusu neye uğradığımızı şaşırmıştık. Ama, elimizde bu yeni durumu tahlil edebilecek hiçbir araç yoktu. Sadece iyi bir şey olmadığının sezgisi vardı. Siyaseti incelemek artık benim için mukadderdi.

1961 sonbaharında lise diplomasını cebine koymuş, Fransızca bilmese de dünyayı keşfe çıkma özlemiyle yanıp tutuşan bir genç olarak Paris'e doğru kanat açtım. Döviz imtihanını kazanmıştım ve annem dededen kalma evimizi kiraya vererek bu macerayı destekledi. Varoluşçuların hâlâ etkisini koruduğu, Sartre ve Simone de Beauvoir ikilisinin Flore kahvesini şenlendirmeyi sürdürdükleri kültür başkenti Paris'te beni birbirinden cazip şeyler bekliyordu. "Yeni Dalga"nın damgasını vurduğu sinema, yeni-roman (bu yılki Nobel ödülünü alan le Clésio ilk kitabını –*Tutanak*– 1963'te yayınlamış, ödül almıştı), müzeler, yeni insanlar, yeni arkadaşlar (İtalyanlar, Yunanlılar vb.). Ama o yılların Fransası henüz bitmemiş olan Cezayir Savaşı nedeniyle çok bunalımlı bir dönemden geçmekteydi. Fransa bize göre muhakkak daha demokratikti ama 1958'de de Gaulle 4. Cumhuriyet anayasasısını ciddi şekilde zorlayarak bir tür hükümet darbesiyle iş başına gelmiş, anayasayı değiştirmişti. Ancak, vaadi olan savaşı bitirme işini sonuçlandıramamıştı. Barışçı bir gösteri yapan Cezayirli göçmenlerin üzerine polisin ateş açması sonucu bir faciayla biten 'Charon Metrosu' katliamı 1962'nin Şubat ayında oldu. Hemen her gün OAS'in bombaları patlıyor, göstericilerle polis çatışıyordu. Ortam çok sevimsizdi. Fransızcayı üniversite derslerini izleyecek kadar öğrendiğim ikinci yıl Hukuk Fakültesi'ne yazıldım ama hayal kırıklığına uğradım. Arras'ta birinci sınıflara 'Anayasa Hukuku' dersine giren Duverger, 2000 kişilik anfide ufukta bir nokta gibi görünüyordu. Bütün bu faktörler bir araya gelince, şehri çok sevmeme rağmen Paris'ten ayrılmaya, eğitime daha uygun şartlar aramaya karar verdim.

Lozan, Lozan Anlaşması'nın imzalandığı mitik yerdi. Üstelik 120.000 nüfuslu küçük ve çok sakin bir şehirdi ama üniversitesi çok iyiydi. Bana siyaset bilimi vokasyonunu bu üniversite, oradaki hocalar ve derslerin yapılış tarzı kazandırdı. Onun için bunun üzerinde biraz ayrıntılı durmak isterim. Bir kere, Türkiye ve Fransa deneyimlerinden sonra İsviçre, 1848'deki iç savaşı tamamen geride bırakmış, farklı dillerin, farklı dinlerin, farklı kültürlerin, farklı siyaset yapma geleneklerinin demokratik bir potada 'consensus' temelinde bütünleştirildiği bir tür cenetti. Lozan, konumu itibariyle ünlü İsviçreli sinemacı Alain Tanner'in filminin başlığıyla söylersek, 'Dünyanın Merkezi' (*le Milieu du monde*), gerçekte Avrupa'nın merkezinde yer alan Vaud kantonunun baş-

şehri idi. Üniversitesi 1537'de, Rönesans'ta kurulmuş. 1960'ta öğrenci sayısı 1700'müş. Yani Paris'teki hukuk fakültesinin birinci sınıfı kadar. Halen (2008) öğrenci sayısı 7 fakültede 10.000 ve öğretim üyesi sayısı 2.000. Bir hocaya 5 öğrenci düşüyor. Kaliteyi düşünebiliyor musunuz? Ben 'Sosyal ve Siyasal Bilimler' fakültesine kaydoldum. İktisat Fakültesi'nin geçmişi hayli eskiye gider ve ünlü hocaları arasında Pareto, Walras gibi isimler vardır. Bizim fakülte İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulmuş en yeni birimdi. Ama olağanüstü bir kadrosu vardı. Anayasa hukuku derslerine, 1959-60 yıllarında Kıbrıs Anayasası'nın hazırlık aşamasında danışmanlık yapan Marcel Bridel gelirdi. Zwahlen, Perrin, Rieben, Schaller, Aguet, Oulès gibi hocalar, idare hukuku, uluslararası hukuk, politik iktisat, Avrupa Topluluğu kurumları (düşünün Avrupa yeni yeni oluşuyor), siyasi düşünceler tarihi gibi dersleri verirlerdi. Ama üzerimde en derin iz bırakan hocam, modern Fransız siyaset biliminin önde gelen isimlerinden biri olan Jean Meynaud idi. Meynaud teoriye 'çıkar ve baskı grupları' tahliliyle çok önemli bir katkı yapmıştı. Bize verdiği dersler arasında' siyaset bilimine giriş', 'siyasal tutumlar', 'siyasal hayatın tahlili', 'İtalya'da siyasi partiler' vardı. Çok renkli bir kişiydi; zaman zaman derslerine evinde de devam edilirdi. Aslında bütün derslerde, öğrencinin derse katılımı esastı. Örneğin siyasal düşünceler dersinde bize önceden okuma parçaları önerilir, sonra da derste bunlar üzerine tartışma açılırdı. Her derste bir seminer çalışması yapardık. Mesela ben politik iktisat dersinde 'Ricardo ve Marx'ta toprak rantı' meselesini incelemiş ve sınıfa sunuş yapmıştım. Sınavlar, program içinden seçip derinlemesine incelediğimiz konular üzerinden yapılırdı. Mesela ben, bir yıl Marx'ın *'Fransa'da Sınıf Savaşları'* kitabından, ikinci yıl Lenin'in *'Devlet ve Devrim'* kitabından (bu sayede 'proletarya diktatoryası' denen şeyin 'proletarya üzerinde diktatorya' olduğunu gördüm ve Leninizm konusunda hayat boyu aşılandım...) sınava girmiştim. Tarih dersinde de 'Komün'ü incelediğimi hatırlıyorum. Hayli 'sola' açık ilgilerim varmış. Kuşkusuz, Hobbes'u, Machiavelli'yi, Locke'u ve de Tocqueville'i de okumuş, incelemiştik. Yıllar sonra, geçen yaz, de Tocqueville'in *Amerika'da Demokrasi* ve *Eski Düzen ve Devrim* kitaplarını büyük bir haz duyarak (belki çok daha iyi anlayarak) yeniden okuduğum zaman, modern siyaset biliminin gerçek kurucusunun, merkeze 'demokrasi' (ve eşitlik) problematiğini koyan de Tocqueville olduğunu düşündüm. Daha o yıllardan beni çok etkilemiş başka siyaset bilimciler de vardı: Seçimleri Fransız tarihsel-coğrafya ekolü çerçevesinde inceleyen André Siegfried ya da siyaset bilimine ünlü 'sol-sağ' ayırımını getiren ('sol, değişimden yanadır, sağ ise olanı muhafaza etmekten yana') François Goguel gibi.

• *Akademik yaşama girişiniz nasıl oldu? Bulunduğunuz kurumlar, ele aldığınız konular, yaptığınız çalışmalar, izlediğiniz ekoller nelerdi?*

– 1967 yılında (o zaman 23 yaşındaydım) bu entelektüel bagajla İstanbul'a döndüm. İktisat Fakültesi Siyaset Bilimi Kürsüsü'ne girdim. Bu kürsüyle ilgili bazı anılarımı başka yerlerde anlattığım için[1] aynı konuları tekrarlamayacağım. Ancak, Türkiye'deki siyaset bilimi ile ilgili sorunuza burada cevap verebilirim. Türkiye'de siyaset bilimi, hemen her yerde olduğu gibi hukukun içinden doğmuştu ve önde gelen siyaset bilimciler, hukuk formasyonu alıp sonradan ilgi alanlarını genişleten kişilerdi. Örneğin siyasal partiler üzerindeki klasik çalışmasıyla ünlenen Tarık Zafer Tunaya bir anayasa hukukçusuydu. Öte yandan, siyaset bilimi üzerinde Ankara'daki Mülkiye Mektebi hegemonyasını kurmuştu. Bildiğiniz gibi Mülkiye esas olarak devlete bürokrat yetiştiren bir okuldu. Burada, siyasi tarihe yönelen ve siyasi ideolojiler üzerinde çalışarak büyük bir yenilik getiren Şerif Mardin'in Mülkiye'de barınmasının hayli problemli olduğunu hatırlamak yeterli olabilir. Hukuğun ağır etkisine karşılık bizim bölümün İktisat Fakültesi içinde konumlanması bir avantajdı. Benim çok saygı duyduğum hocam Meynaud da 'baskı grupları' temasına iktisat formasyonundan geçerek gelmişti. Bizim bölüm fakültenin en son kurulmuş ve kadrosu en küçük bölümüydü. Bölümdeki benden bir kuşak önceki arkadaşlar, ya Amerika'da okumuşlar ya da Iowa Üniversitesi ile olan değiş-tokuş programından yararlanarak Amerika'ya gitmişlerdi. Dolayısıyla kürsüde müthiş bir 'Amerika hayranlığı' havası esiyordu. O yüzden bana sanki 'kara cahilmişim' gibi davranıldığını hatırlıyorum. Bu yüzden, sıra doktora tezim için konu seçmeye geldiğinde, çarnaçar, Amerikan siyaset bilimi üzerinde durmam gerekti. David Easton'un sistem teorisini merkeze alan bir çalışma yaptım. Üç yıldan fazla sürdü. Kuşkusuz çok şey öğrendim ama, tez bitip (1973) fakülte yayını olarak çıkmasını sağladıktan sonra Talcott Parsons'un başını çektiği 'behaviorism' okulu temelinde kurgulanmış sistem yaklaşımının, o zamanlar kimi eleştirmenlerin söylediği gibi 'içi boş' bir kutu olmanın ötesine gitmediğini düşünmeye başladım. Sistem yaklaşımı, benim ilgimi çeken ve siyaset biliminin konusunu oluşturduğunu düşündüğüm; kamuoyu, seçmen davranışı, siyasi partiler, siyasi mücadele, baskı grupları, siyasal aktörler, parlamentoda karar alma süreci gibi demokrasinin işleyişiyle ilgili meseleler ya da demokrasi niye çöker, faşizmi, askeri darbeleri, otoritarizmi, totalitarizmi hazırlayan nedir gibi sorulara bir cevap getirmiyordu.

1 *Bülent Tanör'e Armağan* ve İktisat Fakültesi Mezunlar Derneği'nin dergisi olan *İktisat Dergisi*, özel sayı 496-497, Haziran-Temmuz 2008.

Ya da bu cevap çok sterildi. Onun için, Siyaset Sosyolojisi dersini verdiğim 1974'ten itibaren başka kaynaklara yöneldim. Fakültede, hele İsviçre deneyimiyle karşılaştırıldığı zaman beni çok üzen bir durumla karşılaşmıştım.

• *Siyaset biliminde önemli çeviriler yaptınız; sizi bu yöne iten nedenler nelerdi?*

– Genellikle derslerin kitabı olmadığı gibi çocukların yabancı dil bilgisi yeterli olmadığından makaleler gibi ek kaynaklar da veremiyordunuz. Bunun üzerine 1974'te yeni yayınlanmış (bugün artık çok eskise de o zaman hayli ilginç bir sistematiği olan) Maurice Duverger'nin *Siyaset Sosyolojisi* kitabını ana kaynak olarak belirledim ve yıl boyunca hem dersi verdim hem de kitabı çevirdim. Yayınlanan bu ilk çeviri kitabımı, gençliğimde Varlık Yayınları'ndan okuduğum onca kitabın anısına Yaşar Nabi'ye götürdüm. Kitap 1975'te basıldı. Sonradan galiba beş baskısı daha yapıldı. Sonra Nur Vergin kürsüye gelip, Siyaset Sosyolojisi dersi, o sosyoloji kökeninden geldiği için ona verilince ben, 'Mukayeseli Devlet Sistemleri' diye bir ders verdim. Ders notları hazırladım. Bunlar gençler arasında çok tutuldu ve çoğaltıldı. Bu dönemde, ben daha çok Marksist araçlar ve kaynaklar kullanıyordum. Gramsci, Macciocchi, Perry Anderson gibi düşünür ve teorisyenler, Göran Therborn, Ralph Miliband, Poulantzas gibi politologlar ve Barrington Moore gibi mukayeseli tarih çalışması yapanlar bana çok daha ufuk açıcı gelmeye başlamıştı. Bilindiği gibi o yıllar –1968 sonrası– yeni-Marksizm ve Frankfurt ekolü gibi eleştirel yaklaşımların hâlâ güçlü oldukları bir dönemdi. Ne yazık ki, bu ders notlarını kitaplaştıramadan üniversiteden ayrıldım.

• *'68 Hareketine yurt dışında ve yurt içinde tanık oldunuz. O dönemi nasıl yaşadınız?*

– 1968 sonrası, 1970'ler, benim açımdan başka bir yönden de belirleyiciydi. Ben Türkiye'ye daha önce döndüğüm için Avrupa'yı kasıp kavuran '68'i bilfiil yaşamadım. Ama birkaç yıl öncesinden '68'in bütün problematikleri, *le Débat* dergisinin birçok sayısında çok güzel incelendiği üzere gündemdeydi. İsviçre gibi muhafazakâr bir toplumda bile bunun kokusunu alıyorduk. Gençlik özgürlük istiyordu. Devrim özleminden daha önemli olan otoriteye; okuldaki, ailedeki hiyerarşi ve baskılara direnilmesiydi. Ki birkaç yıl sonra Foucault bu rahatsızlığı teorileştirecekti. Olan bitenleri 40 yıldan beri abone olduğum *le Nouvel Observateur* dergisinden takip ediyordum.

• *Siyaset biliminde ilk kez kadınları doçentlik tezinize konu ederek, bu alanda çalışanlara ve çalışmalara öncülük ettiniz. Öncü olmanın zorluklarıyla karşılaştınız mı?*

– Kadınların isyanını, kürtaj hakkı için 343 kadının kendi kendilerini ifşa ettikleri bildiriyi, Bobigny davasını, kısacası yeni feminizmin ortaya çıkışını uzaktan da olsa izlemiştim. Ve bu beni çok heyecanlandırmıştı. Aslına bakarsanız, Fransızca'yı söktüğüm 1963'ten beri başucu kitaplarımdan birisi Simone de Beauvoir'ın *İkinci Cins*'i olmuştu. Akademya, kabul etmese de, bünyesindeki kadınlara karşı cinsiyetçi bir tavır benimsemişti. Cinsiyetçi şakalar gırla giderdi. Çevreme baktığımda gördüğüm toplum gerçeği de hiç iddia edildiği gibi cinslerin eşit olduğu bir tablo çizmiyordu. Henüz sonradan geliştirdiğimiz kavramsal araçlarımız yoktu. Sürmekte olan mücadeleler kitaplara dökülmemişti. Ama özellikle 1975'te BM'in kadın sorunlarını gündeme almasından sonra kafam netleşti ve doçentlik tezimi 'kadınların siyasete katılması' konusunda yapmaya karar verdim. Direnç olmadı. Doçentlik konusunu özgürce seçebiliyordunuz ama Bülent Tanör gibi bir-iki dost dışında hemen herkesin bıyık altından güldüğünü ya da açıkça alaya aldığını görüyordum. Bu da muhtemelen konuya daha da sıkı sarılmayı davet ediyor. Tezim üzerinde 1975-1978 arasında dört yıl çalıştım. Elimin altında olan kaynakların hepsinden yararlandım. Dolayısıyla eklektik bir metodoloji kullandım, ister istemez. Bir yanda Marx, Engels, *New Left* dergisinde yayınlanan 'ev-içi emeği' tartışmaları hatta Althusser vardı; bir yanda da klasik tarzda yapılmış amprik bir siyasal aktör/siyasete katılma analizi. Kadın milletvekillerine anket uygulamıştım vs. Bu tezi yazarken henüz 'feminist' değildim, ya da 'mahçup feminist'tim. Ama tez bittikten sonra kadınlara karşı cinsiyet temelli bir ayırımcılık yapıldığını, ezildiklerini, sömürüldüklerini, kamusal alandan dışlandıklarını açıkça görmüştüm. Bunu yapan da kapitalizm değildi; erkeklerdi, erkek egemenliğiydi ve Marksizm adeta bu gerçeği görmeyi engelleyen bir perde işlevi görüyordu. O halde bize başka bir teori gerekliydi. Üniversitede kalmış olsaydım, bu yönde çalışmamı derinleştirebilir miydim? Sanmıyorum. Hatta bu konuyla ilgili bir ders bile açtıramazdım. O kadar yalnızdım ki...

• *Siyaset biliminin hangi alanlarında yoğunlaştınız?*

– Doçentlik sonrasında siyaset biliminin bana en anlamlı gelen alanlarından biri, demokrasinin meşruiyet kaynağı olan seçimler üzerinde çalışmaya karar verdim. Fransa'da CNRS'e bağlı CEVIPOF laboratuvarında, çalışmala-

rını *RFSP* (Fransız Siyaset Bilimi Dergisi)'nden izlediğim Jean Ranger ile çalışıp 'haritalama' (*cartographie*) tekniğini öğrenmek için Fransız hükümetinden bir burs aldım. O yıl Ranger-Platon ekibi, alan olarak seçtikleri Paris üzerinde çalışıyorlardı. Bu bana yepyeni bir ufuk açtı. Bir yandan Türkiye'nin bütün seçim verilerini bilgisayara işlerken, bir yandan da onlarla birlikte 'şehirde' seçim sosyolojisi konusunu incelemeye başladım. Ama bu çalışmayı da sonuna götürmek mümkün olmadı. 1980-81 ders yılında, yani üniversitedeki son ders yılımda İstanbul'a uyarlanmış bir siyaset sosyolojisi semineri gerçekleştirdim. "Mukayeseli Devlet Sistemleri" dersimi duydukları için benim seminerime katılan lisansüstü öğrencileri neredeyse isyan çıkardılar. Ama sonradan hepimiz bu araştırma ve çalışma biçimini (sanki Lozan'dayken tanık olduğum türden 'katılımcı' bir seminer gerçekleştirmeyi başarmıştım) sevdik, hem çok şey öğrendik hem de bazı öğrencilerin önünde bir ufuk açıldı. Ne yazık ki, bu semineri daha gelişmiş biçimde bir kez daha veremedim. YÖK çıktı. İstifa ettim.

• *Üniversiteden istifa etmenizin nedenleri üzerinde durabilir misiniz?*

– Üniversiteden neden istifa ettim? Eski üniversitenin eksikleri vardı; yetersizlikleri çoktu. Zaten o yüzden ben 1976'dan itibaren TÜMAS'ta faal üyeydim ve amacımız daha 'demokratik bir üniversite' için baskı grubu gibi çalışmaktı. Ancak YÖK'le getirilen düzen, bana eksik görünen bu yapıyı çok çok geriye götürmüştü. Sosyal bilimlerde 'düşünce ve araştırma' özgürlüğü budanmış, tamamen ordu benzeri bir dikey örgüt yapısı kurulmuş, amaç bilim yapmak yerine resmi ideolojiyi öğretmek ve tüm camiayı (öğrencisiyle, hocasıyla) siyaset-dışılaştırmak olmuştu. Ve bu düzen yine, belki de en ağır askeri darbenin (1980) ardından, onun direktifleriyle kurulmuştu. İlk darbe sırasında 16 yaşındaydım. Ama bu kez 36 yaşındaydım ve ne uğruna olursa olsun ordudan emir alamazdım. Bu kadar basit ve net. Dolayısıyla akademik kariyerimin, bilimsel araştırmalarımın yarım kalmasını göze aldım. Hep inanıyorum, bunu göze alabilecek insanlar (ki sonradan çeşitli vesilelerle 1500 akademisyen istifa etti) topluca ve derhal tepki verselerdi, bu yasa yürürlükte kalamazdı. Olmadı, olamadı. Türkiye'de demokrasinin yerleşmesi, kök salmasıyla, sivil direniş kapasitesiyle ilgili bir sorun bu da. Ancak ben bir ilke kararı almış olduğum için YÖK yerinde kaldıkça bir daha üniversiteye dönmem söz konusu değildi.

• *Üniversiteden ayrıldıktan sonra neler yaptınız?*

– Üniversiteden ayrıldıktan sonra, sosyal sigortalar hakkımı kaybetmemek için ansiklopedilerde redaktör olarak çalıştım. 1990'da emekli olma hak-

kını kazanıp Sosyal Sigortalardan emekli oldum. *Toplum ve Bilim* dergisinin yayın kurulunda yer aldım. Pek çok çeviri yaptım: Moore (*Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri*) gibi, Edgar Morin (*Avrupa'yı Düşünmek)* gibi, Alain Rouquié (*Latin Amerika'da Askeri Devlet*) gibi önemli siyaset bilimcilerin eserlerini şahsen veya başkalarıyla birlikte Türkçeleştirdim. Feminizmle ilgili kitaplar da çevirdim (A. Michel, E. Badinter, D. Schully, G. Tillion gibi). Kadınlarla ilgili *Eşitlik Politikaları* konulu küçük bir araştırma yaptım. Bence çok önemli olan, genç feminist araştırmacıların çalışmalarını bir araya getiren bir derleme (*1980'ler Türkiye'sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar*) hazırladım. Bu kitap Almanca ve İngilizce olarak da yayımlandı. Doçentlik tezimi yayınlamak (1982) bu yeni dönemin ilk adımlarından biriydi. *Kadınlar ve Siyasal-Toplumsal Hayat*, o zamanın normlarına göre normal tiraj olan 5000 adet basıldı ve geniş bir çevrede okundu. Ve de aktivist oldum.

• *Kemalizmin modernleşme perpektifinde kadınlara bakışını eleştirerek önemli bir paradigma değişimi yarattınız. Bu konuda neler söyleyebilirsiniz.*

– Kadın devrimi, Kemalizmin çok önemli bir parçası ancak, Kemalizmde bu konuda ciddi bir araçsallık var. Atatürk bir asker ve gayet iyi bir stratejist. Kadın haklarının bir devlet dönüşümü çerçevesinde ne anlama geldiğini gayet iyi değerlendirebilecek bir kişi. Çünkü konjonktür otoriter rejimlerin hakim olduğu bir konjonktür. Türkiye'de de bir otoriter rejim var. Batı'daki otoriter rejimler faşist bir nitelik taşıyor. Atatürk kendi otoriter rejimini faşist rejimlerden ayırmaya, farklılığını vurgulamaya çalışıyor. Otoriter rejimlerin kadınlara saldırıya geçtiği ve kazanımlarını geri aldığı bir dönemde, (bu konuda Almanya ve Portekiz'deki uygulamalara bakılabilir) başka bir otoriter rejimde kadınlara oy hakkı gibi haklar veriliyorsa, bu o rejimin en azından demokratikleşme potansiyelini taşıdığını gösterir. Burada kadın haklarının çok önemli bir araçsallığı var. Laikleşme sürecinin, modernleşme sürecinin, Osmanlı mirasını yadsıma sürecinin, yeni bir meşruiyet yaratma sürecinin içinde kadın hakları çok önemli bir yer tutar. Ancak, bunun karşılığında kadınlardan kurulan yeni toplum düzenine ve laik devlete sadakat bekleyen devlet, kadınlara yurttaşlık haklarının erkeklerle eşlit birçimde tanınmasından sonra, 1935'te, Türk kadınlarının artık erkeklerle eşit haklara sahip oldukları için, böyle bir örgüte artık gereksinim kalmadığı gerekçesiyle, o sırada varlığını sürdüren ve yüzyıl başının kadın hareketinin cumhuriyetle köprüsünü kuran Türk Kadınlar Birliği'ni kapatarak tabandaki bağımsız kadın hareketine son verdi.

• *Kadın konusunu işleyen ilk akademisyen olmanın yanı sıra kadın hareketinde de aktivist olarak rol oynadınız. Bir anlamda Türkiye'deki feminist hareketin tarihi sizinle yazılmaya başlandı. Bu tarihte oynadığınız role ve bu sürece değinebilir misiniz?*

– Kadın hareketinin ilk çekirdeği, YAZKO'nun daveti üzerine esas olarak feminist yayınları çevirmek üzere bir kollektif oluşturmamızla, 1981 sonbaharında oluştu. İlk çevirdiğimiz, Juliet Mitchell'in *Kadınlık Durumu* kitabı, bir yandan bilinç yükseltme grubu deneyimine olanak vermek, bir yandan da feminizmin terminolojisini Türkçede oluşturmak gibi önemli bir işlev gördü. Sonrası çorap söküğü gibi geldi. Dur durak bilmemecesine toplantılar, tartışmalar, yurtiçi ve dışında konferanslar, eylemler, 1985'te yaptığımız CEDAW'un uygulanmasını talep eden dilekçe kampanyası, Medeni Kanun reformu mücadelesi, 1987'deki aile içi şiddete karşı ilk yürüyüş, Kariye şenliği, Mor iğne kampanyası derken 'marjinal bir kadın grubunun' 'kendinden menkul serzenişleri' gibi görünen patriyarka eleştirisi, genç kadınların, taşralı kadınların, Kürt kadınların katılmalarıyla gerçek anlamda bir 'toplumsal harekete' dönüştü.

• *Kadın hareketinin önemli kurumlarının oluşumunda da rol aldınız. Hangi kurumlardı bunlar?*

– Kadın Eserleri Kütüphanesi, Mor Çatı Kadın Sığınmaevi ve KA-DER, hareketin kurumlaşma aşamasının duraklarından. Ben üçünün de kurucularındandım, Kütüphane'de altı yıl, KA-DER'de de ilk üç yıl gönüllü çalışma yaptım. 1980'ler esas olarak eylem dönemi idiyse, 1990'lar da kurumsallaşma dönemiydi. Kadın Eserleri Kütüphanesi, kadın konusunda araştırma yapacaklar için derli toplu bir kaynak merkezi olmayı amaçlıyordu. Aynı dönemde üniversitelerde 'Kadın Araştırmaları' bölümleri de açılmaya başlamıştı. Sonra, barolar başta olmak üzere meslek kadınları kendi kurumları içinde kadın çıkarlarını savunmak için ayrı örgütlenmelere gittiler. Giderek Türkiye'nin tanıdığı ilk gerçek anlamda demokratik oluşum olan kadın hareketi, farklı özgül amaçları olan derneklerin ortak çıkarlar için bir araya gelmelerini gerektiren (lobi faaliyetleri) platformlar oluşturdu. Artık sıra, temel yasaları değiştirmeye gelmişti. Bildiğiniz gibi, aile içi şiddete karşı kadınları korumak amacıyla bir yasa çıkarıldı (1998), Medeni Kanun kadınların talepleri doğrultusunda modernleştirildi (2001) ve Ceza Kanunu kadınlara yönelik şiddete geçit vermeyecek biçimde reformdan geçirildi (2004). Bütün bunlar, feminist kadınları en ağır şekilde eleştirmekte beis görmeyen muhafazakâr

partilerin çoğunlukta olduğu meclislerden geçirilerek gerçekleşti. Sanıyorum burada Chantal Mouffe'un 'radikal demokrasi'nin kurulmasında toplumsal hareketlerin birinci derecede etkili oldukları, olacakları yollu çözümleme açıklayıcıdır. KA-DER de, meclisteki çok düşük orandaki kadın temsilci sayısını arttırmak için partiler ve seçim yasalarının reforme edilmesini ve her iki cins için en az % 30 oranında bir 'kota' tanınmasını en azından fikir düzeyinde kamuoyuna mal etmeyi başardı. Şimdiki mesele bu kamuoyu baskısını siyasi partiler üzerinde etkili kılmaktır.

• *Kadın çalışmalarının Türkiye'deki sosyal bilimlerde ve siyaset bilimi disiplinindeki yeri konusunda ne söylenebilir?*

– Kadın çalışmalarının Türkiye'de giderek daha önemli bir yer tuttuğunu gözlemliyorum. Tek bir örnek vermekle yetineyim. Bu yılki PEN/ Amargi Duygu Asena ödülü, araştırma inceleme dalında verildi. Ben de jüride idim. Doğrusu, yarışmaya önerilen eserlerin toplam kalitesi karşısında nutkum tutuldu. Bunlardan üçü, lisansüstü ve doktora tezi; üçü de akademisyenlerin bu yıl içinde hazırladıkları, 'feminist' kuram çerçevesinde yürütülmüş çok parlak çalışmalardı. Biyografiler ve inceleme/denemeler de çok etkileyiciydi. Bana kalırsa genel olarak kadın yazarlığında (roman, öykü, deneme, eleştiri vb.) ve özel olarak tarih ve sosyal bilimlerde müthiş bir kadın patlaması yaşanıyor. Bunun mutlaka kadın hareketinin çeyrek yüzyıllık varlığı ve etkinliğiyle bir alakası var. Kadınlar içinde bulundukları her bilimsel disiplinde, dolayısıyla siyaset biliminde de etkinler. Yeni bir paradigma öneriyorlar. Bu durum artık, yirmi yıl kadar önce söylendiği gibi, gerçekliğe ihmal edilmiş cinsiyet boyutunu ekleme aşamasının ötesine geçmiş görünüyor. Disiplinin ana paradigmasında kadın bakış açısından gedik açma aşamasına gelinmiş bulunuyor. Judith Butler gibi teorisyenlerin açtıkları yolda ilerleniyor. En temel paradigma sorusu nedir? Siyaset kamusal alanda gerçekleşen bir dizi etkinliklerin bütünüdür (Habermas) denir. Ancak, kadın hareketleri ve feminist araştırmacılar 'peki ya özel alan?' sorusunu sordukları andan itibaren, paradigma aşınmaya başlamıştır. 'Özel olan politiktir' dediğiniz andan itibaren de politikanın alanını, daha önce bilinmedik boyutlarda değiştirmiş, dönüştürmüş olursunuz. Örneğin, aile içi şiddet artık 'kol kırılır yen içinde kalır' anlayışıyla ele alınabilir olmaktan çıkar, 'toplumsal şiddetin' belki de kökeninde yatan bir siyasal olgu haline gelir. İşte şu anda yaşanan da bu gelişmedir.

• *Türkiye'de siyaset bilmi ve kadın konusunda yapılmış öncü çalışmalardan örnek verebilir misiniz? Hangi konular işlendi? Hangileri eksik kaldı?*

– Kadın araştırmalarındaki öncü çalışmalar arasında pek çok eseri sayabilirim. Örneğin Serpil Çakır'ın 'Osmanlı Kadın Hareketi' adlı doktora çalışması, unutturulmuş olan bütün bir Osmanlı dönemini gün ışığına çıkaran, ardından pek çok araştırmayı davet eden böyle bir çığır açan çalışmadır. Aynı şekilde, Yaprak Zihnioğlu'nun 'Kadınsız İnkılap' çalışması, 1930'lu yıllarda Osmanlı'nın devamında varlığını sürdürebilmiş feminist kadın hareketinin nasıl susturulup hizaya getirildiğinin, Nezihe Muhiddin'in siyaseten yok edilmesinin öyküsüdür. Resmi ideolojiye ters düşen gerçekleri gün ışığına çıkarır. Yeşim Arat ve Ayşegül Altınay'ın bu yılki Duygu Asena ödülünü paylaşan 'Türkiye'de Kadına Yönelik Şiddet' araştırması yalnız örnek bir feminist çalışma olması bakımından değil, kadın hareketinin yirmi yılda neyi nasıl değiştirdiğini göstermesi bakımından da önemlidir. 1990'ların başında Yılmaz Esmer'in araştırmasında kadınların üçte ikisi kadınlara yönelik şiddeti haklı görürken, 2007'de doğusuyla batısıyla Türkiye'nin her yanında kadınların onda dokuzunun 'haklı dayak yoktur' deme noktasına gelmeleri, çok önemli, devrimci bir değişmedir ve bunun nasıl olduğunu açıklayan eser bir başyapıttır. Aynı yarışmada ödül alan Handan Çağlayan'ın Kürt kadınlarının kadın hareketi içinde nasıl değiştiklerini, güçlendiklerini, kadın haklarına sahip çıktıklarını açıklayan araştırması (*Analar, Yoldaşlar, Tanrıçalar*) da ufuk açıcıdır. Daha verilecek çok örnek var kuşkusuz, ama burada durayım.

• *Bir akademisyen olarak teori ve eylem birlikteliği hakkında neler düşünüyorsunuz?*

– Ben artık akademisyen değilim. Kendi deneyimim bu iki alanın birbirlerini beslediklerini doğrular yönde. Ama reçetelere inanmam. Bu, bilim kadınları ve aktivistlerin kendi alanlarına sahip çıkmalarına saygı göstermeyi gerektirir. Aralarında mutlaka bir dirsek teması vardır. Aktivist bilgi ihtiyacını akademyadan sağlar; akademisyen de gerçek dünyada olan biteni anlamak için aktivistin ona aktaracağı bilgiye ihtiyaç duyar. Ama bu her ikisi de saygın alan bir kadının hayatını o kadar doldurur ki, her iki alanda birden varolmalarını istemek haksızlıktır diye düşünürüm.

• *Türkiye'de sosyal bilimlerin gelişmesini ya da gelişememesini nelere bağlıyorsunuz?*

– Şu anda, kadın araştırmaları dışında Türkiye'de sosyal bilimlerin ne kadar geliştiklerini ya da gelişemediklerini değerlendirecek bilgiye sahip değilim. Üniversiteden kopalı çeyrek yüzyıl geçti. Yeni üniversiteler kuruldu. Araştırmacıların sayısı çok arttı. Benim dışardan bir gözle değerlendirme yapmam çok anlamlı değil. Buna karşılık, son günlerde bir solukta okuyup bitirdiğim eski kürsüdaşım Nur Vergin'in *Siyasetin Sosyolojisi* kitabını –ki bu bir ders kitabıdır– ölçüt alırsam, sosyal bilimler dikkate değer bir hayatiyet içinde görünüyor. En yeni teorileri ustaca tanıtıp eleştiren (Chantal Mouffe, Ulrich Beck gibi), öğrencisine çok geniş bir teori alanını açan böyle hocalar varoldukça siyasal bilimler gelişecektir. Zira, biz küreselleşen dünyanın parçasıyız; Avrupa'ya dahil olmak için gerekli demokratikleşme adımlarını atmak durumundayız; gözümüzü dışımızda olup biteni izleyip anlama çabasından kaçıramayız. Bunu hakkıyla yapabilmek sosyal bilimlerin gelişmesi için gerekli ve yeterlidir. Bu bakımdan, Vergin'in kitabında ihmal edilmiş görünen birkaç önemli siyaset bilimcinin, çağdaş demokrasi/insan hakları problematiğine ciddi katkılar yapan Marcel Gauchet ve temsili demokrasiden katılımcı demokrasiye geçişi sorgulayan Pierre Rosanvallon gibi düşünürlerin çalışmalarının da Türkiye'de daha yakından izlenmesini önemsiyorum.

45

Kadınlar: Cumhuriyetin Sevilmeyen Cinsi

Cebelitarık'tan İstanbul'a kadar, Akdeniz'in kuzey ve güney kıyılarında Hıristiyanlar ve Müslümanlar, kentliler ve kırsal alanda yaşayanlar, yerleşikler ve göçebeler arasında, hemen her yerde bugün bile görülebilen bir olgu, kolektif ve bireysel olarak ifade edilen abartılı bir alınganlığın erkek hoyratlığına eşlik etmesidir; bunu tamamlayan bir olgu da kadın iffetinin dramatikleştirilmesidir.

GERMAINE TILLION[1]

1980 askeri darbesinden kısa bir süre sonra Türkiye'de siyaset sahnesine en yaşlıları kırklarında, en gençleri yirmilerinde olan yeni bir kadın kuşağının çıktığı görüldü. Kendilerine uzun zamandır unutulmuş olan bir deyimle "feminist" diyen bu kadınlar, şartların elverişsizliğine rağmen askeri rejime yönelik ilk muhalefet hareketi olarak da kabul edilebilecek sivil, demokratik ve eleştirel bir hareket başlatma cesaretini gösterdi. İlerleyen sayfalarda bu hareketin önermeleri ve eylemleri üzerinde duracağız. Bu kadınlardan biri olan bu satırların yazarı, cinsiyet ilişkilerini irdelerken "tarafsız" olmadığını, tersine, bu ilişkilere "kadın bakış açısından" yaklaşacağını belirtmeyi gerekli görmektedir.

Feminist hareketin entelektüel çevrelerde, bilimsel araştırma alanında ve unutulmuş tarihi belgelerin gün ışığına çıkarılmasında önemli etkileri oldu. Bu da bizi Türkiye tarihine, özellikle cinsiyetler arası ilişkiler tarihine yeni ve

---

1 *Harem ve Kuzenler* (çev. N. Sirman ve Ş. Tekeli), Metis Yay., İstanbul, 2005, s. 89.

eleştirel bir gözle bakmaya davet ediyor. Tarihi yeniden yazmaktan söz edebilir miyiz?

Gelişmenin oldukça yeni ve yapılan araştırmaların az sayıda olduğunu göz önünde bulundurarak, bu isteği abartmamak ve "revizyonizm" hatasına düşmemeye özen göstermek gerekiyor. Bununla birlikte, kadınların tarihine yeni bir gözle bakmak için elimizde yeterince veri ve varsayım vardır.

Tarihe yeni bir gözle bakmak, merkeze kadın bakış açısını koyan yeni bir dönemleştirmeye gitmeyi gerektirir. Biz de olaylara bu açıdan bakarak önce, feminizmin ilk kez ortaya çıktığı dönemde Osmanlı'dan kalan mirası Tanzimat ve II. Meşrutiyet aşamalarında değerlendirmeye çalışacağız. Cumhuriyetin, feminist hareketin tarih sahnesinden çekildiği 1935'e kadarki ilk yılları bu dönemin devamında yer almaktadır. Neredeyse bütün bir yüzyıla yayılan bu dönem, bir yandan eski düzenin sürdüğü, bir yandan da en köklü kopuşların gerçekleştiği bir alt üst oluşa tanıklık eder. Medeniyet değiştirmek ya da değiştirmemek gibi can alıcı sorunların gündeme geldiği bu süreçte "kadın meselesi", Osmanlı ve Türk erkeklerinin kafalarını kurcalayan, onları tedirgin eden tartışmaların odak merkezinde yer alıyordu. Kemalist cumhuriyet, jakoben ve otoriter bir çözüm getirerek bu tartışmaları noktaladı. Bu, bir yandan eskiden köklü bir kopuş anlamına gelirken, bir yandan da yüz yıldır sürmekte olan zihniyet değişiminin varış noktasıydı. Kadınların tarihini incelerken ele alacağımız ikinci dönem önce otoriter, ardından demokratik biçimiyle cumhuriyet dönemi. 1935 ile 1980 arasındaki kırk beş yılı kapsayan bu dönemde artık kadınlar tartışmanın odak merkezinde değildir. Bu kırk beş yılı Kemalist vizyonun benimsenmesine dayalı bir "normalleşme" dönemi olarak değerlendirmek bize yanlış görünmüyor.

Kemalist reformların kadınlar üzerindeki gerçek etkisinin ne olduğuna gelince... Acaba kadınlar gerçekten de resmi ideolojinin ileri sürdüğü gibi bağımsızlıklarını kazandı mı? Gözden geçireceğimiz bazı sosyolojik, ekonomik ve siyasi veriler bu görüşün tartışmalı olduğunu gösteriyor. Bu da bizi yazının üçüncü bölümünde ele alınan konuya getiriyor: 1980'li yıllara damgasını vuran kadınların isyanı.

İMPARATORLUKTAN CUMHURİYETE: MEDENİYET DEĞİŞİMİNİN SEMBOLÜ OLARAK GÖRÜLEN KADINLAR

Kadınların statüsünü, özellikle bunalım ve bir medeniyetten diğerine geçiş dönemlerinde medeniyetin ayrıcalıklı bir göstergesi, adeta barometresi gibi gör-

mek konusunda genel bir görüş birliği vardır. Norbert Elias[2] ya da Pierre Bourdieu[3] gibi birkaç önemli düşünürün çalışmalarına bakmakla yetinelim: Kadınların statüsü; aile içinde, topluluk içinde, toplum içinde yerine getirmeleri beklenen roller; üretim ve yeniden üretim süreçlerindeki, günlük hayattaki davranışları hiçbir modernleşmecinin kayıtsız kalamayacağı derecede önemli konulardır. Türkiye'nin Tanzimat'la başlayıp Kemalist modernleşmeye varan Batılılaşma deneyimiyle ilgili parlak bir analiz yapan Nilüfer Göle, ısrarla erkeklerin reformculuğu üzerinde durur ve "Kemalist feminizm" kavramını kullanmakta tereddüt etmez.[4] Türkiye'de milliyetçiliğin ortaya çıkışıyla ilgili sosyal değişme sorunsalı bağlamında kadınların rolü konusunda pek çok çalışma yapmış olan Deniz Kandiyoti de buna yakın bir bakış açısına sahiptir. Reformcu edebiyatta yer alan kadın karakterleri ele aldığı "Cariyeler, Fettan Kadınlar ve Yoldaşlar"[5] başlıklı makalesinde reformcuları harekete geçiren nedenler üzerinde duran Kandiyoti'nin "Erkekleri kadın haklarını savunmaya sevk eden şey nedir?" sorusuna yanıtı ilginçtir: Osmanlı ataerkil ailesinin ezdiği insanların başında genç erkekler geliyordu. Kendilerine görücü usulü ayarlanmış evlilikler dayatan despot babalarla güçlü annelerin baskısından kurtulabilmek için bu genç erkekler modern bir aile biçiminden yana tavır aldı. Böyle bir ailenin kurulabilmesi ve yürümesi için kendilerine iyi yetişmiş zevceler bulmaları gerekiyordu. İşte Kandiyoti'ye göre, kadın haklarını kendi çıkarları için savunan "feminist" erkekler tezinin kökü burada yatmaktadır. Bu tezi desteklemek üzere Ortadoğu ülkelerinin deneyimlerine de bakan yazar, Jayawardena[6] gibi araştırmacıların çalışmalarında ve üçüncü dünyanın pek çok ülkesindeki ulusal hareketlerde benzer erkeklerle karşılaşmıştır.

Her ikisi de feminist olan Göle ve Kandiyoti gibi araştırmacıların çalışmalarının bizi çok fazla ikna edememesinin başlıca iki nedeni var: Bunlardan birincisi, reformcuların ileri sürdüğü görüşlere saflık derecesinde bir iyi niyet-

---

2 Norbert Elias, *La Civilisation des moeurs*, Calmann-Levy, Paris, 1973. Elias'a göre medeniyet kavramı, örf ve âdetlerin toplamıdır ve bilimsel bilgi, hayat tarzı, kibarlık kuralları, dolayısıyla kadın erkek ilişkilerinde uyulan kurallar, dünya görüşü gibi unsurların, kısacası Batılı hayat tecrübesinin bir özetidir.

3 Pierre Bourdieu, *Esquisse d'une theorie de la pratique*, Droz, Cenevre, 1972. Bourdieu'nün *habitus* kavramı günlük hayattaki çeşitli davranışları içinde barındırır ve özetler.

4 Nilüfer Göle, *Modern Mahrem*, Metis Yay., İstanbul, 1991, 1992, 1998, özellikle bkz. 1. ve 2. bölümler.

5 Deniz Kandjyoti, "Slave Girls, Temptresses and Comrades: Images of Women in the Turkish Novel", *Feminist Issues*, Bahar, 1988; *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar*, Metis Yay., İstanbul,1997 içinde de yayımlanmıştır, s. 133-148.

6 K. Jayawardena, *Feminism and Natonalism in the Third World*, Zed Books, Londra, 1988.

le yaklaşmaları ve onlara inanmaları, ikincisi de –ki bize göre bu daha önemli bir eleştiridir– erkeklerin kadınlar hakkında söylediklerini dinlemeye, doğrudan kadınların sözünü dinlemekten daha fazla önem vermeleridir. Oysa reformcuların çağdaşı olan kadınların feminist söylemi hem daha hakiki ve radikaldir, hem de bize çok daha fazla şey anlatır.[7]

Şimdi yapmamız gereken şey de tarihi erkeklerden çok kadınların anlattıklarıyla yeniden kurgulamaya çalışmaktır. İşe, kimsenin karşı çıkmadığı bir gerçekle başlayalım: Her şey Tanzimat'la (1839-1856) başladı. Nora Şeni, Fransa büyükelçisinin karısıyla kuzini arasındaki yazışmalara dayalı kitaba[8] yazdığı önsözde, Kırım Savaşı sırasında Osmanlı başkentinin orduların, askeri hastanelerin, diplomatik delegasyonların ve onların peşi sıra gelen yatırımcıların, bankerlerin, maceraperestlerin, tiyatro, opera, kabare kumpanyalarının şehre akın etmesi sonucunda müthiş bir değişim yaşadığını anlatır. Daha 1843'te Nerval babasına yazdığı bir mektupta "Konstantiniye'ye ulaştığımdan bu yana kendimi Türklerin bile kendilerini yabancı hissettikleri bir Avrupa şehrine gelmiş gibi hissediyorum" diyordu.[9] İstanbul, İzmir ve Selanik gibi diğer büyük şehirlerin yanı sıra, Tanzimat paşalarının Batılı modeller ışığında giriştiği idari reformların ötesine giden çok çeşitli ve köklü sosyal değişimlerin sahnesi olmuştu. Stefanos Yerasimos şu hatırlatmayı yapar: "Türkler üç yüzyıldan beri geri püskürtüldükleri Avrupa'nın doğu ucuna tutundu ve Batılılaşmaya karar verdi. Batılılaşma kelimesi Türklerin icadıdır ve bir buçuk yüzyıllık bir geçmişi vardır."[10] Ancak, paşalar imparatorluğu kurtarmak için reform yapmanın gereğine inansa ve Batı'nın temel ilkelerini –padişahın mutlak iktidarının kısıtlanması, insan haklarının tanınması, farklı dinlerden insanlar arasında eşitlik, kadınlar açısından özel sonuçları olan köleliğin kaldırılması– benimsese de, bunun için "medeniyet değiştirmek" gerektiğini herkes kabul etmiş değildi.

Jale Parla,[11] Genç Osmanlıların reformcu edebiyatı üzerine yaptığı çalışmayla bize bu konuda yeni bir ufuk açtı. Parla'ya göre Tanzimat dönemi romancıları kurumsal reformların kaçınılmazlığıyla yerleşik düzenin hukuki

7 Her iki araştırmacıya da haksızlık etmiş olmamak için, Osmanlı kadın hareketi üzerine çalışan tarihçilerin araştırmalarının 1990'dan sonra yayımlanmaya başladığını belirtmekte yarar görüyorum.

8 Nora Şeni, *Marie ve Marie, İstanbul'da bir Mevsim (1856-1858)* (çev. Ş. Tekeli), İletişim Yay., İstanbul, 1999.

9 Şeni, *a.g.e.*, s. 19.

10 Stéphane Yerasimos, *Les Turcs, Orient et Occident, İslam et laïcité*, Autrement, Paris, 1994, (özel sayı), Giriş yazısı, s. 9.

11 Jale Parla, *Babalar ve Oğullar, Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri*, İletişim Yay., İstanbul, 2002.

ve kültürel normlarını savunma ikilemi arasında sıkışmıştı. Başlıcaları Aristoteles'in tümdengelimci mantığının üstünlüğü, iyilik ve kötülük karşıtlığının şekillendirdiği manikeen bir dünya görüşü ve şeriat olan bu normlar, meşruiyetini Kuran'dan alıyor ve o çağda kabul gören Batılı normların karşısında konumlanıyordu. Parla, Tanzimat dönemi reformcularıyla Batılı çağdaşları arasında epistemolojik bir kopuş bulunduğunu söyler. İşte o dönemin romanlarına yansıyan da bu iki dünya görüşü arasındaki yırtılmadır. Romancılar bir yandan kadınların içine hapsolduğu kölelik statüsünü eleştirmek isterken, bir yandan da onların Batılı tarzda özgürleşmesinden korkuyor, buna karşı çıkıyordu. Bu korku, köklerine yabancılaşmış oğulların hem mutlakıyetçilikle biçimlenmiş devlet düzeninin hem de ataerkil ailenin temel direği olan babaya saygı göstermeyişine yönelik eleştiride ifadesini bulmaktadır. Söz konusu romanların hepsinin kahramanı, doğru yoldan çıktığı için ahlaki düşüş yaşayan ve ailesini de peşi sıra yıkıma sürükleyen oğuldur. Parla'nın çözümlemesini derinleştiren Kandiyoti, kadınlara atfedilen rol üzerinde durur ve oğulları ahlaki düşüşe sürükleyenlerin daima fettan, özgür, "alafranga", başka bir deyişle, Batılı tarzda yaşamak isteyen kadınlar olduğunu saptar.[12] Bu durumda Genç Osmanlı reformcuların, kadınların köleleştirilmesine karşı çıksalar da –ki *Sergüzeşt* adlı romanında Samipaşazade Sezai'nin bu yöndeki tavrı çok açıktır– eski normların, İslami ve ataerkil normların sınırları dışına çıkmalarına izin veren bir toplum ya da medeniyet değişikliğine hiç de taraftar görünmediği söylenebilir. İşlerin karıştığı nokta işte tam burasıdır. Zira kadınlar daha fazlasını istemektedir.

Genç kadın tarihçilerin yakın dönemde yaptığı çalışmaların ortaya koyduğu gibi, Osmanlı seçkin sınıfına mensup kadınlar,[13] onlar adına konuşan ama özlemlerini çarpıtan erkeklere karşı çıkarak dertlerini dile getirmek, statüleriyle ilgili eleştirilerini ve taleplerini sıralamak için doğrudan söz almıştır. Bunlar II. Abdülhamid döneminde açılan okullarda eğitim görmüş, bazıları konaklarda özel hocalarla eğitimini daha da derinleştirmiş, yabancı dil öğrenmiş olan ve Batı dünyasında olup bitenleri oldukça yakından izleyebilen

12 Kandiyoti, *a.g.m.*, s. 45.

13 "Osmanlı kadınları" ifadesinin, imparatorlukta yaşayan bütün "milletlere" mensup kadınları, dolayısıyla Müslümanlar kadar Hıristiyanları ve Yahudileri kapsadığı açıktır. Ayrıca, tarihi belgeler Ermeni ve Yahudi kadınların taleplerini dile getirmek bakımından Müslümanlardan daha önce davrandığını gösteriyor. Bu durumu, İslam dininin öngördüğü iki cinsin kamu hayatında birbirlerinden ayrı yaşamaları kuralının diğer dini cemaatlerde daha az geçerli olmasıyla, gayrimüslim cemaatlerin kadınlarının Batılılarla daha erken bir tarihte ilişkiye girmeleriyle ve bu ilişkilerin daha sürekli olmasıyla açıklamak mümkündür. Ancak, ilerleyen sayfalarda söylediklerimiz esas olarak Müslüman kadınların deneyimleriyle ilişkilidir.

kadınlardı. Bu macera ilk kez kendi adıyla bir roman yayımlayan Zafer Hanım (*Aşk-ı Vatan*, 1877) gibi kadınların yazı hayatına atılmasıyla başladı. Romanda kölelikten yeni azat edilmiş kadınların ülkelerini savunmak için erkekler gibi mücadele ettiği anlatılır. Dönemin parlak kadınlarından bir başkası, reformcu Cevdet Paşa'nın kızı, romancı Fatma Aliye Hanım'dır. Fatma Aliye kamuoyu önünde Mahmut Esad adlı bir gelenekçiyle çokeşlilik konusunda polemiğe girmekten çekinmemiş ve risalesinde Kuran'ın kadın haklarına karşı olmadığını, çokeşlilik gibi kadın aleyhine sonuçlar doğuran yorumları Kuran'ı çarpıtan din adamlarının geliştirdiğini savunmuştur.

Bunlardan daha önemlisi, kadınların itirazının birkaç ünlü entelektüel kadınla sınırlı kalmaması, tersine yaygınlaşmasıdır. Gerçekten de 1868'ten itibaren kadınlar gazetelere mektup göndermeye, bir süre sonra da kendi gazete ve dergilerini yayımlamaya başladı.[14] Bunlardan bazılarının hayli uzun süre yayımlandığını görmek –örneğin *Hanımlara Mahsus Gazete* beş yüz sayı çıktı– ve yalnızca yazarlarının değil, yöneticilerinin ve tipograflarının kadın olduğunu öğrenmek şaşırtıcıdır. Bu yayınlarda yer alan yazılarıyla kadınlar, içinde yaşadıkları toplumda nelere karşı çıktıklarını ve taleplerinin ne olduğunu açıkça ortaya koydu: Eğitim hakkı, çalışma hakkı en başta gelen taleplerdi; aile içindeki erkek davranışları ise en çok eleştirilen konuydu. Çokeşlilik ve kocalara tanınan "Boş ol!" demekle karılarını boşayabilme hakkına karşı çıkılıyordu. Ayrıca, 19. yüzyıl sonunda yayımlanan karikatürlerden, iki cinsin kamu hayatında yan yana bulunmasını engelleyen katı kuralların tartışıldığını, kadınların kamu hayatına giderek daha fazla katıldığını, hatta yeni bir "moda" yaratarak[15] ince müslin yaşmakların ardından yüzlerinin seçilmesine ve vücut hatlarının görülmese de hayal edilmesine imkân veren modern kıyafetlere büründüğünü anlıyoruz.

Bu özgürleşme ateşi 20. yüzyıl başında yeni bir reformcu kuşağın, Jön Türklerin iş başına gelmesiyle biraz daha yükseldi ve kadınlar –ki aralarından

---

14 Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi'nin yayına hazırladığı, *İstanbul Kütüphanelerindeki Eski Harfli Türkçe Kadın Dergileri Bibliyografyası* (Metis, 1993), 1869 ile Latin alfabesine geçilen 1928 yılı arasında yayımlanan kırk kadın gazetesi ve dergisinin ayrıntılı dökümünü vermektedir. Bu çok zengin malzemeyi değerlendiren araştırmacıların sayısı her geçen gün artıyor. Birkaçına değinmekle yetinelim: Ayşegül Yaraman-Başbuğ, *Elinin Hamuruyla Özgürlük*, Milliyet Yay., İstanbul, 1992; Aynur Demirdirek, *Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Bir Hikayesi*, İmge Yay., Ankara, 1993 ve "In Pursuit of the Ottoman Women's Movement", Zehra Arat (der.), *Deconstructing Images of the 'Turkish Women'*, Palgrave, New York, 2000, s. 65-83; ayrıca bkz. Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, Metis Yay., İstanbul, 1994.

15 Nora Şeni, "19. Yüzyıl Sonunda İstanbul Mizah Basınında Moda ve Kadın Kıyafetleri", Şirin Tekeli (der.), *Kadın Bakış Açısından Kadınlar*, İletişim Yay., İstanbul, 1990, s. 43-69.

bazıları İttihat ve Terakki Partisi'ne üye olmuştu– ikinci anayasal rejimin reformlarını kendi talepleri doğrultusunda etkileyebilecekleri umuduna kapıldı; ancak umduklarını bulamadılar ve kadınlarla erkekler arasındaki polemikler, karşılıklı suçlamalar giderek sertleşti. Modern evlilik, arkadaşlık, aşk, bunların görücü usulü evliliğin yerini alacağı ve genç çiftin yaşlı kuşaktan ayrı bir evde, kadının da erkekle eşit haklara sahip olduğu yeni bir düzen kuracağı hayali ya da ideali, esas olarak, erkeklerden çok daha fazla yabancı roman okuyan kadınlara aitti.[16] Onları pek de ikna olmadan izlermiş görünen erkekler ise ikiyüzlülük ve entrikacılık suçlamaları yapmaktan geri durmuyordu. Ulviye Mevlan'ın *Kadınlar Dünyası*'nda yayımlanan yazısı bu çatışmayı oldukça iyi özetliyor:

> İtiraf edelim, bugün hiçbir kadın istediği gibi özgürce yaşama hakkına sahip değildir. Zira idealini, iradesini ve arzusunu özgür bir varlık olarak ortaya koyması mümkün değildir; hayatına, güçlerini geleneklerden alan bir baba, bir amca, bir koca ya da bir ağabey hâkimdir.[17]

Jön Türklere yakın bir romancı olan Ömer Seyfettin de 1912'de şöyle yazıyordu:

> Aşkın üzerine çöken bu felaketten, geleneklerin, âdetlerin, din adamlarının, gericilerin, hükümetin jandarmasının ötesinde sorumlu olan kimdir? Kadınlar, Türk kadınlarıdır. Aşkın ve güzelliğin en büyük düşmanı onlardır.[18]

Böylece kadınlarla erkekler arasındaki uçurumun dibi görünür hale geliyor. Kadınlar özgür insan olma hakkının peşinde koşarken, erkekler daha çok evlilik yasaklarını aşan özgür aşktan söz ediyor gibi görünüyor. Bu anlaşmazlık bağlamında kadınlar eğitime ve çalışma hakkına giderek daha fazla önem verecektir. Örneğin *Kadınlar Dünyası*'nın yayın organı olduğu Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan (Kadın Haklarını Savunma) derneğinin düzenlediği, kızkardeşlerinin telefon şirketinde çalışmasını sağlamak için yapılan oturma eylemine katılacak ve mücadeleyi kazanacaklardır. Hatta kadınların erkeklerin yaptığı her şeyi yapabileceklerini kanıtlamak amacıyla Belkıs Şevket Hanım'ın İstanbul üzerinde uçma eylemi gibi çarpıcı eylemler düzenleyeceklerdir. 1914'te Maarif Nezareti ısrarlı taleplere boyun eğecek ve kadınların üniversiteye kaydolmasına

---

16 Cem Behar, Alan Duben, *Istanbul Households, Marriage, Family and Fertility 1880-1940*, Cambridge Univ. Press, Cambridge, 1992.

17 Bkz. Aynur Demirdirek, *a.g.m.*, s. 75. Bu metin 1914'te kaleme alınmıştır.

18 Ömer Seyfettin, *Aşk Dalgası*, zikreden Kandiyoti, *a.g.m.*, s. 45.

yeşil ışık yakacaktır. 1917'de de, şeriat hükümlerinin geçerli olduğu toplumlarda bir ilk olan Aile Kararnamesi'nin kabul edilmesiyle birlikte Müslüman kadınlar, çokeşliliği yasaklayan düzenlemeden –çokeşlilik ilk eşin onayına tabi kılınmakta, ilk eş kabul etmiyorsa kadının isteğiyle boşanmaya karar verilmektedir– imparatorluğun gayrimüslim kadınları gibi yararlanacaktır.

Öte yandan, 1912-1913 Balkan Savaşları sırasında kadınlar savaşın yol açtığı felaketlerle baş etmek, yaralılara yardım etmek, savaşta ölen askerlerin dul karılarına ve çocuklarına destek olmak üzere, yani temelde amacı esas "hayırseverlik" olan bir dizi dernek kurdu. Bu deneyim, siyaset konusunda bilinçlenmelerini sağladığı gibi örgütlenme konusunda da onlara çok önemli beceriler kazandırdı. İmparatorluğa son veren Birinci Dünya Savaşı yol açtığı yıkımlar, kıtlıklar, başkente yönelen ardı arkası kesilmeyen bir göç dalgası ve sebep olduğu ekonomik sefaletle, kocaların var olmadığı bir durumda sorunlarla tek başına baş etmesi gereken kadınlar üzerinde son derece belirleyici bir etki yarattı.[19] Nitekim, oy hakkını bu siyasileşme sürecinin sonunda talep etmeye başladılar. O zamana kadar, ilişkide oldukları Batılı kadınların, sufrajetlerin mücadelesini iyi bilmelerine rağmen, oy hakkı bir talep olarak gündeme getirilmemişti; fakat Birinci Dünya Savaşı'nın bitiş koşulları feminist hareketi önceliği başka bir mücadeleye vermek durumunda bıraktı.

Osmanlı kadın hareketi tarihinin en iyi bilinen kısmı, resmi tarih tarafından tanındığı için olsa gerek, ateşkesten Kurtuluş Savaşı'nın sonuna kadarki dönemidir. Savaş sonrasında İstanbul'un müttefiklerce işgalini protesto etmek üzere 19 Mayıs 1919'da düzenlenen dev Sultanahmet mitinginde kürsüye çıkan ilk kadın olarak fotoğrafı tarihe geçen Halide Edip,[20] o sırada çok ünlü bir romancıdır ve başkanı olduğu, 1908'de kurulan Teali-i Nisvan Cemiyeti'nin çalışmaları nedeniyle dönemin en tanınmış feministlerinden biridir. Sonradan savaşın seyrini Mustafa Kemal'in karargâhından izlemek üzere Ankara'ya geçecektir. Bu dönemde pek çok başka örgütlü kadın milli mücadeleyi aktif olarak destekleyecek ve Anadolu'nun çeşitli yerlerinde müdafaa-i hukuk derneklerinin kadın kollarını kuracaktır.[21]

---

19 İrfan Orga, *Portrait of a Turkish Family*, Eland Books, Londra, 2003 (yeni baskı) adlı eserinde, kadınların savaş koşullarında yaşadıklarını, anneannesi ve annesinin karmakarışık olan hayatlarından yola çıkarak çok etkileyici biçimde anlatmaktadır. Türkçesi: *Bir Türk Ailesinin Öyküsü* (Çev. Arın Bayraktaroğlu), Ana Yay., İstanbul, 1994 (1. basım). Ayrıca bkz. Demetra Vaka, *The Unveiled Ladies of Stanboul*, Gorgias, New Jersey, 2001 (ilk baskısı 1923). Türkçesi: *İstanbul'un Peçesiz Kadınları* (çev. Serpil Çağlayan), Kitap Yay., İstanbul, 2003.

20 Ayşe Durakbaşa, *Halide Edip, Türk Modernleşmesi ve Feminizm*, İletişim Yay., İstanbul, 2000.

21 Ayşegül Yaraman-Başbuğ, *a.g.e.*, s. 97-128.

Savaşın milliyetçilerin zaferiyle sonuçlanmasından sonra, Yaprak Zihnioğlu'nun "birinci dalga cumhuriyetçi feministler"[22] olarak adlandırdığı ve önderlerinden biri Nezihe Muhiddin olan bu kadınlar yeni Türkiye'nin yaratılma sürecine ön saflarda sorumluluk alarak katılmak istedi. Muhiddin ve destekçileri, cumhuriyetin kurulmasını izleyen günlerde, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın kurulmasından birkaç gün önce yeni rejimin ilk siyasi partisini, Kadınlar Halk Fırkası'nı kurmak için harekete geçti; ancak Mustafa Kemal ve cumhuriyetin kurucuları kadınların bu heyecanını paylaşmıyordu. Söz konusu partinin kurulmasına izin verilmedi ve Ankara'nın parti yerine bir dernek kurulması tavsiyesi üzerine Türk Kadınlar Birliği (TKB) kuruldu. Ancak derneğin bir yandan gündeme gelmekte olan kadınlarla ilgili reformlara destek vermek, bir yandan da kadınların oy hakkına dikkat çekmek için düzenlemeye çalıştığı çeşitli eylemler Mustafa Kemal'in yakın çevresi tarafından engellendi. Örneğin 1927 seçimlerinde kadın aday gösterme yolundaki girişime izin verilmedi.

Bu dönemde Türk Kadınlar Birliği, Mustafa Kemal'in sözcülüğünü üstlenen *Cumhuriyet* ve *Hakimiyet-i Milliye* gazetelerinin, derneği ve başkanını gülünç düşürmeyi hedefleyen eleştiri kampanyalarına konu oldu. Sonunda 1927 yılında Nezihe Muhiddin, aleyhinde düzenlenen bir yolsuzluk davası ve çeşitli manipülasyonlar sonucunda dernek başkanlığından düşürüldü ve yerine tek parti yöneticilerinden birinin karısı getirildi. Böylece dernek etkisiz kılındı ve giderek siyasal hayattan silindi. Bu süreçteki en şaşırtıcı olaylardan biri, Türk Kadınlar Birliği'nin bu dönemdeki faaliyetlerinin resmi tarihten çıkarılması ve Nezihe Muhiddin adının tamamen unutulmasıdır. Tarihte böyle bir kadının var olduğunu yeniden hatırlayabilmek için 1988 yılını beklemek gerekti.[23] Peki ama neden? Ona bu kadar cephe alınmasının sebebi neydi? Yaprak Zihnioğlu, Nezihe Muhiddin üzerine yaptığı araştırmada[24] Muhiddin'in istenmeyen kişi ilan edilmesinin nedenini siyasi rejimin tek partili niteliğinde ve otoriterliğinde aramak gerektiğini ileri sürmektedir. Buna göre, iktidarı sivil toplumdaki hiç kimseyle paylaşmak istemeyen Mustafa Kemal, devlete ve topluma kendi kafasındaki ulusal çıkar anlayışı doğultusunda şekil vermek için elinin tamamen serbest olmasını istemekteydi.

22 Yaprak Zihnioğlu, *Kadınsız İnkılap, Nezihe Muhiddin, Kadınlar Halk Fırkası, Kadın Birliği*, Metis Yay., İstanbul, 2003.

23 Zafer Toprak, "Halk Fırkasından Önce Kurulan Parti: Kadınlar Halk Fırkası", *Tarih ve Toplum*, c. 9, sayı 51, 1988, s. 30-31.

24 *A.g.e.* Ayrıca bkz. Ayşegül Baykan ve Bella Ötüş-Baskett, *Nezihe Muhiddin ve Türk Kadını (1931)*, İletişim Yay., İstanbul, 1999.

Cumhuriyetin kuruluşunu izleyen ilk yıllarda yapılan köklü reformların hepsinin –1924'te hilafetin kaldırılması, 1926'da Medeni Kanun'un kabul edilmesi– amacı, dinin farklı toplulukların kimliğini belirleyen başlıca faktör olduğu eski imparatorluk düzenine son vermek ve yerine laik bir devlet kurmaktı. Yeni rejim yalnızca yeni bir devlet kurmakla kalmayacak, toplumu da yeni bir temel, ulus temeli üzerinde yeniden inşa edecekti. Ulus, kökleri eski Türklerin mitlerinde aranan, Anadolu'da yaşayan halktı. Zehra Toska[25] bizi burada ilgilendiren sorunla ilgili olarak ilginç bir açıklama önermektedir. Toska'ya göre Türk Kadınlar Birliği'nin Kemalistler tarafından olumsuz bir gözle görülmesinin nedeni, dernek bünyesinde çok sayıda İstanbullu feminist bulunmasıydı ve bu kadınlar eski rejimin devamlılığının taşıyıcısı olarak algılanıyordu. Ayrıca, kadın sorunları konusuna hayli kafa yormuş ve siyaset mücadelesinde belli bir deneyim edinmiş olan bu entelektüel kadınları manipüle etmek pek kolay değildi. Örneğin Halide Edip, Mustafa Kemal'le anlaşmazlığa düşünce sürgüne gönderilen kocasıyla birlikte ülkeyi terk etmekten çekinmemişti. Kadınlara oy hakkı Türk Kadınlar Birliği'ndeki bu kadınların tasfiyesinden sonra, iki aşamada –1930'da yerel seçimler, 1934'te ulusal seçimler– verildi. Bu reformun bir defada değil de aşamalı olarak yapılması Atatürk'e, kadınların oy hakkını onların çıkarlarını aşan başka siyasi amaçlar için araçsallaştırma imkânı tanıyordu.[26] Atatürk Türkiye'deki rejim konusunda Batılılardan gelen eleştirilere oldukça duyarlıydı. Onu kuşkusuz ilerici gören ama gene de despotlukla eleştirenlere cevaben, ayrıca Türkiye'deki milliyetçilikle Avrupa'da yükselişte olan faşizmin birbirine karıştırılmasını önlemek amacıyla kadınların oy hakkı bir araç olarak kullanılabilirdi. Nitekim kadınların oy hakkı ilk kez, 1930'da Serbest Fırka'yla girişilen demokratik açılım denemesinin uğradığı başarısızlığı gizlemek için kullanıldı. Birkaç yıl sonra da Nazilerin Almanya'da iş başına gelmeleriyle birlikte faşizm tehdidinin ciddi biçimde yükseldiği, ünlü "Kinder, Kirche, Küche" (çocuk, kilise, mutfak) ideolojisine uygun olarak kadınları kamusal hayattan dışlamaya başladığı bir sırada, Atatürk bunun tam tersini yapma vaktinin geldiğine karar verdi ve kadınlara ulusal seçimlerde oy verme hakkı tanıdı. Baskıcı ve otoriter bir Avrupa'da kadınlar haklarını kaybederken, Türkiye'de yeni kazandıkları yurttaşlık statüsüyle kadınlar Atatürk Türkiye'sinin demokrasi yö-

25 Zehra Toska, "Cumhuriyet'in Kadın İdeali: Eşiği Aşanlar ve Aşamayanlar", Ayşe B. Hacımirzaoğlu (der.) *75. Yılda Kadınlar ve Erkekler*, Tarih Vakfı-İş Bankası, 1998, s. 71-89, özellikle "İstanbul-Anadolu Kadını Ayrımı Su Yüzüne Çıkıyor" başlıklı bölümü.

26 Şirin Tekeli, *Kadınlar ve Siyasal-Toplumsal Hayat*, Birikim Yay., İstabul, 1982. Burada tartışılan konu için bkz. s. 210-221.

nünde ilerlediğinin simgesi oldu. Böylece, 1935'te Atatürk tarafından tek tek ve dikkatle seçilen on sekiz kadın milletvekili meclisteki yerini aldı. Bu sayıyla ulaştıkları oran (%4,5), altmış yıl süreyle oy hakkını kazanmak için mücadele vermiş olan İngiliz kadınlarının parlamentodaki oranından yüksekti ve Fransız kadınları oy hakkı mücadelesini hâlâ sürdürmekteydi. İşte, Kemalistlerin o günden beri tekrarlayageldikleri sihirli, "Atatürk sayesinde Türk kadınları oy hakkını Fransız kadınlarından bile önce kazandı" formülünün gerekçesi burada yatmaktaydı.

Türk Kadınlar Birliği'nin oynayabileceği son bir tarihi rol daha kalmıştı: Türkiye'nin kadın hakları alanında gerçekleştirdiği büyük ilerlemeyi tüm dünyaya göstermek. Bu amaçla, Dünya Feminist Kadın Örgütleri Federasyonu 18-24 Nisan 1935 tarihinde uluslararası kongresini toplamak üzere İstanbul'a davet edildi. Ankara'nın kongrede ele alınmasını istediği gündem Türkiye'nin kadın hakları alanında yaptığı hamleydi. Avrupa'dan gelen delegelerin gündemi ise yükselen savaş tehditleri nedeniyle bundan farklıydı. Türk delegasyonunun da onayıyla gündem "barış" olarak saptandı.[27] Kongrenin bitmesinden iki hafta sonra da Türk Kadınlar Birliği kendi kendini feshetmeye davet edildi. Derneğin son toplantısında söz alan başkan Latife Bekir Hanım –tek partinin üst düzey yöneticilerinden birisinin karısıydı– kadın hakları kazanıldığına göre derneğin artık bir varoluş nedeni kalmadığını açıkladı ve memlekete faydalı olmak isteyen üyelerin hayır derneklerinde çalışabileceğini ifade etti. Böylece, Nimet Cemil Hanım gibi, Kemalist entelektüel Yakup Kadri Karaosmanoğlu'yla kıran kırana bir polemiğe girişen kadınlara söyleyebilecek fazla söz kalmıyordu. 1921'de kaleme aldığı bir yazıda şöyle diyordu Nimet Cemil Hanım:

> Yakup Kadri bey dilimizde "feminizme" karşılık gelen bir kelimenin yokluğunu hayatımızda feminizmin yeri olmadığının kanıtı olarak görmektedir. (...) İsterseniz, feminizm yerine başka bir kelime kullanalım. Bu kelimenin ne olduğunun hiç önemi yoktur! Ancak, feminizmin varlığını inkâr etmek mümkün değildir. Keşke kadınlarımızın Yakup Kadri Bey'in sahip olduğumuzu düşündüğü kadar çok hakkı olsaydı ve keşke bu hakları geliştirebilecek konumda olduğumuz yolundaki görüşüne katılabilseydim. Heyhat! Durum bundan çok farklıdır. Her ne kadar son beş ya da on yılda feminist hareket sayesinde birkaç hak edinmiş olsak da, hedefimize varmaktan çok uzağız. Özellikle evlilik konusunda kazanılacak birkaç önemli hak daha vardır. Hukuki olarak kadınların hakları erkeklerinkinden çok geri-

27 Zafer Toprak, "1935 İstanbul Uluslararası Feminizm Kongresi ve Barış", *Düşün*, sayı 24, 1986, s. 24-29.

> dedir. Müstakbel kocasıyla karşılaşmak ve onu tanımak hakkından bile yoksun olan bir kadının erkekle eşit olduğunu söylemek, hele erkek keyfi başka bir kadın almak istedi diye karısını tek taraflı olarak boşayabilirken mümkün müdür? Eğer bu meseleye kadınların açısından bakarsanız, bunun büyük bir trajedi olduğunu görürsünüz.[28]

Mücadeleyi kaybeden feminist hereket sahneden çekildi ve yerini Kemalizme bıraktı. O tarihten sonra kadınlar Atatürk'ü en yüce kurtarıcıları olarak bağırlarına basacaktı.

Yeni Medeni Kanun bu gelişmede önemli bir rol oynadı; zira 1926 yasası, Avrupa'da kabul edilen en yakın tarihli (1912) ve en modern yasa olan İsviçre Medeni Kanunu'na yaslanmakta ve feministlerin uzun zamandır savundukları hukuki statüyü benimsemekteydi. Kişi haklarını düzenleyen ilk bölümünde Medeni Kanun iki cins arasında tam eşitlik öngörmüştü; ancak, aile hukukunu düzenleyen ikinci bölümünde kocaya "aile reisi" statüsünü atfederek bu eşitliği sınırlamaktaydı. Böylece evli kadın kocasının "muavini" oluyor, onun soyadını almak, onun seçtiği yerde ikamet etmek zorunda kalıyordu. Ailenin ihtiyaçlarını karşılamak kocaya verilen bir sorumluluk olurken, kadının "ev işlerini" yapma yükümlülüğünü yerine getirerek aile bütçesine katkıda bulunması öngörülmüştü. Ve nihayet, kadının ev dışında gelir getirici bir işte çalışabilmesi için kocasının izin vermesi gerekiyordu. Ne var ki, Medeni Kanun'un kabulüyle birlikte İslami çokeşlilik yasadışı olduğu ve kadınlar boşanma ve çocuklar üzerindeki haklar bakımından kocalarıyla eşit konuma geldiği için, kadınlar açısından yasa gerçek bir devrim anlamına geliyordu; dolayısıyla gelişmeden memnun olmaları ve yüce kurtarıcıya şükran duymaları çok doğaldı. Böylece kadınlar Türkiye'de laikliğin en sağlam yandaşı oldu. Medeni Kanun'un kabulünden erkeklerin de pek şikâyetçi olmadığını saptamak ilginçtir. Yasayı antropolog gözüyle okuyan Nükhet Sirman şöyle der: "Eskiden muktedir ve koca olmak için paşa olmak gerekirken, yeni düzende her koca paşa olacak, imtiyazsız, sınıfsız toplum, eşit oldukları varsayılan yeni kocaların kardeşlik üzerinden kuracakları cemaatte gerçekleşecektir."[29] Yasa, erkekleri de bu yoldan tam olarak tatmin ettiği için, Tanzimat'la başlayan ve yansımalarını Genç Osmanlıların romanlarında gördüğümüz uzun süreli kavgaya bir nokta koydu. Böylece Türkiye'de cinsiyetler arası ilişkilerde "normalleşme" diyebileceğimiz bir dönem açıldı. Bu dönem,

28 Zirkeden Demirdirek, *a.g.m.*, s. 75.

29 Nükhet Sirman, "Kadınların Milliyeti", Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (der.), *Milliyetçilik*, İletişim Yay., İstanbul, 2002, s. 226-245, özellikle s. 238.

ilişkileri bir kez daha sarsan "yeni feminist dalga" tarih sahnesine çıkana kadar sürecekti.

SESSİZ ÇOĞUNLUK: MODERLEŞMENİN VE DEMOKRATİKLEŞMENİN UNUTTUKLARI (1935-1980)

Reformlar kadınları mutlu etmek için yeterli miydi? Kadınlara toplumda nasıl bir yer verildi? Onlara yönelik resmi söylem nasıl bir söylemdi? Bir kez kadınların feminizmi tasfiye olduktan sonra, yeni kurulan ulus toplumunda kadınlara düşen rolü tanımlamak Kemalist seçkinlere, "feminist devlete" düşüyordu. Yeni seçkinler bu topluma uyan "yeni kadın"ı modern, sorumlu, eski Türk mitlerindeki gibi görevlerine bağlı bir kadın olarak tasavvur ediyordu ve bunu yaratmaya giriştiler. Bu karmaşık bir işti, zira çelişkiliydi.

Bir taraftan bu kadının kamusal hayatta erkeğin yoldaşı olması isteniyordu. Böyle olunca eğitimli olması ve bir meslek edinmesi gerekiyordu; cumhuriyetin yetişmiş eleman açığı vardı. Aynı zamanda, eski rejimin temelleri yıkıldığı için İslamın öngördüğü iki cinsiyetin yaşam alanlarını ayırma anlayışına bir son vermek gerekecekti. Okullarda ve genellikle kamu alanında geçerli kabul edilen yeni kural, kadınların görünür olması ve iki cinsin bir arada bulunmasıydı. Yeni kadın yeni Türkiye'nin vitrini olmalıydı; baloda dans etmeli, kocasının kolunda operaya gitmeli, kısacası Batılı hayat tarzını uygulamalıydı. Tanıklıklara bakılırsa bu "mondenlik" görevi ilk günlerde yeni cumhuriyet seçkinlerinin karıları, özellikle taşra şehirlerinden gelenler için uygulanması pek de kolay bir şey değildi.[30] Ancak duruma kısa sürede ayak uyduruldu. Zaten kadınlar örtünme kuralına son vermeye çoktan hazırdı; bunun için bir yasaya ya da baskıya gerek yoktu.[31] Yeni kadın, ülkesini güzellik yarışmalarında temsil etti. Keriman Halis 1932'de dünya güzeli seçildikten sonra Atatürk tarafından şahsen kutlanmış ve bu olay kamuoyu tarafından Türkiye'nin Batı uygarlığına aidiyetinin yeni bir işareti olarak görülmüştü. Aynı şekilde, genç kadınlar hararetle spor yapmaya teşvik ediliyordu.

Kadınların yüksek öğrenim görme ve meslek edinme konusundaki teşviklerden de yararlandığı açıkça görülüyor. Kuşkusuz, bu alandaki başarı sosyal sınıfla yakından ilişkiliydi ve bu şansı kızlarına tanımak bakımından babaların rolü belirleyiciydi. Bu konuda sosyologlar epey mürekkep

30 Gülsün Bilgehan, *Mevhibe*, Bilgi Yay., Ankara, 1994, özellikle c. I. İsmet İnönü'nün karısıyla ilgili olarak torununun kaleme aldığı bu biyografi çok ilginç ayrıntılar içermektedir.

31 Atatürk'ün, bir örtünün ardında gizlenmekten vazgeçmeye çağıran birkaç söylevi kadınlar için yeterli olurken, erkekleri geleneksel başlıkları kullanmaktan vazgeçirmek için şapkayı zorunlu kılan bir yasa (1925) çıkarılması gerekecekti.

akıttı. Türk kadınlarının mesleklerde Batılı kadınlara göre daha yüksek bir başarı düzeyi yakaladığını gözlemleyen ilk sosyolog olan Ayşe Öncü,[32] bu duruma iki açıklama getirmektedir: İlk olarak, Türkiye'de serbest meslek alanındaki örgütlenmeler Batı toplumlarındakine kıyasla daha yeni ve köksüz olduğu için, meslek erbabı erkekler kendi sınıflarından kadınları desteklemeye, alt sınıflardan erkekleri mesleğe kabul etmekten daha yatkındılar; ikinci olarak da, Türkiye'de ev işlerini görmek için yardımcı eleman bulmak daha kolay ve ucuz olduğundan, kadınlar meslek ve ev işi için çifte yük altına girmek zorunda kalmaksızın kendini mesleğine adayabilmektedir. Kadınların mesleklerdeki dikkat çeken başarısı günümüzde de sürüyor. 2000 yılında serbest meslek sahibi kadınların oranı bu sektörde çalışanların %33'ünü oluşturmaktaydı.[33] Kadınlar avukatların dörtte birini, tıp doktorlarının üçte birini, hastabakıcılar arasında her yerde olduğu gibi çoğunluğu, üniversite öğretim elemanlarının üçte birinden fazlasını, ilkokul öğretmenlerinin mutlak çoğunluğunu oluşturduğu gibi, mühendisler arasında saygın bir orana sahiptirler ve mimarların çoğu kadındır. Yazarlar, edebiyatçılar, plastik sanatçılar arasında hayli önemli bir yere sahip olan kadınların gazetecilik ve bilgisayar teknisyenliği gibi yeni mesleklerde edindiği yer de küçümsenmeyecek düzeydedir. Son yıllarda, ailelerine ait ya da kendi kurdukları şirketlerde yönetici konuma gelen kadınların sayısında da ciddi bir artış görülmektedir.

Bu "parlak" tabloya bakılarak Kemalizmin kadınlara yönelik modernleşme vaadini yerine getirdiği söylenebilir mi? Ne yazık ki hayır; çünkü her şeyden önce, yüksek öğrenim imkânından yararlanan kadınların oranı 1993'te %14'ten 2000'de %40,4'e yükselmiş olsa da, yüksek öğrenim yaş grubu içindeki okullaşma oranı erkeklerde %26,5'e, buna karşılık kadınlarda ancak %15,2' ye ulaşmaktaydı. Eğitim alanındaki asıl dram ise, 2000 yılında toplam kadın nüfusun %24'ünün okuryazar bile olmamasıydı.[34] Öte yandan, meslek sahibi olan, Türkiye toplumunun vitrini sayılan kadınlar toplam faal kadın nüfusu içinde sadece %7'lik bir orana tekabül ediyordu.[35] Bu

32 Ayşe Öncü, "Uzman Mesleklerde Türk Kadınları", Nermin Abadan-Unat (der.), *Türk Toplumunda Kadın*, Bilgi Yay., Ankara, 1982, s. 253-267.

33 Feride Acar, "Higher Education in Turkey: A Golden Bracelet for Women", S. Stiverlie vd. (der.), *The Gender Gap in Higher Education*, Kogan, Londra, 1994; "Women in Academic Science Careers in Turkey", Veronica Stolte-Heiskanen ve d. (der.), *Women in Science: Token Women or Gerder Equality*, St. Martin's Press, New York, 1991. İstatistikler için bkz. UNDP raporu.

34 Mine Tan, "Eğitimde Kadın-Erkek Eşitliği ve Türkiye Gerçeği", *Kadın-Erkek Eşitliğine Doğru*, TÜSİAD raporu, 2000, s. 34 ve 51.

35 Yıldız Ecevit, "Çalışma Yaşamında Kadın Emeğinin Kullanımı ve Kadın-Erkek Eşitliği", *a.g.e.*, s. 140.

başarısızlığı açıklamak bize göre, sosyal ve ekonomik nedenlerden çok, ideolojik/politik faktörlere bakmayı gerektiriyor.

Cumhuriyet kadınlardan bu vitrin rolünü oynamalarından çok daha hayati bir şey beklemekteydi: Ulusal toplumu yeniden üretmek. Bir dizi savaştan kan kaybederek çıkmış olan Türkiye'nin nüfusa, çocuğa, çok sayıda çocuğa ihtiyacı vardı. Kadınların başlıca görevi de anne olmaktı. Tabii iş çocuk doğurmakla bitmiyordu, onları eğitmek de gerekiyordu. Bildiğimiz gibi sömürgecilik sonrası toplumlarda ulusal değerlerin korunması görevi kadınlara verilmiştir.[36] Türkiye'yi gerçek anlamda bir sömürge toplumu olarak nitelemek mümkün değilse de, imparatorluğun çöküşüyle yaşanan toprak kayıplarının yol açtığı travma ve düşmana karşı daima uyanık olma zorunluluğunun yöneticilerde neredeyse sömürgecilik sonrası sendromuna benzer bir psikoloji yarattığı söylenebilir. Atatürk kadınları hedef alan söylevlerinin hepsinde "en kutsal görevlerinin annelik" olduğunu vurgulamıştır. Ne özveri timsali olarak idealleştirilen köylü kadınların ne de seçkin sınıfa mensup meslek kadınlarının bu doğurma (natalizm) yükümlülüğünden kaçma şansı vardı. İşte bu noktada Kemalist mesaj ikircikli, hatta paradoksal bir niteliğe bürünmekteydi; zira annelik rolünü yüceltmek için yerleşik geleneklere seslenmekle kalmıyor, gelenekleri ideolojik söylemler ve pratiklerle güçlendirme yoluna gidiyordu. Öyle ki, alışılagelen rollerinden çıkmaya davet edilen kadınlar bir yandan da iş hayatında fazla ihtiraslı olmamalı, erkeklerin bir adım gerisinde kalmayı kabul etmeliydi. Dolayısıyla kadında öne çıkarılan meziyet kadınsılık ve özveriydi; kadın için aile içindeki uyum ve mutluluk her şeyden önemli olmalıydı. Kadın kendini hem aile fertleri hem de ulusu için feda edebilmeliydi. Öte yandan, kamusal alana girdiğinde tevazu kuralına saygı göstermesi, erkekleri tahrik etmemek için kılık kıyafetinde ve davranışlarında dikkatli olması bekleniyordu; hatta cinselliğini gizleyerek bir miktar "erkeksileşmesi" de tavsiye edilmekteydi.[37] Nitekim zamanla, meslek kadınlarının dikkat çekmeyen üniforma benzeri gri tayyörler giydiği, saçını kısa kestirdiği ve pek az makyaj yaptığı gözlemlendi. Ayşe Kadıoğlu kadınların kamusal alana girebilmesi için bir ön koşul olan bu duruma "cinselliğin inkârı"[38] demekte ve bu-

---

36 Bu görüşü savunan çok sayıda kaynaktan birine gönderme yapmakla yetinelim: Partha Chatterjee, "The nationalist Resolution of the Woman Question", K. Sangari ve S. Vaid (der.), *Recasting Women: Essays in Indian Colonial History*, N.J. Rutgers Univ. Press, New Brunswick, 1990.

37 Ayşe Durakbaşa, "Kemalism as identity politics in Turkey", Zehra Arat (der.), *a.g.e.*, s. 139-157.

38 Ayşe Kadıoğlu, "Cinselliğin İnkarı: Büyük Toplumsal Projelerin Nesnesi Olarak Türk Kadınları", Hacımirzaoğlu, *a.g.e.*, s. 89-101. 1980 öncesi ve sonrası sol hareket için bkz. Fatmagül Berktay, "Türkiye Solu'nun Kadına Bakışı: Değişen Bir Şey Var mı?", Şirin Tekeli (der.), *a.g.e.*, s. 289-301.

nun zaman içerisinde süreklilik kazanarak 1930-1940'ların ulusal-Kemalist hareketi kadar, 1970'lerin solcu ve 1990'ların İslamcı hareketlerinde de geçerli olduğunu savunmaktadır.

Bu bilgiler ışığında, bir istisna olmanın ötesine gitmeyen parlak bir seçkin kadın kesiminin varlığına rağmen, "Kemalist devrim"in Türkiye'nin binlerce yıldan beri süregelmiş ataerkil geleneğini[39] dönüştürdüğünü değil, modernleştirerek yeniden ürettiğini savunmak daha doğrudur. Öyle ki, hangi sosyal çevreye mensup olurlarsa olsunlar, kadınların esas rolü daima aile içerisindeki eş ve anne rolü olmuştur. Cumhuriyetin bütün modern kurumları, ilkokullar, ortaöğretim okulları, kadınlar için açılan ve amacı modern ev kadınları yetiştirmek olan kız teknik okulları,[40] askerlik görevi sırasında bütün erkekleri aynı çarktan geçiren ordu, dernekler, özellikle halkevleri, basın, kadın dergileri ve daha yakın dönemde de televizyon, birbirini izleyen kuşaklardan kadınlara ve erkeklere hep aynı şeyi, ulusun onlardan beklediği kadın ve erkek rollerini öğretti.

Bu şartlarda, 1950'den itibaren demokrasiye adım atılmasıyla ve Demokrat Parti hükümetlerinin uyguladığı tarımda modernleşme politikalarının yol açtığı kırdan kente göç dalgalarıyla Türkiye toplumunun yaşadığı büyük değişim sürecinin kadınların durumunda köklü değişiklikler yaratmamasına pek de şaşırmamak gerekir. 1955'te faal nüfus içindeki kadın oranı %72'ydi ve faal kadınların büyük çoğunluğu tarım kesiminde, ücretsiz aile yardımcısı konumunda çalışmaktaydı. Bu kadınların çok büyük bir kesimi mülkiyetten pay almıyordu; zira aile reisleri, kız çocuklarının mülkiyetten eşit pay almasını öngören yasa koyucunun açık iradesine rağmen aile mülkiyetinin babadan oğula geçmesini sağlamak için gerekli bütün önlemleri almaktaydı. 1960'tan itibaren, faal nüfus içindeki kadın oranı göç dalgalarına paralel olarak her beş yılda beş puan olmak üzere düzenli biçimde gerilemeye başladı ve 1990'da %42,8'ye, 2000'de %30'un altına düştü. Ekonominin dışına çıkan bu kadınların ezici çoğunluğu göçle geldiği şehirde "ev kadını" statüsüne

39 Antropologlar aile yapılarının kendilerini çok uzun vadede yeniden üretebilme kapasitesine sahip olduğuna dikkat çekmektedir. Bkz. Tilion, *a.g.e.* Carole Delaney, *The Seed and Soil: Gender and Cosmology in Turkish Village Society*, University of California Press, Berkley, 1991; Altan Gökalp, "Conjoints et stratégies matrimoniales dans l'immigration", *CEMOTI*, sayı 21, Ocak-Temmuz 1996, s. 146-161.

40 Zehra Arat, "Educating the daughters of the Republic", *Deconstructing İmages...*, ss 157-183; Selda Şerifsoy, "Aile ve Kemalist Modernizasyon Projesi", Ayşe Gül Altınay (der.), *Vatan, Millet, Kadınlar*, İletişim Yay., İstanbul, 2000, özellikle s. 161-170; Yael Navaro, "Using the Mind at Home: Rationalisation of Housewifery in Early Republican Turkey (1928-1940), Brandeis Üniversitesi'nde 1991'de savunulan doktora tezi.

geçiyordu;[41] kırsal kesimde katlanmak zorunda oldukları çok ağır çalışma koşullarından sonra edindikleri bu konumdan hiç de şikâyetçi değildiler. Tabii, şehirlerde de aileye ait mülkiyet üzerinde hiçbir hakları yoktu, zira "gecekondu" yasallaştığında mülkiyet hakkı kocanın adına kaydedilmekteydi. Bu, 2000'li yıllarda kadınların gayrimenkul mülkiyeti içindeki paylarının sadece %8 olmasını da açıklamaktadır.[42]

Şehirlerde alt sınıf kadınlarının kitlesel biçimde iş piyasasına girmesi 2001'deki büyük ekonomik krizden sonra gündeme geldi. Ancak bulabildikleri işler, çalışma koşulları güvencesiz ve ücretleri çok düşük kayıt dışı ekonomi işleriydi.[43]

Demokratikleşme de kadınların siyasi temsilini artırma yönünde bir sonuç doğurmadı. Tersine, 1946 seçimlerinden itibaren tek parti rejiminde sahip oldukları sembolik avantajı kaybeden kadınların meclisteki temsil oranı 1950-1995 dönemi boyunca %2'nin altında kaldı. Buna bağlı olarak, bir zamanlar dünya ülkeleri arasında öncü bir konumda bulunmakla övünen Türkiye, 2004 yılında Uluslararası Parlamentolar Birliği verilerine göre 181 ülke arasında 154. sıraya düşmüştü; bu sırayla Pakistan, Tunus, Fas gibi bazı Müslüman ülkelerin ve Avrupa Birliği'nin eski ve yeni tüm üyelerinin gerisinde konumlanmaktaydı. Bu başarısızlığı sosyolojik, siyasi ve seçim sistemine ilişkin faktörlerle açıklamak mümkündür.[44] Öncelikle, öngördüğü cinsiyetler arası işbölümü gereği temsil görevini erkeklere atfeden ailenin, kadınların siyasete katılmasını önleyen çok önemli bir engel olduğu söylenebilir.[45] Siyasi partiler de müşteri ilişkilerine dayalı (*clientelist*) yapıları ve cinsiyetçi kültürleriyle, kadın adayları cesaretlendirmekten çok uzak olmak bir yana, kadın üyeleri partili erkekleri destekleyen geleneksel roller içinde tutmaya özen göstermektedir. Seçim sisteminin antidemoktarik niteliği (%10 barajı) ve kota gibi olumlu ayrımcılık önlemlerinin yokluğu da, kadın adayların başarısız kalmasını açıklayan nedenler arasında sayılabilir. Bütün bunlardan çı-

---

41 Ecevit, *a.g.m.*, s. 129; ayrıca bkz. Ferhunde Özbay, "Les femmes dans les années 1990: éducation, santé et emploi", *CEMOTI*, sayı 21, 1996, s. 53-79.

42 DIE, 2000, Kadın İstatistikleri.

43 Ülkü Uzunçarşılı ve Oğuz Ersun'un İstanbul gecekondularında yaptığı bir araştırma, gecekonduda yaşayan ailelerden dörtte üçünü, bu tip işlerde çalışan kadınların geçindirdiğini ortaya koymuştur. Bkz. *Radikal*, 17 Mart 2004.

44 Şirin Tekeli, "Women's Political Representation in Turkey", NEWR'in 4-6 Mart 2004 Sofya toplantısına sunulan bildiri. Ayrıca bkz. Ayşe Güneş-Ayata, "Türkiye'de Kadınların Siyasete Katılımı", Şirin Tekeli (der.), *80'ler Türkiyesi...* içinde.

45 Nükhet Sirman, "State, Village and Gender in Western Turkey", N. Sirman ve A. Finkel, ***Turkish State, Turkish Society***, Routledge, Londra, 1990, s. 21-53.

karılacak sonuç, erkeklerin siyasi iktidarı kadınlarla paylaşmaya yanaşmadığı gerçeğidir.

KADINLARIN İSYANI VE KURTULUŞ ARAYIŞI (1980-2000)

1970'li yılların ikinci yarısında Türkiye'nin derin bir bunalıma girdiğini görüyoruz: Modernleşme umudunun nefesi kesilmiştir, ekonomik krizler birbirini izlemektedir, siyasal sistem çıkmazdadır. İstikrarsızlık yerleşik nitelik kazanmış, merkez sağ parçalanmış, milliyetçi uç sağ ve İslamcı hareket sahneye çıkmıştır; merkez sol, seçmen tabanında gerçekleşen sıçramaya rağmen başarılı olamamıştır ve sosyalist sol ile uç sol grupçuklar çok sayıda genci yanına çekmektedir. Uç sağ ile uç sol arasındaki şiddet eylemleri 1970'lerin sonuna doğru artık, kısa sürelerle birbirini izleyen hükümetlerin kontrolü dışına çıkmış görünmektedir.

Daha önce bir benzeri yaşanmayan bu tablo içerisinde bir yenilik de, siyasal yelpazenin solunda yeni bir kadın grubunun sesini duyurması oldu. Yasadışı komünist partinin kadın kolu olan İlerici Kadınlar Derneği (İKD) 1975'te kuruldu, ardından genç kadınları Maocu, Gueveracı vb. modellerden esinlenen "devrim" hayali için harekete geçiren başka sol gruplar ve grupçuklar ortaya çıktı. Bu farklı gruplar kendi aralarında kıran kırana bir idelojik mücadele vermekteydi; ancak, kadın taleplerinin sosyalist devrimden sonraya ertelenmesi gerektiğinde hemfikirdiler. Bu gruplara üye olan kadınlar da o sırada "gerici bir burjuva ideolojisi olan feminizmin" devrim davasını olumsuz yönde etkileyeceğine inanıyordu.[46] Gene de, bu sistem karşıtı kadınların kadın dernekleri dünyasına yepyeni bir soluk getirdiği açıktır. Zira 1950'den itibaren "siyaset dışı" bir nitelik taşıyan Anneler Derneği, Soroptimistler Derneği, Üniversiteli Kadınlar Derneği gibi kadın dernekleri, bizim bir yazımızda "tören dernekleri"[47] dediğimiz bir özellik kazanmış ve cumhuriyetin önemli günlerinde kadınların Atatürk'e şükranını sunmak için tören düzenlemek neredeyse başlıca faaliyetleri haline gelmişti.

12 Eylül 1980 askeri darbesi –ki o zamana kadar yapılmış darbelerin en sert ve kapsamlı olanıydı– siyasi hayata nokta koydu ve var olan bütün siyasi partiler ve gruplar kapatıldı. Askeri darbenin amacı siyaseti "depolitize" edip, Kemalizmin çok gerici bir versiyonu olan "Atatürkçülük" etrafında ye-

46 İlerici kadınlar sonradan ortak "hatıratlarını" kaleme aldı ve özeleştiri yaptı. Bkz. S. Arıkan, Z. Kılıç vd., *Ve Hep Birlikte Koştuk, IKD (1975-1980)*, Açı Yay., İstanbul, 1966; Zulal Kılıç, "Cumhuriyet Türkiye'sinde Kadın Hareketine Genel Bir Bakış", Ayşe Hacımirzaoğlu (der.), *a.g.e.*, s. 347-361.

47 Şirin Tekeli, "Emergence of the new feminist movement in Turkey", Drude Dahlerup (der.), *The New Women's Movements*, Sage, Londra,1986, s. 179-199.

niden kurgulamaktı. Sol örgütlerdeki kadınlar birkaç istisna bir yana bırakılırsa genellikle örgütlerin yönetici kademesinde bulunmadığı için, darbe sonrasında örgüt sorumlusu erkekler hapishanelere gönderildiğinde kuşkusuz psikolojik yönden büyük darbe aldılar, ama bir yandan da toplum içinde var olmayı sürdürerek geçmiş dönemin siyasal deneyimi üzerinde "özgürce" düşünebilme, konuşabilme olanağı buldular. Bu kadınlara, askeri rejimin ideolojik olarak el koyduğu üniversitelerden istifa etmeyi tercih eden birkaç akademisyen kadınla yüksek öğrenimlerini yurtdışında yaparak dönen ve Batı ülkelerinde 1970'lerde ortaya çıkan "kadınların kurtuluşu hareketi" hakkında yalnız kitabi değil, bilfiil katılmış olmakla edinilen bilgiye sahip birkaç genç kadın katıldı. Sonradan "yeni feminist dalga" olarak adlandırılan hareket ilk adımlarını olağandışı koşullar altında, bu bir avuç kadının çabalarıyla attı. Güçlü devletin toplumun bütünü üzerinde sıkı denetimini öngören askerlerin hesaplarında hiç olmayan bir tepki şeklinde gelişen ve çok canlı bir dizi dernek, küçük grup ve girişimle şekillenen, bugün adına "sivil toplum" dediğimiz oluşum içindeki ilk muhalif hareket, işte bu "feminist" kadınların başlattığı hareketti.

Feministlerin macerası "bilinç yükseltme" gruplarıyla ve Batılı feministlerin ünlü "Özel olan politiktir" sloganını keşfetmeleriyle başladı. Kadın kitlelerini ezilmekten "kurtarmaya" girişmeden önce kendilerini kurtarmaları, kimin kimi "ezdiğini" kavramaları, eski ideolojilerin kuşatmasından kurtulmaları gerekiyordu. "Ezen"in, kadınları ataerkil sistem yoluyla hâkimiyeti altında tutan "erkek cinsi" olduğunu keşfettiler. Sınıf gerçeğini reddetmiyorlardı ama kendilerinin de mensup olduğu burjuva sınıfında, aldıkları çok iyi eğitime rağmen babaları, kocaları, erkek kardeşleri ve sol hareketlerdeki yoldaşları tarafından ezilmiş oldukları da bir gerçekti. Bu cins temelli ezilmeden kurtulabilmek için ilk yapılması gereken şey, erkeklerin ulus, sosyalizm, ahlak gibi konularda kurduğu egemen söylem yoluyla kadınların elinden aldığı "sözü" özgürleştirmek olmalıydı. 1982'de İstanbul'da YAZKO Yazarlar Kooperatifi'nin desteğiyle bir sempozyum düzenlediler ve bilinçlenme çalışması sırasında yaptıkları keşifleri kamuoyuyla paylaşmak istediler. Ancak, "feminizm" kelimesini kuşatan tabunun çok iyi bilincinde oldukları için, bu "tehlikeli" sözü telaffuz etmek üzere Batı'dan ünlü bir feminist davet etmişlerdi: Gisele Halimi.[48] Halimi konuşmalarında siyasi partilerden bağımsız, otonom bir hareketin önemi üzerinde ısrarla durmuştu. Bu sempozyumdan

48 Şirin Tekeli, "Kadın Mücadelelerinin Dinamiği ve Gisele Halimi", Halimi'nin *Hapsedilmiş Kadın*, Broy Yay., İstanbul, kitabının Türkçe çevirisi için yazılan önsöz.

sonra feminist kadınların küçük çevresi genişlemeye başladı; yüzlerce heyecanlı genç kadın da onlara katılmıştı. Kadınların isyanı böyle başladı.

1983'te feministler YAZKO'nun yayımladığı haftalık *Somut* dergisinde görüşlerini savundukları bir sayfaya sahip oldu. Aynı yılın sonunda da, yeni dernekler yasasının kısıtlamalarını aşmak üzere bir şirket, bir yayınevi olarak oluşturdukları Kadın Çevresi'ni kurdular. Feminist literatürün klasiklerini çevirip yayımladıkları bu yayınevi aynı zamanda konferanslar, tartışma toplantıları düzenlemekteydi. Her bir etkinlik çok sayıda genç kadının feminizme katılmasını sağlarken yeni bir kuşaktan genç erkekleri de etkilemeye başladı. Buna karşılık, belirli bir yaşın üstündeki sosyalist ve Kemalist erkeklerle ve yavaş yavaş sahneye çıkmaya başlayan İslamcı kesimin erkekleriyle polemikler bitmek bilmiyordu. Kimisi feminist kadınları "Eylülcü" olmakla suçluyordu, zira feminist hareket 12 Eylül darbesinin yarattığı siyasi boşluktan yararlanarak –bir tür fırsatçılık yaparak– ortaya çıkmıştı. Kimine göre "hain"diler, zira Kemalist reformların yetersizliğini ileri sürmeye cüret ediyorlardı. İslamcıların gözünde ise feministler "Batı'nın materyalist dünya görüşünü ve bozulmuş ahlakını temsil eden" sapkın "günahkârlar"dı. Kısacası, her kesimden erkek bir zamanların büyülü formülü olan "kadın-erkek el ele" şiarının çiğnenmesi karşısında büyük bir endişeye kapılmıştı ve bunu feministleri her fırsatta azarlayarak dile getiriyorlardı.

Ancak, bu baskılardan yılmayan feministler ilk imza kampanyasını 1985'te, TBMM'nin CEDAW'u (Kadınlara Karşı Her Tür Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi) onaylamasının ardından başlattı. Uzun bir talepler listesinden dördünü öne çıkarmışlardı: kadınlarla erkeklerin çalışma koşullarının eşitlenmesi (eşit işe eşit ücret), kadınların iş piyasasına girebilmelerini sağlamak için tüm işyerlerinde kreş açılması, Medeni Kanun'daki evli kadını kocaya tabi kılan ve çalışmak için kocanın iznini öngören ataerkil düzenlemenin değiştirilmesi ve nihayet, eğitim programlarının cinsiyetçi içeriğine son verilmesi. Böylece, Medeni Kanun etrafında yıllarca sürecek kavga başlamış oldu.

1987'de genç bir feminist avukat, *Yargıtay* dergisinde yayımlanan, "üç çocuk annesi, dördüncüye hamile ve kocasından sürekli dayak yiyen bir kadının" açtığı boşanma davasını reddederken hâkimin kullandığı gerekçeyi keşfedince feminist kadınların öfkesi gemlenemez bir noktaya yükseldi. Gerçekten de bu kararda hâkim, toplumun geleneklerine göre "bir kadının sırtını sopasız, karnını sıpasız" bırakmamak gerektiğini boşanmayı ret gerekçesi olarak belirtmişti. Bunun üzerine feministler ilk kez sokağa dökülüp, toplumun ve devletin kadınlara yönelik şiddet konusundaki ikiyüzlülüğünü protes-

to etmeye ve bütün kadınları şiddete karşı dayanışmaya davet etmeye karar verdi. Bundan böyle, "kadın bedeni" feminist hareketin öncelikli mücadele alanlarından biri olacaktı. Yerleşik düzene karşı çıksalar da, mücadele tarzı olarak feministler yasalar içinde hareket etmekten yanaydı. Protesto yürüyüşü izinli bir eylem olacaktı ve 1980 sonrasının ilk yasal gösterisini kadınlar düzenlemiş oldu. Bir bahar günü, İstanbul'un Kadıköy semtinde üç bin kadar kadın, çocukları ve yaşlı anneleriyle birlikte yürüyüşe katıldı. Bu yürüyüşten sonra medyanın kadın hareketine bakışı değişmeye başladı. O zamana kadar gazeteciler ya feminist kadınların sesini duymazlıktan gelmişti ya da feministlerden aşağılayarak, alaya alarak, küçümseyerek söz etmişlerdi. Onlara göre feministler erkeklerden nefret eden, zavallı, çirkin, evde kalmış kızlardı!

Bu eylem sonrasında Türkiye'de gerçek anlamda bir kadın hareketinin varlığından söz edilebilir. 1987 sonbaharında hareket, ev içi şiddete karşı, nihai amacı şiddete maruz kalan kadınlar için sığınaklar açmak olan bir kampanya başlattı. Kampanya çerçevesinde düzenlenen renkli, örneğin Kariye Müzesi önünde yapılan ve yazar, çizer, zanaatkâr kadınları bir araya getirerek elde edilen gelirle şiddet görmüş kadınların tanıklığına dayalı bir kitap[49] yayımlamayı hedefleyen "Kariye Şenliği", kadınların günlük yaşamının hiçvedildiği çarpıcı enstalasyonlardan oluşan "Geçici Kadın Müzesi" gibi etkinlikler kamuoyunda feministlerle ilgili olumlu bir hava yarattı. Ev içi şiddete karşı kampanya, 1990'da feminist hareket tarafından bağımsız bir sığınak (Mor Çatı) kurulması,[50] 1998'de de devletin "ailenin korunması" adı altında şiddete maruz kalan kadınları korumaya yönelik bir yasa[51] kabul etmesiyle sonuçlandı.

1989, "kadın bedenini" hedef alan kamusal alandaki saldırıların feministleri isyana sevk edecek kadar arttığı bir yıl oldu. Kamu kesiminde iş başvurusunda bulunan kadınlardan "bekâret" sertifikası istenmesi, bazı işgüzar okul müdürlerinin öğrencilerini "bekâret kontrolü" yaptırmaya zorlaması ve bu genç kızlardan ikisinin intihar etmesi kadınları derinden yaralayan iki büyük skandaldı. Öte yandan, tecavüze uğramış bir kadının davasında tecavüzcünün cezasının kadının fahişe olduğu ileri sürülerek düşürülmek istenmesi bardağı taşıran damla oldu ve Ceza Kanunu'nun kadınlarla ilgili bir dizi son

49 *Bağır! Herkes Duysun*, Kadın Çevresi Yay., İstanbul, 1988.

50 Yeşim Arat, "Feminist Institutions and Democratic Aspirations: The Case of the Purple Roof Shelter Foundation", Zehra Arat (der.), *a.g.e.*, s. 295-311. Çeşitli eylemlerle ilgili olarak ayrıca bkz. Nükhet Sirman, " Feminism in Turkey: A Short History", *New Perspectives in Turkey*, Sonbahar, 1989, 3 (1), s. 1-34.

51 Yasa no: 4320.

derece gerici hüküm içerdiğini gün ışığına çıkardı. Ayrıca, otobüslerde ya da sokaklarda kadınlara elle veya sözle sarkıntılık edilmesi türünden cinsel taciz olaylarının yaygınlığı tepkisiz kalınamayacak boyutlardaydı. Feministler bütün bu infial uyandıran olaylara iyi düşünülmüş eylemlerle tepki gösterdi. "Bekâret" sertifikası istenmesine karşı, bunu talep eden devlet daireleri önünde oturma eylemleri yaptılar. Okul müdürlerine karşı protesto kampanyası açtılar. Tecavüz davasıyla ilgili olarak da, İstanbul'daki genelev sokağına gidip "Hepimiz fahişeyiz" pankartlarıyla gösteri yaptılar. Bu son eylem kamuoyunda öyle büyük bir yankı yarattı ki, Anayasa Mahkemesi devreye girerek "Tecavüz edilen kadının fahişe olması durumunda suçlunun cezası üçte iki oranında düşürülür" diyen Ceza Kanunu'nun 438. maddesini iptal etti. Cinsel tacize karşı yürütülen kampanya ise yaratıcılık yönünden göz kamaştırıcıydı. Gerçekten de, eski zamanlarda büyükannelerinin tacizcilere karşı kullanmak üzere yakalarının altında daima bir iğne bulundurduğu bilgisinden yola çıkan feministler bu geleneği ters yüz etti ve daha görünür kılmak için ucuna mor bir kurdela bağlanmış kocaman iğneleri küçük çiçek sepetlerinde otobüs ve vapurlarda dağıttıkları ya da sattıkları bir "mor iğne" kampanyasına dönüştürdü. Bu eylem inanılmaz bir yankı yarattı, özellikle erkeklerin tepkisi feministleri kendilerine karşı "şiddet uygulamakla" suçlama düzeyine vardı.

Bu tip eylemlerle kadın hareketi gündemi değiştirmeyi ve kadınları ilgilendiren sorunları önemli siyasal konular olarak kabul ettirmeyi başardı. Eğer bir toplumda kadınların yarısı, hangi sosyal sınıftan olursa olsun, kocasından dayak yiyorsa, bunun önemsiz bir mesele olduğunu savunmak kolay değildir. Böylece yavaş yavaş ideolojik bir dönüşüm gerçekleşti; zira kadınlara yönelik ayrımcılığın somut örnekleri tek tek ortaya konduğunda, artık Kemalizmin kadınların tüm sorunlarını çözdüğünü ve bunu Batılı ülkelerden çok önce yaptığını ileri sürmek pek mümkün değildi.

1990'lı yıllarda kadın hareketi önemli değişiklikler geçirdi. Artık hareket, az önce örneklerini verdiğimiz türden eylemleri eskisi kadar sık düzenlemiyordu, bu anlamda görünürlüğü azalmıştı; ancak derinlik kazandı. Bu açıdan ilk vurgulanması gereken, harekete katılan kadınların sayısındaki artış ve coğrafi dağılımındaki değişmedir. 1980'lerden beri, işleyiş tarzı (adem-i merkeziyetçilik, doğrudan demokrasi vb) ve barındırdığı ideolojik çokseslilik[52] bakı-

52 1980'li yıllarda feministler arasında, yayın organlarında ifadesini bulan ideolojik farklar vardı. Sosyalist feministler *Kaktüs* dergisi etrafında toplanırken radikal feministler *Feminist* dergisini çıkardı; kendi yayın organı bulunmayan liberal feministler ise görüşlerini farklı yayınlarda savundu. 90'lı yıllarda bu farklı çizgilerden feministler birlikte aylık *Pazartesi* dergisini çıkardı. Ayrıca, Duygu Asena'nın yayın yönetmeni olduğu, feminist düşüncelerin orta sınıf kadınlar arasında yayılmasını

mından kadın hareketi modern zamanların gerçek anlamda demokratik ilk siyasal hareketi olarak tanımlanabilir. Yayıldıkça ideolojik çeşitliliği de artan bu hareketi başlatan ve artık "radikal" olarak adlandırılan çekirdek feministlere kendilerini onlardan ayırmak için "eşitlikçi feminist"[53] diyenler, "İslamcı feminist"[54] denen gruplar ve en sonunda da "Kürt feministler" katıldı. Her akımın önceliği farklı olduğundan, aralarında zaman içinde değişen karmaşık ilişkiler ve değişken ittifaklar kurulmaktaydı. Medeni Kanun reformu için radikallerle eşitlikçiler ittifak yaptı ve 1993'te yüz bin imza toplayan bir dilekçe kampanyası düzenlediler. "İslamcı" denen örtülü kadınlar öncelikle üniversiteye kabul edilme mücadelesi veriyordu, ama şeriata geri dönülmesinden yana değildiler ve Medeni Kanun kampanyasında aktif rol almamakla birlikte laik kadınlara karşı hiçbir eylem de düzenlemediler. Buna karşılık, eşitlikçilerle radikaller arasında, örtünme ve Kürt meselesinde derin görüş farlılıkları vardı. Sonuna kadar Kemalist olan eşitlikçiler örtülü kadınların üniversiteye alınmasına şiddetle karşı çıkıyor ve bu talebi laikliğin çiğnenmesi olarak görüyordu; Kürt meselesi hakkında ise görüş belirtmemeyi yeğliyorlardı. Buna karşılık radikal feministlerin pozisyonu özgürlükçüydü ve örtüyü de Kürt kadınların kültürel haklarını da bireysel özgürlükleri ilgilendiren konular olarak görmekteydiler. Kürt kadınlarla radikal feministler, resmi otoritelerin faili meçhul cinayete kurban gitmiş yakınlarının akıbeti konusundaki kayıtsızlığını protesto etmek için "Cumartesi anneleri" eylemini birlikte yürüttü; eylem bir yıldan fazla sürdü.

Hareketin bütünüyle ilgili olarak şunu söylemek mümkündür: Farklı çizgilerden kadınlar, her biri kendi ideolojisine sahip çıkar, kendine özgü örgütlenmesini korur ve kendisini birinci derecede ilgilendiren alanda eylemini yaparken, kadınların ortak çıkarları için kadın hareketi içinde yan yana var olmayı ve birbirleriyle her tekil sorun etrafında kurulan, dağılan, yeniden oluşan "platformlar" üzerinden diyalog kurmayı başardı. Radikaller öncelikle şiddetle ilgili sorunların peşini kovalarken, başlıca örgütleri olan Mor Çatı sığınmaevi kanalından başka grupları Ceza Kanunu reformu için mobilize olmaya davet ediyordu. Eşitlikçileri harekete geçiren esas sorun laikliğin korun-

---

sağlayan *Kadınca* gibi yüksek tirajlı dergilerin önemi de ihmal edilmemelidir. Bkz. Arzu Öztürkmen, "A short history of *Kadınca* magazine and its feminism", Zehra Arat (der.) *a.g.e.*, s. 275-295.

53 Yeşim Arat, "The Project of Modernity and Women in Turkey", S. Bozdoğan ve R. Kasaba (der.), *Rethinking Modernity and National Identity in Turkey*, Washington Uni. Press, Londra, 1997.

54 Göle, *a.g.e.*, 3. Bölüm. Örtülü kadınlar 90'lı yıllarda üzerinde en çok çalışılan konulardan biriydi. Bkz. Feride Acar, "Türkiye'de Kadınlar ve İslam", Şirin Tekeli (der.), *a.g.e.*, s. 23-46; Yeşim Arat, *Political Islam in Turkey and Women's Organisations*, TESEV, 1999; Ayşe Saktanber, "Siz Nasıl Eğleniyorsanız Biz de Öyle İbadet Ediyoruz", Deniz Kandiyoti ve Ayşe Saktanber (der), *Kültür Fragmanları*, Metis Yay., İstanbul, 2003, s. 259-278.

masıydı ve Çağdaş Yaşamı Koruma Derneği, yoksul ailelerin kız çocuklarını okutmak için burs kampanyaları düzenlemekteydi. Örtülü kadınlar ise derneklerden çok siyasi partilerin tabanında faaliyet gösteriyordu.

Coğrafi yayılma da kadın hareketi içindeki çoğulculuğu destekleyen bir faktördür. İstanbul ve Ankara gibi büyük şehirlerin dışına çıkan ve Anadolu'nun irili ufaklı şehirlerinde örgütlenen hareket, yerel renkler taşımaya ve bölgesel özellikleri dile getirmeye başladı. Kadınlara yönelik şiddetle, özellikle "namus cinayetleriyle" mücadele etmek için kurulan KAMER gibi bir örgütün Diyarbakır merkezli olması, aşiret ilişkilerinin yöredeki gücünden ötürü, sonuç almayı kolaylaştıracak bir özelliktir.[55] Ancak bu, namus cinayeti olaylarında bütün Türkiye kadınlarının harekete geçtiği gerçeğiyle çelişmez. Bir örnek vermekle yetinelim: 26 Şubat 2004'te işlenen tüyler ürpertici Güldünya cinayeti. Türkiye'nin her yanında kadınlar, ölüm tehdidiyle karşı karşıya olduğu için İstanbul'a kaçıp saklanmaya çalışan ama ne polisin ne de hastane yetkililerinin korumak için gerekli önlemleri aldığı bu kadının trajik ölümü ardından sokak gösterileri yaptı, gazeteci kadınlar anket çalışması yürüttü, avukat kadınlar kamu yetkilileri aleyhine davalar açtı.

1990'lı yıllarda meydana gelen bir başka değişiklik, hareketin giderek kurumsallaşma eğilimi göstermesidir. Bu süreç daha önce değindiğimiz ilk kadın sığınağının kurulmasıyla başladı ve olağanüstü bir hızla devam etti. Bu çerçevede, üniversitelerde kadın araştıma merkezlerinin, İstanbul'daki Kadın Eserleri Kütüphanesi'nin ardından birçok bilgi, destek ve yardımlaşma ağının, baroların bünyesinde kadın hakları komisyonlarının ve kadınları ilgilendiren hemen her özel sorunun çözümü konusunda uzmanlaşmış bir dizi derneğin kuruluşuna tanık olundu.[56]

Örneğin, kadınların siyasal hayattaki temsil eksikliği sorunuyla baş etmek üzere, konuyla ilgili meslek kadınları 1997'de Kadın Adayları Destekleme Derneği'ni (KADER) kurdu. Türkiye'de siyasi partiler arasında kadınlara fırsat tanımak açısından ciddi hiçbir fark görülmediğinden,[57]

---

55 Feminist avukat Vildan Yirmibeşoğlu'nun takip ettiği dosyalar üzerinde yaptığı araştırma, 1995 ile 2002 arasında işlenen 300 "namus cinayeti"nde 213 kadının yakın akrabaları tarafından, özellikle genç erkek kardeşlerince öldürüldüğünü ortaya çıkarmıştır. Bütün bu cinayetler Güney-Doğu illerinde işlenmişti. Bkz. "Töre'de Ölen de Çocuk, Öldüren de", *Milliyet*, 1 Mart 2004.

56 Kadın dernekleri arasında koordinasyon sağlamak amacıyla kurulan Uçan Süpürge'nin gerçekleştirdiği bir araştırmaya göre, 1983-1992 arasında kurulan kadın derneklerinin sayısı 64 iken, bu sayı 1993-2002 arasında 197'ye yükselmiş, 2002-2004 arasında ise dernek sayısı 300'ü geçmiştir. Bkz. Demet Bilge, "Hızla Örgütleniyorlar", *Radikal*, 9 Mart, 2004.

57 Bunun tek istisnası, %10 barajını aşma, dolayısıyla meclise temsilci gönderme şansı bulunmayan partilerdi. Kadınlara listelerinde görece en iyi yeri bu küçük partiler vermektedir.

dernek partilere eşit mesafede durmaya ve kadınlardan yana bir politikayı benimsemek koşuluyla bütün partilerden kadın adayları desteklemeye karar verdi. Elde edilen sonuçlar mütevazı olmakla birlikte –seçilen kadınların sayısı 1999'da, 1935'teki 18 kadın milletvekili sayısını aşarak 23'e ulaşmış, 2002'de 24 olmuştu–[58] dernek kamuoyunu kadınların siyasette karşılaştığı ayrımcılık konusunda bilinçlendirmeyi başardı. Artık herkes, kadınları dışlayan bir temsili sisteme demokrasi denemeyeceğini kavramış görünüyordu.

Böylece kadınlar farklı alanlardaki talepleri, şikâyetleri, öfkeleriyle hemen her gün medyada daha geniş bir yer tutmaya başladı; ancak, basın yayın organlarının kadınlara bakış açısında gerçek bir dönüşüm gerçekleştiğini söylemek zordur.[59] Gerçekten de, daha çok magazin sayfalarına konu olan kadınların –pop starlar, mankenler, sansasyonel aldatma ve boşanma öykülerinin kahramanları vb– her geçen gün daha çıplaklaşan, "arzu ve nefret nesnesi" bedenlerini teşhir eden fotoğraflarına[60] geniş yer veren basın hiç de kadın hareketinin eleştirilerine kulak vermiş gibi davranmıyor.

Yirmi yıllık mücadele sonunda kadınların bugüne kadar elde ettiği tek gerçek zafer Medeni Kanun'da yapılan reformdur. Bu mücadelenin 1985'te, erkeklere aile reisliğini veren ataerkil hukuki düzenlemenin değişmesi gerektiği fikrini ortaya atan feministlerin inisiyatifiyle başladığı hatırlanacaktır. Feministlere göre bu düzenleme kocanın karısı üzerindeki otoritesini meşrulaştırarak ona kadının "kimliği, bedeni ve emek gücü" üzerinde egemenlik kurma ve istismar etme hakkını tanımaktaydı.[61] Başlangıçta bu görüşü ortaya atan feministler küçücük bir azınlıktı; zira Kemalistler Atatürk'ün "laiklik" anıtına dokunulmasına karşı çıkıyordu. Geniş kadın kitleleri ise hukuk maddeleriyle günlük hayatları arasında doğrudan bir bağlantı kurmadıkları için bu tartışmaya kayıtsızdı. Düzenlenen sayısız toplantı ve tartışma sonucunda feministlerin önce hukukçu kadınları ikna etmesi gerekti. Ama bir kez hukukçu kadınlar davaya kazanılınca gösteriler, imza kampanyaları, halka açık toplantılar birbirini izledi ve bir tür kartopu etkisi yarattı.[62] Öyle ki, 2001 yılı ortalarına gelindiğinde, Yeşim Arat'ın hoş bir ironi içeren ifadesiyle söyle-

---

58 2007 seçimlerinde seçilen kadınların sayısı 50'ye yükseldi; oranları da %10'a yaklaştı.

59 Ayşe Saktanber,"Türkiye'de Medyada Kadın: Serbest, Müsait Kadın veya İyi Eş, Fedakar Anne", Şirin Tekeli (der.), *a.g.e.*, s. 195-217.

60 Bkz. Bülent Hasan Kahraman'ın *Radikal* gazetesinde yayımladığı eleştirel yazılar: " Kadınları Öldürelim", 1 Mart 2004 ya da, "Kadınlar Öldürülürken", 30 Nisan 2004.

61 1989 tarihli "Feminist Manifesto", Kadın Eserleri Kütüphanesi Arşivi.

62 Nazan Moroğlu, *Kadınlarımızla Birlikte 10 Yıl*, Kurtip Yay., İstanbul, 1999.

nirse "Türkiye'de artık hemen herkes, kocanın aile reisi olduğunu"[63] biliyordu. Evet, ama, artık bu hükümranlığın bitmesine az zaman kalmıştı. Ecevit hükümetinin (1999) adalet bakanı Hikmet Sami Türk o tarihe kadar üzerinde çok konuşulan ama siyaset gündemine giremeyen Medeni Kanun reformunu ciddi olarak ele almaya karar veren ilk bakandı ve kadınların önerilerini hazırlayan hukukçular komisyonuyla görüşmeyi kabul etti.[64] Böylece reform kadınlarla erkekler arasında formel eşitliği tanımakla kalmayarak, gerçek eşitliği sağlama yolunda bir adım daha attı ve boşanma halinde kadına evlilik süresince edinilmiş malların yarısını vermeyi, yani kadınların aile servetinin oluşmasındaki görünmez katkısını göz önünde bulundurmayı kabul etti. Yeni yasa 22 Kasım 2001'de, ılımlı sağ, milliyetçi uç sağ ve İslamcı sağ milletvekillerinin çoğunluğu oluşturduğu TBMM'de kabul edildi.[65] Bu muhafazakâr ve kadın yandaşı olmaktan uzak milletvekilleri geniş bir kadın koalisyonunun –hatta kendi karılarının– oylama sırasında gözlerini dikip nasıl davranacaklarını izlediğini çok iyi biliyordu. "Hayır" demeye cesaret edemediler. Yasa ezici bir çoğunluğun oylarıyla geçti. Bu, kadınların zaferiydi. Bu reformla kadınlar en azından hukuken erkeklerle tam eşit olmayı başardı.[66]

Kadınların statüsü Türkiye'nin modernleşme sürecinde yüz yıldan beri çok önemli bir yer tutmaktaydı. Erkeklerden daha "modern" olan kadınlar özgürlüklerini kazanmak, erkeklerle eşit konuma gelebilmek ve kadınlara karşı ayrımcılıkları ortadan kaldırabilmek için çok büyük bir çaba harcadı; buna karşılık erkekler yasaların, geleneklerin, örflerin, törelerin onlara tanıdığı üstünlük ve otoriteyi kaybetmemek için daima direndi. Bu çatışma ilişkileri bugün de sosyal ve siyasal hayatı etkilemeyi sürdürmektedir.

2002'de İslamcı kökenden gelme yeni bir siyasi parti, AKP iktidara geldi. Hemen ardından partinin niteliğiyle ilgili bir tartışma açıldı: AKP hâlâ İslamcı mıydı, yoksa değişmiş miydi? Eğer hakikaten değişmişse, diğer siyasi

---

63 Yeşim Arat, "8 Mart'ta Medeni Kanun'u Kutlamak", *Kadın Eserleri Kütüphanesi Bülteni*, 8 Mart 2002.

64 Hikmet Sami Türk'ün, benzer bir reformun Almanya'da yapıldığı 50'li yıllarda bu ülkede doktora öğrencisi olması, reformun önemini kavramasında rol oynamış olabilir.

65 ANAP (ılımlı sağ) ve MHP (milliyetçi uç sağ), Ecevit koalisyon hükümetinin parçası oldukları için adalet bakanının teklifini desteklemekteydi.

66 Yasa 2002 Ocak ayında yürürlüğe girdi. Arada geçen sürede kadın lobileri uygulama yasasında bir değişiklik yapabilmek için müthiş bir çaba harcadı ama, başarılı olamadılar. Uygulama yasası, edinilmiş mal ortaklığı rejiminin yasanın yürülüğe girmesinden sonra yapılacak evlilikler için geçerli olmasını kabul etmiş, böylece, daha önce, eski yasanın öngördüğü mal ayrılığı rejimine göre evlenmiş bulunan 17 milyon dolayında evli kadının yeni yasanın getirdiği haklardan yararlanmasını önlemişti. Bkz. "Medeni Kanun Değişti Ama...", *Pazartesi*, Kasım 2001.

partilere göre siyasi ideolojiler yelpazesindeki yeri neresi olacaktı? AKP kendini sağda yer alan, muhafazakâr ve demokrat bir parti olarak tanımladı. İktidara geldikten sonra izlediği politikalarla, 1980'de askerlerin kurduğu siyasi rejimi demokratikleştirme arzusunda olduğunu ve tercihini Avrupa değerlerinden yana yaptığını inandırıcı biçimde gösterdi. Muhafazakârlığına gelince, liberal ekonomi yandaşlığı bir yana bırakılırsa, bunun asıl temelinin kadınları ilgilendiren kültürel değerlerle ilişkili olduğu görülmektedir. Başbakanın, AKP'den seçilmiş milletvekillerinden pek çoğunun ve bakanların karıları başlarını "İslami" tarzda örten kadınlardır. Parti yöneticilerinin laikliğe bağlılık konusunda verdiği teminata rağmen bu durum endişe kaynağı oldu ve örtülü zevcelerin devlet protokolünden dışlanmaları sonucunu doğurdu. Öyle ki, başbakanın eşi Beyaz Saray'dan gelen bir davete katılıp Amerikan başkanının eşiyle çay içebilirken Türkiye cumhurbaşkanının düzenlediği hiçbir davete çağrılmadı. Bu kararla devletin zirvesi Kemalizmin kamusal alanda kadın ve erkeklerin yan yana bulunmaları kuralının sınırları olduğunu ifade ederek başları örtülü eşleri özel hayatın sınırları içinde kalmaya yöneltti. AKP'nin meclisteki kadın temsilcilerinin hepsi başı açık kadınlardır ve bu durum 1999 seçimlerinde İslamcı partinin meclise örtülü bir temsilci sokma girişiminin yol açtığı krizden ders çıkarıldığını göstermektedir.[67]

Ancak, 2002'de iktidara gelişinden itibaren, kadın hareketiyle AKP hükümeti arasındaki üstü örtülü mücadele aralıksız sürdü; zira başbakan birden çok kez kadınlara kürtaj hakkını tanıyan yasayı (1981) değiştirmek istediğini ifade etmişti. Oysa geçmişte kürtaj olacak kadının kocasının onayını gerekli gören maddesi nedeniyle çok eleştirilen bu yasa zaman içerisinde kadınlar tarafından içselleştirildi ve kazanılmış bir hak oldu. Öte yandan, AKP yöneticileri birden çok kez, devlet memuriyetinde çalışan mühendis ya da televizyon yapımcısı kadınları geri hizmete alma ya da işten çıkarma yolunda girişimde bulundu. Bu kadınların kendileri, meslek örgütleri ve kadın hareketi bütün bu girişimlere çok sert tepki vererek hükümeti geri adım atmak zorunda bıraktı. Ticaret bakanı mayolu kadın bedeni gösteren bir reklamı "ah-

---

67 Bu temsilci, Merve Kavakçı, hem milletvekilliğini hem de aynı zamanda ABD vatandaşı olduğu gerekçesiyle Türkiye vatandaşlığını kaybetti. Kavakçı ve kendisi örtünmeyen ama örtünen kadınların savunuculuğunu üstlenmiş Nazlı Ilıcak, yemin töreninin yapılacağı günkü senaryoyu birlikte geliştirmişlerdi; dolayısıyla Nazlı Ilıcak da Fazilet Partisi'nin kapatılma davası sırasında Anayasa Mahkemesi tarafından milletvekilliğinden düşürüldü. Sonradan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne götürdüğü davasını kazanan Nazlı Ilıcak, 2007 seçimlerinde AKP'den aday olmak istemişse de, adaylığı parti tarafından kabul edilmemiştir. AKP'nin 2002'de seçilen TBMM'nde 13, 2007'de seçilen TBMM'nde ise 30 kadın milletvekili vardır.

laki açıdan kadını küçültücü" olduğu gerekçesiyle yasaklamaya kalkıştığında, kadın örgütleri kadınları siyasetten dışlamanın ya da "namus cinayetleri"ne göz yummanın da kadınları küçülttüğünü savunarak hükümeti asıl bu konularda önlem almaya çağırdı. Başbakan, bakanını eleştirmek zorunda kaldı. Bütün bu olaylar kadınlar üzerinden sahnelenen ahlaki muhafazakârlığın kadınları ikna etmede başarısız kaldığını kanıtlamaktadır.

Bu açıdan en çarpıcı örnek, Türkiye'nin 2004'ün Eylül ayında yaşadığı "zina" krizidir. Kadın hareketi elli kadar kadın örgütünü temsil eden bir platform ve kişisel olarak katılan çok sayıda kadın avukat eliyle, eski Ceza Kanunu'nda yapılacak değişikliklere son şeklini vermekte olan komisyon üzerinde çok yoğun bir lobi çalışması yürütmekteydi. Zira 438. maddenin iptal edilmesinden sonra hareket, bekâret kontrolü, tecavüz, cinsel taciz ve namus cinayeti gibi konularda kadınların aleyhine işleyen, 1926'da faşist İtalya'dan alınmış olan Ceza Kanunu'nda kapsamlı bir revizyonun şart olduğu sonucuna varmıştı. Adalet komisyonu nezdinde yürütülen çalışmalarla yeni yasaya kadınlara daha ileri bir koruma sağlayan hükümlerin girmesini garanti altına almış görünüyorlardı. Meclis 14 Eylül'de olağanüstü toplantıya çağrılmış ve siyasi parti grupları arasında yasayı kabul etme yönünde görüş birliği oluşmuştu. İşte tam bu sırada, 1 Eylül günü skandal patladı. Başbakan Erdoğan "Anadolu" kadınlarının bu yönde bir talebi olduğu[68] ve bu sayede "aile değerlerinin" korunacağı gerekçesiyle eski yasadan çıkarılmış olan ve yeni taslakta bulunmayan "zina"nın yeniden ceza gerektiren suç kapsamına alınması teklifini ortaya attı. Bu teklif büyük bir şok etkisi yarattı ve 2 Eylül'de herkesten önce kadın platformu bu öneriye çok sert bir tepki verdi. Zira kadınlar 1996-1998 arasında "zina" konusunda zorlu bir mücadele vermişti. Onlara göre bu hem zaten kazanılmış bir dava uğruna boşuna yeniden nefes tüketmek olacaktı, hem de daha önemlisi başbakanın yaklaşımı "geriye dönüş" tehlikesini gündeme getirmekteydi. 1996'da Anayasa Mahkemesi Ceza Kanunu'nun 439. maddesini iptal ederek erkekleri zina suçundan azade kılmıştı.. Ancak mahkeme kadınların zinasıyla ilgili 440. maddeyi iptal etmediği için ortaya hukuk yönünden vahim bir hata çıktı. Anayasanın iki cinsin yasalar önünde eşit olduğunu hükme bağlayan 10. maddesine ters düşen bu kararla kadınlara karşı ayrımcılık yapılıyordu. İşte kadın hareketi bu hatayı

68 Bkz. Binnaz Toprak ve Ali Çakıroğlu, *Türkiye'de Din, Toplum, Siyaset*, TESEV, İstanbul, 2000 ve "zina" konusuyla ilgili "Halkın 'Zina' Suçuna Bakışı", *Radikal*, 21 Eylül 2004, başlıklı yazıları. Bu yazı başbakanın iddiasını çürütmektedir. Araştırmaya göre halkın çoğunluğu zinanın suç kapsamına alınmasına karşıdır. Zina halinde yakalanan bir kadının hapishaneye konulmasını destekleyenlerin oranı % 16'dır. Erkekler için bu oran % 18'e yükselmektedir.

düzeltmek için iki yıl süren bir kampanya yürütmüş, sonunda haklılığı tescil edilmişti. Şimdi başbakan saati geriye çevirmeye çalışıyordu. Kadın örgütleri, bu önerinin gerici olmakla kalmayıp kadınların can güvenliği yönünden tehlikeli, dolayısıyla sorumsuzca olduğunu da savunmaktaydı. Zira, erkekleri zina yüzünden mahkûm etmek, kadınlardan pek çoğunun bu yola gitmek istememesi ya da buna gücünün yetmemesi nedeniyle mümkün görünmezken, kadınları zinayla suçlamak yeni "namus cinayetleri" için gerekçe sunmak anlamına gelecekti. Bu gerekçeler bilinince başbakanın önerisine karşı açılan kampanyanın başını neden kadınların çektiğini anlamak kolaylaşır. Gazeteleri[69] ve başka sivil toplum örgütlerini harekete geçirenler de kadın örgütleri oldu. Bize göre, skandalın aşılması ve kadınların taleplerini az çok karşılayan "modernleştirilmiş" bir Ceza Kanunu'nun 26 Eylül 2004'te kabul edilmesi, sürecin bir aşamasında Avrupa Birliği'nden gelen baskılardan çok, esas olarak kadın hareketinin kararlılığı ve mücadelesi sayesinde mümkün olmuştur.

20. yüzyılın başında kadınlar seçimini özgürlükten yana yaptı. 2000'lerin başında o kadınların torunu olan kadınların daha azla yetineceklerini düşünmek, onları hiç tanımamak anlamına gelir.

69 Özellikle *Radikal* gazetesinin "Devletin Yatak Odasında Ne İşi Var?" manşetiyle bütün Eylül (2004) ayı boyunca yürüttüğü kampanyanın önemine özel olarak dikkat çekmek isteriz.

46

Dördüncü Sayfa

Bir iki anımla Sayfa'yı selamlayıp onu otuz yıllık bir öyküye yerleştirmeyi deneyeceğim.

Benim için *Dördüncü Sayfa*'nın şöyle özel bir yeri vardır: Akademisyen geçmişimden uzun yazma alışkanlığını edinmiştim. Doktora tezim de, doçentlik tezim de beş yüz daktilo sayfası civarındaydı. Yazdığım makaleler de uzundu. *Dördüncü Sayfa*'da kısa yazmak, konuyu özetlemek, kaynakça kabusundan kurtulmak gerekiyordu. Çok zorlandım. Gene de sayfaya birkaç film eleştirisi yazmak (*Kramer Kramere karşı*, *Kadınlar Kenti*) işimi kolaylaştırdı. Ancak, alışkanlıklardan kurtulmak kolay olmuyor. Nitekim *Dördüncü Sayfa*'ya yazdığım son yazıda beni gene araştırmacılık dürtüklemiş, "atasözleri ve deyimlerde cinsiyetçilik" konulu küçük bir inceleme yapmıştım. Tabii yazı birkaç sayıya sarktı. Her yazının yanında atasözleri bir çerçeve içinde yayınlanıyordu. Bu konuda beni sonradan hem utandıran hem de çok güldüren bir anım vardır. Sayfa sorumluları *Dördüncü Sayfa*'dan çekilmeye karar vermişler. YAZKO çevresinde toplaşmış maçolara dayanamaz hale geldiklerini hayal edebiliyorum. Ama gerekli editörlük önlemini almadıkları için, benim yazının ana metni bittikten sonra atasözü çerçeveleri haftalarca yayınlanmakta devam etti. Havada, boşlukta gezinen laflar olarak...

Dördüncü Sayfa'yla ilgili bir başka komik anım da şu: Sayfa sağ köşesinde yer alan bir *femina* işaretiyle yayınlanıyordu. Medar-ı iftiharımızdı. Geçen zaman içinde benim gözümde öyle bir önem kazandı ki, onu hayalimde sayfanın neredeyse dörtte birini kapsıyormuş gibi büyütmüştüm. 1990'da

Kadın Eserleri Kütüphanesi'ni kurduğumuzda pek çok arkadaşımız kütüphaneye ellerindeki belgeleri hediye ettiler. Onlardan biri de Zülal Kılıç idi ve *Dördüncü Sayfa*'nın eksiksiz bir kopyasını getirdi bize. Heyecanla bu değerli belgeyi karıştırmaya başladık ki, beni aniden ateş bastı. Benim gözümde devleşmiş olan o *femina* işareti, gerçekte küçücük bir sivrisinek kadardı!..

Mahcup feminizmimizin simgesi mi bu anı? 1980 öncesi ruh halimi böyle tanımlamıştım. Kadınların *Dördüncü Sayfa*'da buluşması bir "görünürlük" kazanma ve "kendi sözünü arama" serüveni olsa da, 1980'lerin başında sanıyorum hepimiz mahcup feministlerdik.

Sonradan bu mahcubiyeti adım adım, aşama aşama üzerimizden attık. Otuz yıllık tarihimizi dolu dolu yaşadık. Neler mi yaptık? Daha doğrusu neler mi yapmadık?

Yayınevleri kurduk. Çeviriler yaptık. Unutturulan kadın tarihini gün ışığına çıkaran araştırmalar yaptık, kitaplar yazdık. Eylemler yaptık: TBMM'ye verilen dilekçe, Dayağa karşı yürüyüş, Kariye Şenliği, Mor İğne kampanyası, 438. maddeye karşı kampanya, siyahlı kadınların yürüyüşü, 8 Mart gösterileri, vd.

Dergiler çıkardık: *feminist, Kaktüs, Pazartesi, Amargi, Feminist Politika* vd. Konferanslar, seminerler düzenledik, film festivalleri oluşturduk, "Manifestolar" yazdık ve konuştuk, konuştuk, bıkmadan usanmadan konuştuk. Bize uzatılan her mikrofona konuştuk.

Dernekler, vakıflar kurduk: Mor Çatı Sığımaevi, Kadın Eserleri Kütüphanesi, KAMER, KA-DER, Anakültür, Winpeace ve daha niceleri... Bir araştırmaya göre kadınların kurdukları örgütlerin ve oluşturdukları inisiyatiflerin sayısı 400'ü aştı. Üniversitelerde Kadın Araştırmaları bölümleri, barolarda kadın birimleri kurduk. Örgütlenme İstanbul ve Ankara'nın çok ötesine gitti, tüm ülke sathına yayıldı. Örgütleri bir araya getiren etkili lobicilik platformları kurduk.

1990'lı yılların sonuna doğru ve 2000'li yıllarda temel yasaları kadın bakış açısından eleştirip modernleştiren önemli reformlar gerçekleştirdik: Aile içi şiddete karşı yasa (1998), Medeni Kanun Reformu (2001), Ceza Kanunu Reformu (2004).

Yapılacaklar bitti mi? Tabii ki bitmedi. Karar organlarındaki kadın sayısı yetersiz. TBMM'deki oranı % 2'den % 14'e arttırmayı başardık ama kadın sesinin duyulur olması için gerekli eşiğin çok gerisindeyiz.

"Kuş" avlarmış gibi "kadın" avlanan, erkeklerin boşandıkları karılarını öldürmeyi hak gördükleri ve yargıçların katillerden yana tavır koyarmış

gibi göründüğü bir şiddet toplumunda kadınları korumaya yönelik kurallar ve kurumlar yetersiz.

Benim kuşağımın yaşı yetmişe dayandı. İkinci ve üçüncü kuşak feministler de orta yaşa geldiler. Top artık gençlerde. *Somut*'un *Dördüncü Sayfa*sı onlara yeni bir şey öğretemez ama nereden başlayıp nerelere geldiğimizi anlamak açısından yararlı bir belgedir.

47
Akademyaların Cinsiyetçiliği Üzerine

Baştan söyleyeyim: Sizlere, birkaç objektif veri ile pek çok subjektif bilginin, anının, öfkenin karışımı olan bir "çorba" sunacağım.

İlk anı ve soru: Sizler hayatınızda, feminist bir yayına yemek tarifi yazdınız mı? Muhtemelen hayır. Ben yazdım. Çok sevdiğim, sarmısaklı balkabağı çorbası tarifini yazdım. Gerekçem şuydu, evde yemek yapmak patriyarka tarafından biz kadınlara verilmiş bir görev. Bu işi de iyi biliyoruz. Ama bütün ünlü şefler erkek... İlk kadın şefler, Fransa'da son birkaç yılda türedi. Michelin iyi lokantalar rehberine bakın; hâlâ kadın şefler bir avuçtur.

Tıpkı akademyada kadın bilimcilerin bir avuç oldukları gibi...

İkinci sübjektif anı. Ben bu yıl yetmişime bastım. Olağan olarak beklenebileceği gibi bir anjiyo geçirdim ve bir stent takıldı. Hastalığı kabullenemiyorum ve depresyondayım. Bu şartlarda bu konuşmayı yapmayı kabul etmemem gerekirdi. Ama, beni Meral Akkent davet etmişti. Ve o benim hayatımda çok özel yeri olan bir kadındır. Anılar beni 1989 yılına götürüyor. O sırada ben çoktan akedemyadan ayrılmıştım ama birileri beni hâlâ hatırlıyordu. Gündüz Vassaf dostum, benim için 1986 yılında Kassel Üniversitesi'nde bir seminer ayarladı. Orada Ayla Neusel ile tanıştım. Ayla, mimardı ve Kassel Üniversitesi'ni sadece kurmakla kalmamış, aynı zamanda bu üniversitesinin seçilmiş ilk kadın rektörü de olmuştu. Tanışmamızla bir kıvılcım parladı. Neden kadınlarla ilgili bir feminist sempozyum yapmayalım? Finansmanını Ayla ve üniversitesi sağladı, davet edilecek Türkiyeli akademisyen kadınlarla ben ilişkiye geçtim ve bu sempozyum, 17-21 Nisan tarihleri arasında Kassel

yakınlarındaki Hofgeismar Şatosu'nda yapıldı. Ben, Deniz Kandiyoti ve Ferhunde Özbay, Türkiyeli akademisyenlerin en yaşlılarıydık. Üçümüz de çocuksuzduk. Geri kalanlar, doktoralarını yeni bitirmiş ya da yazmakta olan, birbirinden parlak genç kadınlardı. Temamız disiplinler arasıydı. Sosyologlar, tarihçiler, hekimler ve eğitimciler buluşuyorduk. Konu, 1980'lerin başından beri Türkiye'de gelişen feminist kadın hareketi ışığında çeşitli kadın sorunlarını tartışmak ve anlamaktı.[1] Gelen genç kadınlardan bazılarının küçük bebekleri vardı. Ve benim hayatımda gördüğüm ilk gerçek anlamda feminist bir toplantıda, Meral Akkent, Ayla'nın yardımcısı olarak, Türkiyeli ya da Alman genç kadınların bebekleri için bir kreş organize etti. Size soruyorum. Siz hayatınızda böyle olağanüstü bir deneyim yaşadınız mı?

Genç kadınlar, akademisyen de olsalar, bebeklerini, çocuklarını bırakacak yer bulamadıkları için bilimsel toplantılara katılamazlardı. Eminim hâlâ katılamıyorlar. Bu da kariyerlerini olumsuz etkiliyor. Dolayısıyla, davet Meral'den gelince, hangi sağlık durumunda olursam olayım, o davete icabet etmemek benim için söz konusu olamazdı.

OBJEKTİF VERİLER

Şimdi bu hayli sübjektif malzemeli çorbaya biraz objektif veri, tuz-sodyum katmayı deneyeceğim. Biliyorsunuz, Nobel ödüllerinin veriliş dönemini birkaç hafta önce kapattık. Eğer büyük bir hata yapmıyorsam, fizik, kimya, iktisat ve edebiyat dallarında hep erkekler ödül aldılar. Tıp dalında Norveçli May Britt ve Edward Moser çifti ödülü, üçüncü bir kişi, bir erkekle paylaştı. Moser çifti, Nobel ödülleri tarihinde karı-koca olarak ödül alan beşinci çift idi. Barış ödülünü ise, 17 yaşındaki küçücük bir kahraman kız, Malama, Taliban'a karşı verdiği olağanüstü mücadele nedeniyle aldı ve ödülü gene az gelişmiş ülkelerde insan ve çocuk hakları sorunlarıyla uğraşan, dedesi yaşında bir erkekle paylaştı.

Biliyorsunuz artık (ben yetmişimde olduğum için bu önemli), google diye bir motör var. Oraya tıklıyorsunuz ve aradığımız bilgiyi buluyorsunuz. Veriler Nobel Akademisi kaynaklı olduğu için doğru olduklarını varsayıyorum.

Nobel ödülleri, dinamiti icat ettiği için kendini insanlığa karşı "suçlu" hisseden kimyager Alfred Nobel tarafından 1895 yılından itibaren veriliyor (matematik hariç... ona ilerde değineceğim). 2013'e kadar farklı dallardaki

---

1 *1980'ler Türkiye'sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar*, İletişim, İstanbul, ilk baskısı 1990; 4. baskısı 2010. Bu kitap Almanca ve İngilizce olarak da yayınlandı: *Aufstand im Haus der Frauen*, Orlanda Fraunverlag, 1991 ve *Women in Turkish Society*, Zed Books, Londra ve New Jersey, 1995.

Nobel ödüllerini toplam 803 erkek, 44 kadın ve 22 örgüt kazanmış. Nobel kazanan ilk kadın Marie Curie. Kocası Pierre ile birlikte fizik ödülünü alıyor. İlginç bir durum. Marie, Fransız değil, Polonyalı. O dönemde Fransız üniversitelerinde kadınlar fizik okumuyorlar. İkinci ilginç nokta da, ödülü kocasıyla birlikte kazanması. Sonradan kocası öldüğünde Marie 1911 yılında kimya ödülünü tek başına kazanıyor. Daha sonra da, 1935'de Curie'nin kızı Irene, gene kocasıyla birlikte kimya ödülünü kazanıyor. Bu olağandışı bir bilimsel aile öyküsü. Ama, kocalarıyla birlikte ödül kazanmak kadınlar için istisna değil.

Nobel ödüllerinin tarihinde 15 kadın barış ödülü kazanıyor, 13'ü edebiyat ödülü kazanıyor, 10'u fizyoloji ve tıp ödülü alıyor, 4'ü kimya ödülü alıyor, 2'si fizik ödülü alıyor, 1'i de ekonomi Nobeli'ni kazanıyor. Kaba bir istatistik çıkarırsak, Nobel ödüllü kadınlar, toplam Nobellilerin sadece % 5'ini oluşturuyor. Onların çoğunluğu da, barış ve edebiyatta yer alıyor. Aslında dünya genelinde edebiyat okurlarının çoğunluğunu kadınların oluşturduğu düşünülürse, edebiyat ödüllerindeki kadın oranı düşüklüğü bile başlı başına anlamlı.

Nobel ödüllerinden, bir aşk hikayesi nedeniyle dışlandığı söylenen (Alfred'in sevgilisi onu bir matematikçiyle aldatmış...) matematik dalında, dünyanın en prestijli ödülü Fields ise tarihi boyunca ilk kez bu yıl bir genç kadın matematikçiye verildi. Oysa matematik, antik çağdaki İskenderiyeli Hypatia ile 16 yüzyıl önce başlayıp Rönesans'tan beri aydınlanmış kadınların çok ilgilendikleri ve önemli çalışmalar yaptıkları bir alandı. Kanadalı matematikçi Fields'in adına Uluslararası Matematik Topluluğu tarafından 80 yıldan beri dört yılda bir, 40 yaşından genç matematikçilere verilen Fields ödülünü bugüne kadar 55 matematikçi aldı. Bu yıl ödül kazanan Maryam Mizrakhani ise Stanford üniversitesinde çalışan bir İranlı matematikçi ve ödülü alan ilk kadın. Ödülü almasından sonra yapılan açıklamalarda, son yıllarda Batılı ülkelerde lisans düzeyinde çok yüksek sayıda kadın öğrenci bulunmasına rağmen, (örneğin İngiltere'de % 40) bu oranların doktora düzeyi ve sonrasında hızla düştüğü vurgulandı. Gelin de şaşırmayın. İkinci feminizm mücadelesinin üzerinden neredeyse kırk yıl geçmişken, temel problem değişmiyor. Bilim kadını da olsalar, erkek egemen toplum ve onun kurumları, bu arada akademya, kadınların evlenip çocuk doğurmalarını ve kocaları kariyerlerini sürdürürken, evde, kocalara, çocuklara, yaşlılara kadınların bakmalarını beklemeyi sürdürüyor.

Bu alanda beni en fazla şaşırtan, üzen ve biz feministlerin hiç unutmamaları gereken yaşam öyküsü, Rosalind Elsie Franklin'in öyküsüdür. 1920'de İngiltere'de doğan, babasının muhalefetine rağmen 1938 yılında Cambridge

Üniversitesi'ne kayıt olarak moleküler biyoloji dalında çalışan bir öncü kadından söz ediyoruz. 1941'de mezun olur, on yıl kadar Fransa'da çalıştıktan sonra 1951'de Kings' College'de çalışmak üzere İngiltere'ye döner. O dönemde Cambridge, akıl almaz derecede "maço" bir kurumdur. Rosalind'e bir erkekler kulübü olan profesörler odasına adım atma izni bile verilmez. O da hayatını bodrum katındaki laboratuvarda, henüz bugünkü kadar gelişmemiş hesaplama yöntemleriyle DNA sorunuyla ilgili verileri incelemeye başlar. 1962'de DNA heliks modeliyle Nobel ödülünü kazanan James Watson, Fransic Crick ve Maurice Wilkins ile, özellikle bu sonuncusuyla yolları burada kesişir. Tanınmış gazeteci ve Rosalind'in kişisel dostu olan Anne Sayre'ın Rosalind üzerine yazdığı kitapta,[2] Wilkins'in açıkça Rosalind'in çalışmalarını sızdırdığı, hatta çaldığı ileri sürülür. DNA'yı kazanan üç erkek mikrobiyolojist keşiflerini Rasalind'in çalışmalarına dayandırmışlardır. Ama Nobel Akademisi, Rosalind Franklin'in 37 yaşında kanserden ölmesinden dört yıl sonra Nobel ödülünü Watson, Crick, Wilkins ekibine verirken, o kadını tamamen unutmuştur. Kullanılan gerekçe de son derece "bürokratiko-maço"dur. Nobel kurallarına göre bir konuda ancak üç kişiye ödül verilebilmektedir.

Nobel tarihinin bu en trajik olayından sonra, biraz da başka dallara göz atalım. Çünkü akademyadaki cinsiyetçilik, "ağır-katı bilimlerle" sınırlı değildir. İnsan bilimlerinde ve edebiyatta da kol gezmektedir. Birkaç hafta önce 35 yıldır abonesi olduğum *Nouvel Observateur* dergisinde birkaç ilginç makale okudum.[3] Feminizmi öğrenmemde ve izlememde bu derginin önemli rolü olmuştur. Bir yazıda Bronte kardeşlerin serüveni ele alınıyordu. Charlotte, Emily ve Anne Bronte, yazdıkları birer muhteşem romanla İngiliz Edebiyatı'nın yönünü değiştiren, Walter Scott'un şövalyeler edebiyatını bitirip, edebiyatı günlük hayata yaklaştıran üç kadın yazardı. Ben bu yazıda öğrendim. Siz biliyor muydunuz? 1846 yılında bu üç kadın ilk romanlarını yazıyorlar: *Agnes Grey*, Acton Bell adı altında yayınlanıyor (Anne) *Uğultulu Tepeler*, Ellis Bell (Emily) adıyla yayınlanıyor, *Profesör* (Charlotte) reddediliyor, sonradan editörlerin isteğine göre düzeltilip *Jane Eyre* olarak yayınlanıyor. 19. yüzyıl ortasında kadınların kitaplarını erkek adı altında yayınlamaları bir tür kaçınılmazlık. Jane Austen ve George Sand da farklı gerekçelerle olsa bile aynı şeyi yapmak zorunda kalmadılar mı?

Kısaca bir de tarihe göz atalım. *Nouvel Observateur*'un aynı sayısında "Kadınların gözü" başlıklı bir inceleme vardı. André Burgiere ve Bernard

2 *Rosalind Franklin and DNA*, W.W. Norton and Company, 2000.
3 *Le Nouvel Observateur*, No. 2597, 14-20 Ağustos 2014.

Vincent, "Bir yüzyılın kadın tarihçileri" adlı bir kitap yazmışlar. Burada esas olarak tarihte bir kadın bakışı var mıdır? sorusu sorulmuş. Ve yazarlar, tarihte farklı bir kadın bakışı olduğunu, örnek aldıkları yirmi kadın tarihçinin çalışmalarından giderek ortaya koymuşlar. Bu kadınlar arasında, Fransız Mona Ouzouf, Alman Hedwig Hintze, İtalyan Sofia Boesch Gajano, Amerikalı Lynn Hunt, Avusturyalı Lucie Varga ve Japon Takamura Itsue gibi tarihçiler var. Lucie Varga, Ortaçağ'da Katolik Kilisesi'ne karşı ayaklanan ilk heterodoks mezhep olan Katarlar üzerine araştırmaları, Lucien Febvre'in ünlü *Annales* dergisinde yayınlanan ilk kadın tarihçi. Sözünü ettiğim araştırmanın sonucu özetle şu: Kadınlar tarihe, erkeklerden farklı bir bakış açısıyla bakıyorlar. Onları ilgilendiren daha çok, gündelik hayat ve içsel dünyalar. Onlar sayesinde Birinci Dünya Savaşı'na ilk kez, aile, geride kalanlar, çocuklar, sosyal hayatta olanlar açısından bakılıyor. Kısaca söylemek gerekirse, kadınlar tarihe "duygusallık" boyutunu getiriyorlar ve bu, hem büyük bir yenilik, hem de kadın tarihçilerin "ciddiye alınmamalarının" başlıca nedeni oluyor. Zira, onlar egemen erkeklerin değil, kadınların öykülerini derliyorlar. Kadın tarihi üzerinde uzmanlaşmış Michelle Perrot gibi büyük kadın tarihçilerin yeri de ayrıca tartışılmalıdır. Zira, eski çağlardan 20. yüzyıla kadar kadınların tarihi üzerine beş ciltlik dev bir derleme hazırlayan Perrot, bu yayını, dostu olan başka büyük bir tarihçinin, Georges Duby'nin kanatları altında gerçekleştirebilmiştir!

Şimdi, objektif verilerle ilgili ama kısmen de sübjektif verilere geçiş niteliğinde bir öykümü anlatmak isterim. Antropoloji dalında kadınlar... Bilirsiniz, modern antropolojinin dünya çapındaki kurucularından biri Claude Lévi-Strauss'dur. Oysa onun aynı önemli hocadan birlikte ders aldığı bir de kadın antropolog vardır: Germaine Tillion. Germaine, 30'lu yıllarda Mausse'un öğrencisi olarak yetişip uluslararası antropoloji topluluğundan burs alan ilk kadındır. O, Cezayir'e, Tuareglerin bölgesine gitmeyi tercih eder. Orada altı yıldan fazla kalır, çok önemli bir araştırma gerçekleştirir. Konusu, "Eski Dünya" olarak tanımladığı, Cebelitarık'tan Orta Asya'nın kıyılarına kadar uzanan aşiret topluluklarındaki, aile, akrabalık, evlenme, namus konularıdır. Bu araştırmalardan giderek, yıllar sonra, *Harem ve Kuzenler* adlı bir kitap yazar. Aslında bu, Lévi-Strauss'un o zamanlar dünyayı cazibesi altına almış olan "ilkel toplumlar dışardan evlenme (egzogami)" kuralı üzerine kurulmuşlardır tezinin tam tersi bir tez savunmakta ve eski dünyada (yani dünyanın, Akdeniz, Orta-Doğu, İran, Pakistan vb. gibi geniş yörelerini içine alan bir alanda) içerden evlenme (endogami) kuralının geçerli olduğunu ileri sür-

mektedir. Bütün bu yörelerde bugün hâlâ aşırı boyutlarda devam eden kadın cinayetleri, kadına yönelik şiddet, tecavüz gibi olayları açıklayan kilit antropolojik kavram budur. Ama, ne olur? Lévi-Strauss, kendi "yeni dünya" temelli antropolojisiyle öyle bir ün, şöhret ve yer edinmiştir ki, Tillion'u sadece üç-beş kadın antropolog, üç-beş kadın örgütü ve kendisi Fransa'daki Direniş Örgütü'nün kurucularından olduğu için, üç-beş direnişçi savunur. Ve bu yıl, Germaine nihayet, direnişçi kimliği ile Panthéon'a kabul edilmiştir. Ben, 2005'te antropolog bir arkadaşımla birlikte (Nükhet Sirman) bu kitabı Türkçe'ye çevirdim.[4] Germaine Tillion o sırada yaşıyordu, yüz yaşını aşmıştı. Hayatımda, kendimle en gurur duyduğum anlardan biri, o kitabın yayınlandığını, yayınevinin Germaine'e bildirdiği gündür.

AKADEMYA İLE İLGİLİ SÜBJEKTİF DENEYİMLERİM

Konuşmamın bu son bölümünde sizlerle, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nin Siyaset Bilimi bölümünde geçirdiğim 13 yılın anlamlı anlarını paylaşacağım. Bu anıları, söyleşilerde ya da anı yazılarında daha önce yazdığım ve hiçbir karşı görüş almadığım için, gerçekliği yansıttıklarını düşünüyorum.

Ben felsefeci bir karı-kocanın tek çocuğuydum. Bana kız çocuğu olduğum için ayrımcılık yapmadılar, eğitimim için her imkânı tanıdılar. Lausanne Üniversitesi Siyaset Bilimi Fakültesi'ni 1967'de bitirip İstanbul'a döndüm ve asistan oldum. Kürsüdeki ilk kadın asistandım. Üzerimde kimisi komik, kimisi akademik açıdan çok ağır baskılar hissettim. Örneğin, kışın pantolon giymem ciddi bir eleştiri ve alay konusu oldu. Ya da kürsüdaşım ve arkadaşım Toktamış ile, kadınlar "tavla" oynar mı, oynayamaz mı? konusunda kavgalarımız oldu. O, ortalama bir maço akademisyen olarak, kadınların tavla oynayamayacağı kanısındaydı. Onu ikna ettim. İlk maçımızda onu ben yendim.

Öte yandan bizim kürsü, fakültenin en genç birimiydi, henüz profesörü yoktu, Amerika'daki Iowa Üniversitesi ile bir anlaşma yapılmıştı ve benden önceki kuşak elemanların hepsi o üniversitede en az bir yıl geçirmişlerdi. Kürsüde Amerikan siyaset bilimi hegemonyasını kurmuştu. Dolayısıyla, bir Avrupa üniversitesinden geldiğim için beni dehşetli küçük görüyor, adeta "cahil" muamelesi yapıyorlardı. Bunda kürsüdeki tek kadın olmamın sizce bir etkisi yok muydu? Bunun sonucu şu oldu, beni başka konular daha çok ilgilendirse de, doktora tezimi, bugün artık hiçbir önemi kalmamış ama, o yıllarda (1970'ler) ünlü olan bir Amerikalı siyaset bilimci, David Easton

4 Germaine Tillion, *Harem ve Kuzenler*, Metis Yayınları, İstanbul, 2005.

üzerine yazdım. Hayatımın dört yılını, sonradan hiçbir işime yaramayan bu tez çalışmasına harcadım. Daha da vahimi, sıra doçentlik tezimi yazmaya geldiğinde asıl skandal patladı. Bu çalışmaya 1975'te başladım; o sırada 1970'lerin büyük ikinci feminist hareket dalgası yaşanmıştı. Ben de için için, çevremin "maçoluğundan" yorulmaya başlamıştım. Tezimi "kadınların siyasetteki yeri" konusunda yazmaya karar verdim. Kıyamet koptu, en yakın dostlarım bile bana, "siyaset biliminde böyle bir konu yoktur, siyaset ciddi bir iştir, onu böyle sudan konularla saptıramazsın vb." türünden eleştiriler getirdiler. Bana ve tez konuma saygı gösteren tek bir akademisyen dostum oldu: Anayasa hukukçusu Bülent Tanör. Onun da konuya anlayışla bakmasının nedeni, feminizme yakın olmasından değil (sıkı bir Maocuydu), fakat 1971 askeri müdahalesi sonucu üniversiteden atılınca İsviçre'ye gitmesi ve orada kaldığı birkaç yıl içinde kadın konularındaki heyecanı ve gelişmeyi yakından görebilmesiydi.

Sonunda direndim ve tezimi kadınların siyasete katılımı konusunda yazdım. Üniversite'den istifa ettikten sonra da, 1982'de yayınladım. Konusunda Türkçede yayınlanan ilk kitap oldu. Çok okundu. Gene de ben bu kitabı yazarken, hep kullandığım bir deyimle "mahcup feminist" idim. Kadın hareketi henüz bu topraklara erişmemişti. Tersine hayli bağnaz ve hepsi erkek egemen sol, Kemalist ve Müslüman ideolojilerin etkisindeydik. Ancak, akademyada edindiğim 13 yıllık deneyim benim için, YÖK yasası çıktığında üniversiteden istifa etmek için yeterli bilgiyi sağlamıştı. Ayrıca siyaset bilimci olmam (bizim sözümüz özellikle kısıtlanıyordu; hekim ya da biyolog olsaydım, istifa kararını bu kadar kolay alamazdım...) bu kararı kolaylaştırdı. 1981'de yasanın kabulünden bir hafta sonra istifa ettim ve bir daha üniversiteye dönmedim. Bu benim için ciddi bir özgürleşme ve feministleşme adımı oldu. Zaten birkaç ay sonra da, kendimi İstanbul'da oluşan ilk "bilinç yükseltme grubu"nun içinde buldum ve hayatımın en heyecanlı bölümü açıldı. Hareketin en yaşlılarındandım, gene de militanlığım, on yıl öncesine kadar yoğun bir tempoda sürdü. Feminizmden çok şey öğrendim ve öğrendiklerimi genç kuşak kadınlara akademya dışından aktarmaya çalıştım.

Son yıllarda, hem üniversite öğrencisi kadınların sayısında ciddi artışlar olduğunu, hem de pek çok üniversitede "kadın araştırmaları" bölümlerinin etkin bir faaliyette bulunduklarını izliyorum. Ama içeride ne değişti? Onu bilemem. Zira maçoluk, çok güçlü bir ideolojik tavır olduğu gibi, bana kalırsa, okumuş, diplomalı, akademik titr sahibi erkeklerin maçoluğu, sıradan erkeklerinkine fark atar; baskın çıkar. Pek de iyimser olmayan bu sözlerle, açı-

lışı yapılan sempozyuma, iyi ve verimli çalışmalar ve uluslararası deneyimlerin paylaşımı konusunda cesaret diliyorum.

Türkiye bundan 100 yıl önce, üniversiteye ilk kadın öğrencileri kabul etmişti. O sırada Birinci Dünya Savaşı başlamıştı. Kuşkusuz daha önce elit ailelerin kızlarından Batı'ya giden ve orada antropoloji, tarih gibi konularda öğrenim alan kadınlar da olmuştu. Ama küçücük bir azınlıktılar. Önemli olan, bu topraklarda, dünya feminist hareketiyle dirsek temasında olan Osmanlı Kadın Hareketinin sürdürdüğü mücadelenin ilk zaferlerinden biri olan, 1914'te İstanbul Üniversitesi'ne ilk kadın öğrencilerin kabul edilmesi kararıydı. Kadınların tarihine ve yüzyıllık kazanımlarına saygıyla...

'Haklarla ilgili her alanda geriye dönüş yaşıyoruz'

Ka.Der Kurucu Başkanı kadın aktivist Şirin Tekeli, Amerika'nın Sesi Radyosuna röportaj vererek AKP hükümetinin cinsel istismar önergesini, kadınlardan gördüğü baskı üzerine geri çekmek zorunda kaldığını söyledi.

Türkiye'de son günlerde kadın örgütleri başta olmak üzere sivil toplum protestolarına ve siyasi-hukuki tartışmalara yol açan Türk Ceza Kanunu'nda cinsel istismar suçuyla ilgili maddede değişiklik yapılması konusundaki AKP önergesi geri çekildi.

Adalet Bakanı Bekir Bozdağ, TBMM Plan ve Bütçe Komisyonu'ndaki bütçe görüşmelerinde, "Bu konu artık kapanmıştır" açıklaması yaptı. AKP Grubu'nun yasa maddesi teklifi olan önerge metnini, TBMM Adalet Komisyonu'na geri çektiklerini bildiren Bozdağ, "Komisyonda evlilikte yaşa takılanların mağduriyetini gideren düzenleme tasarı metninden çıkarılacak. Tasarının kalan kısmı yasalaşacak. Yaş engeli nedeniyle evlenmedikleri için mağdur olan aileler, dertlerini daha iyi anlatarak siyasi ve toplumsal desteği aramalıdır. Düzenleme metni tasarıdan çıkarılacak," dedi.

Söz konusu önergeyle bakanlığa ulaşmamış mağduriyetleri gidermeyi amaçladıklarını kaydeden Bozdağ, AKP olarak tecavüzcülere imkan vermek gibi bir amaçları olamayacağının da altını çizdi. Toplumdan gelen eleştirilere kulak verdiklerini söyleyen Bozdağ, "Partiler arasında bir konsensüs sağlanırsa yeniden gündeme gelebilir" diyerek ancak şimdilik söz konusu bölümü çıkaracaklarını ifade etti.

'AKP ÇOK YANIŞ YAPIYOR AMA EN BAŞINDA GELENİ BUYDU"

Türkiye'de kadın hareketinin öncü isimlerden Kadın Adayları Destekleme Derneği (KA.DER) Kurucu Başkanı Şirin Tekeli, akademik kariyeri 12 Eylül 1980 askeri darbesiyle kesintiye uğradıktan sonra kadın örgütlerinde mücadelesine devam etti. Bugün 72 yaşındaki Tekeli, 1980'li yıllardan bugüne kadınlarca elde edilmiş yasal kazanımlardaki katkısıyla tanınıyor.

Ülkedeki olağanüstü hal (OHAL) uygulamalarını anımsatan Tekeli, "Son zamanlarda AKP hükümeti hayli işler yapıyor ama bu yanlışlardan en başta geleni buydu. Kendi kadın milletvekillerini bile hiçe sayarak ve milyonlarca kadını hiçe sayarak böyle bir taslağı getirebilmek, kusura bakmayınız bu terimi kullanacağım, ama zulüdür. Dolayısıyla kadın hareketi, başka sivil toplum örgütleri, hukukçular, barolar, herkes harekete geçti. Olağanüstü tepki gösterildi. Hükümet bunu geri çekmek mecburiyetinde kaldı. Geri çekmek mecburiyetindeydi," dedi.

48

8 Mart'ın Ardından...

Bu yıl 8 Mart Dünya Kadınlar Günü, her yıl olduğundan daha heyecanla kutlandı. Yanlız Türkiye'de değil, dünyanın her yerinde. Bunun da anlaşılır bir nedeni vardı. 2010'un 8 Mart'ı, herhangi bir yılın 8 Martı değildi; kadınların tarihinde başlangıcı yüzelli yıl geriye giden bir sürecin hatırlandığı ve anıldığı bir gün oldu. 19. yüzyıl sonunun önemli kadın sosyalist liderlerinden Clara Zetkin, 1910'da Kopenhag'da yapılan Sosyalist Enternasyonal toplantısında, elli yıl önce New Yorklu kadın tekstil işçilerinin başlattıkları, dramatik biçimde biten bir grevin anısına 8 Mart'ın "Emekçi Kadınlar Günü" olarak ilan edilmesini ve her yıl kutlanmasını önermişti. Bu yıl, o tarihi toplantının 100. yıldönümüydü.Öte yandan, Fransa'da "Kadınların Kurtuluşu Hareketi" (MLF) başlangıcının 40. yılını kutluyordu. Bir süredir Fransa'da bulunduğum için, 8 Mart'a yakın günlerde Fransa'nın en küçük kasabalarına kadar her yerinde ilginç toplantılar düzenlendiğine tanık oldum. Ben de birkaç toplantıya katıldım.* Nicedir Fransa'da her yıl belirli bir ülkenin kültürel tanıtımına ayrılmaktadır. 2009-2010 Türkiye yılıydı ve "Türkiye Sezonu" adı altında bir dizi ilginç etkinlik düzenlendi. Bunlardan birisi kadınlara adanmıştı, 6 Mart Cumartesi günü Paris'te, Senato binasında yapıldı. "Fransa'nın kadınları, Türkiye'nin kadınları, aynı mücadele, aynı eylemler (mi?)..." teması etrafında kurgulanan toplantıyı, başkanlığını Marc Bernardin'in yaptığı Fransa-Türkiye Komitesi ve KAGİDER birlikte düzenlemişlerdi. Yarım gün

(*) Benzeri buluşmalar başka yerlerde de yapıldı. Örneğin Stains'de düzenlenen bir toplantıya Türkiye'den Pınar Selek, Oya Baydar ve Aslı Erdoğan katıldılar.

süren buluşmayı kalabalık bir izleyici topluluğu izledi.*Ben ilk oturumda konuştum. Oturuma Komite adına Marc Bernardin ve KAGİDER adına Gülseren Onanç başkanlık yaptılar. Oturumda, Fransa ve Türkiye'deki "feminist" hareketlerin karşılıklı olarak irdelenmesi amaçlanmıştı. Fransa MLF hareketini, hareketin en eskilerinden, "tarihi feminist" diye anılan Antoinette Fouque anlatacaktı. Ne yazık ki kendisi uzun zamandır hastaydı ve toplantıya gelemedi. Bu üzücü rastlantı sonucu bu oturum, "Türkiye sezonu"na daha yaraşır biçimde, 1980'den bu yana 30 yıldır Türkiye'de kadınların verdikleri feminist mücadele ve elde ettikleri başarılara (tabii başarısızlıklara da) odaklandı.İkinci oturum "Mesleklerin kadınlaşması ve kadın müteşebbisler" konusuna odaklanmıştı. Moderatörlüğünü gazeteci Zeynep Göğüş'ün yaptığı oturumda Türkiye deneyimini VİP Turizm'in yöneticisi Yasemin Pirinççioğlu ve PWC Türkiye'nin yöneticisi Cansen Başaran Symes aktardılar. Fransa deneyimini TÜSİAD'ın Fransa'daki muadili olan MEDEF'te üst düzey yönetici olan Pascale Perez ve iş hukuku konusunda uzmanlaşmış bir yargıç olan Anne-Marie Mandel aktardılar. En azından mesleklere ve iş dünyasına bakıldığında Türkiye'nin Fransa'nın hiç de gerisinde kalmadığı, hatta yer yer önünde gittiği ortaya çıktı.Son oturum ise, Türkiye'nin Müslüman bir ülke olması nedeniyle Avrupa Birliği adaylığının Avrupa'nın siyasi geleneklerine aykırı biçimde Fransa devlet başkanı Nicolas Sarkozy tarafından tartışmaya açıldığı şu günlerde ister istemez din konusuna ayrılmıştı ve "İslamiyette ve Hıristiyanlıkta feminizmin karşılaştığı sorunlar" temasına odaklandı. Laiklik konusunda pek çok çalışması olan Ali Kazancıgil'in moderatörlüğünü yaptığı oturumda, Türkiye'nin laiklik deneyimini, konunun iki seçkin uzmanı, Prof. Binnaz Toprak ve Prof. Fatmagül Bertkay dile getirdiler. Buna karşılık Fransa deneyimini aktaran her iki kadın da dinin içinden konuştular: Nathalie Sorthout-Lajus Hıristiyanlık içinde görece ilerici bir çizgiyi temsil eden *Esprit* dergisinin yönetmen yardımcısıydı ve cizvit bakış açısının açmazlarını anlattı; Anne Soupa ise CERF yayınlarının yöneticilerindendi ve evangelist yorumun cinsiyetçiliğine karşı kadınların nasıl ayaklandıklarını dile getirdi. Oturumun paradoksu şuradaydı ki, laiklik kavramı Fransa'da 18-19. yüzyılların tarihsel evrimi içinde oluştuğu halde, günümüzde laikliğin önemini Türkiyeli uzmanlar vurguladılar ve Türkiye'nin yalnız laik bir devlet yapısına sahip olmakla kalmayıp zaman içinde laik-seküler bir toplum olduğunun altını

(*) İzleyiciler arasında Fransa'nın eski Türkiye büyükelçisi François Doppfer'i görmek beni şahsen çok mutlu etti ve onurlandırdı.

çizdiler. Toplantıyı izleyen Fransızlar için hayli ilginç ve düşündürücü bir buluşma yaşadık. Kısaca da olsa, katıldığım ikinci toplantıdan da söz etmek isterim. 11 Mart 2010 Perşembe akşamı, Paris Siyaset Bilimi Okulu'unda okuyan Türkiyeli kadın öğrencilerin kurdukları Par-İstanbul Ekspres adlı dernek, ilk etkinliğini Dünya Kadınlar Gününe denk düşürmüştü ve "Türk Kadınlarının Fransa'daki ve Türkiye'deki Durumu" konusunda bir toplantı düzenlemişti. Bu toplantıda ELELE derneğinin kurucusu ve 25 yıldır Fransa'da yaşayan Türkiyeliler, özellikle kadınlarla ilgili çok önemli çalışmalar yapmış olan Gaye Petek ve ben söz aldık. Bu kez izleyicilerin çoğunluğu Paris'te yaşayan göçmenlerdi, ama Siyasal Bilimler Okulu'nda okuyan ikinci kuşak gençler de hatırı sayılır bir grup oluşturmaktaydı. Ben konuşmamda, son 25 yılda "kadına yönelik şiddet" konusunda Türkiye'de feminist hareketin verdiği mücadeleyi anlattım. Gaye'nin konuşmasında da şiddet önemli bir yer tutmakla birlikte, o Türkiyeli göçmenleri ilgilendiren, başta "Türkiye'den getirilen gelinler" olmak üzere, pek çok konuyu ele aldı. 1962 yılında yüksek öğrenim için Paris'e gittiğimde, hedefim Fransızcayı söktükten sonra Siyasal Bilgiler Okulu'na girmekti. Olmadı. Lozan'a gittim ve orada okudum. Aradan neredeyse 50 yıl geçtikten sonra bu saygın okulda bir konuşma yapabilmem, Türkiyeli genç kadınların kurdukları Par-İstanbul Express derneği sayesinde gerçekleşti. "Nereden nereye?", dedim kendi kendime ve aralarında Demet gibi, Özlem gibi parlak kadınların bulunduğu bu kuşağa derin bir şükran ve güven duygusuyla bağlandım.

49

Créteil'de Türkiye'nin Sesi: Kadın Sinemacılar

Doğrusu, bu yıl davetli olmasaydım, Paris yakınlarındaki Créteil banlyösünde (Val de Marne) 32 yıldır uluslararası bir kadın filmleri festivali yapıldığını öğrenemeden bu dünyadan gidebilirdim. Çok yazık olurdu. Bu yılki festivale yapımcıları Türkiye'den gelen iki belgesel film, iki de öykülü film davet edilmişti. Ben de, belgesellerden birini izleyen "yuvarlak masa" toplantısına konuşmacı olarak çağrılmıştım. Belgesel sinemacılıkta Filmmor kooperatifinin yerini herkes biliyor. Yanlız film çekmekle yetinmeyen, feminist açıdan sinemayı ve medyayı eleştirel gözle irdeleyen bu genç kadınlar (Melek Özman ve arkadaşları...ki bu festivale Orsen, Leyla ve Sinem de katıldılar) son iki yıldır "altın bamya" adlı bir de ödül veriyorlar. Ödül, cinsiyetçilik açısından en başarılı (yani en cinsiyetçi) filme veriliyor. Eleştirmen Alin Taşçıyan da bu ödülü veren "akademi"nin üyesi ve Créteil'de o da bizlerle birlikteydi.Melek ve arkadaşlarının "İsyan-ı Nisvan" adlı belgeseli, Fransa'daki "Türkiye Sezonu"nun son gününde, 3 Nisan'da gösterildi. Ben filmi ilk defa bir sinema salonunda, izleyicilerle birlikte seyrettim. Yanımda Yaprak oturuyordu. Çok heyecanlandık. Zira, bu filmde biraz da, bizim hikayemiz anlatılmaktaydı: 1981'de İstanbul'da oluşan ilk "feminist bilinç yükseltme grubu" nasıl bir araya geldi, neleri tartıştı, hangi adımları attı? gibi sorular gündemdeydi. Filmde, ben, Yaprak, Stella, Zeynep, Şule, Gülnur, Ferai, Gül, Nakiye, Gülser, Nükhet, Müzeyyen, Ayşe, Filiz gibi ilk yıllarda faal olan kadınlarla röportajlar yer alıyor. Öykü, 1990'lara kadar getiriliyor. "Dayak Yürüyüşü", "Kariye Şenliği", "Geçici Kadın Müzesi" gibi eylemlerin görün-

tüleri (film ve fotoğraf) çok iyi kullanılmış. Bizler (Stella, ben, Yaprak), filmi gözyaşları içinde izledik. Ama emin olun, duygulananlar sadece biz değildik. Filmin neşeli ve şakacı müziği salondaki yabancıları da etkiledi. Altyazıları izleyenler kıkır kıkır kıkırdadılar.Filmden sonra "havuz" denilen toplantı mekanında yapılan yuvarlak masa toplantısına, ben ve Stella ile ara kuşaktan Galatasaray Üniversitesi'nde iletişim bilimleri hocası (Mediz'in kurucularından) Hülya katıldık. Oturumu yöneten belgesel sinema sorumlusu Marina, festivalin kurucusu Jackie ve Fransız kadın hareketi adına toplantıya katılan Ghaiss (*Critique féminist* dergisinin yöneticilerinden) arasında hoş bir sohbet gerçekleşti. Kendimizi, az gelişmiş bir Akdeniz ülkesinden gelen kadınlar, yani "yabancılar" gibi hissetmedik. Problemlerimiz o kadar ortaktı ki...Festivalin benim izleyemediğim bölümünde (11 Nisan'a kadar sürecekti) gene Filmmor ekibinin "Morajanda 2007" adlı bir başka belgeseli (MLF'in kırkıncı yılı anısına düzenlenen gösterimler dizisinde) gösterilecekti. Ayrıca programda iki de uzun film vardı: Pelin Esmer'in "11'den 12"ye adlı filmi (8 Nisan) yeni vizyona giriyordu ve Yeşim Ustaoğlu'nun usta eseri "Pandora'nın Kutusu" (5 Nisan) da gösterilecekti. Bu son gösterimin ardından Hülya'nın katılacağı bir tartışma yapılacaktı.Festivalin tümüne katılamadığıma üzüldüm. Ana temalardan biri de somürgecilikten kurtulmalarının 50. yılı nedeniyle Afrikalıların sineması idi. Büyük Burkino Fasolu Sotigui Kouyete ve Afrikalı ünlü oyuncu Aissa Maiga filmlerinin gösterimi için Créteil'deydiler. Kırmızı halıda karşılandıar.Festival çerçevesinde unutulmaz birkaç film gördüm: Arjantinli Julia Somonoff'un "Boyita'nun son yazı" filmi, Avustralyalı Ana Kokkinos'un "Yaralılar" filmi ve Cezayir'deki 8 Mayıs 1945 Setif ayaklanması (ve bastırılışı) ile ilgili çok önemli bir belgesel. Kadınlar artık sözlerini her aracı kullanarak söylüyorlar. Ama, bunlardan en etkilisi ve iz bırakanı hiç kuşkusuz sinema. Bütün kadın sinemacılara selam ediyorum...

50

Füsun'u Ne Çok Sevmiştim..

O benim en eski, elli yıllık dostumdu. Ankara Kız Lisesi'nde okurken bir tür "okuma çetesi" kurmuştuk. Bu yılbaşında, nekahet döneminde kızı Zeynep onu çok sevdiği Paris'e getirdiğinde, ben de onlara katıldım. Bu kez bir tür "Paris severler çetesi" oluşturduk; acı soğuğa rağmen gezdik, bir Brecht piyesi gördük, bol bol sohbet ettik, anılara yolculuk yaptık, güldük. Iyileşmekteydi.... Ameliyatın ardından hekimlerin önerdikleri kemoterapiye rağmen, yaşama sevincini kaybetmemişti. Hafızası da benimkinden güçlüydü. Nasıl tanıştığımızı bana o hatırlattı. O, Kız Lisesi'nde Kültür Klubü başkanıymış. Ben lisede hayli asosyal biriydim. İlk kez, tatil sonu İstanbul'dan Ankara'ya dönerken aynı trende karşılaşmışız. Ben bir Camus kitabı okuyormuşum. O da Camus'yü çok sevdiği için gelmiş, "Siz de mi Camus seversiniz?" demiş. Bu olayı hatırlamıyordum, ama Füsun, Gülsün ve ben, kendi aramızda kurduğumuz "edebiyat çete"sinde Camus'yü, ve o yıllarda Varlık Yayınlarından çıkan nice çeviri eseri okuduğumuzu, tartıştığımızı çok net hatırlıyorum. Steinbeck'ler, Gide'ler, Dostoyevsi'ler, O'Neil'ler, Monterlant'lar, Strati'ler...Bütün bir çağdaş edebiyatı, bu tartışmalarımız sayesinde daha iyi anlamıştım. Sonra lise bitti. O Ankara'da felesefe okudu. Ben, Lozan'da siyaset bilimi. Ankara'dan tamamen kopmuştum. Bir kez onu ziyarete gittiğimde kocasıyla da tanıştım. Henüz Zeynep doğmamıştı. Bol siyaset konuşulmuştu. Onlar, karı-koca TİP'li idi. Ben yurtdışında öğrenci olduğum için hiçbir partili değildim. Sonra, 1981'de Nemin Abadan Unat'ın, *Türkiye'de Kadın* kitabı ile ilgili olarak İstanbul'da düzenlediği toplantıda (Carl-

ton Oteli) karşılaştık. O kadın meselesine "edebiyat", ben de "siyaset bilimi" penceresinden yaklaşıyorduk.Yeniden buluşmuştuk. Bu buluşma en somut meyvesini, 1988'den itibaren "Kadın Eserleri Kütühanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı"nı kurma hazılıkları sırasında verdi. Eğer, kurucu heyette Füsun olmasaydı, o sırada İstanbul Belediyesi'nin sahibi olduğu Haliç'teki muhteşem tarihi binanın bize tahsis edilmesi her halde mümkün olmazdı. Ama, Kültür işlerinin başında Hilmi Yavuz olunca işler başka türlü gelişti ve bina bize verildi. İlk yıllarda düzenlediğimiz yoğun "kadın ve kültür" toplantılarında, Adalet Ağaoğlu'ndan, Pınar Kür'e, Nazlı Eray'dan Füruzan'a, Peride Celal'den Buket Uzuner'e, Gülten Akın'dan İnci Aral'a, Leyba Erbil'den Erendiz Atasü'ye....ve Tomris Uyar'a nice kadın yazarı Kütüphane'de ağırlama imkanını onun ilişkileri ve dostlukları sayesinde sağladık. Bu, olağanüstü bir deneyimdi –ki sonradan aynı modeli, sinemacılar, fotoğrafçılar, plastik sanatçılarla da tekrarladık– ve hem bizler hem de o sırada çok sayıda olan ziyaretçilerimiz pek çok yazarın anılarını, edebiyatçılığını, üslub tercihini birinci elden dinleme şansını elde ettik. Umuyorum bu toplantıların ses kaytları Kütüphane arşivinde durmakta ve araştırmacılarını beklemektedir. Bu zengin bilgi kaynağını Füsun'a borçluyuz. Felsefe konusundaki ufuk açıcı kitaplarını, daima ahlaklı, doğru siyasi duruşunu yansıttığı çeşitli faaliyetlerini, yetiştirdiği nice öğrenciyi, tiyatroya yaptığı katkıları da borçlu olduğumuz gibi... Füsun'un lise arkadaşı olmak benim için çok çok önemliydi. Bugünden geriye baktığımda, belki de kişiliğimin oluşumunu belirleyen ilk "hocam" oydu, diyebiliyorum. Seni hep seveceğim Füsun.

51

Tercihim

1982 Anayasası'nın kabulü için düzenlenen referandumda "hayır" oyu vermiştim. 12 Eylül darbesi bana göre baştan sona yanlış, haksız, halkın iradesine karşı yapılmış darbelerin en kötüsüydü. Anayasası da tıpkı kendisi gibiydi. Otuz yıldır Türkiye'nin modernleşme, demokratikleşme özlemlerinin önünde set oluşturdu. Yurttaşın özgürlüklerine karşı kanunla getirilen engeller dikti. Yurttaşa karşı devleti korumayı hedefledi. Anayasanın kabulünü izleyen uzun sıkıyönetim dönemlerinde eski milletvekilllerinin ve siyasileşmiş gençlerin tutuklanmalarından, yargısız infazlara uzanan bir yelpaze içinde insanlara baskı ve şiddet uygulandı. Birkaç korporatif yapı bir yana bırakılırsa toplumun hemen her kesimi acı çekti. Ben de kişisel olarak, askeri dikta rejimi tarafından kabul edilip, sonradan 1982 Anayasası'nın bir maddesine dönüştürülen ve bugüne kadar iptali gündeme getirilemeyen YÖK'le ilgili madde nedeniyle üniversiteden istifa ettim; çok sevdiğim akademik hayatıma nokta koydum. Zaman içinde toplumsal değişme ve Türkiye'nin AB üyeliği perspektifi 1982 Anayasası'nda birçok değişikliğe gidilmesini zorunlu kıldı. Bunlar belki mükemmel değişiklikler değildi, ama deli gömleğini, biraz olsun, çağdaş dünyanın paylaştığı temel hukuk normlarına yaklaştırarak gevşetiyordu. Parlamentoda kabul edilen bütün bu değişiklerden yana oldum, ama tercihimi kendi oyumla ifade edemedim. Olsa olsa, benim için çok önemli maddelerle ilgili olarak üyesi olduğum dernekler kanalından baskı grubu faaliyetlerine katılabildim. Ölüm cezasının kaldırılması, kadınların önündeki eşitsizliklerin telafisi için olumlu ayrımcılık uygulanması bu maddelerin en önemli-

leriydi.1983 seçimleri hariç (Anayasa ile oy verme yurttaş için bir hak olmaktan çıkarılıp görev haline getirilmişti, bunu protesto etmek için oy vermedim, cezasına katlandım...) ulusal ve yerel seçimlerde oy verdim. Ta ki, 1999 seçimlerinde verdiğim oy, tercihim hilafına, hükümete girmesini hiçbir şekilde kabul etmediğim bir siyasi parti ile koalisyon kurulmasına alet edilene dek. O noktada oyumun anlam ve değerini sorguladım. O tarihten sonra yapılan hiçbir seçimde oy kullanmadım. Demokrasiye inanmış bir siyaset bilimci olduğum düşünülürse, bu ağır bir karardı. Ve şimdi, 1982 Anayasası'nı halkoyuyla (referandum) değiştirmek için bir fırsat doğdu. Değişikliklerin çoğu, daha önce değiştirilmiş maddelere ek güvenceler getiriyor. Örneğin, kadın haklarıyla ilgili olarak "devlete verilen kadın eşitliğini sağlama yükümlülüğünün gerektirdiği önlemler eşitliğe aykırı sayılmaz" şeklindeki hüküm, Anayasa'ya açıkça yazılarak bu konudaki polemiğe son veriyor. Bu bana kalırsa doğru bir adımdır. Diğer değişiklikler için de az çok böyle düşünüyorum. Aslında, 1982 Anayasası'nın tümüyle bir yana bırakılıp, Türkiye'nin hakettiği, kısa, açık seçik, yurttaş haklarını ve kuvvetler ayrımını (ama gerçekten) güvenceye alan yeni bir Anayasa yapılması benim de tercihim. Ama, siyasi güçler dengesi, herkesin böyle bir anayasa metni üzerinde anlaşmasına izin vermiyor. O gün gelene kadar, bu deli gömleğini parça parça değiştirmekten başka bir çare görünmüyor. İşte bu çerçevede ben, bana 1982 Anayasası'nı kendi oyumla değiştirmek için tanınan fırsatı değerlendireceğim; 12 Eylül'ün ürünü 1982 Anayasası'na 28 yıl önceki referandumda "hayır" dediğim için, bu kez, 12 Eylül 2010'da sandığa gidip "evet" oyu vereceğim. Başkaları ne düşünür bilemem ama, ben, kendi kendimle tutarlı olduğumu düşünüyorum.

52

Medenileşmenin Ölçütü...

Bu ay köşemi tiyatrocu dostum Tilbe Saran'a bırakıyorum. Alıntıladığım mesajı 24 Eylül'de gönderdi. Bana ve başka dostlarına. O zamandan beri hepimizin uykuları kaçtı. Ne yapabiliriz diye uğraşıyoruz. Önce bu yürek yakan metni okuyalım, sonra ben de biriki cümle ekleyeceğim... "GÜNAYDIN, AZ ÖNCE SABAH EZANI OKUNMAYA BAŞLADI BURGAZADA'DA GÜN IŞIRKEN ÜŞÜTMEYEN RÜZGARLI BİR SABAHTA... 35 DAKİKA ÖNCE MEHTAP SOKAKTA, AÇ KALAN KÖPEKLER BİR KEDİYİ DAHA PARÇALADI. HER SONBAHARDA ADADAN KÖPEK ULUMALARINA DAYANAMAYIP KAÇIYORUM. İKİ KEDİMİ ALIP, ONLARCASINI BIRAKARAK... HER BAHAR DÖNDÜĞÜMDE BİR ÖNCEKİ YAZDAN KAÇ KEDİ KALMIŞSA YENİDEN BAŞLIYORUZ... ESKİDEN ADALILARIN OLUŞTURDUĞU BİR DERNEĞİMİZ VARDI; İYİ KÖTÜ HAYVANLARIN TEMEL İHTİYAÇLARINI KARŞILAYACAK PARA TOPLANIRDI, AMA YÜRÜMEDİ, AİDATLAR TOPLANAMADI, DERNEK TOPLANTILARI YAPILAMADI...HAYAT AKIP GİTTİ, DERNEK BİTTİ, HER YAZ DOĞAN MİNİCİK KEDİLERİ KÖPEKLER YEDİ, KEDİLER BİTİNCE BİRBİRLERİNİ YEDİLER... HER YAZ PETSHOPLARDAN OYUNCAK NİYETİNE ALINIP "AY BU DA ÇİŞ YAPIYO AMA", "ÇOK TÜY DOKÜYOOO N'APALIM" DIYENLER KÖPEKLERİNİ ADALARA ATIP GİDİYORLAR.YA DA ERKEK KÖPEKLERİNİ KISIRLAŞTIRILMAMIŞ SOKAK KÖPEKLERİYLE ÇIFTLEŞTİRİP EN UFAK BİR SORUMLULUK HİSSETMEDEN, "BİZİM OĞLAN DA NE BECER-

Dİ" BÖBÜRLENMESİYLE MARTILARA YEM OLACAK KÖPEK YAVRULARINA DÖNÜP BAKMIYORLAR...BURGAZADALILAR DİĞER ADALILAR GİBİ ÇOK KİMLİKLİ BİR ORTAMDA YAŞAMAKTAN GURUR DUYARLAR.BİZ RUMU, ERMENİSİ, YAHUDİSİ, ALEVİSİ, SÜNNİSİ, TÜRKÜ, KÜRDÜ BERABER YAŞARIZ DİYEREK...DİRSEK TEMASINDAN ÖTE DEĞİLSE DE İLİŞKİLERİMİZ, SAYGIDA KUSUR ETMEZ, SEVGİMİZİ EDEPLİCE GöSTERMEKTEN KAÇINMAYIZ...AMA HER SONBAHAR BAVULLARIMIZI TOPLAR GİDERKEN ÇÖPLERİMİZDEN DOYAN KÖPECİKLER PEŞİMİZDEN KOCA BİR VAHŞET ULUMASIYLA AĞLAR...19. YÜZYIL SONUNDA HAYIRSIZ ADA YA ATILIP BİRBİRLERİNİ BOĞAZLAYAN KÖPEKLERİN HİKAYESİNE AĞLARIZ DA HER GÜZ ARKAMIZDA BIRAKIP GİTTİĞİMİZ KÖPECİKLERİN KIŞIN SOĞUĞUNDA DENİZİN ORTASINDAKİ ISSIZLIĞINI AKLIMIZA GETIRMEYİZ.YA DA ATEŞIN ORTASINDA KALAN AKREP GİBİ ÇIKIŞ YOLU BULAMAZ KENDİMİZİ SOKARIZ...UNUTMAK İÇİN....3-5 KEDİYE EV BULUP RUHUMUZU TEMİZE ÇIKARMAYA ÇALIŞIRIZ... AMA ARTIK DAYANAMIYORUM...ULUYAN KÖPEKLERE, ÇIĞLIK BİLE ATAMADAN AĞAÇLARA KAÇIŞMAYA ÇALIŞIRKEN BOYNU KIRILEVEREN KEDİLER GÖRMEYE DAYANAMIYORUM. TEK BAŞIMA BÜTÜN KEDİLERİ BESLEMEYİ, KÖPEKLERİ DOYURMAYI DA BECEREMİYORUM....SADECE BİZİM SOKAKTAKİLERE BİLE YETEMİYORUM....BÜYÜK BİR SADAKATLE HER GÜN NAYLON TORBALARINDA YİYECEK TAŞIYAN BİR KAÇ ADALI VAR AMA YETMIYOR... OYSA VAPUR İSKELELERİNE ŞEFFAF KUMBARALAR KONULSA, ADALARI ZIYARETE GELENLERDEN ADALI DOSTLARIMIZ İÇİN BALIK KILÇIKLARINDAN, KURUMUŞ EKMEK KABUKLARINDAN BİRAZ FAZLASI KIŞ GÜNLERİNDE DE KARINLARINI DOYURMAZ MI?ADA BELEDIIYESI SOKAK BAŞLARINA MİNİK BARINAKLAR KOYUP BİR TAS SU, BİR KAP MAMA BIRAKSA... SAĞLIKLI BİR KISIRLAŞTIRMA İLE HAYVAN NÜFUSUNU DENETİM ALTINA ALSA...O ZAMAN BÜYÜKADA DA AÇILAN İLK KENT MÜZEMİZDE GERİNE GERİNE BİZ ADALILAR BİRLİKTE YAŞAMAYI BECERİRİZ DER, BİR DE GÜZEL FOTOĞRAF ÇEKTİRİRİZ...KÜRDÜ, TÜRKÜ, YAHUDİSİ, ERMENİSİ, RUMU, MAKEDONU, ALEVİSİ, SÜNNİSİ...KEDİSİ, KÖPEĞİ..." (tilbe saran, http://tilbesaran.com) 1967'de üniversite eğitimimi yaptığım Avrupa'da (oralarda sokak kedisi ya da köpeği görmek hayli zordur, hayvanlar genellikle sahiplidir ve üzerlerine titrenir) altı yıl geçirdikten sonra İstanbul'a dön-

düm. Acaip soğuk bir kıştı. Etiler'de (orası da tıpkı Adalar gibi, kentleşmiş, gelir ve eğitim düzeyi yüksek, sıcak apartmanlarda evcil kedi ve köpeklerin yaşadığı bir semtti), donmuş kar altındaki çöp kutularından yiyecek bir şeyler bulmaya çabalayan sıska mı sıska birkaç kedi görmüştüm. İçim sızlamıştı ve yıllarca uzak kaldığım Türkiye'nin bu "ilk" çarpıcı imajı karşısında kendi kendime, "Bir toplumun medeniyet (yeni Türkçede uygarlık diyorlar, ama medeniyetin şehirle olan köklü ilişkisini de göz ardı ediyorlar...) düzeyinin en iyi işareti, kedilerine köpeklerine nasıl muamele ettiğidir. Birbirlerine medenice davranmaları beklenen –yani insan haklarına saygılı– insanların ilk insaniyet ölçütü budur" demiştim. Yıl olmuş 2010. Bu gözlemin üzerinden kırk yıl geçmiş. Ve İstanbul'un çok eski zamanlardan beri şehirleşmiş, en medeni olması beklenen Adalar ilçesinde (belediyesi de CHP'liymiş!) Tilbe'yi kederlere garkeden sahneler yaşanıyor. Evet, biliyoruz, "medenileşmek" zor iştir. Avrupa'nın medenileşmesinin dörtbeş yüz yıl sürdüğünü kanıtlarıyla anlatan filozof/tarihçi Norbert Elias'ın kitaplarına göz atmak bunun için yeterli. Ama şu da var: Bodrum'un hemen karşısındaki Kos Adası'nda gördüklerim, beni "medeniliğimiz" konusunda ciddi bir endişeye sürüklüyor. Kos, Bodrum'dan gemiyle elli dakika mesafedeki bir Yunan adası (ve orası Avrupa). Ara sıra gideriz. Bizi limana indiğimiz zaman dev bir çitlenbik ağacı karşılar. Üzerinde yüzlerce kedi vardır. Ağacın altında da mamaları, su kapları durur. Orası, adanın "alamet-i farikası" dır, turistleri cezbeder. O sokak hayvanlarına Kos Belediyesi'nin bütçesinden fon ayrılmıştır... Son gittiğimizde krizin etkisi, biraz derbederleşmiş parkta görülebiliyordu. Ama, kedilerin mamaları, krize rağmen bütçeden karşılanmaya devam ediyordu. Tilbe'nin başlattığı kampanya, sadece Adalıları, sadece İstanbulluları ilgilendirmiyor; hatta sadece hayvanseverlerin derdi de değil. Burada tüm toplumu ilgilendiren bir "medenileşme" kavgası veriliyor. Dolayısıyla "medenileşmenin" hep öncüsü olagelmiş İzmirlileri, özellikle hareketin daima bir adım önünde giden kadınlarını (şimdiye kadar Tilbe'nin metnine tepki verenlerin çoğunun kadın olduğunu belirtmeme izin verin) yakından ilgilendiriyor.

53

Ataerkil Toplum Yapısı Yatırımları Nasıl Etkiler?

Türkiye genelinde kadın yatırımcı sayısı ile erkek yatırımcı sayıları karşılaştırıldığında aradaki büyük fark hemen göze çarpıyor. Merkezi Kayıt Kuruluşu'ndan 2008 sonu itibariyle alınan veriler 264 bin kadın yatırımcıya karşılık 716 bin dolayında erkek yatırımcı olduğunu gösteriyor. Ülkemizde erkek yatırımcı sayısının kadın yatırımcı sayısından üç kat fazla olması bizi bu farkın arkasındaki sebepleri araştırmaya itiyor. AB ülkelerinde ise bu farkın 2 katına düşmesi, yatırım oranı ile gelişmişlik düzeyi arasında doğru orantı olabileceğinin sinyallerini veriyor. Yurtdışında, cinsiyetin finansal risk algısı üzerine etkisini inceleyen yıllardır süregelmiş bir çok çalışma mevcut. Son yıllarda finans alanında parlayan alanlardan biri olan davranışsal finans, psikoloji ve sosyoloji alanlarıyla finansı harmanlayarak yatırımcı davranışlarına farklı bir açıdan bakıyor. Kadınların riskten kaçınan yapısının altında sosyo kültürel ve demografik faktörlerin yattığı yapılan bir çok araştırmada yer alıyor. Bir kadının yetiştiriliş tarzı onun ileride hangi yatırım aracına yöneleceğini belirliyor. Kaygı ve bastırılma ile büyütülen bir kız çocuğunda meydana gelen özgüven eksikliği ileride onun en riskli yatırım aracı olarak bilinen hisse senedine yönelmesi önünde bir engel oluşturuyor. Ataerkil toplum yapısının hakim olduğu ülkelerde kadınların daha güvenli buldukları altın ve mevduta yönelmelerinin nedeni de bu. Kadınların riskten kaçan yapısının altında yatan diğer önemli bir faktör ise kadın ve erkekler arasındaki refah düzeyi farklılıkları. Ülkemizde kadın işgücüne katılım oranının % 26 olduğu bilinen bir gerçek. Bu ortalamayla AB ortalamasının çok gerisindeyiz. Kadınla-

rın ekonomik açıdan yeterince bağımsız olmamaları da onları riskten kaçan bir yapıya sokuyor.Finansal piyasalarda kadınların geri planda kalması ve karar vericilerin erkeklerden oluşması piyasalarda saldırgan bir yapının egemen olmasına neden oluyor. Akıllara ise 'Böyle olmasaydı küresel kriz daha ılımlı yaşanır mıydı?' sorusunu getiriyor.

54
Cumhuriyet Dönemi Kadın Dergileri

1990 yılında kurulan, benim de kurucularından olduğum Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, 1991 yılından bu yana her yıl kadın konulu bir ajanda yayınlayageldi. "Kadın Ressamlardan Bir Kesit" adlı ilk ajandayla başlayan bu ilginç ve zengin bilgi kaynağında, Kadın Fotoğrafçılar, Kadın Sinemacılar, İstanbul ve Kadın (Uluslararası Habitat toplantısıyla bağlantılı olarak 1996'da yayınlanmıştı), Kadın ve Spor, Kadın Hareketinin Yüzyılı, Nobel Ödüllü Kadınlar, Anlatan Kadınlar: Roman, Öykü gibi çarpıcı başlıklar altında kadınların dünyası değişik açılardan mercek altına alınmıştı. Kadın Eserleri Kütüphanesi'nin tanıtımını yapmak, etkinlikleri hakkında kamuoyunu bilgilendirmek ve ufak da olsa satışıyla Kütüphane'ye gelir sağlamak için yapılan bu yayın, uzun dönemde bakıldığında çok ciddi bir bilgi birikimi de sağlamakta. 2010'da örneğin, Osmanlıdan Cumhuriyete yayınlanmış bütün kadın dergileri hakkında kısa ama ciddi araştırmalara dayalı bilgiler yer alıyordu. Bu yıl yayınlanan 2011 Ajandası, bu çabayı sürdürüyor ve bir önceki ajandanın devamında yayınlanan "Cumhuriyet Dönemi Kadın Dergileri"ni (Vakıf Yayın No:37) tanıtıyor. Cumhuriyetin ilk günlerinden günümüze kadar yayınlanmış kimisi birkaç yıl yaşamış ama çok etkili olmuş, kimisi uzun süredir yayınlanan (KAZETE gibi), kadın hareketinin tüm çeşitliliğini ve zenginliğini gözler önüne seren (kemalist, feminist, Kürt, Müslüman eğilimli siyasi dergiler, sendika yayınları, öğrenci kadınların yayınladıkları dergiler vb.) otuziki derginin, yayınlanmış ilk sayılarında yer alan "amaç" metinlerine yer vererek, uzun bir tarihi, kolayca özümsenecek biçimde sunu-

yor. Bu yılki ajanda da gene bilimsel araştırmaya ve arşivlere yaslanan, açık seçik ve çok zengin bir bilgi kaynağı. Kadınların tarihini dergiler üzerinden izlemek isteyen tüm kadınlara, bu yıl bir Kadın Eserleri Kütüphanesi ajandası almalarını, hem bilgilenmelerini hem de yaşamının yirminci yılını geride bırakmış bir kuruma destek olmalarını önermek isterdim? Ne hoş bir yeni yıl armağanı... Hepinize şimdiden, kadın sorunlarında uzun ve zorlu mücalelerin sonuçlarının alınmasına yaklaşılan mutlu bir yeni yıl diliyorum...

55

Yasemin Kokusu

Yirminci yüzyıl sonunda bazı büyük "devrim"leri televizyondan naklen izleme şansımız olmuştu. Vaclav Havel'in "Kadife Devrimi" bunların başında gelir. İki haftadır, bu kez radyodan (France-Culture), Tunus'taki "Yasemin Devrimi"ni naklen izliyorum. Tunuslular devrimlerine yakıştırılan adı tartışsalar da, bu yumuşacık (şimdilik) devrimin yasemin kokusu baş döndürüyor. Burgiba ve Mendes-France'ın 1956'da Fransız protektorasına savaşsız son vermeleriyle bağımsızlığını kazanan Tunus, "Atatürk"e öykündüğü söylenen Burgiba döneminde kadın hakları ve laik devlet reformlarını gerçekleştirdi. Başkanlık süresini sürekli uzatarak kendini hayat boyu yönetici ilan eden ve giderek diktatörleşen Burgiba, 1987'de yaşlılık ve hastalık gerekçesiyle general Bin Ali tarafından "tahtından" indirildi. Demokrasi vaatleriyle iş başına gelen Ben Ali de kısa sürede vaatlerini unutarak hem acımasız bir diktatör oldu hem de ülkesini ailesinin çıkarları için talan eden bir tür mafya liderine dönüştü. Ordudan çok polise (ve özel milisine) dayanan Ben Ali diktatörlüğünde nüfusu on milyon olan Tunus halkının iki milyonunun diktatörün tek partisine üye olduğu söyleniyordu. Öte yandan 23 yıldır, islamcısından komünistine, sosyalistinden demokratına, insan hakları savunucusundan gazetecisine binlerce muhalif keyfi kararlarla hapse atılmış, işkence görmüş, sürgüne gönderilmişti. Ortalık artık hiç rejim karşıtı kalmamış gibi sessizdi. Tunus ekonomisi de "sözde" iyiye gidiyordu, ancak üniversite diplomalı işsizlerin "pazarcılık" yaparak bile hayatlarını kazanmalarına fırsat verilmiyordu. İşte, 17 Aralık 2010'da bu diplomalı işsizlerden biri, Muhammed Bu-

azizi, Sidi Buzid şehrinde kendini yakarak intihar etti, 5 Ocak 2011'de öldü. Bu dramatik bireysel protesto eylemi Ben Ali ve klanı için sonun başlangıcı oldu. Milislerini sözde sokağa çıkma yasağı varken halka saldırtmasına rağmen, göstericilerin sakin ve kararlı direnişine karşı hiçbir şey yapamayan Ben Ali, 14 Ocak'ta Suudi Arabistan'a kaçtı. Karısının yanında 1.5 milyon ton külçe altın götürdüğü söyleniyor. Devrim halen sürüyor. İki milyon "facebook" üyesi gencin, bu lidersiz, şiddetsiz ve tek amacı özgürlük ve düzgün bir demokrasi olan devrimin mimarları olduğu bütün gözlemciler tarafından vurgulanmakta. Beni bu yasemin kokulu devrimde en çok etkileyen şeylerden birisi ise, demokratların önemli bir bölümünü kadınların oluşturuyor olması: Avukatlar, hekimler, hastabakıcılar, öğretmenler, profesörler gençlerin yanında sokaktalar. Daha da önemlisi, iki milyon "facebook" üyesi gencin ev kadını anneleri de oradalar ve çocuklarını destekliyorlar. Dileğim, devrimin yalnız Tunus'ta başarıya ulaşmakla kalmayıp, başdöndürücü yasemin kokusunun Akdeniz çevresindeki öbür diktatörlerin topraklarında yayılması için model oluşturması...

56

2011 Seçimleri ve Kadınlar

KA-DER bu yılki seçimler için kampanya başlatan ilk siyasi örgütlerden biri oldu. Ayrıca çok çarpıcı ve doğru bir kampanya "sloganı" seçmişti: Meclis'te 275 kadın milletvekili istiyoruz. Bu orana ulaşılar ya da (muhtemelen) ulaşılmaz. Ama bu slogan, bundan önceki seçimlerdeki mütevazi "kota" taleplerinin ilke olarak ötesine gidiyor.Nufusun yarısı isek Meclisin de yarısına talibiz diyor. Bu iddia doğrudur, meşrudur, nihai hedeftir.Fransa gibi bazı "eşitlikçilik" hastalığından muzdarip ülkelerde kadınlar "kota" talebiyle ortaya çıktıklarında, bunun "eşitlik" ilkesine aykırı olduğu gerekçesiyle hukukçular Anayasa Mahkemesi'ne gitmişlerdi. Bunun üzerine bulunabilen tek geçerli hukuki çözüm, daha iddialı "tam eşitlik" (parite) ilkesinin kabulü oldu. Fransa'da bu kural 1998'de kabul edildi. Ama yasaya, kadınları engellemek için başka daha ince yöntemler konulmasından vaz geçilmemişti: Örneğin, aday listelerinde "tam eşitlik" kuralına uymayan partilere, seçim ödeneklerinin kesilmesi cezası konmuştu. Yeşiller hariç bütün partiler (sosyalistler bile), kadınlara listelerinde "tam eşit" yer vermemeyi ve bu cezaya katlanmayı seçtiler.Demem o ki, yalnız Türkiye'de değil, daha eski ve "köklü" denilen demokrasilerde de kadınlara yapılan bu büyük demokrasi ayıbı sürüyor. Dünyada bunu genellikle aşabilen tek bir yöre var: Skandinav ülkeleri. Birkaç tane de, özel sosyo/demografik durumları sonucu kadınlara eşit temsil fırsatı tanıyan Afrika ülkesi var.Türkiye'ye dönersek, kadınların temsil eşitliğini sağlamanın önemi, toplumun genelinde ve farklı kesimlerinde giderek kabul görmeye başlayan bir düşünce. KA-DER kurulalı on küsur yıl geçti (ben de

kuruculardan biri olma onurunu taşıyorum). Başlangıçta "mecliste daha fazla kadın temsilci istiyoruz" dediğimizde herkesin tüyleri diken diken olurken, bu yılki seçim kampanyasında KA-DER'in yanında, KAGİDER gibi başka güçlü kadın örgütlerinin ve önemli basın organlarının bir platform oluşturdukları görülüyor.Kadın gazeteciler seferber olmuş durumda. Meral Tamer'in tesbitlerine göre, bir önceki seçimlere kıyasla kadın adayların sayısında bir katı artış var. Dolayısıyla listeler yapılırken bu, açıkça toplumsal destek gören talebin siyasi partilerce kale alınacağını beklemek rasyonel bir tavırdır.Gene de belli olmaz. Geçenlerde çok eski bir akademisyen dostumla telefonlaşıyordum. Halen milletvekili olan bir kadını adıyla zikrederek, "böyle kadınlar seçilecekse" hiç seçilmesinler, dedi. Ben de o milletvekilinin tutumlarından, tavırlarındanden hayal kırıklığına uğramıştım. İlk anda ona hak verdim. Ama, sonra şunları düşündüm: Meclis'te, işi sadece parmak kaldırmak olan, hatta onu bile yapmayan, seyyahette iken yerine elektronik aygıtla oy kullandırtan, fikir tartışması, münakaşa yapmak yerine fırsat buldukça kavga dövüş birbirinin üzerine yürüyen, "erkeksi kabadayılığı" erdem sanan, hatta o yüce kurula sadece suistimallerinin hesabını vermemek için dokunulmazlıktan yararlanmak için girmiş bir sürü erkek milletvekili var... Kadınlar az sayıda oldukları için eleştiri oklarına onlar daha çok hedef oluyorlar. Ama, meclisin çoğunluğuna bakılırsa acaba oraya seçilmeyi gerçekten hak eden kaç erkek var? Dostuma telefonda bunları söyleyemedim. İçimde kaldı. Siz okurlarımla paylaşıyorum.Tüm aday adayı olmayı göze almış cesur kadınların yollarının "Meclis'e" kadar açık olmasını diliyorum.

57
Erkek Politikacıların Utanç Abidesi: DSK

12 Haziran seçimlerine "kaset" rezaletlerinin damgasını vurduğu bir Türkiye konjonktüründe her şeyi birbirine karıştırmamak gerektiğinin bilincinde olarak bu yazıyı kaleme aldım. Feministlerin siyaset tahlilinde devrim yaratan "özel olan politiktir" (zira öncesinde özel hayatta olan bütün rezaletler "kol kırılır yen içinde kalır" diye mütalaa edilirdi) önermesinin haklılığı dünya çapında bir kez daha tescil edildi.Türkiye'de birkaç ay önce İstanbul'da bir üniversitede yaptığı "olaylı" toplantı ve uzman iktisatçılar dışında DSK (Dominique Strauss-Kahn) adını çok az kişi duymuştur, eminim. Şimdi bütün dünya bu adı ve olayı konuşuyor. Zira DSK, Birleşmiş Milletler bağlamında II. Dünya Savaşı sonrasında kurulan iki büyük uluslararası kuruluştan biri olan (öbürü Dünya Bankası) Uluslararası Para Fonu'nun (IMF) son başkanıydı. Parlak bir iktisatçı, bir avukat ve Fransa'da 2012'de yapılacak cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Sosyalist Parti'nin en kuvvetli aday adayı idi. New York'taki lüks bir Fransız otelinde kendi adına tuttuğu bir odada bir Cumartesi öğleden sonra oda hizmetçisine "tecavüz" etmeye kalkıştığı iddiasıyla New York başsavcısı tarafından tutuklandı, elleri kelepçeli olarak hapishaneye gönderildi, hakkında 75 yıl hapis istemiyle dava açıldı ve astronomik bir kefalet parası karşılığında ancak ev hapsine çıkması kabul edildi. Olay vahim zira, ABD belki de kadınlara yönelik taciz ve tecavüz konularında en ileri hukuki prosedüre sahip ülke. Dolayısıyla DSK muhtemelen davası görülene ve "suçlu" olduğunu kabul edene kadar New York'ta kalacak. Ayda 55.000 dolara kiralanan bir evde (çok zengin bir aileden gelen karısı eski ga-

zeteci Anne Sinclair sayesinde) yaşayacak. Elveda IMF Başkanlığı, elveda cumhurbaşkanlığı adaylığı...Tecavüze uğrayan Afrika kökenli genç göçmen kadın (kamu tanığı olduğu için adını zikretmemek gerekiyor) bütün dünyada erkek egemen sistemden güç alan politikacı erkeklerin saldırısına uğrayan, sessiz kalmaları beklenen ama düzgün bir adalet sistemi sayesinde sesleri kaybolmayan tüm kadınların simgesi oldu. Fransız feministleri de yıllardır üzerlerine serpilmiş kendinden hoşnut olma küllerinden sıyrılıp erkek egemenliğinin Fransa'da da pupa yelken gittiğini yeniden keşfettiler.Yargı organlarının tecavüze uğramış kadınları ve acılarını görmezden gelip tecavüzcülere uyduruk gerekçeler bularak hukuki koruma sağladıkları bir ülkede yaşayınca, DSK olayının, dünya çapında hukuk sistemleri üzerinde sarsıcı bir etki yapmasını ummak istiyorum. Amerikan adalet sistemine göre tecavüz ağır hapis cezası gerektiren bir suçtur. New York Mahkemesi'nin vereceği karar (DSK'nın hapse mahkum edilmesi) tüm dünya kadınları için bir umut ışığı olacak.[1]

1 Bu yazıda kullandığım hukuki bilgiler için bkz. Christine Delphy'nin kaleme aldığı "Qui accuse qui dans l'affaire Strauss-Kahn?" adlı blog: "Droit, Féminisme/Genre/Rapports sociaux de sexe", 23 Mayıs 2011.

58

Yaseminler Çiçek Açmış..

Daha önce *Kazete*'ye yazdığım bir yazıda Tunus'ta Bin Ali rejimini deviren halk hareketinin bende uyandırdığı heyecanı dile getirmiştim. Olan biteni kendi gözlerimle görmek istedim. Hammamet'te (Tunus' a 60 km mesafede orta boy bir şehir) bir hafta geçirdim (8-15 Haziran). Otelde, hamamda, Kartaca harabelerine ve Sidi Bousaid'e yaptığım gezide, suklarda (kapalı çarşılar) ve havaalınında, mümkün olduğunca çok Tunuslu ile konuştum.Tunus esas olarak turizmle geçinen bir ülke. Sahilleri, bledi (yaylaları), tarihi kalınıtılarıyla çok çekici ve iyi örgütlenmiş. Ne var ki, 2011 muhtemelen kayıp bir yıl olacak. Başta Fransızlar (ziyaretçiler arasında eskiden ilk sırada geliyorlarmış) Tunus'a sırtlarını dönmüşler. Kaldığım 700 yatak kapasiteli otelde geceleyenlerin sayısı 50'yi geçmiyordu. Ama bütün turistlar çok memnun görünüyorlardı. Başta tajin (kuskuslu bir tür buğulama) olmak üzere Tunus mutfağı çok zengin. Akşam serinliğinde dolunaya karşı, harika bir likör olan Burkha'yı (incirden yapılıyor...) yudumlamak da başlıbaşına bir keyif.Siyasete gelince:Temmuz'da yapılması öngörülen seçimler 23 Ekim'e ertelendi. Ancak halk bu kararı bilgece karşıladı. Sokaklara dökülmediler. Zira diktatörlükten demokrasiye geçmek, yeni bir anayasa yapılması, siyasi partilerin örgütlenmesi gibi zorunlu aşamalar gerektiriyor. Bir yandan da Suudi Arabistan'a firar eden Bin Ali ve karısının, öncelikle halktan çaldıkları servetle ilgili olarak yargılanmalarına başlandı.Konuştuğum Tunusluların en kötümseri bile iyimserdi. Sadece "özgürlük"diyor, bu yeni ortamdan duydukları mutluluğu sizinle de paylaşıyorlardı. Tunuslular, yumuşak huylu, şiddetten uzak,

eğitimli, sevecen, şakacı, gülmeyi seven ve bilen insanlar. Libya'da, Mısır'da ya da Suriye'de gelişmeler ne yönde olur, bilmek zor. Ancak, Tunusluların – özellikle hamamda konuşma fırsatı bulduğum kadınların– demokrasi özlemleri ve ona kavuşma iradeleri çok çarpıcı. Bunu başaracaklarına olan inancım, oradaTunuslularla birlikte geçirdiğim bir hafta sonunda perçinlendi. Bir kez daha yaşasın "Yasemin Devrimi" diyorum.

59

Geçmişe Gitmek..

Bu yazı, belki de *Kazete*'ye yazdığım en kişisel yazı olacak. Geçtiğimiz günlerde Fest Tur'un düzenlediği beş günlük bir gezi ile Kırım'a gittim. Neden? Belli bir yaşa gelince insanlar geçmişlerini, gençliklerinde olduğundan daha fazla merak ediyorlar. Ben, son zamanlarda tam bir "Osmanlı" artığı olduğumun bilincine vardım. Annemin babası Kırım Tatarı idi. Babaannem Balkanlardan Manastır'dan göçmüş bir kadın, annenannem İstanbul'a yerleşmiş bir Çerkez, babamın babası ise, muhtemelen (en az bilinen o...) bir Osmanlı Kürdü idi. Bütün bu karmaşık geçmişi tümüyle izleyecek zamanım kaldı mı bilmiyorum. Ama, işe annemin babasından, Mustafa Şevki Atayman'dan başladım. Kırım'a gittim. Çok iyi düzenlenmiş bir turda, rehberimiz Mustafa Peştereli bizi her konuda çok aydınlattı... Feodosya (Ayvazovski'nin doğduğu ve ölmeden müzesini kurduğu küçük kent), ardından Yalta (İkinci Dünya Savaşı sonrasında iki blok arasında yapılan dünya paylaşım konferansının toplandığı Livadiya Sarayı), Sivastepol (1853-55 Kırım Savaşı'nın cephe harekatlarından esinlenen büyük, üç boyutlu "Panoroma" sergisinin de yer aldığı Kırım'ın en büyük şehri) ziyaretlerinden sonra, Karadeniz kıyısındaki mikrokilimada yetişen üzümlerden elde edilen muhteşem Massandra şaraplarının tadına baktık. Ve seyahatın en müthiş anını Bahçesaray'da yaşadık. 15. yüzyıldan kalma, çok iyi restore edilmiş, Kırım Hanları'nın sarayını gördüğümde nutkum tutuldu. Boyutları bakımından küçük bir Topkapı Sarayı. Ama ahşapları, duvar resimleri, çiçekleri, tavan boyamaları, bahçeleri bakımından neredeyse bir yer yüzü cenneti. Zaten hanlar da bunu istemişler. Ve

gerçekleştirmişler. 18. yüzyıldan bu yana Tatarların uğradıkları türlü çeşitli baskılara (Rusların işgali, Sovyetlerin uyguladıkları sürgünler vs.) rağmen bu muhteşem saray bugün hâlâ ayakta duruyor. Dedemin ailesi çiftçiymiş, Kırım'ın kıyı bölgesinde değil, kuzeydeki buğday bölgesinde yaşamış. Kırım Rus işgali altına düşünce aile toprakları bırakıp sürüleriyle birlikte Romanya'da Köstence'ye göçmüş; bir yüzyıl sonra Romanya da düşünce 8 yaşında bir çocuk olarak İstanbul'a gelen dedem mühendis okuluna yazılmış, leyli meccani olarak o okulda okumuş. Sonra Osmanlı devletinin, ardından cumhuriyetin hizmetinde kırk yıl mühendislik yaptı.[1] 1957'de öldü. Ve ben ancak bu yaşa gelince (67), dedemin izini sürmek için bu seyyahate çıkabildim. Herkese, benzer şekilde kişisel geçmişlerine doğru iz sürme şansı dilerim.

1 *Kardeşim Mustafa'nın Kırk Yılı*, 1. Kısım, 1897-1918, Baha Matbaası, 1967 (yayına hazırlayan Muzaffer Atayman-dayım).

60

Öfkeliler Hareketi: Yeni Bir Enternasyonal mi?

Yurtdışında kısa süre yaşayınca, Türkiye'deyken görmediğiniz ilginç olayların farkına varıyorsunuz. Bu yazıda 1968 özgürlük hareketinin yeni bir habercisi olan bir hareketten söz edeceğim: Öfkeliler ya da Öfkelenin Hareketi. Ben öfkelenmekten çok "incinmişler" ve "incinin hareketi" derdim. Hareketin Fransızca adı "indignés", en etkili olduğu İspanya'da ise onlara "indignados" deniyor. Şimdiye kadar yaptıkları çok sakin, şiddetten uzak, oturma ve zeki sloganlar geliştirme eylemlerine bakılırsa, bu hareket tıpkı '68'in barışçıl, özgürlükçü, şakacı, kendine " devrimci" dese de, eski devrimciliklerden çok farklı hareketini hatırlatıyor. '68'in bana göre en muhteşem sloganı "yasaklamak yasaktır" idi. Dünyayı değiştirdiler. O hareketin önderlerinden biri, Daniel Cohn-Bendit, bugün hâlâ (aynı yaştayız...), Almanya, Fransa ve Avrupa Parlamentosu'nda, Yeşillerin önde gelen isimlerinden biri ve politika yapıyor. 2008'den bu yana gelişmiş ekonomileri kasıp kavuran ve sonunun nereye varacağı bilinmeyen finans krizi, bütün kapitalist ekonomileri yeniden tartışılır kıldı. Yunanistan, Portekiz, İspanya, İrlanda ekonomileri yıkıldılar, sıra İtalya ve Fransa'ya geldi. ABD'deki kriz de cabası. Avrupa'nın kriz kıskacından çıkamayan ekonomilerinde işsizlik oranları, % 20'lere dayandı. Üstelik bu işsizler arasında başı, çok iyi eğitilmiş, süper diplomalı gençler çekiyor. Sonunda bu gençler, yeni bir direniş hareketi başlattılar. Öfkeliler, ya da öfkelenin hareketi. New York'tan Londra'ya, Madrid'den Barselona'ya, Turin'den Roma'ya uzanan geniş bir coğrafyada, incinmişler hareketi kök salmakta. Zaman zaman polis onları çadırlarından, oturma eylemi yaptıkları meydanlar-

dan kovalıyor. Yandaki başka bir meydana göçüyorlar. Ama, polisle çatışmıyorlar. Henüz, çok net bir politika oluşturmuş değiller, arayış içindeler ama meydanları terk etmiyorlar.İşin en hoş tarafı, harekete ismini veren kişinin halen 90'ına merdiven dayamış, 2. Dünya Savaşı sırasında Yahudi olduğu için temerküz kampına gönderilen, kaçan, Fransa'daki direniş hareketine katılan, Alman ve Fransız vatandaşı, eski diplomat Stephane Hessel olması. 2010 yılında, kendi deneyiminden yola çıkarak 30 sayfalık küçük bir kitap yazdı. Adı: *İncinin* (ya da kitap Türkçeleştirilirken kullanılan deyimle *Öfkelenin*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2011) idi. Kitapçık bir yayıncılık olayı oldu. Bugüne kadar milyonlarca basıldı, hemen her dile çevrildi. Hessel, çağrısında çözüm önermediği için çok eleştirildi.Onun üzerine 2011'de bir kitapçık daha yazdı: *Davaya asılın*! İlgi o kadar büyüktü ki, sonunda birkaç ay önce, çağımızın en önemli siyasi filozoflarından biri olan Edgar Morin ile birlikte bir kitapçık daha kaleme aldı: *Umut Yolu* (*le Chemin de l'espérance*, Fayard, 2011). Birbirlerini 2. Dünya Savaşı sırasındaki direniş hareketinden tanıyan bu iki bilge, en zor koşullarda umut etmek için nedenler olduğunu yaşayarak öğrenmişler, bilerek söylüyorlar. '68 hareketi, gençlik hareketiydi, gençti; ama yaslandığı teoriler 19. yüzyıldan kalmaydı, eskiydi. Şimdi şekillenen hareket de gençlik hareketi ve genç. Filozofları her ne kadar 90'larına merdiven dayamış olsalar da 20. yüzyılın trajedilerini çok iyi bilen düşünürler. Bir felaketten çıkarken başka bir felakete yakalanmanın hiç anlamı olmadığını biliyorlar ve gençlere bunu anlatıyorlar. Bu harekete dikkat edin, derim. Önümüzdeki yıllarda Batı'da ekonomik krizden çıkış politikalarını ve yeni yüzyılın demokrasisini onlar şekillendirecekler.

61

Bir Toplantı...

Bu yazıda 8 Aralık 2011'de Paris'te, Paris 7-Diderot Üniversitesi'nde yapılan, katılmaktan onur duyduğum bir toplantıdan söz etmek istiyorum. Akdeniz Kadınları Vakfı bünyesinde "Arap Baharı" ertesinde oluşturulan "Avrupa-Akdeniz Bilim ve Üniversite Ağı"nın ilk toplantısıydı bu. Tunus, Fas, Mısır, Filistin, Lübnan, Suriye, İspanya, Fransa ve Türkiye'den (bendeniz) davet edilen gözlemci/akademisyenleri bir araya getirdi. Mısır seçimlerinde Müslüman Biraderlerin % 40 oyuna ek olarak köktenci Salafilerin % 25 oy topladıkları ve "şeriat"a dönüş karabasanının herkesin üstüne çöktüğü bir gün, gündemdeki yakıcı sorunlar üç yuvarlak masa toplantısında ele alındı. Her oturumda en az dört konuşmacı ve bir tartışmacı söz aldı. Hem içerik, hem duygusal yönden çok yoğun bir gündü, Mısırlı kadınların umutsuzluğuna karşılık Tunuslu kadınlar umutluydu, iyimserdi. "Kadın haklarının tanınması: İleri adımlar, direnişler, tehditler", "Medya, sosyal ağlar ve devrimler" ve gelişmeleri tarihi bir perspektife yerleştirmeyi amaçlayan "Cins eşitliği ve demokrasinin inşası: eleştirel bir bakış" temaları tartışıldı. Ben son oturumda konuştum. Türkiye'nin bir ilkler dizisi olan 88 yıllık cumhuriyet, 85 yıllık şeriattan arınmış Medeni Kanun, 83 yıllık laiklik, 61 yıllık demokrasi (askeri darbelere rağmen) ve tam OTUZ yıllık feminist mücadele tarihiyle, eşitlik ve özgürlük isteyen Arap kadınlarına umut aşılayabilecek bir örnek olduğunu anlattım. Kuşkusuz Türkiye'de de demokrasi içimize sinen cinsten değil, kadınların acıları dinmedi, Aleviler ve Kürtler haklarına kavuşmayı bekliyor. Ayrıca, bir ülkenin kendi şartları içinde yaşadıkları ve tecrübe birikimi, baş-

ka yere nasıl "aktarılır" bu da büyük bir soru işareti. Ancak, yabancılar için iki sayfada özetleyince Türkiye deneyimi çok çok etkileyici. Tüm kadınları 2012'de kadın hakları ve demokrasi için mücadeleye daha da sıkı asılmaya davet ediyorum.

Not: Toplantı ve uzantısındaki etkinlikler için bkz. www.femmespour-lamediterranee.org

62
Fransız Politikacıların Tarihi Hatası

23 Ocak 2012 tarihinde Fransız Senatosu, meclisin kabul ettiği Ermeni soykırımını tanımamayı suç sayan ve bir yıl hapis ve yüklü bir para cezasıyla cezalandıran yasayı onayladı. Devlet başkanı Sarkozy'nin yasayı onaylayacağı kesin. Zira bu süreci tetikleyen kendisi. Ben, Türkiye'de 1915 olaylarının "soykırım" olabileceğini düşünen küçük azınlığa mensubum. Birkaç yıl önce Türkiye entellektüellerinin kaleme aldıkları ve devletin Ermenilerden özür dilemesi gerektiğini savunan bildiriyi imzaladım. Bugün de bu fikrimin arkasında duruyorum. Ne var ki, bu trajik konunun sadece bizlerin, Osmanlı'nın devamında kurulan ve Atatürk döneminde geçmişle olan köprülerini atsa da onun tarihi mirasçısı olan Türkiye Cumhuriyeti'nin vatandaşlarının çözmesi gereken, çözebileceği bir tarihi sorumluluk olduğuna inanıyorum. Sarkozy, ufak bir Macar soylusunun oğlu ve Osmanlı topraklarında doğmuş bir Yahudi'nin torunu, aslında karmaşık bir melez kültürün çocuğu olsa da, bu zenginliğe sırtını dönmüş, kindar, dar görüşlü, oy peşinde koşan, kötü bir politikacı. Ancak, Mayıs ayındaki seçimlerde soykırımın sonrasında Fransa'ya yerleşmiş Ermeni yurttaşlarının oyunu almak için geçirilmesini istediği bu yasa, Türkleri genellikle sevmeyen Fransızlar arasında tartışma konusu oldu. Benim çok saygı duyduğum bazı önemli entellektüeller bu yasaya karşı çıktılar. Bunların arasında otuz yıldır abonesi olduğum *le Nouvel Observateur* dergisinin yaşlı ve saygın yayın yönetmeni Jean Daniel var. Sarkozy hükümetinin dışişleri bakanı Alain Juppé var. Ve en önemlisi, Fransa'nın en saygın anayasa hukukçularından, Mitterrand hükümetinin adalet bakanı

iken ölüm cezasının kaldırılması yasasını kabul ettiren Robert Badinter var. Aynı zamanda feminist bir araştırmacı olan Elisabeth'in kocası Robert Badinter, bir Türk dostu olarak bilinmez. Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliği konusunda, yeterince demokratik olmadığımız için kaygıları olan bir senatördür. Badinter, *Le Monde* gazetesinde 15 Ocak 2012 tarihinde yayınlanan, anayasa hukukçusu kimliğiyle kaleme aldığı, hukuk tekniğiyle ilgili ayrıntıları da içeren yazısında çok açık olarak, kabul edilen yasanın, Fransa anayasasına, Avrupa Birliği'nin insan haklarıyla ilgili mevzuatına ve diğer uluslararası hukuk metinlerine aykırı olduğunu ortaya koymaktadır. Bu yasaya karşı çıkanların hemfikir oldukları temel düşünce şudur: "Eğer hukuken kanıtlanmışsa", soykırımların övülmesi yasalarca kınanmalıdır (Nurenberg Mahkemesince kanıtlarıyla tescil edildiği üzere Nazilerin uyguladıkları Yahudi soykırımı gibi), fakat eğer böyle bir kesin kanıt yoksa (Ermeni soykırımı, Ruanda soykırımı vb) soykırım, yasama meclislerinin değil, kesin kanıtları ortaya koyması gereken tarihçilerin ilgi alanına girer. Siyasi karar alıcılar tarih yazma konusunda yetkisizdir. Dolayısıyla aldıkları kararlar yasalara aykırıdır. İnsan hakları şampiyonluğu yapma adına insan haklarını ve düşünce özgürlüğünü çiğneyen çıkarcı Fransız politikacılarını ayıplıyorum.

63
Farklı Bir 8 Mart

Tarihin böyle şakaları vardır. Bu yıl tesadüfler ve siyasetin "ince" hesapları üstüste binince 8 Mart biz kadınların gelişmelere her yıldan daha fazla dikkat etmemiz gereken bir döneme rastladı. Bu yazıda bu gelişmelerin ayrıntısına girmek mümkün değil. Zaten henüz hiçbiri sonuçlanmadı. Ancak, üç gelişmeye dikkatinizi çekmek istiyorum. 1. 1998 yılında kadın hareketinin mücadelesiyle kabul ettirilen 4320 sayılı "Aileyi koruma" yasası, kapsamlı bir yenileştirme sürecinden geçirilmekte. Aileden sorumlu bakan Fatma Şahin'in, kadın hareketinden gelen hukukçularla ve başka uzmanlarla işbirliği yaptığını biliyoruz. Bu iyi bir gelişme. Taslak geçtiğimiz günlerde TBMM'ne sevkedildi. "Şiddet gören kadınlara ve çocuklara verilen bir 8 Mart armağanı" olarak yorumlanıyor. Sonucu göreceğiz. Ama yasa bu taslak için didinen 236 kadın derneğinin istediği şekilde çıksa da, bizim "sığınmaevi" olarak adlandırdığımız, taslakta adı "şiddet önleme ve izleme merkezi" olarak geçen kurumların kurulması, yönetmeliklerin çıkarılması, kadroların tahsisi, hakimlere, mülki amirlere ve kolluk güçlerine verilmesi gereken eğitim gibi pek çok konu daha sonra gündeme gelecek. Kadın hareketi bu sürecin yakın takipçisi olmalı, olacak. 2. Ezeli ve ebedi kurultaylar partisi CHP, bu kez topladığı bir değil, iki kurultayda tüzüğünü değiştirdi ve nihayet, kadınlar için % 33 oranında kota kabul etti. Sınırlı, dolayısıyla milletvekilliğine yansıtılmayan bundan önceki % 25 lik kotanın kabulü 23 yıl önceye gidiyor. O yıl Alman Sosyal Demokratları kadınlar için % 40 kota tanımıştı. Geç ve güç yapılan bu reformu, CHP'li kadınlar kadar, bıkmadan usanmadan kota fikrini

savunan kadın hareketine borçluyuz. Gene de uygulamayı yakından takip etmek gerekiyor.3. Bu görece olumlu gelişmelerin tam ortasına Milli Eğitim Bakanının açıkladığı "eğitim reformu" taslağı bir bomba gibi düştü. 4+4+4 formülü fiilen kız çocuklarının zorunlu eğitim süresini cumhuriyetin ilk yıllarından beri uygulanan "5 yılın" altına çekmektedir. Yalnız tüm kadınların değil, sendikaların ve TÜSİAD gibi sivil toplum kuruluşlarının da tepkisini çeken bu reformun önlenmesi boynumuzun borcudur. Ve başarabiliriz. Bu bana 2004'te Ceza Kanunu TBMM'nin olağanüstü oturumunda görüşülmeye başlamadan (14 Eylül) birkaç gün önce, 1 Eylül günü Başbakan Erdoğan'ın yol açtığı büyük skandalı hatırlattı. Başbakan kadın hareketinin yıllarca (1996-1998) uğraşarak eski yasadan çıkarttırdığı "zina" ile ilgili maddeleri, yeni taslağa emri vaki ile sokuşturmaya kalkıştı. 2 Eylülde, Ceza Kanunu konusunda yıllardır uğraşan 52 kadın derneğinin oluşturduğu platform kıyametleri kopardı, basın ve medyayı harekete geçirdi. Teşebbüs geri tepti. Başbakan, "malum çevreler" diye nitelemeyi sürdürdüğü kadın hareketi karşısında uğradığı bu hezimeti mutlaka hatırlamalıdır. Kendisine naçiz tavsiyem, bu olaydan gerekli "dersi" çıkarmasıdır. Çünkü "bu yasa geçmez" sayın Başbakan! Kadınların zorunlu eğitim süresini kısaltamazsınız. İzin vermeyiz.

64
Geçen Zamanın Bilincine Varmak

2012 yılı kadın tarihindeki birçok ilkin yıldönümüydü. 1982'nin ilk aylarında İstanbul'da çalışmaya başlayan ilk "feminist bilinç yükseltme grubu" nun üzerinden 30 yıl geçti. YAZKO Yazarlar Kooperatifi çatısı altında Nisan ayında düzenlenen bir sempozyumda, zaman içinde unutturulan, görünmezliğe mahkum edilen "feminizm" sözcüğü küllerinden dirilen bir Anka kuşu gibi siyaset hayatımıza yeniden girdi. Kadın Kurtuluş Hareketi ilk adımlarını atmaya başladı. 1987'nin Nisan ayında "dayağa karşı protesto yürüyüşü" düzenleyen kadınlar büyük bir sır olarak gizlenen kadınlara yönelik aile içi şiddet üzerindeki tabuya ilk darbeyi indirdiler. Pandora'nın kutusunun kapağı açıldı. Üstünden 25 yıl geçti. Konu kamuoyunun gündemine engellenemez biçimde girdi ve bazı önemli adımlar atıldı. 1998'de kabul edilen kadınları şiddetten korumaya yönelik ilk yasanın (no 4320) üzerinden 14 yıl geçti. Bu yıl, fazla bir sonuç vermemiş olan eski yasanın gözden geçirilmesi gündeme geldi. Yasa kabul edildi. Ama, daha gidecek çok yol var. 1997'de kurulan KA-DER bu yıl kuruluşunun 15. yıldönümünü kutladı. Eski ve yeni üyeler buluşup kucaklaştılar. Karar organlarındaki kadınların sayısını arttırma amacını güden derneğin önünde gidecek daha hayli uzun bir yol var. Ancak, TBMM'inde % 2 civarında donmuş görünen kadın temsilci oranının son on beş yılda % 14'e yükseltilmesi yabana atılamayacak bir başarıdır. Ankara'da her yıl bir kadın filmleri festivali düzenleyen ve kadın örgütleri arasında koordinasyonu sağlama hedefini güden Uçan Süpürge bu yıl 15. kuruluş yıldönümünü kutlamakta. Kadın derneklerinin sayısının hızla arttığı bilinince,

Uçan Süpürge'nin önemi de artıyor.Bu yıl hayata atılışının15. yılını kutlayan bir önemli kurum da İzmir'de bir avuç kadının fedakarlıkları sayesinde ayda bir yayınlanan ve halen Türkiye'nin en uzun soluklu bağımsız kadın gazetesi olma özelliğini taşıyan KAZETE'dir (internetten de izlenebilen gazeteye kazete@kazete.com.tr adresinden de ulaşabilirsiniz). Bu yıl 8-10 Mart arasında feminist derneklerin en gençlerinden biri olan Filmmor da 10. yılını kutladı ve yılın en maço filmine verilen "altın bamya" ödülünün yanı sıra, kadın sinemasına emek veren kadınlara ödüller verdi. Bu kısa yazıda unuttuğum başka dernekler de vardır mutlaka. Af oluna! Ne de olsa geçen zaman derneklere tecrübe, görünürlük ve güç kazandırıyor ama, tek tek kadınlar da yaşlanıyorlar. Ben 1982'de genç bir kadın sayılırdım, bugün ise yaşlı kadın oldum. Ama bu süreçte yaşadıklarımız, kadınlar arası sevgi, güven, dayanışma ilmiklerinin dokunması, biz yaşlıları, geçen zamana daha dayanıklı kılıyor. Bize göre ikinci, üçüncü, dördüncü kuşak feminist kadınların davayı omuzlamaları, bizlere boşuna yaşlanmadık duygusunu ve umut veriyor. Yaşasın kadın dayanışması! Nice 30 yıllara!

65

Dünya Kadınları İçin Önemli Bir Adım[1]

6 Mayıs 2012'de Fransa'da yapılan cumhurbaşkanlığı seçiminde birçok açıdan sevindirici, umut verici gelişmeler yaşandı.Sosyalist Parti adayı François Hollande, genç, Avrupa'yı içine gömüldüğü derin krizden çıkaracak alternatif önerileri olan, iyi bir ekiple iş başına gelen bir politikacı. Hollande'a on yedi yıl önce de Gaulle'a karşı kazanan ilk sosyalist başkana göndermeyle II. François deniyor (Mitterrand'ın ilk adı da François idi). Sarkozy'ye karşı kendini tanımladığı şekliyle "normal bir başkan". Kurduğu ilk hükümet, birinci Ayrault hükümeti, Haziran ayında yapılacak milletvekili seçimlerinin ardından yenilenebilir. Ancak, şimdilik Hollande'ın seçim vaatlerini karşılayan bir hükümet. Bunun en belirgin göstergesi kadınlara verdiği "parite" (tam eşitlik) sözünün tutulmuş olması. Hükümette yer alan 34 bakanlıktan 17'sinde göreve kadınlar getirilmiş bulunuyor. Bunların arasında içişleri bakanlığı ve sağlık ve sosyal haklar bakanlığı gibi önemli bakanlıklar var. İçişleri Bakanı 1993'ten bu yana Guyan milletvekili olan, renkli derili, sol radikal çizgiden gelen saygın hukukçu Christiane Taubira; sağlık ve sosyal haklar bakanı iste tecrübeli politikacı Marisol Touraine oldu.Ayrıca hükümette Mitterrand döneminden beri tarihe gömülen kadın bakanlığı yeniden kuruldu ve başına kabinenin en genç üyesi olan Kuzey Afrika kökenli bir kadın, Najat Vallaud-Belkacem getirildi ve aynı zamanda hükümet sözcüsü olarak görev-

1 Bizdeki aktüalite ise ne yazık ki, Başbakan'ın 30 yıldır kazanılmış bir hak olan "kürtaj" hakkına cepheden saldırmasıyla tam tersi bir gelişme içinde. Bu konu daha çok tartışılacağı için ele almayı başka bir yazıya erteliyorum.

lendirildi. Bir başka vurgulanması gereken konu da, konut ve yerleşim sorunlarıyla ilgilenecek bakanlığa Cecil Duflot'nun getirilmiş olması. Duflot, Avrupa Ekoloji ve Yeşiller Partisi'nin başkanı olan genç bir kadın. Böylece Sosyalist Parti, seçim öncesinde bu partiyle yaptığı seçim uzlaşmasına uyduğunu da göstermiş oldu. Fransa'da kadınlara "sembolik" olarak görev verilmesi ve siyaseten kullanılmaları yeni değildir. 1995'de seçilen Chirac'ın ilk hükümetini kuran, son Sarkozy hükümetindeki dışişleri bakanı Alain Juppé de hükümetin alt görevlerinde çok sayıda kadına yer vermişti. İlk hükümet değişikliğinde bu kadınların hepsine kapı gösterildi ve hükümet yine silme erkeklerden oluştu. Bu trajikomik dönem tarihe "jupettes" olayı olarak geçti.[2]

Umudum, bir ay sonra yeniden şekillenecek ikinci Ayrault hükümetinde aynı olayın yaşanmaması, Fransa'nın tarihten ders çıkarmış olması.Yeni Fransa devlet başkanı ile ilgili olarak dikkat çekmek istediğim bir konu da şu: Hollande 1968 olayları sırasında 14 yaşında bir lise öğrencisiydi. 68'in özgürlük hayallerinden o da etkileniyor. İlk eşi, dört çocuğunun annesi, politikacı Ségolène Royal ile hiçbir zaman evlenmiyorlar. Ségolène'den ayrıldıktan sonra birlikte yaşadığı, kendisi de ilk ilişkisinden üç çocuk sahibi olan, gazeteci Valérie Trierweiler ile de evli değil. Valérie başkanlık sarayına adım atan ilk resmi olarak evli olmayan eş. Fransız yasaları bu durumu çoktan tanımış durumda... Umarım Hollande/Trierweiler çifti, Katolik Kilisesi'nin hızla gerilediği bir toplumda muhafazakâr çevrelerin kopartacağı şamataya pabuç bırakmaz ve benimsedikleri modern değerlere bağlı kalarak yaşamayı sürdürür.

---

2 Fransızcada "jupe" etek anlamına gelir. İnce bir kelime oyunu yapılarak Juppé tarafından görevden azledilerek aşağılanan kadın bakanlar tarihe bu adla, "Juppé'nin eteklileri" olarak geçtiler...

66

Kürtajla İlgili Bir Anı

Nermin Abadan-Unat hocamız geçtiğimiz günlerde bir gazeteye verdiği demeçte, kürtaj konusunun, kendisinin senatör olduğu yetmişli yıllarda parlamentonun gündeminde olduğunu ve 12 Eylül darbecilerinin kürtajın yasalaşmasını değil, yasanın gecikmesini sağladığını belirtti.Ben de, kendi anılarımdan bir sayfayı genç kadınlarla paylaşmak istiyorum. 1981'de üniversiteden istifa ettikten sonra, bir yandan YAZKO'da feminizm çalışmalarını başlatmıştık, bir yandan da keşiflerimizi kamu oyuyla paylaşmaya çalışıyorduk. Yılların dostu Murat Belge (*Birikim* dergisi için çeviriler yapmıştım...) 1984'te *Yeni Gündem* adlı haftalık bir siyasi dergi çıkarmaya başladı, beni de ara ara dergiye katkıda bulunmaya davet etti. İlk katkım "kürtaj dosyası" ile oldu. Kürtaj hakkı, dünya genelinde yeni feminist kadın hareketinin, özellikle de Katolik Kilisesi'nin etkisi altındaki Fransa, İtalya gibi Avrupa ülkelerinde ve ABD'de itici güçlerinden biri olmuştu. 1970'lerin başlarında Fransa'da, konuyu gündeme taşımak için eylemler yapılmış, Gisèle Halimi ünlü Bobigny davasıyla konuyu yargıya götürmüş ve çok önemli bir dava kazanmıştı. Gözleri Batı'da olup bitenleri izleyen biz Türkiyeli feministler için kürtaj hakkı çok stratejik bir mücadele alanıydı. Bu zorlu mücadele Fransa'da 1974'te Simone Veil'in sağlık bakanlığı yaptığı dönemde yasanın çıkmasıyla sonuçlanmış ve önceden ölüm ile cezalandırılan "cürüm", suç olmaktan çıkarılmıştı. Ne var ki, Türkiye'de sorunun kadın sağlığı açısından taşıdığı vahim boyutlar bilinse de, kamuoyuna mal olmuş bir tartışma yoktu. Derken, 1983'te askeri yönetim bir "yasa" kabul ederek kürtajı meşrulaştırdı. Ancak bu yasada

kürtaj bir kadın hakkı olarak tanımlanmaktan çok uzaktı. Askerlere göre bu bir "nüfus planlaması" yöntemiydi ve kontrolü erkeklere bırakılmıştı. Kürtaj olmak isteyen kadınların kocalarından ve reşit olmayan genç kadınların ebeveynlerinden izin almaları gerekiyordu. Bu yasa beni çok öfkelendirmişti. Kadınlara yapılan büyük bir saygısızlık olarak görmüştüm. *Yeni Gündem*'in bir sayısında bu konuyu enine boyuna tartışmaya açtım. Kadınlarla, erkeklerle, hekimlerle röportajlar yaptım. Batı deneyiminden örnekler verdim v.s. Ne var ki, dergi yayınlandığı zaman aldığımız tepkiler beni hem şaşırttı, hem de hayal kırıklığına uğrattı.Zira, kadınlar kürtaj hakkını hangi şartlarda olursa olsun kazanmaktan o kadar memnun olmuşlardı ki, benim ince eleyen sık dokuyan eleştirilerimi sevmediler, ve dosyayı da beni de kıyasıya eleştirdiler. Arada geçen otuz yılda yasa daha da meşrulaştı. Her kesimden kadın tarafından benimsendi. Ancak ben, Medeni Kanun da değiştiği için "koca izni" gerekliliğinin kendiliğinden kadük olduğunu sanıyordum. Meğer hâlâ geçerliymiş... Tarih sayfasını kapatıp güncele gelirsek, son günlerde, hükümetin kabul edilemez bir demagojiyle –kürtaj cinayetmiş...– kadınların kazanılmış hayati bir hakkını otuz yıl geriye götürme girişimi, kadınların mücadelesiyle geri püskürtüldü. Bu mücadelede seferber olan, sokağa dökülen, imza veren, kitle iletişim araçlarında bıkmadan usanmadan konuşan, köşe yazısı yazan bütün kadınları candan kutluyorum. Şimdi sırada Medeni Kanun'un icabını yapmak var ve artık olmayan eski "aile reisi" erkeğin kadına ait olması gereken karar üzerindeki denetim hakkını tarihe gömmek gerekiyor.

67

Şapka Çıkarılacak Kadın Müzisyenler

2004'ten itibaren dikkatini Akdeniz medeniyetlerinin müzik etkileşimleri konusuna yöneltiyor, projeler geliştiriyor (Toulouse'daki Akdeniz müzikleri merkezinde yürüttüğü "Onyedinci yüzyılda Osmanlı ve Avrupa saraylarında müzik" projesi gibi).

Ben kendisini Cevher-i Musiki ve La Turchescha topluluklarının sanat yönetmeni olarak gerçekleştirdiği "Venedik'ten İstanbul'a" adlı olağanüstü CD'siyle tanıdım. Nakiye Boran dostum sayesinde.

Beni bu çalışmada büyüleyen şey, bundan yaklaşık bir yıl önce, çağımızın en büyük barok müzik ustalarından biri olan Jordi Saval'in "Doğu-Batı" (Orient-Occident 1200-1700) adlı kaydına taş çıkartan bir incelikte olmasıydı. Saval'ın CD'si, Doğu ve Batı enstrümanlarının birlikte kullanıldığı, İtalya'dan bir şarkının ardından bir Osmanlı taksim müziğinin, ardından Balkan Sefaradlarının melodilerinin veya Katalonya ezgilerinin zenginlikleriyle mest olduğunuz bir kayıt idi. Türkiye'den müziklerde Kantemiroğlu usta yer alıyordu. İşte bu CD'den kısa bir süre sonra Çimen Seymen aynı güzellikte bir CD yapmıştı.

Buradaki birbirini izleyen "Güzidem" şarkısıyla, Saval'ın CD'sinde de yer alan bir İtalyan şarkısına özel olarak dikkat edin derim.

Bu yazıda söz etmek istediğim bir başka usta kadın müzisyen de caz sanatçısı Ayşe Tütüncü. Onunla 1990'lı yıllarda İstanbul'daki Kadın Eserleri Kütüphanesi'nin küçük ama hoş sergi salonunda 8 Martlarda düzenlediği konserlerde tanışmıştım. Geçen akşam, uluslararası müzik kanalı Mezzo'da

bir konserini dinledim. İlk yarıda Ayşe tek başına piyanosunu konuşturdu; ikinci yarıda ise birlikte çalıştığı Ayşe Tütüncü/Önder Focan topluluğunun "Live at Nardis" konseri İstanbul'dan naklen yayınlandı. Muhteşemdi.

Kota, kürtaj yasası ve bitmez tükenmez şiddet yorgunu kadınlara, muhteşem iki kadınımıza şapka çıkararak ufak bir soluk aldırmak istedim.

İyi tatiller.

68

Tunus, Gene Tunus...

Aslında Tunus, "Yasemin Devrimi"nden sonra demokrasi yolunda en kararlı çizgiyi izleyen ve hızlı hareket eden Arap ülkesiydi. Seçimlerini yaptılar, iktidarı demokratik biçimde belirlediler, anayasaları üzerinde çalışmaya başladılar. İktidara Türkiye'de yakından tanıdığımız AKP'ye benzeyen, hatta ona öykünen ılımlı Müslüman bir parti geldi (Ennahda). Müslüman muhafazakâr bir yönetimle Tunus'u düzlüğe çıkarmayı vaad ettiler. Ama, Türkiye'de olduğundan daha güçlü görünen (ya da olan) köktenciler (salafistler), hükümeti sağdan vurmaya başladılar.

Tabii ki, ana saldırı konusu kadınlar oldu. Tunus'un bağımsızlığını kazanan, Atatürk'e öykünen, ve sonunda diktatörlükten kaçamayan Bourgiba, diğer Arap ülkelerine kıyasla tam anlamda laik bir düzen kurmasa da, kadınlar için "eşitlik" statüsünü kabul ettirmiş bir devlet başkanıydı. Örneğin Aile Yasası ile İslami çok eşlilik ve "boş ol" kuralları kaldırılmış, resmi tek evlilik ve mahkemede boşanma esasları benimsenmişti. Tunuslu kadınlar, ayrıca görece ileri eğitim ve meslek koşullarından yararlanarak öbür Arap ülkelerinin kadınlarına göre hayli yol almışlardı.

Ne var ki, yeni hazırlanan anayasada Bourgiba ilkelerinin değiştirilmesi ve kadın-erkek ilişkilerinde İslama daha uygun bir statüye geçilmesi gündeme getirildi. Öyle ki,yeni anayasanın 28. maddesinde "Devlet kadın haklarını ve kazanılmış haklarını korur, zira kadının ülkenin gelişmesinde erkeğin yardımcısı olduğunu ve aile içinde kadınla erkek arasındaki tamamlayıcılık ilkesini tanır" denilmektedir.

Kadının erkekle tamamlayıcılık ilişkisi içinde olması demek, onunla eşit olmaması demektir. Bu düşünce özetle, kadınlar evde oturur, çocuk doğurur, büyütür, kamu alanı ise erkeklere aittir anlamına gelmektedir. Bir adım sonrası da kadınların kaç çocuk doğuracağına hükümet başkanlarının karar vermesidir...

Dolayısıyla Tunus'ta kadınlar isyan bayrağını açtı ve on binlercesi Bourgiba'nın Aile Yasası'nı kabul edişinin (13 Ağustos 1956) yıldönümünde Tunus şehrinin ana arterlerinden birinde sokaklara döküldü.

Mücadele yeni başladı. Ben, Tunuslu kadınların kazanılmış statülerinden geri adım atmayacaklarına inanıyorum, onlara güveniyorum ve cesaret diliyorum. Bu konudaki gelişmeleri aktarmayı sürdüreceğim.

69

Baro Seçimlerinde Kadınlar

İzin verirseniz, ben bu yazıda bu kadınlardan yakınen tanıdığım biri hakkında birkaç söz edeceğim. Avukat Filiz Kerestecioğlu (1986'dan bu yana İstanbul Barosu üyesidir) ile 1987'deki ilk "aile içi şiddete karşı yürüyüş" öncesinde (neredeyse çeyrek yüzyıl önce) tanıştım. Bu eylem onun Ankara Barosu Dergisi "İlginç Kararlar" köşesi'nde okuyup getirdiği bir tuhaf karara duyduğumuz öfkeden hareketle yapıldı. Ünlü "kadının sırtını sopasız, karnını sıpasız bırakmayın" deyişini özümseyip kararlarında uygulayan bir yargıçla karşı karşıyaydık. Filiz düzenlediğimiz protesto gösterisinin yasal çerçevede cereyan etmesi için birinci derecede sorumluluk aldı. Dahası o etkileyici eylemde ilk kez söylenen ve sonra kadın hareketinin "marşı"na dönüşen "Kadınlar Vardır" şarkısının sözlerini yazdı ve besteledi. Daha sonra yine bu isimle, Osmanlı'dan günümüze kadın hakları mücadelesini anlatan bir de belgesel çekti (1995). 1987-2012 arasında İstanbul Barosu'nun başta, kurucusu olduğu "Kadın Hakları Uygulama Merkezi" olmak üzere –ki beni bu merkezin ilk toplantılarından birine konuşmacı olarak çağırmıştı– İnsan Hakları Derneği avukatı olarak da çalışmalar yaptı. 2004'ten bugüne de *Güncel Hukuk Dergisi*'nin yazı işleri müdürlüğünü yürütmekte. Bütün bunları, hayatını kazanmak için yaptığı serbest avukatlığın yanısıra gerçekleştirdi.

Bu bilgilere eklemek istediğim kişisel bir deneyim de şudur: Filiz o inanılmaz yumuşak, sakin, uzlaşmacı avukatlık anlayışıyla karmaşık hukuk meselelerine hep barışçı ve başarılı çözümler bulmuştur. Bu üslubunu, enerjisi-

nin ve birikiminin zirvesinde olduğu bir dönemde İstanbul Barosu Başkanlığı'na da taşıyacağına inanıyorum.

Bilindiği gibi İstanbul Barosu, Türkiye'nin en eski ve üye sayısı en fazla (yaklaşık 30. 000) barosudur. Geçmişte, Turgut Kazan ve Yücel Sayman'ın başkanlıkları dönemlerinde, "ölüm cezasının kaldırılması", "bağımsız baro", "hukuk sisteminin demokratikleştirilmesi ve iyileştirilmesi" gibi alanlarda etkili olmuş önemli bir kurumdur.

Şimdi bu örgütün başına Filiz Kerestecioğlu gibi, kadın hakları, kadınlara verilecek hukuki koruma, bununla ilgili kurumların oluşturulması ve sürdürülmesi için gereken yasalara müdahale alanlarında çok tecrübeli bir avukatın seçilmesi zamanı gelmedi mi?

Bence geldi. Hem Filiz, hem de gerek İstanbul, gerekse başka barolarda yönetime talip olan bütün kadın avukatları desteklemek en acil görevimiz.

70

Amerikan Seçimlerinin Arkasındaki Gizli Gerçek

Amerika, kürtaj konusunu gündemine ilk alan ve sonuçlandıran ülkelerden biriydi. Kürtaj, bu yıl bizde de nasıl sonuçlandığı bilinmez bir şekilde gündeme geldiği için, bizi de yakından ilgilendiriyor.

Kürtaj hakkı ABD'de yıllarca süren kadın hareketinin mücadelesi sonunda 1973'te Amerikan Anayasa Mahkemesi'nin aldığı tarihi "Roe Wade'a karşı" davasında mahkemenin kürtajı yasal ilan etmesiyle sonuçlandı. Öncü bir adımdı. Nitekim Fransa'da Simon Veil yasası bundan bir yıl sonra parlamentoda kabul edildi. Ne var ki, bu önemli devrimci adımların üzerinden kırk yıl geçmişken, tarihin ve politikanın rüzgârları tersine döndü.

Bu yılki Amerikan seçimlerinde başkan adaylarından birisi Mormon mezhebinden. Yalnız Mormonlar değil, Babtistler, Evangelistler gibi ultra sağcı Protestan kiliseleri olsun, Katolik kilisesi olsun kürtaja karşılar ve yıllardır amansız bir mücadele vermekteler. Çoğu bu kiliselerle bağlantılı pro-life (yaşamdan yana) dernekleri, özellikle Cumhuriyetçi Parti'nin güçlü olduğu eyaletlerde, zaten aynı görüşte olan eyalet valisini ve yerel meclisleri baskı altına alarak, liberal yasalarda adım adım geriye dönüşler sağlıyorlar. Bu eyaletlerin başında, tüm eyalet çerçevesinde tek bir kürtaj yapabilen klinik kalan Mississipi geliyor. Fetüs'ün ana karnına düştüğü andan itibaren bir "kişi" olduğunu savunan "Personhood" gibi aşırı örgütler işi, kürtaj yapan doktorların katil oldukları için idam edilmeleri gerektiğini öngören yasa değişikliklerini savunmaya kadar götürüyorlar.

Görüldüğü gibi bu mesele şu veya bu dine özgü değil. Bütün dinlerin radikal, köktenci insanları kafayı kadın bedenine, kadın bedeninin siyasi iktidarlarca yani son kertede erkekler tarafından denetlenmesine takmış durumdalar.

Amerika'da böyle sapkın görüşleri olan Mitt Romney'in seçimleri kazanması, bütün Amerikalı kadınların, giderek tüm dünya kadınlarının bu maceradan çok zararlı çıkmasına yol açabilir.

Amerika nire, biz nire demeyin... Hepinizi kadınların kazanılmış haklarının korunmasında dikkatli olmaya davet ediyorum.

* Bu konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz. Doan Bui, "Defense d'Avorter", *le Nouvel Observateur*, no. 2502.

71
Ölüm Oruçları Üzerine

Türkiye büyük bir badire atlattı. Umarım bir daha böyle bir tehlikeyle karşılaşılmaz.

Bu yazıda kısaca bir siyaset mücadelesi biçimi olarak ölüm oruçlarının tarihine göz atmak istiyorum.

Her tür şiddete karşı bir feminist olarak, ölüm oruçlarını tarihe feminist hareketin armağan etmiş olmasından ancak üzüntü duyarım. Hatırlanacağı gibi İngiltere'de kadınların oy hakkı mücadelesi 1870'lerde, klasik yöntemlerle başlamış ve Millicent Fawcett'in başını çektiği sufrajist hareket mücadeleyi 1900'lara kadar geleneksel barışçı yöntemlerle getirmişti: Dernek toplantıları, gösteriler, el ilanı dağıtma, afişleme, siyasetçilerle görüşme vs. Ancak 1903'te Emmeline Pankhust ve iki kızı yeni bir dernek kurdular ve çok daha radikal eylemlere yöneldiler. Bu akıma sufrajetler denildi. 1905'te Christabel Pankhurst ve Annie Kenney, Liberal Parti'nin bir toplantısında hakaret içeren slogan attıkları için tutuklandılar ve para cezası ödemek yerine hapse girmeyi seçtiler. Kamuoyu sufrajetlere ilgi duymaya başladı. Bunun üzerine hapisteki sufrajetler bir adım daha ileri giderek açlık grevleri başlattılar. Polis onları zorla besleme yoluna gitti. Bu infial yarattı. Bunun üzerine hükümet "kedi-fare yasası" denilen bir yasa (1913) çıkardı. Buna göre durumları ağırlaşan mahkumlar salıveriliyor, kendilerini toparladıktan sonra cezalarını çekmeye hapishaneye dönüyorlardı. Ölüm orucunda ölen olmadı ama, 1913'te Emily Davison kendini kralın arabasının önüne atarak öldü. Peki bunca şiddet işe yaradı mı? Yaramadığı anlaşılıyor. Zira, sufrajetler Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte strateji değiştirdiler, hükümeti destek-

lediler ve eğer 1918'de savaşın bitmesinden sonra kadınlar kısmi olarak oy hakkını kazandılarsa bu, bu yeni politika sayesinde oldu.

Sufrajetlerden bu taktiği öğrenip uygulayan büyük bir politikacı da İngiltere'de hukuk okumuş olan Gandhi'dir. Aslında bu durum oldukça şaşırtıcıdır. Çünkü Gandhi şiddete karşı politikaları benimsemiş (satyagraha) bir önderdir. Ancak, 1917'de Güney Afrika'dan Hindistan'a döndükten sonra dokuma işçilerinin grevini desteklemek üzere açlık grevini savunur. Altı yıl hapse mahkum olur, 1920'de serbest bırakılır ve bu kez "dokunulmazların" haklarını savunmak için iki kez, 1932'de bir kez daha açlık grevi yapar. Ama bildiğimiz gibi, kendini adadığı Hindistan'ın bağımsızlığını kazanma davasında açlık grevlerinin etkisi olmamış, mücadele daha barışçıl gösteriler ve İngilizlerle müzakereler yoluyla ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kazanılmıştır.

Üçüncü bir ölüm orucu dalgası, gene İngiltere'yi ilgilendirir. İrlanda Kurtuluş Hareketi (IRA) kullandığı başka şiddet ve terör yöntemlerinin yanısıra 1981'de ölüm oruçlarına da başvurmuştur. Ünlü Bobby Sands 1981 Mart'ında Maze hapishanesinde açlık grevini başlattı; onu başkaları izledi. Sands kamuoyunda çok popüler oldu, hatta hapishanedeyken bir ara-seçimde milletvekili bile seçildi. Ancak sonu ölüm oldu. 1996'da çekilen, aynı yıl Türkiye'de de vizyona giren "O da bir ana" (Some Mother's Son) ölüm oruçlarının aileler ve yakınlar üzerinde ne kadar tahripkar sonuçlar yarattığını anlatan çok iyi bir filmdir. Peki, bir ölüme rağmen ölüm oruçları İrlanda meselesinin çözümünde etkili oldu mu? Hayır olmadı. 1997'de Blair hükümetinin iş başına gelmesinden sonra yasal İrlanda Bağımsızlık Örgütü'nün başkanı Gerry Adams ile müzakerelerin başlamasıyla meseleye göreli bir çözüm bulundu, İrlanda'da şiddet sona erdi.

Ben her insanın kendi hayatı ve ölümü üzerinde sadece kendisinin söz hakkına sahip olduğuna, özgür iradesine saygı gösterilmesi gerektiğine inanırım. Öyle ki, tedavisi mümkün olmayan hastaları zorla yaşatmak için uygulanan yöntemlere de karşıyım. Bunun da bir şiddet biçimi olduğunu düşünüyorum. O yüzden de, "ötenazi", eski Yunanca'da "iyi, güzel ölüm" anlamına gelen kararın hastalara ve onların acılarına tanık olan yakınlarına tanınmasından yanayım.

Buna karşılık, ölüm oruçlarına, seçilmiş de olsa –ki çoğu zaman seçilmiyor, birilerinin direktifiyle başlatılıyor– sonuna kadar karşıyım. Onun için, Vatan Gazetesi'ndeki yazısında Senem Altan'ın savunduğu görüşlere katılıyorum. "Şimdi geldiğimiz noktada 'idamı ve ölümü' savunan bir başbakanımız, ölümleri durduran bir 'mahkumumuz' var". Ben de onun gibi ölümleri ve büyük bir kargaşayı durduranlara –Öcalan'a da– teşekkür ediyorum.

72
Hindistan'da Yaşanan Vahşet

Aslında Türkiye'de yaşanan vahşet de diyebilirdik. Benzer olaylar bu toplumda da her gün yaşanıyor, kısa süre önce de üstüste birkaç kez toplu tecavüz olayı yaşandı.

Bu yazıyı yazma gerekçem şu: Bu toplumda kadın örgütleri dışında kadın tecavüzlerine kimse gerekli tepkiyi göstermiyor. Ne demokratik sivil toplum örgütleri ne de bu gibi olaylarda kurban kadının haklarını korumakla yükümlü olan adalet mekanizması. İkisinin arasında kritik bir köprü rolü oynaması gereken barolar ve avukatlar da konuya kayıtsız. Barolara kayıtlı bir avuç kadın avukat dışında.

Geçtigimiz Aralık ayının 16'sında Hindistan'ın Delhi şehrinde, altı adam, bir otobüste, yani kamu alanında 23 yaşında bir hemşirelik öğrencisi kadına topluca tecavüz ediyorlar, ardından onu demir çubuklarla dövüyor ve yol kenarına atıyorlar. Olay orada kalabilirdi. Ama kalmıyor, genç kadının yardımına koşanlar oluyor, hastaneye kaldırılıyor, yaraları çok ağır olduğu için, Singapur'daki uzman bir hastaneye kaldırılıyor ve 29 Aralık tarihinde orada ölüyor.

Buraya kadar da her şey bize göre bildik.

Bildik olmayan şu: Bu toplu tecavüz vahşetinin ortaya çıktığı günden beri Hindistan kaynıyor. Delhi'de her gün gösteriler yapıldı. Başbakan sorumluluklarını üstlenmek zorunda kaldı. Tecavüze uğrayan kadınları korumak için devletin üstüne düşeni yapmak zorunda olduğunu açıkladı. Ama halkın öfkesi dinmedi.

Önümüzdeki günler ve haftalarda Delhi başta, birçok şehirde gösteriler sürecek, hatta sert biçimler alabilecek.

Unutmayalım, Hindistan dünyanın en büyük (kalabalık) demokrasisi. Büyük ekonomik ve sosyal sorunları var, ama çözüm yolları eski sömürgeci İngiltere'nin Hindistan'a tek hediyesi olan demokrasi çerçevesinde aranıp bulunuyor. Halkoyu tepkisi de bu mirasın bir parçası.

Adı hiç açıklanmayan tecavüz kurbanına Türkiye'den bir dayanışma mesaji gönderiyor, Hintlilerin bu vahim olayların çözümünde bize yol göstermesini umuyorum.

Türkiye'ye tecavüzün toplumca kınandığı bir 2013 diliyorum.

73

Fransa ve İnsan Hakları

Fransa "İnsan Hakları" konusunda öyle iddialı bir ülkedir ki, öncülükte kimseye papuç bırakmaz. Ne var ki, gerçekler bazen hayallere uymaz. Şu günlerde Fransa'da hararetle tartışılan yasa tasarısının daha önce gündeme gelmemiş olması aklımın ucundan geçmemişti.

Fransa'da eşcinsellerin, eşcinsel olmayan çiftlerle, evlenme, boşanma, velayet, çocuk edinme haklarından eşit olarak yararlanmadıkları bilgisi benim için bir sürpriz oldu. Zira, bazıları Katolik (İspanya, Belçika, Arjantin), bazıları Protestan ve cinsel haklar konusunda öncü olmuş (Hollanda) ülkelerde bu konu son on yılda çoktan çözülmüştü. Muhafazakar ABD'nin bazı eyaletlerinin ardından muhafazakar Cameron hükümeti tarafından da yasalaştırılma aşamasana getirilmişti.

Tabii burada, son yirmi yıldır Fransa'nın sağcı, hatta aile ve din değerlerini ön plana çıkaran aşırı sağa yakın hükümetlerce yönetildiğini (iki başkalık dönemi boyunca Chirac, bir başkanlık dönemi de, ondan daha sağda olan Sarkozy), bu süreçte toplumun da muhafazakarlaştığını unutmamak gerekiyor.

İşte şimdi sosyalist cumhurbaşkanı Hollande'ın iş başına gelişinin dokuzuncu ayında, aday Hollande'ın altmış maddelik reform paketinin 31. sırasında yer alan bu önemli konu gündeme geldi.

Sağ partiler, işi insest, poligami gibi dramlara gönderme yapmaya kadar vardıran Katolik kilisesi rahiplerini de harekete geçirip çeşitli gösteriler düzenlediler.

Eşcinsellerle heteroseksüellerin medeni kanun önünde eşit haklardan yaralamasını savunanlar da (kamuoyu yoklamalarına göre halkın %60'ından fazlası) sokaklara döküldüler.

Yasa teklifini mecliste, Adalet bakanı Christina Toubira savundu. Parlak konuşmasında Fransa'nın "insan hakları tarihiyle" yeniden buluşabilmesi için reformun gerekli olduğunu vurguladı.

Sağ partiler teklifin yasalaşmasını geciktirmek için (engellemeleri zor görünüyor) 5000 değişiklik önergesi vermiş durumda. Meclis çalışması zorlu geçecek. Ama çoğunluğa sahip sosyalistler, bu konuda onları destekleyen yeşillerin ve komünistlerin sözlerinde durmaları halinde reform gerçekleşecek.

Böylece, nasıl 1974'te Fransa'da "kürtaj yasası"nın kabulü bir kadın bakanın (Simone Veil) onur tablosuna yazıldıysa, bu kez de önemli bir insan hakları reformunu gerçekleştirmek bir kadın bakana nasip olacak.

74
Pınar İçin

8 Mart için başka bir yazı yazmak isterdim. Biraz daha umutlu olmak isterdim. Ancak Türkiye'deki yargı sistemi dökülüyor. Bu ayki yazımı bu konuya ayırıyor ve Pınar Selek vakasının yurtdışından nasıl göründüğünü ortaya koyan önemli bir bildiriyi yayınlıyorum. Çeviriyi ben yaptım.

TÜRKİYE PINAR SELEK'İ TACİZ ETMEYE SON VERSİN!
(*LE MONDE*, 30.01.2013)

Dünya genelindeki pek çok sosyolog gibi Pınar Selek de, toplum tarafından ezilenler üzerine ve onlarla birlikte çalışmayı seçti. Dışlanma konusunda uzmanlaşmış, feminist ve barış yanlısı bir sosyolog olan Pınar, daima araştırmasına konu olan insanların (sokak çocukları, transseksüeller, kadınlar, Kürtler) haklarını kazanmalarından yana oldu ve bu doğrultuda militanca çalıştı.

1998'de Türk polisi onu tutukladı ve Kürdistan'daki savaşla ilgili bir sözlü tarih projesi çerçevesinde görüştüğü 60 kadar Kürt militanıyla ilgili bilgi istedi. Pınar isimleri vermeyi reddetti. Bu reddin nedeni çok açıktı. Sosyologların benimsedikleri temel bilimsel ahlak kuralına karşı çıkamazdı. Bu kural, sosyoloğun araştırması çerçevesinde yaptığı görüşmelerin gizliliğini öngörür. Pınar sorularına cevap vermeyi kabul etmiş insanların güvenini sarsmamak, onları tehlikeye atan kişi olmamak için tutuklandığı 7 gün boyunca işkence gördü, *dayak yedi, elektroşok yaşadı, "Filistin" askısına alındı.*

Devlet Güvenlik Mahkemesi savcısı onu PKK üyesi olmakla suçladı. Birkaç hafta sonra da, hiçbir zaman gerçekleşmemiş bir bombalı saldırının faili olarak tutukladı. Uzmanlar bir süre sonra, 19 Temmuz 1998'de Mısır Çarşısı'nda meydana gelen patlamanın gaz kaçağından kaynaklandığını saptadılar. Ancak bu gelişme Türk hukuk sistemini etkilemedi ve Pınar Selek on beş yıldır aynı suçlamanın zanlısı olarak yaşıyor. 2000 yılında iki buçuk yıl hapis yattıktan sonra serbest kalan Pınar, 2006, 2008 ve 2011'de mahkeme kararıyla üç kez beraat etti. Ancak her beraat kararının ardından iktidar ve devlet adına hareket eden savcı beraat kararına itiraz etti.

Bu siyasi ve hukuki saldırı doruk noktasına 22 Kasım 2012 tarihli celsede ulaştı. İstanbul 12. Ceza Mahkemesi, daha önce Pınar'ı üç kez beraat ettirmişken, 9 Şubat 2011 tarihli kendi kararını usulsüzlük gerekçesiyle bozdu. Mahkeme başkanı sağlık nedenlerini öne sürerek bu celseye katılmamıştı. Bu anlaşılması zor karar, hukuka da aykırıydı. Zira 12. Ceza Mahkemesi kendini Yargıtay'ın yerine koymuştu. Hukukun Türk hukuk aygıtının umurunda olmadığı bir kez daha gözler önüne serildi. 13 Aralık tarihli bir sonraki celsede Pınar'a yöneltilen suçlama tekrarlandı ve istenen ceza müebbet hapis olarak belirlendi. İşlenmemiş bir suç için bu kadarı da fazlaydı.

24 Ocak 2013 tarihli celsede, on beş yıllık baskının sona ereceği yönünde umutlar yüksekti. Ceza usul kurallarına saygı gösterilmesi, adil ve hakkaniyetli bir yargıya dönülmesi, o güne kadar devletin savcıları tarafından göz göre göre inkâr edilmiş masumiyet karinesinin uygulanması, böylece Pınar için nihayet Boğaz kıyısında yakınlarıyla birlikte normal bir hayatın başlaması bekleniyordu. Ancak mahkeme farklı bir karar verdi: İkiye kaşı bir oyla (bu kez daha önce mazeret belirten yargıç da oturuma katılmıştı) Pınar Selek'i 36 yılı kesin olmak üzere müebbet hapse mahkum etti ve hakkında tutuklama emri çıkardı. Pınar'ın halen yaşamakta olduğu Fransa'nın araştırmacıyı koruyacağından kuşku edilemez. Gene de bu onun için sürgüne mahkum olmak olgusunu ve keyfi, şiddete dayalı bir sistemin onun peşini bırakmaması tehlikesini ortadan kaldırmıyor.

Pınar Selek, Türkiye'de "azınlıklar" olarak nitelenen kesimlerin dışlanma mekanizmalarını anlama isteğine çok yüksek bir bedel ödeyen tek kişi değil. O, bu insanların hangi koşullar altında yaşadıklarını anlamak ve anlatmak istemişti. Benzer nedenlerle takip edilen, baskı altında tutulan araştırmacıların, gazetecilerin, avukatların, yazarların sayısını tam olarak bilemiyoruz. Bazıları hapishanelerde yatıyor.

Ancak Pınar'ın durumu çok özel. Hatta bu konuda sosyolojik bir çözümleme yapılabilir. Türkiye devletinin içindeki egemen ve yargı üzerinde güçlü baskı icra eden bir grup –uzlaşma halindeki muhafazakâr Kemalistler ve aşırı milliyetçiler– Pınar'ın ilk günahını bağışlamaktan çok uzak görünüyor. O günah da, genç, görece iyi halli bir aileden gelen ve bağımsız aydın kimliğiyle, yoksunların, damgalanmış cinsel azınlıkların durumlarına ve Kürt sorununa bilimsel bir ilgi duymak idi.

Ne var ki, nesnelleştirme ve mesafe koymanın, sürekli gerekli olsa da yeterli olmadığı bir an gelir. Pınar'ın Strazburg Üniversitesi'ndeki meslektaşları, Fransa'da, Avrupa'da ve dünya genelinde sosyologlar ile uluslararası bilimsel topluluk, Pınar'ın sosyoloji suçuna çarptırılmasını reddediyor. Bizler ayrıca çeşitli üniversite ve araştırma merkezlerinde "Pınar Selek Araştırma Özgürlüğü" komiteleri kurulmasını öneriyoruz. Böylece Türkiye'nin bu adalet maskaralığına son vermesini ve mahkemelerin daha önce üç kez kabul ettikleri gibi araştırmacının masumiyetini teslim etmelerini bekliyoruz. Bu, Pınar için verilen bir mücadele olduğu kadar, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 19. Maddesi'nde garanti altına alınmış olan araştırma özgürlüğü için de verilen bir mücadeledir.

Michael Burawoy, Uluslararası Sosyoloji Derneği (AIS/ISA) başkanı, Pekka Sulkanen, Avrupa Sosyoloji Derneği (ESA) başkanı, Didier Vrancken, Fransızca konuşan Sosyologlar Derneği (AISLF) başkanı, Didier Demazière, Fransız Sosyoloji Derneği (AFS) başkanı, Laurent Willemez, Yüksek Öğrenim Kurumlarındaki Sosyologlar Derneği (ASES) başkanı, Olivier Martin, Üniversite Ulusal Konseyi, Sosyoloji ve Demografi bölümü başkanı, Philippe Coulangeon, Bilimsel Araştırmalar Ulusal Merkezi (CNRS), Sosyoloji ve Hukuk bölümü başkanı, Christophe Jaffrelot, Bilimsel Araştırmalar Ulusal Merkezi (CNRS) Siyaset, İktidar ve Örgütlenme bölümü başkanı, Michel Wieworka, İnsan Bilimleri Merkezi (FMSH) başkanı, Uluslararası Sosyoloji Derneği eski (2006-2010) başkanı, Strazburg Üniversitesi Pınar Selek'i destekleme komitesi.

75
Akil İnsanlar

Hükümet 3 Nisan 2013 tarihinde, tarihimizde başka bir örneği olmayan bir heyet atadı. Yolları açık olsun. Türkiye'nin 1984'den beri karşı karşıya olduğu, 40.000 cana malolmuş neredeyse bir "iç savaş" durumunun artık sonuna geldiğimizi ummak istiyorum.

Akil İnsanlar Heyeti (AİH), 63 kişiden oluşuyor. Hemen hepsi, sivil toplum örgütlerinde, sendikalarda, meslek odalarında, üniversitelerde, gazetelerde, sinema ve müzik gibi sanatlarda adını duyurmuş, toplumun saygı duyduğu insanlar. Hem kendi meslek alanlarında birikimleri var, hem Kürt sorunuyla ilgilenmişler, kafa yormuşlar hem de bazıları Kürt kökenli.

Önce insanların kadın bölümüyle ilgili bir not düşmek isterim: Hükümet daha iyisini yapabilirdi...Heyette 12 kadın var. Oranları % 20'ye yakın. Tabii hükümet kendini, şu anda TBMM'deki kadın temsilci oranının (%14) üzerinde kadına yer verdik diye savunabilir. Ama, böylesi tarihi bir süreçte daha hakperest olmasını beklerdim. Olmadı. Heyetteki kadınlardan bazılarını –çok yakın olmasak da– şahsen tanıyorum: Parlak sinema sanatçıları ve siyasetle yakından ilgili iki kadın, Hülya Koçyiğit ve Lale Mansur. Sanatçı duyarlılığıyla çalışmalara çok şey katacaklarından eminim. İslami cenahta feminist düşüncelerden bazılarının savunucusu olmuş Sibel Eraslan, beni mücadeleciliğiyle her zaman etkilemiştir. Eminim diğer kadınlar da öyledir...Ama onları şahsen tanımıyorum.

Heyetteki şahsen tanıdıklarımın sayısı hayli fazla: Gazeteci dostlarım Oral Çalışlar ve Ali Bayramoğlu ki, o eski öğrencimdir de, eski meslektaşlarım Doğu Ergil, Baskın Oran, İzzettin Doğan, Yücel Sayman gibi...

Ama aralarında biri var ki, sadece onun varlığı bile benim gözümde bu heyeti akil kılmaya yeter. Murat Belge'den söz ediyorum.

Murat'ı neredeyse 40 yıldır tanırım. İkimiz de İstanbul Üniversitesi'nde asistan iken tanıştık. Sonra dost olduk, 70'li yıllarda çıkardığı *Birikim* dergisi benim ideolojik olarak kendimi yakın hissettiğim tek solcu yayındı. Dünyayı yakından izleyen, dogmatik olmayan, modern, yenilikçi bir dergiydi. Bir ekol oldu. Daha sonra Murat'ın *Toplum ve Bilim* ve *Yeni Gündem* dergileri maceralarına da katıldım. Ama bunların ötesinde okudukları, yazdıkları, dinlediği müzikler konusunda da hayli bilgim var. Akil Heyet çalışmaları açısından bunlardan biri çok önemlidir. Murat, İngiliz filolojisi ustasıdır, ama öteden beri İrlandalılara meraklıdır. James Joyce gibi yazarlarını çevirmiştir. Onların İngiliz toplumuna öfkesini dillendiren işçi sınıfı şarkılarını bilir ve söyler.

En azından yüz yıl kadar sürmüş İrlanda direniş sürecini bu kadar yakından bilen ve takip eden birinin Akil İnsanlar sürecine katabileceği çok şey vardır.

Omuzlarındaki sorumluluk büyük, ama sonunda elde edilecek barış, insani yakınlaşma ve demokrasi umudu, bir o kadar mücadele etmeye değer.

76
Feminist

Zaman nasıl da hızlı geçiyor.

Birkaç gün önce Feminist dergisini çıkaran gruptan, benim gibi Bitez'de yaşayan Füsun bana geldi ve çok değerli bir armağan getirdi. İlk sayısı 8 Mart 1987'de yayınlanan Feminist dergisinin 25. yıldönümünde yayınlanan (çeyrek yüzyıl olmuş....) tüm sayıların tıpkıbasımı olan bir kitaptı bu. Üstüne üstlük İstanbul'daki kutlama toplantısına katılan eski yazarlar benim nüshamı tek tek imzalamışlardı.

Arka kapağına şöyle yazmışlar:

> FEMİNİST,
> 1987-1990 Yılları Arasında İstanbul'da Yayınlandı,
> Tüm Türkiye'de Dağıtıldı,
> Bu Politik Tercihi Üstlenen İlk Dergi Oldu,
> Çok Tepki Aldı,
> Büyük İlgi Gördü...

İlk çıkışından itibaren, rengiyle (soluk eflatun), dizgisiyle (feministin "n"si ters dizilmişti...), karikatürleriyle, yazılarıyla, şakacı/kışkırtıcı tonuyla başka hiçbir yayına benzemeyen, çok sevdiğim bir dergi olmuştu.

Bugünden geriye bakıldığında çok kritik yıllarda yayınlanmış. Dayağa karşı yürüyüş, siyah eylem, 438. maddeye karşı eylemler, mor iğne kampanyası... Hepsi derginin yayınlandığı dönemin önemli eylemleri ve feministlerin sözünün ilk kez etkili olmaya başladığı yıllar yaşanıyor. Örneğin Anayasa

Mahkemesi, tepkiler ve eleştiriler karşısında 438. maddeyi iptal etmek zorunda kalıyor. Bütün bu olaylar yazarların "öznel" bakış açılarından değerlendiriliyor, aralarında polemikler oluşuyor, ama polemikçiler birbirlerine "sevgili..." diye hitap etmekten vazgeçmiyorlar. Çoğu eski soldan gelen bu genç kadınlar ne müthiş bir dönüşüm yaşamışlar!

Kitabı karıştırırken tamamen unuttuğum bir noktayı yeniden keşfettim. Ben onlardan en az yirmi yaş yaşlıydım. Birçok eylemde –dayağa karşı yürüyüş gibi– birlikte olmuştuk, ama ben kendimi daha çok "münferit" ve "liberal demokrat feminist" olarak tanımladığımdan, kendilerini "radikal" olarak tanımlayan feministlerin dergisine yazmam çok da anlamlı değildi. Gene de, hayretle gördüm ki, benim İnsan Hakları Derneği'nde yaptığım bir konuşmadan hayli geniş bir alıntı yayınlamışlar, bir de söyleşi yapmışlar benimle (kota konusunda).

Bütün bu geçmişi yeniden yaşamak, kitabı kucaklamak ve okşamak beni çok çok mutlu etti.

Feminizm tartışmalarının tarihini anlamak, kadın hareketinin hayati bir dönemine tanık olmak istiyorsanız, hiç kaçırmayın derim. Kadın Kültür İletişim Vakfı tarafından yayınlanan bu kitabı alın ve dostlarınıza da armağan edin...

77

Çığlık Şarkı

Georges Moustaki (1939-2013), 23 Mayıs'ta öldü. Bir süredir şarkı söyleyemiyordu. Fransız şarkı sanatında, besteci, güfte yazarı/şair olarak çok önemli bir yeri vardı. Montand, Piaf, Reggiani, Barbara gibi şarkıcılara güfte yazmış, 1980'lerden itibaren kendisi de söylemeye başlamıştı. Brassens ustanın yetiştirmesiydi. Korfu doğumlu, İtalyan-Rum kırması Yahudi bir ailenin oğluydu, bir Akdenizliydi, dünya vatandaşıydı. 'Özgürlüğüm', 'Yalnızlığım', 'Akdeniz', 'Metek' gibi unutulmaz şarkılar yazdı.

Yalnızlığım'dan çok sevdiğim bir dize şöyledir:

'Yalnızlığım yanımdayken kendimi hiç yalnız hissetmem...'

Başlığa aldığım Çığlık Şarkı onun şiddet gören kadınlara adadığı şarkının adıdır. Sözlerini çevirdim.

Paylaşıyorum:

> "Şarkımı moda olmuş bir melodide sevilen bir şarkıcının tehlike çığlığı olarak duyun lütfen,
> Yüksek sesle söylemesem de üç dakika daha bana kulak verin.
> Tecavüze uğrayan kadınlardan konuşulduğunda,
> Çoğumuz içi boş laflar ediliyor diye düşünür,
> Konu tartışılır, herkes hayıflanır sonra gazete kapatılır,
> Daha sonra olanları normalmiş gibi görmeye başlarız.
> Dün bu kurbanlardan biriyle karşılaştım.
> Polise göre sıradan bir olaydı, başkaları ise olanları uydurma bir hikâye gibi dinledi.
> Ama ben gözündeki derin acıyı gördüm.

Kan ve sperm kaplı vücudunu yıkadım.
Tecavüzcü gencecik bir erkekti.
İşini, ne sevgi duyarak ne de zevk alarak hızla görmüştü.
Babanın ve kocanın otoritesi,
Düzen kırıcıların aptalca inadı,
Yarattıkları öfkeli çılgınları engellemekte aciz kalıyor.
Aslında, soysuzlar, bluzonlu solcular, afyon çekmişler ve öteki siyahlar dediğimiz insanlar bizim çocuklarımız.
Hayatta kalabilmek için "kaldırımların altındaki plajları"[1] düşlüyorlar.
Eğer yerleşik tüketim düzeninin televizyonuna çıkıp,
Prensin ve sarayın onayıyla bu şarkıyı söylüyorsam,
Nutuk atmak istediğimi düşünmeyin sakın!
Niyetim sizi ikna etmek ya da eğlendirmek de değil.
Hatta havada uçuşmakta olan düşünceleri hatırlatmak da değil derdim,
Sadece şarkıcı mesleğimi icra ederek daha iyi bir bugün talep etmek istiyorum.
Geminin her yanından su aldığını söylüyorum.
Onu tamir etmenin vakti geldi, geçiyor.
Kurban ya da tecavüzcü, ikisi de işin içinde,
Ve eğer bir suçlu varsa, hepimiz mahkum olacağız."

1 1968 öğrenci hareketinin sloganlarından en ünlüsü.

78
Arap Ülkelerindeki Gelişmeler

Bu ayki yazımda, haddimi aşarak, Suriye, Irak, Tunus, Mısır, Lübnan gibi kimileri sınır komşumuz olan ülkelerdeki son gelişmelerden yola çıkarak bir şeyler söyleyecek ya da sorular soracağım. Tunus'ta bir hafta önce bir muhalefet lideri öldürüldü, Mısır'da ise bir askeri darbe yapıldı. Arap baharından geriye ne kaldı?

Yazımda, görüşlerine büyük ölçüde katıldığım, bölgenin önde gelen bir uzmanı olan, Lübnan kökenli, Ghassan Salamé ile *le Nouvel Observateur* dergisinde yapılmış uzun bir söyleşiye yaslanacağım.[1]

Salamé, Ortadoğu'daki son gelişmeleri, özellikle Sünni Şii çatışmasını "iç savaş" olarak niteliyor, Malta gribine benzetiyor. Tarih boyunca zaman zaman nükseden mezhep çatışmaları hastalığının bir süre sonra ateşinin düştüğünü, cemaatler arasında evliliklere bile varan dostane ilişkilerin kurulduğunu hatırlatıyor.

Ama ona göre şimdiki "iç savaş" durumu sadece mezhep kavgalarına bağlanamaz; karşımızda tipik bir 21. yüzyıl çatışması var. Son derece karmaşık: Otoritarizme başkaldırı, kırsal kesim ile kentler arasındaki sürtüşmeler, otoriter modernlik ile yeniden icat edilen gelenek arasındaki çatışmalar, askerlerin sistem üzerindeki hakimiyeti ve sivillerin uyanış süreci iç içe geçmiş durumda. Üstüne üstlük jeopolitik bir mücadele veriliyor: Şii İran, Suriye'de Esad (Alevi) rejimini ve Irak'ta Şii hükümeti desteklerken Katar başta olmak

1 No: 02228 (11-17 Temmuz 2013). Ghassan Salamé, eski Lübnan kültür bakanıdır, BM Genel Sekreteri'nin özel danışmanıdır ve Uluslararası Siyaset Bilimi Okulu'nun yöneticisidir.

üzere Sünni monarşiler Sünni cihatçıları finanse ediyorlar. Buna karşılık Batı bu oyunda geri planda: Salamé'nin ifadesiyle artık 1956 Süvyeş müdahalesini yapacak güçleri de istekleri de yok.

– Küçük Bush'un Irak müdahelesi tam bir fiyasko ve hezimetle bitti; bölgede İran'ı güçlendirdi.

– Obama, Amerika'nın yeni bir askeri maceraya girmesine karşı. İlk iktidarı dönemindeki Kahire konuşması da unutulmamalı...

– Putin, biraz soğuk savaş özlemi, biraz jeopolitik boşluğu doldurma hayaliyle, bölgedeki önemli bir bölge dışı aktör konumunda. Bu da pazarlık yoluyla çözüm bulunmasını güçleştiriyor.

Salamé'ye göre aslında bugün yaşanan mücadele, Birinci Dünya Savaşı sırasında İngiliz ve Fransız dışişleri bakanlarının, Osmanlı topraklarını paylaşmak amacıyla imzaladıkları gizli Sykes-Picot anlaşmasının (1916) gecikmiş bir tasfiye sürecidir. Bu süreç kuşkusuz kanlı olacaktır, ama o anlaşmaya göre kurulmuş devletler muhtemelen tasfiye olacak ve yerlerine etnik, sosyal, dini gerçeklere çok daha uygun yeni devletler kurulacaktır. Balkanlar da bu süreçten geçmedi mi?

Salamé'ye göre bir 19. yüzyıl ürünü olan "egemen ulus devlet" kavramı eskimiştir. Trajik olan bu anakronik devletlerin tasfiye edilmesi değil, bu sürecin binlerce insanın hayatına mal olmasıdır.

Ama bu mücadele esas olarak yerel güçler arası bir mücadeledir ve bana kalırsa, Türkiye bu mücadeleye insani amaçla göçmen kabul etmek dışında kesinlikle taraf olmamalıdır.

79

Bir Veda Yazısı

Bu Ekim ayı itibariyle sevgili yayıncımız Berrin'in izniyle köşe yazarları (ya da Hakkı Devrim'in harika ifadesiyle köşe kadıları) arasından ayrılmaya karar verdim.

Politik nedenlerle değil; kişisel nedenlerle. Yetmiş yaşına merdiven dayadım. Yorgunum. Eskiden erkenciydim, şimdi her sabah daha geç uyanıyorum. Sevgili Badem (15 yaşındaki Van prensi kedim) bu duruma çok şaşırıyor.

Ama, düşünün, 1944'te 2. Dünya Savaşı'nın son yılında doğmuşum. İlk nüfus cüzdanımda "ekmek karnesi verilmiştir" damgası vardı. Biz Türkiye'de savaşı Avrupa'da ve Asya'da olduğu gibi insanlık dışı boyutlarda yaşamadık. Ama mahrumiyet çekildi, acılı olaylar yaşandı.

1950, benim küçük ailem için sorunlarla başlasa da, Türkiye için demokrasi adımının atıldığı yıldı. Olumluydu. Sonra, 1960, 1971, 1980, 1988 vs. bir sürü askeri darbe gördük.

Ben darbelere hiç inanmadım. Türkiye'yi daima geriye götürdüklerini düşündüm. Sonunda 1980 darbesinin direktifiyle yürürlüğe konan YÖK, akademik kariyerimin sonu oldu. Yasa hâlâ orada durduğu için bir daha üniversiteye dönmedim. Başka şeyler yaptım...

Kadın hareketi, kadınlarla birlikte çalışmanın ve dayanışmanın mutluluğu, kurduğumuz kurumlar, verdiğimiz yasal mücadeleler, aldığımız kısmi başarılı sonuçlar, hareketi gençlere devredebilmiş olmamız ve feminizmin bugün yaşıyor ve İslami muhafazakar hükümete kafa tutuyor olması, hepsi ha-

rika idi. Ama gündüz, gece, günler, haftalar boyunca koşturmak demekti. Yorucu idi.

Bu hafta, iki yıldır elimde olan bir çeviri çalışmasını sonuçlandırdım. Üç yüz sayfalık bir 16. yüzyıl metnini Türkçeye çevirdim. O da beni çok yordu. Umarım kitap iyi çevrilmiştir, beğenilir, okurları bilgilendirir.

Ama, artık benden "paso".

Eminim hareketin eskilerinden pek çok kadın bu duyguyu paylaşacak. Onların ve tüm okurların hoşgörüsüne sığınarak bu veda mektubuyla KAZETE'de birkaç yıldır süren fikri alışverişimize nokta koyuyorum.

Umarım KAZETE yönetimi bir yazı yazmak istersem bana, "köşe kadısı" olarak değil, sade yazar olarak bir yer açar.

KAZETE'ye, yayıncılarına, tüm yazarlarına, okurlarına en içten dostluk ve sevgi duygularımla.

Şirin Tekeli Bibliyografyası (1975-2016)

KİTAPLAR

Ş. Tekeli, *David Easton'un Siyaset Teorisine Katkısı Üzerine Bir İnceleme*, İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1976 (Doktora tezi).

Ş. Tekeli, *Kadınlar ve Siyasal-Toplumsal Hayat*, Birikim, İstanbul, 1982 (Doçentlik tezi).

Ş. Tekeli, *Kadınlar İçin*, Alan, İstanbul, 1988.

Ş. Tekeli (der.), *1980'ler Türkiye'sinde Kadınlar*, İletişim, İstanbul, 1990 (6. Baskı 2015).

Ş. Tekeli (ve Meryem Koray), *Eşitlik, Kadın, Devlet*, Tüses, İstanbul, 1991.

Ş. Tekeli (Laleper Aytek ile ed.), *Kadınların Belleği*, KEK-Metis, İstanbul, 1992.

Ş. Tekeli (ed.), *Women in Modern Turkish Society*, Zed Books, Londra, 1995.

21. Yüzyıla girerken Türkiye, (Semih Vaner yönetiminde Fransa'da 2005'te yayınlanan *la Turquie* kitabını, Türkçe yayına Şirin Tekeli hazırladı), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2009.

MAKALELER, BİLDİRİLER

Ş. Tekeli, "Pankhurstler",*Çağdaş Liderler Ansiklopedisi*, Cilt 5, İletişim, İstanbul, 1986, s. 1618-1640.

Ş. Tekeli, "Emergence of the feminist movement in Turkey", Dahlerup (ed.), *The New Women's Movement*, Sage, Londra, 1986, s. 179-200.

Ş. Tekeli, "Women in the Changing Political Associations of 1980's", Finkel,

Sirman (ed.), *Turkish State, Turkish Society*, Routledge, Londra, 1990, s. 259-289.

Ş. Tekeli, "Tek Parti Döneminde Kadın Hareketi de Bastırıldı", *Sol Kemalizme Bakıyor*, Metis, İstanbul, 1991, s. 93-108.

Ş. Tekeli, "Les femmes, vecteur de la modernisation", *Les Turcs*, (ed. Yerasimos), *Autrement*, No. 76, 1994, s. 138-153.

Ş. Tekeli, "Kadın Hareketi", *İstanbul Ansiklopedisi*, Yurt Yay., İstanbul, 33, 1994, s. 349-354.

Ş. Tekeli, "Les femmes républicaines et la place de la femme turque dans la société d'aujourd'hui: statut juridique et politique", *CEMOTI*, No. 21, 1996, s. 33-43.

Ş. Tekeli, "Kadınlar dünyanın geleceği", *Geleceğin Solu Solun Geleceği*, Alan, İstanbul, 1997, s. 231-247.

Ş. Tekeli, "Birinci ve İkinci Dalga Feminist Hareketlerinin Karşılaştırmalı İncelemesi Üzerine Bir Deneme", *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, Tarih Vakfı, İstanbul, 1998, s. 337-346.

Ş. Tekeli, "Batılı Kadının Eşitlik Mücadelesi", Z. Göğüş (der.), *Kadınlar Olmadan Asla*, Sabah, İstanbul, 1998, s. 44-62.

Ş. Tekeli, "Kadınları Siyasete Taşımak İçin Kurulmuş Bir Dernek: KA.DER", *Sosyal Demokrat Değişim*, sayı 12, İstanbul, 1999, s. 32-43.

Ş. Tekeli, "Le genre mal-aimé de la république", Semih Vaner (der.*), la Turquie,* Fayard, Paris, 2005, içinde s. 251-291. (Yazı kitabın yeni baskısı, *la Turquie- d'une révolution a l'autre*, Pluriel, 2013'de de yayınlandı [Bu kitap içerisinde bkz. "Kadınlar: Cumhuriyetin Sevilmeyen Cinsi").

Ş. Tekeli, "Le foulard des femmes commence à voiler l'avenir de la démocratie en Turquie", *CM, Cahiers Marxistes*, Ekim-Kasım 2008, No. 238, s. 25-41.

Ş. Tekeli, "Violence faite aux femmes en Turquie", Nanterre Universitesi'nde (Paris) 12-13 Mart 2009'da düzenlenen "Türkiye'nin Avrupa Birliğine Üyeliği: İstemeli mi, Korkmalı mı?" konulu uluslararası kolokyumda ve Limoges'da 24-25 Haziran 2009'da düzenlenen "Türkiye Kökenli Göçmen Aileler" konulu seminerde sunulan bildiri.

Ş. Tekeli, 8 Mart 2010, "Saison de Turquie" çerçevesinde, Fransız Senato'sunda düzenlenen toplantıda sunulan "Féminisme en Turquie" konulu bildiri.

ÇEVİRİ KİTAPLAR

Maurice Duverger, *Siyaset Sosyolojisi*, Varlık, İstanbul, 1975 (5. Baskı, 1998).

Juliet Mitchell, (kollektif), *Kadınlık Durumu*, Kadın Çevresi, İstanbul, 1984.

Alain Rouquié, (kollektif), *Latin Amerika'da Askeri Devlet*, Alan, İstanbul, 1986.

Kollektif, *Feminizm, 19. yy. klasiklerinden seçmeler*, Afa, İstanbul, 1987.

Andree Michel, *Feminizm*, Kadın Çevresi, İstanbul, 1983, Cep-İletişim, İstanbul, 1987.

Barrington Moore, *Demokrasi ve Diktatörlüğün Toplumsal Kökenleri*, (Alaaddin Şenel ile) İmge, Ankara, (1989, 2. Baskı 2003).

Göran Therborn, *Sermaye Egemenliği ve Demokrasinin Doğuşu*, Verso, Ankara, 1989.

Edgar Morin, *Avrupayı Düşünmek*, Afa, İstanbul, 1989 (2. Baskı, 1995).

Ney Bendason, *Kadın Hakları*, Cep-İletişim, İstanbul, 1990.

Gerard Betton, *Sinema Tarihi*, Cep-İletişim, İstanbul, 1990.

Elisabeth Badinter, *Biri Ötekidir*, Afa, İstanbul, 1992.

Stefanos Yerasimos, *Konstantiniye ve Ayasofya Efsaneleri*, İletişim, İstanbul, 1993 (6. Baskı, 2014).

Stefanos Yerasimos, *Milliyetler ve Sınırlar*, İletişim, İstanbul, 1994 (7. Baskı, 2015).

Diana Scully, *Tecavüz*, (Laleper Aytek ile), Metis, İstanbul, 1994. (Cinsel Şiddeti Anlamak, 3. Baskı, 2016).

Halide Messaudi, *Cezayir'de Kadın Olmak*, Metis, İstanbul, 1996 (2. Baskı, 1998).

Gulbenkian Komisyonu, *Sosyal Bilimleri Açın*, Metis, İstanbul, 1996 (10. Baskı, 2014).

Nora Şeni, *Marie ve Marie*, İletişim, İstanbul 1999 (2. Baskı 1999).

Germain Tillion, *Harem ve Kuzenler*, (çev. Nükhet Sirman ile), Metis, İstanbul 2006.

Nora Şeni, *Seni Unutursam İstanbul...*, (çev. Saadet Özen ile), Kitap Yayınevi, İstanbul 2008.

Ali Kazancıgil, *Türkiye Üzerine Basmakalıp Düşünceler*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2010.

Dejanirah Cotou (der.), *Harp ve Sulh – Avrupa ve Osmanlılar*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2010.

Nicolas de Nicolay (çeviri), *Muhteşem Süleyman'ın İmparatorluğunda*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2014.
Edgar Morin, *Bizim Avrupamız* (çeviri), İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.

ŞİRİN TEKELİ İLE YAPILAN SÖYLEŞİLER

"Siyaset Biliminde Yeni Bir Soluk: Şirin Tekeli ile Söyleşi", (Serpil Çakır), *İ.Ü. Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, No. 40 (Mart), 2009.
"Kadınlar için Kadınlarla Beraber" (Filiz Kerestecioğlu), *Güncel Hukuk Dergisi*, Ekim 2012.

Bu bibliyografyada çok sayıda gazete ve dergide yayınlanan kısa yazılara, kitaplara yazılmış önsöz ya da giriş yazılarına ve Almanca'daki (çeviri) yazılara yer verilmemiştir.

Bu Kitapta Yer Alan Makalelerin Yayınlandığı Kaynaklar

1 *Toplum ve Bilim*, sayı: 3, Güz, 1977 içinde yayımla nmıştır. Yayınlanan ilk yazım olduğu için bu derlemeye almak istedim, yazı doçentlik tezimin özeti sayılır.

2 YAZKO'nun 8 Mayıs 1981'de düzenlediği "Edebiyatımız ve Kadın Sorunu" konulu panelde yapılan konuşmanın metni, *YAZKO Edebiyat*, (Haziran 1981).

3 *Cumhuriyet* (13 Eylül 1981).

4 *Cumhuriyet* (17 Mart 1982).

5 *Somut* (18 Şubat 1983, Yıl 3, Sayı 29).

6 *Somut* (4 Mart 1983, Yıl 3, Sayı 31).

7 *Somut* (27 Mayıs 1983, yıl 3, sayı 43/17).

8 *Somut* (10 Haziran 1983, Sayı 45/19 ve 17 Haziran 1983, Sayı 47/21). Bu makalenin bir biçimi de *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*'nde (Cilt 5, 1984) yayımlanmıştır.

9 *Gösteri* (Temmuz 1983, Sayı 32).

10 *Somut* (15 Temmuz 1983, Yıl 3, Sayı 50/24).

11 Bu söyleşi 1983'te *Somut* dergisinde basılmak üzere yapılmıştı. Ancak dergideki feminist kadınların sayfası devam etmeyince orada basılamadı; *Kadınlar İçin*, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1988 içerisinde yer aldı. Yıllar sonra Kadın Eserleri Kütüphanesi'nde "sözlü tarih" çalışmalarını başlattık. Bu yazıya ise o yıllardaki bu çalışmaların ilk acemi örneklerinden biri olduğu için kitaba aldım.

12 Simone de Beauvoir'ın *Yıkılmış Kadın* (Kaynak Yayınları, İstanbul, 1983) adıyla Türkçeye çevrilen romanının önsözü olarak yayımlanmıştır.

13 *İktisat Dergisi*'nde (Sayı: 232, Mart 1984). İktisat Fakültesi Mezunlar Cemiyeti'nde yapılan bir konuşmanın metni.

14 *Cumhuriyet* (8 Mart 1984).

15 *Kadınca* (Nisan 1984, Sayı 65).

16 *YeniGündem* (16-31 Ağustos 1984, Sayı 8, "Kürtaj Dosyası"). Asiye Hanım, bu yıl (2016) birkaç ay önce kanserden öldü. Onun anısına bu sohbeti korumam gerektiğine inanıyorum.

17 *YeniGündem* dergisinde (16-31 Ağustos 1984, Sayı 8, "Kürtaj Dosyası").

18 *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, (Özel Sayı II, *Prof. Dr. Cavit Orhan Tütengil'in Anısına Armağan*, İstanbul, 1984).

19 Andrée Michel, *Feminizm*, Kadın Çevresi, İstanbul, 1984.

20 *Cumhuriyet* (3 Aralık 1984, Siyaset-Dergi No: 48).

21 *Yapıt* (Şubat-Mart 1985, Sayı 9).

22 *Elele* (Nisan 1985, Sayı 4). Derginin yaptığı "Boşanmanın Kolaylaştırılması" konulu ankete yanıt.

23 *İktisat Dergisi*'nde (Mayıs 1985, Sayı 246).

24 *YeniGündem* (15 Haziran 1985, Sayı 23).

25 *YeniGündem*(16-30 Haziran 1985, Sayı 24).

26 *Cumhuriyet* (20 Şubat 1986).

27 *YeniGündem* (24 Ocak-6 Şubat 1986, Sayı 39).

28 *YeniGündem* (7-13 Eylül 1986, Sayı 27) .

29 "Güncelliğini" yitirdiği için yazıldığı sırada basılamayan benim de yayınlamaktan vazgeçtiğim bu yazıya (Ocak 1987) bu kitapta yer verebileceğimi düşündüm. [Bu yazı için bkz. *Kadınlar İçin*, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1988].

30 1987 yılında Bilar'in Ankara'da düzenlediği "Tarih Boyunca Kadın ve Kadın Etüdleri" konulu seminer için hazırladığım ders notlarının "giriş" bölümünü bu derlemeye, 1977' den 1987'ye kadar düşüncemde oluşan değişmenin nedenlerine ışık tuttuğunu düşünerek aldım.

31 İnsan Hakları Derneği'nin "Kadın ve Yaşam" panelinde konuşma. (25 Nisan 1987)

32 17 Mayıs 1987'de İstanbul'da yapılan "Dayağa Karşı Kadınlar Dayanışması" yürüyüşünde yapılan konuşmanın metninden değişik gazeteler, bir-iki cümlelik alıntılar yayımlamışlardı.

33 4 Ekim 1987'de İstanbul Kariye Müzesi Meydanı'nda yapılan Şenlik'in açılış konuşması.

34 *Birikim*, (Temmuz 1989, Sayı 3, s. 34-41).

35 14 Nisan 1990, Kadın Eserleri Kütüphanesi'nin açılış töreni konuşması. Bu konuşma *25. Yıl Ajandası(2016)* içinde de yeralmıştır

36 *Birikim* (Ağustos 1997, Sayı 100)

37 *Türkiye'de Aydınlanma Hareketi, Dünü, Bugünü, Sorunları, 25-26 Nisan Strasbourg Sempozyumu Server Tanilli'ye Saygı* (Adam Yayıncılık, İstanbul, 1997, s. 171-181).

38 *Kadınlar Olmadan Asla*, der. Zeynep Göğüş, Sabah Yayınları, İstanbul, 1998, s. 45-59.

39 *Sosyal Demokrat Değişim* (Sayı 12, İstanbul, 1999).

40 Yaprak Zihnioğlu, *Kadınsız İnkılap - Nezihe Muhiddin, Kadınlar Halk Fırkası, Kadın Birliği*, Metis, İstanbul, 2003, s. 9-12.

41 13 Eylül 2004'te yapılan "Türkiye ve Avrupa Birliği'nde Kadınlar: Ortak Bir Anlayışa Doğru" başlıklı uluslararası sempozyumdaki sunuş. (Yayınlanma Bianet Üzerinde, 18 Eylül 2004, bağlantı: http://bianet.org/bianet/kadin/43145-on-maddede-turkiye-de-kadin-hareketi erişim tarihi: 24 Ağustos 2016).

42 Germaine Tillion, *Harem ve Kuzenler*, Metis Yayınları, İstanbul, 2006, Çeviren: Şirin Tekeli ve Nükhet Sirman, kitabına Sunuş, s.11-20.

43 *İktisat Dergisi* (İktisatçılar Haftası Özel Sayısı 496-497, Haziran-Temmuz 2008. s.32)

44 *İ. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* (Serpil Çakır'ın yaptığı söyleşi, Sayı: 40, Mart 2009, s. 109-118.).

45 *21. Yüzyıla Girerken Türkiye*, yay. haz. Semih Vaner, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2009, adlı kitabın içinde.

46 *Yazko Somut 4. Sayfa, İlk Feminist Yazılar* içinde. Yayına hazırlayan Stella Ovadia, Nota Bene Yayınları, İstanbul, 2013.

47 Sabancı Üniversitesi Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Çalışmaları Forumu ile İstanbul Kadın Müzesi'nin 6-7-8 Kasım'da Karaköy Minerva Palas'ta gerçekleştirdiği "Akademide Toplumsal Cinsiyet Eşitliği - Uluslararası İyi Örnekler Sempozyumu"daki açılış konuşması. (Yayınlanma Bianet üzerinde, 8 Kasım 2014, bağlantı: http://bianet.org/biamag/toplumsal-cinsiyet/159773-akademyalarin-cinsiyetciligi-uzerine erişim tarihi: 24 Ağustos 2016).

48 *Kazete*, 2 Nisan 2010.

49 *Kazete*, 3 Mayıs 2010.

50 *Kazete*, 18 Temmuz 2010.

51 *Kazete*, 1 Eylül 2010.

52 *Kazete*, 1 Ekim 2010.

53 *Kazete*, 2 Ekim 2010.

54 *Kazete*, 1 Aralık 2010.

55 *Kazete*, 1 Şubat 2011.

56 *Kazete*, 3 Nisan 2011.

57 *Kazete*, 1 Haziran 2011.

58 *Kazete*, 30 Haziran 2011.
59 *Kazete*, 5 Ekim 2011.
60 *Kazete*, 1 Aralık 2011.
61 *Kazete*, 31 Aralık 2011.
62 *Kazete*, 27 Ocak 2012.
63 *Kazete*, 29 Şubat 2012.
64 *Kazete*, 29 Mart 2012.
65 *Kazete*, 1 Haziran 2012.
66 *Kazete*, 30 Haziran 2012.
67 *Kazete*, 31 Temmuz 2012.
68 *Kazete*, 30 Ağustos 2012.
69 *Kazete*, 30 Eylül 2012.
70 *Kazete*, 31 Ekim 2012.
71 *Kazete*, 1 Aralık 2012.
72 *Kazete*, 1 Ocak 2013.
73 *Kazete*, 2 Şubat 2013.
74 *Kazete*, 1 Mart 2013.
75 *Kazete*, 1 Mayıs 2013.
76 *Kazete*, 1 Nisan 2013.
77 *Kazete*, 1 Haziran 2013.
78 *Kazete*, 1 Ağustos 2013.
79 *Kazete*, 1 Ekim 2013.

Dizin

Feminizmi Düşünmek, Türkiye'de feminist hareketin öncü isimlerinden biri olan Şirin Tekeli'nin dönemlere ayırıp, bir araya getirdiği yazılarından oluşuyor. Kendisini "feminist kadın hareketinin en yaşlı üyelerinden biri" olarak tanımlayan Doç. Dr. Tekeli, YÖK'ün kurulmasından sonra üniversiteden istifa ederek, oluşmaya başlayan yeni kadın hareketinin bilfiil içinde oldu. Kadın hareketinin 80'lerdeki eylem yıllarını, 90'lardaki örgütlenme aşamalarını yaşadı; eylem içinde olduğu yıllarda toplumun her alanında hareketin temsilciliğini yaptı, değişik platformlarda Türkiye'deki kadın sorununu tüm boyutlarıyla dile getirdi.

Mor Çatı Sığınmaevi Vakfı'ndan KA-DER'e; Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı'ndan Winpeace Türk-Yunan Kadınları Dostluk Girişimi'ne kadar uzanan birçok kadın örgütlenmesinin kuruculuğunu yaparken, bu örgütlerin eylemlerinde de bir aktivist olarak yeralan Şirin Tekeli'nin bu kitaptaki yazıları bu anlamda da tarihe tanıklık ediyor.

Tekeli, bu kitapla neyi amaçladığını ise şöyle anlatıyor: "... neredeyse kırk yıllık bir döneme tanıklık etmek istedim. Tarihe meraklı genç okurların ilgisini çekebilir diye düşünüyorum. Bu umutla hepinize 'eleştirel' gözle okumalar yapmanızı öneriyor; kadınların kaderini değiştirmekte bana göre tek güç olan feminizmle dostça bir ilişki kuracağınızı umuyorum."

Şirin Tekeli, feminist harekete emek verdiği kadar Türkiye'de kadın hareketinin belleğinin kaybolmasını önleyecek kadın merkezli arşivcilik hareketinde de yer aldı. 26. yılına ulaşan Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı'nın kurucularından biri olarak Vakfı bugüne taşıyan çalışmalara önemli katkılar sundu.

Aslı Davaz

Şirin Tekeli, Türkiye için öncü sayılabilecek çalışmasıyla bu ülkede feminizmin yolunu açmakla kalmadı; bunun ötesinde, kucaklayıcı kişiliği ve kapsayıcı kuramsal yaklaşımıyla, 35 yıl boyunca feminist politika ve kuramı besledi, zenginleştirdi. Onun makalelerinin yayınlanması, Türkiyeli feministler olarak kendimiz üzerine yeniden düşünmek, kolektif bir özgeçmiş değerlendirmesi yapmak için bize bir fırsat sunuyor. Başucu kitabı olacak bu eserde, önemli dönemeçlerde yapılmış değerlendirmelerin yanı sıra, kuramsal bir sürekliliğin izlerini sürmek de mümkün. Bu toplu makaleleri sevinçle selamlıyorum.

Gülnur Acar Savran

Bu kitap, benim gibi Türkiye'deki bir çok kadına ilham ve güç kaynağı olan Şirin Tekeli'yi, 72 yaşındaki feminist aktivist siyaset bilimciyi ve onun dönemin siyasetini kadınlar açısından sorgulayan yazılarını bize tanıtıyor. Aynı zamanda içinde bulunduğu feminist hareketi, feminist kurumların öyküsünü, kadın çalışmaları disiplinine yaptığı katkıları ve siyasetin kadınlara etkisini de anlatıyor.

Serpil Çakır

Sosyoloji

Kapak: Handan Börüteçene, "Kendime Gömülü Kaldım" adlı sergiden (2007).

ISBN: 978-605-399-473-2

www.bilgiyay.com

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI